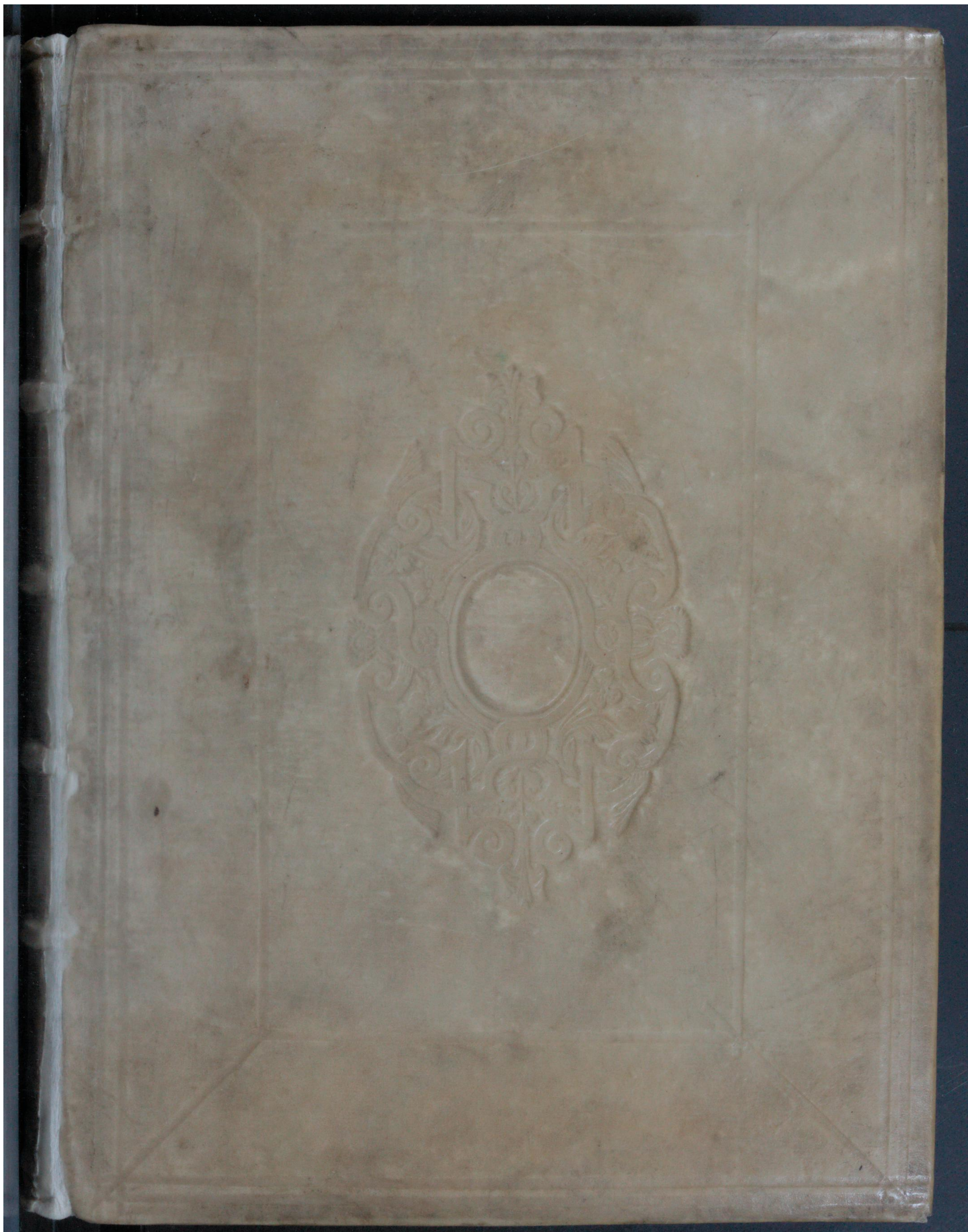
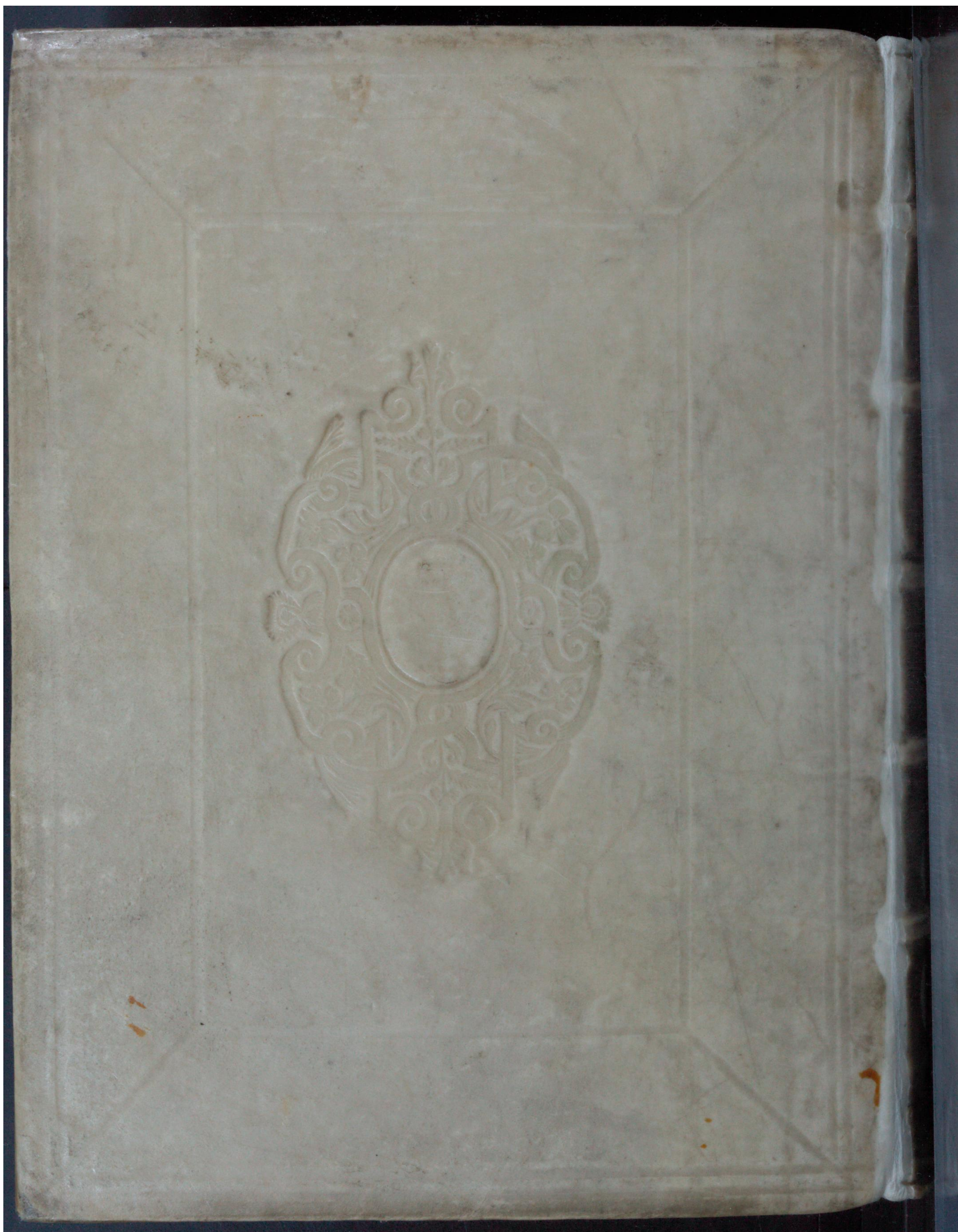

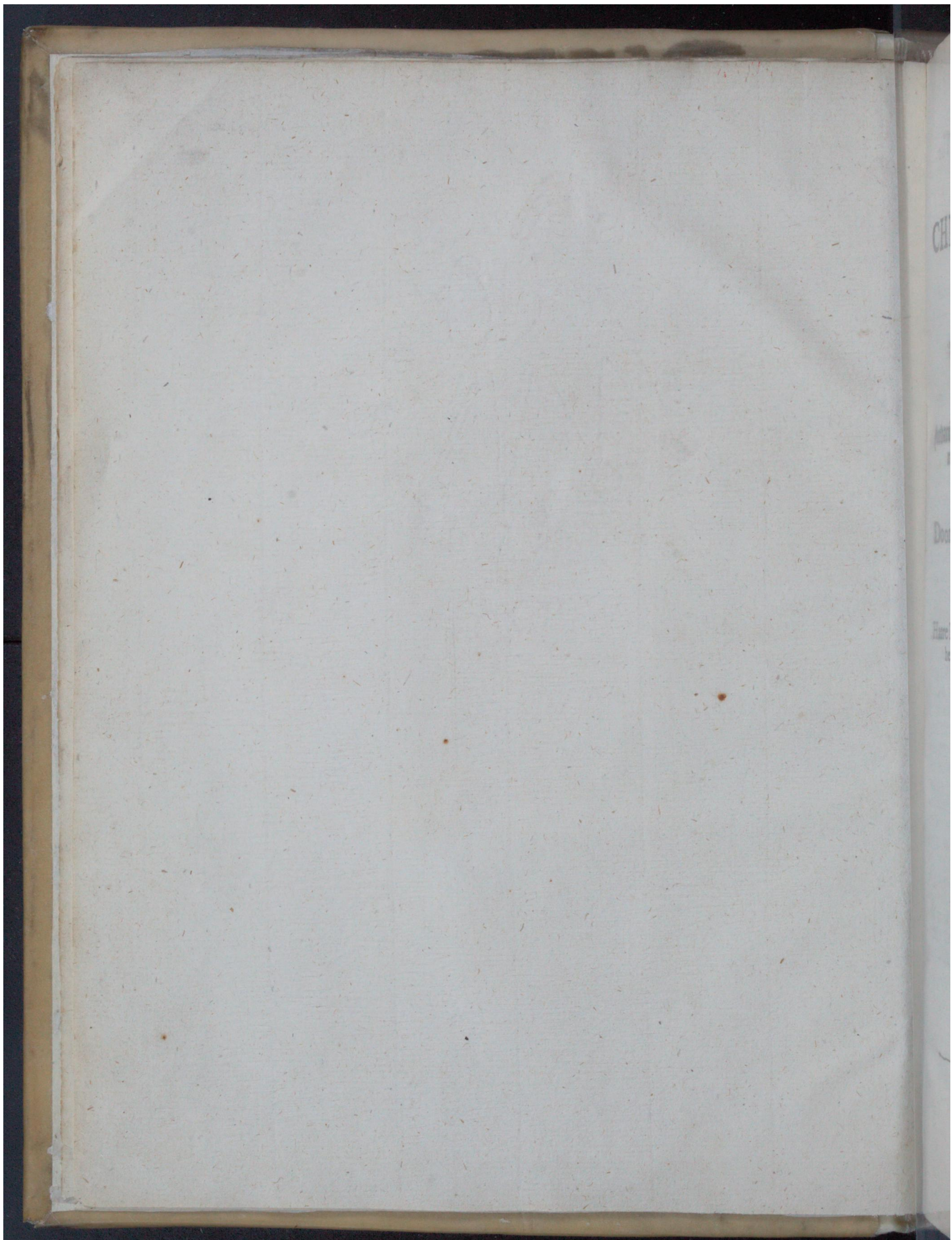

DE HISTORIE
Van den
CHRISTELYKEN SABBATH,

Vertoonende,

E E R S T,

Hoe de Algemeene Christenheidt den 's Heeren-Dag altijdt voor een Rust-dag heeft gehouden.

TEN ANDEREN,

Hoedanige Twisten en Disputen onder de Gereformeerde Leeraars / in Engelandt en Neerlandt, over den Sabbath en 's Heeren-Dag zijn gevallen. En met wat uytslach.

Beschreven

Door JACOBUS KOELMAN,

Bedienaar des H, Euangeliums.

Ezech. 22. *vers* 26.

Haare Priesteren doen mijn wet geweldt aan, zy ontheyligen mijn heylige dingen, tusschen het heylige en onheylige en maaken zy geen onderscheydt, en het verschil tussen het reyne en onreyne en gevense niet te kennen; daar toe verbergen zy haar oogen van mijne Sabbathen; ja ik wordt in 't midden van hen ontheyligt.

TOT AMSTERDAM,

By Pieter Timmers, Boek-drukker en Boek-verkooper op de Haarlemmer-straat. Anno 1685.

Thomas Shephard Theses Sabbaticæ, or, The Doctrine of the Sabbath.

P R E F A C E.

DE Morgen-star vander hoogte / besoekende d'eerste Reformateurs in Duytslandt / maakte haar bequaam / om veele dingen te zien / en also veel / ja het meeste van de Paapsche en grouwelijke duysternis te verdrijven / dewelke te dien dage generaalijk over Europa verspreydt was; Maar verscheydene van haar zagen alles niet met even-gelijke klaarheidt / waar van dit van den Sabbath scheen een te zijn; Haar voornaamste zwarigheidt lagh hier; zy zagen / daar was een Moreel gebodt voor een zevende dag / en doch met eenen zagen zy een verandering van dien eersten zevenden dag; en hier door dachten zy / dat'er iets Moreel was in opzicht van 't gebodt / en doch iets Ceremonieel / van wegen de verandering; en daarom uitteden zy haar gedachten hier aldus; dat het gebodt ten deele Moreel / en ten deele Ceremonieel was; Dit heeft veroorzaakt / dat haar onderhouding van den dag (overeen-komende met haar oordeel) ruymer en losser is geweest / en haar argumenten / om te bewijzen / dat den dag ten deele Ceremonieel was / hebben op nauwer onderzoek den zelven heel Ceremonieel gemaakt; want dat pleegt 't ordinaar ongeluk te zijn van zulke argumenten / die voort gebracht worden tot bescherming van een minder dwaling / datse zwanger worden van een Mannelijken Zoon / die met der tijdt opgroeyt / en zo dienen zy alleen om een veel grooter dwaling staande te houden. En zo hebben zy door dat deel van 't verschil gronden gelegt van veel lossigheidt op dien dag in het midden van haar / en te gelijk onvoorziens de handen gesterkt van Malignanten / Bisschoppen / en andere / om aan d'een zijde den Sabbath te ontheyligen / en aan d'andere zijde haar gronden te gebruyken / om alle menschelijke vonden in te brengen / onder de naam en schaduw van de Kerk / dewelke indien zy macht heeft / om zulken dag van Gods-dienst te authoriseeren en te bevestigen / veel lichter op de zelve gronden kan inbrengen / wat vondt men ook noemen kan. En daarom hoewel de nakomelingen oorzaak hebben / om wegens den overvloedt van licht en leven / door die vaten der heerlijkheidt in 't begin der Reformatie uitgestort / altijdt verwondert te staan over Godts goedtheidt; zo is 't dog in deze engte van den Sabbath geen wonder / zo zy een weynig buyten de waarheidt zijn getreden; en 't is in liefde te hoopen / en te gelooven / dat indien zy voorzien hadden / wat quaadt gebruik zommige in de volgende eeuwen van haar gronden zouden maken / zy zouden niet anders gezind hebben geweest / dan eenige van haar navolgers en vrienden / inzonderheidt in de Kerken van Engelandt en Schotlandt / die wel wat verder konden komen te zien / staande / gelijk men spreekt / op zulke lange Mannen haar schouders.

De

De VOORREDEN
Aan den
LEESER.

DE solemneele onderhouding van een weekelijkſchen Ruſt-dag, en de toeweying van den zelven aan den Heere, is voor de Relige ten hoogſten nodig: want zy dient als 't grootſte hulp-middel, tot verſterking en beveſting van de belijdenis der waarheydt en des geloofs, en te gelijk van de praktijk en oeffening van de kracht der Religie; 't is baarblijkelijk, dat'er onder alle de uytterlijke middelen, waar door de Religie (die van Chriſtus en zijn Apoſtelen eerſt is geleert, en aan de menſchen overgegeven) tot het tegenwoordige geſlagt is overgebracht, geen krachtdaadiger is geweeſt, dan de algemeene en onafgebrookene onderhouding van den Ruſt-dag, tot betrachting van den Gods-dienſt, in 't Euangelium ingeſtelt. Want aangezien de Gods-dienſt ten grooten deele beſtaat in de geſtadige toebrenging van den geeſtelijken dienſt, dien wy Gode in Chriſto ſchuldig zijn, en in de waarneeming van de pligten, welke geordonneerde middelen zijn, tot mededeyling van genade en geeſtelijke ſterkte, om de gehoorſaamheyt aan Godt toe te brengen; Zo blijkt ras, dat de zelve moet gemaintineert worden door een behoorlijke onderhouding van een gezette heylige Ruſt-dag, als welkes dienſten en betrachtingen tot dien eynde ſtrekken. Neem zulken dan weg, en de ſolemneele Gods-dienſt (waer aen Gods eer en 't goedt onſer zielen hangt) zal ras in kleynachting geraaken; de profaniteyt zal inbreeken, en Godts heyligmakende inſtellingen zullen verzuymt worden, en krachteloos zijn ontrent het hert en leven der belijders. Het is dikwils gezien, en ondervonden, dat veeler afval van Godt zijn oorſprong en gelegentheydt nam uit het kleyn achten van den weekelijkſchen dag van heylige ruſt, als van Godt geboden.

Niemant kan 't loochenen, dat het eynd van den Chriſtelijken Sabbath is de onderhouding en voortzetting van de Religie, en dat zy dient om de verloſſing Chriſti geduurig in geheugenis te houden, om overvloediger uytſtorting te krygen van Chriſti Geeſt, om zijn dienſt ſolemneelder waar te neemen, en zy by gevolge, om de kracht der Godzaligheyd ſtaande te houden. Vier middelen zijn'er (zegt [a] een vroom Gods-geleerde) door welke de Religie in de wereldt wordt opgehouden, en van geſlacht tot geſlacht overgezonden. 1, Een vaſten regel en richt-ſnoer van de zelve, de Schriftuur. 2. Geordineerde en geveſtigde Leeraars. 3. Geveſtigde inſtellingen des Gods dienſt, en 4. een vaſt-geſtelden tijdt, en die is den Sabbath-dag. Op die vier Pylaren wordt de Religie onderſteunt; laat die geweert worden, en wat zal'er van worden? En de weg-neeming van de eene, de vaſt-geſtelde tijdt, hoe grootelijks zal ze alle de andere in gevaar brengen? Een alle Dags-Sabbath zal ons brengen tot geen Sabbath; en van geen Sabbath zullen wy ras komen tot geen ingeſtelde middelen, geen Predik-dienſt; en van geen Predik-dienſt, hoe lang zal 't zijn, of wy ſullen komen tot geen Schriftuur, geen Religie, geen Godt. Houdt de Sabbath ſtaande, en 't is apparent, dat gy ſult de Schriftuur, de Predik-dienſt, de inſtellingen Godts en de Religie ſtaande houden. *De onder-*

[a] Richard Allein The World Conquered Pag. 232.

b Apolog. advers. Will. Lilly

derhouding van den Sabbath, schreef b *Thomas Gataker*, is *een eygene Pilaar en steunsel van de praktijk, en het eygene middel, om de kracht van de Godzaligheydt onder Godts volk te bewaaren, en voort te zetten.*

Het is meermaal opgemerkt van de gene, die een geestelijk door ziende oordeel hebben, datmen na dat den Sabbath of heylig onderhouden, of ontheyligt wordt, oordeel kan vellen, hoe de ware Religie bloeyt, of afneemt in een Koninkrijk, Provincie, Stadt, of Persoon: want de ondervinding heeft gestadig geleert, dat alwaar en zo wanneer dese dag Gods-dienstig wordt onderhouden, ende geheyligt, dat aldaar en als dan de ware Religie in haar kracht is geweest; en in tegendeel, dat alwaar, en al so lang 't gebodt, 't welk dezes dags heyliging gestreng en naauwkeurig gebiedt, als verworpen wierdt, en dien dag by den menschen in verachting of kleynachting was, aldaar, en zo lang, de Godtzaligheydt als verbannen, en niets meer overig was, dan de naam en uitterlijke vorm en sleur van Gods-dienst. *Het is licht te bewijzen* (zegt c een Engelsman) *zo wel door de Schrift en reden, als door de ervarentheidt, dat de Gods-dienst is even gelijk den Sabbath is, en, datze af of toe neemt, na dat den Sabbath geschat is; de onmiddelijke eer en dienst, die voortgebracht wordt in de drie eerste geboden, wordt in den schoot van den Sabbath gevoedt, en gezoogt. Indien'er meer kracht van Godzaligheydt heeft gebleken in Engelandt en Schotlandt, dan in d'andere Landen, waer de Reformatie heeft plaats gegrepen, dat en kan aan geen ander middel meer toegeschreven worden, dat aan haar uitmuntende zorg en conscientieusheydt, om den Sabbath te eeren.* De ervarentheydt heeft al lang geleert, zegt d een Nederlander, „dat waar de Gods-dienstige onderhouding van den Christelijken Sabbath in „zwang gaat, by wat Menschen, Huysgezin, Kerk, of Republijk het ook „zy, aldaar de betrachting van de Religie in Godzaligheydt uitstekende behertigt wordt; en weder in tegendeel; Om dat het onmogelijk is, dat dit eene „gebodt zonder de andere, zonder alle onderhouden worde, en zulks alleen „van een, die Godt en den Gods-dienst boven alles lief heeft; niet dat hier „ook niet wel de geveynstheidt kan plaats hebben; maar gelijk van een anders „hert te oordeelen, Godt alleen toekomt, zo maken wy uyt een werk de „rekening van de anderen, die daar mede verknocht zijn. *By die menschen*, zeydt e de geleerde *Junius*, *kunnen zelfs na de natuur de goede zeden niet gevonden worden, die een van zeven dagen niet onderhouden, en Gode heyligen. Wanneer die solemneele dag* (zegt f die Geleerde beschermer van 's Heeren-dag) *wechgenomen of veracht is, heeft men alzo veel te hoopen van de andere dingen, die tot de Godzaligheydt behooren, als van de gezondtheydt van 't overige lichaam, wanneer het hoofd afgehouwen is.*

c Thomas Shephars Theses Sabbaticæ Preface.

d Hoornbeek Theol. pract. lib. 2. cap. 20. Pag. 356.

e De Politia Mosis cap. 18.

f Thomas Young Dies Dominica in Epist. Dedicat.

Ik kan niet nalaaten, hier 't heerlijk getuygenis van de zeer geleerde en vroome Dr. *Joh. Owen* in te brengen, 't welk hy heeft nagelaten, aangaande de nuttigheydt van de naauwkeurige heyliging van den Christelijken Rustdag; *Laat*, g zegt hy, *de menschen, in welker herten de wegen Godts zijn, ernstig letten op de nuttigheydt, welke onder Godts zegen gemaakt is, van de Conscientieuse onderhouding van 's Heeren-dag, in de voorledene en tegenwoordige eeuw tot de voortzetting in 't algemeen van de heyligheydt, rechtvaardigheydt, en Religie in dessels kracht; En indien zy niet zijn onder on-overwinlijke voor-oordeelen, 't zal haar zeer zwaar zijn te oordeelen, dat dit een plant is, die onze Hemelsche Vader niet geplant en heeft. Voor mijn part, ik moet niet alleen zeggen, maar pleyten, terwijl*

g Exercitations of a day of Sacred. Rest. pag. 397. 398.

*wyl ik in deze wereldt leve, en laaten tot getuygenis na, aan de tegenwoordige en toekomende eeuwen, dat indien ik oyt iets gezien heb in de wegen en dienst Godts, waar in de kracht der Religie of Godtzaligheden is uytgedrukt geweest, iets, 't welk de heyligheydt van 't Euangelium, en van desselfs autheur vertoont heeft, iets, dat als een Præ*ludium, *een voorspel heeft gescheenen van de eeuwige Zabbath, en ruste met Godt, tot welke wy door de genade zoeken te komen, het heeft daar, en met die gene geweest, waar, en onder de welke 's Heeren Dag in de hoogste achting is geweest, en nauwkeurig is onderhouden geworden, als een instelling van onze Heere Jesus Christus; De gedachtenis van haar Predikdienst, haar wandel, en omgang, 't geloof en de liefde der gener, die yverigst voor desen dag hebben gepleyt, en nauwkeurigst den zelven hebben onderhouden, in haar persoonen, huysgezinnen, en gemeyntens, zullen by de gene, die den Heere vreesen, dierbaar zijn, zo lang als de Zon en Maan duuren. Haar leere ook in dezen, met den zegen, die dezelve vergezelschapte, was dat gene, waar voor menigten nu in de Ruste Godt looven, en waarin veele, die noch leven, zich grootelijks verblijden; Laat deze dingen versmaadt worden, van de gene die anders gezind zijn, by my zijnze van grooten gewichte en importantie.*

„Het was de aanmerking van de groot h *Calvin*, Godt vereyschte byna „geen gehoorzaamheydt gestrenger, dan die aan 't vierde gebodt; als Hy by „de Propheet wil te kennen geven, dat alle Religie om verre gestooten is, zo „klaagt Hy, dat zijn Sabbathen zijn verontreynigt, geschonden, niet onder„houden, niet geheyligt, als of deze gehoorzaamheydt nagelaaten zijnde, „niet meer overig was, waarin Hy zoude kunnen gedient worden. Zo is 't in der waarheydt, de rechte Sabbath-houding is het voornaamste van de gehoorzaamheydt, die wy aan Godt moeten geven; 't is het *Compendium*, 't kort begrip van alle Godsdienst; ook wordt'er van geen deel van de Religie in de schrift zo veel gesprooken (uytgenoomen de verborgentheydt der verlossing) als van den Sabbath, i gelijk verscheydene hebben opgemerkt. Ook moeten wy'er byvoegen, naast Christus en 't genade verbondt is'er geen kostelijker en zoeter gifte dan de Sabbath; waar over niet alleen de Jooden wel eer, maar ook de Christenen den Heere zouden van ganscher herten loven, en danken. Wat is'er zoeter op aarden, dan op een rechte Euangelische wijze Sabbath te houden, en zo een gansche dag met Hem bezig te zijn? Dit zal ik uytdrukken met de woorden van den zeer vermaarden *Guil. Twissus*; Des Heeren Sabbathen, k zegt hy, moeten ons daarom te liever zijn, om dat Godts goedtheydt en barmhertigheydt nergens meer in blijkt, dan in ons zijn Sabbathen te geven, ons daar door toeroepende, dat wy van de wereldt in Godt zouden rusten (en Godt weet, een Christen ziel vindt nergens rust dan in Hem) en met Hem zouden wandelen in heylige Meditatien, gelijk 't Hem behaagt, in 't midden van ons te wandelen als de Heylige Israels; en dat wy van wereldtsche zorgen en vermaaklijkheden afgetrokken, ons in Hemelsche en heylige zorgen zouden bezig houden, om ons met de kennisse Godts te verrijken, en onze zielen in den Heere te verquikken, en te vervrolijken; gelijk Hy zich in de wereldt zijns aartrijks verquikte, en zijn vermaakingen waren met der Menschen kinderen. Op des Heeren Dag is 't, dat wy Christenen op een byzondere wijze aangrijpen die Heylige Hemeynschap, die Godt ons in genade in zijnen Zoon Jesus Christus verleent met Hem zelven, spreekende tot ons als van den Hemel in sijn heylig woordt, en ons vryheydt gevenven-

h Institutien 2 Boek 8 Kap. Num. 29.

i Cawdrey and Palmer Sabbath Rediv. preface.

k Of the Morality of the fourth Commandement preface.

vende, om tot Hem te spreeken. De Heere stelt zijn Tabernakel onder ons hier op aarde, en wy worden, als 't ware, opgenoomen op den Berg Godts, om daar voor sijn aangezicht van gedaante verandert te worden. Wanneer de Heere aan Jakob verscheen in een gezicht by nacht, als hy vloodt voor zijn Broeder Ezau, en hy een Ladder zach opgerecht tussen Hemel, en Aarde, en de Heere op den top desselfs, en de Engelen op, en af-klimmende langs deselven; als hy opwaakte, zeyde hy, gewisselijk is de Heere aan deze plaats, en ik hebbe 't niet geweeten; Hoe vreeslijk is dese plaats! dit en is niet dan een Huys Godts, en dit is de poorte des Hemels. En zijn niet onse Kerken als Huysen Godts? Zijnze niet de poorten des Hemels? is'er niet in onze Solemneele vergaderingen een Leer opgericht tussen de Aarde en den Hemel? Is niet de Heere op den top desselfs? En sijn wy niet laag nedergeseten aan sijn voeten, om sijn woorden te ontfangen? *Deut.* 33. *v.* 3. Zijn niet de genadige onderwijsingen, die wy van Hem krijgen, als so veel Engelen tot ons nederkomende? en de genadige beweegingen, die op 't overdenken van sijn Woordt in onse herten opkomen, 't sy van danksegging aan Hem, 't zy van vervrolijking in Hem, ja ook van bedroevingen over onse Zonden, zijn die niet als zo veel Engelen, tot Hem opklimmende? Onze traanen hebben een dubbelde beweeging, een natuurlijke na om laag, een andere geestelijke na boven. Want de Heere steltse in zijn flesschen; de hayren van ons hooft zijn getelt, hoe veel te meer de zuchtingen, en steeningen van ons hert? En hebben wy niet groote oorsaak, om ons by tijdts te gewennen, om dus met Godt Sabbath te houden, gelijk Hy Sabbath houdt met ons, op dat wy bequaamer mogen zijn, om onsen eeuwigen Sabbath met Hem te houden? *Dus verre Twissus*

Zelfs de vinnigste bestrijders van den Sabbath en 's Heeren Dag hebben somtijdts gedrongen geweest, om aan de noodsaaklijkheydt en nuttigheydt van de onderhouding van een Rustdag weekelijks getuygenis te geven. Aldus spreekt „ *l een van haar*; De heylige onderhouding van 's Heeren Dag is een werk „ van Godtsaligheydt, een queekhof van Religie en dienst, een middel om „ 't saadt der genaade te saajen, en om geloof, en saligmakende kennis en „ Godsaligheydt in de gemoederen der menschen te planten, en onse Zalig- „ maker behoorlijk en Gods dienstig op den heyligen dag gedient sijnde, deylt „ Hemelsche en tijdlijke zegeningen mede aan Kerk en staat; de ontheyliging „ van 's Heeren Dag is Godloos, en haatelijk in de oogen Godts en aller „ goede menschen, en daarom te vermijden door de gene, die Godt vreesen, en „ te straffen in de gene, die hier in misdoen, *m Een ander* zegt, Een mensch „ kan niet Godzalig en Godsdienstig weezen, ten zy hy de uytterlijke midde- „ len van Godsdienst en Godzaligheydt, van Godt geordonneert, en inge- „ stelt waerneeme, 't voornaemste waar van was de heyliging van den „ Sabbath.. De noodtzaaklijkheydt zelfs vereyscht, dat'er een zekeren en „ byzonderen dag uyt de rest worde beraamt, op welken een yegelijk zo dik- „ wils als die weder-keert, zich extraordinaar hebbe te schikken, om met een „ eenpaarig accoort zijn Godt te dienen in de openbaare vergadering, en ook „ in 't byzonder voor en na den gehouden publijken Godsdienst, en zulks met „ zodanigen naerstigheydt en yver, dat het de daaglijksche en gewoone oeffe- „ ningen des Godsdiensts te boven gaat, geen oprecht Christen, die zich „ Godts eer en dienst laat ter herten gaan, zal hier over de minste zwarigheydt „ maaken. ... In de uytzetting van een ordinarissen da[g] moetmen zich niet „ minder

l Franc. white of the Sabbath preface.

m David primerose van den Sabbath en 's Heeren Dag 2 Deel Kap 6 Num. 19 en in de Voorreden en Kap. 7 Num. 7.

„ minder betoonen, dan de Iooden, minder dan een dag van zeven tot den God„ dienst bestedende: want het is zonder alle tegen spreeken recht en billijk, den „ Heere eenen zevenden dag precys te heyligen, na dat wy zes geheele dagen „ voor ons zelfs besteedt hebben.

Aangezien het dan zo nodig, nuttig, en troostelijk is, datmen 's Heeren Dag als een Sabbath nauwkeurig doorbrenge, zo zoude het niet dan met hert-breeking gezien en gehoort moeten worden, dat desen Christelijken Rust-dag zo grouwlijk verontheyligt wordt van veele, en zo hittig bestreden word van andere. Van de blijkelijke en zeer gemeene Sabbatschending in Nederlandt mach ik hier niet beginnen te spreeken; 't is de roepende zonde van dit Landt; en die wordt nu te stouter en overvloediger begaan, dewijl hier onder de Gereformeerde Leeraars niet weynige gevonden worden, dewelke door haar Predikatien en Catechesatien, en zommige ook door haar schriften de Sabbathschenders niet weynig stijven, en een losse toom, en opene deur geven, met staande te houden, en meermaal in te stampen in volle vergaderingen; dat'er geen Sabbath van 't begin is geweest; dat den Sabbath enkel Ceremonieel was; dat wy nu door geen Godlijke Wet verbonden zijn, om een dag van zeven weekelijks heylig te onderhouden; dat des Heeren Dag niet is van een Godlijk recht, authoriteyt, en instelling, maar een enkele gewoonte van de Kerk, en traditie, en inzetting van de Kerk, zonder datse last van Godt daar toe had; dat men ook 's Heeren Dag niet als een Rustdag en uyt kracht van 't vierde gebodt, en geheel moet heyligen, n terwijl men ondertussen voor de Feestdagen zeer yvert, en qualijk neemt, datmen die niet nevens 's Heeren dag stelt, en hout. Zo dat zulke Leeraars in desen sijn overgegaan in 't gevoelen der Sociniaanen, Wederdoopers, en Papisten, *omkeerende alzo de Christelijke vryheydt in ongebondene lossigheydt*, zeyde den ouden o *Spanheym*, en *zoekende de traditien der menschen vast te stellen, door te zeggen, dat de onderhouding van 's Heeren Dag continueert uyt een traditie, en niet uyt de Schrift*; gelijk de Professor p *Junius* sprak. Doch wy verzekeren ons, dat'er altijdt getrouwe mannen zijn sullen, die de gezonde leere in desen ter dege zullen handthaven, alzo wy min een van de tien geboden, dan een van onze tien vingeren meugen missen, 't welk q *Hoornbeeks* gelijkenis was, zeggende, *Godt heeft dit gebodt in de Wet gestelt onder de tien woorden, van welke wy alzo weynig dulden, dat een wordt afgescheurt, of afgesneden, als dat iemant ons tegen recht en billijkheyt een van de tien vingeren zoude afzetten, Jac. 2. v. 10.* Wy gedenken het woordt van Christus *Math.* 5. v, 18. 19. en dat van de Heere *Deut.* 12. v 32 seggende, *gy zult by die woorden niet toedoen, en daar van niet afdoen*, waar tegen strijden soude, zegt een r vermaard Man, *indien men de woorden des gebodts, aangaande den Sabbath, uyt de Wet der tien geboden zoude uytschrabben.*

n ziet in de Historie van den Sabbath pag 336 337.

o Dubia Euang. part 3. Dub. 116

p Apud Eaton, pag 93.

q Theol. pract lib. 2 Cap. 20. pag. 347.

r Gerardus Joh. Vossius de Divisione Decalogi thes. 2.

Wy sien zekerlijk te gemoete, dat de Heere Nederlandt zwaarlijk straffen zal wegens haar Sabbathschending en Sabbath-bestrijding; dit is een van de groote redenen van de twist, welke Godt heeft met dit volk; Hy zal selfs met sijn oordeelen betwisten 't geen wy nu met argumenten doen tegen de gene, die den Dag des Heeren ontheyligen; Doch het staat ons toe, het uytterste te doen voor dese zaake Godts, of wy de plaagen mochten voorkomen; Het s *betaamt de Leeraars der Kerke* (segt een zwitsersch Theologant) *dit ernstig te bezorgen, datse kloekelijk beschermen de Godsdienstige onderhouding van den Sabbath*; en hy geeft'er deze reden by; *De Heere heeft wel eer deze ontheyliging*

s Gualtarus Homil 162. in Math.

van zijn dag zeer gestraft en 't is buyten twijffel, dat dit niet en is een van de minste oorsaaken van de quaaden, en swarigheden van onse eeuw. En dit heeft my ook te meer bewoogen, om dese Historie van den Sabbath te schrijven; van welke laat ieder onpartijdig Leeser oordeelen, of zy niet overvloedig inbrengt, 't geen tot overtuyging dient, van die anders gevoelen, en leeren. Ik sal dese *Aanspraak* eyndigen met de woorden van een ernstig Beschermer van den Rustdag der Christenen, en maaken die mijn eygene. t De Duyvel en sijn Agenten mogen loopen tegen den Christelijken Sabbath; maar ik ben vol van bertrouwen, datse also ras de Zon met een blaasbalk zullen uytblaasen, als dese instelling Christi geheellijk uytblusschen; De voornaamste grondt van mijn vertrouwen is Godts Woordt, waar op sy gefondeert is, en in de naaste plaats, de schriften van de Theologanten, so veele in verscheyde landen en in verscheyde eeuwen, eenpaarig als een eenig man getuygenis gevende aan dese Christelijke zaak; met welke ik wel noode in eenige zaak soude dwaelen; doch ik wantrouwe my selfs te min, dat ik dwale, terwijl ik haer vergezelschappe, en ik zie de partyen met te meerder vrymoedigheydt in 't aangezigt, dewijl mijn Pyl-kooker so vol is van haer getuygenissen. Nu dan, gelijk de gesegende Martelaer *Ignatius* opwekte, zo zeg ik laet een iegelijk die den Heere Iesus liet heeft, des Heeren Dag heylig onderhouden. Laet den yver vande eerst Christenen ons verwekken tot heylige na-yvering. Zelfs v een Heyden (*Plinius*) konde opmerken, hoe die dierbaere Morgen starren, vroeg op desen dag plachten saemen te komen, en lofzangen Christo te zingen, en niet alleen zijn lof te singen, maer ook zijn heylig Avontmael te houden ('s Heeren Avontmael op 's Heeren dag ongetwijffelt) sich verbindende in een heylig verbondt, datse de sonde zouden haaten en vlieden; En 't is bekent, dat het de gemeene vraege is geweest, die de heydensche vervolgende Gouverneurs den Christenen voorstelden, Onderhoudt gy 's Heeren Dag? en 't antwoordt was, ik ben een Christen; Ik mach het niet nalaaten; Dit placht het onderscheyden *Schibboleth* en der Christenen Character te zijn in de zuiverste tijden van 't Christendom. O Zalige zielen! om datse Christenen waren, dorsten zy des Heeren dag niet onderlaaten, selts niet, al verlooren sy haar dierbaarste leven, wegens 't houden van dien. Hoe qualijk verdienen sy van de naam van Christenen in deze dagen, die geen Conscientie van desen dag maaken; ja die de onbeschaamtheydt hebben, om daar tegen te prediken, daer tegen te schrijven, daer op te werken, als of 't een gemeene dag was! Ik gedenke dat den H. Apostel in diergelijken geval sprak, tegen die 's Heeren Tafel verontheyligden, gebruykende die als haer eygen Tafel, hebt gy dan geen huysen, om daer te eeten, en te drinken, of veracht gy de Gemeynte Godts? Diergelijk mach ik tegen alle verontheyligers van 's Heeren Dag zeggen; hebt gy geen dagen genoch van uw eygen, om daar op te werken en te speelen? of veracht gy des Heeren dag? Is het een zonde, een tergende sonde, 's Heeren Tafel te gebruyken, als of 't uw eygen tafel was, 't Sacramenteele broodt te eeten, als of het gemeen broodt was; en is 't geen zonde, 's Heeren dag te gebruyken, als een gemeene dag, als of ze uw eygene dag was? Wordt niet 's Heeren Naam en opschrift op d'een zo wel als op d'andere gevonden? Ik belaste u dan, Leeser, in de Naam van de Heere Iesus, die so sichtbaar op desen Dag gegraveert is, geeft aan Christus, 't geen Christi is; zijt versekert, de Heere sal u niet onschuldig houden, gelijk over 't ydelijk gebruyken van sijn Naam, so mede over het tijdelijk doorbrengen van zijn tijdt; zijn tijt, segt ik, waar op Hy zijn edele en Koninklijk Naam gedrukt heeft. Nu *de genade Jesu Christi zy met uwen geest* Amen.

t Edmund Warren The jewes Day instituted &c. pag 247 191 196

v ziet de Historie van den Sabbath pag. 14 en 26.

De

De Historie Van den Christelijken Sabbath.

HET EERSTE BOEK.

Vertoonende,

Hoe des *Heeren Dag*, van de Algemeene *Christenheydt* als een *Rust-dag* is erkent, en onderhouden, van de tijdt van Christi Opstanding af, tot nu toe.

HET EERSTE KAPITTEL.

Inleyding tot de volgende Historie; en aanwijzing,

hoe, en wanneer den Joodschen Saterdaghs Sabbath is ingestelt; van wie, en hoe onderhouden; en hoe en wanneer afgeschaft, en weg-genoomen; Als mede hoe dezelve noch na de afschaffing, van de eerste Christen-Kerk, en van eenige Ketters, nevens des Heeren Dag, is onderhouden.

Vermits heden te ndage enige Bestrijders I
van de Godlijke en altijdt-duurende verbintenis van 't Vierde Gebodt der Wet / en van de Godlijkheydt der instelling van des Heeren dag / hoewel zy geen Sociniaanen, maar Gereformeerden zijn in Belijdenis / bestaan het rechtzinnige gevoelen / en de praktijk uyt de zelve vloeyende / voor de Gemeynte van Nederlandt uyt te krijten voor een Nieuwigheydt / nieuw opgekomen / en overgevlogen tot ons uyt Engelandt / en in haar Predikatien 't volk met veel opgezochte redenen soeken los te maaken van haar gezonde gevoelen omtrent 't Vierde Gebodt en des Heeren dag / ook zo verre / dat veele vroomen beginnen te wankelen / die voor deze Godlijke waarheydt wel eer alles zouden opgezet hebben / maar nu door de disputen daar omtrent verduystert worden / en zandt in de oogen krijgen; zo heb ik nuttig en geraaden gevonden / niet alleen eenvoudighlijk / en zo klaar als ik konde / onze Argumenten / en de oplossing van de contrarie redenen en Tegenwerpingen / voor te stellen / by wege van een Dispuyt; maar ook een Historie te beschrijven van den Sabbath; waar in ik Twe dingen voornaamlijk wilde toonen / Eerst, hoe uyt de Oude

schriften en Historien en Theologanten klaar konde blijken / dat des Heeren dag van de Algemeene Christenheydt als een H. Rust dag / op fondament van het Vierde Gebodt / is erkent / en onderhouden / en dat van de tijdt van Christi Opstanding af / tot nu toe. Ten anderen, Op wat wijze / waar / ter wat tijdt / door wien / en met wat uytslach / in deze Eeuw (want in voorgaande eeuwen is het noyt geschiedt) tegen en voor den Christelijken Sabbath / 't Vierde Gebodt / en des Heeren Dag / onder de Gereformeerden / is getwist / gedisputeert en geschreven. Het Eerste doe ik in 't Eerste Boek dezer Historie / het andere in het Twede.

II Veele zijn niet zo bequaam / om een dispuyt met een geleerde te voeren / dewelke nochtans met geestelijke wijsheydt en onderscheydt weeten te oordeelen / waar de waarheydt legt / als zy hooren en zien / op wat wijze en tot wat eynden / en met welke uytkomst het Dispuyt gevoert wordt / en zo ben ik in volle verwachting / dat veele in welker hert de vreeze Godts legt / en die de zalving des geests hebben / en van Godt geleert zijn / al kunnen zy niet veel Disputeeren / zeer lichtelijk zullen onderkennen de waarheydt omtrent het bedisputeerde / als zy der gantsche Historie zullen leesen: want hoe kunnen zy twijffelen aan de Godlijke verbintenis van 't Vierde Gebodt / en van des Heeren Dagh / als zy daar vinden / dat vijftien hondert jaaren lang / en meer / desen 's Heeren Dag als een H. Rust-dag van de Algemeene Christen-Kerk is erkent / en onderhouden / dat Heydenen / Jooden / en Christenen van die praktijk getuygenis geven? dat de Oudt-vaders eenpaarig zulks getuygen / en met groote eerbiedigheydt daar van spreeken; dat de Concilien van oudts sulks vast gestelt en aangedrongen hebben / zonder dat oit contrarie is geordonneert? dat Keysers / Koningen en Overheden / zo veele als Christenen waren / de Heylige onderhouding van dezen dag / en de rust van ander werk op dien dag / door haar Placcaten hebben aangedrongen / zonder dat oit iemant het tegendeel heeft willen in-voeren? ja dat deze waarheydt en praktijk van des Heeren Dags Heyliging / in 1500 jaren noit van eenig Ketter ('k laat staan van eenig Rechtzinnige) is tegengesprooken / bedisputeert / of geloochent (daar nochtans byna alles te eeniger tijdt van eenige is tegengesprooken / en bestreden) in tegendeel / dat alle de Oude Ketters / en andere / die noch aan de onderhouding van den Joodschen Saterdags-Sabbath zijn vast gebleven / evenwel dezen 's Heeren-Dag als van Christus komende / en van alle Christenen omhelst / hebben onderhouden? het is niet wel te denken / dat eenig Gereformeerde zal scrupel maaken omtrent den zevendaaghschen Sabbath / dewelke zal zien / hoe van de eerste tijden der Reformatie af / ja van de Waldensen, en Bohemers, en zo voorts / deze waarheydt en leere / als Heyligh en ongeschonden in de Kerk is geleert / en ter praktijk gebracht; hoe dezelve van allerley Protestanten en Gereformeerden in Europa, van kerkelijken / en politijken / in Duytslandt, Vrankrijk, Zwitserlandt, Engelandt, Schotlandt, Yerlandt, Poolen, Nederlandt, &c. is gemainteneert / en staande gehouden; en hoe de eerste bestrijders en verloochenaars van de Godlijke instelling en oplegging van dien 's Heeren-Dag / en van de altijdt-duurende verbintenis van 't Vierde Gebodt / zijn geweest de snoode / onchristelijke / ja Turksche Sociniaanen, en nevens haar de Wederdoopers, welke van onze Theologanten / zo wel in dezen / als in andere Pointen / krachtelijk zijn bevochten / en wederlegt. Ik kan my bezwaarlijk voorstellen / dat zo wie onpartijdiglijk / en zonder voor-oordeel

deze Historie van de Twisten van ettelijke Gereformeerde Theologanten in Engelandt en Nederlandt, over 't Vierde Gebodt / en 's Heeren Dag (in deze laatste Eeuw aangevangen) zal overleezen / zoude in onzeker konnen blijven hangen / welke partije de waarheydt mocht hebben / als hy daar zal leezen / wie de bestrijders / wie de beschermers van de verbintenis van 't Vierde Gebodt / en van de Godlijkheydt van den oorspronng van 's Heeren Dag zijn geweest / op wat wijze / tot wat eynd / met wat vrucht en uytkomst daar ontrent gedisputeert is ; wat yver men getoont heeft voor de menschelijke Feestdagen / terwijl men den Christelijken Rust-dag met zulken vigeur en ernst bevocht / als of men voor 't voornaamste van de Christelijke Religie streedt ; Daar het zo blijkelijk is / dat vleeschelijke profaane menschen alle een wel-gevallen hebben/datmen haar Conscientie ontslaat van een Godelijk Gebodt / zo datse nu gelooven / dat geen werk op dien dag ongeoorloft is (als 't niet in zich zondig is / en door eenig ander gebodt verboden) en datse wel mogen een deel van dien dag geven aan middelmatige vleeschelijke vermaaklijkheden en spel ; maar dit zy genoch tot een inleyding.

Ik kome nu tot de Historie zelf. Een Engels Theologant / doch een groote partije van den Christelijken Sabbath / genaamt Petrus Heylin, heeft in het Engels een [a] Historie des Sabbaths beschreeven; hoe qualijk hy het heeft uytgevoert / heeft de Professor [b] Hoornbeek eeniger maate getoont / en wy zullen het met opzet uytvoeriglijk aan-wijzen / als wy van de Sabbath-twisten in Engelandt zullen spreeken ; gewis een andere pen dan de zijne had het moeten onderneemen ; en zo zie ik / dat een geleerdt Engels Predikant / Mr. John Ley, in 't jaar 1641 / beloofde / behalven een Tractaat over de questien/ en over de pligten des Sabbaths / een Historisch verhaal, waar in hy zoude toonen, hoe het verschil van den Sabbath is voortgegaan van de eerste tijden tot de tegenwoordige ; Doch datmaal gaf hy alleen een Boek in 't licht / genaamt / [c] Zondag een Sabbath, waar in hy alleen Disputeert over de Naam van Sabbath / zondag / 's Heeren dag / en ik heb niet kunnen verneemen / dat'er iets meer op gevolgt is. Zo dat ik nu zelfs goedt docht / een Historie hier van uyt te geven. III.

a *Historia Sabbathi. two parts.*

b van des Heeren dags Heyliging 5 Kap. pag. 295 &c.

c *Sunday a Sabbath day. preface.*

En hier zal het niet ondienstig zijn / een weinig Historischer wijse voor-af te spreeken van den Sabbath-Dag van het Oude Testament / den Joodschen Sabbath / van welken den voornoemden Heylin in het eerste deel van zijn Historie tracht te beschermen / datse noch ingestelt / noch onderhouden is geweest van den beginne des wereldts / en datse ten laatsten / gelijk een ander Ceremonie / in het Nieuw Testament is afgeschaft ; doch het contrarije is niet zwaar te toonen. Van Vier dingen zullen wy kortelijk dien aangaande iets spreeken; 1. van de oorspronk en instelling desselfs. 2 Van de persoonen/ dewelke dien Sabbath hebben onderhouden / of verbonden waren te onderhouden. 3 Van de wijse hoe die is onderhouden. 4 Van de wegneeming en veroudingvan de Wet des Sabbath van dien zevenden dag. IV.

Voor eerst, Aangaande den oorspronng en tijdt der instelling van dezen zevenden-dags Sabbath / daar van geeft de H. Geest door Moses een naakte opening / te weeten / dat Godt dien ingestelt en afgezondert heeft in den beginne / voor den val / als Godt in zes dagen het heel werk der Schepping volbracht had ; want so spreekt den Text *Gen.* 2. *v.* 2, 3. Als nu Godt op den zevensten dag volbracht had zijn Werk, dat Hy gemaakt had, heeft Hy gerust op den zevensten dag van al zijn Werk, dat Hy gemaakt had ; ende Godt V.

heeft den zevensten dagh gezegent, ende die Geheyligt, om dat Hy op den zelven gerust heeft van al zijn Werk, 't welk Godt geschapen had, om te volmaaken. Hier zietmen een Historisch verhaal van de Heyliging / dat is afzondering van den zevenden dag / om te weesen een Rust-dag voor de menschen; hy Heyligde dien / als Hy dien toe-eygende tot een Heylig gebruyk; 't welk klaar blijkt / als men dese woorden vergelijkt / en brengt by de woorden van het Vierde Gebodt / waar in Godt zegt / Gedenkt des Sabbath-dags, dat gy dien Heyliget, zes dagen zult gy arbeyden. en al uw werk doen, maar den zevenden dag is den Sabbath des Heeren uwes Godts...., want in zes dagen heeft Godt Hemel, en aarde, en Zee, en al wat daar in is, gemaakt, en Hy rustede ten zevenden dag; N. B, Daarom zegende de Heere den Sabbath-dag, en heyligde den zelven. *Exod* 20. *v.* 8. 11. Zo is dan in den Paradijse / in den staat der onnozelheydt den Sabbath aan den mensche gegeven. Doch om dat deze Text zo klaar te kennen geeft / dat den Sabbath doen niet Ceremonieel is geweest / maar geheel Moreel / verbindende Adam met alle zijn Nakomelingen / dewijl geen Ceremonien konden plaats hebben / als schaduwen van Christus / eer de zonde in de wereldt gekomen was; zo hebben de Sabbath-bestrijders haar uytterste best gedaan / om die woorden in Genesis een andere zin te geven; doch dewijl dat swaar was / heeft de Professor Gomarus liever willen stellen / dat Moses die woorden Gen. 2. v. 3. heeft in-gevoegt / door een voor-verhaal / hoewel de zaak zelfs twe duysent en vier hondert jaaren daar na eerst geschiedt is / hebbende daar in (gelijk [d] Twissus aanmerkt) tot zijn voorganger / een Paapsch Leeraar Tostatus / die de eerste was / dewelke Gen. 2. v. 3. door een Prolepsis, dat is voor-verhaal verklaarde / en die daar in gevolgt wierdt van den Jesuit Pererius. Ik sal hier in het Dispuyt niet intreden / alleen zal ik 'er dit toedoen / dat Paulus Heb 4 v. 4. te kennen geeft / dat'er van den beginne des wereldts al een Rust-dag was / naamlijk de zevende dag na de Schepping / aan welke ruste de menschen toen al deel hadden: want zo luyden de woorden. Zo heb ik dan gezwooren in mijnen toorn, zo zy in mijn rust zullen ingaan, hoewel, N, B, zijn werken van de Grondtlegging der wereldt al volbracht waren: want Hy heeft ergens (naamlijk *Gen.* 2. *v.* 3.) van den zevensten dag aldus gesprooken, En Godt heeft in den zevensten dag van alle zijne Werken gerust.

[d] Of The morality of the fourth Command, pag 48.

VI. Ten anderen. Aangaande de Persoonen, die tot gehoorzaamheydt aan dit Gebodt des Sabbaths verbonden waren / daar van zeggen wy / dat het blijkelijk is / dat alle menschen / als nakomelingen van Adam, dat Gebodt mosten gehoorzaamen / overmits het aan Adam en Eva in de staat der onnozelheydt gegeven was / als representeerende alle haar na-zaaten / en daar was daar na geen reden / waarom het niet zoude den nakomelingen zo wel als Adam verbinden; gelijk zulks wel plaats had omtrent 't gebodt van niet te eeten van de verboden Boom; Sabbath houden is zo wel na / als voor den val / betaamlijk en billijk en tot Godts eer / en des menschen welstandt. En hier uyt lossen wy nu twe Vraagen op / Eerst, of de Patriarchen voor Mosis tijdt / ook Sabbath hebben gehouden. Ten anderen, Of de Heydenen ook den Sabbath hebben gehouden / of immers verbonden zijn geweest / dien te houden. Want aangezien dit een zedelijk Gebodt was aan Adam in den Paradijze gegeven / zo moesten alle Adams kinderen dat Gebodt nakomen / quade zo wel als goede; en Adam heeft ongetwijfelt / als een vroom Huys-vader / alle zijn kinderen genoegzaam daar van onderweesen / en bevel gegeven.

Maar

VII. Maar het geeft aan veelen eenig achterdenken / dat Moses niets uytdrukkelijk verhaalt van der Patriarchen Sabbath houding; en ook zijn'er vier Out-Vaders / Iustirus Martyr, Irenæus, Tertullianus, en Eusebius, die tegen de Jooden hier en daar zo gesproken hebben / als of zy geloofden / dat de Patriarchen / ja Adam zelfs / geen Sabbath hadden gehouden. Doch tot voldoening zeggen wy / datse ongetwijffelt den Sabbathdag hebben onderhouden / dewijl de schrift van haar getuygt / datse Godts Geboden en inzettingen hebben onderhouden / Gen. 26. v. 5. (nu dit was een van Godts Geboden / den zevenden dag tot Heylige Godtsdiensten af te zonderen: want Godts Heyliging van de zevende dag / dat is de afzondering van dien tot een Heylig gebruyk / bevattede een Gebodt / dat elk mensch dien zoude Heyligen / en niet tot een gemeen gebruyk toepassen) ook datse met Godt wandelden / oprecht waren / en Godt behaagden (Gen. 5. v. 20 Gen. 6. v. 9. Heb. 11. v. 2. 5.) dit konde niet geweest hebben / zo zy niet Godt solemneel en publijk / en op tijden van Godt verordineert / gedient hadden. Wat aangaat die passagien van die Out-vaders / vier of vijf dingen worden daar tegen gezegt 1. die Vaders kunnen bequaamlijk en gezondelijk verklaart worden / als niet hebbende absolutelijk gesprooken van de onderhouding des Sabbaths / maar in eenigen opzichte / op die wijze van onderhouding by de Jooden gebruyklijk / om door die onderhouding gerechtvaardigt te worden / of van andere Sabbathen / en Feesten / in Mosis Wet geboden ([e] gelijk verscheyde geleerde Mannen die zo uytleggen) 2. Vier andere Oudt-vaders van geen minder Authoriteyt / naamlijk / Chrysosthomus, Theophilus, Augustinus, en Theodoretus; en boven die noch verscheyde andere / zeggen recht uyt / dat den Sabbath van het begin is ingestelt geweest / en by gevolge / dat de vroome Patriarchen / die wegens Godtzaligheydt van Godt geprezen worden / den Sabbath onderhouden hebben. 3. Die Oudt-Vaders trachten niet eens / 't geen zy zeggen / en 't geen zo strijdigh is tegen Gen. 2. v. 3. te bewijzen / noch ook die schriftuur plaats uyt te leggen / op dat blijken mocht dat haar leer en die plaats niet tegen-malkanderen streeden. 4 Zy stellen zulks den Jooden als een bekende zaak voor / als of de gronden / van dat de Patriarchen voor en na de Zondt-vloedt geen Sabbath hielden / zo klaar waren / daar zy immers niets konden tot bewijs van haar zeggen brengen / 't welk de Jooden niet alzo wel / en beter / daar omtrent konden weeten; daar doch de Jooden in 't gemeen niet gestelt / noch gelooft hebben / dat de Patriarchen geen Sabbath gehouden hebben; gelijk [f] blijkt uyt Philo de Joode / Iosephus de Historie-schrijver / en andere / en byzonder ook uyt Manasse Ben-Israel, dewelke zegt / dat de Patriarchen / na 't gevoelen der Rabbinen / ook zelfs in Egypten (veel meer dan voor die tijdt) verbonden zijn geweest / Sabbath te houden / spreekende aldus; als of Hy zeyde, gedenkt, [g] dat gy in Egypten, alwaar gy diendet, ook zelfs op den Sabbath gedwongen waart met gewelt, om te arbeyden, En besluytende zegt hy / Derhalven heeft de gezegende Godt, begeerende, dat den Sabbath tot in eeuwigheydt zoude onderhouden worden (welke Heyligheydt hy door zo veel blijken had aangepreezen) dien Sabbath in de Tien Geboden gestelt, op datse weetende, dat dese geboden altijd duurende zijn, verstaan zouden, dat dit Gebodt ook daar onder te houden is. Waar by noch dit aan te merken is / dat [h] Tertullianus zelfs op een andere plaats te kennen geeft / dat Godt van den beginne den zevenden dag Geheyligt heeft / zeggende / dat Christus den dag des Sabbaths

[e] Dr. Ioung. Dies Dominica lib 1, cap 3 pag. 42 &c. Walæus Dissert de 4 Præcepto cap. 3.

[f] Vide loca in Dr. Owen, Exercit. of sacred rest Pag 50 &c & in Broun. Causa Dei contra Anti Sabbatarios Tom. 1 pag 457 &c.

[g] in Conciliarore qu. 36 in Exod &c. lib. de Creat. Probl. lib 8.

[h] lib contra Marcion, Cap 12.

zelfs, die door den zegen des Vaders van den beginne der wereldt Heylig was, door zijn wel-doen Heyliger maakt.

VIII. Aangaande de Heydenen / nakomelingen van Cain, Cham en Japhet, daar van is het ook ongetwijffelt waarachtigh / datse aan de onderhouding van dien dag niet alleen verbonden waren / maar ook aan den zelven hebben vast gehouden / hebbende dien door haarer Vaderen overlevering ontfangen / even gelijkze gehadt hebben Godts instelling aangaande de offeranden / welke na den val aan Adam bekent is gemaakt; Ook geven noch de Oudtste der schrijvers van de Heydenen / die tot onze handen zijn gekomen / genoegzaam te kennen / dat by haar de voetstappen van dien zevenden dag / als boven andere Heylig / gevonden zijn / gelijk zy ook buyten alle Dispuyt haare dagen van Godsdienst / of Feest-dagen hadden / die niet alleen jaarlijks of maandelijks / maar alle zeven of acht / of negen dagen weder quamen; 't welk wy hier alleen zullen bevestigen met het getuygenis van een groot wederpartijder tegen den Sabbath / naamlijk de professor *Ludovicus Capellus, spreekende voor de Patriarchen en Heydenen aldus. Voor-eerst Om dat eenige voetstappen van de onderhouding van de zevende dag kunnen gemerkt worden in de Historie van de Zondtvloedt, door Moses beschreven. *Ten anderen*, Om dat het niet wel voegende noch bequaam schijnt, dat geenen zekeren dag van Godt aan de menschen voor Mosis tijdt, voorgeschreven is geweest, op welken zy zouden Heylige samenkomsten houden, om Godzaligheydt en religies halven; maar dat Godt zulks te enemaal los en vry aan de menschen zouden gelaaten hebben. Dan ten *Darden*, om dat'er in de aller-oudtste schriften van de Oude Heydenen, naamlijk, *Homerus*, *Linus*, *Orpheus*, *Callimachus*, &c. verscheydene gedenktekenen en getuygenissen staan, zo in 't generaal van het zeven-tal, als Heylig, als van den zevendendag weder keerende, zijnde van de Heydenen voor Heyligh gehouden; welke onderhouding niet en schijnt aangenoomen uyt enkele navolging der Jooden (welker Religie den Heydenen veracht en gehaat was) maar veel eer uyt een overlevering der Voor-ouderen, van handt tot handt, tot haar afgekomen.

*De cultu Divino Thes. 30

IX. Ten darden. Belangende de onderhouding van dien Sabbath. Daar van vinden wy in de schrift / dat Godts Volk daar omtrent menigmaal zeer gebrekkigh is bevonden; in Egijpten onder de dienstbaarheydt zijnde / schijnt de onderhouding daar van door de Israëliten veel onder laaten / gelijk bleek / wanneer de Heere haar in de woestijne (als zy versch uyt Egypten waren uytgeleydt) 't Manna dede regenen / en haar geboodt de zes eerste dagen dat te vergaderen / en niet uyt te gaan / om op den zevenden dag dat in te saamelen / dewijl het als dan niet zoude gevonden worden / vermits het den Sabbath des Heeren was. Doch als zy ongehoorzaam waren / en evenwel opdien dag ook uytgingen / om 't zelve te vergaderen / verweet haar Godt haar ongehoorzaamheydt / zeggende / hoe lange weygert gy lieden te houden mijne Geboden, en mijne wetten? *Exod.* 16 *v.* 28, te kennen gevende / hoe zy menigmaal te vooren den Sabbath niet recht gehouden hadden; waarom hy haar ook in 't geven van de Wet aldus de Sabbaths onderhouding geboodt / Gedenkt des Sabbath-dags, dat gy dien Heyligen; Evenwel in het Landt Kanaan zijnde is dit meermaal een van de groote zonden van Israel geweest / 't haar Sabbath schending / waar over de Heere door zijn Propheeten veel geklaagt en haar scherpelijk bedreygt heeft / byzonder als haare Priesteren 't Volk ook niet recht onderwezen omtrent de Sabbaths Heyliging / verdraaende gelijk

heden ten dage ook veel geschiedt / de Wet des Heeren na de lossigheden en Prophaane genegentheden des Volks / gelijk de Heere door Ezchiel te kennen gaf / zeggende / Haare Priesteren doen mijne Wet geweldt aan, en zy ontheyligen mijne Heylige dingen, tussen het heylige ende het onheylige maaken zy geen onderscheydt, en 't verschil tussen het onreyne en reyne en geven zy niet te kennen; daar toe verbergen zy haar oogen van mijne Sabbathen, ja ik worde in het midden van hen ontheyligt Ezech 22 v. 26

X. Evenwel leerden zy die zonde van Sabbath-schending niet af / voor dat zy 70. jaaren in de Babylonische gevankenis waren geweest; En hoewel zy wederkeerende noch ten tijde van Nehemia tot die Sabbaths ontheyliging vervielen / Neh 13. 30 zijn zy doch daar na weer aan een ander extremiteyt overgevallen / naamlijk tot superstitieusheydt en verkeerde scrupuleusheydt in de onderhouding desselfs / uyt haar eygen herssenen en buyten Godts Gebodt weigerende / en verbiedende eenige dingen op dien dag te doen / welke op den zelven geoorloft waren / gelijk bleek / wanneer zy op den Sabbath-dag weygerden te strijden tegen haar vyanden voor haar leven / zo dat 'er duysent gedoodt wierden / gelijk beschreven staat in het Apocryphe Boek 1 Machab. 2. v. 34. 39. hoewel die daadt daar na v. 40. 41. van d'andere wierdt quaadt gekent / dewelke op den Sabbath bestonden voor haar leven te vechten; zo verhaalt [k] Flavius Josephus, dat de Jooden zich op den Sabbaht conscenties halven onthielden / van haar Vyanden afbreuk te doen / niet willende de toorens en grachten / die van Pompejus op de Sabbath-dagen gemaakt waren / ruineeren / als of het uytvallen op de belegerende Vyanden / en het afbreeken der Toorens niet behoorde tot de noodzaaklijke bescherming; daar het exempel van Josua Kap 6, v, 6, 7. en van de Israeliten ? 1 Kon. 20. v. 29. haar beter had kunnen leeren. Ten tijden Christi betoonden de Jooden die superstitie ontrent den Sabbath / wanneer zy Christus bestonden te berispen / om dat hy op den zelven dede / 't geen zy na haarer Rabbijnen overlevering / meinden niet geoorloft te zijn naamlijk een zieke gezondt / een blinde ziende te maaken / een die een verdorde handt had / te geneezen / het beddeken weg te dragen / wanneer jemant door Christus op den Sabbath was gezondt gemaakt / ayren te plukken en te wrijven / om te eeten / als men hongerig was; Alle welke superstitieuze bevattingen Christus tegen sprak / en bestrafte / toonende met woorden en werken / als de uytlegger van 't Gebodt / en de Heere des Sabbath / dat die dingen dan geoorlof ten goedt waren [l] Math 12 v. 2. 5. 7. 10. 11. Luc. 13 v. 14. 15. Joh. 5. v. 5. 9. En na Christi tijden is die superstitie der Jooden ontrent de Sabbath niet vermindert / maar toegenoomen. Zo verhaalt Voetius uyt den Talmud / en uyt Maimonides, en Buxtorfius, dat de Joodsche Rabbijnen verboden een beest uyt de gracht te haalen op den Sabbath / vlooyen te vangen / een ajuyn of peer te schellen / muylen aan te doen / een Paerdt te leyden / ten ware met een hangende toom / op dat men niet schijne den toom op zijn handt te draagen / geen olye van roozen noch stooving toe te passen op een gezwel / niet te gorgelen tegen een quaade keel / geen wijn te doen op zeere oogen &c. [m] Rivet getuygt dat in 't Register van de Hebreusche negative Geboden staat / dat men op den Sabbath niet en moet op eenig kruydt wandelen / noch met de voeten dat uythaalen / noch op een boom klimmen / noch iets daar op hangen / noch een tak breeken / noch een appel of peer eeten / die op dien dag is afgeplukt / inzonderheydt indien 'er iets ontrent de steel is overgebleven / noch op een paerdt klimmen / noch

een

[k] Van den Joodschen Oorlogh 4 Boek Kap. 1

[l] Disp. Select. part. 3 pag 1233.

[m] in Explicat Decalogi pag 165 in 4o.

een vloo vangen / als hy hier en daar springt / maar wel als hy steekt; dat men wel mach de luysen / die uyt-zweet groejen / dooden op den Sabbath / dat het verboden is by een kaers te leezen / ten zy'er twe te gelijk leezen / en diergelijke byna ontallijke dingen meer, zegt Rivet, waar mede de elendige Jooden haare lasten verzwaart hebben, gelijk dan de superstitie in zodanige dingen pleegt geestigh te zijn, waar van een aardig verhaal is by Volterranus, van een Joode, die op een Sabbath in een secreet gevallen zijnde, wegens de Heyligheydt van den dagh niet wilde daar uyt getrokken worden; maar den volgende dag gaf den Heer van de plaats last, dat hy'er niet zoude uytgetrokken worden, voorwendende de Heyligheyt van des Heeren Dag; diergelijken Historie verhaalt [n] Voetius van een Jood tot Maagdeburg, uyt Munsterus, en Hospinianus, en [o] Dr. Prideaux verhaalt diergelijk uyt de Engelsche Historie van een Joode te Teuxbury, die by-geval in een privaat gevallen zijnde op dien dag / als der Jooden Sabbath was / daar niet wilde uytgeholpen zijn; maar als ook den volgenden-dag dat niet wierdt toegelaaten / op dat der Christenen 's Heeren dag niet zoude ontheyligt worden / is hy tussen die beyde leelijk omgekomen / die van de viering van beyde niet wel gevoelde; waar van de Latijnsche versjens zijn / van een Joode die Sabbath houdt: Sabbatha sancta colo, de stercore surgere nolo, en van een Christen / die antwoordt / Sabbatha nostra quidem Salomon celebrabis Ibidem.

n Ibid sup. pag 1251

o De Sabbath 9 17.

XI. Maar verder aangaande de onderhouding des Sabbath-dags in Israel wordt onderzocht / of wanneer het Sabbath was / aldaar publijke vergaderingen en samenkomsten zijn gehouden / en solemneele Godsdiensten / te samen gepleegt? [p] Den Autheur van de Historie des Sabbaths, gevolgt van andere Sabbath-bestriiders / loochent dat / om alzo den Sabbath / en den Godsdienst der Ouden op dien dag / ook hier door wat meer te verkleynen; Hy zegt / dat de Jooden tot de dagen van Nehemias toe / buyten den Tabernakel / of Tempel / geen Synagogen of byzondere vergader plaatsen tot den Godsdienst in haar steden gehadt hebben / alwaar Godts Wet geleezen / en verklaart / en de Godsdienst met Prediken / bidden / en danken / gepleegt zoude zijn; doch en de Schriftuur en de reden / en de getuygenissen der Jooden zelve strijden hier tegen: want Levit. 23 v. 2 leezen wy / dat de Sabbath was een dag van Heylige 't samen-roeping; zo moeten 'er dan in haar woningen solemneele samenkomsten geweest / en gehouden zijn / en by gevolge moesten 'er ook plaatsen toe zijn; en zo staat'er Psal. 74 v. 8, dat de Vyanden alle Godts vergader-plaatsen hadden verbrandt, zo waren 'er die dan al voor de Babylonische gevankenis; en wat geven die woorden Hand 15 v. 21 anders te kennen / Moses heeft'er van Oude tijden, die hem Prediken, en hy wordt op elken Sabbath in de Synagogen geleezen, als dat van outs de Leviten en Priesteren in de steden haar vergaderplaatsen hadden / en daar de Wet voorlazen / en verklaarden / en zo zamen met het volk den Heere dienden / volgens Levit 10 v. 10 11. en Deuter. 33 v. 10. Ook leert zelfs de natuur en de reden ('t welk zelfs de partijen niet en loochenen) dat'er t' allen tijden publijke Godsdiensten moeten zijn / en dat'er genoegzaame tijden toe moeten verordineert worden; zo is 't dan blijkelijk genoch / dat de Jooden die van Godt voorgeschrevene tijdt weekelijks daar toe hebben gebruykt / om zo den Sabbath volgens 't Gebodt door Godsdienst te Heyligen; en dewijl al 't Volk niet konde wekelijks tot Jeruzalem opkomen / zo hebben zy dan daar toe plaatsen / 't zy huyzen / of Synagogen afgezondert / en gebruykt; immers

p Heylin. Historia Sabb part. 1 Cap 6, 7.

elk

elk behoorde billijk dat gevoelen te hebben van de Godsdienstigheydt der Oude Jooden / die toen leefden; ook getuygen daar van de Jooden; zo zegt [q] Philo de Joode (van Heylin geciteert) Dat Moses ingestelt heeft, datse op een plaats zouden samenkomen, en met zedigheydt en generaal stilzwijgen de Wet zouden hooren, welke gewoonte (zegt hy) wy noch tot op dezen dag onderhouden, terwijl de Priesters, of Ouderlingen de Wet voorleezen, en verklaaren. Het zelve zegt [r] Josephus, naamlijk / dat Moses heeft ingestelt, datse elke week eens samen zoude komen, om de Wet te hooren

[q] Apud Eusebium, præ par. lib 87.

[r] Contra Appion. 5.

XII. Ten Vierden, staat ons iets te spreeken van de ophouding, en wegneeming van die Wet van den Saterdags-Sabbath; dit is zeker; dat dien Saterdags Sabbath heeft opgehouden/ als Christus opstondt uyt den dooden: want toen stelde Christus met zijn exempel den eersten dag der weeke tot den zeven-dagsche Sabbath/ en de Apostelen hebben van toen aan den zelven onderhouden. Want de Wet van den Saterdags-Sabbath was gegeven aan de oude wereldt / zijnde geëert door Godts rust na zes werkdagen / op dat het groote werk der Schepping zoude in gedachtenis weesen / en blijven : maar als die eerste Oude wereldt ten eynde was / en een grooter en voortreflijker werk / naamlijk der verlossing door Christus / was uytgewrocht / en Christus in de opstanding in zijn ruste was ingegaan, hebbende ook zelve gerust van zijne werken, gelijk Godt van de zijne, volgens 't woordt des Apostels / Heb. 4. v. 10. zo zijn wy gehouden dien dag der Ruste te onderhouden / en gedachtenis als dan te houden van Christi rust na de werken der verlossing; en zo is dan die oude Wet gecasseert / en veroudet; dewijl door de zelve Authoriteyt / waar door de eerste Wet was gegeven aangaande den Saterdags-Sabbath / een nieuwe dag van de zelve cirkel van zeven dagen / naamlijk de Eerste, door den Heere des Sabbaths in de plaats is gestelt.

XIII. Zo veele als de Christelijke Religie omhelsden / namen ook aan de Onderhouding van den 's Heeren Dag / niet alleen de gene/ die uyt de Heydenen waren / maar ook die uyt de Jooden waren / gelijk 'er op het eerste Prediken van het Evangelium zeer veele Jooden overquamen tot het geloof / en tot de belijdenis der Christelijke Religie / gelijk blijkt uyt de Handelingen en Brieven der Apostelen, en byzonder uyt den brief tot den Hebreen. Doch veele van de bekeerde Jooden bleven noch yverende voor de Wet / en voor den Saterdags Sabbath; ja zy wilden alle de Mosaische inzettingen noch houden / als denkende / dat die altijdt in haar kracht moesten blijven; hier door was het Dispuyt in de Gemeynte van Romen, alwaar de sterkere in geloof / welke uyt de Heydenen waren / des Heeren Dag boven den Saterdags-Sabbath achteden/ en eerden / de andere die zwakker waren / uyt de Jooden komende/ achteden alle de dagen / dat is des Heeren dag / en den Saterdags-Sabbath / en de Feestdagen / gelijk ook de geloovige uyt de Heydenen alles aten / wat voor quam / maar de geloovige uyt de Jooden aten maar eenige spijzen/ en onthielden zich van spijzen / die in de Wet Mosis verboden waren; en zo zijn de woorden van den Text (als men die na de grond-taal leest / en uytlaat 't geen met twe haakskens door onze Overzetters daar by gedaan is / en 't welk een andere ja contrarie zin maakt) Rom. 14 v. 5. Den eenen acht den dag boven den dag, maar den anderen acht alle de dagen. Den Apostel wilde / men zoude die zwakke geloovigen uyt de Jooden (die noch niet nagelaaten hadden het Joodsche onderscheydt der dagen en spijzen) verdragen; en elk zoude zien / dat hy in zijn gemoedt verzekert mocht zijn. In die zwak-

heydt en misvatting zijnze dan verdragen in de wijsheydt des H. Geests / bestierende de Apostelen en Discipelen Jesu Christi ; in dien standt bleeven de dingen tot de destructie van Jeruzalem en van den Tempel / wanneer de voornaamste oorzaak van haar twistingen wechgenoomen werdt ; ondertussen droegen zy zich zeer verscheydentlijk na de verscheydenheydt van haar humeuren : want het is blijkelijk / dat zommige van haar niet en waren te vrede / dat zy geindulgeert en verdragen wierden in haar gevoelens / en Practijke / maar zy trachteden ook allesins de onderhouding van de heele Wet van Moses den gemeynten uyt de Heydenen op te leggen / zy twistteden met de zelve over haar besnijdenis / over haar Sabbathen / Feestdagen / Vasten-dagen / en onthoudingen van deze of die soort van spijs / en verkeerden daar door de gemoeden der Discipelen/gelijk te sien is/Gal. 4 v. 10 11. Col. 2 v. 16 17. Doch de quade gevolgen van dien zijn eeniger mate tegengestaan in 't Synode te Jeruzalem / Hand. 15, 't welk evenwel niets ontrent de praktijk der Jooden bepaalde / maar alleen aangaande de vryheydt van de geloovigen uyt de Heydenen. Na de verwoesting van Jeruzalem / van de Stadt / en van den Tempel / hebben zommige geloovigen uyt de Jooden absolutelijk haar oude Joodendom verlaaten / en hebben zich gevoegt by de Gemeynten uyt de Heydenen / als tot welke de belofte en 't Verbondt van Abraham was overgebracht ; deze waren de rechte Discipelen van den grooten Apostel / Paulus ; Doch andere behoudende haar belijdenis van het Euangelium / hielden zich noch steedts verbonden tot de onderhouding van de Wet van Moses / en tot alle desselfs inzettingen ; hier op bleven zy in een onderscheydene en afgezonderde staat van de geloovigen / en kerken van de Heydenen ; en dese houdende dan aen Saterdags-Sabbath wierden van de Jooden en van a Eusebius uyt Egesippus, genoemt Masbothay, dat is Sabbatarissen, niet om datse na Christi leer den Sabbath hielden (want Hegesippus rekent haar als een secte van de Jooden) maar om datse den Saterdags Sabbath / doch op een verscheyde wijze/en om onderscheydene redenen(dan de Jooden)hielden/en wilden onderhouden hebben : onderentussen terwijl de Disputen en hevigheden noch duurden / hebben de geloovige uyt de Heydenen zich in veele dingen gebogen en gevoegt na de gene / die uyt de Besnijdenis waren / of wel / zy hebben eenige zin gekregen in haar onderhoudingen / neemende ook de praktijk daar van aan ; daar door omhelsden zy al vroeg het Paasch-Feest, en daar na ook het Pinxteren / en in zommige plaatsen lieten zy ook toe de onderhouding van den Saterdags Sabbath / hoewel zy ook steedts bleven onderhouden des Heeren Dag / na Christi en zyner Apostelen instelling / misschien om daar door te geven een publijk getuygenis van haar geloof tegen de Matcioniten, die al vroeg begonden het O. Testament / en den Godt desselfs te lasteren / welke lasteringen zy meynden te veroordeelen door deze praktijk. Daarom vindt men b in de oude Canones, en Constitutien, die verkeerdelijk den Apostelen en Clemens worden toegeschreven / dat de onderhouding van den Saterdag / en van des Heeren Dag beyde geboden waren. Zelfs den ketter Ebion (die Christus maar voor een enkel mensch erkende) en zijn navolgers/ Cerinthus, Apollinaus, &c. hoewel zy den Saterdags Sabbath met de Jooden onderhielden / hieldens nochtans ook den 's Heeren Dag met de Christenen / tot eere van Jesus Christus / gelijk Eusebius en Epiphanius van haar getuygen / zeggende / zy onderhouden van gelijken met ons des Heeren Dag, ter gedachtenis van de Zaligmakende Opstandig ; zo wordt van eenen

a Histori lib 4 21.

b Can. 66 Constituti lib 7 cap 24

[v] eenen getuygt / dat noch heden de Abyssiner Christenen de praktijk hebben / datse zo wel den Saterdag als des Heeren dag houden.

Doch dewijl de Sabbath-bestrijders dit dikwils in de mondt hebben (om des Heeren Dag zijn Godlijke Authoriteyt en recht te beneemen onder den volke) dat de eerste kerk langen tijdt beyde de dagen / de Saterdag en des Heeren Dag heeft onderhouden / dat de Apostelen ook op den Saterdags XIV.
Sabbath/zo wel als op den 's Heeren dag het Euangelium gepredikt hebben; dat ook de Abyssiners beyde die even gelijk houden. Zo zullen wy daar op volkomen onderrichting geven; namelijk / Eerst, dat de Oude kerk wel ook den Ouden Sabbath heeft gehouden / om de Jooden zo veel te lichter te winnen / en om zich tot het houden van des Heeren Dag te bereyden / na de wijze der Jooden / die te dien eynde den avondt van den zesden dag onderhielden: maar 't zal noit beweesen worden / dat zulks te prijzen was / datse beyde de dagen hielden / na dat het Euangelium al om verkondigt was: want zy hadden met even groot recht beyde de Sacramenten de besnijdenis en doop kunnen houden. Ten anderen, het Concilie van [x] Laodicea heeft ze voor ketters veroordeelt / die den Joodschen Sabbath / en des Heeren dag gelijk stelden / en hielden; en [y] Gregorius Magnus noemdese Predikers van den Antichrist / dewelke in zijnen tijdt bestonden te Prediken / dat beyde den Joodschen Sabbath en des Heeren Dag geviert mochten worden. Ten darden. De Christenen quamen wel samen op den Saterdag / en hadden Godsdiensten / maar zy hielden dien dag niet als Heylig / noch als even-gelijk des Heeren Dag; zo hielden zy ook eeniger maate den woensdag / en vrydag op eenige plaatsen / dat is / zy lazen de Schriftuur voor / ende Preekten op die dagen / gelijk ook heden in de groote Steden pleegt te geschieden / alwaar men op de werkdagen dry of viermaal pleegt te preeken; nochtans worden die dagen daar door geensins aan des Heeren dag gelijk gestelt. Ten vierden, Het was niet de heele Algemeene Kerk / maar alleen een deel daar van / en in 't byzonder de Oostersche Christenen / dewelke benevens des Heeren dag ook den Saterdag hielden / dewijl aldaar veel Jooden waren / en bekeerde uyt de Jooden / die aan den Saterdag Sabbath gewent / zich daar van (hoewel zy ook des Heeren dag vierden) niet lichtelijk lieten aftrekken; doch de Westersche kerken hebben op dien Saterdag gevastet / om te toonen / datse die voor geen Feestdag of vrolijke dag hielden; in de Kerk van Romen en Alexandrien, heeft de gewoonte niet geweest, van op den Saterdag samen te komen, gelijk [z] Sozomenus getuygt. Ten vijfden, Ook wanneer de Christenen beyde die dagen onderhielden / stelden zy altijdt des Heeren Dag boven den Sabbath: want [a] op den 's Heeren Dag alleen hielden zy het Avondtmaal / die daarom genoemt wierdt den dag des Broodts, alleen op des Heeren Dag hielden zy haar Solemneele vergaderingen / tot welke alle belijders gehouden waren te komen; dat was dan haar plechtelijke dag / gelijk wy uyt Plinius en Justinus Martyr zullen hooren; en alleen op dien dag vasteden zy niet. Dit alles en veel meer heeft den zeer geleerden [b] Dr. Joung breedt uyt de kerkelijke Historien en Oudt-Vaders gededuceert. Ik zal dit besluyten met de woorden van de zeer vermaarde Voetius, en Walæus. Voetius vraagt / of zy kunnen geexcuseert worden, die in de oude Kerk den Sabbath der Jooden hebben onderhouden, lang na dat de Jooden overtuygt, en den Tempel verwoest was, nochtans met dit onderscheydt, datse dien vierden niet als den Joodschen Sabbath, maar als een voorbereyding van den Christelijken Sabbath, ten deele door

[v] Iesuita guodignius lib 1 de reb. Abijss. cap 24.

[x] Can. 29

[y] Spondani Epitome Baron. ad A. 603 f. 2

[z] lib 7 cap 19

[a] August Epist 118 c. 2. Corpori & sanguini Dominico communicatur tantum Dominico

[b] Dies Dominica lib 1 cap 3 pag 12 13

[c] Select Dispp. part 3 pag 1275

dan niet te vasten, ten deele door Heylige samenkomsten, en publijk voorleezen van de Schristuur. **En hy antwoordt** / Neen: want wat onderscheydt men ook maakt, 't volk wordt een jok opgelegt, 't geen Godt niet opgelegt heeft, zommige hebben te *Romen* onder *Gregorius Magnus* dat getracht na te volgen, gelijk blijkt uyt zijn Brieven, die *Baronius* citeert op het jaar 603 § 17. Het *Laodiceische* Concilie had tegen dese superstitie haaren 29 sten Canon gestelt; maar ik weet niet, met wat voorzichtigheydt het zelve *Can.* 16. beslooten heeft, dat *op den Saterdag de Euangelien met de andere Schriften geleezen worden*; waarom zouden'er meer op dien dag pulijke vergaderingen, en oeffeningen zijn, dan op eenigen anderen dag? want zulken voorbereyding heeft een schijn van overeenstemming met den Joodschen Sabbath, inzonderheydt als het vasten dan verboden wierdt, 't welk smaakt na de
d Disserwa- de Sabbath pag 170
praktijk van een Feestdag of vrolijke dag. **De Professor** [d] Walæus **beantwoordt dit aldus**; Nochtans loochenen wy, dat den Saterdag onder de Christenen had een onthouding van de ordinare werken, of datse met die plechtelijkheydt van de heele Kerk geviert is, waar mede des Heeren Dag is geviert geweest, dat wordt onverwinlijk beweezen uyt de Kettery der *Ebioniten*, die opgestaan zijn, wanneer noch eenige Apostelen in het leven waren, dewelke onder de andere dwalingen, waarom zy van de eerste Kerk veroordeelt zijn, ook van deze dwaling worden beschuldigt, datse den Saterdag en 's Heeren Dag hebben geviert, gelijk Eusebius lib. 3 Hist Eccles. c 21. &c. Theodor. lib 4 Heret. Fabul. getuygen. **Wat nu** eyndelijk **aangaat het Prediken van de Apostelen op den Joodsche Sabbath daar op zeggen wy / datse zulks gedaan hebben / als zy by de Jooden waren / gelijk iemant in Turkyen (zo hy vryheydt hadt / zoude Prediken op den vrydag in haar vergaderingen; maar dat zoude geensins te kennen geven / dat hy den vrydag vierde als Heylig / gelijk des Heeren Dag; alzo kan men ook niet besluyten / dat de Apostelen den Saterdags Sabbath hebben onderhouden nevens des Heeren Dag; noit zalmen bewijzen / dat de Apostelen by / en met de Christenen hebben vergaderingen gehouden op den Saterdags Sabbath / en dat is genoch.**

HET TWEEDE KAPITTEL.

Vier Historische bewijzen, van dat den Eersten Dag der weeke al vroeg onder de Christenen, als een Rust-dag is afgezondert tot de Godsdiensten; genoomen 1 Uyt het Historisch verhaal daar van in de H. Schrift. 2 Uyt het verhaal van *Plinius*. 3 Uyt het getuygenis der Jooden in haaren *Talmud*. 4 Uyt de getuygenissen van twintig Oudt vaderen, *Ignatius*, *Melito*, *Justinus Martijr &c.* en van dry andere, die of in het eynde van de zesde, of in het begin van de zevende Eeuw geleeft hebben.

1. **Om nu tot de Principaale zaak te komen; zo zal nodig zijn / dat ik Historischer wijze voor eerst gaa aantoonen de Bewijzen / waar uyt voor ieder klaar zal blijken, dat den Eersten Dag der weeke na Christi Opstanding daade-**

daadelijk is afgezondert tot de oeffeningen van Godsdienst / en datse solemneel in de Christen-Kerk van den beginne / ettelijke eeuwen lang is onderhouden geworden. De continueele praktijk van de Christenen zullen wy hier open-leggen. En hier zal ik in dit Kapittel deze Vier dingen byzonderlijk verrichten. 1 Ik zal toonen / wat de Schriftuur Historischer wyze van deze praktijk ten tijde van de Apostelen en Apostolische Kerken te kennen geeft. 2 Wat een Heydensch Schrijver / die even na der Apostelen tijde leefde / en goede kennis van de praktijk der Christenen in dezen hadt / daar van heeft na-gelaaten. 3 Wat de Jooden na Christi tijden van deze onderhouding der Christenen gezegt hebben. 4 Uyt welke getuygenissen der Oudt-Vaderen onwedersprekelijk blijkt / dat dezen Eersten dag als een H. Rustdag van de Christenen 't allen tijde is waargenoomen / en tot Godsdienst afgezondert.

Ons Eerste Historisch bewijs neemen wy uyt de Heylige Schriftuur: want II.
daar vinden wy vier Kerken / zijnde verre van een / dewelke hadden de praktijke / van den eersten dag af te zonderen tot de Godsdienst / naamlijk de Kerk te Jerusalem, de Kerken van Corinthen, en Galatia, en de Kerk van Troas in Phrygia. Van de Kerk te Jerusalem staat / datse te samen was op den dag des Pinxter-Feests / Hand 2 v. 1. dewelke was den eersten dag der weeke / gelijk af te neemen is uyt Levit 23 v. 10 11 12 15 16. Op deze dag waren de navolgers Christi / de geloovige eendrachtig te samen vergadert / niet in den Tempel / samen met de andere Jooden / maar afgezondert / om dien 's Heeren dag te vieren / gelijk ook de Heere dien dag en den dienst op der zelven zo heerlijk gekroont heeft met de uytstorting van den H. Geest / en met de bekeering van zo veel zielen / als toonende dat dit de dag was van zijn kracht Psal. 110. v. 3. Van de Kerken van Corinthen en Galatia leezen wy / 1 Cor 16 v. 1. 2 / datse op den eersten dag der weeke haar vergaderingen hadden / want den Apostel heeft aan de Kerken geordonneert / en door zijn Apostolische macht geboden / datse die collecten voor de Heyligen zouden doen op den eersten dag der weeke / op dat de verzamelingen niet eerst zouden geschieden / wanneer Paulus quam / zo moest dan elk in de vergadering iets brengen op den eersten dag der weeke / als de publijke vergadering gehouden wierdt; want anders ware daar geen reden / waarom zulks geschieden zoude meer op den eersten / dan op den tweden dag; 't wierdt dan gezegt / om deze dag aan te wijzen / als de weekelijksche tijdt van de solemneele byeenkomsten / en ook om haar door den dag te beweegen tot de pligt van Aalmoessen te geven. Den Apostel stelt hier den dag niet in / maar hy stelt voor uyt desselfs instelling en onderhouding / en hy spreekt 'er van als een bekende en tot dat werk bequaame dag. Van de Kerk van Troas in Phrygira, zijnde een nabuurige Kerk aan die van Galatia / leezen wy Hand 20 v. 7 dat de Discipelen op den eersten dag der weeke by een gekomen waren, om Broodt te breeken, en dat Paulus by die occasie zijn afscheydt Predikatie preekte; zy waren samen om het Avontmaal te genieten / en om te Preeken / en te bidden / en te danken / en te zingen: want een deel wordt voor het geheel gestelt; zo blijkt dan / dat de Apostolische Kerk die eersten dag Heylig heeft onderhouden / en gewoon was te onderhouden / en in Heylige oeffeningen door te brengen; by die vier Kerken meugen wy voegen de zeven Gemeynten van Asia: want op des Heeren dag, dezen eersten dag (zo bekent aan die Gemeynten) zach Johannes dezelve in een gezichte / en Christus zach hy in 't midden van haar / hy zach hem / gelijk de Heyligen hem plachten te zien in zijn heerlijke gangen in het Heyligdom / wandelende

in het midden van de goudene kandelaaren / met starren in zijn handt / dit is met Dienaaren des Evangeliums / schijnende gelijk Starren in 't Firmament van de Kerk / en verspreydende het licht van het Heerlijk Evangelium in de daadelijke oeffening van haar Predikdienst / byzonder op deze dag; Openb. 1 v. 10 Psal. 68 v. 25 Jesa. 30 v. 20 21. Doch dewijl men over die Texten veel gedisputeert heeft; zo zal 't ons genoeg zijn ditmaal alleen Historischer wijze dit aan te wijsen.

III. Het twede Bewijs hier toe dienende is het groot en breedt getuygenis van een Heyden [a] Plinius, dewelke in een brief aan de Keyzer Trajanus (dewelke in het 99 ofte 100 jaar na Christus is Keyser geworden) aldus van de Christenen te zijnen tijde getuygde; Dat het haar gewoonte was, op een vast-gezetten dag, eer het licht was, samen te komen, om Christo als Gode een Liedt met gemeener stemme te zingen, en haar zelven door een Sacrament te verbinden, datse geen boosheydt zouden bedrijven, niet steelen, rooven, overspel bedrijven, haar woordt niet breeken, het pandt niet weigeren; 't welk geeyndigt zijnde plachten zy te scheyden, en samen weder te komen, om spijze te neemen met malkander op een onberispelijke wijze. Desen Plinus was Richter onder Trajanus, en konde best kennis hebben van zaaken / dewijl hy de Christenen zelfs onderzocht over haar doen / zo de kloekmoedige / die de Christelijke Religie niet wilden verlaaten / als de weersachtige / waar van veele op zijn verbodt die samenkomsten nalieten / ook wel de Christelijke Religie verzaakten. Men oordeelt / dat hy die brief geschreven heeft in het twede jaar van Trajanus, zo dat dit maar dry jaaren was / na dat Johannes 't Boek der Openbaaring geschreven had / en gestorven was. Zo dat hier uyt blijkt / welke de gewoonte en praktijk van de Kerk zy geweest na de tijden der Apostelen / naamlijk zy hielden haar vergaderingen op des Heeren Dag / tot Christi lof: want geen andere dag kan door dezen gezetten dag verstaan worden; immers niet den Saterdags-Sabbath / want dien gezetten dag hielden zy ter eere van Christus / maar die in de Oostersche quartieren den Saterdag onderhielden / vierden de zelve niet tot Christi eer / maar ter gedachtenis van de Schepping: beyde den zevenden en den eersten kunnen hier niet worden gemeynt: want hy spreekt allen van eenen gezetten / en gevestigden dagh.

[a] Epist. 97 pag 306 307 Magdeb. Centur. 2 cap 6. Tertull. Apol. cap 2

[b] zo wil Heylin Hist Sabb part 2 cap 2

IV. Het Darde dewijs geeft ons den Joodschen Talmud, en de Joodsche Rabbijnen aldaar: want daar zeggen zy / [c] dat Jesus Nazarenus dien eersten dag der weeke, welken de Christenen houden / aan de zijne geboden heeft (och of de Jooden altijdt zo gedwaalt hadden) ook zeggen zy op een andere plaats / [d] dat een Heyden verboden is te rusten of op den zevensten of op den eersten dag dat is / of op haaren Sabbbath / indien zy niet worden Jooden-genooten / of op 's Heeren Dag / der Christenen; gevende zo te kennen / dat de Christenen zo zeer altijdt gewent waren op den 's Heeren Dag van haar werken te rusten / dat de Jooden zelfs in haar Talmud dat aangetekent hebben / als de onderhouding van een andere Sabbath / de twede naast de haare; 't welk ook [e] Coccejus gedwongen is te belijden / zeggende daar op; 't schijnt dat hier uyt beweezen kan worden, dat de Christenen van oudts op des Heeren dag niet gewerkt hebben; zy hebben in de Christelijke vryheydt dien dag genoomen, om vrolijk te zijn, en van werken te rusten.

[c] Cod. Abodah Zarah.

[d] in Tract Sanhedrin cap 7.

[e] In. dag Naturæ Sabbathi pag 247. 248.

Het Vierde en byzondere Bewijs neemen wy uyt de getuygenissen der Oudt-Vaderen / van welke wy'er twintigh zullen ophaalen / naamlijk vijf van de

tweede eeuw / dry van de darde eeuw / zeven van de vierde / en vijf van de vijfde eeuw. Voor eerst Ignatius, die gelijk [f] Eusebius getuygt / een toehoorder van den Apostel Johannes is geweest / en [g] ten minsten dartigh jaaren geleeft heeft in de dagen van [h] Johannes, en gebloeyt heeft zelfs voor 't jaar des Heeren 100; dezelve schrijft aldus. Laat ons niet meer op zijn Joods Sabbath houden, als in leedigheydt ons verblijdende, want daar is geschreven, die niet en werkt, dat hy niet en eete, en in het zweet uwes aangezichts zult gy uw broodt eeten: maar laat een ieder van ons geestelijk des Sabbath houden, niet in lichaamlijke rust, maar in de overdenking van de Wet, niet eetende spijs) die van gisteren was bereydt, noch drinkende Lauwen drank, of gaande wandelen binnen een bepaalde lengte, noch in dansen of onredelijk spel ons vermaakende, maar in verwondering over de werken Godts, en ter zijde stellende den Sabbath (of in de Plaats van den Sabbath, naamlijk der Jooden, laat een ieder liefhebber van Christus vieren des Heeren Dag, den dag der Opstanding, de Koninginne der dagen, de hoogste van alle dagen; En spreekende van de Jooden / die tot het geloove Christi bekeert waren in zijn dagen / geeft hy dit Christelijk markteken van de zelve / Dat zy niet langer den Joodschen Sabbath houden, maar haar leven leyden na den 's Heeren Dag, waar in ons leven is opgestaan. Hier blijkt / 't geen ook twe Sabbath-bestrijders White, en Heylin niet loochenen / maar toestaan / dat Ignatius des Heeren Dag boven den Sabbath (naamlijk der Jooden) stelt / en dat hy de rechte wijze voorschrijft / van des Heeren Dag te houden; Ook spreekt Ignatius hier niet van des Heeren Dag / als onlangs ingestelt / maar voor-uyt-stellende / dat die al eer-tijdts ingestelt was / schrijft hy de wijze / hoe die te heyligen.

[f] in Chron: A Dom. 71
[g] White of the Sabbath pag 75
[h] in Epist. ad magnesianos

VI. Ten tweden, Melito. Bisschop (dat is / Opziender of Predikant) van Sardis, schreef een Boek van des Heeren Dag, in 't jaar 50 (zegt [i] Eusebius) indien dat Boek noch in weesen was / 't zoude ons veel licht geven / immers 't geeft ons ook bewijs / dat dien dag is onderhouden geworden.

[i] Euseb. Historia lib 4 cap 25

VII. Ten Darden, Justinus Martyr, schrijvende ontrent 't jaar 150 / verhaalt zeer duydelijk in zijn [k] verantwoording voor de Christenen aan den keyzer Antonijn. hoe en op wat wijze de Christenen des Heeren Dag / en dien alleen onderhielden; Dit zijn zijne woorden; Op den dag, genaamt zondach, houden alle, die in de steden of dorpen woonen, by een komste, alwaar de schriften der Apostelen en der Propheeten, (zo verre als geordineert is) geleezen worden; Den leezer hebbende gedaan, zo doet de voorstander een vermaaning, tot nakoming van 't goedt dat geleezen is; dan staan wy alle gelijkelijk op, en zenden onze gebeden op; en gelijk wy gezegt hebben, als wy rusten van 't gebedt, wordt broodt, wijn en water gebracht, van welke niemant toegelaaten wordt deel te krijgen, dan gedoopten, geloovigen, en zulke die leven na den Regel Christi, daar na brengt den voorstander onze gebeden en dankzeggingen tot Godt op, en al het volk zegt Amen. Dan brengt ieder van de rijker-soort, na zijn Goedtwilligheydt, iets tot het onderhoudt van de armer Broederen..., Op den zondag maaken wy alle een publijke samenkomst, dewijl het den eersten dag is, op welken Godt de duysternis en de eerste stoffe verandert, en de wereldt gemaakt heeft, en om dat onze Zaligmaker Jesus Christus op dien dag van den dooden is opgestaan: want op den dag voor den Saterdag Kruycigden zy hem, en op den dag na den Saterdag komende, dewelke is Zondag, verscheen hy zijn Apostelen en Discipelen en leerde haar deze dingen. Hier toont Justinus klaar / dat toen ter tijdt de praktijk der Christenen.

[k] Apol. 2 ad cal.

nen in de steden en op 't landt was / den 's Heeren Dag (dien hy Zondag noemt / om dat hy aan den Heydenschen Keyzer Antoninus deze Apologie schreef / die 't woordt 's Heeren dag niet verstaan zoude hebben) plegstelijk te vieren; Dit schreef hy te Romen, alwaar hem die heele zaak zeer wel bekent was / en hy zegt niet alleen / datse op dien dag vergaderingen hebben gehouden / maar met wat heylige oeffeningen zy dien dag door gebracht hebben / met leezen van de H. schrift / met Predikèn / bidden / danken / aalmoessen geven / en het H. Avontmaal houden / derhalven niet met spel / vermaaklijkheydt / noch ordinaaren arbeydt / ja hy geeft ook reden / waarom zy dien dag hebben onderhouden / naamlijk om dat Christus op den zelven opgestaan / en aan zijn Discipelen verscheenen is.

VIII. Ten Vierden, Dionysius, Bisschop van Corinthen / gebloeyt hebbende ontrent het jaar 175; schrijft in een van zijn brieven aan Soter, Bisschop van Romen / *l* aldus / wy hebben heden des Heeren dag geheel tot den eynde toe door gebracht, een Heyligen dag, en uwen brief geleezen, zo wierdt dan toen ter tijdt des Heeren dag gehouden / en die wierdt geheel als heylig in heylige oeffeningen besteedt en doorgebracht / zo wierdtse daan gehouden als een Rustdag / geen deel wierdt 'er doorgebracht in slaafs werk / of vermaklijkheden van spel; 't is waar die brief van Soter wierdt in de verg a dering geleezen / gelijkze plachten toen troost-brieven aan elkander te schrijven / en te leezen by de vergadering op des Heeren Dag; en niemant loochent / dat het leezen van stichtelijke heylige schriften kan bestaan met de heyliging des Rustdags.

l Eusebius lib 4. c. 2.

IX. Ten vijfden. Clemens Alexandrinus (die gebloeyt heeft ontrent het jaar 190) bevestigt ook genoegzaam dat dien dag in de kerk is onderhouden / als hy zegt / *m* die zijn leven na de inzettingen des Euangeliums aanstelt, dezelve onderhoudt dien 's Heeren Dag. Hoewel hy daar tegen die disputeert / die superstitieuselijk den dag stelden boven de werken van den dag / en op die dag alleen wilden heylig zijn; toonende tegen haar / dat wy ons gantsche leven door / Godt moeten dienen / en altijdt des Heeren dag houden / naamlijk in 't geestelijk rusten / en afhouden van zonden / en den Heere te verheerlijken in zijn Opstanding: doch dat neemt het solenneel onderhouden van des Heeren Dag niet weg / maar het bevestigt dat; elk zal toestaan / ja leeren / dat men Godt niet alleen op een zekeren dag moet dienen / maar voor altijdt / en zo doende en spreekende neemt men des Heeren Dag niet weg; Clemens presupponeert klaar en onderscheydentlijk genoch / dat toen ter tijdt de heyliging van des Heeren Dag was aangenoomen / 't welk ook *n* Coccejus heeft gezien / als hy daar las van een eynd der ruste, zeggende daar by / wie loochent het dat de Christenen van outs gewoon zijn geweest, op des Heeren Dag vrolijk te zijn, en den zelve te eeren met rusten van werk en dat dezelve al in die eeuw een solemneele Feestdag van de Christenen is geweest? wie zegt, dat dit quaadt of superstiticus is? Dit zijn de getuygenissen van Vijf van de Oude / geleeft hebbende in de Twede eeuw, volgen nu Dry andere van de Darde eeuw.

m Strom lib 7.

n Typus Concord. pag. 140.

X. Ten zesden. Tertulianus, die gebloeyt heeft ontrent het jaar des Heeren 204. geeft deze overvloedige getuygenissen voor de algemeene onderhouding en heyliging van des Heeren Dag. *o* Op des Heeren Dag (zegt hy) rekenen wy het ongeoorloft te vasten, of op de knijen te bidden; en elders / *p* den Zondagh besteden wy in vreugde, op een heel andere wijze dan uyt Godtdienstigh opzicht op de Zon, Wy zijn in de twede plaats af van die gene (naamlijk Jooden) dewelke

o De laron Milit cap 3.

p Apol. cap 16.

dewelke den Saterdag in ledigheydt en maaltijden doorbrengen, waar in zy zelfs afzwerven van de Joodsche gewoonte, die zy niet en kennen. q **En elders** / voor den Heydenen is eens elke Feestdag een jaarlijksche dag; maar voor u elken achtsten dag; neemt te zaamen alle de Feestdagen der volkeren, en brengt-ze in order, zy en sullen geen getal van vijftig dagen kunnen uytmaaken. Zullen wy de Heydensche Feestdagen onderhouden, voor welke de Sabbathen, nieuwe Maanen, en heylige dagen (somtijdts zo van Godt gelieft) vremt zijn? O het geloof der Heydenen, hoe veel beter tot haar secte, dan het onze, als de welke geen heyligen dag der Christenen zich aanneemen, met den 's Heeren dag, niet de Pinxter-dag, indien zy die al kenden, zy zouden met ons geen deel willen hebben, op datse geen Christenen zouden schijnen, wy en vreezen niet, op dat wy geen Heydenen genoemt worden. **En op een andere plaats** / r wy en hebben geen Correspondentie met de Jooden, noch in het onderscheydt der spijzen, noch in de plegtelijkheden der dagen, noch in het teken aan het lichaam (**verstaande de besnijdenis**) noch in de gemeynschap aan de Naam. **Zo hadden zy dan in die tijdt geen gemeenschap aan der Jooden Saterdags Sabbath** / **welken** Tertullianus s **elders expres noemt** een tijdlijken Sabbath, dewelke eens zoude ophouden. **Ook beschrijft hy elders de Godsdiensten gepleegt op des Heeren dag** / **noemende die** t des Heeren dags solemniteyten, welke in de Kerk gepleegt worden, **naamlijk** / de schriftuur wordt geleezen, Psalmen worden gezongen, aanspraaken worden'er voortgebracht, en gebeden worden 'er opgezonden. **En wederom op een andere plaats** / **breeder beschrijvende de wijze van des Heeren dag te heyligen** / **toen gebruykelijk** / v **zegt hy** / wy komen te zamen in vergaderingen, om door gebeden gelijk als met een ingespannen gewelt Godt aan te loopen. Dit gewelt is Godt aangenaam, ook bidden wy voor de Keyzers, voor haar Dienaars en wachten: wy worden samen gebracht, om de Godlijke schrift te verhaalen: wy voeden ons geloof door de heylige stemmen der schrift; daar geschieden opwekkingen, bestraffingen, en Godlijke censure; wel beproefde Ouderlingen zijn voorstanders, die deze eere niet door prijs maar door getuygenis verkregen hebben; Een somme gelts wordt'er in onze samenkomsten vergadert, die nochtans geen schande is voor de religie, als of zy te koop was, dit zijn penningen, door Godtzaligheydt opgelegt..... Ons Avontmaal toont zijn reden, zijn Naam, een liefde maaltijdt, onze maaltijdt laat geen verachtelijkheydt noch onzedigheydt toe, men zit niet eer neder, eer men een gebedt tot Godt gesmaakt heeft; men eet, zo veel als hongerige vereyschen, men drinkt, zo veel als nuttig is voor die zedig zijn; zy worden zo verzadigt, als die gedenken, datse ook 's nachts Godt aanbidden moeten; zy spreeken zo te samen, als die weeten, dat de Heere het hoort, na dat handt-water en kaerssen zijn gebracht, zo wordt ieder, na dat hy of uyt de H. schrift, of uyt zijn eygen geest kan, toegeroepen, om Gode te zingen, hier door wordt beproeft, hoe hy gedronken heeft, en het gebedt eyndigt de maaltijdt, daar na scheydt men niet als troepen en benden, die straat-schenden, op en neder-loopen, en baldaadig zijn, maar tot de zelve zorge van zedigheydt en eerbaarheydt, als die niet zo zeer een maaltijdt als een Tucht oeffening gehouden hebben. **Uyt al 't genoemde blijkt** / **dat de Christenen den 's Heeren dag** / (**ook genoemt den achtsten dag** / **en Zondag**) **ter tijde van** Tertullianus **geheel in heylige oeffeningen hebben doorgebracht** / **en voor een solemneele vier-dag hebben gehouden; want gelijk** Plinius **getuygt** / **zy quamen heel vroeg te samen;**

q De Idololatria cap. 14

r Apol. cap. 21

s Contra Judæos cap. 4

t De Anima cap. 6 Dominica Solemnia in Ecclesia.

v Apolog. cap. 39.

en hier getuygt Tertullianus, dat niet voor diep in de nacht de samenkomst scheydde; zy en arbeydeden op den zelven niet / noch zy hadden geen spel / of vermaaklijke bezigheden voor het vleesch / maar zy dienden Godt in die samenkomsten met bidden / preeken / oeffenen van de Censure / vergaderen van Aalmoessen en bediening der Sacramenten / en eyndelijk met liefde-maaltijden.

XI. De Zevende getuyge is Origines, dewelke ontrent de zelve tijdt bloeyde en vermaart was / naamlijk in 't jaar 226; dezelve spreekt aldus. [x] Ik vraage dan, op welken dag het Manna heeft begonnen gegeven te worden, ende wil vergelijken onzen 's Heeren dag met den Sabbath der Jooden: want uyt de Godlijke schrift blijkt, dat eerst op 's Heeren Dag het Manna op aarden gegeven is: want indien het, gelijk de Schrift zegt, zes dagen na malkander verzamelt is, en het ophieldt op den zevenden dag, dewelke is des Sabbaths, zo is ongetwijffelt des selfs begin geweest van den eersten dag, dewelke is 's Heeren Dag; by aldien uyt de Godlijke schrift blijkt, dat Godt op des Heeren dag het Manna uyt den Hemel geregent, en op den Sabbath niet geregent heeft, zo laat de Jooden verstaan, dat toen al onzen 's Heeren Dag gestelt is boven de Joodschen Sabbath... want op onzen 's Heeren Dag regent de Heere altijdt het Manna van den Hemel: want die woorden Godts sijn Hemels. Zo getuygt hy dan / dat den eersten dag / dien hy noemt des Heeren Dag, en onzen 's Heeren Dag, is gevijert geworden door de publijke bediening van het woordt / dewelke hy noemt het regenen van 't Hemelsch Manna / en dat die derhalven onderscheyden is van den Sabbath / en boven den Sabbath te stellen. En, op een andere plaats [y] neemt hy qualijk / en bestraft / dat eenige een uur of twe van den heelen dag aan Godt gaven, en tot de Gemeynte quamen, om te bidden, terwijl zy het overige van den dag aan de wereldt en aan den buyk besteden; zo oordeelde hy het dan niet geoorloft dat de Christenen / na de predikatien zich tot 't wereltsche bezigheden zouden begeven. Daar na gaat hy beschrijven de wijze van heyliging van den Christelijken Sabbath / (want zo noemt hy / des Heeren dagh) [z] verlaatende dan, zegt hy / de Ioodsche onderhoudingen van den Sabbath, zo laat ons zien, hoedanig de onderhouding des Sabbaths voor den Christen moet zijn. Op den Sabbath-dag (dat is op des Heeren Dag) moet men niets doen van al wat de wereldt belangt; na dien gy dan aflaat [a] van alle wereltsche werken, en niets wereldts doet, maar in geestelijke werken bezigh zijt, tot de Gemeynte komt, na de Godlijke leezingen en verhandelingen luystert, niet om en ziet na het tegenwoordige, en zichtbaare, maar na het onzichtbaare en toekomende: Dat is de onderhouding van den Christelijken Sabbath dag. Dat dit niet is te verstaan van de geestelijke Sabbath / blijkt / dewijl niemant zegt / dat de Christenen altijdt en alle dagen zich moeten onthouden van wereldtsche bezigheden; [b] elders wil hy / dat zijn toehoorders alle dagh zouden te Kerke komen; want hy preekte alle dag. Doch dat was geen Christelijke Sabbath houden.

[x] In Exod 56, Hom. 7

[y] Homil. 2 in Num.

[z] Homil. 23 in Num.

[a] ab omnibus secularibus operibus.

[b] Hom. 10 in Gen.

XII. De Achtste getuyge is Cyprianus die bloeyde ontrent het jaar 250 of 54 / en de Martelaars kroon ontfing onder Valerianus. Dezelve preekende van Aurelius, verkooren zijnde om de schriftuur te leezen / verwittig het volk / dat hy op des Heeren dag dat werk zoude beginnen; [c] En dewijl de blijschap, zeght hy / altijdt haastig is, en de vreugde geen uytstel kan lijden, zo leest hy op 's Heeren Dag; zo plachten zy dan op des Heeren dag samenkomsten te hebben / en op dien dag de Schrift aan 't volk voor te leezen; En elders zegt hy / gy rijke

[c] lib 2 Epist, 5

rijke en machtige, gelooft gy, dat gy des Heeren Dag houdt, die niet na de offer Kist ziet, die tot des Heeren Dag zonder offer komt, die een deel van 't offer neemt, 't welk de arme heeft toegebracht; hier stelt hy voor uyt / dat de viering van 's Heeren dag was aangenoomen. En op een andere plaats zegt hy / [e] dewijl den achtsten dag, dat is den eersten na den Sabbath, die dag zoude zijn, waar op de Heere Iesus zoude opstaan, en ons levendig maaken, en ons de geestelijke besnijdenis geven, zo heeft dan dese achtste dag, dat is, na den Sabbath, de eerste, en des Heeren dagh, voorgegaan in een voorbeeldt. Daar noemt hy den eersten dag der weeke des Heeren dag / en dat in opzicht van Christi opstanding / zo stillekens aantoonende / dat de verandering van den dag afgeschaduwt was door de besnijdenis / dewelke aan den achtsten dag verbonden was / op welken het kint besneden zijnde gerekent wierdt als een nieuw Schepsel / als of het van de dooden ten leven opgestaan was / en dit voorbeeldede onze eerste opstanding van de doodt der zonde tot het leven der genade / uyt kracht van Christi opstanding / wiens opstandings dag genoemt wordt den achtsten dag / Ioh. 20 v. 26. Dit zijn dry getuygen van de darde eeuw; eer ik tot die van de vierde eeuw overgaaa / zal ik [f] uyt een party van den Sabbath verhaalen / dat Fabianus in 't jaar 238 gestelt en geordonneert heeft / dat een iegelijk 't zy man, 't zy vrouw, wat broodt en wijn ieder 's Heeren dag zouden mede brengen, dit stelt voor uyt / dat dien dag geviert wierdt.

[d] De pietat. en Eleemo.

[e] In Epist. ad Fidel. Epist. 59

[f] Pet. Heylin Histo Sabb. part 2 cap 2 num 10 pag 56 57

XIII.

De Negende getuyge is Athanasius, die in de Oostersche kerk als een Star scheen ontrent het jaar 326; zijn getuygenis is zo klaar als het licht / [g] Eertijdts zegt hy / was den Sabbath by de oude in groote achting; maar N B de Heere heeft den Sabbath-dag op des Heeren Dag overgebracht.. .. wy en hebben op onze Authoriteyt den Sabbath niet verworpen: maar om datse behoorde tot de kinder-tucht van de Wet, zo is zy, als Christus quam, onnut geworden, gelijk de kaers wordt uytgebluft, als de Zon schijnt. Het is waar / hy schijnt op die plaats ook te kennen te geven / datse toen by occasie ook op den Joodschen Sabbath samen quamen; maar hy voegter by / niet als of wy besmet waren met het Ioodendom, maar daarom komen wy op den Sabbath te zaamen, op dat wy den Heere den Sabbaths dienen zouden, niet uyt eenig Godsdienstig respect op dien valschen Sabbath, maar enkelijk in devotie tot Christus, daar zy des Heeren dag vierden met een eerwaerdige estime van de dag / gelijk daar volgt / Daarom eeren wy des Heeren Dag, van wegen des Heeren Opstanding. En in een ander [h] Tractaat spreekt hy aldus; De Sabbath is een teken, om te kennen den dag der Schepping en zijn eynde, zo lang als de dingen der eerste Schepping werkten tot zo lang onderhield men de Sabbathen, maar een nieuw geslacht gekomen zijnde, en een ander volk geschapen, zo was het niet langer noodzaaklijk, dat dit volk het eynd van de eerste Schepping hieldt, maar veel eer het begin van de twede, (hy verstaat des Heeren dag) Derhalven hebbende herstelt de Schepping, die in zes dagen was geschiedt, zo stelde hy dien dag in, of zonderde dien af, van den welken den H Geest voorzeyde in de Psalm, dit is den dag, dien de Heere gemaakt heeft Den Sabhath is het eynd geweest van de eerste Schepping; maar des Heeren dag is het begin van de twede, in dewelke hy den ouden mensch vernieuwt heeft, gelijk hy dan eertijdts gewilt heeft dat den Sabbath wierdt onderhouden ter gedachtenis van het eynde der eerste Schepping, zo eeren wy des Heeren dag, ter gedachtenis van 't begin van de twede Schepping. En zo toont Athanasius niet alleen / dat des

[g] Homil de Semente

[h] Homil. de Sabbath. & Circum.

Heeren dag toen daadelijk is onderhouden geweest; maar hy toont ook de reden / en het fondament van die onderhouding.

XIV. De Tiende getuyge is Hilarius een Fransch Godtgeleerde / die gebloeyt heeft ontrent het jaar 370. dewelke aldus spreekt / *i* Dewijl dat zelve ook is vast gestelt uytwendighlijk op des Heeren-Dagen, dewelke boven 't getal des Sabbaths toekomen door de volheydt van de Euangelische Prediking: want daar in den zevenden dag des Sabbaths de naam en de onderhouding is vast gestelt, zo vermaaken wy ons nochtans op den achtsten dag (die ook de eerste dag is) door een Feest van een volmaakte Sabbath. Hier noemt hy des Heeren dag een Sabbath / en hy leert dat den ouden Sabbath is opgehouden / en dat van 't begin der Prediking des Euangeliums in desselfs plaats is gekomen des Heeren dag / en datse alzo gestadig onderhouden is.

i Prolog- in Psalm Explan. pag. 335

XV. De Elfde getuyge is Eusebius, die gebloeyt heeft ontrent het jaar 320, dezelve zegt tot Lof van *k* Constantinus, dat hy aan de heele wereldt of zy te landt of te water waren, het vieren van des Heeren Dag heeft voorgeschreven; *l* 't welk zo niet te verstaan is / als of hy den Autheur was van den dag / of van de verandering van den dag / alzo weinig / als dat hy den Autheur was van de Christelijk Religie / om dat hy (gelijk *l* Sozomenus zegt) door een publijk placcaat de Christelijke Religie vast stelde; gelijk de Christelijke Religie was beleden / zo was den Christelijken Sabbath in praktijk (gelijk wy boven gehoort hebben) de heele Christen-wereldt over / als 'er noch geen Christelijke Magistraat in de wereldt was / en zo al lang voor de tijdt van Constantinus; Een ander getuygenis van *m* Eusebius voor des Heeren Dag is / dat hy spreekende van de Ebioniten, die den Sabbath en 's Heeren Dag gelijk wilden houden / zegt / Ook onderhouden zy met ons den dag des Heeren, ter gedachtenis van onzes Zaligmakers Opstanding; als hy zegt / zy onderhouden met ons, zo verstaat hy door Ons de rechtzinnige Christenen / met welke zich de Ketterse Ebioniten zo verre voegden / datse ook des Heeren dag hielden / hoewelze als Ketters ook den Saterdag wilden gehouden hebben / en daarom van den Kerk veroordeelt waren.

k In Orat de Laud. Constant

l Vid young Dies Dominica lib. 1 cap. 4

l lib 1 cap 7

m Histor. lib 3 cap 21

XVI. De Twaalfde getuyge is Ambrosius, gebloeyt hebbende ontrent het jaar 374 of 377 / dezelve zegt. *n* Des Heeren dag is ons daarom een geëerde en solemneele dag, om dat de Zaligmaker op den zelven als een opgaande Zon de helsche duysternis verdreven hebbende, met het licht van de Opstanding is doorgebrooken. En elders / *o* De Sabbath dag was de laatste in order der dagen, maar de eerste in heyliging onder de Wet, maar als het eynd der Wet gekomen was, naamlijk Jesus Christus (Rom 10 v. 4) en hy door zijn Opstanding den achtsten dag geheyligt hadt, zo heeft die dach begonnen de eerste te weezen, die de achtste is, hebbende haar voorrecht en waerdigheydt door de voorrang van 't getal, en haar heyligheydt door des Heeren Opstanding..... Als des Heeren Dag, op welke de Heere is opgestaan, begon uytstekende te worden, zo begon den Sabbath die de eerste was, de twede na de eerste gehouden te worden: want de eerste rust is opgehouden, en de twede is in de plaats gekomen; waarom ook den Apostel schrijvende aan de Hebreen (Heb 4) van een andere dag spreekt, daar is dan een ruste over voor Godts volk; derhalven is de waare rust nu niet in het ophouden van het werk (naamlijk van 't werk der Schepping) maar in den tijdt der Opstanding. 't is zo veel als of hy gezeydt hadt / de ware Sabbath is nu niet de zevende dag / of laatste dag der weeke / maar de eerste dag der weeke / Dit is die andere dag / waar van gesprooken

n Fest Pen- ter Tom. 5.

o Erarrat in Tit Psal. 47

sprooken wordt Heb 4. dit is de Rust / of Sabbath-rust die voor Godts volk overblijft.

De Dartiende getuyge is Ephrem, die gebloeyt heeft ontrent het jaar 380, XVII.
dezelve gaat p op eene plaats beweeglijk beschrijven / wat op des Heeren dag te doen is / en wat niet / en hoe dezelve recht ende Christelijk is te heyligen; en op q een andere plaats spreekt hy aldus / Tracht vlijtighlijk des Heeren Dagen te eeren, die vierende niet wereltsch, maar Godlijk, niet na de wijze der Heydenen maar der Christenen; derhalven laat ons de poorten niet kroonen, niet dansen, noch het choor opcieren; laat ons niet met pijpen en citharen het gehoor vleyen, noch zachte klederen aandoen, noch met gordels, die van Goudt over al blinken, ons omgorden, laat ons niet genegen zijn tot Brassery en dronkenschap: maar laat ons die dingen laaten aan de gene, welker Godt den buyk is, en welker heerlijkheydt is in de schande der rechtvaardigen. wy kleyne zo wel als groote, mannen en vrouwen, laat ons op een Christelijke wijze des Heeren vierdagen houden, in Psalmen, en lofzangen, en geestelijke liederen, en Engelsche Melodien.

p lib. de penit cap 11
q Serm de Diebus Festis, & Serm de Cruce Domini.

XVIII.
De Veertiende getuyge is Gregorius Nijssenus, die gebloeyt heeft ontrent het jaar 380, dezelve bevestight ook deze waarheydt / wanneer hy r bestraffende het volk / dat op den Saterdags-Sabbath niet samen quam / aldus sprak; Met wat oogen ziet gy des Heeren dag aan, dewelke den Sabbath hebt gesmaadt? Weet gy niet, dat die dagen zusters zijn? indien gy de eene smaadt aandoet, gy d'andere quetst? Hy ziet op die gewoonte / welke onder haar was / s waar door zy des Saterdags een voorbereyding maakten / tot des Heeren dag.

r In Orat ad versus eos qui ægrè ferunt reprehensiones
s Vide D. young Dies Domini cap. 3 pag 14

De Vijftiende getuyge is Basilius, die ter zelver tijdt met Gregorius Nyssenus leefde. Dezelve maakt t ergens onderscheydt tussen de leere der Schrift / en XIX.
de Apostolische Overleveringen / en tot deze brengt hy die oude gewoonte / van op des Heeren dag de knyen niet te buygen / en daar na toont hy / dat die gewoonte toen onderhouden wierdt / naamlijk datse recht op staande baden op des Heeren dag / en hy geeft daar van redenen waar uyt dan blijkt / dat toen ter tijdt des Heeren dag is onderhouden: En zo gaa ik nu voor by / Epiphanius, die ook gewach maakt van dat staan op des Heeren dag / ende stelt dat onder de andere overleveringen / van de Algemeene Kerk aangenoomen? zo dat hy ook alzo bevestigt / dat des Heeren dag daadelijk geheyligt en geviert is. Dit zijn de getuigenissen van Outvaders van de vierde eeuw volgen nu vijf andere van de vijfde eeuw.

t De spir. s ad Amphilochium cap. 2

XX.
De Zestiende getuyge is den schrijver / die onder de naam van Clemens Romanus bekent is / hoewel het zeker is / dat hy niet is dien Clemens, waar van Paulus spreekt Philipp 4 v 3, maar eenen die in 't eynd van de vierde of in het begin van de vijfde eeuw geleeft heeft (gelijk onze schrijvers v Rivet en x Dalleus dat getoont hebben) daarom stellen wy hem hier / en noemen hem onder de oude / die getuygen kan Historischer wijze / hoe het toen ging met het onderhouden van des Heeren dagh / hoewel hy anders in dat boek veel dwalingen en ketteryen heeft: Aldus spreekt hy in dat boek / (valschelijk genoemt / de Apostolische Constitutien) y Op den Sabbath en op des Heeren dag, dewelke is de dag der Opstanding, gaat vlytiger na des Heeren Tempel, om Godt te prijzen, die alles door Christus gemaakt heeft: want wat zal hem by Godt kunnen verschoonen, die op dien dag niet samenkomt, om 't Zaligmakende woordt Godts van de Opstanding te hooren, op welken dag wy dry gebeden

v Crit. Sacr. lib 1 cap 2
x De pseudepigraphis.
y lib 2 cap 59.

doen

doen, taande, eer de Propheeten geleezen worden, het Euangelium gepreekt wordt, en de heylige &c. Dit is zijn getuygenis van den publijken Godsdienst; elders spreekt hy van den privaten [z] wy vermaanen ul. Broeders, ende mededienstknegten, dat gy vermijdet het ydel en vuyl-geklap, boerteryen, dronkenschap, dertelheydt, danseryen, en vuyle redenen, want op des Heeren dagen, die dagen der vreugde zijn, laaten wy ul. niet toe, iets oneerlijks te spreeken of te doen. En elders [a] gebiedt hy de dienstboden niet te werken op den 's Heeren Dag of op den Saterdag, om de onderwyzinge tot Godtzaligheydt, en hy zegt / zy moeten vijf dagen in de week werken; en wederom [b] elders toont hy / wat men doen moet op des Heeren Dag / en wat niet / en hy zegt klaarlijk / dat dan niets geoorloft is, te spreeken of te doen, dan 't geen heylig is; en [c] op een andere plaats stelt hy des Heeren Dag boven den Joodschen Sabbath / en boven alle Joodscht Feestdagen / zeggende; eene week is voortreflijk, en 't zevende jaar, en de zevende maandt, en de Sabbath &c. beter dan die alle is des Heeren Dag.

[z] lib 5 cap 4
[a] lib 18 cap 133
[b] lib 9 cap 10
[c] lib 7 cap 36

XXI. De zeventiende getuyge is Hieronymus, die ook geleeft heeft in 't eynd van de vierde / en in 't begin van de vijfde eeuw; Dezelve stelt des Heeren Dag boven alle andere dagen / zeggende [d] Deze dag alleen is de eenige eygene 's Heeren dag, en beter dan ontelbaare andere dagen, 't zy die gemeynlijk verstaan worden, 't zy die van Moses in de Wet bevestigt zijn, Feestdagen, Nieuwe-maanen, Sabbathen. En [e] elders zegt hy / dat de Egyptische Munnikken op des Heeren Dagen alleen in bidden en leezen bezig waren; En op een andere plaats zegt hy / [f] Den Apostel Paulus gebiedt byna alle de Kerken, dat 'er zouden inzamelingen zijn voor de armen op den eersten dag der weeke, welke is des Heeren dag. Doch van het onderhouden van den Joodschen Sabbath spreekt hy niet een woordt / alleen verklaart hy Gal. 4. v. 10. als een afschaffing van den Saterdags Sabbath / gelijk [g] ook Tertullianus.

[d] In Mar. cap 16
[e] Epist. ad Eustoch
[f] Ad Heldiv. qu. 4
[g] lib 1 Cont Marc. cap 20

XXII. De Achtiende getuyge is Augustinus, die ook in 't begin van de vijfde eeuw geleeft heeft; dezelve spreekt aldus. [h] Gy lieden Manicheers, eeret de Zon op den dag, die zy Zondag noemen: maar wy noemen den zelven dag des Heeren dag, om dat wy daar op niet de Zon maar Christi Opstanding eeren, En elders spreekende van de Godlijke Authoriteyt van den dag / geeft hy deze reden / waarom zy des Heeren dag genoemt is / Om dat de Heere die gemaakt heeft, [i] door Christus is het des Heeren dag geworden, en dat by occasie van zijn Opstanding / gelijk wy terstont zullen hooren. Aldus spreekt hy [k] op een andere plaats / Des Heeren dag hebben de Apostelen en Apostolische Mannen daarom verordineert, dat in Godsdienstige heyligheydt zoude doorgebracht worden, om dat onze Zaligmaker op den zelven uyt den dooden is opgestaan, en die daarom 's Heeren dag genoemt wordt op dat wy op den zelven van alle werelts werk afhoudende alleen in Godsdienst bezich zouden zijn, naamlijk gevende die eer aan dezen dag, wegens de hoop onzer Opstanding, die wy op de selve hebben: want gelijk Christus zelfs is opgestaan, zo hoopen wy ook ten laatsten dage op te staan; 't blijkt ook dat deze dag solemneel is in de schrift. Want het is de eerste dag van de eeuw, waar in de hooft-stoffen des werelts gemaakt zijn, op den zelven zijn de Engelen geschapen, op den zelven is ook Christus van den dooden opgestaan, op den zelven is den H Geest van den Hemel op de Apostelen nedergekomen; het Manna is op den zelven eerst in de Woestyn van den Hemel gegeven: want door deze soorten en door zodanige bewijstekenen is des Heeren dag uytstekende; en daarom hebben de heylige

[h] Contra Faust Manich. lib 18 cap 5
[i] Epist 86
[k] Sermon: De Tempore serm. 251

heylige leeraars der Kerken besloоten, alle de eer van den Joodschen Sabbath op den zelven over te brengen; laat ons dan des Heeren dag houden, Broeders, en laat ons dien heyligen, gelijk den Ouden geboden is van den Sabbath, als de Wet-gever zegt, van den avondt tot den avondt zult gy uwe Sabbathen houden; laat ons toezien, dat onze ledigheydt niet ydel zy, maar van den avondt van den Saterdag tot den avondt van des Heeren dag, laat ons van alle Landt-werk, en van alle bezicheydt afgezondert, alleen in den Godsdienst bezigh zijn. Zo heyligen wy recht des Heeren Sabbath, gelijk de Heere zegt, geen werk zult gy op den zelven doen. **Zo zegt hy** / *l* elders. Het Pascha quam, en vroeg op des Heeren dag was het volk in overvloedt tegenwoordigh, en na een stilzwijgen geboden, zijn de plegtelijke woorden van de Godlijke schriften geleezen. *m* **Noch eens** / Des Heeren dag is toegeheyligt geworden door Christi opstanding, en daar uyt heeft zy begonnen te hebben haar Feestelijkheydt: **en van den Joodschen Sabbath** / **zegt hy** / zo wie dien dag onderhoudt, gelijk de letter luydt, die is vleeschlijk wijs; **en wederom** / *n* De zevende dag is geeyndigt, de Heere is begraven, men komt tot den eersten, de Heere is opgewekt; des Heeren opwekking uyt den dooden heeft ons den eeuwigen dag belooft, en des Heeren dag ons ingewijt, die des Heeren dag genoemt wordt, om dat de Heeren daar op is opgestaan.

l De Civit Dei lib 22 cap 18.

m De Civit Dei & Epist 119 ad Ianuar.

n De verbis Apost Serm. 15

XXIII.

De Negentiende **getuyge is** Chrysosthomus, **dezelve spreekt aldus** *o* Laat ons deze onbeweeglijke Wet ons zelven, onze vrouwen, en kinderen voorschrijven, dat wy eenen dag in de week, en dien geheel door brengen in 't hooren, en bewaaren van 't gehoorde, laat uw oogen en handen dien heelen dag tot Godt uytgebreydt zijn. **En elders** / **in 't voorbygaan gewaagende die Text** / 1 Cor 16. v. 1. 2 **vraagt hy** / waarom den Apostel geboden heeft, de inzameling op dien dag te doen? **En hy antwoordt** / *p* Om datse op dien dag van alle werken onthielden, en door de ruste van den dag haar Ziele vrolijker gemaakt wierdt, en 't geen 't grootst is, om dat ons van Godt op dien dag oneindige goederen zijn gegeven; **en eyndelijk besluyt hy** / indien wy den dag van onze geboorte alzo eeren, ende de slaven den dag van haar vrylating, dat wy op de zelve maaltijden aanrichten, en gaven zenden, &c: veel meer moeten wy dezen dag eeren, die gezeydt kan worden dag van de geboorte van het gansche menschelijk geslacht; daarom is het zeer betaamlijk, dat wy dien met geestelijke eere vercieren, niet door maaltijden te houden, of wijn te drinken, veel min met dronkenschap of dansen, maar met de armen te verquikken. **En** *q* **verklaarende den Text** 1 Cor. 16. v. 1. 2. **zegt hy** / door den eersten der weeke verstaat, op des Heeren Dag, dan legge een iegelijk by hem zelven weg, &c. Ziet hoe hy ook opwekt door den tijdt: want de dag was bequaam om haar aan te leyden tot aalmoessen, want gedenkt, zegt hy, wat gy op dien dag verkregen hebt, onuytspreeklijke goederen, en de wortel en 't begin van ons leven is op dien dag geworden. Doch niet alleen uyt deze reden is de tijdt bequaam, om weldaadigheydt met een volvaerdigh gemoedt te oeffenen, maar ook om datse heeft rust, en vryheydt, en onthouding van arbeydt: want de ziel van arbeydt vry zijnde, wordt geschikter en gereeder tot barmhertigheydt. **En wederom** / *r* op den eersten dag, die ook daarom des Heeren dag genoemt wordt, om dat de Heer op den zelven van de doodt ten leven is weder-gekeert. **Noch eens.** *s* Des Heeren Dag, die, Koninklijke Dag, op welken den Heerscher opgevaaren is van het Graf **En**

o Homil 5 in Math

p Homil 2 de Eleemos

q Homil 43 in 1 Cor. 16 vers 1 2.

r in Psal 118.

s De Resurrect Hom.

op een ander plaats t Hier geeft ons Godt in den beginne deze leere, dat binnen den Cirkel van zeven dagen een gansche dag tot geestelijke oeffening moet afgezondert, en besteedt worden: want daarom heeft Godt na zes dagen den zevenden geheyligt. En spreekende van private godsdienstige oeffeningen zegt hy / v Gy en behoort niet, scheydende uyt de Kerk, tot andere en dezen strijdige bezigheden u te begeven: maar zo haast als gy 't huys gekomen zijt, den Bybel in de handt te neemen, en vrouw en kinderen te roepen tot gemeen verhaal van het gepreekte, en dan te gaan tot dingen deses levens, x te weeten tot spijs en drank / waar mede men het leven onderhoudt / gelijk af te neemen is uyt het gene uyt hem is aangetoogen.

t Homil. 10 in Gen 2, vers 3

v Homil 5 ad Math.

x Vid Dies Domini pag lib 1. cap 11 pag 59 60

XXIV. De Twintigste en laatste getuyge is Sedulius, Hybernensis, die geleeft heeft omtrent het jaar 430. Dezelve drukte zich aldus uyt / in Latijnsche versen. y *Ceperat interea post tristia Sabbatha felix irradiare dies, Culmen qui nominis alti à Domino dominante trahit, primusque videre promeruit nasci mundum, atque resurgere Christum, quem gloria Regis nunc etiam proprii donans fulgore trophai, primatum retinere dedit.* Dat is / Na de droeve Sabbathen begon ondertussen de vrolijke dag aan te blinken, die zijn hoogen en heerlijken naam haalt van den Heer der Heeren, en die eerst begunstigt is om te zien, dat de wereldt gebooren wierdt, en dat Christus opstondt, den welken de heerlijkheydt des Konings nu ook beschenkende met den glans van zijn eygen overwinning, gewilt en gegeven heeft, dat hy met de Godsdienst de voortreflijkheydt boven alle dagen zoude hebben, en elders zegt hy / z Een dagh des Sabbaths is des Heeren dagh, op dat wy allengsken op des Heeren dag de aalmoessen zouden vergaderen, om niet te veel bezwaart te worden: daarom is dit toegelaaten op des Heeren dag, dewijl het geen slaafachtig werk en is, aalmoessen te vergaderen. Te kennen gevende / dat door Apostolische ordre de inzamelingen op dien dag zijn aan gestelt geweest / en datmen op dien dag van alle zijn werken most rusten / volgens 't Vierde Gebodt / doch dat onder het verboden slaafachtig werk het vergaderen van aalmossen niet konde gebracht worden.

y Operis Paschalis lib 5 cap 21

z in 1 Cor. 16 v. 2

XXV. By deze Twintig getuygen / alle hebbende geleeft voor het jaar 500 / zullen wy noch Dry andere voegen / waar van de eerste leefde in 't eynd van de zesde eeuw / en de twe andere in het begin van de zevende / Naamlijk / d'Eerste, Gregorius Turonensis dewelke zegt (gelijk a Heylin verhaalt) Dewijl 't de dag is, waar op Godt het licht gemaakt heeft, en die daarna getuyge was van onzen Zaligmakers Opstanding, zo moetse daarom met alle geloof van de Christenen onderhouden worden, op dat geenderley publijk werk daar op geschiede; en hy verhaalt verder van een vreeslijk oordeel over zommige in de Stadt Limoges, door den Blixem, wegens de schending van des Heeren Dag. De Twede is Gregorius Magnus, Bisschop van Romen / die gestorven is in 't jaar 604, dezelve / daar hy sprak tegen die het ongeoorlost oordeelden / op den Saterdag te werken / of zich te wasschen op des Heeren Dag / aldus zijn brief besloot / b Op des Heeren Dag moetmen van aartschen arbeydt rusten, en ons allesins tot gebeden begeven, op dat indien men door menschelijk verzuym iets heeft misdaan op de voorige zes dagen, het door onze gebeden verzoent mach worden, op den dag der Opstanding. De Darde is Isidorus Hispalensis, dewelke byna de woorden van Augustinus (boven verhaalt) verhaalt ? zeggende / De Apostelen hebben des Heeren Dag geordonneert, om met Godsdienstige solemniteyt gehouden te worden, om dat

a Hist. Sabb. part 2 Cap 4. pag. 117

b lib 2 Epist. cap 3

dat onze Verlosser daar op van den dooden is opgestaan, dewelke daarom 's Heeren Dag genaamt wierdt, op dat wy op den zelven rustende van alle aartsche daaden, en van de tentatien des wereldts, in Godts heyligen dienst zouden bezig zijn, gevende dien dag behoorlijke eere, wegens de hoop der opstanding, die wy daar in hebben. Ik mocht hier noch bybrengen de gelijkluydende getuygenissen van Beda, Damascenus, Rabanus Maurus, Alcuinus, Hesychius, Chesarius Arelatensis, &c, Doch de voornoemde zullen meer dan genoeg zijn.

Het Darde Kapittel.

Noch zes andere Bewijzen, van dat des Heeren Dag van 't begin af onder de Christenen in geduurige praktijk en gebruyk is geweest, als den Christelijken Rustdag, genoomen. 1. Van 't verschil in de Kerken over de Paaschdag. 2. Van der Martelaaren sterven voor dien Dag. 3. Van de Oude Concilien; en werden 'er veertien opgehaalt. 4. Van de Placcaten der eerste Christen Keyzers en Koningen. 5. Van de toestemming der oude Ketteren, en van alle Christenen. 6 Van de belijdenissen der Sabbath-bestrijders, *Heylin*, *Prideaux*, *Whit* en *Heydanus*.

Het vijfde Bewijs, van dat 's Heeren Dag van 't begin af heeft onder de Christenen in geduurig gebruyk geweest, neemen wy van het [a] verschil, 't welk zo lang en zo hevigh geweest is tussen de Oostersche, en Westersche Kerken, over 't houden van den tijdt van het Pascha, 't welk al begon van 't jaar 150: want daar uyt blijkt klaar, dat de heyliging en vyering van des Heeren Dag al lang te vooren by alle de Kerken aangenoomen, en in gebruyk is geweest: want de Oostersche Kerk wilde, dat dit Feest gehouden zoude worden op den veertienden dag van de maandt, na de wijze der Jooden, maar niet op den volgende dag des Heeren, dewijl de dag des Heeren tot het zelve eynd, naamlijk ter gedachtenis van de Opstanding, was ingestelt. Maar de Westersche Kerk wilde, dat dit Feest op des Heeren Dag zoude gehouden worden, eens deels ter eere van den dag, anderdeels om de Christenen van de Jooden te onderscheyden; zo hieldt dan de Westersche Kerk des Heeren Dag, en de Oostersche heeft die dag niet kleyn geacht, hoewelze op den zelven het Pascha niet heeft willen houden: want des niet tegenstaande heeft zy erkent, dat des Heeren Dag weekelijks most onderhouden worden, ter gedachtenis van de Opstanding, alleen heeftze het Pascha op den veertienden der maandt willen geviert hebben, om datse meynde, dat dit alleen de gestelde tijdt was; noit is 'er twist ontstaan tussen die Kerken over het heyligen van 's Heeren Dag, dewijl zy alle wel wisten, dat dezen dag door godlijke Authoriteyt was ingestelt. Ook zijn 'er ettelijke Synoden gehouden ten tijde van Victor omtrent het jaar 196, tot Corinthus, Romen, &c.

[a] Euseb. Hist. Eccle. lib 5 cap 23 &c. Socrates lib 5 Hist. cap 21 ziet mijn Tractaat van de nodige Reformatie omtrent Feestdagen pag 76 &c.

welker Canones noch waren ten tijde van Eusebius / in alle welke besloo- ten wierdt / dat men 't Pascha zoude houden op des Heeren Dag / gelijk [b] Heylin dit aanteekent / doch hy tekent daar by aan / Gy ziet, dat den Zondag en Sabbath lang hebben in strijdt geweest over de overwinning, zoekende zo te verduysteren de algemeene praktijk der Kerken ontrent 's Heeren Dag / Doch [c] Baxter antwoordt hem daar op / Ik zie, dat zommige menschen het klaarste licht kunnen doorstaan, en loochenen; hier was gansch geen strijdt, welken dag zoude zijn den weekelijkschen Dag, afgezondert tot Godsdienst, maar alleen, of Paaschen zoude volgen den tijdt van Pinxteren, dan of het zoude bepaalt worden aan des Heeren Dag.

[b] Histor. cap 8 ʃ. 5 pag 47.

[c] Of the Lords Day cap 5 pag 30

II. Het zesde Bewijs is af te neemen uyt het Antwoordt / 't welk de Martelaars wel eer gegeven hebben aan haar vervolgers / en uyt haar lijden / om 't houden van des Heeren Dag: want als ten tijde van de vervolgingen van de Keyzers Diocletianus en Maximinianus ('t welk was in het eynd van de darde eeuw; [d] de Christenen gevraagt wierden / of zy vergaderingen hadden gehouden, en des Heeren Dag geviert? Op datse in 't haar antwoordt ontdekt zouden worden; zo antwoordeden zy eenpaariglijk / wy zijn Christenen, wy hebben samenkomsten gehouden, en 's Heeren Dag gevyert, ofte / wy zijn Christenen, wy kunnen 't niet onderlaaten, ofte / wy hebben des Heeren Dag met de Broeders in behoorlijke devotie gevyert, andere aldus / Des Heeren dag moet niet nagelaaten worden, om dat de Wet zo gebiedt, en wy kunnen niet zijn zonder des Heeren dag. En als de Richter zeyde / dat hy niet en vraagde / of zy Christenen waren / maar of zy in de vergaderingen hadden geweest / zo hebben zy geantwoordt; Even als of een Christen konde zijn zonder des Heeren dag, of des Heeren dag gevyert worden zonder Christenen; ende / wy houden vergaderingen, en hebben altijdt vlijtig samen gekomen op des Heeren dag, om de H. Schrift te leezen. Andere; wy hebben met de Broeders samenkomsten gehouden, en 's Heeren Dag onderhouden, en de H. Schrift hebben wy met ons, maar in 't hert geschreven; andere / met een devoot hert hebben wy 's Heeren dag, en by-een-komste met de Broeders gehouden, om dat wy Christenen zijn; En / wy hebben 's Heeren dag onderhouden, om dat Christus de Zaligmaker is. Zo is het dan buyten twijffel / dat toen 's Heeren dag in 't algemeen is gehouden van de Christenen / uyt kracht van Godts gebodt; Ik zeg / uyt kracht van Godts gebodt: want indien zy niet geloofst hadden / dat de Heere haar deze pligt had opgelegt / zy zouden daarom zo groote en zware straffen niet hebben ondergaan; [e] Baronius verhaalt / wanneer Saturninus Ouderling in 't recht geroepen was / wierdt hem tegen-geworpen van den Lieutenant Gouverneur / gy hebt tegen 't gebodt der Keyzers gedaan, dat gy alle die lieden hebt doen samenkomen; waarom hebt gy tegen 't gebodt gedaan? Maar hy antwoordde / de wet gebiedt alzo, de Wet leert alzo, en alzo (gelijk Baronius daar by voegt / preekte dien Ouderling de allerheylighste Wet ook in tormenten, voor welke hy geern de straffe onderging; en zo verhaalt hy daar / dat eenen Felix, die belijdenis hebbende gedaan / dat hy 's Heeren dag had gehouden / met stokken is geslagen / ter doodt toe.

[d] Vide Acta Martyrum apud Baronium Anno 303 num. 37 &c

[e] Supra

III. Het zevende Bewijs neemen wy uyt de Concilien, dewelke gehouden zijn sint het jaar 305 / die alle overvloedig bewijs geven / van dat de Christenen eenpaarig des Heeren Dag voor haaren Christelijken Rust-dag hebben gehouden. En daar is Eerst het Concilie, gehouden in 't jaar 305 te Elviren (een

Keyzer

Keyzer Constantinus zijn placcaat maakte / van des Heeren Dag te houden) daar in wierdt beslooten / *f* Zo jemant in de Stadt woonende niet ter Kerke quam, dry 's Heeren dagen achter een, laat hem zo lang van 't Sacrament gehouden worden, op dat hy blijke bestraft en verbetert. *f* Can. 21

Ten anderen, het Synode van Laodicea, gehouden ontrent het jaar 319, of zo andere zeggen / 314. waar in beslooten is / *g* dat de Christenen niet behooren te Judaizeeren, en op den Joodschen Sabbath ledig te gaan, maar op den zelven dag te werken; maar datse als Christenen des Heeren dag boven dien dag stellende, moeten rusten, zo zy maar kunnen: By aldien eenige gevonden worden, op zijn Joods den Saterdag te houden, dat die Anathema zijn by Christus Zo wilde dan dat Synode niet / datmen beyde die dagen in even groote eere zoude houden; maar dat alleen des Heeren Dag zoude onderhouden worden / en dat men dan niet zoude werken; daar wordt wel bygedaan / zo zy maar kunnen, om dat lichtelijk de Heeren het aan haar Slaven niet zouden toelaaten / dien dag ledig te zijn; 't zelve Synode liet ook toe / dat Saterdags het Euangelium en andere deelen van de Schrift zouden geleezen worden / in de vergaderingen / die zy op dien dag daar na zouden hebben: want te vooren was dat niet in gebruyk / op dien dag samenkomsten te hebben / gelijk ook niet te Alexandrien, noch te Romen, gelijk Socrates getuygt; Doch 's Heeren Dag verschilde zeer in zijn gebruyk van dien Saterdag / gelijk blijkt uyt dien regel / die wy aangehaalt hebben / dewelke zach op de gene / die de Kettery van de Ebioniten volgden / die beyde den Sabbath en 's Heeren Dag in gelijke eere wilden houden. IV. *g* Can. 29

Ten darden, Het Concilie van Niceen, het eerste / gehouden in 't jaar 325 / waar in beslooten is, datmen op des Heeren Dag in de gebeden tot Godt uyt te storten, de knyen niet zoude buygen, noch ook van 't Feest van Paaschen tot Pinxteren; waar uyt dat immers blijkt / dat des Heeren Dag is onderhouden geweest / als een Dag Gode toegewyt / en van alle andere Dagen afgezondert. V.

Ten vierden, het Concilie van Carthago, gehouden ontrent het jaar 398 / waar in gestatueert was / *h* Die met opzet vastet op des Heeren dag, dat hy geen Christen gehouden worde; En / zo wie op de solemneele dag, verzuymende de publijke vergadering der Kerke, zal gaan tot de schouw-spelen, laat hem geexcommuniceert worden. Maar als die Canon niet genoch vermocht / wierdt'er 17 jaaren daarna een ander Concilie tot Carthago gehouden (in 't jaar 415) in 't welk men meynt / dat Augustinus was present / in dien niet president / waar in Theodosius verzocht wierdt / dat hy *i* wilde gebieden, dat de schouw-speelen niet meer mochten verdragen worden op des Heeren dagen. VI. *h* Can. 64 88. *i* Can. 67

Ten vijfden, Het Concilie tot Arragon, gehouden / ontrent het jaar 516. waarin een besluyt gemaakt is in navolging van het Edict van Keyzer Leo, in 't welke hy 47 jaaren te vooren verboden hadt / op des Heeren Dag burgerlijke rechtvonnissen te spreeken. Zo verboodt ook dit Concilie de Kerkelijke gerichten / stellende / dat geen Bisschop, Ouderling, of eenig Kerkelijk persoon op dien dag vonnis velle in eenige zaak. VII.

Ten zesden. Het Concilie van Mascon, gehouden in 't jaar 588 / op 't bevel van Guntramnus, Koning van Vrankrijk / of Bourgondien / dewelke zeyde / dat hy zach / dat hem wegens de veelvuldige en grove zonden sterfte / en nederlaag tegen zijn vyanden de gotthem / overquam; Dies de Kerkelijken / VIII.

lijke / de Reformatie beginnende / eerst de handt sloegen aan de Heyliging van des Heeren Dag / oordeelende de schending van dien dag te zijn de fonteyn van alle verachting en verzuym van Godsdienst / en zo ook van de plaagen ;
k Can. 1 en daar klaagden zy k voor eerst over 't kleyn achten en verzuymen van des Heeren dag. Ten anderen zy vereyschen van ieder Christen, dewelke die naam niet te vergeefs draagt ; dat hy des Heeren dag houde , de dag van onze nieuwe geboorte, en verlossing van de strikken der zonde. Ten darden, dat niemant zich dan menge in twist , verschillen , en Pleydoyen , noch boerenwerk , maar dat hy zich oeffene in gezangen , en zinge Gode lof, zijnde daar ingespannen met ziel en lichaam. Dit is aangaande het Privaat ; Ten vierden , aangaande het publijke / zo iemant een Kerk naby heeft , dat hy daar na toe gaa , en daar zijn ziele in gebeden en traanen uytstorte , zijn oogen en handen al dien dag na Godt opgeheven zijnde. Ten vijfden , Het is , zeggen zy / de eeuwige dag der ruste, ons te kennen gegeven onder de schaduwe van de zevende dag , of Sabbath , in de Wet en Propheeten ; en daarom is het zeer billijk , dat wy dezen dag eenpaarig vieren. Ten zesden , zy bedreygen de verachting van dezen haaren Canon met straffen van Godt, en met haar Kerkelijke Censuren.

IX. Ten zevenden. In een Concilie te Orleans gehouden in 't jaar 540 / is
l Aurelian l beslooten / datmen zich op 's Heeren Dag van boeren-werk / landt bou-
k Can 27 wery / of wijngaart werk onthoude / om te beter in de Kerk te mogen komen / en vryelijk te mogen bidden.

X. Ten Achtsten , in het Concilie te m Taracon in 't jaar 517 / is beslooten /
m Concil Taraconense dat de menschen op des Heeren dag alleenlijk dat zouden doen , datse mochten Gode de gezette plechtelijkheden verrichten , ook dat alle Kerkelijke des Saterdags 's avondts bereydt zouden zijn , op dat de plechtelijkheydt op des Heeren dag met aller tegenwoordigheydt gevyert worde. Zy wilden / dat'er Saterdags 's avondts een voorbereydende Predikatie gedaan wierde / en die gewoonte onderhouden noch de Armeniers tot op dezen dag / want alle Saterdags ten vier uuren na de middagh hebben zy een vergadering / om zich tegen den volgenden dag te bereyden.

XI. Ten Negenden , in 't Concilie gehouden te Chalons , onder Koning Lo-
n Can. 18 dovicus / in 't jaar 662 / is n aldus besloten / gelijk allen Catholijken en Godvreezenden in 't gemeen betaamlijk is , gelijk in voorige Synoden is gestelt , datmen des Heeren dag op den eersten der weeke houde , zo stellen wy ook , dat niemant hem en vervordere , op des Heeren dag landt-werk te doen , 't zy ploegen , maayen , invoer te doen , of wat tot de landt-bouwery behoort ; en die zulks bevonden wordt gedaan te hebben , dat hy onder nauwe tucht ganschelijk worde gecorrigeert.

XII. Ten Tienden , in 't Concilie te Parijs gehouden in 't jaar 829 / tot verbete-
o Cap 59 ring veeler dingen / onder Keyzer Ludovicus , spreeken de Leeraars o aldus / Het komt met de Godlijke Authoriteyt gansch niet over een , dat de Christelijke Religie den dag des Heeren , op welken de Heer des levens van den Dooden is Opgestaan , niet eerbiedighlijk en houde. De Heydenen hadden haare dagen ter eere hunner Goden , en de vleeschlijke Jooden hebben haaren vleeschlijken Sabbath , de wijze der Christenen , uyt Apostolische inzetting (gelijk gelooft wordt) ja uyt Kerkelijke Authoriteyt voortkomende , is den dag des Heeren , ter geheugenis van des Heeren Opstanding , eerbiedighlijk te houden , overmits dat op dien dag Godt het licht geschapen heeft , op dien dag,

dag Christus van den dooden is opgestaan, op dien dag by den Trooster over de Apostelen van den Hemel zondt, welke dingen klaarlijk toonen, dat deze boven andere uytsteekende, en te eeren is: veele onzer hebben gezien, en gehoort, dat zommige op desen dag haar landtwerk doende, met den blixem zijn doodt geslagen. andere aan haar leden geraakt geworden, andere door een zienlijk vuur lichaam en beenderen in een oogenblik verteert, en tot assche geworden, gelijk veele andere schrikkelijke oordeelen doorgaans ontstaan: waar door te kennen gegeven wordt, dat Godt door ontheyliging van dien dag zeer vertoornt wordt. Daarom dunkt ons allen, dat eerst de Priesters, daarna Koningen, en Princen, en alle geloovigen zeer moeten toezien, dat de schuldige en religieuse onderhouding van dien dag, tot noch toe ten grooten deele verzuymt, voortaan ter eere des Christendoms, devooter worde nagekomen. En indien de Jooden, dien het jok des Wets noch dringt, en wien de genade Christi niet en bevrydt, op den Sabbath haar van alle landtwerk onthouden, daar haar geen tijdlijke macht en dwingt, hoe veel te meer behooren die door Christi genade verlost zijn, op dien dag, als de Heere des levens opgestaan is, en haar de hoop der opstanding verleent heeft, van de voorgeroerde dingen zich te onthouden, en alleen met geestelijke vreugde en gezangen, en Hemelschen lof, van ganscher herten haar te vermaaken.

XIII. Ten Elfden, in een Concilie te Romen in 't jaar 853 onder Leo de vierde/ is gestelt/ p Dat niemant op des Heeren Dag derve Koopmanschap doen, noch in eet-waren, noch eenig Boeren-werk betrachten; en onder Eugenius in 't jaar 126. dat de Vrouwen dan geen ydel spel zouden gebruyken.

p Can 30 Vid Decretal l. 2 Tit 9 de Feriis cap. 1.

XIV. Ten Twaalfde, in een Concilie te Tribury, 't jaar 895 gehouden/ wordt geordonneert/ q dat het volk op des Heeren Dag alleen zoude bezig zijn in den Heyligen dienst Godts/ en dat men op des Heeren Dagen alleen moet met Godt zich verledigen.

q Can 35

XV. Ten Dartienden, in zeker Synode te Anjou, in 't jaar 1282 wordt bevoolen/ datmen voornaamlijk op des Heeren dag van allen arbeydt zich zal afhouden, en geduurig in den Godsdienst bezigh zijn; daarenboven wordt verboden den baartscheerders op de dagen des Heeren baarden te scheeren; den Molenaars te maalen, niet tegenstaande lange gewoonten in tegendeel, dewijl zonden zo veel te grooter zijn, als zy de zielen te langer hebben opgehouden, en prescriptie geen plaats heeft tegen de Tien geboden. Achtende alzo/ dat de onderhouding van des Heeren Dag in de Tien geboden/ of in het vierde van de zelve was gegrondt.

XVI. Ten veertiende, in een Synode in Spaanjen, in Vallidolit/ in 't jaar 1322 spreeken zy aldus. Alhoewel Godts Wet beveelt op des Heeren en Feest-dagen van allen arbeydt zich te onthouden, hebben dien niet tegenstaande zommige op die dagen derven landt- en handt-werk doen, en op dat het volk door dusdanige overtreding in Godts toorn niet kome te vervallen, besluyten wy, dat niemant op des Heeren of Feest-dagen zal durven landtbouwen of handtwerk doen, ten zy in dringende noodt, of blijkelijk geval van barmhertigheydt, en niet zonder verlof des Priesters; anders dat de overtreders van dien zullen worden geexcommuniceert. Andere Synoden gaa ik nu voorby/ gelijk een tot Anjou, in 't jaar 1304. te Vienne in 't jaar 1311/ te Milanen in 't jaar 1573/ te Ceulen in 't jaar 1536 &c/ dewelke, r by andere kunnen worden nagezien; in welke ook tegen de schending van des Heeren Dag op enigerley wijze ernstigh beslogten is.

r Vid Broun Tom 2 pag. 867 Hoornbeek 's Heeren dagh pag. 385 &c.

XVII. Het Achtste Bewijs neemen wy van de Constitutien en Wetten der eerste Christen-Keyzeren/ Koningen/ en andere Overheden/ dewelke des Heeren Dag hebben geboden te onderhouden/ als een Rustdag/ aflaatende van ander werk/ en als een Godsdiensts-Dag. In de eerste dry eeuwen is 'er van geen Overheden eenige Wet voor de heyliging van deze dag gemaakt; en geen wonder: want de Keyzers/ by welke het gebiedt alleen was/ hadden de ware Religie noch niet omhelst/ maar hebben die door alle middelen/ en op allerley wijzen zoeken uyt-te-roeyen/ en te gronde te helpen. En Eerst onder de Christen-Keyzers was Constantinus de groote, dewelke het gebiedt hebbende verkregen/ en op den throon gezet zijnde/ zich geschikt heeft/ om de Christelijke Religie te bevestigen/ en hy heeft wetten gemaakt van de onderhouding van des Heeren Dag/ ordineerende in den jaare 321 s, dat alle die onder 't Roomsche gebiedt waren, op de dagen, die van den Zaligmakers Naam benoemt zijn, van het werk zouden onthouden, gevende een Wet, dat alle op des Heeren Dag zouden rusten van haar werken te verrichten. Eusebius spreekt van hem (andere verstaan die woorden van Christus zelfs) aldus; wie van alle de Goden of helden der Heydenen heeft aan alle de inwoonders van de wereldt by zee en landt voorgeschreven, datse in een plaats samenkomende alle week des Heeren dag als een heyligen dag zouden vyeren, en geordineert, dat gelijk zy haar lichaamen met spijze voeden, zy ook haar zielen met Godlijke onderwijzing zouden verquikken? En in 't byzonder heeft hy geboden/ t dat de Rechters en het stede-volk, en de meesters van allerley kunsten op den eerwaerdigen Zondach zouden rusten, hoewel hy'er byvoegt/ 't welk onder zijn zwakheden te tellen is/ nochtans laat de gene die op 't landt zijn, zich vryelijk begeven tot het landt-bouwen, dewijl het dikwils gebeurt, dat het koorn op geen andere dag bequaamer kan gezaeyt, en de wijngaarden geplant worden, en op dat 't geen door de Godlijke goedtheydt verleent is, niet verlooren gaa, v doch dat dit geen goede reden is/ heeft Keyzer Leo in zijn placcaat daar na aangewezen/ en zo die Wet van Constantyn zo verre te niet gedaan/ gelijk wy zullen hooren. x Walæus wil, dat die toelaating alleen ziet op regenachtig weder/ of op een ander geval van noodzaaklijkheydt. 't Is ongerijmt/ indien niet Godloos/ te zeggen/ dat Constantinus dezen dag eerst ingestelt heeft/ dewijl met het zelve gevolg konde gezegt worden/ dat hy de Christelijke Religie zelfs ingestelt heeft/ om dat hy ook daar van wetten gemaakt heeft: want gelijk den Historischrijver zegt/ y Hy heeft met een publijk placcaat geboden, datse de Christelijke Religie zouden oeffenen.

s Eusebius lib 4 de Vita Constant cap. 18 Sozomenus lib 2 cap 8

t Cod. de Feriis. leg. 3.

v Vid voet Disp. Selcct. part 3 pag 1262.

x De 4 præcepto pag. 29.

y Sozomenus lib 1 cap. 7

XIX. De Twede Keyzer, of liever dry Keyzers te saamen/ Valentinianus, Theodosius en Arcadius, z hebben door een Wet geordonneert/ in het jaar 384. dat niemant op den Zondag een Schouw-spel vertoone, en dat niemant op des Heeren dag publijke of privaate schuldt eysche, en dat zelfs geen Rechters op dien dag kennis zouden neemen van twist zaaken.

z Vid Cod Theodos. lib 8. Tit. 1

XX. De Darde is Theodosius de jonge, dewelke/ wanneer de Vaders van 't Concilie van Carthago verzochten/ dat de Schouw-speelen en andere speellen op des Heeren Dag geweert mochten worden/ besloten heeft/ 1 Feb. 415/ Dat op des Heeren dag, welke de eerste is van de gansche week, alle vermaak van Schouw-spelen in alle de steden aan 't volk geweigert zouden worden, op dat zo het heele gemoedt der geloovigen met den dienst Godts zoude bezig zijn.

De Vierde Keyzer is Leo, dewelke dezen dag boven alle andere Feestdagen

vereert

bereert heeft / ordonneerende nevens Anthemius in 't jaar 469. [a] Dat de Feestdagen, zijnde dagen aan de Allerhoogste Majesteyt toegeweyt, niet zouden gebruykt worden tot eenige vermaaklijkheden, en dat op des Heeren dag geen Comedie op het Schouw-burg, noch strijdt en vertooning van wilde dieren zoude weezen, en dat indien den Heyligen Dag quam op zijn geboorte Dag, zulks uytgestelt zouden worden, dat des Heeren Dag altijdt in eer en achting zoude zijn, dat die verschoont zoude worden van alle executien &c. [a] Cod lib 3. Tit 12. de Ferii. l. 11

De Vijfde, die voor des Heeren Dag ge-yvert heeft / is Guntheramnus, Koning van Borgonjen, dewelke bevestigde de boven geciteerde Canon van 't Concilie van Mascon van 't jaar 588 / en geboodt / dat uyt kracht van dat besluyt alle zich zouden onthouden van eenig lichaamlijk werk, uytgenoomen 't geen vereyst wordt om spijs te bereyden. XXII.

De Zesde, die hier tot een getuyge is voor de afgezonderthepdt van des Heeren Dag / is geweest Clothaire, de Darde Koning van Vrankrijk, dewelke / niet lang na 't Concilie van Chalons gehouden in 't jaar 662 (waar van boven) [a] ordonneerde / dat niemant onderneeme op des Heeren dag slaafdienstig werk te doen, N. B. om dat de Wet dat gebiedt, en de H. schrift dat in alles tegenspreekt. En hy deed'er verscheyde straffen by / na de verscheydenheydt der overtreders / indien een slaaf / dat hy geslagen zoude worden / indien een vry man / dat hy na de darde vermaanig het darde deel van zijn staat zoude verleezen. XXIII. [a] Lex Alamannorum Tit. 38

De zevende getuyge is Karel de Groot, dewelke in 't jaar 789 / volgende de voetstappen van zijn Vader Pepin, [b] verboodt eenigerley landtbouwery op dien dag te offenen, en alle andere handtwerken, en hy geboodt, dat alle zouden na de Kerk gaan op dien dag, om Godt te looven, ja hy wilde niet, dat de vrouwen op des Heeren dag zouden kleederen naajen, ook verboodt hy de jacht, en pleydoyen. En 't welk opmerkelijk was / hy deed'er by, wy statueeren volgens 't geen de Heere in de Wet geboden heeft. XXIV. [b] ut Videre est in legibus Aquis gran.

De Achtste is Leo Philosophus, Keyzer van 't Ooste / dewelke ontrent het jaar 886 een [c] Ordonnantie maakte / tot inbinding van werken / dewelke van Constantin de Groote waren toegelaaten; daarin spreekt hy aldus opmerkelijk / Overmits men ziet, dat tegen de Wet, dewelke gebiedt, dat de dag van des Heeren Opstanding van alle door onthouding van werk zal geeert worden, een andere Wet tegenspreekt, dewelke oordeelt, dat niet alle gelijk verboden zoude worden te werken, en dat men eenige most toelaaten te werken, welke onteering van dien dag op geen reden steunt. (Want hoewel de bewaaring der vruchten schijnt te kunnen voorgewendt worden, zo is doch die reden van geen gewicht, en in derdaadt ydel, dewijl niet de naerstigheydt van de landtbouwery maar de kracht der Zon, als het de gever der vruchten gelieft, de overvloedt van vruchten geeft.) Overmits, zeg ik, zodanigen Wet in 't licht is gekomen, dewelke den dienst des Heeren tot kleynachting is, en een verschillend besluyt is, dan die gene beslooten hebben, dewelke van den H. Geest de overwinning tegen alle tegenpartyders verkregen hebben, zo ordonneeren wy ook, 't welk N. B den H Geest en de Apostelen van hem onderweezen zo goedt gedacht heeft, dat alle op dien heyligen Dag op welke onze welstandt herstelt is, van arbeydt zich onthouden, en dat noch Landtslieden noch iemant anders op den zelven eenig ongeoorloft werk by der handt neeme: want indien de gene, die een schaduwe en het beeldt onderhouden hebben, den dag des Sabbaths zo zeer hebben gevyert, datse gant- XXV. [c] Novell. 54 leon.

schelijk van alle werk afhielden, hoe souden zy niet, die het licht der genade en de waarheydt zelve hebben, dien dag, dewelke van de Heere met eere verrijkt is, en ons van de schande des verderfs verlost heeft, billijk vieren? Of hoe, daar een dag van zevenen tot Godts eer gewyt is, zouden wy niet met het gebruyk van die andere tot ons werk te vrede sijn, en dezen den Heere ongeschonden behouden? En ook dezen gemeen maaken, en tot onze werken aanwenden, zoude sulks niet weezen een bewijs van losse religie.

XXVI. De Negende is Koning Ervigius, dewelke zelfs de Jooden/ en haar vrouwen [d] verboden heeft op 's Heeren Dag onder groote straffe eenig dienstwerk te doen / Het is buyten twijffel, zegt hy / Dat hy opentlijk doet tegen het Catholijk geloof, die des Heeren Dag niet en eert, daarom gebieden wy religieuselijk, dat indien een Jood of Jodin of haar knegts of dienstmaagden eenigen arbeydt op des Heeren Dagen doen, datse sullen geslaagen worden met hondert slagen; doch de Heeren, die haar sulks belast hebben, zullen aan de Finanty betaalen hondert goudt-guldens.

d Vide leges wisigothorum lib 12 Tit 3·l·6

XXVII. De Tiende is Koning Dagobertus, dewelke deze oude Beyersche Wet heeft [e] geordonneert: Zo wie een vry persoon sijnde, op des Heeren Dag eenig werk zal gedaan hebben, ossen in gespannen, met de karre gegaan, zal den rechter osse verliezen. Maar zo hy een betuyning sal gemaakt hebben, hooy gedroogt, of gemaeyt, ende inzamelt, of ander werk op des Heeren Dag gedaan hebben, zal hy eens of tweemaalen gestraft worden, en indien hy het niet en laat, op den rugge vijftig slagen krijgen; en indien hy hem voorts noch bevorderen sal, op des Heeren dagen te arbeyden, sal hem 't darde Deel van sijn goedt ontnoomen worden, en indien hy ook zo niet rusten zal, sijn vryheydt verliezen, en een slaaf worden, die op den heyligen dag niet en heeft willen vry weezen. Een knegt zal om die selve schuldt geslagen worden, en zo hem niet en betert, de rechterhandt verliezen: want sulken zaak verboden moet worden, welke Godt tot toorn verwekt, en waar van wy geslagen worden in de vruchten, en met armoede. Ook moet dit Geboden worden op des Heeren dag, dat jemant op de reyze sijnde met karre of schuyt, den dag des Heeren over ruste, ende wachte tot den tweden dag; Doch die des Heeren Gebodt niet houden zal, N.B, daar Godt zegt, gy en zult geen arbeydt doen op den Heyligen dag, noch gy, noch uw knegt, noch uw dienstmaagt, noch uw os, noch uw ezel, nochte iet, twelk onder u is, en die dit of op reys of andersins niet zal nakomen, zal 12 schellingen verbeuren.

e lex Bajuariorum Tit·6·l·2

XXVIII. De Elfde is de zoon van Carel de Groote, Ludovicus, dezelve heeft ook de [f] schending van dezen dag zeer verboden/ zeggende; wy willen, dat alle dagen des Heeren in alle eere gehouden worden, en datmen afhoude van alle werk, geensins eenigen koophandel op den zelven geschiede, nochte gericht-hof, zo wie op des Heeren dag eenig werk zal gedaan hebben, zal gecorrigeert worden, en boeten geven; men zal dan alleen de Godsdienst waarneemen, en den dag des Heeren houden van den eenen avondt tot den anderen, en N.B. op des Heeren dagen zalmen Sabbath houden. Het belieft ons, dat alle geloovigen des Heeren Dag, in welken de Heere van den dooden is opgestaan, eerbiedighlijk houden: want indien de Heydenen ter gedachtenis en eere van haar Goden, en de Jooden vleeschlijker wijze den Sabbath houden, hoe veel te meer behoort die dag van de Christenen in eere gehouden te worden, om op den zelven met geen ydel Fabel-geklap of gezange en, danseryen, of spotteryen op straaten en wegen, als gewoon is, bezig te zijn, maar &c.

f lib 5 Capitul leg 88 lib 6 leg. 186 202

De

De Twaalfde getuyge is de oude Wet der Friesen, Die op den dag des Heeren eenigen arbeydt zal gedaan hebben, over den Laubach, zal verbeuren twaalf schellingen, in andere plaatsen van Vrieslandt vier schellingen. Indien een slaaf zulks gedaan zal hebben, zal geslagen worden, of zijn Heer zal voor hem betaalen vier schellingen. XXIX. g lex Fisiorum. Tet. 18.

Tot dese meugen wy voegen vijf Engelsche Koningen / naamlijk h Ina, Alvredus, Edgar, Canutus, Henrik de zesde; waar van de eerste besloot / in 't begin van de achtste eeuw / indien een knegt op des Heeren Dag werke, door order van zijn Meester, zo zoude hy vry gestelt worden, en zijn Meester verbeuren dartig schellingen, maar indien zonder bevel van zijn Meester, zo zoude hy gegeesselt worden, indien een vry man te dien dage werkte, zonder zijn Meesters bestel, zo zoud hy of slaafachtig worden, of sestig schellingen betaalen. De Twede verboodt / markt te houden op den Zondag, op verbeurte van een zekere somme geldts. De Darde ordonneerde / dat den Sabbath op Saterdag ten dry uuren zoude beginnen, en duuren tot maandags smorgens. De Vierde ging wat verder / en verboodt / niet alleen markt-houden, gelijk zijn voorgangers gedaan hadden, maar ook publijke samenkomsten ten hove, executien van quaadt-doenders, ook jaagen, en alle soorten van aartsch werk, De vijfde maakte van gelijken een placcaat tegen markten op des Heeren dag; en andere heylige dagen. XXX. h Ziet Cawdrey Sabb. Redivivum 4 part cap 2 pap 614 615.

Ons Negende Bewijs trekken wy van de Toestemming der Ketteren zestien hondert jaaren lang; niet alleen heeft niemant van de rechtzinnege noch Kerk noch schrijver / oit in twijfel getrokken / of men een dag van zevenen moest houden / en of men op dien dag most rusten van werken / en doorbrengen in Godsdienst als een Sabbath / veel min zulks geloochent of contrarie gestelt / en die instelling verworpen of tegengesprooken / maar ook zelfs niet een van de Oude Ketters / niet tegenstaande zy zo veel dingen hebben in twijffel getrokken / en tegengesprooken / heeft de onderhouding van des Heeren tegengesprooken / noch verworpen; allerley dwalingen / en Twisten tegen de waarheden en praktijk der Kerke zijn'er geweest / alleen des Heeren Dag is by allen erkent / en onderhouden een blijkelijk bewijs / dat de instelling voor Godlijk en Apostolisch is erkent van de gansche Christenheydt van den aanbeginne af / zelfs de Ebioniten, die den Saterdags-Sabbath hebben vast gehouden / en die onder andere ook daar over waren als Ketters verklaart / gelijk i Epiphanus aanwijst / en het Laodiceesche Synode / boven gemelt / te kennen gaf / hebben evenwel / gelijk Eusebius verhaalt / ook met ons den dag des Heeren onderhouden, ter gedachtenis van onzes Zaligmakers Opstanding; men zal uyt de Kerkelijke Historie niet toonen / zestien eeuwen achter een / dat iemant / 't zy Ketter of andere geloochent heeft / dat des Heeren dag van der Apostelen tijden af geduurig is onderhouden / en geheyligt in de Christen Kerken / of dat dien dag van Christus en de Apostelen is ingestelt / of datse moet onderhouden worden als een Rustdag; Dit is eerst begonnen geloochent te worden / van de wederdoopers en Sociniaanen. En in haar voetstappen treden de andere / die na haar 't zelve dispuyt maaken tegen de Kerk / over 't geene 1600 jaaren buyten alle verschil is geweest. XXXI. i lib. 1 hæret 30 num. 20 k Euseb. Histori lib 3 cap. 21

Ons Tiende of laatste Bewijs neemen wy van de belijdenis en 't getuygenis van de Partyen / dewelke zich gedrongen hebben gevonden te erkennen / dat des Heeren Dag van de tijden der Apostelen af en voortaan / ook met haar goedtkeuring / indien niet instelling / als een afgezonderde Dag des Gods- XXXII.

dienstis onderhouden. Ik zal'er vier noemen. Vooreerst komt hier die aller-vinnigste party van den Sabbath / Petrus Heylin, dewelke aldus spreekt; de Godsdienstige onderhouding van dezen dag, begonnen in de Apostolische eeuw, buyten twijffel door haar approbatie en Authoriteyt, en van die tijdt af, zo veel eeuwen lang gecontinueert, kan recht wel getelt worden onder de Apostolische Overleveringen, in Godts Kerk algemeen aangenoomen; want aangezien het een dag is geweest, welken Christus door zijn Opstanding geeert heeft, zo heeft zy lichtelijk zo hoog kunnen geschat worden, datse van de Christenen door haar publijke byeenkomsten most geviert worden, op datse met meerder troost de geheughenis van zo grooten weldaadt zouden koesteren, en bewaaren, en in opzicht van dat werk is zy daarna geroemt met den Titel van 's Heeren dag, door uytstekentheydt, Openb. 1. v. 10. Als Baxter deze woorden van Heylin verhaalt / zegt hy / Heylin dit erkennende geeft de voornaame zaak, waar voor ik pleyte, aan ons over: want wat hebben wy meer van noode, dan de Godsdienstige onderhouding van den dag, ten tijde der Apostelen, door der Apostelen goedtkeuring en Authoriteyt, en deze tot ons overgebracht door de Algemeene Kerk, als een Apostolische Overlevering.? Den zelven Heylin spreekt daarna noch eens aldus; De dag des Heeren is opgenoomen door 't gemeene consent van de Kerk, niet ingestelt of bevestigt door eenige Text der schrift, of placcaat van een Keyzer, of besluyt van een Concilie, dan dat eenige weinige Concilien daar op reflecteerden; in 't volgende zullen wy Keyzers en Concilen zeer dikwils bezig vinden, in 't schikken van de zaaken ontrent dezen dag, en ontrent de dienst desselfs. Indien zy maar bezigh zijn geweest in de wijze voor te schrijven / waar op die dag moet geheyligt worden / zo wordt dan voor uytgestelt / dat dien 's Heeren Dag altijdt is afgezondert geweest voor Godt / en Godlijke oeffeningen; Daar op zegt Baxter verder / merkt leezer, welke konde mogelijk zijn, nevens Christus, en den H Geest in de Apostelen, de insteller van een dag, dien noch Keyzer noch Concilie instelde, en nochtans aangenoomen was door 't gemeene consent van alle Kerken in de wereldt, zelfs van en in der Apostelen dagen, ja gelijk deze man belijdt, door haar Approbatie en Authoriteyt? En op datmen nu de onbeschaamde stoutigheydt van dezen Historischrijver mocht zien / zal ik hier invoegen / deze zijne woorden. In al dezen tijdt (hy wil zeggen van de eerste 600 jaaren) vinden wy niet eenen, die des Heeren dag als een Sabbath onderhield, of die andere zo leerde doen; niet eenen, die stelde, dat eenig werk op den zelven ongeoorloft was, verder dan als het door de Vorst of Bisschop verboden was, niet eenen, die preekte ofte schreef, dat eenig tijdtverdrijf, spel of vermaaklijkheyt van een eerlijke Naam, die geoorloft waren op andere dagen, niet voegde op dien dag; vergelijkt dit met al wat wy uyt de Oudtvaders en Concilien aangetoogen hebben.

XXXIII De Twede getuyge uyt de partyen is Johannes Prideaux, dezelve zegt opentlijk / dat de onderhouding van des Heeren dag niet hangt van een Kerkelijke wijze van doen, maar van de praktijk en uytdruklijke overlevering der Apostelen, dewelke de H Geest ongetwijffelt in alle waarheydt geleydt heeft, en hy zegt dat iets 't wesins is van Godlijk recht, of dat zijn instelling heeft in de heylige schrift, 't zy uytdruklijk, 't zy door goede Consequentie, of 't welk heeft een exempel, aangerecommendeert door een gecontinueerde praktijk der Kerke in alle eeuwe, van de laatste soort zegt hy, dat des Heeren Dag is; dewijl 'er overvloedige en klaare exempelen zijn, op welke de praktijke der Kerke steunt.

Histor Sabbat part 2 cap 1 num. ult: pag 32

Lords day, pag 37

Supra cap 3 in het begin

Supra pag 40

Tract de Sabbato parag. 7.

De

De Darde getuyge is een ander scherp tegenparty den Bisschop Fr. White, dewelke aldus spreekt; q Onder het Euangelium is de Zondag, of 's Heeren dag, een heyligen dag, door de geduurende ordinantie van de Catholijke Kerk; En deze ordinantie en onderhouding van 's Heeren dag begon in de eeuw der heylige Apostelen, en heeft algemeen gecontinueert sint die tijdt, tot de groote eer van Christus onze Zaligmaker, en tot wonderlijk goedt der Christen zielen, die op den heyligen dag weekelijks gesticht sijn in deugt, Godsaligheydt en ware Religie, en daarom achten wy met recht haar voor profaan en Kerk-roovigh, die tegen de eere van deze gezegende dag zijn; en daarna / wy gelooven, dat de heylige Apostelen den Zondag verordineert hebben, om een weekelijkschen heyligen dag te zijn, om dat de Eerste Oudtvaders, welker eenige leefden in de dagen der Apostelen en andere onmiddelijk daarna, en die haar in de Apostolische Kerken succedeerden, algemeenlijk beschermden de Godsdienstige onderhouding van desen dag. s En noch verder. Het is zeer waarschijnlijk, en den H. Chrysosthomus bevestigt het, dat in de Gemeynten van Corinthen en Galatia, 's Heeren Dag gemaakt was een weekelijkschen heyligen dag door de Apostelen, 1 Corinth. 16 v. 1. 2. maar het is niet nodig, dat wy uyt de schrift-bewijzen, dat de Apostelen den Zondag tot een weekelijkschen heyligen dag gestelt hebben; de praktijk van de eerste Kerk onmiddelijk, en dan successivelijk na den uytgang der Apostelen; bewijst dit genoch: want het konde niet mogelijk geschiedt zijn, dat alle en ieder Apostolische Kerk door de gansche wereldt, zo vroeg en in 't begin van haar planting zouden samengestemt hebben, om den Zondag te maaken een weekelijkschen Godsdienst-dag, ten ware zy zo bestiert waren geweest door haar eerste fondeerders, de heylige Apostelen zelfs. Ten anderen, 't geen de Algemeene Kerk in alle eeuwen heeft staande gehouden, indien het niet en blijke, dat het zelve eerst beslooten was door Synoden of Concilen, dat zelve wordt gelooft door de Authoriteyt der Heylige Apostelen overgegeven te zijn; nu de algemeene Kerk heeft des Heeren dag tot een weekelijkschen heyligen dag gemaakt, voor dat'er eenig generaal of Nationaal Synode was; Zo is dan de onderhouding van dien dag gekomen in de Christen Kerk door Apostolische Authoriteyt, en instelling.

XXXI.

q Of the Sabbath day pag 109

r ibid. pag 189

s ibid pag. 192 193.

De Vierde getuyge / die wy uyt de partyen inbrengen / als belijdende dese waarheydt / van dat des Heeren Dag van 't begin af onder de Christenen is in gebruyk geweest / is Abrah. Heidanus, dewelke aldus spreekt; t Deze verandering van den dag is algemeenlijk van de tijden der Apostelen af, van de Algemeene Kerke aangenoomen, en gebruykt .. welke praktijke en gewoonte der Kerke al van de eerste tijden van 't Christendom af gebruyklijk, de Christen Keyzers voorzichtelijk bevestigt en versterkt hebben door haar Ordonnantien en Placcaten, door welke de onderhouding van des Heeren dag geboden wordt, en de zelve tot het houden van der Christenen vergaderingen verordineert wordt; niet dat zy zelfs de Autheuren, en instellers van den dag zijn, maar zy zijn beschermers van den dag, die al over lang van de Christenen was gebruykt, en onderhouden; En v elders zegt hy / Het volgt wel eenigsins uyt het getuygenis van Ignatius, dat ten zijnen tijde den dag des Heeren al is onderhouden geweest, en hy spreekt daar af, niet als doe eerst gekomen, of van de Kerk eerst ingestelt, maar al in gewoonte en gebruyk. Ergo al ten tijde der Apostelen, of ten minsten den Apostels Johannis, wiens Discipel Ignatius geweest is, bekent.

XXXV.

t Disp. de Sabbatho thes. 13. 14.

v Twede Considera- tien pag. 154.

Het Vierde Kapittel.

Het gezonde gevoelen van de Eerste Reformateurs in het Pausdom, de *Waldensen* en *Bohemers*, aangaande den Sabbath en 's Heeren Dag.

I. Wanneer de tijdt der Reformatie aanquam / [a] alzo de Papisten de Feestdagen en H. dagen hoog zetteden / en des Heeren Dag zeer verlaagden / en ontheyligden / niet alleen in haar Praktijke / maar ook door haar Leering / voegende die onder een Gebodt / als even waerdig / en even nodigh; zo hebben de Rechtzinnige hier ontrent groot onderscheydt gemaakt en getoont / datse des Heeren Dag onderhielden / en onderhouden mosten uyt kracht van Godts Gebodt en instelling; en dat de Feestdagen maar menschelijk waren / en niet nodig / ja eer schadelijk. En hier zal ik Eerst spreeken van de Waldensen, dewelke uytgaande uyt het Pausdom / daar door onderkent en geroemt wierden / datse den Dag des Heeren religieuselijk onderhielden; [b] gelijk dan Jan Petit een Afgezondene van de Koning van Vrankrijk / Louis de Twaalfde, die haar geloof en doen zoude onderzoeken / dit aan den Koning wederbracht en van haar getuyde / datse den dag des Heeren nauw en zeer scherpelijk waarnaamen / en heyligden; waar over zy ook van de Paapsche vervolgers byzonder getekent zijn / en bekent.

[a] Hoornbeek, 's Heeren dag heyliging pag. 382.

[b] Hoornbeek boven pag. 366.

II. In de Historie der Waldensen, beschreven door Joh. Paulus [c] Perrin, vinden wy / datse in een van haar Boeken / genaamt het Boek van de Deugden, hadden een verklaaring van de Tien Geboden / en in 't byzonder ook deze van 't vierde Gebodt / *Zijt gedachtig des Sabbath-dags, &c.* De gene, die den Sabbath der Christenen, dat is den Zondag, willen vieren en onderhouden, moeten byzonder op vier dingen letten; Eerst datse zich onthouden van alle aartsche en wereldtsche zaaken. Ten tweden, datse niet en zondigen. Ten darden, datse niet ledigh zijn, wat aangaat de goede werken; Ten vierden, datse zodanige werken doen, die de ziel profijtelijk zijn. Van het eerste wordt gezegt, zes dagen zult gy arbeyden, en al uw werk doen, maar op den zevenden dag is het Sabbath of Rustdag des Heeren uwen Godts; dan en zult gy geen werk doen. Ook [d] worden daar opgehaalt en vertoont eenige Artikelen van de leer / die van haar voor-Ouderen veele eeuwen lang was overgelevert / en uyt Godts woordt gehaalt; welke Artikelen bevestigt waren in een groot Synode / alwaar saamen-gekomen waren de hoofden der huysgezinnen met de Herders / tot Angrognien, den 12 Decemb. 1535. Onder die Artikelen is dit de achtste. Op den Zondag moeten wy rusten van onzen arbeydt, als gedreven door yver voor de eere en heerlijkheydt Godts, wegens de liefde tot onze dienstboden, en om ons te schikken tot het hooren van Godts woordt. welken Artikel te vergelijken staat met den Tweden; Daar is geen zekere tijdt bepaalt voor het vasten van een Christen mensch, en in het Woordt Godts wordt niet gevonden, dat de Heere daar van iets geboden, en eenige dagen daar toe afgezondert heeft. Dit is dan haare leere geweest / nu al byna zes hondert jaaren geleden.

[c] Histori der Waldensen 3 Deel 1 Boek Kap. 3. pag. 117.

[d] Boven 1 Deel 2 Boek Kap 4. pag. 93

Ten

Ten Anderen. De Bohemers, zijnde de nasaatten en afspruytsels van de vroome Waldensen, hebben 't zelve gevoelen en de zelve praktijk ontrent des Heeren Dag gehadt; [e] In haar Kerken-ordre spreeken zy aldus. Onder de Feestdagen geven wy de eerste waerdigheydt aan den zevenden dag / aan 's Heeren Dag / den welken wy meynen / dat niemant / ook onder eenig Pretext van Christelijke vryheydt / mach tot de uytterlijke en slaaffsche werken gebruyken; en dat daarom / dewijl wy desselfs instelling niet voor een Ceremonie maar voor een deel van de Moreele Wet / die voor eeuwig ongeschonden moet zijn / erkennen. Overmits voor eerst, de zevende dag voor dat de Wet beschreven was / al van de schepping der wereldt af is ingestelt / en als de heele wereldt opgelegt / en met een byzondere zegening ingewyt is / Gen. 2. v. 3. Ten anderen. Wy vinden / dat den zevenden dag ook in de Wet zelfs niet onder de Ceremonieele inzettingen / maar in de Tien Geboden staat; welke Tien Geboden niet van Moses / de verkondiger van de Ceremonien en schaduwen / maar van Godt zelfs van den Hemel / door een stem van Majesteyt zijn afgekondigt / en door Godts vinger in steene-tafelen geschreven / Exod. 20, v. 8. 22. Exod. 31. v. 18. Ten Darden, wy vinden niet een Gebodt zo dikwils door de Wet en Propheeten verhaalt / en zo grootelijks afgeeyscht / als 't Gebodt van den Sabbath; 't is niet waarschijnlijk / dat Godt een Ceremonie zo hoog heeft kunnen achten / byzonderlijk betuygt hebbende / dat hy geen Ceremonien begeert heeft (Psalm 50 v. 8. Jerem. 7. v. 22. 23) Ten Vierden, Nergens beroept Godt zo dikwils op zijn eygen exempel / als in dit Gebodt / om dat hy naamlijk zelfs van zijn uytwendig werk gerust heeft / dat wy dan ook rusten mogen Exod. 20. v. 11. Ten vijfden, Godt wordt zo zeer vertoornt tegen de overtreders van dit Gebodt / dat hy haar absolutelijk wil met de doodt gestraft hebben / Exod 31. v. 14, Num. 15. v. 35, in tegendeel aan de onderhouders van dit Gebodt belooft hy beloonigen van dit en het eeuwige leven / Jesa. 56. v. 2. Jesa. 58. v. 13. 14. Ten Zesden, Godt verbergt de reden niet / waarom hy dit zo zeer van zijn volk begeert; want / zegt hy / dit is een teken tussen my en u lieden / in uwe geslachten / dat ik de Heere ben / die u heylige / Exod. 31. Ezech 20. v. 12. Ten Zevenden, daarom heeft Christus / hoewel den Heere des Sabbaths / Marc. 2. v. 28 nochtans op de Sabbathen gerust / niet wel op een Pharisische Ceremonieele wijze / maar zo / dat hy byna altijdt op de Sabbathen Godts Woordt leerde / werken van barmhertigheydt oeffende / zieken gezondt maakende &c. Luc. 4. v. 16. 17. Van gelijken onderhielden de Apostelen die dagen nauwkeurigh / hebbende de heerlijkheydt van den Sabbath overgebracht op den eersten dag / naamlijk om heylige vergaderingen te houden / en daar op oeffeningen van Godzaligheydt te doen / zo datse dikwils ook 's avondts / en tot de midder-nacht / samen vergadert bleven / 1 Cor. 16. v. 2. Hand. 20. v. 7. 10. waar van daan zy ook dien dag de Naam gegeven hebben van 's Heeren Dag / Openb. 1, v. 10 Nu wy heyligen des Heeren Dag op deze wijze. Voor eerst, door van uytterlijke werken te rusten / van te voeren / te draagen / en te handelen 't geen tot de leeftocht / en uytwendige ambachten en koophandeel dient / op dat ook dienstboden en vee adem scheppen en rusten mogen / Exod. 20. v. 10. Maar ook dat was de gewoonte (inzonderheydt onder een Overigheydt / die de Kerk beschermde) datse alle des Saterdags die voor des Heeren Dag gaat / vroeg voor den ondergang der zonne / van de uytterlijke werken aflieten / en met het komen van den avondt de hey-

III.

[e] Ratzio Disciplinæ Ordinisque Ecclesæ in Vnitate Fratrum Bohemorum cap. 3. sect. 7.

heyliging van den Gode-heyligen dag aanbingen. Ten Anderen, door geestelijke en Godlijke dingen te handelen / naamlijk Psalmen te zingen / ende schrift te leezen / al Saterdags 's avondts / doch 's Morgens en den heelen 's Heeren dag / in de vergaderingen te komen / het heylige te overdenken en te betrachten / niet alleen eens of tweemaal / maar gelijk te vooren gezegt is / vier of vijfmaal. Want dewijl Godt dezen heelen dag uyt de rang van de andere uytgenoomen / en voor zich alleen / als zijnen heyligen dag toegeeygent heeft / Exod. 20. v. 9. 10. Jesa. 58. v. 13, zo achteden onze Voor-ouders het aller-bequaamst / dat desselfs voornaamste deel in de gemeene vergadering van de geloovigen wierde doorgebracht / en dat alzo gelegentheydt mocht zijn / om voortekomen het overtollige zwerven / ledigheydt en andere ydelheden / die Godt van zijn heyligen dag wil af hebben / Jesa. 58. v. 13. Daarom maanen wy ook af / van dan zijn inkomsten over te zien / rekeningen van ontfang en uyt-gift na te zien / en schulden in te maanen; op datse alle / de tijdlijke dingen eer vergetende / de eeuwige dingen leeren bedenken Heb. 4. v. 9 Dus verre die Kerken-ordre.

IV. Hier zietmen dan de Leere en praktijk van de Bohemers, en van de gene die voor haar waren / de Waldensen, datse ontrent den Christelijken Sabbath over-een-komt met de gemeene leer onzer Kerke. Ik zal hier bywoegen twe Paapsche getuygen / en de woorden van twe van onze Professooren / haare leere ontrent des Heeren Dag / en de Feestdagen aangaande / f Æneas Sylvius verhaalt van haar / datse gevoelden / *Nullo die ab opere cessandum, nisi quæ, nunc Dominica appallatur.* Datmen op geen dag van werken moet rusten, dan op den dag, die 's Heeren dag nu genoemt wordt; De Cardinaal g Bellarminus verhaalt van de Petrobusiaanen, Waldensen, en Wiclefisten, datse alle Feestdagen wechnamen, als of zy alle tot de Ceremonien der Jooden alleen toebehoorden, en dat zy daar tegen gebruykten die texten, Rom. 14. v. 5. Gel 4. v. 10. 11. Col. 2. v. 16. 17. De Professor h Hoornbeek spreekt aldus van haar / Het is bekent, en doorgaans is het van de Papisten in haar bestraft, en lichtvaerdig veroordeelt, dat het is de leere geweest der Bohemers en Waldensen, datmen geen andere Feestdagen dan des Heeren Dag moet hebben, dat Godt op dien Dagh en op andere dagen genoch kan gedient worden, zonder Feestdagen, welker geene onder 't N. test. moeten ingestelt worden. Dit is ook aangetekent in de Confessie van de Neerlandtsche Waldensen, van Boxhorn Histor. Belg. pag. 41. welke dingen ook van woordt tot woordt voor komen onder de Confessie van Leenard Keyzer, Martelaar, in ons Neerlantsch Martelaars Boek op het jaar 1527. De Professor Essenius zegt in zijn Dedicatie van zijn Boek van den Sabbath aan Joh: Amos Comenius, en Johannes Leger, d'een geweest zijnde een Boheems Leeraar / d'andere een Piemontois, Dat beyde die Leeraars / d'een tot Amsterdam, d'ander tot Utrecht, dit gevoelen en de Praktijk van de Boheemsche Broeders / en van de kerken in de Valleyen van Piedmont dat is Waldensen / aangaande den Christelijken Sabbath en 's Heeren Dag / als heel over eenkomende met dat van onze kerken / aan hem verhaalt hebben en hy beroept / zich op haar.

f Histori Bohem. cap. 35

g lib de Cultus anctorum cap 10.

h Examen Bullæ de Festis, pag. 212

i Vindic. quarti præcepti in Dedicat:

V. Eyndelijk staan hier dry dingen wel aan te merken / gelijk D. Witzius in zijn k Twist des Heeren met zijn Wijngaart, die aangetekent heeft / aangaande die Boheemsche Broeders / en haar ordre in dat geschrift bevat. Voor-eerst, dat die kerk by de Oude Gereformeerde Theologanten voor een voorbeeldt

k pag. 300 &c

van

van ware Godtzaligheydt gehouden is; [l] Een voortreffelijk man/ die een oog-getuyge was geweest/ verklaarde/ dat haar zeden en alle haar handelingen een levendige uytlegging van 't Nieuwe Testament waren; en verhaalde/ dat Bucerus aan haar geschreven had in deze woorden/ Ik geloove, dat gy te deser tijdt de eenigste op aarden zijt, by welke met de oprechte leer, de zuyvere en heylzaame ordre bloeyt; Een andere [m] Leeraar in Duytslandt/ haar heylige wandel gezien hebbende/ schreef van haar/ Zo der nu eenige Kerken zijn, in dewelke men de statigheydt der Apostolische mannen vinden mach, en in welke alles geschikt is na het exempel van de heyligste Martelaaren, zo zijn het voorwaar deze kleyne Kerken der Broederen. Ten anderen. Dat dit een geschrift was niet van een particulier Theologant/ maar van haar gansche Kerke/ 't welk in den jaare 1609 uyt aller naam aan den Keyzer Rudolphus is overgegeven/ en daarna in den jaare 1616 in een Algemeen Synode weer overgezien/ en goedt gekeurt is/ en eyndelijk uyt last van een ander Synode der verstroyde Broederschap/ te Lesna in Polen gehouden in 't jaar 1632/ overgegeven is/ om gedrukt te worden. Ten Darden, dat dese dingen van den Sabbath geschreven zijn van onpartijdige/ die in zo verren landen/ en zo lang te vooren niet weeten konden/ wat Disputen over dat zelve-stuk in Neerlandt of Engelandt ontstaan zouden.

[l] Lasitius de institutis & Moribus Fratrum Bohemorum. pag 14, 151
[m] Anton. Bodesteyn Ao 1558 Ibid: pag 160.

Het Vyfde Kapittel.

Het Gevoelen der Fransche Kerken, en Fransche Theologanten aangaande den Sabbath-dag, en 's Heeren Dag, open-gelegt en vertoont uyt haar Catechismus, en uyt de woorden van *Beza*, *Gallasius*, *Faijus*, *Sadeel*, *Virellus*, *Pierre Du Moulin*, *Le Vasseur*, *Amiraut*, *Capel*, *Tilenus*, *Ravanellus*, *Gilbert primerose*, en andere.

OM het gevoelen van de Fransche Kerken en Leeraaren te verstaan/ zullen wy hier voorstellen/ wat daar van uytgedrukt is in haar publijke Catechismus/ gemaakt door Calvinus, en hoe de voortreffelijkste Fransche Theologanten zich daar over uytgedrukt hebben; Wy beginnen van haar [a] Catechesmus/ in de welke na het verhaalen van 't Vierde Gebodt aldus gevraagt wordt Gebiedt dit gebodt zes dagen 's weeks te werken/ om op den zevenden te rusten? Antw. niet simpelijk/ maar toelaatende zes dagen lang te werken/ houdt het den zevenden uyt/ welken het niet geoorlost is te werken. Vra. Verbiedt het ons dan alle werk op eenen dag van de week. Ant. Dit gebodt heeft een byzondere Consideratie: want de onderhouding van de ruste is een deel van de Ceremonien van de oude Wet/ waarom dezelve op de komste van Jesus Christus is afgeschaft. Vra zegt gy/ dat dit gebodt eygentlijk tot de Jooden behoordt/ en gegeven is voor den tijdt van 't O-Test? Antw. ja N. B. voor zo veel het Ceremonieel is. Vra. Hoe dan? is'er iets boven de Ceremonie? Antw. Het is gemaakt om dry redenen. Vra. welke zijn die? Antw. Om de geestelijke ruste af te schaduwen/ om

[a] in den 26 en 27 Zondag des Catechismi

om de Kerkelijke Politie: en tot verquikkinge van de dienstboden. Vra. Moet men die geestelijke ruste alleen betrachten op eenen dag 's weeks? Antw. Men moet die gedurigh betrachten: want van dat wy die eens begonnen hebben / moeten wy in den heele kours van ons leven daarin voortgaan. Vra. Waarom is daar toe de zevende dag meer geordonneert / dan een andere? Antw, [b] Het getal van zeven betekent volmaaktheydt in de Schriftuur; zo is het bequaam / om te betekenen de gedurigheydt; ook vermaant het ons / dat onze geestelijke rust gedurende dit tegenwoordige leven maar begonnen is / en niet volmaakt zal zijn voor dat wy uyt deze wereldt gaan. Vra. Maar wat wil die reden zeggen / die onze Heere hier bybrengt / dat wy moeten rusten gelijk hy gedaan heeft? Antw. Na dat hy alle zijn werken in zes dagen geschapen hadt / heeft hy de zevende toegewyt aan de beschouwing van de zelve werken; En om ons te beter te beweegen om dit te doen / brengt hy ons zijn exempel by: want daar is niets zo begeerlijk / als aan hem gelijkformigh te zijn. Vra. Moet men gedurig Godts werken overdenken / of is 't genoch dat te doen een dag 's weeks? Antw. Dat moet men alle dagh doen; Maar om onze zwakheydt is 'er eenen zekeren specialijk toe afgezondert; En dat is die politie / daar ik van zeyde. Vra. Wat ordre moet men dan houden op dien dag. Antw. Dat het volk vergadere / om onderweezen te worden in de waarheydt Godts / om gemeyne gebeden te doen / en om betuyging te geven van zijn geloof en religie. Vra. Hoe verstaat gy / dat dit gebodt ook gegeven is / tot verquikking van de dienstboden? Antw. Om eenige uytspanning te geven aan de gene / die onder een anders macht zijn; van gelijken dient dit tot de gemeene politie: want een iegelijk gewent zich 't overige van de tijdt te werken / als 'er eenen dag van ruste is. Vra. Nu laat ons zeggen / hoe dit gebodt ons aangaat? Antw. Aangaande de Ceremonie / die is te niet gedaan: want wy hebben de vervulling in Jesus Christus. Vra. Wat resteert ons dan? Antw. Dat wy onderhouden de order / gestelt in de Kerke / om des Heeren woordt te hooren / gemeynschap te hebben aan de publijke gebeden / en aan de Sacramenten (en dat wy niet en gaan tegen die geestelijke politie / die onder de geloovigen is. Dus verre de Catech: Hier blijkt / dat een Godlijke Authoriteyt erkent wordt van den weekelijksche Sabbath / en dat de noodzaaklijkheydt van dien / op die Authoriteyt gegrondet / ook onder 't N. Test. beleden wordt. Godt heeft (zegt de Catechismus) den zevenden dag van de werken uytgenoomen / op welken het niet geoorloft is te werken; Godt heeft den zevenden dag tot de beschouwing van zijn werken toegewyt / en ons ter beweeging zijn exempel daar toe bygebracht; en om onzer zwakheydt wil heeft Godt een zekeren dag specialijk afgezondert; daar is eenen dag van ruste; en uyt kracht van dat gebodt moeten wy de heylige oeffeningen dan waarneemen; allesins blijkt / dat daar geleert wordt / dat wy noch door het Vierde Gebodt verbonden zijn / om eenen van zeven dagen te onderhouden; het is waar / dat in die Catechismus die rust in 't O. Test wordt aangezien / als een gedeelte van de oude Wet der Ceremonien; nochtans ontkentze niet / maar zy leert uytdrukkelijk / dat 'er iet boven 't Ceremonieele in 't Gebodt was / naamlijk 't geen tot Kerkelijke politie en ordre / en tot verlichting van de dienstboden diende; en die politie wil zy / dat daarin bestaat / dat een zekeren dag byzonder afgezondert wordt tot overdenking van Godts werken, en tot zijnen H. dienst, welke ordre zy zegt / dat wy ook moeten onderhouden, Dry onderscheydene oogmerken

stelt

[b] Voetius hanc rationem uyt absurdam speculationem rejicit, & oppugnat Dispp. Select. part 3 pag 1256 1257

de Catechismus van dat Gebodt / het eene Ceremonieele / nu ophoudende / om de geestelijke rust af te beelden; en zo is dat gebodt ons niet raakende voor zo veel het Ceremonieel is, *Entant qu'il est Ceremonial*; de twe andere altijdt duurende / te weeten / de verquikking der dienstboden, en de overdenking van des Heeren werken, zo dat door ordre in de Kerk gestelt, niet moet verstaan worden / een order van de Kerk, gelijk het van zommige verdraayt wordt / maar een ordre, die men uyt kracht van Godts Gebodt op dien dag moet houden, en op welken elke Kerk den Rust-dag is gewent door te brengen; zulks de meyning des Catechismi openbaar is, zegt / c *Loodensteyn*, te weeten, dat de Sabbath voor zo veel die Ceremonieel was, en een opzicht op Christus hadt, en nopende dat oogmerk, afgeschaft is; doch dat dezelve, voor zo veel die ingestelt was, om Godts Werken op een zekeren dag der week te overleggen, en nopende dat oogmerk, van ons te onderhouden is, in en na die ordre, die de Kerken daar toe heeft:

c Kort en zedig onderzoek pag. 138

II. Nu kome ik tot de voornaamste Fransche Theologanten / en zal daar in de eerste plaats noemen / d Beza, de Collega van Calvinus / dezelve spreekt aldus; Johannes noemt Openb. 1 v. 10 den 's Heeren dag, welke van Paulus genoemt wordt de eerste der weeke, 1 *Cor.* 16. v. 2. gelijk *Hand.* 20 v. 7; op welken dag het blijkt, dat al toen van de Christenen groote vergaderingen, plachten gehouden te worden, gelijk de Jooden op den Saterdag in de Synagogen samen quamen; Zo dat het blijkt, dat het vierde Gebodt van elken zevensten dag te heyligen, Ceremonieel is geweest, in opzicht van den dag des Sabbaths, en van de wettische Ceremonien, maar datse in opzicht van 't geen tot den Godtdienst belangt, is een Gebodt van de Moreele Wet, die onverzettelijk en in dit leven geduurende is; en Dat wel dien dag des Sabbaths gestaan heeft van de Schepping der wereldt tot des Heeren opstanding, dewelke alzo zy is als een andere Schepping van een andere geestelijke wereldt (gelijk de Propheeten spreeken) zo is toen, ongetwijffelt door de ingeving van den H. Geest in de Apostelen, voor den Sabbath of zevende dag van de eerste wereldt, aangenoomen den eersten dag van dese nieuwe wereldt; in den welken niet dat lichaamlijke en verderfelijke licht, op den eersten dag van de oude Wereldt geschapen, maar dat hemelsche en eeuwige licht ons verscheenen is. De vergaderingen dan op des Heeren dag (van welke Justinus ook Apol. 2. uytdruklijk meldet) zijn van Apostolische en waarlijk Godlijke overlevering; zo nochtans dat de Joodsche af houding van alle werk geensins onderhouden wierdt. Hier blijkt / dat Beza de heyliging van den eersten dag der weeke oordeelt te zijn uyt kracht van 't Moreele vierde Gebodt / en dat hy geloofde / dat de H. Geest den Apostelen geleert heeft / dat de verandering van den dag zoude geschieden / van den zevenden op den eersten / dewijl op de opstanding als een nieuwe schepping van een nieuwe wereldt was.

d In Apoc. 1 v. 10

III. De Twede is Gallasius, mede een Collega van Calvinus, dewelke zegt / e wy hebben die instelling, naamlijk dat des Heeren dag in de plaats van den Sabbath zoude gestelt worden, niet van menschen ontfangen, maar al van de Apostelen, dat is, van den Geest Godts, door welken zy geregeert wierden; en hebbende zulks uyt die dry schriftuur plaatsen / Hand. 20 v. 7. 1 Cor 16 v. 2. en Openb. 1. v. 10. beweezen / zo voegt hy'er in 't eynd by: want hoe wel wy niet gebonden zijn aan de onderhouding der dagen, zo behoort nochtans deze noodzaaklijke order onderhouden te worden, op dat'er geen verwarring in de Kerk kome,

e in Exod 31.

IV. De Darde is Antonius Fayus, dewelke quam in de plaats van Calvyn. Met recht zullen wy dan zeggen, dat de Apostelen, geleydt door den H. Geest in de plaats van dien wettischen zevenden dag gestelt hebben dien, dewelke de eerste was in de schepping van de eerst wereldt, nochtans niet daarom, om datse de eerste was in dat werk des Heeren, maar om dat Christus op dien dag door zijn Opstanding dat nieuwe eeuwig-duurende licht van de andere wereldt voortgebracht heeft; waarom die dag al van de tijden der Apostelen af, des Heeren dag is genaamt geweest; Zo moet dan de onderhouding van desen 's Heeren Dag niet voor een enkel middelmatige zaak geacht worden, maar zy moet als een altijdt duurende Apostolische overlevering gehouden worden; Ten vooren had hy van de eerste instelling van den Sabbath aldus gesprooken. g Dit gebodt is toen niet eerst gegeven, als de Heere de Wet gaf op den berg Sinai, maar op de schepping der wereldt, ook voor des menschen val: want al had de mensch niet gevallen, zo soude doch 't menschelijk geslacht eenige politie van de uytterlijke Godsdienst van noode hebben gehadt; die order en politie heeft Godt zelfs gestelt, al toen veroordeelende alle eygenwillige Godsdienst; De overkomende val heeft te wege gebracht, dat Godt, dit gebodt eyndelijk vernieuwende, 't welk allengkens onder de menschen veroudet was, ook andere redenen van dit gebodt bybracht, ten deele enkel Moreel, en tot de voleynding van de wereldt duurende, ten deele Ceremonieel, en tijdlijk, en geschikt na de wettische kinder-tucht, welke Paulus noemt de eerste beginselen der wereldt, en zijnde ten deele in dit gebodt, ten deele ook in andere plaatsen door Moses beschreven. Zo zien wy dan / dat niet alleen twe Collegen van Calvyn, maar ook zijn successeur in het predik-ampt en Professoraat / de Collega van Beza, de Godlijke instelling van 's Heeren dag vast stellen; en dat Fajus erkent / dat den Sabbath voor den val was ingestelt / en door geen menschen konde gestelt worden.

f Theologicæ Theses Disputatæ sub Beza & Fayo. Disp. 33 in quartum præceptum Thes. 12 13

g Ibid thes. 2. 3.

V. In de Vierde plaats staat hier aan te merken / dat in den jaare 1580 van de Gereformeerde Leeraars in Vrankrijk een Boek beschreven is / waar in zy h de ontheyliging van den Sabbath zeer bestraffen / en desselfs heyliging zeer ernstig dingen / zo bewijs gevende van haar gevoelen van den Sabbath; zy hadden het gededicéert aan Henrik, Koning van Navarren.

h cap 19 pag 85 86 Vide Burton, The Lords day, the Sabbath day

VI. De Vijfde is Anton. Sadeel, zeggende / i Den Sabbath is zo van een Godlijk recht, datse ten grooten deele behoort tot de Ceremonien der Wet, welker substantie ons in Christo gebleven is, zo is dan dien dag in de tijden der Apostelen verandert in den naaste volgenden dag, dewelke is des Heeren dag, gelijk daar uyt blijkt, om dat Johannes die in de Openbaaring zo noemt. Paulus zegt, Col. 2 v. 16, 17. Dat u niemant en oordeele &c. 't welk nochtans niet en hindert, of Kerkelijke ordershalven mogen eenige sekere dagen gestelt worden, om Godts woordt te hooren, gebeden te doen, en eyndelijk al 't geen dat tot de oeffening van de Christelijke Religie behoort, indien men maar daar door geen jok op de Conscientien legt, en sich van Ceremonien en superstitien wacht; Zo wil dan Sadeel, dat dewijl wy de substantie van den Sabbath noch hebben / den dag niet geheel afgeschaft is / maar in een anderen dag verandert / in des Heeren Dag / het welk blijkt uyt de plaats van de Openbaaringe.

i Responr. ad Fidei professionem &c. ad. Art 49

VII. De Zesde is Matheus Virellus, zeggende over 't Vierde Gebodt / Dit sijn de twe eynden van die lichaamlijke ruste, welker eerste door Christi komst is wechgenoomen, maar het twede is altijdt duurende; derhalven behoort die

ruste

ruste ook tot ons, k en zy moet alle week op eenen dag onderhouden worden; Doch de Apostelen hebben dien sevenden dag verandert, op datse zouden leeren, dat de Ceremonie was afgeschaft; maar de ruste hebben zy op des Heeren dag overgebracht, op welken dag Christus door sijn opstanding die Ceremonie ten eynde gebracht hadt. Hy wil dan / dat men noch weckelijks eenen dag rusten moet / en dat die dag is des Heeren dag / verkoozen van de Apostelen in de plaats van de Saterdags-Sabbath.

k in Compendio Relig. Christ. edito anno 1585 lib 2 Cap 1.

VIII. De Zevende is Petrus du Moulin, dezelve schreef aldus. l Als Godt dan op den zevenden dag van 't werk gerust had, zo segt hy, dat hy dese zevende dag geheyligt heeft, *Exod.* 20 *v.* 11, dat is, tot sijn dienst toegeweyt heeft. Den dag zo geheyligt heeft Godt Sabbath genoemt; welk woordt wel by de Hebreers eygentlijk rust en een dag van rust betekent; doch wegens die voornaamste en edelste dag, wordt dikwils de heele week Sabbath genoemt, gelijk *Levit.* 23 *v.* 3, daar van daan die spreek-wijzen, de eerste der Sabbath, voor de eerste dag der weeke, *Math.* 28 *v.* 1. *Marc.* 16 *v.* 2. 1 *Cor.* 16 *v.* 2. die by ons genoemt wordt des Heeren dagh. Een week der dagen is de eerste en outste periode des tijdts, van Godt zelfs van 't begin van de wereldt bevestigt, en door 't vierde gebodt der Wet aangepreezen. En wy twijffelen niet, of voor de verkondiging der Wet na den uyttocht is den Sabbath in de Kerk onderhouden geweest: want door 't Vierde Gebodt der Wet wordt de rust van de zevende dag opgelegt, met een reden genoomen van de schepping zelfs, welke reden even krachtigh was voor de verkonding der Wet, ja ook voor dat de Wet door Moses aan 't volk gegeven was, wordt'er gewaaght van de ruste van de zevende dag, *Exod.* 16 *v.* 26. En dewijl voor de Zondt-vloedt offeranden en heylige vergaderingen waren, zo is 't niet te gelooven, dat'er geen zekere dagen zijn gestelt geweest voor den publijken Godsdienst: maar welke andere dag is bequaamer tot de Godsdienst dan die dag, dewelke Godt van 't begin der wereldt afgeheyligt heeft, niet alleen door zijn Gebodt maar ook door zijn exempel Nu dewijl in dit Gebodt iets Ceremonieels is, naamlijk de precise onderhouding liever van de zevende, dan van de vijfde of zesde dag, zo heeft het de Apostelen vry gestaan, de rust van de zevende dag tot op de eerste over te brengen; dat dit van de Apostelen geschiedt is, leeren wy uyt *Col.* 2 *v.* 16, en *Openb.* 1 *v.* 10 wordt gewach gemaakt van des Heeren Dag, en *Hand* 20 *v.* 7 en 1 *Cor.* 16 *v.* 2. blijkt, dat'er solemmeelder vergaderingen der Kerke op den eersten dag der weeke gehouden zijn; De oorzaaken van de verandering zijn geweest, de geheuchenis van de opstanding Christi, die op den eersten dag der weeke geschiedt is, welken de Apostelen hebben gewilt, dat heylig en vermaart in de Kerk zoude zijn. Deze dingen stelt Moulin hier vast. 1. Dat den Sabbath van 't begin der wereldt is ingestelt niet alleen / maar ook onderhouden. 2. Dat de Apostelen den Saterdagh-Sabbath in den eersten der weeke hebben verandert / en datse wilden dat dien dag zoude heylig erkent / en tot plechtelijke samenkomsten zoude gebruykt worden.

l in Thesauro Sedan Vol i Disp. de Sabb. & Test 16 v. 4

IX. De Achtste is Joh. le Vasseur, zijnde mede met Du Moulin Professor der Theologie tot Sedan, m schreef aldus van den Sabbath. Het werk der Scheppinge in zes dagen volbracht zijnde, wordt Godt, als zullende des wereldts inweying doen, gezegt, op den zevenden dag gerust, en dien gezegent en geheyligt te hebben, als of hy dien dag op een byzondere wijze door zijn zegening tot een geluk[illegible]ige en vrolijke, en door sijn heyliging tot een heylighe dag gemaakt had; Godt heeft dan gewilt, dat deze de plechtelijke dag zouden

m in Thesauro Sedan Vol. 2 Thes. de Sabbatho & Die Dom.

 sijn,

zijn; en hy heeft dien ingeweyt, dat is, door een heylige verordineering dien afgezondert van de andere, en voor zich en zijnen dienst toegeeygent. Van deze zaak, door overlevering hier en daar gestroyt, schijnen de Heydenen iets gehoort te hebben, by dewelke, gelijk te zien is by Hesiodus, en andere, de zevende dag zo zeer gepreesen wierdt, datse, gelijk *Philo* zegt, een Feest is geweest tot alle volkeren even zeer behoorende. Nu dese zevende dag, van Godt geheyligt, is Sabbath genoemt; waarom de heele week wegens dien edelsten dag dikwils *Sabbath* genoemt wordt, gelijk *Levit* 23 *v.* 3. Daarom zegt de Phariseer, *Luc.* 8 *v.* 12, Dat hy vastede tweemaal ter Sabbath, dat is ter weeke, naamlijk op maandag en woensdag na de gewoonte der Jooden, en *Math.* 28 *v.* 1. *Marc.* 16 *v.* 2. de eerste der Sabbathen, is de eerste dag der weeke, gelijk 1 *Cor.* 16 *v.* 2. De eynden van deze instelling van de Godsdienstige rust op den zevenden dag, welke geschiedt is van 't begin der wereldt af, en in 't Vierde Gebodt der Wet verhaalt wordt) sijn deze. Het gebodt van den Sabbath te onderhouden, niet eerst op den berg Sinai, maar voor des menschen val in 't begin des wereldts gegeven, toont, dat de mensch, al had hy heylig en onverdorven gebleven, nochtans eenige politie van uitwendige Godsdienst van noode zoude hebben gehadt, welkers reden en regel van Godt gestelt, alle eygenwillige Godsdienst zoude uytgeslooten hebben: en te dien eynde oordeelen wy, dat de sevende dag is geheyligt, op welke de mensch al had hy in de volmaaktheydt blijven staan, byzonder bezigh soude hebben geweest in de beschouwing van Godts werken, en 't roemen van sijn Naam, en sijn Godt navolgende, zoude hy, na 't bouwen van den Hof, waar mede gelijk met diergelijke andere oeffeningen, hy op de andere dagen zonder moeyelijkheydt had kunnen bezigh sijn, dien dag besteedt hebben in de overdenking van de schepping der dingen, en in een dienst van dankbaarheydt aan Godt te geven, en hoewel Moses *Deut.* 5. zekere redenen van de onderhouding van dien dag bybrengt, die op 't volk Israels en op desselfs verlossing uyt Egypten zien, en *Exod.* 31 den Sabbath wordt aangepreezen, om een teken des Verbondts te sijn, 't welk Godt met dat volk heeft aangegaan, nochtans wordt *Exod.* 20, de ruste van dezen zevenden dag geordonneert, met een reden alleen genoomen van de schepping zelfs en van Godts rust, welke reden alzo krachtig was voor de verkondiging van de Wet, als na 't geven van de Wet; waarom wy oordeelen, dat ook van Adam en vervolgens van de Patriarchen dien dag is onderhouden: nochtans heeft Moses by dese eerste en generale reden eenige speciaalder redenen daar na toegedaan, die de Israliten meer zouden beweegen tot de onderhouding van dit gebodt; En waarlijk, dewijl wy zien, dat byna alle de Heydenen dit van natuure in zich ingedrukt hebben, datse gezette en tot den Godsdienst bestemde dagen hadden, is het wel tegelooven, dat byzonder de Godzalige nakomelingen van Adam voor 't geven van de Wet geen zekere dag voor den Godtsdienst hebben besteedt? En dewijl voor de Zondtvloedt selfs offeranden en heylige vergaderingen waren, zo is 't gevoeglijk, dat-er sekere dagen toe bestemt sijn geweest; maar wat andere bequaamer dag konde daar weesen tot den Godsdienst, dan dien dag, dien Godt van 't begin der wereldt niet alleen met sijn gebodt maar ook met sijn exempel geheyligt heeft; De Christenen, onderscheydende in 't gebodt van den Sabbath te heyligen, het Ceremonieele van het Moreele, onderhouden met recht het Moreele, als natuurlijk en altijdt verbindende, en tot het Ceremonieele oordeelen zy zich niet gehouden. Dewijl eenen dag most tot de Godsdienst besteint worden

en

en dewijl Godt den zevenden dag zeer wijsselijk als aller bequaamst bepaalt heeft, zo heeft hy daar in de zijne ongetwijffelt geleert, dat de zevende bequaamer en diensliger was dan de vijfde of zesde of achtste, of negende, waar op de publijke oeffeningen van Godzaligheydt zouden herhaalt, en de mensch van sijn daaglijkschen arbeydt zoude verquikt worden. Waarom wy met recht mogen zeggen, dat de Apostelen en de eerste Kerk in de bepaling van een zekeren dag, dien zy in plaats van den Saterdags-Sabbath souden stellen, ook in navolging van Godt eenen zekeren zevenden dag hebben verkooren; Nu zy hebben den eersten dag der weeke verkooren; om dat Christus op dien dag door sijn opstanding het geestelijke licht van de nieuwe Schepping in de wereldt heeft ingestort; En gelijk Godt eertijdts het werk der Schepping volbracht sijnde, gerust, en den dag zijner ruste geheyligt heeft, dat is tot zijn dienst geconsacreert heeft, zo hebben zy het gevoeglijk geoordeelt, en ten hoogsten billijk dat het werk der verlossing volbracht zijnde, den dag van die volbrenging en van de twede ruste, welke was den dag der Opstanding, zoude geheyligt worden. En dien dag hebben zy des Heeren dag genoemt, op dat de Christenen door die betekenende benaaming zouden vermaant worden, dat die dag den Heere is toegeweyt. Nu dese overbrenging van den Sabbath op des Heeren dag, wordt bevestigt door de geduurige praktijk en gewoonte van de Christenen, als van 't begin van 't Christendom, dewelke dien dag hebben bestemt, om haare heylige vergaderingen te houden, 't welk ook eenige plaatsen van 't N. Testament bewijzen. *1 Cor. 16 v. 2. Hand 20 v. 7. Openb. 1 v. 10.* Hier zien wy deze dingen by Vasseur vast gestelt. 1 Dat de Sabbath van 't begin des wereldts en voor den val is ingestelt. 2 Dat de Patriarchen voor 't geven van de Wet dien dagh gehouden hebben. 3 Dat het gebodt van den Sabbath in opzicht van het Moreele / natuurlijk en altijdt verbindende is. 4 Dat de Apostelen van Godt geleert / een zevenden in navolging van Godt onder 't N Test. verkooren hebben. 5 Dat zy het ten hoogsten billijk hebben geoordeelt / dat den eersten dag / de dag der Opstanding / en der twede ruste / den Heere heylig zoude zijn. 6 Dat de gansche Christenheydt van 't begin af dien eersten dag in plaats van den Saterdag aangenoomen en tot heylige samenkomsten besteedt heeft. 7 Dat die dry ordinare Texten 1 Cor, 16 v. 2. Hand. 20 v. 7. Openb. 1 v. 10. zulks te kennen geven.

De Negenste is Moses Amyraldus Professor van Saumur, dezelve sprak en schreef aldus. *n* Wat aangaat het Vierde Gebodt, 't zelve hebben wy al op een andere plaats gezegt, dat ten deele natuurlijk is, gelijk de voorgaande, en ten deele Ceremonieel. De Israeliten omschreven de dagen tot heylige oeffeningen bestemt, in zulken wijdte des tijdts, datse van den zevenden tot den zevenden wederkeerden; en zy gaven tot die zaak gestadig de laatste dag der week, om dat hoewel lichtelijk de natuur dat niet nauwkeurig soude bepaalt hebben, indien iemandt daar uyt en argument en reden had moeten haalen, nochtans Godt van de beginne dat zo geordineert hadt, en derhalven had deze instelling, dewijlse lang voor de Wet was heen-gegaan, en tot dien dag toe van de Patriarchen was onderhouden, de kracht en Authoriteyt van een natuurlijke Wet by de Jooden. De onderhouding van den zevenden dag is in gebruyk geweest van 't begin der schepping af. Het is teenemaal van een natuurlijk recht, dat de menschen sekere dagen hebben, die in een bepaalde cirkel omschreven worden, en wederkeeren, op welke zy gemeynlijk in Godsdienst bezigh mogen sijn. En daarenboven is dit waar, dat Godt andersins en

X.

n La Morale Chrestienne 3 part pag 110 113 137 156

ook van 't begin af den zevenden dag tot dat gebruyk bepaalt heeft, en dat dit een instelling is, die by ons absoluyt moet onverbreeklijk sijn, dat dit sijn oorzaak heeft uyt de Authoriteyt des Wetgevers, en uyt sijn exempel, 't welk al was'er niet anders, de plaats van een Wet most hebben, maar sulks precisselijk te haalen uyt het zevental, gelijk ik zie dat eenige doen, geloof ik dat sonder eenig genochzaam vast fondament in de natuur geschiedt; getalen als getalen hebben in zich geen natuurlijke kracht, of eenige Moreele natuur... o Wat aangaat des Heeren dag, die is bysonderlijk tot heylige oeffeningen bestemt; niet alleen door 't gebruyk der Kerke, maar ook door de instelling der Apostelen, welke ongetwijffelt is voortgekomen van de ingeving van Godts Geest; p En elders spreekt hy aldus / Zo is'er dan in dat wettisch verbondt overig de Wet der Tien geboden, van welke so gy de gestrengheydt des Sabbaths ter sijde stelt, en so gy de plaats van den zevensten den eersten dag der weecke aan den Godsdienst toeweyt, zo sal 'er niets in overigh sijn, 't welk niet en zy overgebracht in het Euangelische Verbondt, op dat het als voor een fundament zy van de heyligheydt der Christenen: Zes dingen stelt Amyraldus hier vast 1 Dat het Vierde Gebodt is ten deele een natuurlijk gebodt. 2 Dat de zevenste dag van 't begin der wereldt van Godt is geboden te heyligen. 3 Dat de Patriarchen die geheyligt hebben. 4 Dat de zevenden dag te heyligen is een absoluyt onverbreeklijke Wet uyt kracht van Godts authoriteyt / en exempel. 5 Dat den eersten dag der week door de Apostelen ingestelt is door ingeving van den Geest Godts. 6 Dat het Vierde Gebodt den Christenen zo wel verbindt als d'andere geboden / alleen afgenoomen zijnde de gestrengheydt der ruste in 't O. Test / en de zevende in de eerste dag overgebracht zijnde.

o ibid 4 part pag 310

p in Orat Domin: pag 128

XI. De Tiende is Ludovicus Capellus, ook Professor tot Saumur dewelke hoewel hy veel voor de lossigheydt gepleyt heeft / gelijk wy in het Twede Boek zullen toonen / als wy van de Professor Heydanus spreeken / nochtans de navolgende dingen gestelt en beschermt heeft; q Men most hier verzorgen, dat dien dag niet te dikwils, noch ook te zeltsaam quam; daarom most Godt die de wijste is, dien dag bepaalen, den welken Hy na sijn wijsheyd weet, dat beyde voort lichaamlijke en geestelijk alderbequaamst en gevoeghlijkst is. Hy heeft dan de sevende gestelt ('t zy van 't begin der Wereldt af, 't zy door de Wet van Moses) dewelke hy buyten twijffel gezien heeft, dat tot beyde eynden aller-bequaamst en dienstigst zoude sijn; die dan dien dag zoude willen versetten, en een andere in dessels plaats stellen, neemt den zesden of tienden, of eenige anderen, die zoude zich daar door als wijser en verder siende dan Godt vertoonen, en zich boven Hem verheffen; het welk een bewijs zoude weesen niet alleen van lichtvaerdigheydt, maar van ondraaglijke stoutigheydt en profaane Godloosheydt; Derhalven dewijl Godt dien dag seer wijsselijk als verre de gevoeglijkste bepaalt heeft, zo moet die by alle blijven onbeweeglijk, en teenemaal onveranderlijk; voorts staat hy toe / r dat Godt en Christus, die de Heer des Sabbaths is, en van evengelijke macht, en natuur met de Vader ons een andere dag heeft kunnen bepaalen, en dat het aller gevoeglijkst is geweest, dat'er een ander beginsel van die sevende dagen te tellen, gestelt wierde, en dat dit begin niet bequaamer onder 't Nieuw verbondt heeft kunnen noch moeten tot op een anderen dag over gebracht worden, dan op die, dewelke heden 's Heeren dag genoemt wordt, wegens de opstanding van onze Heere Jesus Christus daar op geschiedt, welker gedachtenis hy zegt / dat geduurig geviert moet worden door de onderhouding van dien dag, en de overbren-

q Disp. de Die Dom. thes. 23

r ibid thes. 24

brenging van den Joodschen Sabbath op den zelven; s gelijk in de eerste Schepping des wereldts, zegt hy/ het zichtbaare licht van dese oude en eerste lichaamlijke wereldt op den eersten dag der weeke op Godts gebodt uyt de duysternis, aangescheenen heeft, zo is 't, dat in de herschepping van de laater en nieuwe geestelijke wereldt door Christus, ook op den eersten dag des weeke, als Christus op 't opgaan van dese lichaamlijke zon uyt het graf heerlijk opstondt, een nieuw en geestelijk licht van blijschap en eeuwig geluk aan de wereldt verscheenen is, en op den zelven dag in het zeven-tal wederkeerende, is dat licht terstondt op den Pinxterdag door de zending van den H. Geest in de herten der Apostelen, en door haar opvolgende prediking, over de gansche wereldt verspreyt, van waar dese nieuwe wereldt haaren aanvang genoomen heeft; derhalven schijnt 'er niets gevoeglijker, dan dat de geheugenis van zo grooten geschiedenis geduurigh geroemt worde in de onderhouding van dien dagh. Ook staat hy toe/ dat den ouden Sabbath op den eersten dag is overgebracht/ en dat den dag/ op welken onze Heere Jesus Christus opgestaan is/ voorts in plaats van den Saterdag is bestemt/ tot het houden van der Christenen heylige byeenkomsten/ en hy bewijst het Eerst daar uyt/ t Dat Christus na sijn opstanding meer dan eens in den Euangelio geleezen wordt, op den eersten dag der weeke aan sijn Apostelen verscheenen te sijn, als zy te saamen in een plaats vergadert waren; door welke vrolijke verschijninge sijns zelfs hy dien dag, zegt hy/ heeft willen als consacreeren of toeweyen, op dat sijne ware Discipelen op den zelven, in sijn naam, om Godsdienst en Godzaligheydt te oeffenen, zouden saamen komen, om geduurighlijk zeer dankbaare gedachtenis te houden van sijn lijden, doodt, en zalige Opstanding, en van onze verlossing door de zelve. *Ten anderen* bewijst hy het uyt 1 Cor. 16 v. 2. Hand. 20 v. 7. en *Ten darden* uyt Openb. 1 v. 10 Want, zegt hy/ geen andere dag is van de Christenen genoemt des Heeren dag, dan die op welke Christus opgestaan is, die ook noch daarom des Heeren dag genoemt wordt, en altijdt genoemt is; op welken dewijl Christus met een wonderbaar gezichte aan zijn knegt en seer geliefde Discipel verscheenen is, en wonderlijke verborgentheden, die in dat Boek staan, geopenbaart heeft, zo geeft hy genoch te kennen, dat hy goedtkeurt, dat de heylige vergaderingen der geloovigen op dien dag gehouden worden; En ook soude gewis dien dag van *Johannes* niet sijn genoemt geweest *des Heeren Dag*, ten ware zy onder die naam aan den Christenen bekent was geweest, en van haar had plegen gehouden en geviert te worden, om de geheugenis van Christi opstanding in haare heylige vergaderingen solemneel samen te houden: want wie van de Christenen soude anders verstaan hebben, wat Johannes door die benaaming verstondt, indien hy een anderen dag had willen aanwijsen? *Eyndelijk*, zegt hy/ dit zelve wordt bevestigt door de gestadige praktijk en gewoonte der Christenen, al van de tijden der Apostelen en van 't eerste Christendom, dewelke op dien dag heylige vergaderingen hebben gehouden, en den zelven dag 's Heeren Dag daarom genoemt hebben, om dat Christus daar op van den dooden was opgestaan. En hier tegen strijden niet de Wetten en Placcaten der Keyzers, waar door de onderhouding van des Heeren Dag geboden wordt: want dat is van dezelve niet eerst geboden als iets nieuws, of ongewoon, of ongehoort, maar 't is een bevestiging geweest, van 't geen al overlang van de Christenen was onderhouden en gebruykt. Eyndelijk stelt hy ook/ dat de verandering van den dag om de genoemde oorzaaken geschiedt is/ en door Christus zelfs/ en door de Apostelen; want dit zijn v daar zijne

s ibid thes. 1

t ibid thes. 67

v thes. 12 13

zijne woorden. Zo is dan immers om deze nu verhaalde oorzaaken den Sabbath der Jooden overgebracht en verandert in den dag, die des Heeren genoemt wordt, en dat door Christus, en ook door de Apostelen en door haar eerste Discipelen; en daar is niet noodzaaklijk van noode geweest, tot sulken overbrenging of onderhouding van dien dag, een uytdruklijk gebodt en bevel van Christus of van de Apostelen, schristelijk nagelaaten in de heylige Boeken des nieuwen Testaments, dewijl die zaak geen weesentlijk en fundamenteel leerstuk van 't Christelijk Geloof is, sonder 't welk de mensch noodtzaaklijk verlooren most gaan: want dewijl het maar behoort tot de Kerkelijke Politie en order, en tot het gebruyk van de heele Christen Kerk, zo is, om de onderhouding van dien dag in de heele Christen Kerk te stellen, en te gebruyken, genoch geweest het exempel van de Apostelen en eerste Christenen, die op dien dag haar heylige samenkomsten hielden, en de veelvoudige verschijning Christi op dien dag aan sijn Apostelen, sijnde na sijn opstanding by een vergadert, voor sijn Hemelvaart, en die verschijning, waar door hy na sijn Hemelvaart aan den Apostel Johannes verscheenen is, *Openb.* 1 *v.* 10. Zes dingen stelt Capellus dan na zijn gevoelen zeker. 1 Dat Godt als de wijsste de solemneele tijdt des Godsdiensts moet bepaalen/niet de mensch. 2 Dat Godt een zevende dag heeft gestelt/ en dat niemant die bepaaling kan of mach veranderen/en bygevolge/ datse geduurigh en onveranderlijk verbindt/ 3 Dat Godt en Christus een andere zevende dag heeft kunnen bepaalen/ en dat het gevoeglijk was/ een andere dag te stellen. 4 Dat de overbrenging van de Saterdags Sabbath niet konde of mochte geschieden op een anderen dag/ dan op den eersten dag der weeke/ wegens Christi opstanding uyt den dooden op dien dag. 5 Dat de eerste dag der weeke is toegewyt/ om te zijn de dag van der Christenen solemneele heylige samenkomsten/ en dat zulks blijkt uyt Christi verschijning; en uyt de Texten 1 Cor. 16 v. 2. Hand. 20 v 7. Openb 1 v. 10. 6 Dat de verandering van den dag is geschiedt door Christus en de Apostelen hoewel'er geen uytdruklijk gebodt is/ alleen haar exempel. Zo dat die overbrenging en instelling van den eersten dag was van Godlijk recht. Doet hier by een zevende stelling/ die wy × boven met zijn eygen woorden hebben aangetoont/ dat de Patriarchen en Heydenen de zevende dag hebben onderhouden/ en een gebodt daar van hadden.

× Kap 1 v. 8

XII.

De Elfde is Daniel Tilenus, dezelve schreef/ wanneer hy noch in de Academie van Sedan een rechtzinnig Professor was/ aldus. y Dit gebodt, niet sijnde eerst gegeven, op den berg Sinai, maar voor den val des menschen van 't begin der Schepping af, toont, dat de mensch al had hy oprecht en onverdorven gebleven, nochtans eenige Politie van uytterlijke Godsdienst van noode zoude gehadt hebben, welkes natuur en richtsnoer van Godt gestelt alle eygenwillige Godsdienst zoude uytgeslooten hebben. Na den val, wanneer Godt die Wet, allengskens veroudende, vernieuwde, sijn'er tot dessels afkonding oorzaaken en redenen bygekomen, ten deele Ceremonieele, behoorende tot de Kinder-tucht der Wet, en tot de Politie der Jooden, ten deele Moreele, behoorende tot het geduurigh gebruyk en de stichting der Kerke. Dewijl dan hier het voornaamste is het Moreele, zo is dit gebodt met het beste recht van Godt onder de Moreele en altijdt duurende gebracht, hoewel het eenige Ceremonien by zich gemengt heeft; gelijk dan dat eerste, naamlijk het Moreele, onverandert blijkt, zo is dat twede, naamlijk het voorbeeldige verdweenen met de andere Ceremonien, wanneer de Zon der gerechtigheydt

y Syntag. Dispp. part 1 Disp. 37. §. 16 17 18 22 24

eerste

opging. De Ceremonie dan van dit gebodt afgeschaft zijnde, is in 't N Test. de eerste dag der weeke, die wel eer Zondag genoemt is (*Iustin. Apol.* 2) tot de heylige samenkomsten bestemt; en die is niet alleen van de Apostelen onderhouden, *Hand.* 20 *v.* 7. 1 *Cor* 16 *v.* 12. maar zy kan ook van Christus schijnen ingestelt te zijn, van welken de Euangelische Historie getuygt, dat hy op dezen dag in de samenkomsten der Discipelen is gekomen. *Joh.* 20 *v.* 19 *en* 26. **Wy zien daar / dat Tilenus deze dingen stelde. 1. Dat den Sabbath is ingestelt voor den val. 2. Dat 'er na den val eenige Ceremonieele en eenige Moreele redenen zijn bygekomen. 3. Dat dit gebodt onder de Moreele staat / dewijl het voornaamste Moreel is. 4. Dat het Moreele van 't gebodt niet is verandert / maar dat den Saterdag in den eersten der weeke is verandert. 5. Dat die verandering van Christus gemaakt is / blijkende uyt zijn verschijningen op dien dag by zijn vergaderde Apostelen / en dat de Apostelen dien dag hebben gehouden /**

XIII.

De Twaalfde is Ravanellus, **dewelke zich aldus uytdrukte /** z Dat het gebodt van den Sabbath te onderhouden en te heyligen, al gegeven is voor de verkondiging van de Wet, blijkt uyt *Exod.* 16 *v.* 25 26. Ja dat het ook al van outs aan Adam, en aan de Patriarchen gegeven is geweest, is te besluyten uyt *Gen* 2 *v.* 3. en uyt 't woordt *gedenkt*, 't welk staat *Exod* 20 *v.* 8. want dat schijnt Godt gebruykt te hebben, op dat hy de Israeliten zoude vermaanen, datse den Sabbath vlijtigh mosten onderhouden, welke hy al van outs van de Schepping der wereldt geboden had te onderhouden, maar welkers onderhouding al in ongewoonte gekomen was... den Sabbath is afgeschaft in opzicht van de onderhouding van den zevenden dag, en van eenige zekere Ceremonien, aan den Israeliten voorgeschreven, en in opzicht van eenige eynden, die byzonder zagen op de Isrælites, en afschaduwden de dingen, die door Christus te vervullen waren; want in dezen opzichte is den Sabbath, ja alle Joodsche Sabbaths door Christus wechgenomen; en de Christenen zijn niet gehouden die te onderhouden *Col.* 16 *v.* 17. maar den Sabbath is niet afgeschaft in opzicht van de onderhouding van eenen dagh, die weekelijks in den solemneelen en publijken Godsdienst is door te brengen, en op welken men van slaafsche werken moet rusten: want in dezen opzichte is den Sabbath niet een gebodt van de Ceremonieele, maar van de Moreele Wet, die onverzettelijk en altijdt duurende is; nu dien dag is den eersten der weeke, naamlijk 's Heeren dag, op welken de onderhouding van den zevende-dag door Authoriteyt der Apostelen is overgebracht, wegens de geheugenis van de Opstanding Christi, en eenige andere groote reden, **en elders zegt hy /** a Christus is opgestaan op dien dagh, die te vooren genoemt wierdt de eerste dag der weeke *Math.* 28. *v.* 1. *Marc.* 16. *v.* 2. 9. *Hand.* 20. *v.* 6. *Cor.* 16. *v.* 2, maar ter gedachtenis van Christi Opstanding is zy genoemt des Heeren Dag, *Open.* 1. *v.* 10, en zy is aangenoomen voor den Sabbath van de eerste wereldt, 1 Om dat, dewijl des Heeren Opstanding is als een andere schepping van een andere geestelijke wereldt (gelijk de Propheeten spreeken *Jesa.* 65. *v.* 17. *Jesa.* 66. *v.* 22. *Openb.* 21. *v.* 1. *&c.* het de Apostelen geliefst heeft, ongetwijffelt door ingeven van den H. Geest, in plaats van den Sabbath van de eerste wereldt, aan te neemen den eersten dag van deze nieuwe wereldt, op welken niet dat lichaamlijke en verderffelijk licht, geschapen op den eersten dag van de oude wereldt, maar dat hemelsche en eeuwige licht is opgegaan. 2. Op dat dien dag, dien wy des Heeren Dag noemen van des Heeren Opstanding, de verborgentheydt en weldaadt van des

z. Bibliotheca Sacra voice Sabbathum ff 3. &c ff. 9. num. 5.

a Voce Dies num. 6.

b Voce Festum in fine.

Heeren Opstanding zoude in gedachtenis brengen &c. en elders; b wy moeten heden onder 't Euangelium eenen Feest-dag houden, en tot publijke en solemneele Godsdienst toeweyen, uyt kracht van het Vierde Gebodt der Wet, naamlijk den eersten dag der weeke; welken dag den Christenen in de schift aanbevoolen is, zo door 't exempel van Christus zelf, dewelke alzo hy op deze dag van den dooden was opgestaan, en zo betuygt had, dat hy 't werk van onze verlossing volbracht had, ook gewoon was voor zijn Hemelvaart op dien dag aan zijn Discipelen te verschijnen, en haar de verborgentheden van 't Koninkrijk der Hemelen te leeren, *Ioh.* 20 *v.* 19 26 *Hand.* 1 *v.* 3 4, en op den zelven heeft hy na sijn Hemelvaart, den H. Geest uytgestort over de Apostelen, *Hand.* 2 *v* 1, als mede door 't exempel der Apostelen, die op dezen zelven dag heylige vergaderingen hielden, *Hand.* 20 *v.* 7 1 *Cor.* 16 *v.* 2, en den zelven *'s Heeren Dag* hebben genoemt van de Opstanding des Heeren. *Openb.* 1 *v* 10; En hier uyt blijkt, dat de onderhouding van des Heeren Dag gefundeert is op de schrift, gelijk ook uyt de schrift uytdruklijk blijkt, dat dien Joodschen Sabbath niet meer moet onderhouden worden, *Col.* 2 *v.* 16 17; Zo stelt dan Ravanel, 1. Dat de Wet van den Sabbath van beginne der wereldt aan Adam en de Patriarchen al geboden was. 2 Dat den Sabbath is een gebodt van de Moreele Wet / niet afgeschaft in opzicht van een zevende dag te rusten en te heyligen wekelijks. 3 Dat de Apostelen door ingeving van den H. Geest den zevenden dag hebben overgebracht op den eersten dag der weeke / 4. Dat dezelve nu is te onderhouden uyt kracht van 't Vierde Gebodt. 5 Dat Christus op den eersten dag der weeke na zijn opstanding meermaal aan zijn Discipelen verschijnende / haar leerende / en op den zelven na zijn Hemelvaart den Geest uytstortende over de Apostelen / daar mede toonde / dat die dag most tot de solemneele Godsdienst/boven en in plaats van den Sater dags-Sabbath/toegewept worden.

XIV. De Dartiende zijn de Herders en Professoren van Geneven, zeggende in haar verklaaringen / over de Fransche Overzetting des Bijbels / op Openb. 1. v. 10, op den dag van de Heere, welke gekomen is in de plaats van den Sabbath der Jooden; overmits, alzo Jesus Christus op dien dag uyt den dooden was opgewekt, de Apostelen N B door de ingeving van den H. Geest den zelven verkooren hebben, om de Christelijke vergaderingen te houden, ter gedachtenis van de opstanding onzes Zaligmakers, en over Hand. 20 v. 7, op den eersten dag der weeke, daarna gemeynlijk genoemt des Heeren-dag. *Openb.* 1 *v.* 10, op welken dag de Kerk veel liever saamen quam, dan op den dag des Sabbaths, zijnde, om voorts zo te doen, aangezet door de ingeving van den H. Geest.

XV. De Veertiende en laatste / die ik zal noemen / is Gilbert Primerose, de Vader van David Primerose, dewelke zo breedt en vinnigh tegen de Christelijken Sabbath geschreven heeft; Deze Gilbert schreef en gevoelde wel eer aldus.

c La Trompette de Sion serm. 6.

Den Sabbath behoorde ten deele tot de Moreele, ten deele tot de Ceremo- c nieele Wet; zy was een teken, *Exod.* 31 *v.* 13 *Ezech.* 20 *v.* 12, daarin is zy afgeschaft; dit teken was de zevende dag, brengende in gedachtenis het werk der Schepping; Jesus heeft dien dag verandert, en heeftze gebracht op den dag, op welken onze verlossing door zijn opstanding is volbracht geweest, en alles is nieuw geworden. Dat'er een dag moet zijn, die strict gehouden en ten dienst Godts moet geemplojeert worden, dat vloeyt uyt de Moreele Wet en dat is noyt afgeschaft, Gen. 2 v 1. Adam had de zevende dag in zijn staat van onnozolheyt, en toen was zy geen teken. *Exod.* 16 *v.* 25 hadden de Jooden

de

de zevende dag, voor dat de Wet gegeven was, en toen was zy geen teken; wy hebben den eersten dag der weeke, *Hand: 20 v. 7 1 Cor. 16 v. 1*, de Apostelen hebben die de Kerk aanbevoolen door haar exempel, vergaderende op dien dag tot oeffeningen van Godzaligheydt en liefde, en door haar eerwaerdige getuygenis, noemde dien des Heeren Dag, *Openb. 1 v. 10*; den dag is dan alleen verandert, de omstandigheydt en de Ceremonie van 't gebodt; de substantie en de zaak blijft, de waarheydt van 't gebodt; 't gebodt is bevestigende, *gedenkt den Sabbathdag, dat gy dien heyliget.* 't Is ook beneemende, *dat en zult gy geen werk doen.* alle werk is verboden, op dat den heele dag geheyligt worde, Godt heeft hem geheyligt, door zijn ordonnantie, hy wil dat gy ze heyligt door uw gehoorzaamheydt, dien afzonderende van 't gemeen gebruyk, van de bezigheden van dit leven, om ze te besteden tot het werk des Heeren, tot de zaligheydt der zielen, in te bidden, te leezen, te overdenken Godts woordt, in de H. vergaderingen te komen, om het woordt te hooren, 't welk ons van Godts wege zal verkondigt worden, in over 't woordt te spreeken, 't welk wy zullen gehoort hebben, met onze huysgenooten, en haar te onderwijzen in de wegen des Heeren, in goedt te doen aan den Armen &c. Aldus hebben wy nu genoegzaam getoont / welke 't gevoelen zy geweest / en noch is van de Fransche kerken en Theologanten ontrent den Sabbath en 's Heeren Dag; naamlijk in de grondt niet anders / dan 't geen wy beschermen.

Het Zesde Kapittel.

Het gevoelen van *Calvinus* over den Sabbath en 's Heeren-Dag, breedt opengelegt uyt zijn Schriften; En klaare Bewijzen, dat hy in de grondt met andere Leeraars 't zelve gevoelt, aangaande de instelling van den Sabbath van 't begin, aangaande de verbintenis, en altijdt duurende Moraliteyt, van een zevenden dag 's weeks te moeten van onze werken rusten, en in Godsdiensten solemneel bezigh zijn, en aangaande de Godlijke instelling en 't recht van des Heeren Dag; nevens de oplossing van eenige scrupulen en Tegenwerpingen, die men uyt eenige van zijn uytdrukkingen trekt.

Uyt het aangehaalde in 't voorige Kapittel blijkt / hoe de Fransche Theologanten omtrent het weezen van den Sabbath en van des Heeren dag/ I.
en ontrent de Godlijke verbintenis der zelve / gezondelijk gevoelt hebben; en daar is niet een Leeraar uyt de Fransche Kerk by te brengen / (ik sluyt David Primerose nu uyt / waar van hier na) die niet alzo gevoelt heeft; alleen schijnt het by veele twijffelachtig / of de Groote Calvyn in dit stuk al zuyverlijk geleert heeft; indien zulks niet bleek / men konde hem daar laaten / als heb-

bende in dezen een misslag gehadt / dewijl 't menschelijk is te dwaalen; en
Godt wel pleegt in de grootste mannen / van welke hy het meeste gebruyk
maakt / iets te laaten / waar door de menschen zouden zien / datse ook men-
schen en feylbaare waren / en dat derhalven al haar schrijven en leeren aan
Godts woordt moet beproeft worden. Het is zeker / dat Calvyn niet volko-
men opgeklaart is geweest ontrent het stuk des Sabbaths / dat hy ook hier
en daar wel iets zegt / 't welk de partijen van den Sabbath schijnt te begun-
stigen; Nochtans heeft hy zo veel gezien en geschreven / waar uyt wy klaar
kunnen toonen / dat hy in de grondt met de partyen geensins / maar met ons
veelsins / indien niet allesins / medestemde; Dit zullen wy nu met zijn eygen
woorden gaan aanwijzen; laatende een ieder dan oordeelen.

II. ,, Schrijvende over [a] Gen. 2, heeft Calvinus zich aldus klaar uytgedrukt;
[a] Commentar. in Gen. 2 v 3
,, Godt heyligt dan den zevenden dag, terwijl hy dien voortreffijk maakt /
,, datse uytsteeke door een byzonder recht onder de andere: waar uyt ook
,, blijkt / hoe van Godt altijdt op de menschen acht genoomen is. Ik heb bo-
,, ven gezeydt / dat zes dagen besteedt zijn geweest / om de wereldt te Schep-
,, pen; niet dat Godt verloop van tijdt van noode heeft gehadt / voor wien
,, een oogenblik is als duyzendt jaren; maar op dat hy ons in de beschouwing
,, van zijn werken zoude houden; 't zelve oogmerk heeft hy gehadt in zijn
,, rust. Want hy heeft eenen dag, (van de andere afgenoomen) tot dit by-
,, zondere gebruyk gedestineert; derhalven is die zegening niet anders dan
,, een solemneele consecratie / waar door Godt zich op den zevenden dag alle
,, de betrachtingen en bezigheden eygent. Dit is wel een wettige overdenking
,, in 't heele leven, waar in de menschen zich daaglijks zouden oeffenen,
,, naamlijk / te beschouwen Godts onmeetelijke goedtheydt / rechtvaerdig-
,, heydt / kracht / en wijsheydt in dit heerlijke Tonneel van Hemel en Aarde;
,, maar indien lichtelijk de menschen niet zo vlijtig als behoorde daar op lette-
,, den / zo is elke zevende dag verkoozen, om te vervullen / 't geen tot de
,, gestadige Meditatie ontbrakt. Zo heeft dan Godt eerstelijk gerust / daar na
,, heeft hy die ruste gezegent / op datse onder de menschen in alle eeuwen hey-
,, lig zoude zijn; of hy heeft elken zevensten dag tot de rust toegewydt / op dat
,, zijn exempel een geduurende Regel zoude zijn; altijdt moet men het eynd in
,, zijn gedachten houden: want Godt heeft niet simpelijk den mensch gebo-
,, den / elken zevenden dag van werk te rusten / als of hy lust had in ledig-
,, heydt; maar op dat de menschen van alle bezigheden los gemaakt, haar
,, herten tot den Schepper des wereldts zoude opheffen; eyndelijk die rust van
,, werk is heyligh, dewelke de menschen uyt de hinderpaalen des wereldts
,, uytrukt, op datse haar geheel aan Godt overbrenge. Nu om dat'er zo groo-
,, ten traagheydt der menschen is / om Godts gerechtigheydt / wijsheydt en
,, kracht te roemen / en zijn weldaaden op te haalen / datse hoewel ernstig
,, vermaant / evenwel traag vallen / zo is 'er geen lichte aanprikkeling toe-
,, gedaan van Godts exempel, en 't Gebodt zo te meer beminlijk gemaakt:
,, want Godt kan ons niet vriendelijker tot gehoorzaamheydt aanlokken / of
,, krachtdaadiger aanzetten / dan terwijl hy ons tot navolging van hem zel-
,, ven nodigt en opwekt. Daarenboven moet men weeten / dat deze oeffening
,, niet alleen voor een eeuw of een volk / maar voor 't gantsche menschelijk
,, geslacht gemeen is. Daarna is in de Wet een nieuw gebodt van den Sab-
,, bath gegeven / 't welk de Jooden, en dat voor een tijdt eygen zoude zijn:
,, want het is een wettische Ceremonie geweest / afschaduwende de geeste-

,, lijke

„ lijke rust, waar van de waarheydt verscheenen is in Christus; daarom getuygt de Heere dikmaals / dat hy daarin aan 't oude volk een teken van „ heyligmaking heeft gegeven; Derhalven wanneer wy hooren / dat den „ Sabbath door Christi komst is afgeschaft geweest, moeten wy een distinctie „ maaken / onderscheydende wat behoort tot de geduurige regeering van „ 's menschen leven, en wat eygentlijk past op de oude schaduwen, welker „ gebruyk is te niet gedaan / wanneer de waarheydt is vervult geworden. „ Dus verre Calvinus aldaar.

In deze woorden zien wy / dat Calvinus niet alleen wil / datmen al zijn leven lang zoude Godts werken overdenken / maar datmen een zevende dag daar toe zoude neemen / en dat uyt kracht van Godts ordinantie / als die een zevende dag geheyligt heeft, maakende dien voortreflijk, om door een byzonder recht boven andere uyt te steeken; zo is dien dag van d'andere dagen klaar onderscheyden; ook zegt hy / dat Godt door zijn rust een dag, van d'andere uytgenoomen, tot dit byzonder gebruyk gedestineert heeft; zo spreekt hy dan niet van een gestadige pligt; Daarenboven zegt hy / dat die zegening niet anders is dan een solemneele consecratie, waar door Godt op den zevenden dag voor zich alle de bezigheden der menschen eygent; zo verstont Calvyn dan / dat der menschen bezigheden op dien dag op een byzondere wijze door Godt zouden zijn / zo datse dan niet zouden bezig zijn in die werken / welke der menschen zijn / dat is / eygentlijk geschikt tot onderhouding van dit tijdelijk leven / maar in de werken / welke Godes zijn / dat is / meer directelijk geschikt tot Godts eer en dienst / gelijk het betaamlijk is op een dag / welken Godt op een byzonder wijze heeft gewilt / dat zijn eygene zoude zijn. Wy moeten wel alle dag ons oeffenen in 't geen tot Godts eer behoort / doch om te vervullen 't geen aan de gestadige meditatie ontbreekt, zegt Calvyn, zo is elken zevenden dag verkoozen; in alle eeuwen moet'er onder de menschen een heylige ruste betracht worden / zo dat elken zevenden dag in ruste worde doorgebracht / na den geduurigen regel van het Godlijk exempel; want zegt Calvin, Godt rustede niet alleen maar hy zegende ook die ruste, op datse heylig zoude sijn onder de menschen in alle eeuwen, en hy weydde elken zevensten dag tot die ruste toe, op dat sijn exempel een geduurigen regel zoude sijn. Die rust van elken zevenden dag moet betracht worden om iets anders / naamlijk / om dan vryelijk en ten vollen bezig te zijn in geestelijke en heylige oeffeningen; want / zegt Calvyn, Godt gebood niet simpelijk te rusten op elken zevenden dag, als of hy lust had in ledigheydt, maar op dat de menschen los van alle andere bezigheden haar hert op den Schepper des wereldts souden zetten; zo is die ruste heylig, dewelke de menschen uytrukt uyt de hinderingen der wereldt, op datse haar geheel tot Godts dienst toebrenge. Dit gebodt erkende Calvinus, en hy merkte / dat het beminlijk was gemaakt door byvoeging van Godts exempel als geen kleyne prikkel daar toe. Noch zegt Calvyn, dat dit een gemeene oeffening is van 't heele menschelijk geslacht, en niet paste alleen op eene eeuw of volk, 't welk accordeert met 't geen hy gezegt hadt / dat de rust most heylig sijn onder de menschen in alle eeuwen, dat elken zevensten dag most tot ruste toegeweyt worden, op dat de menschen zich geheellijk tot Godt begeven, en dat alzo Godts exempel de geduurige regel zy; Boven dit oude / ja eerste en gemeene gebodt / zegt Calvin, dat'er in de Wet een nieuw gebodt van den Sabbath gegeven is, 't welk voor de Jooden, en dat voor een tijdt, byzonder zoude zijn / als 't welke geweest is een III.

wettische Ceremonie, om geestelijke rust af te schaduwen, waar van in Christus de waarheydt was verscheenen, en dat de Heere daarom dikwils getuygt, dat hy daarin aan 't oude volk een teken van heyligmaking had gegeven; Doch hy en stelt in de onthouding van werk of in de rust en ledigheydt zelfs niet de reden van 't voorbeeldt; want hy spreekt uytdrukkelijk van de rust van een zevenden dag, zo dat Godt niet simpelijk de menschen geboden heeft, van werk te rusten, als of hy in ledigheydt vermaakt was, maar op dat de menschen van alle andere bezigheden los, haar hert tot den Schepper souden opheffen welke heylige rust de menschen uytrukt uyt de hinderpaalen van de wereldt, op datse haar geheel tot Godt schikke; en die oeffening, zegt Calvinus, is gemeen voor 't gansche menschelijk geslachte; verstaande door die geduurige en voor alle menschen gemeene oeffening, niet enkel een inwendige geestelijke oeffening, die jemant een geestelijke Sabbath mocht noemen; maar ook het uytwendige hulpmiddel, te gebruyken en te onderhouden op elke zevende dag, in heylige rust van werk, om te bevorderen dien inwendigen en geestelijke Sabbath; eyndelijk besluyt, dat wy een distinctie moeten maaken, als wy hooren, dat door Christi komste den Sabbath is afgeschaft geworden, onderscheydt maakende tussen 't geen behoort tot de altijdt duurende regeeringe van menschelijk leven, naamlijk dat vereyscht wordt elken zevenden dag, van de zes werk dagen onderscheyden, en tussen 't geen eygentlijk past op de oude schaduwen, welker gebruyk is te niet gedaan; zo dat Calvinus hier tegen die eerste, gemeene en geduurende instelling (die derhalven recht en door uytstekentheydt Moreel is) stelt een nieuw gebodt aan de Jooden gegeven, verstaande daar door iets, dat haar eygen zoude geweest hebben.

IV. Dit klaar getuygenis wordt van sommige niet alleen verduystert, maar ook verdraeyt, zeggende, dat die woorden van Calvinus, dat Godt die rust gezegent heeft, op datse in alle eeuwen heylig zoude sijn, verstaan worden van een geduurige Sabbath, de welke bestaat in de geduurige heyliging van Godt en van ons, en dat die andere woorden van Calvin, *Godt heeft elken zevende dag tot ruste toegeweyt, op dat zijn exempel een geduurige regel zoude zijn*, te verstaan zijn van een tijdt die de zondaars, welke traag zijn tot het geestelijke, zouden neemen, op datse immers elken zevensten dag zich mochten verledigen in Godlijke zaaken en publijke Godsdienst, 't welk te doen goed is, ter gedachtenis van de heyliging van de zevende dag, dat is, van die daadt Godts, waar door hy de menschen verbonden heeft op den zevenden dag der scheppinge, om hem te heyligen geduurighlijk, van welken geduurige Sabbath, aan 't heele menschelijk geslacht gemeyn, den Sabbath aan de Jooden daar na gegeven, verschilt; en dat zeggen zy, is die dubbelde Sabbath van *Calvin*, de eene geduurende, of gemeen aan 't gansche menschelijk geslacht, dewelke geestelijk is, de andere daar na aan de Jooden gegeven. Daar Calvinus zo uytdrukkelijk zegt, dat elken zevenden dag, door Godts rust en zegening, tot rust is toegeweyt, op dat deze rust in alle eeuwen onder de menschen heyligh zoude zijn, en op dat Godts exempel een geduurige regel zy, en dit noemt hy een gemeene oeffening van 't geheele menschelijk geslacht, en beminlijk gebodt. Dit zeer klaar en volle getuygenis van Calvyn stel ik voor uyt, om dat deze uytlegging van Genesis bevat zijn laatste gedachten over dit stuk; want hy heeft dit boek uytgegeven een jaar voor zijn doodt, in 't jaar 1563, daar hy zijn ander boek, genaamt, zijn institutien, 27 jaaren te vooren heeft uytgegeven, naamlijk in 't jaar 1536. Nu gaan wy voort tot zijn andere verklaaringen ontrent het stuk des Sabbath.

b Coccejus summa Theol. cap 21. §§. 15. &c. Burman Vindic. Disquis. pag. 47. 48.

Over

„ Over [c] Exodus schrijvende drukte hy zich aldus uyt ; het is wel niet bil- c Comment in Exod. 20 v. 8
„ lijk / dat'er eenig oogenblik voorby gaa / in het welke wy niet zouden aan-
„ dachtig opmerken Godts wijsheydt / macht / goedtheydt en rechtveer-
„ digheydt / in het wonderlijk gebouw en regeering van de wereldt ; maar
„ om dat onze gemoederen slibberigh zijn / en somtijdts wech-vloeijen / of af-
„ getrokken worden / zo heeft Godt / na zijn goedtwilligheydt onze zwak-
„ heydt te hulp komende, eenen dag van de andere afgezondert, en hy gebiedt,
„ van alle aardsche bezigheden en zorgen vry te sijn, op dat niets die heylige
„ oeffening belette. Op deze wijze heeft hy niet enkelijk gewilt dat elk zoude
„ 't huys rusten / maar datse zouden tot het heyligdom samen komen / om al-
„ daar bezigh te zijn met bidden en offeren / en te gelijk te vorderen in de leere
„ der Godzaligheydt / door de uytlegging van de Wet ; in opzicht van dit deel
„ des gebodts / hebben wy met het oude volk een gemeyne noodzaaklijkheydt,
„ van een Sabhath te hebben, op dat wy eenen dag vry sijn, en zo bereyder om
„ te leeren / en om ons geloof te betuygen. . . . . in dit gebodt is een belofte in-
„ geslooten : want Godt belooft / gelijk hy den zevensten dag heeft geheyligt
„ voor zijn dienst / dat hy ook alzo haar wil heyligen / die dezelve wel onder-
„ houden ; en daarom moet de belofte van zegening N. B. *voor Ons* de byzon- d Comment in Exod. 20 v. 11
„ derste beweegreden sijn tot gehoorzaamheydt, en verder. [d] Uyt deze plaats
„ *want in zes dagen heeft de Heere &c*, wordt een waarschijnlijke gissing ge-
„ haalt / dat de heyligheydt van den Sabbath geweest is voor de Wet ; En
„ gewis / 't geen Moses te vooren verhaalt heeft / dat haar verboden was
„ op den zevenden dag Manna te vergaderen, schijnt genoomen te zijn uyt
„ een aangenoomen kennis en gebruyk ; en dewijl Godt aan de heyligen over-
„ gegeven heeft de wijze van offeren / zo is 't niet te gelooven / dat de onderhou-
„ ding des Sabbaths is nagelaaten geweest ; maar 't geen na de verdorvent-
„ heydt van de menschelijke aart / by de profaane Heydenen geheel uytge-
„ bluscht was / en in 't geslacht van Abraham byna veroudet en vergaan /
„ heeft Godt door zijn Wet vernieuwt, op dat den Sabbath door een heylige
„ en onverbreeklijke onderhouding zoude geviert worden ; 't welk de eurepue
„ houden onder de schandtvlekken van de Joodsche natie gestelt hebben. En
„ zekerlijk Godt heeft voor hem zelven den zevensten dag genoomen, en tot
„ een heylig gebruyk af gesondert, als de schepping der wereldt nu voltrok-
„ ken was, op dat hy zijn dienaars / van alle andere bekommernissen vry
„ zijnde / teenemaal zoude ophouden / met het overdenken van de schoonheydt
„ en heerlijkheydt van zijn werken.

„ In zijn Predikatien over Deureronomium spreekt Calvin aldus. [e] Wy VI.
„ moeten rusten van deze werken / dewelke hinderen de werken Godts / en e Sermon, 34 on Deut. 5
„ de aanroepinge van Godts Naam / of die ons stuytten in de oeffening van
„ ons zelven in Godts heylig woordt. Die den Sabbath in verachting stelt /
„ die heeft alle Godts ordonnantien onder zijn voeten geworpen / zo veel als
„ in hem is / en indien den Sabbath-dag niet en wordt onderhouden / zo is
„ al de rest niets waerdig. Op andere dagen / om dat wy te zeer belet sijn
„ door onze wereltsche handelinge / zo begeven wy ons so zeer niet tot Godt
„ als op die dag dewelke geheellijk tot deze dingen is toegeeygent ; Daarom
„ moet ons de dag des Heeren dienen tot een tooren / om tot het gezichte van
„ de werken Godts van verre op te klimmen / wanneer wy niet verhindert
„ noch belet zijn met eenige bezigheydt / dat wy niet zouden alle onze zinnen
„ kunnen inspannen / om die goederen en genade-gaven te erkennen / die hy

aan

,, aan ons ten beste verleent heeft / en als wy deze dingen recht betracht hebben
,, op den dag des Heeren ; 't is zeker / dat wy al de overige tijdt daar toe zullen
,, genegen sijn / en dat wy door die meditatie zullen geformeert worden / om al
,, de overigen tijdt vande week onze Godt te danken... Dewijl de wereldt zo
,, verdorven is / zo veel te meer behooren wy die verklaaring van de dag der
,, ruste te onderhouden... en dewijl wy een uytterlijke politie hebben / voor
,, zo veel die ons past / naamlijk dat wy ons los maaken van onse bezigheden
,, en aartsche zaaken / ten eynde dat wy geheel en al ons verledigen / om Godts
,, werken te overdenken ; en als wy des Heeren Dag hebben besteedt in
,, Godts Naam te roemen / en sijn werken te overdenken / op dat wy in al
,, de overige tijdt der weeke betoonen / dat wy op den selven gevordert sijn.
,, *En wat te vooren* ; de dag der ruste is geweest een politie / om de geloovigen
,, tot den Godsdienst te oeffenen : want dien dag is verordineert geweest ; om
,, vergaderingen te houden / om de Predikking van de leere des waarheydt te
,, hoorcn / om de Sacramenten te ontfangen / om Godts Naam aan te
,, roepen ; wat dit aangaat / het zelve is ons gemeen met het oude volk :
,, want hoewel de schaduwe heeft opgehouden / die naamlijk / waar van
,, Paulus spreekt Coloss. 2. nochtans 't geen der politie is , duurt noch , en
,, heeft sijn gebruyk ; Nu wat is die politie ? 't is dat wy saamen komen in de
,, Naame Godts ; 't is waar dat dit wel alle dagh most geschieden ; maar
,, om onze zwakheydt / ja traagheydt behoort 'er eenigen dag verkooren te sijn ;
,, indien wy zo yverigh waren tot den dienst Godts / gelijk wy behoorden /
,, daar zoude niet van noode sijn / dat ons alleen eene dag in de week voorge=
,, schreven wierdt ; hebbende dan zodaningen zwakheydt in ons / zo weeten wy /
,, dat die politie niet alleen aan de Jooden is gegeven / datse eenen zekeren
,, dag hadden / op welken zy souden by een komen / maar van gelijken ook
f Sermon 35 on Deut. 5 ,, aan ons , en dat wy dit gemeen hebben met haar. *En in de f volgende Predikatie*
,, Als gezeydt wordt / zes dagen zult gy arbeyden / en al uw werk doen / zo
,, wil onze Godt ons te verstaan geven / dat wy niet en moeten klaagen / om
,, dat wy eenen zekeren dag aan hem geven / en toewyen / dewijl hy aan
,, ons laat zes dagen in plaats van een dag... Wy zien dan / dat de last om
,, te arbeyden op de zes dagen niet is gestelt / by wege van gebodt / maar lie=
,, ver als een toelaating / die Godt geeft / ondertussen de menschen verwij=
,, tende haar ondankbaarheydt , indien sy den dag der ruste niet onderhou-
,, den , en den selven heyligen... Godt zegt / dat hy te vrede is / indien wy
,, hem eenen dag toewyen / hoewel die dag ons noch vorderlijk is het overige
,, van de gansche week... Als gy deze bedenkingen neemt / om alzo Barm-
,, hertigheyt met uw Dienstboden te handelen / dan kunt gy verzekert sijn /
,, dat deze dag u verders ook dienen zal tot eenig aarts profijt / hoewel gy dat
,, in die kleyne tijdt niet zoeken moet... alle occasien , om te overtreden tegen
,, deze ruste moeten weg gedaan worden / op dat dese dag met grooter eer-
,, biedigheydt worde onderhouden ; Als Godt gebiedt dat de beesten ook
,, rusten moeten / so gebiedt hy ook / dat de vremdelingen insgelijks zullen
VII. ,, doen / alhoewel zy van een ander geloof en Religie zijn.
g Institutien 2 Boek kap. 3 §. 9 ,, Nu komen wy tot Calvins *institution* , in de welke hy zich aldus uytdrukt /
,, g waarlijk een wonderlijke en monstreuse eygenwilligheydt van onzen
,, hoogmoedt. Niets eyst de Heere gestrenger , dan dat wy zijnen Sabbath
,, zeer Godsdienstig zouden onderhouden , naamlijk rustende van onse wer-
,, ken , maar niets wordt van ons bezwaarlijker verkregen / dan dat wy /
onse

,, onze werken hebbende laaten vaaren, aan Godts werken de rechte plaats
geven. Dit is klaar gezegt / dat Godt ons een Sabbath gebiedt in 't N.
Test. om dan te rusten van ons werken / en met Godsdienst bezigh te zijn.
,, b Verder zegt hy; De eerste oorzaak van dit vierde Gebodt is deze; De He- b ibid Kap. 8 §. 28
,, melsche Wetgever / heeft onder de ruste van den zevensten dag aan sijn volk
,, Israel willen afbeelden de geestelijke ruste / waar door de geloovigen van
,, haar eygen werken moeten rusten / op dat zy Godt in haar werken laaten.
,, De twede oorzaak is / Godt heeft gewilt / dat'er een vast-gestelde dag zou-
,, de sijn / in de welke zy mosten te saamen komen / om de Wet te hooren /
,, en om de Ceremonien te verhandelen / of ten minsten / dat zy dien dagh by-
,, zonderlijk zouden besteden in het overdenken van de werken Godts / op dat
,, zy door deze overdenking tot Godtvruchtigheydt zouden geoeffent worden.
,, De Darde oorzaak was deze / Godt wilde / datmen de dienstknegten en die
,, onder een anders gebiedt staan / een dag der ruste zoude toelaaten / op dat
zy eenige ontslaging van haaren arbeydt zouden hebben. Daarna toont
Calvin, dat hoewel den Sabbath in opzicht van de eerste oorzaak was af-
geschaft / zy nochtans niet afgeschaft was in opzicht van de twe laatste. i ibid §. 32
,, i Doch nademaal (zegt hy) deze twe laatste oorzaaken niet moeten onder
,, de oude schaduwen gestelt worden, zo passen de zelve op alle eeuwen even
,, zeer. Den Sabbath (den Joodschen) afgeschaft zijnde / heeft evenwel dat
,, als noch onder ons plaats / dat wy op gezetten dagen tot het gehoor des
,, woordts / tot de breeking des Broodts / en tot de publijke gebeden samen
,, komen; Daar by heeft dit ook noch zijn plaats / dat aan de dienstknegten
,, en arbeydtsluyden ontslaging van haar werk wordt gegeven... Wie kan
,, ontkennen / dat dit beyde zo wel op ons als op de Jooden Past? de Kerke-
,, lijke samenkomsten worden ons door Godts woordt geboden / en der zel-
,, ver noodsaaklijkheydt is bekent genoch door de ervarentheydt/indien 't geen
,, gesette vergaderingen sijn / en zy haar gesette dagen hebben / hoe kunnen
zy gehouden worden? (En op dat men niet denke / dat Calvin verstaat
dagen van menschen ingestelt / zo moet men hem verder hooren) Indien
,, ons dezelve noodsaaklijkheydt oplegt / tot welkers behulp de Heere aan de
,, Jooden den Sabbath had geordonneert / so laat niemant seggen / datse
,, tot ons niet en behoort N B / want onze zorgvuldigste en goedwilligste
,, Vader heeft niet min willen zorgdraagen voor onze noodt / als voor der
Jooden (zo verstaat hy dan dagen van onze zorgvuldigste Vader ingestelt;
hy gaat voort) gy sult zeggen / waarom komen wy niet liever alle dag te
,, saamen / op dat zo het onderscheydt der dagen wechgenoomen worde?
,, Och of dat ware? Maar indien sulks van veeler zwakheydt niet kan ver-
,, kregen worden / dat'er daaglijksche samenkomsten gehouden worden /
,, N B. waarom souden wy niet gehoorsaam zijn de reden / die wy sien
N B / dat ons door Godts wil is op gelegt? Dan gaat hy voort spreeken
,, tegen eenige Wederdoopers / en segt / k ik worde gedwongen hier wat langer k ibid. §. [illegible]
,, te sijn / om dat heden eenige ongeruste geesten geraas maaken wegens des
,, Heeren dag, zy klagen, dat het Christen-volk N B / in 't Joodendom ge-
,, koestert wordt, om dat het eenige onderhouding der dagen behoudt; maar
,, ik antwoorde / dat die dagen van ons sonder Joodendom onderhouden
,, worden / om dat wy in dezen deele verre van de Jooden verschillen: want
,, wy en vierense niet als een Ceremonie, met een zeer nauwe Godsdienstig-
,, heydt / waar door wy souden N B meynen / dat'er een geestelijke verbor-

„ gentheydt door afgeschaduwt wordt, maar wy neemen ze aan als een remedie, dat nodig is om in de Kerk order te houden. Dan stelt hy de gemeene tegenwerpingen der wederdoopers uyt Col 2 v. 16 17. Gal. 4 v. 10 11. „ Rom 14 v. 5; en zegt/ Maar doch Paulus leert/ dat de Christenen niet moeten „ in dat stuk geoordeelt worden/ om dat het een schaduwe is van een toekomen„ de zaak; daarom vreest hy/ dat hy te vergeefs onder de Galaten gearbeydt „ mocht hebben/ om datse noch dagen onderhielden/ en aan de Romeynen „ zegt hy/ dat het superstitie is/ zo iemant onderscheydt maakt tussen dag en „ dag; (En hy beantwoordt dezelve/ zeggende) maar wie en ziet niet be„ halven alleen die raas bollen, van wat onderhouding den Apostel het ver„ staat: want zy zagen niet op die politijke en kerkelijke order: maar dewijl „ zy de dagen als schaduwen van geestelijke zaaken behielden/ voor zo verre „ verduysterden zy Christi heerlijkheydt/ en 't licht des Euangeliums; zy en „ rusteden niet daarom van haar handtwerken, om dat het aftrekkingen wa„ ren van heylige oeffeningen en Meditatien/ maar door een Godsdienstig„ heydt/ om datse droomden/ datse door te rusten van werk herdachten de „ verborgentheden/ die wel eer aanbevoolen waren. Den Apostel/ zeg ik/ „ vaart uyt tegen dese verkeerde onderscheyding der dagen, niet tegen de „ wettige verkiezing van dagen/ dewelke dient tot vrede van de Christelijke „ Societeyt: want toch N. B. den Sabbath wierdt tot dit gebruyk behouden, „ in de Kerken van hem gesticht N. B. want dien dag schrijft hy de Corin„ thiers voor, op welken de handtreykingen/ tot verlichting van de Broeders „ te Jeruzalem/ zouden vergadert worden; indien men voor superstitie vreest/ „ daar was meer Perikel in de Joodsche vierdagen/ dan in de 's Heeren dagen „ (welke de Christenen nu hebben) want 't geen vorderlijk was tot uytroe„ ping van de superstitie/ is dit/ dat van de Jooden de Godsdienst-dag is „ weggenomen; en 't geen nodig was tot behouding van betaamlijkheydt/ „ van order/ en vrede in de kerk/ is dit; daar is een andere dag tot dat ge„ bruyk verordineert.

VIII. In zijn Uytlegging over ¡ 1 Cor. 16 v. 2, zegt Calvijn; hy gebiedt haar op „ de Sabbathen samen te brengen/ 't geen elk goedt dacht/ of na elks ver„ mogen/ dat is/ op die dag/ op welken zy heylige byeenkomsten hadden; „ hy ziet eerst op de gemakkelijkheydt; ten anderen/ om dat de heylige samen„ komst/ alwaar de gemeynschap der heyligen geoeffent wordt/ haar een „ spoor konde geven; ik neem niet aan/ dat Chrysosthomus meynt/ dat „ hier 's Heeren dag verstaan wordt: want het is waarschijnlijker/ dat de „ Apostelen/ den gebruykelijken dag in het eerst behouden hebben/ en datse „ daarna door de Joodsche superstitie gedwongen sijnde, dien dag afgeschaft en „ een andere in de plaats gestelt hebben. Nu den 's Heeren dag is boven andere „ verkooren/ om dat de opstanding des Heeren aan de schaduwen der Wet „ een eynd toegebracht heeft/ derhalven vermaant ons de dag zelfs van de „ Christelijke vryheydt/ voorts is uyt deze plaats licht te besluyten/ dat de „ geloovigen altijdt een zekeren dag hebben gehadt/ op welken zy van wer„ ken gerust hebben; niet om dat'er in de ledigheydt Godsdienst bestaat/ „ maar om dat tot de gemeene eendracht behoort/ dat een zekeren dag is be„ stemt/ om heylige vergaderingen te hebben.

¡ Ziet ook zijn uytlegging over Hand. 20 11 hier onder bygebracht door Walæus §. 12 pag 63

IX. Uyt al wat wy nu uyt Calvinus schriften hebben bygebracht/ is blijkelijk/ „ dat hy ontrent den Sabbath der Christenen/ en den 's Heeren-Dag deze „ dingen heeft vast gestelt 1 Dat'er uyt kracht van Godts gebodt moet zijn

„ en

„ en blijven in de Kerk een afgezonderde zevende dag / om solemneele Gods-
„ diensten te plegen 2 Dat men uyt kracht van Godts gebodt op een zevende
„ dag rusten moet van zijn werk / om los te zijn van de wereldt / en 't hert
„ geheel tot het geestelijke te begeven. 3 Dat wy Christenen zo wel een Sab-
„ bath-dag moeten hebben als de Jooden. 4 Dat Godt den Sabbath-dag
„ heeft ingestelt van 't begin der wereldt / en datse van Adam en zijn nakome-
„ lingen / de Patriarchen / en andere onderhouden is. 5 Dat des Heeren
„ Dag is van de Apostelen / ingestelt in plaats van den Saterdags Sabbath/
„ en dat die geheellijk tot Godsdiensten is toegeeygent. 6 Dat uyt kracht van
„ 't vierde Gebodt niet alleen de publijke Godsdiensten moeten waargenoo-
„ worden / en van de gemeene bezigheden moet gerust worden / maar dat dan
„ ook dienstboden en vremdelingen moeten rusten / en dat zulks niet behoort
„ tot de schaduwen / maar dat het op alle eeuwen even zeer past. Waar nu de-
ze dingen vast staan / daar is het blijkelijk / dat in de grondt niets tegen het
oude en gemeene gevoelen en praktijk der Rechtzinnige ontrent den Sab-
bath-dag / gestelt wordt; hoewel wy ook toestaan / en 't blijkt uyt het aan-
getoogene / dat Calvijn verscheyde dingen ontrent 't gebodt van den Sab-
bath stelt / en verscheyde uytdrukkingen heeft / die wy niet goedt keuren /
als naamlijk. 1 Dat de eerste oorzaak van 't Vierde Gebodt is geweest / om
dat Godt door de rust van den zevenden dag de geestelijke rust wilde afbeelden /
waar door de geloovigen van haar eygen werken moeten rusten / op dat zy
Godt in haar werken laaten. 2 Dat het te wenschen ware /dat de publijke ver-
gaderingen alle dagen gehouden wierden / en dat het maar wegens der men-
schen zwakheydt en traagheydt is / datmen maar eenen zevenden dag daar
toe heeft / en onderhoudt. 3 Dat 1 Cor. 16 v. 2 de Sabbath / en niet des Hee-
ren dag verstaan wordt. 4 Dat de Apostelen des Heeren Dag niet in 't eerst
maar een tijdt lang daarna / gedwongen door de Joodsche superstitie / inge-
stelt hebben / afgeschaft hebbende den Saterdags Sabbath / en diergelijke
uytdrukkingen of stellingen meer.

Nu is'er in 't eynd van dat Kapittel in zijn Institutien, waar uyt wy ter- X.
stondt veel hebben bygebracht / iets van Calvijn gezegt / 't welk veel duyster-
heydt heeft / en schijnt tegen zijn voorgaande verklaaringen aan te gaan
't welk wy hier ook moeten invoegen / [l] aldus spreekt hy. Hoewel de oude niet [l] institutien 2. Boek Kap. 8 ʃʃ. 34
zonder een goede keuze den 's Heeren Dag, gelijk wy dien noemen, in de
plaats van den Sabbath gestelt hebben: want dewijl in de opstanding Christi
het eynd en de vervulling is van die ware rust, den welken den ouden Sabbath
afschaduwde, zo worden de Christenen door den dag zelfs, die den schadu-
wen een eynde toegebracht heeft, vermaant, datse in de schaduwachtige Ce-
remonie niet blijven hangen. Nochtans staa ik so niet op het sevental, dat ik de
Kerk aan desselfs slaavernye soude binden; want ik soude de Kerken niet wil-
len veroordeelen, die andere solemneele dagen mochten hebben voor haar
samenkomsten, indien sy maar zich af houden van superstitie, 't welk geschie-
den sal, indien sy gebracht worden alleen tot de onderhouding van Discipline,
en van wel-geschikte order. Hier uyt mocht licht iemant denken. 1 Dat
Calvijn wil / dat de oude die des Heeren dag in de plaats van den Saterdags-
Sabbath hebben ingestelt / waren niet de Apostelen / door ingeving van den
Geest maar de Kerck in 't gemeen. 2 Dat Calvijn wil / datmen niet gehou-
den is / alle zeven dagen eenen dag tot Godsdienst te houden / en dat de Ker-
ken niet te veroordeelen zouden zijn / die den 's Heeren Dag afgeschaft heb-

 bende

vende andere solemneele dagen tot haar samenkomsten mochten hebben. Doch geen van beyde is uyt zijn woorden te besluyten / en geen van beyde komt met zijn gevoelen over een. Want, 1 [l] Als hy spreekt van de oude, dewelke des Heeren dag hebben ingestelt / zo sluyt hy de Apostelen geensins uyt / maar hy bevat die voor-al / ja die verstaat hy alleen / gelijk blijkt / dewijl wy hem terstondt hebben hooren zeggen dat de Apostelen dien dag hebben gestelt. 2 Wanneer hy zegt / Nochtans staa ik so niet op het sevental, dat ik de Kerk aan desselfs slavernye soude binden, dan wil hy alleenlijk / dat het niet ongeoorloft is / ook op andere dagen / boven des Heeren Dag / samenkomsten te houden / en zo zegt ook niemant / dat de bepaaling van een zevende dag zo uytsluytende is / als of het geheel ongeoorloft ware / op enigen anderen dag / dan op des Heeren Dag / Godsdienstige vergaderingen te hebben. En dat dit de zin sijner woorden is / geven de volgende woorden te kennen; want, zegt hy / ik zoude de Kerken niet willen veroordeelen, die andere solemneele dagen mochten hebben tot haar samenkomsten, indien zy maar van superstitie afblijven; Dat dit niet verstaan wordt / noch verstaan kan worden van Kerken / die des Heeren Dagh verlaaten zouden hebben / en in de plaats van dien andere solemneele dagen hadden blijkt; want zulke Gereformeerde Kerken waren 'er niet / en zy sijn'er ook noit geweest; en zy zouden gewis de Apostolische inzetting dan moeten verworpen hebben; alleen de Wederdoopers hebben zo tegen des Heeren Dag geweest / tegen welke wy hoorden / dat Calvijn zich zo scherp stelde; hy sprak dan van Kerken / die boven des Heeren Dag noch eenige plechtelijke dagen hielden / van Kersmis / Paasschen / Pinxteren &c / in tegenstelling van die Kerken / dewelke alle Feestdagen hadden verworpen / en alleen des Heeren Dag behielden / gelijk de Kerk van Geneven, en andere / waar van hy in twe van zijn Brieven zich aldus uytdrukt / [m] Eer ik op mijn eerste aankomste in dese Stadt was gekomen, waren alle Feestdagen behalven des Heeren Dag afgeschaft; eer ik in dese Stadt quam, waren 'er gantsch geen vyerdagen, behalven des Heeren Dag; Dezelve wijze (van Geneven) heeft ook in 't eerst deze nieuwe Province van *Bern* gevolgt; en deze Kerk is 't alleen niet geweest, die geen Rustdagen behalven des Heeren Dag heeft gehouden: want tot Straatsburg is 't zelve eertijdts ook zo ingestelt geweest; ik hier komende mocht een welgestelde ordre niet turbeeren; Zo hebben de Kerken van Nederlandt op haar eerste Reformatie in een Synode van Hollandt en Zeelandt, gehouden tot Dordrecht, in 't jaar 1574 art. 53. besloten / Datmen met de Zondag alleen zal te vrede sijn, gelijk een Nationaal Synode / vier jaaren daarna gehouden tot Dordrecht, verklaarde in 't jaar 1578 art 75, Dat het te wenschen ware, dat de vryheydt van zes dagen, van Godt toegelaaten, in de Kerk gehouden, en den Zondag alleen gevyert mocht worden; Nu Calvijn zegt hier / hy woude niet veroordeelen / die noch andere solemneele dagen tot haar samenkomsten hielden / boven des Heeren Dag; Doch dit geeft niet te kennen / dat hy de Kerken niet verbonden rekende aan het houden van den weekelijkschen Rustdag van 's Heeren Dag; dan gaat hy voort / en drukt uyt de dry eynden / en oorzaaken waar toe hy oordeelde / dat 't gebodt van den Sabbath gegeven was / welke wy boven uyt hem gehoort hebben / waar van hy de eerste zeyde een schaduwe te zijn / de twe andere altijdt verbindende; Laat het summier zijn, gelijk aan de Jooden onder een figuur de waarheydt gegeven wierdt, zo wordt zy ons aanbevolen zonder schaduwen, eerst, dat wy in ons heele

[l] Essen. Vindic pag 222.

[m] in Epist. ad Ministrum Bu-oensem, & ad Hallerum.

leven,

leven, een geduurige Sabbath van onze werken behertigen, op dat de Heere in ons door zijn geest werke, Ten anderen, dat een iegelijk zich zo dikwils als 't gelegen komt vlijtig oeffene in 't privaat, in een Godzalige opmerking van Godts werken; dan ook dat wy alle te gelijk de wettige ordere van de Kerk, om Godts woordt te hooren, de Sacramenten te bedienen, en tot de publijke gebeden gestelt, onderhouden. Ten Darden, dat wy niet onbarmhertighlijk drukken de gene die onder onze macht staan; Dat hier niet verstaan wordt een ordre der Kerke / die de Kerk vrywillig gestelt heeft / en veranderen konde / maar een ordre in de Kerk gebruyklijk / van de Apostelen opgelegt en bestemt / is uyt het gene boven uyt hem is aangetekent / licht te zien; als mede dat publijke vergaderingen te houden / op een zevende dag / en de dienstboden dan te laaten rusten / van Godt Geboden is in 't Vierde Gebodt / is uyt sijn voorgaande woorden klaar af te neemen. Daar op volgen dan deze woorden; Aldus verdwijnen de beuzelingen van de valsche Propheeten, die 't volk in de voorgaande eeuwen een Joodsche opinie hebben ingedrukt, niet anders bybrengende, dan dat de afgeschaft is, 't geen Ceremonieel was in dit gebodt (dat noemen zy in haar taal de specificatie van de sevende dag (te weeten van 't begin der Schepping: want zo moet het noodzaaklijk genoomen worden) maar dat bleef 't geen Moreel is, naamlijk de onderhouding van een dag in de week; Doch dit is niet anders, dan tot der Jooden smaadt, de dagh veranderen, en in sijn gemoedt deselve heyligheydt van den dag te houden; dewijl ons noch steedts by-blijft een even-gelijke betekenis van verborgentheydt in de dagen, dewelke by de Jooden plaats had; en waarlijk wy sien, wat sy met sulken leere gevordert hebben; want die aan haar Constitutien klegen, gaan drymaal de Jooden te boven in een grove en vleeschelijke superstitie van Sabbath houden. Hy spreekt hier van valsche Propheeten / of Mummikken in 't Pausdom / dewelke hoewel zy zeyden / dat den zevenden dag verandert was (in welkes taxatie of specifiatie zy wilden / dat het Ceremonieele van 't gebodt bestondt / en bekenden / dat de Moreele onderhouding van eenen dag in de week bleef / nochtans (merkt dit was de Joodsheydt / die Calvijn taxeert) wilden dat een evengelijke betekenis van verborgentheydt, die by de Jooden plaats had, ons noch by bleef; en zo zegt Calvijn met recht / en wy stemmen het met hem toe / dat dit niet anders was / als tot der Jooden smaadt / den dag te veranderen / en de zelve heyligheydt van den dagh in 't gemoet houden; dit is klaar / en het doet niets tegens ons / dewelk alle betekenis van verborgentheydt verre van de onderhouding van deze dag weeren.

Ik zal tot opening van dese zelvige laatste woorden van Calvijn hier byvoegen / 't geen de Professor ⁿ Walæus hier over zegt; Alleen *Calvinus* schijnt, in sijn *institutien 2 de Boek*, 8 *ste Kap.*, hier wat te ruym te handelen, hoewel hy genoch toont, dat hy meer goedtkeurt dat gevoelen, 't welk de verordonneering van desen dag tot den publijken Godsdienst niet uytstrekt buyten de omschrijving van een week; zijn woorden sijn klaar uyt sijn Predikatien, al te vooren van ons voortgebracht; En de woorden die hy zegt, *institut. 2 de Boek* 8 *ste Kap* §. 34. en die bygebracht plegen te worden van de gene die anders gevoelen, geven 't selve genochzaam te kennen: want in 't begin van §. 34. zegt hy duydelijk; *niet zonder wyze keuze hebben de oude den 's Heeren Dag, dien wy zo noemen, gezet in de plaets van den Sabbath*; want segt hy. dewijl in de Opstanding des Heeren is 't eynd en de vervulling van die ware ruste, welke door den ouden Sabbath afgeschaduwt wierdt, so worden de Christenen door den dag

XI.

ⁿ De 4 Præcepto pag. 85 &c.

selfs

selfs, die den schaduwen een eynd toegebracht heeft, vermaant, datse niet mogen blijven hangen in de schaduwachtige Ceremonie; wanneer hy'er dan byvoegt, dat *hy zo zeer niet en staat op 't zevental der dagen, dat hy de Kerk aan desselfs slavernye zoude verbinden*, so toont hy genog, dat hoewel hy de Kerken niet absoluyt tot dat getal verbindt, hy het nochtans geraadener en meer overeenkomende met Godts woordt oordeelde, datmen binnen dat getal bleef; zo worden dan de volgende woorden, dewelke van sommige haatelijk worden voortgebracht, van *Calvyn* niet geschreven, noch tegen hem zelven, noch tegen sijn Collegen, of metgezellen in de Reformatie, met welke hy daar over noit getwist en heeft, maar tegen eenige Papisten en Scholastijken, dewelke meynden, dat zy haar zelven en de Christelijke vryheydt, en de stichting der Kerke wel genog bezorgt hadden, indien zy leerden, dat de Taxatie van den zevenden dag als Ceremonieel te niet gedaan was, en dat ondertussen een dag van zeven, en met naame des Heeren dag op zulken wijze en tot zulken eynde most onderhouden worden, gelijk de Jooden haaren Sabbath onderhouden hebben; uyt welk gevoelen profanatie en superstitie in de onderhouding van deze dag gevolgt is; zijn woorden sijn klaarlijk tegen deselve bestiert, wanneer hy zegt, *zo verdwijnen de beuzelachtigheden der valsche Propheeten, die het volk in de voorgaande eeuwen een Joodsche opinie hebben ingedrukt*; en wederom, *Maar dit is niet anders, dan tot der Jooden smaadt den dag te veranderen, en dezelve heyligheydt van den dagh in 't gemoedt te houden: overmits ons blijft* (naamlijk na haar gevoelen) *een evengelijke betekenis van een verborgentheydt in de dagen, dewelke by de Jooden plaats had*; Doch dit past op geene onder de Gereformeerden, maar op de Paapsche Sophisten, die nieuwe verborgentheden, en nieuwe betekenissen en heyligheden in haar dagen dringen, gelijk bekent is. Gelijk Bellarminus, (*lib 3 cap* 10 *De Cultu sanctorum*) tegen de onze zegt, *dat de Feesten der Christenen niet alleen gevyert worden wegens order en politie, maar wegens een verborgentheydt, en dat de Feestdagen zijn waarlijk heyliger dan andere dagen.* Maar noit heeft Calvinus die quaadt gekeurt, die leerden, datmen uyt de Analogie en uyt kracht van 't gebodt most blijven binnen de paal van een week, op dat eene dag, en een geheele in de week zoude verkooren worden tot die eynden, die hy selfs ernstig aangemaant heeft, te moeten op dien dag onderhouden worden, in die boven-gestelde Extracten van Predikatien, en in de verklaaring van dit zelve gebodt *Exod.* 20, ja ook in dit selve *twede Boek* en 8*ste Kap.* van de *institutien* distinctelijk geleert heeft.

XII. Die tegen den Sabbath zijn / plegen zeer die bovenstaande woorden van Calvyn te verheffen / als of Calvijn zekerlijk van haar gevoelen / en recht contrarie 't gemeene gevoelen was. Doch uyt het even-gezeyde is de zin van Calvin wel af te neemen; ° Een van haar brengt noch deze woorden van Calvinus uyt sijn verklaaring van Col. 2 v. 16, De gene die een onderscheydt der dagen maaken, deylen als den eenen van den anderen; zodanigen verdeyling paste op de Jooden, datse voorgeschrevene dagen heylig eerden, die van andere af zonderende; onder de Christenen is sulken deyling opgehouden; maar iemant zal seggen, dat wy noch eenige onderhouding der dagen behouden. Ik antwoorde, dat wy geensins dagen houden, als of in de Vierdagen eenige Godsdienst zy, ofte als of het niet geoorloft ware, als dan te arbeyden, maar dat wy hebben opsicht op politie en order, en niet op dagen, Daar toe oock de woorden Calvini over Gal. 4 v. 10 11. Wanneer den dag onderscheyden wordt van den dag, wegens Godsdienst; wanneer de Vyerdagen een deel van den

° Burman Disquis. pag 40 41 & Vindic Disquis. pag. 39.

den Godlijken dienst geacht worden, dan wordt een dag verkeert gehouden;
Als wy heden onderscheydt der dagen hebben, so leggen wy geen strik van
noodsaaklijkheydt op de Conscientien, wy en onderscheyden de dagen niet,
als of d'eene heyliger was dan d'andere, wy stellen daar geen religie of Gods-
dienst in, maar wy bezorgen alleen de order en eendracht. Alzo is de onder-
houding by ons vry, en van alle superstitie zuyver, Maar de Beschermer[p]
van't Vierde Gebodt antwoorde hem aldus; Ik heb genoch gezien / dat
,, Calvinus verwerpt de Joodsche onderhouding der dagen / waar door de da-
,, gen met de allernauwste Godsdienst als een Ceremonie gehouden worden /
,, en men meynde/dat'er een geestelijke verborgentheydt afgeschaduwt wierdt;
,, en zo wierden de dagen gehouden als schaduwen van geestelijken zaaken /
,, waar door alzo seer Christi eer en des Euangeliums licht verduystert wierdt/
,, terwijl de menschen droomden / datse door van werk te onthouden / de
,, verborgentheden / eertijdts aanbevoolen / herdachten; Dit heeft de groote
,, Calvijn genoemt een verkeerde onderscheyding der dagen / en hy zegt / dat
,, den Apostel daar tegen uytvaert; maar daar van heeft hy onderscheyden
,, een wettige verkiezing / dewelke diene tot de vrede van de Christelijke Socie-
,, teyt / op datse een nodig remedie sy / om order in de Kerk te houden / al-
,, waar ook de menschen van haar handwerken rusten / om dat die aftrek-
,, kingen sijn van heylige bezigheden en Meditatien; En dat het nodig is ge-
,, weest / om betaamlijkheydt / order / en vrede in de Kerk te behouden / dat in
,, de plaats van den Joodschen Sabbath een andere dag tot dat gebruyk ver-
,, ordineert wierde / gelijk eerst in de Kerken van Paulus zelfs gesticht / den
,, ouden Sabbath een tijdt lang behouden wierdt; en Calvinus meynde / hoe-
,, wel niet recht / dat dien dag den Corinthiers van den Apostel was voorge-
,, schreven / op den welken de handtreykingen / om de broeders te Jeruzalem
,, wat te verlichten / zouden verzamelt worden; Wanneer dan Calvijn ge-
,, zegt heeft / zodanigen verdeyling paste op de Jooden / datse gebodene da-
,, gen heyliglijk eerden &c. zo heeft hy ongetwijffelt verstaan dagen / den Joo-
,, den Ceremonieel geboden / als schaduwen / &c. maar niet dagen op eeni-
,, ger wijze geboden: want Calvin zegt zelfs / want dien dag schreef hy den
,, Corinthers voor, alwaar hy klaarlijk eenig gebodt te kennen geest; ja
,,[q] Walæus toonde / dat na Calvinus zin / des Heeren dag van de Aposte-
,, len was ingestelt / seggende / het sekerder gevoelen, en dat van de meeste
,, schrijvers van de oude en laatere Kerk goedtgekeurt is, is dit, dat de instel-
,, ling van des Heeren dag is te brengen tot de Apostelen zelfs, en dat besluyten
,, zy byna alle uyt dry plaatsen van het Nieuwe Testament, waar in van de
,, onderhouding van dien dag gewach gemaakt wordt, naamlijk *Hand.* 20 *v.* 1
,, 1 *Cor.* 16 *v* 2 *Openb.* 1 *v.* 10; Alleen Calvijn met de *Centuriatores Magdebur-*
,, *genses* belijdt, dat hy van die plaats *Hand.* 20 anders gevoelt, en dat hy aan
,, die plaats 1 *Cor.* 16 *v.* 2 twijffelt, niet om dat hy niet gemeynt en heeft, dat
,, de instelling van des Heeren Dag tot de Apostelen te brengen is, maar om dat
,, hy niet en oordeelt, dat die verandering zo vroeg geschiedt is; zijn klaare
,, woorden *Hand* 20 sijn dese. Het is waarschijnlijker, dat de Apostelen den ge-
,, bruyklijken dag in 't eerst behouden hebben, en datse daarna door de Jood-
,, sche superstitie gedwongen, dien afgeschaft, en een andere in de plaats ge-
,, stelt hebben. Calvinus heeft wel gesegt / dat'er opsicht genoomen wierdt op
,, politie / en order / en eendracht; maar hy heeft geensins geloochent / dat
,, die order van de Apostelen / en so door Godlijke Authoriteyt gestelt of ge-
boden.

[p] Essen. Vindic. 4 Præceptie pag. 177 173 128.

[q] Tract. de Sabb. cap. ult:

„ boden was. Dezelve heeft de vryheydt geleert; naamlijk een vryheydt van „ 't Ceremonieele jok / en van alle superstitie / maar niet van de Wet der „ vryheydt.

XIII. In Engelandt hebben ten tijde der Bisschoppen de bestrijders van den Sabbath / Heylin en andere / van welke wy hierna spreecken zullen / zeer getriumpheert met eenige woorden van Calvijn en met zijn uytleggingen van die Texten Hand. 20 v. 7. 1 Cor. 16 v. 2. ja [r] zy hebben hem wel willen opdringen / dat hy des Heeren dag hieldt voor een menschelijke en kerkelijke instelling / dat hy oordeelde / dat die dag door de Kerk noch te veranderen was; ook verhaalden zy uyt Joh. Barclay . dat Calvin eens een consultatie hieldt / van des Heeren Dag over te brengen tot op den Donderdag; zy riepen / dat Calvin had toegelaaten alle spelen recreatien op des Heeren Dag: dat tot Geneven die opentlijk op dien dag gepleegt wierden / en zy beschuldigden de andere / datse van de leere van de grooste Calvijn afvielen; Doch in der waarheyt zy achteden Calvin in andere zaaken niet hoog / ja zy verwierpen zijn verklaaringen van de schrift seer gereedt / maar om dat hy in dit stuk vry wat twijfelachtig en los hier en daar schijnt te spreeken / hebben zy willen schijnen veel met hem op te hebben / gelijk wy dat ook merken in Nederlandt / alwaar de bestrijders des Sabbaths in desen Calvijn verheffen / en boven alle schijnen te achten / daar zy in andere gelegentheden sijn verklaaringen zeer gereet verwerpen; waarom de rechte lief-hebbers van Calvinus haar best gedaan hebben / om uyt sijn schriften te toonen / dat hy in de grondt niet van de Rechtsinnige leere der Kerken en Theologanten verschilde; en waar hy wat te ruym spreekt / hebben sy het erkent een swakheydt in hem te sijn / en dat hem wat menschelijken was overgekomen / en waar de zin sijner woorden verdrayt wierdt / hebben sy sijn rechte sin opgeklaart; so sprak [s] Essenius; neemt ik zeyde, dat die groote man, bezig met de Paapsche superstitien ontrent dit stuk tegen te gaan en te wederleggen, iets menschelijken had geleden, en zo wat nader was gekomen tot d'andere extremiteyt? maar laat ons zien of het nodig sy, daar toe te komen &c, Zo sprak de geleerde Thomas [t] young; De plaats *Hand.* 20 *v.* 7 verklaart Calvinus zo, datse weynig hulp schijnt toe te brengen tot bewijs van des Heeren Dag; wiens gevoelen ik zie, dat veele ombelzen, over welker aart ik niet genoeg verwonderen kan, om datse in dit stuk zeer vast kleven aan 't gevoelen van de seer geleerde *Calvijn*, van 't welk zy in andere stukken van 't Christelijk geloof geheel af keerigh zijn, roepende dat de walgelijke verklaaringen der Papisten verre te stellen sijn boven sijn doorwrochte, en een geur van Godzaligheydt en uytneemende geleertheydt over al gevende, uytleggingen; maar in dit stuk oordeelen zy, dat niets is te approbeeren, dan 't geen quansuys Calvijn goedtgedacht heeft. Zo wie de zeer geleerde Calvin kent, zal hem moeten erkennen voor de kloekste voorvechter van de Godlijke waarheydt; ook was hy de vierigste beschermer van de Christelijke vryheydt, dewelke hy in 't gebruyk van spijs en dagen, met zijn heele hert tegen de Papisten en andere vyanden van de waarheydt nagejaagt heeft, zo sal het niemant vremt dunken, indien hy zal bevinden, dat hem inder daadt gebeurt is, 't geen gemeynlijk wel een vlijtig landtman gebeurt, dewelke 't goede zaadt, na dat het in den akker opgegroeyt is, gaat oversien, en gemerkt hebbende veel onkruydt, zo trekt hy (terwijl hy dat wil uytroeyen) tegen sijn hert wel wat Tarw met het onkruyt uyt; terwijl die voortreflijke Theologant merkte, dat de onderhouding van den Joodschen Sabbath heeft

opge-

[r] ziet Twisse of the Morality of the fourt Command. pag. 35 42 145 &c, en Heylin preface the Doctrine of the Sabbath by Dr. prideaux.

[s] Vindic 4 præ. pag. 322.

[t] Dies Domicica lib 1 cap. 2 pag. 6. 7.

opgehouden, en dat door Apostolische Authoriteyt, zo scheen hem met de waarheydt over-een te komen, te zeggen, dat de Christelijke Kerk vry was van de onderhouding van een weekelijksche Sabbath; dit gevoelen heeft hy meest geopenbaart, als hy zich tegen de niet nodige Feesten der Papisten gestelt heeft, van welker zwaarste jok hy ten uyttersten voor-had, de Kerk Christi te bevrijden. Zo heeft ook de geleerde v Twessus veel moeyte aangewendt, om uyt de schriften van Calvijn te toonen, dat hy niet was tegen een sevendagsche-Sabbath uyt kracht van 't Vierde Gebodt, noch tegen de Apostolische en Godlijke instelling van des Heeren Dag; noch vryheydt gaf, aan vleeschlijk vermaak en spel op den selven. x Richard Baxter stelde sich dese tegenwerping voor; Maar door dit alles schijnt gy een groote smaadt te werpen op Calvinus, Beza, en de meeste van de groote Godtgeleerden van de buytenlandtsche Kerken, de welke zo nauw niet geweest hebben voor des Heeren Dag; en hy antwoordde aldus; Laat dese dingen van den onpartydigen Leezer aangemerkt worden. 1. Men kan niet bewijsen, dat de meeste der zelver zo gebrekkig in dezen waren, gelijk de tegenwerping te kennen geeft. Veele der zelver hebben veel geschreven voor het heylig doorbrengen van den dag. 2. Men moet aanmerken, dat veele van haar schrijven tegen het superstitieus Ceremonieel Sabbath-houden, dewelke schijnen meer te meynen in de oogen van een, die niet recht opmerkt. 3. En gy moet gedenken, dat zy nieuwelijks uyt het Pausdom quamen, en hadden gezien, dat des Heeren Dag en een menigte van andere menschelijke heylige dagen de Kerken opgelegt waren, om die Ceremonieel te onderhouden, en sy onderscheydeden alle so klaar niet, als zy behoorden, den 's Heeren Dag en die heylige dagen, of Kerks Feesten, en zo voegden sy die sonder onderscheydt te saamen in haar bestraffingen over de lasten op de Kerk gelegt; En dewijl der Papisten Ceremonieelheydt, en haar menigte van Feestdagen haar geheel in 't oog stondt, so was haar dat een versoeking, om in desen te weynig onderscheyd te maaken, en niet zo net te reformeeren. 4. En wat Calvijn aangaat, gy moet weeten, dat hy ieder dag zo gelijk een 's Heeren Dag doorbracht, in veel te studeeren, en te bidden, en te schrijven Boeken, en publijk Prediken, en in lessen te doen, en Disputatien op elken dag in de week, of seer na, nauwlijks sich verleenende tijdt voor sijn eenige sobere maaltijdt daags, so dat hy te lichtelijker konde versocht worden, om in sijn oordeel min onderscheydt te maaken tussen des Heeren Dag en andere dagen, dan hy behoorde gedaan te hebben, en om te pleyten voor meer verquikking op dien dag voor andere, dan hy op eenigen dag selfs nam. 5. En dan, sijn navolgers, hebbende ook veele van deselve versoekingen, waren genegen om in sijn voetstappen te treden door de welverdiende estime van sijn waerdigheydt en oordeel, en op datse niet van verschillende gevoelens zouden schijnen. Vergelijkt hier mede 't geen y Mr Cawdrey en Palmer tot zijn verschooning en bescherming inbrengen; Ik verzekere u lieden, dat uyt al het gezeyde en aangetrokkene voor ieder een, die sijn oogen wil voor 't licht openen, zal blijken, Dat Calvinus in der daadt was voor de onderhouding van een weekelijksche Sabbath, uyt kracht van Godts gebodt.

v Ziet boven.

x Divere appointement of the Lords day pag. 127 128.

y Christaan Sabbath vindicated Part 1 pag 181 182.

Het Zevende Kapittel.

Het rechtzinnige gevoelen van de Zwitsersche Theologanten, over den Sabbath en 's Heeren Dag, uyt haar Confessien, en Catechismus, en uyt de woorden van *Zwinglius*, *Bullingerus*, *Gualterus*, *Lavaterus*, *Lecmanius*, *Petrus Martyr*, *Aretius Sinilerus*, en *Breitingerus*.

§. VAn de Fransche Theologanten gaan wy over tot de Hoogduytsche, en daar zullen wy eerst spreken van de Gereformeerde, en daar na van de Luythersche. Onder de Gereformeerde in Duytslandt zullen wy eerst spreken van de Zwitsersche, en daarna van de andere in Duytschlandt.

a Cap 24. 1. Hier komt ons voor / de Zwitsersche Confessie; a dewelke aldus spreekt hoewel de Godsdienst aan geen tijdt gebonden is, zo kanze doch niet geplant en geoeffent worden zonder een rechte onderscheyding en ordineering van tijdt; zo heeft dan elke Kerke zich een sekere tijdt, verkoosen, tot de publijke gebeden, tot de verkondiging des Euangeliums, en tot de bediening der Sacramenten. Doch 't is een ieder niet geoorloft, na zijn goedvinden deze ordineering van de Kerk om te stooten; en ten zy een behoorlijke ledige tijdt verleent worde aan de oeffening van de uytterlijke Godsdienst, zo worden de menschen gewis door haar bezigheden daar van afgetrokken; waarom wy sien, dat in de oude Kerken niet alleen zekere uuren in de week, voor de vergaderingen sijn gestelt, maar dat ook al van der Apostelen tijden af des Heeren Dag voor deselve, en voor heylige ledigheydt is toegeweyt. 't Welk ook nu te recht om den dienst en liefde onderhouden wordt van onse Kerken; wy laaten niets toe aan de Joosche onderhouding en superstitien: want wy gelooven niet, dat de eene dag heyliger is dan de andere; en wy meynen niet, dat ledigheydt door sich Gode aangenaam is; maar wy vyeren ook des Heeren Dag, niet den Sabbath, door een vrye onderhouding. Hier zien wy / dat de Zwitsers erkennen / dat de Godsdienst niet kan geplant / en geoeffent worden / zonder een behoorlijke onderscheyding en ordineering van den tijdt / en dat de menschen / zo haar geen behoorlijke ledigheydt verleent wordt tot de oeffening van de uitterlijke Godsdienst / door haar bezigheden daar van afgetrokken worden; dat daarom in de oude kerken niet alleen zekere uuren / in de week voor de vergaderingen zijn gestelt / maar dat ook zelfs des Heeren Dag al van der Apostelen tijden af / voor die vergaderingen / en voort een heylige ledigheydt is geconfirmeert geweest / en dat zulks ook nu te recht van onze kerken wort onderhouden / wegens den Godsdienst en liefde. Zy zeggen wel niet uytdrukkijk / maar zy loochenen ten minsten niet / dat dien dag van de Apostelen door ingeving van den H. Geest is ingestelt / en zy omschrijven de tijden / gestelt voor de heylige vergaderingen door de Periode van de week; zy zeggen wel / datse hier niets geven aan de Joodsche onderhouding en superstitien; en datse niet gelooven / dat d'eene dag heyliger is / dan de andere. Doch dat is te verstaan van een Ceremonicele of verborgene heyligheydt / hoe-

hoedanig de Jooden wel eer / en nu noch de Papisten erkennen; Ook zeggen zy'er by / datse des Heeren dag / niet den Sabbath met een vrye onderhouding vyeren; alwaar zy buyten twijffel den Sabbath van 't O. Test. verstaan / onderscheydende daar van des Heeren Dag / en belijdende ontrent den zelven de vryheydt des N. Test. doch dat de Zwitsers hier geen vryheydt verstonden / als ongebonden van de Wet der vryheydt. Over de Godlijke Authoriteyt van 's Heeren Dag / zal nader blijken uyt de verklaaring van de Zwitsersche Theologanten zelfs.

2 *De Zwitsersche Catechismus*, of onderwijzing der Kinderen spreekt aldus. II.
Vra. Wat eyscht Godt in 't Vierde Gebodt? *Antw.* Dat ik voornaamlijk op zijnen Sabbath of Rustdag in de Kerk zijn woordt hoore, de Sacramenten gebruyke, zijn weldaaden overdenke, hem prijze, en hem danke, den naasten in liefde diene, en van alle lichaamlijke bezigheden, die my daar tot hindering zouden kunnen zijn, my onthoude.

3. *Hulricus Zwinglius*; [b] Zy zeggen, dat den Sabbath ook een Ceremonie is, 't welk zy niet en weeten. Den Sabbath heeft fundament in de twe eerste en groote geboden, op welke de gansche Wet, en de Propheeten gegrondt zijn; den Sabbath is gefundeert op het eerste gebodt, 't welk ons met het heele hert, ziel, en krachten tot den eenigen Godt brengt, om dat op den zelven samengekomen wordt, om Godts woordt te hooren, waar door wy geleydt worden tot de rechte kennisse van hem, zo veel de Leere aangaat, *Hand.* 13. 1 *Cor.* 16 *en* 14. Daarom is den Sabbath geen Ceremonieele zaak. Ook wordt den Sabbath gefondeert op het andere Gebodt, 't welk gebiedt den naasten lief te hebben, als ons zelven; waarom wy ook onze dienstboden moeten rust en verquikking geven. III.

[b] in Resp. ad Valentinum Comparem.

4. *Henricus Bullingerus* schrijft [c] onder andere aldus van den Sabbath. IV.
Dat alles past ook op onze Kerken, en moet'er op toegepast worden. Het is zeker, dat den geestelijken Sabbath voor alles en door alles den Christenen geboden is; en 't is ongetwijffelt, dat Godt wil, dat in onze Kerken zo wel als in der Jooden een rechte order gehouden worde, bysonder in de uytterlijke Godsdienst te oeffenen; Den Sabbath is wel Ceremonieel, voor zo veel zy met de offeranden en d'andere Joodsche Ceremonien vereenigt is: maar voor zo veel de religie en Godsaligheydt op den Sabbath wordt voortgezet, en de rechte order in de Kerken behouden wordt, en de liefde zelfs van de naaste gevordert wordt, so is den Sabbath altijdt duurende, en niet Ceremonieel; gewis ook heden moetmen, sijn huysgezin verschoonen, en in de Religie onderwijsen; nergens heeft de Heere Christus de heylige vergaderingen verstroyt, maar veel eer vergadert; De oude Kerk heeft dan den dag des Sabbaths verandert, op datse niet soude schijnen te judaiseeren, en aan de Ceremonien vast te blijven; en zy heeft vergaderingen en heylige rust gehouden op den eersten dag der weeke, welken Johannes des Heeren Dag noemt, buyten twijfel om de heerlijke opstanding des Heeren; En hoewel men nergens leest dat des Heere Dag in de Apostolische Schriften geboden is; om dat nochtans door dit Vierde Gebodt der eerste tafel de zorge voor de Godsdienst, en de oeffening van den uytterlijke dienst sterk geboden wordt, zo zoude het verre sijn van de Christelijke liefde, des Heeren Dag niet te willen houden, inzonderheydt dewijl dien uytterlijken dienst zonder een gezette tijdt, en zonder een heylige rust niet bestaan kan.

[c] Serm 14. Decad 2.

5 *Rudolphus Gualterus.* [d] Het is bekent, dat den dag des Sabbaths van 't eerste V.

d Homil. 87 in Act. 23. begin des wereldts tot de Godsdienst is toegeweyt, en door Moses den Israëliten zeer aanbevoolen. Want om dat wy door veel bezigheden worden afgetrokken, zo is't nodig geweest, dat'er eenige tijdt gestelt wierdt, vry van zorgen en bezigheden, op welken wy ons geheel met ziel en lichaam souden begeven tot den Godsdienst; zo heeft dan Godt den zevenden dag tot dese betrachting verordineert, den welken Hy daarom sijnen dag pleegt te noemen, op dat wy souden weeten, dat wy op dien dag van alle andere zorgen en bezigheden ons moeten onthouden, de overtreders desselfs heeft Hy met de doodt gelast te straffen *Num.* 15, en onder de grootste sonden en oorzaaken van de Babijlonische gevankenis wordt getelt, datse Godts Sabbathen hebben verontheyligt; 't welk de reden is, dat de Zoone Godts die vlijtigh onderhouden heeft, hoewel Hy de superstitieuse onderhouding der selver meermaal bestraft heeft; De Apostelen hebben geoordeelt, datse 't exempel van haar Meester mosten navolgen; maar heden is het zo verre gekomen, dat die gene noch onder de Christenen de beste kunnen gehouden worden, die de Sabbathen schenden met handwerken, de meeste ontheyligen die door snoode stukken; noit wordt'er meer gezondigt door hoogmoedt, dronkenschap, overdaadt, en onkuysheydt, dan op dien dag, die geheel aan Godt en aan de overdenking van de Godlijke werken en eeuwige ruste most toegeweyt sijn; en daar dit openbaar is, ondersoeken wy dan noch na de oorsaaken van de zwarigheden van onse eeuw? **En op een andere plaats zegt hy;** e de Heere heeft wel eer dese ontheyliging van sijn dag seer gestraft, en 't is buyten twijffel niet de minste oorsaak van de quaaden en swarigheden van onse eeuw. Het betaamt de Leeraars der Kerken sorgvuldig daar op toe te leggen, datse de onderhouding van den Sabbath kloekelijk beschermen. **En wederom in een andere Predikatie over** *Rom* 14. f Merkt hier (**zegt hy**) voor al aan, dat hier (*Rom.* 14 *v.* 5) niet gehandelt wordt van des Heeren Dag, den welken van d'andere dagen niet te onderscheyden, grouwlijk zoude zijn; want het is bekent, dat de instelling van den Sabbath ouder is dan alle de wettische Ceremonien, als sijnde geschiedt van den beginne aller dingen, en dat dezelve daarna door de Authoriteyt van de Wet der Tien Geboden is bevestigt; maar om dat de oude den Sabbath hielden tot gedachtenis van de Schepping der wereldt, waar by in de volgende tijden de weldaadt van de verlossing uyt Egypten is toegekomen, zo hebben de geloovigen van de eerste Kerk haar heylige rust tot den naast volgenden dagh overgebracht, die van haar des Heeren Dag is genoemt, eensdeels wegens Jesu Opstanding, dien de Euangelisten schrijven geschiedt te sijn den eersten dag na den Sabbath, anderdeels, om datse geheel den Heere moet toegeweyt worden. En dat die heylig onderhouden worde, leert eerst de liefde, op dat de krachten der gener, die onder ons gebiedt zijn, niet door te veel arbeydt uytgeput worden; ten anderen gebiedt dat ook de Godzaligheydt, dat wy immers eenen geheelen dag Gode toeweyen, dewelke gewilt heeft, dat zes dagen achtereen aan onze noodt zouden dienen; dezelve moet dan noit geschonden worden, dan wanneer Godts eer of 's naastens welstandt dat vereyscht, om welke Christus getuygt, dat den Sabbath van oudts ingestelt was; zo spreekt dan Paulus in dese Text van de Feestdagen der Jooden, die nevens den Sabbath om andere oorsaaken waren ingestelt, en die op Christi komst met de Republijk van dat volk mosten afgeschaft worden.

e Homil. 16 in Math 12.

f Homil. 51 ad Rom. 14 v. 5.

VI. 6 *Ludovicus Lavaterus*; g Ons Christenen wordt de onderhouding van des Heeren Dag zo streng niet geboden als den Jooden; aangaande den zevenden

g Homil

Dag,

dag, den Saterdag, wy sijn'er niet aan verbonden, dat is Ceremonieel geweest, en door Christus afgeschaft; in dessels plaats is den Zondag, op welken Hy opgestaan is, verkooren, en tot sijn dienst geconsacreert, en den uytwendigen arbeydt is ons zo streng niet verboden, als den Jooden; nochtans is dit gebodt niet teenegaar wech-genoomen: want om dezelve oorsaaken, om welke het nodig is geweest, dat het volk Israels een zekeren dag hieldt, is 't nodig, dat wy ook onze vyerdagen hebben; want wy sijn menschen en daarom hebben wy rust van node; ook moeten niet alleen onze lichamen, maar ook onse zielen besorgt worden, daarom sondigen sy zwaarlijk, die op des Heeren Dag tot de heylige Predikatien en publijke gebeden niet en komen. En elders / *h* wy leeren uyt dese woorden, dat de Sabbath-schending een oorsaak is van veele quaaden: want zy worden gesegt, straffen gekregen te hebben, door den Sabbath te ontheyligen; laat ons dan niet verwondert zijn dat'er zo veel quaaden in de wereldt in zwang gaan; want daar is geen dag, op welken meer schelmstukken bedreven worden, dan op des Heeren Dag: nu den Sabbath heyligen niet de gene die ledig sijn, maar die daar op doen, 't geen Godt geboden heeft, dat daar op geschiede; laat alle Overheden dese Historie wel overwegen: want zy hebben een treflijk exempel, datse het booze moeten tegenstaan, en die gene, die andere tot zonden trekken; laat zy het selve doen tegen de Sabbath schenders, en verachters van de Godsdienst.

ss in N. h. 13

h Homil. 56.

VII.

7. *Burch. Leemanus*; *i* Al wat hier geschiedt is, is tot onzer leering geschiedt; op dat wy het recht gebruyk zouden weeten van den Sabbath, van 's Heeren Dag, of gelijk wy die noemen, van den Zondag; zo is'er dan geen onderscheydt tussen den Sabbath der Jooden en den onzen, wat aangaat de substantie van 't gebodt, dan dat zy den haaren op den Saterdag geviert hebben, maar wy den onsen op den Zondag, om dat de Heere op dien dag is opgestaan: anders is'er niets verandert; Dit heeft ook in gebruyk geweest in 't leven der Apostelen; waarom 't geen hier en elders in de H. Schrift geleezen wordt van de onderhouding des Sabbaths, dat alles ook tot onsen Sabbath behoort; En om kort te sijn, den Sabbath betekent den dag der rust; dien dag heeft Godt voor Hem selven geheyligt door sijn exempel, na dat Hy Hemel en Aarde geschapen hadt; Dezen dag heeft Godt door een eygen en byzonder gebodt geeert; waar in Hy zeer ernstig geboden heeft, dat wy ook dien dag zouden heylig houden; gelijk Hy ons zes dagen gegeven heeft, waarin wy voor ons zelven souden werken, zo wil Hy, dat wy op den zevenden voor Hem werken; wy werken dan geheel voor Hem, als wy saamen komen, sijn eeuwig woordt hooren, &c. Gelijk de Heere ook daarom wil, op dat wy niet verhindert souden worden, dat dien dag van alle ander werk vry zoude sijn; en dat wordt genoemt den Sabbath te heyligen.. de ervarentheydt leert, dat die minst rusten, om den Sabbath te heyligen, meestendeel zeer arm sijn; en dat met recht: want die Godt, dewelke den zevenden dag, en die sijn dag Heyligen, overvloedig zegent, sendt behoorlijke vloek over die sijn dag ontheyligen; En dewijl dese toorn niet alleen die raakt, dewelke door eygen doen den Sabbath schenden, maar ook de gene, die het konden verhinderen; zo moeten hier de Regenten en Overheden haar pligt gedenken, om datse door haar ooglnyking Godts toorn zo over het volk als over haar selven brengen.

i In Miraculum Domini Math. 12.

VIII.

8. *Petrus Martyr*, *k* Door den eersten der weeke, 1. *Cor.* 16 *v.* 2, verstaat Paulus den dag der heylige samenkomst; Godt konde wel alle of veele dagen tot sijn dienst afzonderen; maar dewijl hy wist dat wy volgens 't gebodt in 't zweet

k Comment. in 1 Cor 16. 2.

't zweet onzes aanschijns ons broodt mosten eeten, zo heeft Hy eene dag in de week vereyscht, op den welken wy, d'andere werken laatende vaaren, alleen in dat eene souden bezig sijn; En gelijk in alle Ceremonien iets geduurende en eeuwig is, en iets veranderlijks, en voor een tijdt, zo blijft vast en zeker, dat eenen zekeren dag in de week tot den Godsdienst worde besteedt.... nu is des Heeren dag in gebruyk, tot verversching van de geheugenis van Christi Opstanding; doch wanneer dese verandering gemaakt zy, staat ons in de H. Schrift niet uytgedrukt, nochtans vinden wy, dat in de Openbaaring Johannis uytdruklijk gewach gemaakt wordt van des Heeren Dag; en 't is waarschijnlijk, dat de eerste Christenen de Joodsche gewoonte een tijdt lang gehouden hebben; maar gelijk wy zien, de zaak is daarna verandert; Dat ik in die plaats, 1. *Cor.* 16. *v.* 2, des Heeren Dag oordeele verstaan te worden, daar toe wordt ik bewoogen door de Hebreusche spreekwijse, waar door *een* betekent de *eerste*, gelijk in Genesis, *en 't is avondt en morgen geweest, eenen dag*, dat is *den eersten*; en als'er geschreven wordt *eene maandt*, zo moet verstaan worden *de eerste maandt*. *Marc.* 16. leesen wy, *en zeer vroeg zijn ze op eenen der week tot het graf gekomen*, daar wordt *een der week* duydelijk voor des Heeren dagh ghenoomen, zoo mede *Math.* 28. *v.* 1. *Luc.* 24 en *Joh.* 20. zeer bequaamlijk heeft Paulus, om onze gemoederen te ontsteeken, om aalmoessen te geven aan den armen, den dag van de heylige vergadering verkoozen, om 't woordt Godts, de publijke gebeden, en heylige lessen, die men op dien dag heeft; En over [l] Rom. 14. v. 5. schrijft Martijr aldus Het is ook een andere zwakheydt geweest van een Joode, versch tot Christus bekeert, dat hy meynde, dat de dagen mosten onderhouden worden na de oude Wet, naamlijk, Paaschen, Pinxteren, nieuwe Maanen, en de Sabbathen; maar die sterker geloof hadden, hielden alle de dagen gelijk; Doch des Heeren Dag neemen wy uyt: want het behoort tot de Wet der Tien Geboden dat eenen dag uyt de heele week tot den Godsdienst worde toegeeygent; dien dag wilde Godt in de oude Wet, dat den Sabbath zoude sijn: op dat de weldaat van de Schepping en van de verlossing uyt Egypten zekerder in geheugenis soude blijven; maar daarna, op dat de geheughenis van de Opstanding Christi, en de verwerving van onze Zaligheydt te dieper in onze herten soude gaan, is des Heeren Dag ingevoert, en dat van de Apostelen zelf; waar van uytdruklijk genog gewach gemaakt wordt in de H Schrift; En over Genesis 2. drukt hy zich aldus uyt, dat een van elke zeven dagen voor Godt houden; [m] Godt wordt gesegt den zevenden dag gezegent te hebben; hy segent den zevenden dag, dit gebodt heeft Hy gegeven, op dat de menschen daar op zouden rusten, en in Godsdienst bezig sijn; dessels onderhouding is niet begonnen, als de Wet op Sinai gegeven wierdt, maar zy wierdt al te vooren gevyert gelijk blijkt in het regenen van 't Manna *Exod.* 16, nu heyligen is iets tot den Godsdienst toeeygenen, gelijk 't hier genoomen wordt; en Godt heeft den Sabbath met der daadt geheyligt, als Hy van sijn werk gerust heeft... Even na 's menschen schepping, wordt de zegening en heyliging van den Sabbath ingevoert; hier door worden de menschen vermaant dat wanneer haar van de Kerk Geboden wordt, op eenen dag in de week in Godsdienst bezig te sijn, het niet een geheel menschelijke vondt is, noch alleen tot Mosis Wet behoort, maar dat het ook van hier sijn begin hadt, en dat het dient tot navolging van Godt.

IX. 9. *Benedictus Aretius.* [n] Om dat de Heere op den zevenden-dag van 't begin der Schepping, gerust heeft, zo wordt de zevende dag ter gedachtenis van de zaak

[l] in Epist ad Rom. cap. 14 v. 5

[m] Loc. Commun. Clas. 2 cap. 7

[n] Probl. loc. 30. pag. 360. 362. 363.

zaak Sabbath genoemt, daarom noemen de Grieken en Latijnen, den dag der ruste Sabbath, den welken de Heydenen Saterdag noemden, en zy hebben dien ook tot ruste toegeweyt, om datse meenden, dat die niet bequaam was tot burgerlijke of oorlogs besicheden, maar wel bequaam voor beschouwingen, en dat der halven op dezen dag om Godts bescherming tegen zwarigheden en perikelen te bidden was ... het blijkt, dat den Sabbath van Godt den Autheur is ingestelt geweest van de Schepping der wereldt, Gen. 2. dewelke ook daarna den zelven door Moses bevestigt heeft, *Exod.* 20 *Exod.* 31 *Exod.* 35 *Deut* 5... De Christen-menschen hebben deze Sabbath op des Heeren Dag overgebracht, want het is alzo een instelling voor een tijdt geweest, dat de zaak selfs zoude blijven, maar dat de onderhouding van de tijdt soude verandert worden; Dit laatste drukt hy elders aldus uyt / o De saak van den Sabbath was de verversing van de krachten, en de oeffening der Godsaligheydt: maar de tijdt, dat is dat het op den zevende dag zoude onderhouden worden, (hy verstaat in order van de Schepping) dat heeft niet noodig geweest in Christi Kerck; Zo zien wy / dat Aretins erkend de eerste instelling van den weekelijkschen Sabbath voor de voorbeeldige Ceremonien; en dat de onderhouding des tijdts wel heeft onder 't N. Test. verandert worden / nochtans zo dat de zaak zoud blijven; zo dat de zaak die altijdt most blijven opgebracht is van de zevende dag in order van de Schepping op des Heeren dag / den zelven weekelijkschen cirkel behouden zijnde.

o Probl. loco 55.

X.

10. *Josias Simlerus*, daar is een soort van werken, die verboden zijn en ongeoorloft door zich, en door de welke 't vierde gebodt ontheyligt wort; tot die soort behoort verachten en 't verzuym der Predikatien, en van alles wat de Godsdienst belangt, ook strijdt tegen de heyliging van den Sabbath alle overdaadt in spijs en dranck; tegen de overtreding van den Sabbath is eertijdts een capitale straffe gestelt; wy dringen die straffe niet; nochtans vereyschen wy gansch ernstig, dat de overtreders ook niet ongestraft mogen blijven; indien gy vraagt wie haar straffen zal; ik zegge, dat de Magistraat het doen zal..... Godt heeft, gelijk Moses getuygt; van de schepping der wereldt af den Sabbath geheyligt en gezegent; en dewijl de Vaders haar heylige vergaderingen en offerhanden hebben gehadt, zo is 't waarschijnlijk datse zekere tijden, op welke zy zouden saamen komen, hebben gehadt; maar welken dag zouden zy liever verkooren hebben, dan die, welke van God geheyligt was? hy had deze Conclusie te bewijzen voor uyt gestelt, (zegt q Revet, waar hy deze woorden van Simlerus aanhaalt) dat dit gebodt zeer oudt is; en dat het toen niet eerst in de Kerk is bekent geweest, als het op den Berg Sina verkondigt is; het is waar / Simlerus zegt wel ook op de zelve plaats; dat eenen dag tot de Godsdienst worde toegeweyt; vloeyt uyt de Wet der nature, maar dat deze zy de zevende, niet de achtste, de negende, of tiende, dat vloeyt uyt het Godlijke maar Ceremonieele recht; zoo wordt een Ceremonieele Wet gestelt tegen een Wet der natuure / dewelke uyt de wijze van tegenstelling even zoo veel is als een positive Wet / en ingestelt recht / gelijk wy alle bekennen / dat het gebodt van den weekelijkschen Sabbath niet behoort tot een recht / dat Gode zelf natuurlijk is / maar tot het vrye en positive recht.

p in Exod. 20.

q In App. ad Disquis. de Origine prima observationis Sabbathi.

XI.

11. *Joh. Iacobus Breitingerus*, Leeraar van de kerk van Zurich / weder t'huys komende van 't Nationale Synode van Dordrecht / tot het welk hy ook onder de uytlandsche Theologanten van de Zwitsersche kerken afgesonden was / schreef in 't r jaar in een Hoogduyts Tractaat van den Sabbath aldus/

r Fondamenteele onderwijzing van

den Christelijken Sabbath. pag. 16, 17. 18, 19, 50. 57.

dus/ het gebodt van den Sabbath is niet geweest een Constitutien van de Israelitische politie, noch een deel van den Levitischen Godsdienst, maar een van de Tien geboden, dewelke tot een teken, datse onveranderlijk zijn, van Godt selfs in twee steene Tafelen sijn geschreven; dat de ordineering van een Sabbath Gods gewisselijk aangenaam is, blijkt hier klaar uit, om dat de Duyvel en de Godloose menschen zich nergens heviger tegen kanten als tegen den Sabbath, dewijle dan het vierde gebodt een is van de tien, ja oock een van de eerste tafel, en den Sabbath de heele Schriftuur door zonder ophouden wordt ingeprent, met zo verscheydene beloften en bedreigingen, welke alle oock in onze tijden sijn toegekomen, en den Duyvel daar-en-boven door booze godlooze menschen sich seer hevig tegen dit gebodt stelt, soo en twijffelt geen vroom mensch daar aan, of dit vierde gebodt moet onderhouden worden of niet,.... Onse vroome en zeer geleerde Voorouders, gelijk ook alle de Theologanten der Gereformeerde Kerken, hebben in den Artikel van den Sabbath eenpaarig gezegt, dat het vierde gebodt onder de tien dit byzondere heeft, dat het wegens eenige sekere deelen tot de afgeschafte oude Ceremonien der Jooden behoort, en in tegendeel, dat het wegens eenige zekere deelen even seer als 't eerst, tweede, darde, vijfde, zesde, en alle de andere Geboden Gods, een eenig gebodt is; en dit haar gevoelen hebben zy in dese Theologischen regel bevat, het vierde gebodt voor zo veel het Ceremonieel is, is voor zo verre vervult, en wech genoomen, maar voor zo veel het niet Ceremonieel is, maar natuurlijk, voor zo verre is het eeuwig..... al hebben de geloovigen in 't N. Test. geen uytdruklijk bevel van 't getal, en van de dagen, nochtans houdt het geheele Christendom elcken zevenden dag vast en onbeweegelijk; Eerst, om dat het getal van ses dagen Godt selfs eerst behaagt heeft, om de weereldt te scheppen, maar den zevenden dagh, om te heyligen voor sijn rust, zo dat dit exempel Godts in 't vierde gebodt gestelt is, en bysonderlijk verhaalt wordt, *Gen.* 2. En dan, om dat de verdeyling der dagen in zes werkdagen, en eenen tot rust, in zich zelven zo billik en verdraaglijk is, dat niemant met recht daar over klaagen kan. Daar-en-boven, hoewel wy in de H. Schrift het niet uytgedrukt vinden, welken dag de oude Patriarchen geviert hebben; dewijl zy nochtans haar heylige vergaderingen hebben gehadt, om den Godsdienst en de offerhanden te verrichten, zo ist ongetwijffelt, zy hebben haren gesetten dag ook gehadt, in welken dag soud haar behaagt hebben, dan den zevenden? want dewijl haar de Historie van de Schepping niet onbekent is geweest, zo heeft haar niet kunnen verborgen zijn, wat tijdt Godt tot de schepping gebruykt heeft, en op wat dag hy gerust heeft; ja 't schijnt, waar wy van de Zondtvloedt leezen, dat Noach in den omkeer van zeven dagen de duyf uytgesonden heeft, dat de heyligen man eenigsins acht genomen heeft op den Sabbath, onder andere redenen, ook om te kennen te geven, of misschien Godt op den zevenden dag van te straffen wilde rusten, gelijk hy in 't eerst op den zevenden dag van te scheppen gerust had: en eindelijk, om dat noch de zalige Apostelen de ordening van een zevende dag hebben verandert, noch na haar yemandt in de heele Christenheydt nu zestien hondert jaaren aan een; en daar zijn redenen, waarom verandering soude geschieden. Nu onder de dagen van de week vieren wy niet den Saterdag gelijk de Jooden, maar den Zondag.... de eerste en oude Christenen noemden dien dag niet zondag, maar des Heeren dag; en zo hebben zy de woorden van Johannes verstaan, *Openb.* 1. *v.* 10. en 't ware te wenschen, dat de Duytsche die benaaming hadden behouden

den, of weder aannamen: want des Heeren dag is een bequaame naam, om de menschen in gedachtenis te brengen, tot wiens eer die dag geviert wordt. Dus verre Breitinger, dewelke dan voorts veele van de aangetoogene getuygenissen der Zwitsersche Theologanten bybrengt; boven de genoemde brengt hy noch by / Zwingerus, over Jesaia, Joh. Rud. Stumpsius, over Matt. 13. Cunradus Pellicanus, over Jerem. 17. Theodorus Bibliander, over 't vierde gebodt / Joh. Wolffius over Nes. 13. en in een boekjen van den Sabbath der Christenen, en over Deut 5. en Joh. Guil. Stuckius. Doch uyt de aangehaalde kan men licht zien / hoe alle de Zwitsersche Theologanten in de substantie van de zaak rechtzinnig geoordeelt / gesproken / en geschreven hebben; ik slaa dan / die laatste / als nu de ᶻ Wollebius over / om niet te lang te zijn. ᶻ Lib. 2. Theol. cap. 7.

Het Achste Kapittel.

Het gevoelen van de Hoogduytsche Gereformeerde Theologanten over den Sabbath en 's Heeren dag, *Bucerus*, *Ursinus*, *Musculus*, *Zanchius*, *Piscator Paræus*, *Alstedius*, *Keckermannus*, *Wendelinus*.

Na de Zwitsersche Theologanten zullen wy voortbrengen andere Hoogduytsche Gereformeerden; en daar komt ons eerst *Martinus Bucerus* te gemoet / sprekende aldus / ᵃ Godt heeft voor al sijn volk, waar zy ook woonden, eenen dag weekelijks geconsacreert, op dat zy daar op in sijn dienst bysonderlijk zouden besig sijn, en dien dag heeft hy allen, die van sijn volk souden sijn, of by sijn volk zouden woonen, zeer streng geboden, den zelven aan hem te heyligen; en met recht: want wy leven door geloof in Godt; nu dat geloof moet veelsins en geduurig versterkt worden: ook laat den Satan en ons Vleesch noit na, 't selve te verzwakken; dewijl dan nu onze Godt na sijn zonderlinge liefde t'onswaarts van zeven dagen eenen heeft geheyligt, tot bevordering van ons geloof en saligheydt, en dien dag daar toe gezegent, zo toont zich die een desperaat verachter van zijn zaligheidt, en van Godts wonderlijke weldadigheyt, dewelke dien dag niet soekt te heyligen; want hoewel wy vry sijn van de Kinder-tucht van Moses, nochtans dewijl wy (aan welke het Koninkrijk Christi meer geopenbaart is) vleytiger moeten gebruyken, 't geen dienen kan tot vordering van 't geloof in Christum, zo is het onze pligt, eenen dag in de week publijk in Godsdienst te heyligen: wie en siet niet, hoe heylsaam het is voor Christi Volk, dat 'er eene dag in de week zo is tot de Godsdienst toegeweyt, dat men daar geen ander werck op doen mach, dan in de H. vergadering te komen, Godts woordt te hooren, &c. Daarom is des Heeren dagh van de Apostelen zelfs tot deze heylige betrachtingen toegeweyt; welke instelling de oude Kerken zeer Godsdienstig hebben onderhouden; ook heeft den Keiser Constantinus dat door zijn wichtig gezag geordonneert, den welken ook de andere Keysers Theodosius, Valentinianus, Arcadius, Leo, en Antoninus daar in gevolgt hebben, van de welke onder zeer strenge straffen verboden is, op dien dag vertooningen te doen, of zijn wellusten na te jagen, gelijk in haar wetten, *Cod. de Feriis*, te zien is Dat nu de Apostelen en de ou-

ᵃ Deeg. no Christi. lib. 1. cap. 11.

de Kerken liever den eersten dag der week, dan den zevenden tot Godsdienst hebben toegeweyt, daar van worden twe oorzaaken gebracht. D'eerste, om datse daar door hebben willen betuigen, dat de Christenen niet meer gehouden zijn aan de Kinder-Tucht van Moses; de tweede, op datse alzo de gedachtenis van Christi opstanding, die op den eersten dag der weeke geschiedt is, zouden houden. **En wederom op een ander plaats.** b De wet Gods, van de dagen tot de Godsdienst byzonderlijk toegeweyt, waarlijk te heyligen, moet weder ingeroepen worden; op dat het niet alleen niemant toegelaten worde op die dagen te doen 't geen niet noodig is voor het lichaam, en door sich niet nuttig, maar noch veel min, uyt de H. vergaderingen te blijven, en wercken des vleeschs op die dagen te doen; Godt heeft zo streng verboden op die dagen, die aan sijn naam geheylight sijn, nuttige wercken des lichaams, hoe veel zwaarder wordt hy dan vertoornt, als die dagen ontheyligt worden door spel en schadelijke werken. *In zes dagen*, zegt hy, *zult gy uw werk doen*, naamlijk, dat dient tot onderhoudt, ook verquikking van dit leven, *de zevende is de ruste des Heeren*, *daar op zult gy geen werk doen*; geen werk, dan 't geen de Heere daar op geboden heeft te doen; nu de Heere heeft geboden, dat Godts Volk op die dagen in sijn naam zal saamen komen, sijn woordt hooren, bidden, danken, Sacramenten gebruyken, aalmoessen geven, &c. Wat is het dan een godloosheydt, en verachting van de godlijke Majesteyt, selfs niet eenen dag in de week sich tot deze betrachtingen van de zaligheydt te begeven; wie kan het dan met woorden uytdrukken, hoe grooten schelmstuk het zy, niet te willen zo weynig dagen, die voor sijn Naam, en tot vordering der Godsaligheydt in ons, sijn afgesondert, geheel daar toe heyligen, en tot uytwerking van sijn zaligheydt besteden: Het is dan ganschelijk uwes Majesteyts plight, de Authoriteyt van de Godlijke Wet weder in te voeren tegen zo grooten smaadt tegen Godt, en tegen die ontheyliging van de heylige vierdagen .... Wat wordt'er dan een verachting Godts van de menschen begaan, als zy de dagen van onze Godt ingestelt, tot uytwerking van de eeuwige zaligheydt, versuymen recht te vieren? **En noch elders spreekt hy aldus.** Voor zo veel de Vyerdagen der menschen eenig profijt hebben kunnen toebrengen, zo zullen zy by de Christenen plaats hebben; nu niemant kan twijffelen, of het is nuttig, op gesette dagen H. vergaderingen te hebben; daarenboven is het zeer billijk, elken zevensten dag aan sijn huysgesin rust te verleenen, dewijl het Godt billijk geoordeelt heeft, zoo zullen dan de Christenen, die alles uyt liefde doen, geern toestaan, dat het huysgesin alle week eenen dag van sijn werk ruste; ik twijffele niet, of daar van daan is 't, dat des Heeren dag door gemeen consent der Christenen, al van den tijdt der Apostelen, is toegeweyt aan de publijke vergaderingen der gemeinte, en tot de publijke rust..... Indien alleen deze twe dingen bezorgt worden, naamlijk dat de lichamen rusten, en men sich verledigt met Godts woordt te hooren, en Godt te danken, zo is dat een heylige en Christen-betaamlijke onderhouding van den dag .... Alle andere vierdagen 't zy van Christus, 't zy van de heyligen, woud ik dat afgeschaft waren: want voor eerst, 't is bekent, datse buyten Gods woordt ingebracht zijn; en ook is 'er niet een van die feesten, die niet een bysondere superstitie en overdaat by zich gehad heeft, van welke gy gewis die feesten noit zo zult zuiveren, of daar zal meer ergernis uyt komen voor de zwakke, dan profijt voor de godzalige; alle die vierdagen dan afgeschaft hebbende, gelijk hier by de Christ-geloovige geschiedt is, &c.

b De Regno Christi lib. 2. cap. 10.

c In Math. 12. pag. 18. 19.

Ten anderen, *Zacharias Ursinus*, schreef aldus / [d] Het moreele deel van 't II.
vierde gebodt verbindt alle menschen van 't begin des weerelds tot het eynde, te weeten, om eenigen Sabbath te houden, dat is, om eenigen tijdt te geven tot Prediken, bidden en bediening der Sacramenten; de zevende dag is al van 't begin af aangeweezen van Godt, om te kennen te geven, dat de menschen door Gods exempel moeten rusten van haar werken, dat is, van haar daaglijks werk, tot dit leven behoorende, inzonderheydt van zonden: maar daar na is dit gebodt herhaalt in de Wet Mosis, en te gelijk is die Ceremonie van te rusten op den zevenden dag een Sacrament of teken van heyligmaking geworden; met welke woorden Ursinus klaarlijk toont / dat de weekelijksche Sabbath niet eerst ingestelt is geweest als 't Manna gegeven wierdt / of in Mara, maar van de Schepping der wereldt / voor dat'er waren eenige voorbeeldende schaduwen; maar dat'er daar na de natuur van een Voorbeeldt onder 't O. Test. is by gekomen; daar na vervolgt Ursinus aldus / hoewel wy dan toestaan, dat de oeffeningen van Godsdienst op den zevenden dag uyt kracht van Godts gebodt, mosten onderhouden worden, zo wel indien de menschen niet gezondigt en hadden, (gelijk de oeffening van onthouding van den boom der kennisse des goedts en quaadts) als na datse gezondigt hadden, nochtans na dat Godt, door deze zelve nieuwe Wet door, Moses gegeven, deze Ceremonie onder de schaduwen van den Messias gebracht heeft, zo heeft hy de zelve veranderlijk gemaakt met de andere Ceremonien; Men moet evenwel bekennen / dat Ursinus in dit stuk niet allesins opgeklaart is geweest / waar door hy [e] van de partyen van den Christelijken Sabbath tot haar gevoelen wordt getrokken; ik zeg getrokken: want als men Ursinus wel insiet (en zo is 't gestelt met zommige andere schrijvers) men kan ras merken / dat hy geheel van haar verschilt / hoewel eenige zijne woorden tot haar naderen; dit blijkt uyt deze dingen. Wy hebben daar gehoort / dat hy stelt / dat den Sabbath van den beginne was ingestelt / en dat alle menschen van 't begin des wereldts tot den eynde aan het moreele deel desselfs verbonden zijn. 2. Ursinus noemt den Sabbath Ceremonieel / niet alleen die onmiddelijk van Godt zelfs onder 't O. Test. was ingestelt; maar ook die van Godt in 't N. T. middelijk door de Kerk is ingestelt / naamlijk den eersten dag der weeke / of 's Heeren dagh / zo dat hy tweerley Ceremonieele Sabbath erkende / een van 't Oude / en een van 't N. Test. / zo dat blijkt / dat hy door Ceremonieel verstaat / veranderlijk / voorby gaande / en dat aan Gods vrye welbehagen hangt / niet 't geen voorbeeldig is: want dat kan op den Sabbath op 't N. Test. niet passen. 3. Ursinus zegt wel / dat des Heeren dag in 't N. Test. van Godt is ingestelt door middel van de Kerk / maar hy wil daar mede niet zeggen / dat Godt dien dag niet geordonneert heeft: want hy verstaat die instelling door de Apostolische Kerken / de Apostelen zelfs daar in besloten zijnde / dewelke door Godts onfeylbaare Geest geregeert wierden; daar en boven ten 5. Ursinus zegt wel / dat de Kerk na haar goedtvinden den eersten dag der week om zekere redenen verkoozen heeft; maar hy geeft ook genoeg te kennen / dat hy oordeelt dat het een zevende / of een van de week weekelijks most weezen; en als hy van den zevenden dag spreekt / die den Jooden alleen geboden was te vyeren / dat hy dan niet verstaat den zevenden in getal / maar den zevenden in ordre / of den laatsten dag der week / want hy wil / dat de Apostolische Kerk / mogende na haar vryheydt den Donderdag / of Woensdag of een andere verkiezen / de eerste verkoos voor de zevende / blij-

[d] Exposit. quarti præcepti pag. 7, 16.

[e] Burman bericht van den Sabbath pag. 48 Disquis. pag. 12. Vindiciis. pag. 44. & Heylin. Hist. Sabb. part. 2. cap. 6.

blijvende altoos binnen 't getal van zeven / zo dat haar niet vry stondt een dag van de week te kiezen / of niet / maar alleen wat dag / doch evenwel ook zo / dat de Heere mediatelijk / dat is door middel van de Apostolische kerke / geassisteert met den onfeylbaaren Geest in de Apostelen / in plaats van den zevenden den eersten dag van ieder week heeft verordineert / blijvende uyt kracht van 't vierde gebodt en van de eerste instelling dit vast / dat een weekelijksche Rustdag most gehouden worden; dit alles blijkt uyt de woorden van Ursinus, *f* Den Ceremonieelen, of uytterlijke Sabbath is een zekere tijdt in de Kerke geordonneert, tot de bediening des woordts, en Sacramenten of publijken Godsdienst, en tot onthouding van werk; en die is twe-erley, onmiddelijk of middelijk; de onmiddelijke, die onmiddelijk van Godt was ingestelt, en aan de Kerk in 't O. Test. geboden; middelijk, dewelke Godt middelijk door de Kerk in 't N. Test. heeft geordonneert, zodanig als is den eersten dag der weeke, die zondag of beter des Heeren dag genoemt wordt, dien de Christen-Kerk al van den tijdt der Apostelen af, in plaats van den zevenden dag, onderhoudt, wegens de opstanding des Heeren. Korter, den Ceremonieelen Sabbath is twe-erley, d'eene van 't Oude, d'andere van 't N. Test. d'oude was aan den zevenden dag verbonden, en dessels onderhouding was nodig, en zy was Godsdienst: de nieuwe hangt van 't welgevallen van de Kerk, dewelke den eersten dag om zekere redenen verkooren heeft, en die moet onderhouden worden orders-halven, maar zonder opinie van noodtsaaklijkheydt, als of die van de Kerk most onderhouden worden, en geen andere .... Hoewel den Ceremonieelen Sabbath in 't N. Test. afgeschaft is, zo duurt nochtans als noch den Moreelen Sabbath, en zy behoort tot ons, en derhalven het geslacht selfs van den Ceremonieelen Sabbath, naamlijk, datmen eenigen zekeren tijdt moet geven aan den Predikdienst: want daar moet niet min in de Christelijke als wel eer in de Joodsche Kerk eenen zekeren dag sijn, op welke Gods woordt geleert worde, en de Sacramenten publijk bedient worden; ondertussen zijn wy niet verbonden, om of den Donderdag of Saterdag, of Woensdag of eenige andere zekere dag te houden; zo heeft dan de Apostolische Kerk, om zich van de Joodsche Synagoge te onderscheyden, na de vryheydt haar van Christus gegeven, in plaats van den zevenden, den eersten dag verkooren, om een bewijslijke reden, te weeten, om dat op dien dag de Opstanding Christi geschiedt is, door dewelke de geestelijke en inwendige Sabbath in ons begonnen wordt; en op de tweede Tegenwerping antwoordt hy / ten tweeden / dat de Apostelen zelfs den Sabbath van den zevenden dag verandert hebben; en elders zegt hy *g* De Papisten tellen hier by de onderhouding van des Heeren dag, maar wy, gelijk wy gelooven, dat de selve een Apostolische traditie is, zo sien wy, datse nuttig is, en datse een heel andere is, dan de meeste sijn, dewelke zy ons onder den Apostolischen naam willen opdringen. Noch eens *h* twe deelen sijn 'er van dit gebodt, waar van het eerste is moreel of geduurende, naamlijk, dat 'er een Sabbath geheyligt worde, dat is, dat eenige sekeren tijdt gegeven worde aan den Predikdienst der Kerke, dat is aan den publijken Godsdienst, het andere deel is Ceremonieel, en voor een tijdt, naamlijk, dat die tijdt zy den zevenden dag; wederom / *i* den uytterlijken Sabbath dient om den inwendigen Sabbath in ons te beginnen, en te volmaaken. De Heere verbiedt op den Sabbath niet alle werken, maar die den Godsdienst verhinderen. Hy wil dat de kinderen rusten, om dat sy van haar Ouders in den Godsdienst onderweesen, en ter Kerke gesonden zouden worden. Den Sabbath

f Explicatio Catechetica ad qu. 103.

g Loco. 1. de Scriptura. Sa. ad qu. 4. Th. 4.

h Tract. Theolog. de 4 præcepto.

i Theses Vrsini pag. 352.

bath is niet van Mose eerst aan de Israëliten, maar van 't begin des wereldts aan alle menschen van Godt geboden; daar na is 't gebodt in de Wet Mosis herhaalt, en de Ceremonie van rusten op den zevenden dag is gemaakt tot een teken der heyligmaking; daarom is den Ceremonieelen Sabbath des zevenden dags nu afgeschaft. **Dus breedt heb ik Ursini gevoelen getoont/ op dat blijke/ dat hy niet eens is met de bestrijders des Sabbaths.**

III. Ten darden, *Wolfgangius Musculus* **schreef van den Sabbath en 's Heeren Dag aldus.** k Het behoort tot de Wet der natuure, dat men op eenigen dag zich verledige tot heylige oeffeningen en betrachtingen: dus verre moeten wy de heyliging van een Sabbath, dat is ruste, niet verwerpen, dewelke zo zeer door de wet der natuure geleert wordt, dat ook alle de Heydenen eenige gezette Vyerdagen, aan al 't volk gemeen, en tot betrachting van 't heylige toegeweyt, gehadt hebben; en de Christenen den Joodschen Sabbath verlaaten hebbende, onderhouden een heylige ruste, op dien dag, op welken de Zaligmaker niet de Israëliten, maar 't gansche menschelijk geslacht, niet uyt den Egyptischen diensthuyse, maar uyt de macht, en 't rijk des Satans verlost hebbende, uytgevoert heeft, en opgewekt sijnde, over de doodt sonde en Satan te gelijk getriumpheert heeft, die wordt 's Heeren Dag genoemt wegens de gedachtenis van 's Heeren Opstanding, die wy tot den eynde van de weereldt moeten vieren. **Zo zien wy/ dat** Musculus **wil/ dat het behoort tot de Wet der natuure/ en derhalven tot de Moreele wet/ dat men eenigen dag zich in de H. Godsdiensten verledige/ en dat men voor zoo verre de heyliging van den Sabbath niet moet wech-werpen/ maar dat noodzaaklijk een van zeven dagen/ des Heeren dagh (niet den zevenden/ den laatsten van de week gelijk hy zich ter zelver plaats uytdrukt/ welke maar verbindt tot de dagen van 't N. Test. toe) moet houden/ als door Godlijke Authoriteyt.**

k Loc. Commun. in 4 præceprum pag. 131. 132.

V. Ten Vierden, *Hieronymus Zanchius* **drukte zich aldus klaarlijk en rechtzinnig uit;** Den Sabbath heeft twee deelen, een moreel en natuurlijk, en derhalven ook tot ons en tot alle Volkeren behoorende, een ander Ceremonieel; 't Gebodt is Moreel, voor zo veel 't gebiedt, dat wy een dag van zeven souden toeweyen aan den uytterlijken Godsdienst; want dat leert de natuur alle menschen; en derhalven voor so veel het sodanigen gebodt is, zo is het nooyt afgeschaft geweest, en 't heeft niet kunnen afgeschaft worden .... Godt heeft willen te kennen geven, dat dit gebodt van den Sabbath-dag te heyligen niet nu eerst aan zijn volk van hem voorgeschreven wierdt: want dat het al van de Schepping der weereldt aan Adam en aan d'andere Vaders was gegeven, ter gedachtenis van de Schepping der wereldt in zes dagen, en van de ruste, waar mede Godt op den zevenden dag gerust heeft; daarom heeft hy niet enkelijk geseydt, heyligt den Sabbathdag, naamlijk den zevenden, maar gedenkt dat gy dien heyligt; zo siet dit woordt dan na achteren en na vooren; na achteren; dewijl het te kennen geeft, dat deze dag van de Schepping der weereldt af tot den Godsdienst is toegeweyt, na voren, om dat het vermaant, dat wy deze heyliging, die hy gebiedt op den zevenden dag, noit souden vergeeten, maar geduurigh denken, van die te onderhouden ..... Het is dan niet van het weezen van 't gebodt, voor zo veel het moreel is, en tot alle Volkeren behoort, dat wy precieselijk den zevenden dag, op welken Godt van de werken der Schepping gerust heeft, zouden heyligen, maar den dag tot ruste toege-eygent, en toegeweyt; 'k zeg, toegeweyt, van Godt zelfs, of onmiddelijk door zich, of middelijk door de Kerk, zijnde van de H. Geest geregeert; nu Godt heeft

l In quartum præc. Decalogi pag. 650. &c.

gewilt, dat tot Christi tijdt den Sabbathdag zoude weezen de zevende dag, beginnende van de eerste der week; maar na Christi komste heeft God niet gewilt, dat wy verbonden souden sijn, om dezen dag te heyligen, gelijk blijkt uyt de boeken van 't N. Test maar alleen dat wy zouden onderhouden den dag van de heylige rust, die van de Apostelen is gebruykt, en van de heele Kerk goedtgekeurt, en aangenoomen; nu dit is des Heeren dag. ., .. En dit is de rechte oorzaak, waarom Hy in 't weezen van 't gebodt niet gestelt heeft den zevenden, maar den dag der Rust. .... Derhalven dit is mijn gevoelen, dat het niet zonder reden is, dat in de substantie van 't gebodt niet gesegt is, gedenkt, dat gy den zevenden dag, maar dat gy den Sabbath-dag, den Rustdag heyliget; want aldus houden wy ook dit gebodt, terwijl wy des Heeren dag houden: want dit is ons den dag der rust, gelijk voor den Joodeu den zevenden is geweest. **Elders verklaart hy zich ook breedt aangaande de oudtheydt van 't gebodt des Sabbaths/ zeggende onder anderen;** m Dit is mijn gevoelen van dese heyliging van den zevenden dag, op welken Godt van al zijn werk, dat hy gemaakt hadt, gerust heeft, naamlijk dat Christus den Zoone Godts dien heelen dag heeft doorgebracht, in die eerste menschen te leeren, te onderwijzen, en te oeffenen in den Godsdienst, en om haar te vermaanen, datse dat selve haar nakomelingen zouden leeren; om dat Adam dese heyliging van zoodanigen dag heeft moeten verstaan; zo is 't dan waarschijnlijk, dat de Zoone Godts dezelve aan Adam en Eva verklaart heeft, zo door uytdruklijke woorden als door zijn exempel: want Godt selfs wordt gesegt op dien dag gerust te hebben; en *Exod.* 20 wekt hy door sijn exempel op tot heyliging van den Sabbath; zo heeft hy 't selve gedaan met Adam en Eva.

m Lib. 1. de Operibus Creationis part. 3. cap. 3.

V.

Ten vijsden *Johannes Piscator* **spreekt aldus:** n Iemant mocht twijffelen aan des Heeren dag, offe van Godt in 't N. Test. tot den Godsdienst zy ingestelt? ik gevoele van dese saak aldus, hoe wel geen uytdruklijk bevel van dese instelling geleesen wordt, dat evenwel die instelling uit de daaden van Christus en van de Apostelen kan beslooten worden: want de Heere heeft sich op dien dag op welken hy van den dooden is opgestaan (waar van dien dag 's Heeren dagh genoemt is) aan sijn Discipelen levendig vertoont, en met haar van Godts Koninkrijk gesprooken, *Joh.* 20. *v.* 19. *en* 26. En Paulus heeft te Troas in de vergadering der geloovigen, aangestelt om 't H. Avontmaal te houden, op des Heeren dag een Predikatie gedaan, *Hand.* 20. *v.* 7. En dat ook de geloovige Corinthiers gewoon waren tot de publijke gebeden op des Heeren dag samen te komen, is af te nemen uit de woorden van Paulus, 1 *Cor.* 16. *v.* 1. 2. Alwaar hy haar vermaant, dat een yegelijk op den eersten dag der weeke iets by sich selven zoude weg leggen, 't welk hy soude toebrengen tot de collecte, dewelke tot de arme broederen in Judea zoude gebracht worden. Nu men moet niet twijffelen, of Paulus heeft dien dag by de Corinthiers ingestelt, gelijk mede de wijse van 't H. Avontmaal te houden, en dat na Christi bevel, *leert haar* (naamlijk die 't Evangelium zullen omhelst hebben) *onderhouden alles, dat ik u lieden geboden heb*, *Matth.* 28. *v.* 19. Hier toe dient, dat Johannes den Apostel op des Heeren dag in den Geest is opgenoomen geweest; zo dat hy in den Geest gesien en gehoort heeft de Openbaaring van den staat der Kerke, die daar na voorts weezen zoude, *Openb.* 1. *v.* 10. waar uyt beslooten wordt, dat hy toen bezig is geweest in heylige meditatien, welke op des s'Heeren dag betaamden. **Elders spreekt** Piscator **aldus.** o Het is aan te merken, dat de omstandigheydt van de zevende dag in den Sabbath te vieren, door Christus is afgeschaft, als

n In Explicat. Apsorism. 18.

o In Exod. 20. v. 10.

de

de welke in plaats van dien dag den eersten dag der weeke heeft geordineert, die wy 's Heeren dag noemen, in gedachtenis van den Heeren opstanding op dien dag; **en wederom** / p Christus heeft in de plaats van den laatsten dag der week den eersten dag geordonneert, dien wy 's Heeren dag noemen, om dat de Heere daar op is opgestaan, en zo door sijn eygen exempel dien dag tot de Kerkelijke vergadering en tot verrichting van den uytwendigen Godsdienst toegeweyt heeft; van des Heeren verschijningen getuygt Johannes *Cap.* 20. hoe hy haar te zamen vergadert zijnde op dien zelven dag, waar op hy verrees, verscheen, en wederom acht dagen daar na; nu dat hy haar op dese dagen sprak van 't Koninkrijk Godts, toont Lucas, *Hand.* 1. *v.* 3. Waar uyt het ontwijffelbaar is, dat de Apostelen dien dag door des Heeren ordinantie onderhielden, om haar Kerkelijke vergaderingen daar op te houden, gelijk 't blijkt, datse deeden, *Hand.* 20. *v.* 7. en 1 *Cor.* 16. *v.* 2. En hier uyt was 't ongetwijffelt, dat Johannes op des Heeren dag was in den Geest, en ontfing de Openbaring.

p in Luc. 14. v. 2.

VI.

Ten Zesden, *Paraus* **drukte zich aldus uyt.** q Daar zijn eenige vyerdagen, dat is tot den publijken Godsdienst, en rust van arbeydt toegeweyt, den Christenen nodig; dit staat tegen de dwaling der Wederdoopers, en wordt bewesen 1. Door Godts gebodt, gedenkt dat gy den Sabbathdag heyliget .... dat des Heeren dag van de eerste Christenen tot heylige samenkomsten is toegeweyt, getuygt den Apostel niet donkerlijk. 1 Cor. 16. v. 2. en Johannnes Obenb. 1, v. 10. **En elders zegt hy** / r Nu verklaart den Apostel (1 Cor. 16. v. 2.) de wijse van de aalmoessen te vergaderen, welke hy den Galaten geordonneert hadt, en die hy wilde dat zy zouden onderhouden; eerst gebiet hy de collecte te doen op een zekere tijdt, en hy schrijft haar den eersten dag der weeke voor, dien wy 's Heeren dag noemen, om dat toen de vergaderingen der Kerke waren; zo konden dan de aalmoes alsdan bequaamlijk samengebracht worden; hy noemt door een Hebreeusche spreekwijze *een der Sabbathen*, dat is, de eerste der week, want de Hebreers stellen *een* voor *eerste*, in een aar van Darius, dat is het eerste; en *Sabbathen* noemen zy een week der dagen, zo segt Lucas, *Kap.* 24. *v.* 1. Op *een* dat is de eerste, der *Sabbathen*, dat is week. Waar uyt wy verstaan, eerst dat des Heeren dag al van der Apostelen tijden heylig is geweest; ongetwijffelt is 't zo van de Apostelen geordonneert in de Kerken; 't welk ook besloten wordt uyt Openb. 1. v. 10. want daar zegt Johannes, *op des Heeren dag*; zy heeft van de Heere Jesus Christus de naam gekregen, die op den eersten dag uyt den dooden is opgestaan; de Apostelen hebben dien dag als eygen toegeweyt ter gedachtenis van zo grooten werk en weldaat. **En wederom op een andere plaats zegt** Paræus, s Johannes noemt den eersten dag der weeke des Heeren dag, op den zelven heeft hy de Openbaring gezien, welken dag al toen heylig was by de Christenen, sijnde door Authoriteyt der Apostelen toegeweyt tot de Kerkelijke vergaderingen, in plaats van den Joodschen Sabbath, gelijk te verstaan is uyt, 1 Cor. 16. v. 1. 2. Alwaar den Apostel gebiedt, dat op den eersten dag der weeke Collecte soude geschieden in de Kerk voor de Joodsche broederen. Zo worden de Christenen gesegt, *Hand.* 20. *v.* 7. op een dag der Sabbathen, dat is op den eersten der week samengekomen te hebben, om broodt te breeken; zo is dan de onderhouding van des Heeren dag, uyt de Apostolische overlevering oudt. .... De Apostelen hebben door onmiddelijke ingeving niet alleen de godlijke Schrift gegeven, maar ook de Kerkelijke order gedisponeert, en zo hebben zy des s'Heeren dag,

q ad Rom. 14 v. 5. Dnh. 4. ex v. 5. 6. Hypoth. 2.

r in 1 Cor. 16 v 2

s in Apoc. 1 v. 10.

dag niet alleen voor de Christen-Kerk toegeweyt en geheyligt, maar die ook in de heylige Schrift gebracht. Elders spreekt hy aldus / *t* dus verre is dit gebod moreel, en altijdt duurende, dat een zekere dag in de week aan de Godsdienst, en publijke rust moet gegeven worden, 't welk blijkt uyt het oogmerk van 't gebodt, 't welk is de publijke verheerlijking Godts in de Kerk, en de geduurige onderhouding van den Kerkelijken Predikdienst. Noch eens. *v* Tweesins heeft Godt den zevenden dag geheyligt, door heylige rust, en door ordonneering tot heylig gebruyk, die rust om dat gebruyk: want hy heeft op den zevenden dag gerust, daarom heeft hy dien gezegent; eerst heeft Godt dan den zevenden dag geheyligt; om dat hy dien door een heylige ordineering van de andere heeft afgesondert, en tot sijn dienst voor zich goedt gekeurt, op datse 's Heeren dag, 's Heeren Sabbath en de rustdag soude genoemt worden, deze ordineering bevat stilzwijgens een Moreel gebodt, alle menschen verbindende, hy heeft den zevenden dag geheyligt, op dat de mensch zoude weten, dat in den weekelijkschen cirkel een dag van de andere moet afgezondert worden; en tot den publijken Godsdienst besteedt worden; de heyliging van den dag is dan eerst exemplaar geweest; Godt heeft gerust, ergo wy ook, daar na Doctrinaal; Godt heeft gerust niet door ledigh te zijn, maar door in heylige dingen besigh te zijn, door de menschen te leeren van zijn dienst, van ons geluk; zo wy ook dan; Ten darden gebiedender wijse; Godt heeft den Sabbath geheyligt, niet om sich zelven, maar om ons, zo heeft hy dan door den Rustdag te zegenen, desselfs heyliging aan alle geboden. Maar hier wordt gevraagt. 1. Dewijl Godt in de verkondiging van de Wet schijnt de heyliging van den Sabbath te gebieden, of zy ook eer is geweest. 2. Aangesien en dat exempel Godts, en het gebodt der wet van den zevenden dag te heyligen, moreel en geduurende is, of en hoe verre het ons verbindt? 3. Waarom wy Christenen voor den zevenden dag den eersten heyligen? Op de *eerste* vraag wordt kortelijk geantwoordt; dat ja immers de heyliging van den Sabbath ook voor Mosis tijdt is geboden geweest, om dat Godt dezelve in de eerste schepping geordonneert heeft; en buyten twijffel is zy in de huysgezinnen van de heylige Vaders vlytig gehouden geweest, op de *tweede* vraag wordt geantwoordt, twee dingen sijn in den Sabbath, de rust op eenen dag van zeven, en de rust op een zekere dag, dat is, op den zevenden; het laaste is Ceremonieel geweest voor de Wet, alle menschen door de eerste ordonnering verbindende; na de Wet alleen de Jooden door een speciale ordonnantie verbindende; het eerste is Moreel, voor en na de Wet, de menschen door een generale en speciale ordonnantie verbindende. Op de *darde* vraag wordt geantwoordt; dat de Christenen door Christi komst van wettische Ceremonien ontbonden zijn; zo heeft dan de Apostolische Kerk na haar vryheydt den Sabbath van den zevenden dag verandert in den Sabbath van den eersten, zo om sich van 't Joodendom te scheyden, als om weekelijks de gedachtenis te houden van de Opstanding Christi, die de eerste dag geschiedt is. Wanneer deze verandering zy geschiet, staat niet uytgedrukt in de Schrift; in de openbaaring wordt gewach gemaakt van 's Heeren dag, en *1 Cor. 16. v. 2.* gebiedt den Apostelen op den eersten dag der weeke samen te komen, en dat de Corinthiers souden collecte doen.

VII. Ten zevenden, *Ioh. Henricus Alstedius* schreef aldus van den Sabbath en s'Heeren dag. *x* In 't N. Test. is de Ceremonie van den Sabbath opgehouden, *Col. 2. v. 16.* Maar 't moreele blijft, en daarenboven dit bysondere oogmerk, op

t In Analys. Catechet. de 4. præcepto.

v in Gen. 2. v. 3.

x Theol. Catechet. sect. 3. cap 4.

op dat men op dien dag voornaamlijk overdenke des weereldts Schepping, en dessels herschepping of verlossing door Christus. Den eersten der week houden de Christenen, om dat dezelve niet alleen zeer bequaam is om te overdenking de eerste Schepping der weereldt, en de twede door Christus geschiedt; maar ook om dat de Apostelen desen zelven dag aan de Kerk hebben overgegeven, en onderhouden, *Hand.* 20. *v.* 7. 1 *Cor.* 16, *v* 1. zo zeer, datse den selven met een bysondere benaaming 's Heeren dag hebben genoemt. Dese omstandigheydt van tijdt (van de zevende dag na de schepping) is Ceremonieel, waar aan de Kerk des N. Test, niet verbonden is; Ondertussen blijft het Moreele, naamlijk dat ten minsten alle week eens publijke vergaderingen moeten gehouden worden, en die ook dikwils; wy onderhouden den zondagh, uyt het Apostolische gebruyk, en wegens de geheugenis van des Heeren Opstanding. Uyt deze woorden kan men verder besluyten, dat de Ceremonie des Sabbaths van 't begin des weereldts is geweest, en dat des selfs heyligheydt is eer geweest, dan de Wet.

Ten Achtsten, *Bartholomus Keckermannus*, drukte zich aldus uyt [y] daar is „ in dit gebodt iets Moreel / ook iets Ceremonieel / moreel en altijdt duurende is / dat in 't midden van de verschepde bezigheden van 't menschelijk leven / eenen zekeren dag tot de publijke betrachtingen van de Godsdienst moet „ toegewept worden: maar het zevental van dezen dag is Ceremonieel en voor „ een tijdt / insonderheyt dewijl Christus in 't N. Test. door zijn Opstanding „ den dag / dien wy des Heeren noemen / geconsacreert heeft. [VIII. — y System Theolog: lib. 3. ad 4. præcept.]

Ten Negenden, *Marc. Frid. Wendelinus*, schreef'er aldus van. [z] Den Sabbath is een dag der ruste, van Godt geordonneert, en tot rust en heyliging toegeweyt, gelijk blijkt uyt de woorden van 't gebodt. Den Sabbath in 't gemeen is Moreel of Ceremonieel, de Ceremonieele Sabbath is of Joodsch of Christens; daarom most een geheelen dag zo wel voor als na de verkondiging der Wet, weekelijks tot rust en bysondere Godsdienst toegeeygent worden, hoedanig ook dien dag mocht zijn; hoewel 't waarschijnlijk is, dat die geen andere onder Godts Volk geweest is, dan de zevende, op welke Godt van 't werk der Schepping gerust heeft; ja ook eenige uyt de Heydenen hebben den zevenden dag geviert: Den Christelijken Sabbath wordt, na de vryheyt van de Apostolische Kerk, nu op den eersten dag der weeke geviert, ter gedachtenis van Christi verlossing; zo moet dan aangemerkt worden, dat na 't gemeene gevoelen der Kerke, in dit gebodt van de heyliging van den Sabbath is iets moreel en altijdt duurende, 't welk alleen de Jooden verbonden heeft, maar den Christenen nu niet verbindt; 't moreele is in de oogen van eenige geleerde mannen, dat'er weekelijks een zekeren dag worde afgesondert, op welken de Kerk haar godzaligheydt en dienst Godts bysonder betuyge, en menschen en beesten door rust verquikt worden. Dit hoewel 't na de uitterlijke vorm iets Ceremonieels is, doet nochtans de natuur van 't Moreele aan, om dat het in Godts Kerk wegens Godts gebodt noodzaaklijk, en zo algemeen en altijdt duurende is; want geen gebodt van de Wet der tien is simpelijk en alleen Ceremonieel; en 't naaste en onmiddelijke eynd van dit vierde Gebodt is den publijken en solemneelen Godsdienst in de Kerk, dewelke niet alleen Ceremonieel is: daarom is ook de heyliging van den Sabbath in 't N. Test. geboden. En daar na spreekt hy verder aldus. [a] Meest alle de Theologanten stellen uyt eene mond, dat de overbrenging van den Sabbath van de laatsten der weeke op den eersten niet enkel Kerkelijk is, maar Godlijk, en of door de Heere, of

[z Christ. Theol. lib. 2. cap. 4: ad 4. præcept.]

[a ibid cap. 6. th. 4.]

door de Apostelen, om de navolgende Redenen. 1. Om dat Christus niet min getrouw geweest is, in zijn heele huys, dat is gemeinte, te ordonneeren, dan Moses. *Heb.* 3. *v.* 2. 6. 2. Om dat dezen dag van Christus zelf door ettelijke uitstekende daden is geheyligt, *Ioh.* 20. *v.* 19. 26. *Hand.* 2, 3. Om dat wanneer ten tijde der Apostelen in de practijk der Kerken, van de onderhouding van dezen dag gewaagt wordt, *Hand.* 20. *v.* 7. 1 *Cor.* 16. *v.* 2. Zy niet als een nieuwe instelling, maar als een zaak al lang onder Christi discipelen aangenomen, verhaalt wordt. 4. Om dat het best voegde, dat van hem den dag van den Godsdienst onder 't N. Test. zoude ingestelt worden, van wien den dienst zelfs is ingestelt, van wien ook al den zegen in den dienst is te verwachten. 5. Om dat gelijk Godt eertijdts hebbende 't werk der Schepping volbracht, gerust heeft, en den dag van zijn rust, den sevenden, geheyligt heeft, zo schijnt het geheel redelijk, dat hy, 't werk der Verlossing volbracht hebbende, den dag van die volbrenging, en tweede rust, welke was den dag van de opstanding, naamlijk den eersten, zoude heyligen: 6 Om dat geen vroom mensch op eygen en menschelijke Authoriteyt zoude hebben derven veranderen den dag, die in de Wet der Tien geboden van Godt zelfs op zeer wichtige reden geordonneert was, en de vroomen zouden met geen goede Conscientie die verandering hebben kunnen draagen; en 't schijnt niet dat dit aan de vryheydt der Kercke heeft kunnen gelaaten worden; de gene die zeggen, dat de omstandigheidt van den dag, in 't vierde gebodt uytgedrukt, Ceremonieel was, schijnen geen bequaame redenen te hebben. 7. Om dat het uytdruklijk genaamt wordt 's Heeren dag, Openb. 1. v. 10. Ongetwijffelt van den Autheur, gelijk 's Heeren Avondtmaal. 1 Cor. 11. v. 20. Om dat het de Heere Christus tot een Autheur had. 8. Indien de instelling van 's Heeren dag was uytgestelt geweest, tot dat de Apostelen zich van de Jooden gescheyden hadden, zo zoude meer over dan dry jaaren, die tussen Christi doodt en de afscheyding der Apostelen gingen, 't vierde gebodt niemant verbonden hebben tot onderhouding van een zekere dag, 't welk geheel vremt van de waarheyt is. Zoo moet deze dag dan ook heden niet min geheyligt worden, dan eertijts van de Jooden, den Sabbathdag, de laatste der weeke.

Het Negende Kapittel.

Het gevoelen van de Luthersche Theologanten, aangaande den Sabbath en 's Heeren Dag, in 't byzonder van *Lutherus*, *Melanchton*, *Hemmingius*, *Selneccerus*, *Thummius*, *Danhauwerus*, *Gerardus*, *Balduinus*, *Schuppius*, *Trucknerus*; en van vier Hoogduytsche Rechtsgeleerden *Carpzovius*, *Strauchs*, *Ernstius* en *Salmuthus*.

I. Hebbende nu ettelijke Gereformeerde Theologanten en haare belijdenissen voortgebracht/ tot bewijs/ dat de H. Leere van den Sabbath en van 's Heeren dag in de grondt is gehouden/ eer de ongelukkige twisten onder de Gereformeerden daar over zijn ontstaan/ zal ik uyt de Luthersche Theolo-

loganten gaan toonen / datse in desen geen wesentlijk verschil van ons heb-ben.

Doch het zal eerst nodig zijn / dat ik van de Ausburgse Confessie iets spre-ke / overmits de partyen van den Sabbath daar op roemen / als met haar over-een-komende; het is waar / daar in wordt gezegt / dat de onderhou-ding van des Heeren dag, ingestelt in plaats van den Sabbath, niet noodig is, maar vry. Maar wy zeggen daar deze dingen toe. 1. Daar wort even aange-voeght / dat om dat het noodig was een zekeren dag te stellen, om samen te komen, de Kerk daar toe des Heeren dag verordineert heeft; zo was dan een zekeren dag nodig / en de kerk (buyten twijffel niet met uytsluyting van de Apostelen / die in order der kerke te stellen onfeylbaar waren / en door Jesu Geest geregeert wierden) heeft des Heeren dag gestelt. 2. Dewijl'er over de onderhouding van des Heeren dag toen onder de Protestanten geen dispuyt was geweest / heeft men somtijdts wat onvoorsichtig gesprooken / het welk men wat moet verschoonen; ontrent andere zaaken is dat meermaal gebeurt / en men pleegt het die schrijvers ten goeden te houden. a 't Welk Eras-mus aanmerckte ontrent eenige Oudtvaders / zeggende / in veele sulke saken moet men die oude met een goedwilligheyt, en somtijdts met verschooning le-sen; dewijl die dingen toen ter tijdt noch niet in questie gekomen waren. 3. Daar die Confessie spreekt van de Feest-dagen / daar verklaartse niet de Artikelen / die te gelooven zijn / maar zy verwerpt eenige voornaame dwa-lingen der Papisten / met naame ontrent de kerkelijke macht! want heb-bende gezegt na den Art. 21. Dit is het summier der leere, die in onze Kerken geleert wort, en die wy oordeelen over een te komen met de Prophetische en Apostolische Schrift; zeggense / nu volgen de Artikelen van de abuysen, die in de uytterlijke Kerkgewoonten verandert zijn; geen wonder dan / datse daar niet klaar en ten vollen alle de waarheydt van den sin van 't vierde ge-bodt / en van des Heeren dag hebben uytgedrukt. 4. Ook was toen de Refor-matie onder haar niet zo volkomen / datse niet wel zouden in zulken stuk wat rauw gesprooken hebben: want zo spreeken zy aldaar onder den titel van de Misse. Valschelijk worden onse Kerken beschuldigt, datse de mis te niete doen; want by ons wort de mis behouden, en met de hoogste eerbiedigheydt bedient; ook worden de gewoonlijke Ceremonien by na alle gehouden, be-halven dat by de Latijnsche Gezangen eenige Hoogduytsche gemengt worden, die toegevoegt zijn om het volk te leeren: want daarom zijn de Ceremonien van noode, om de onwetende te leeren; daar is eene gemeene mis ingestelt, na Christi ordineering; en zodanigen Mis geschiet alle Vierdag, en ook op andere dagen, indien eenige het Sacrament willen gebruycken. 5. Me-lanchton, dewelke die Confessie geschreven heeft / spreekt elders voller / en ook Lutherus, die de zelve goedt gekeurt heeft / als meede veele an-dere Lutheranen / die de Ausburgsche Confessie volgen; gelijk wy nu gaan toonen.

II.

a Præfat. in Irenæum lib. 5.

I. *Martinus Lutherus*; Indien Adam in de Onnoselheydt hadt blijven staan, zo zoude hy doch den zevenden dag heylig gehouden hebben, dat is, hy zoude op dien dag zijn nakomelingen van Gods wil en dienst onderweezen heb-ben, hy zoude Godt gepresen en gedankt hebben, op d'andere dagen zoud hy den hof gebouwt en 't Vee bezorgt hebben; ja oock na den Val heeft hy dien zevenden dag voor heylig gehouden, dat is, hy heeft de zijne op die dag ge-leert, 't welk blijkt uyt de offerhande van zijn Zoonen Abel en Cain, der-

III.

b In Gen. 2. v. 3.

 hal-

halven is den Sabbath van 't begin der wereldt gedestineert tot den Godsdienst. Elders verklaart hy / c te wenschen dat alle de Feestdagen waren afgeschaft/ uytgenoomen des Heeren dag / om datse tot misbruyk zijn ontaardet. Noch zeght hy op een andere plaats; d het is goedt en noodzaaklijk, dat eenen bysonderen dag in de week gehouden worde, om Gods woordt daar op te hooren en te leeren: want een ieder kan het alle dag niet wachten; ook eyscht de natuur, dat eenen dag in de week in ruste gehouden worde, en dat menschen en beesten van werk zich onthouden. En wederom elders. e ten minsten, moet eenen zekeren dag in de week verkooren worden tot den Godsdienst, en dewijl van onze Voorouders des Heeren dag daar toe verordineert is, zo moet deze goede en aangenoomene gewoonte der ouden niet lichtveerdighlijk verandert worden.

c In Exhort. ad Nobilit. Germ. Tom. 1 pag 305.
d Tom. 5. Germ. pag. 329
e In de groote Catechismus: en ook in de kleyne.

IV. 2. *Philippus Melanchton.* f Het gebodt van den Sabbath is Moreel, in opsigt van 't geslacht, dat is, in opsicht van de voorname zin van 't gebodt; 't is Ceremonieel in opsicht van de soort, dat is in opzicht van de onderhouding van de zekere dag, en van de wijse van de rust ..... het is waarschijnlijk, dat de Apostelen om deze selve oorzaak den dag verandert hebben, om te toonen een exempel van de asschaffingen van de Ceremonieele wetten van de Wet Mosis, in den zevenden dag; Walæus deze woorden verhaalende tekent daar op aan / g wanneer *Melanchton* dan zegt, dat de Apostelen den zevenden dag verandert hebben in een andere dag, en de Apostelen nochtans gebleven zijn binnen het zevental, zo gevoelt hy opentlijk, dat men uyt kracht van 't vierde gebodt binnen 't zevental blijven moet; ten ware yemant zeyde, dat de Apostelen in de verandering van den dag niet genoeg gedacht hebben aan de Christelijke vryheyt, of meer vryheyt wilde neemen, dan de Apostelen selfs hier genoomen hebben.

f in Catechesi, & locis Commun.
g Loci. Commun. pag. 610.

V. 3. *Nicolaus Hemmingius*, h Dezen Joodschen Sabbath is afgeschaft, wat belangt de omstandigheydt van den sekeren dag; doch al verbindt den Joodschen Sabbath ons niet in zijn soort, nochtans wat aangaat zijn geslacht, de Godsaligheyt zelfs vereyscht, dat wy weekelijks een dag van 't gemeen gebruyk afzonderen, en die tot Godsdienst besteeden, daarom is 't Godsalig gedaan van de Apostelelen, die den eersten dag der weeke, ter gedachtenis der Opstanding des Heeren uit den dooden, in de plaats van den laatsten hebben gestelt, dewelke zy genoemt hebben des Heeren dag; by ons wort die dag onderhouden, na het exempel der Apostelen, om den Predikdienst, order, discipline, en Godsaligheyt te oeffenen.

h In Decal Tit 9. de quarto præcept.

VI. 4. *Nicolaus Selneccerus.* i Godt heeft den Sabbath geheyligt, onder andere, om de instelling van een sekeren Godsdienst, waar in 't menschelijk geslacht ook in zijn onnoselheydt, dat is, al had Adam niet gevallen, Godts goetheyt zoude geroemt, en Gode aangenaame diensten zoude gedaan hebben, daar andere dingen op andere dagen souden hebben bezorgt geweest. Doch aangesien de Ceremonieele wetten zijn afgeschaft, zo wordt gevraagt, of het gebodt van den Sabbath kan nagelaaten worden, of het afgeschaft zy? Ik antwoorde 't gebodt is vermengt, ten deele is het Moreel, in opsicht van zijn geslacht, ten deele Ceremonieel, in opzicht van sijn soort; de Jooden hadden een godlijk gebodt van 't geslacht, en van de soort, of van 't werk, en van den dag, doch dewijl wy maar hebben een godlijk gebodt van 't werk, en niet van den zekeren dag, zo seggen wy, 't geslacht dat in 't gebodt bevat is, is geensins afgeschaft, en dewijl 't Moreel is, zo is 't altijdt duurende, en on-

i Pædag. Christian. part. 1. ad 4. præcept.

ver-

veranderlijk, maar de ſoort is afgeſchaft, dewelke Ceremonieel is. En om die oorzaak is den zevenden dag, van den Moſaïſchen Sabbath, door order van de Apoſtelen zelf, *Openb.* 1. Van de Chriſtenen in den achtſten verandert, dien wy 's Heeren dag noemen, om dat de Zoone Godts op den zelven uyt den dooden is opgeſtaan.

5. *Theodorus Thummius.* k De inzetting en oorſprong van den Moſaïſchen Sabbath wordt geleezen, *Gen.* 2. *v.* 1. 3. *Exod.* 20. Deſen Joodſchen Sabbath is in opſicht van 't Ceremonieele, door Chriſtus afgeſchaft, en tot den 's Heeren dag overgebracht, *Hand.* 20. *v.* 7. 1 *Cor.* 16. *v.* 2. *Openb.* 1. *v* 10. In den Sabbath moet men wel aanmercken dat'er iets Ceremonieel, dat is veranderlijk en voor een tijdt, en in tegendeel iets Moreel en altijdt duurende, en derhalven tot de ſubſtantie van den Sabbath behoorende, door de Godlijke Wet geboden is; 't Moreele kan tot dry dingen gebracht worden. 1. Dat 'er een dag tot de ruſt heylig ſoude zijn, op welken menſchen en beeſten wat van den laſt des arbeydts zouden ruſten. 2. Dat die dagh geheylight tot de Godsdienſt, in des Heeren woort te hooren en te overdenken, ſoude geheyligt en afgeſondert worden: 3. Dat die heylige ruſt op een zevende dag, niet bepaaldelijk op deſe of die, maar op een van zeven heylig moſt onderhouden worden; *Gen.* 2. *v.* 3. Den Sabbath moet dan geheyligt worden. 1. wegens Gods Gebodt. 2. Wegens de belooningen, 3. Wegens de exempelen, 4. Uyt andere oorſaken, waar van de eerſte is, op dat die tot Godsdienſt beſteedt worde, op welken dag voornaamlijk publijke vergaderingen plachten gehouden te worden; *Luc.* 4. *v.* 16. Welke gewoonte van vergaderingen te houden, op des Heeren dag is overgebracht, gelijk afgenoomen wort uyt *Hand.* 20. *v.* 7. 1 *Cor.* 16. *v.* 2. 5. Uyt de ſtraffen, gewis indien hy onder Godts volk geſteenigt is, die hout op den Sabbath alleen uyt curieusheyt vergadert hadt, *Num.* 15. *v.* 32. met hoe veel zwaarder ſtraffen ſullen zy eens geſtraft worden, die den Sabbath met zwaarder ſchelmſtukken veel godlooſer ſchenden, *Ezech.* 20. *v.* 13. zo vereyſt dan de Wet van den Sabbath, dat wy ruſten van alle uytterlijk ſlaafs werk, *Exod.* 16. *v.* 22-30. &c.

VII. k In explic. Decal. ad præc. 4. pag 122. 132.

6. *Joh. Danhawerus.* l Dat de heyliging van den Sabbath, tot den zevenden dag bepaalt, van 't begin der wereldt in den ſtaat der onnoſelheyt, voor de Wet is ingeſtelt, blijkt. 1. Door de heyliging van den zevenden dagh, *Gen.* 2. *v.* 3. dewelke beſtaat in de afſondering van den dag, zijnde anders onverſchillig, tot een heylig eynd; nu hy heeft den zevenden dag geheyligt, of om ſich zelven, of om den menſch, niet om ſich ſelven; want den Sabbath is om den menſch gemaakt, *Marc.* 2. *v.* 27; zo heeft hyſe dan geheyligt, op dat de menſch ſoude weeten, dat eenen dag van de cirkel van de week heylig moet zijn, en tot Godsdienſt toege-eygent.. 2 uyt Heb. 4. Alwaar Paulus verklaart, Pſal. 95. 11. *Ik heb gezwooren, zo zy in mijne ruſt zullen ingaan*; en hy beſluyt aldus; of den Pſalmiſt verſtaat door ruſt die ordinare Sabbath-ruſt, van dat de gronden des wereldts gelegt en volmaakt ſijn, v. 3 4., of hy verſtaat de ruſt in Canäan na zo veel omzwerven, of een extraordinare, Hemelſche, eeuwige ruſt, van 't andere leven, hy verſtaat niet d'eerſte, of twede: want hier wort van een beloofde ruſt, en niet van een eertijts gegevene ruſt geſprooken, v. 8. en hier wort van een ruſt gehandelt, dewelke alleen tot de geloovige en Godſalige behoort, in welke de ongeloovigen niet ingaan v. 6. maar die ordinaire ruſt is al over lang gegeven, de eerſte al van 't begin van de weerelt, d'andere in den ingang in Kanäan, en zy heeft vroomen en onvroomen gemeen

VIII. l In Collegio Decal. Diſp. 2. ſſ. 5.

geweest, zo blijft'er dan een rust over voor 't volk Godts: verciert, dat den Sabbath niet van 't begin des wereldt is geviert, zo disputeert den Apostel op onwaarheyt. 3. 't Blijkt uyt de uytdruklijke gewach-making van den Sabbath voor de Wet, *Exod.* 16. als van een bekende zaak. 4. Uyt de Moraliteyt van de Wet; de heyliging van den Sabbath op een zevenden dagh (niet precieselijk den Joodschen zevenden) is moreel, stellig, niet natuurlijk Moreel. 5 Uyt een gissing uyt het doen van Noach. Gen 8. v. 10. 11. **En verder daar na** [m] het is niet waar, dat de Sociniaanen willen, dat het heele gebodt Ceremonieel is: want geen Ceremonieel gebodt zoude plaats hebben gehadt in den staat der onnoselheyt; Ceremonieel was den tijt des Sabbaths; tot den laatsten dagh van de Joodsche week bepaalt, *Col.* 2. *v.* 16. en ook de reden van 't gebodt, de gedachtenis van de Egyptische slaverny, Deut. 5. v. 15. In tegendeel 't is Moreel, 1. Dat 5 na zes werkdagen een zevende heylig moet gehouden worden; daarom hebben de Apostelen, hoewel zy seer op de Christelijke vryheyt gesèt waren, des Heeren dag door haar exempel bepaalt, *Hand.* 20. *v* 7. 1 *Cor.* 16. *u* 2. *Openb.* 1 *v.* 10, 2 Moreel is het onthouden van ons profijtelijk en dienstbaar werk, *Levit.* 23. *v.* 3. Dat het stellig moreel is, een zevende dag weekelijks na ses dagen arbeydts, waar men ook den weekelijkschen cirkel begint, blijkt. 1. Om dat de woorden van den text klaar zijn, ses dagen sult gy arbeyden, de zevende is de rustdag: 2. Om dat de eerste Kerk uyt dese oorsaak geoordeelt heeft, dat het zevental niet verandert moet worden; de questie is, of 's Heeren dagh, den Christelijken Sabbath naamlijk, uit Godlijke of Apostolische inzetting vloeyt, dan of alleen uyt een menschelijke instelling? Wy berusten in de argumenten, die gemeenlijk gebracht worden voor de godlijke instelling; *eerst*, om datse door uytsteeckentheydt genoemt wort 's Heeren dag, *Openb.* 1. *v.* 10. in welken sin 't H Avontmaal genoemt wort s'Heeren Avontmaal, als van den Heere ingestelt. 1 *Col.* 11. *v.* 20. en daar kan geen reden van verscheydenheyt bygebracht worden; gy sult seggen, sy wort 's Heeren dag genoemt, om datse ter gedachtenis van de Heere is ingestelt, hoewel niet van den Heere selfs, of voor zo veel een dag van bysondere verschijning 's Heeren dag genoemt wordt, *Amos* 5 v. 18. *Mal.* 3. *v.* 1. *Joh.* 8. *v.* 56. 1 *Cor* 5. *v.* 5. Ik vraage dan, waarom worden ook niet de dagen van de Hemelvaart, en van de geboorte 's Heeren dagen genoemt; daar sy ook tot gedachtenis van de Heere sijn ingestelt. Ik zegge, een dag des Heeren, en 's Heeren dag verschillen seer veel, dat is wijder, dit nauwer, Psal. 104. v. 16. worden *Boomen des Heeren* genoemt. niemant sal nochtans zeggen, *'s Heeren boomen.* elders, bergen Godts, nochtans niet Godlijke bergen Ik loochene dat die dag s'Heeren dag genoemt wort van een byzondere verschijning, om dat Johannes dien dag verhaalt, als een bekende zaak aan de Kerken; maar indien zy zo van de verschijning zoude genoemt worden, zo soude sy donkerder sijn dan de verschijning selfs; gy sult zeggen, waarom noemt dan Justinus Martyr den selven nergens s'Heeren dag, maar altijt zondag of eerste der weeke, indien het ware aangenomen geweest, dat den dag van de Christelijke Sabbath s'Heeren dag genaamt wiert? Antw. hy heeft zo moeten schrijven, om dat hy schreef aan een Heydensch Keyser en aan Trijpho de Joode, dewelke aan de naamen of van zondag of van eerste der weeke gewent waren. Andere Oudtvaders hebben dien dag 's Heeren dag genoemt; Melito, Tertullianus, Ignatius Dionysius Corinthius. *Ten tweeden*, 't blijkt uyt Christi en der Apostelen gewoonte; Christus de Heere des Sabbaths is op den eersten dag der weeke opgestaan, en aan de

[m] Ibid Disp. 8. §. 45

de Diſcipelen verſcheenen, Joh. 20. v. 19. En wederom acht dagen daar aan; zo van gelijken hebben de Apoſtelen ſamen gekomen op dien dagh, vallende op 't Pinxterfeeſt, *Hand*, 2. v. 1. op den ſelven zijnſe ook op andere tijden tot heylige dingen ſamen-gekomen, *Hand.* 20. v. 7. 1 *Cor.* 16. v. 2., Paulus zegt, ſijt mijne navolgers gelijk ik Chriſti ben, 1 *Cor.* 11. v. 1. *Ten darden*, of 's Heeren dag is van Chriſtus ingeſtelt, of de Chriſtenen hebben een tijt lang niet uyt kracht van Godts gebodt verbonden geweeſt, eenigen dag tot de Godsdienſt toe te weyen: maar dit zoude ſtrijden tegen de Moraliteyt van 't vierde gebodt; 't gevolg blijkt, om dat na Chriſti doodt de Joodſche Sabbath niet verbondt, en Chriſtus had geen andere ingeſtelt. *Ten vierden*, deſe redenen ſijn'er noch. 1. Indien de dag der ruſte van 't werk der Schepping heeft moeten heylig ſijn, hoe veel te meer den dag der ruſte van 't werk der verloſſing. 2. 's Heeren dag is voortreflijk geweeſt door veele myſterien, zo wel in 't Oude als in 't N. Teſtament, want 't is de dag van de ſchepping der werelt, 't voorbeelt van onſe herſchepping, en den dag van den zending van de H. Geeſt, *Hand.* 2. v. 1. *Ten vijfden*, het blijkt uyt de gewoonte van de eerſte Kerk, dewelke deſen 's Heeren dag uyt Apoſtoliſche overlevering met zo grooten Godsdienſtigheyt heeft onderhouden, dat Melito, die ten tijde van Juſtinus leefde, een geheel boeck daar van geſchreven heeft, (*Euſebius lib.* 4. *cap.* 24.) dat de vergadering der Chriſtenen daar door in ſuſpicie is gekomen, van de Zon aan te bidden (op den zondag) *Tertull. Apol. cap.* 16. en datſe met haar bloedt dezen dag verzegelt heeft; want de Martelaars gevraagt ſijnde, *hebt gy des Heeren dag gehouden?* hebben geantwoort, *ik ben een Chriſten, ik kan het niet nalaaten.* Eyndelijk kan gevraagt worden, of wy gehouden zijn den heelen dag te heyligen, dan of genog zy een deel van den dage? wy antwoorden dat wy tot den heelen dag verbonden zijn want het woordt is klaar, den dagh, &c.

7. *Ioh. Gerardus.* n Dewijl den Sabbath terſtondt na de ſchepping van de wereldt van Godt geheyligt is, zo wort door 't woort gedenkt de geheugenis daar van als vernieuwt; de Iſraëliten worden te rugge geroepen na de eerſte inſtelling van den Sabbath, daarom wordt'er bygevoegt, als reden gevende, heyligt den Sabbathdag, &c. Want in ſes dagen heeft de Heere gemaakt, &c. Hier ſtaat te verklaaren; waarom den eerſten dag der weeke door de Apoſtelen tot de publijke oeffening van Godsdienſt ſy geordonneert (dat de Apoſtelen daar op vergaderingen hebben gehouden blijkt uyt *Hand.* 20. v. 7. 1 *Cor.* 16. v. 2.) De voorname oorſaak is, om dat Chriſtus op dien dag opgeſtaan is uyt den dooden, waarom d'eerſte der weeke genoemt wort 's Heeren dag, Openb. 1. v. 10. gelijk Godt op den zevenden dag geruſt heeft van het werk der ſchepping in ſes dagen, tot gedachtenis van welke weldaat den Sabbath in 't O. Teſt. was ingeſtelt, zo is Chriſtus op den eerſten dag der weeke, na de volbrachte verloſſing door zyn doodt en lijden, heerlijk opgeſtaan, tot gedachtenis van welke weldaat die eerſte dag der weeke in 't N. Teſt. gehouden wordt; **en elders zegt** Gerardus o de Iſraëliten worden te rugge geroepen na de eerſte inſtelling des Sabbaths.

IX. n Loc. Theol. Tom. 3. cap. 1. §. 124. 135. 141.

o ibid pag. 214.

8. *Fredericus Balduinus*, wat aangaat den Sabbath, p Godt heeft in het darde gebodt geboden, den Sabbathdag te heyligen; maar men moet in dit gebodt onderſcheyden het Moreele van het Ceremonieele; 't moreele is, een van die zeven dagen te heyligen, om dat de heyliging van den zevenden dag in 't gebodt wort uytgedrukt; welke heyliging beſtaat in hooren van Godts woort, en in 't gebruyk der Sacramenten, en in dienſten, die men den naaſten ſchul-

X. p Caſ. Conſcientiæ lib. 2. cap. 13. caſ. 2. 3.

dig is, welke geen Christen behoudens Godsaligheyt kan nalaaten; het Ceremonieele is, dat de Jooden buyten geval van noodzaaklijkheydt niet mochten op den Sabbath om eenigh werck uytgaan, of reysen, Exod. 16. v. 29. 30. &c. Al dat Ceremonieele verbont maar de Iooden, en 't is nu afgeschaft; ook zyn wy niet verbonden tot den zevenden dag in order; maar wy heyligen uyt de Christelijke vryheyt onsen Sabbath op den eersten dag der weeke, ter gedachtenis van des Heeren Opstanding, die daarom 's Heeren Dag genoemt wort; de heyliging van dezen dag vloeyt uyt de instelling der Apostelen, die op den eersten der weeke tot Godsdienst en tot breeking des broodts samen-quamen, *Hand.* 20. *v.* 7. Zo waren zy alle op een plaats vergadert, en waren in gebeden op den Pinxterdagh, de welke was de eerste der weeke, *Hand.* 2. *v.* 1. Oock heeft den Apostel Paulus geordonneert, dat op elken eersten dag der weeke de Collecten in de Kerk van Corinthen zouden geschieden, 1 *Cor.* 16. *v.* 1. 2. Zo heeft hy dan ingestelt, datse op dien dag souden saamen komen; nu die instelling van Paulus is van Christus: want desen H. Apostel dorst niet seggen, dan 't geen Christus door hem werkte, *Rom.* 15. *v.* 18. zo worden dan heden heylige vergaderingen op des Heeren dag gehouden uit Christi en der Apostelen instelling, dewelke hoewelze niet is de zevende in order, nochtans Sabbath genoemt wort, gelijk by de Jooden alle feesten Sabbathen genoemt wordt, elk vroom mensch is verbonden, den Sabbath te houden; dat vereyscht Gods gebodt in het darde gebodt, 't welk moreel is; nu alle Gods geboden verbinden in Conscientie, zo dat wie in een zondigt, gezegt wort alle de tien te overtreden, *Iac.* 2. *v.* 10. en daar is naaulijks een gebodt, dat Godt zo dikwils herhaalt, als dat van den Sabbath te heyligen.

XI. 9 *I. Schuppius.* q Sabbath betekent een dag der ruste, aan dat woordt moeten wy door dit gebodt gewennen; eertijdts is het de Saterdag geweest: want Godt heeft zich selven dien zevenden dag verkoosen, en na de schepping van Hemel en aarde heeft hy dien toegeweyt door zijn rust, *Gen.* 2. en *Exod.* 20. maar de heylige Apostelen hebben dien weekelijkschen vierdagh van den Saterdag op den Zondag overgebracht, niet alleen op dat 'er een onderscheyt tussen Jooden en Christenen soude zijn, maar ook om dry Artikelen van 't Christelijk geloof te heyligen; daarom achten wy dien dag met recht hoog, en zeggen, uyt Psal. 118. dit is de dag, dien de Heere gemaakt heeft; nu wy zullen niet alleen op dien dag rusten: want dat kunnen ook de Ossen en Ezels doen; maar wy zullen dien ook heyligen, dat is met heylige gedachten, woorden en werken zullen wy niet alleen den morgen maar den heelen zondag door brengen....: de Kinder Katechismus leert u, hoe den Sabbath is te heyligen; gedenkt, ô Hamburg, gedenkt des Sabbaths, dat gy dien heyliget; want niet een Keyzer, of Koning, of Burgermeester, maar Godt selfs heeft dien geboden te heyligen, &c.

q In een Hoogduytsche Predicatie over het vierde gebodt.

XII. 10. *Andreas Pruknerus.* r De vraag is, of wanneer 't Feest van een Heyligen op des Heeren dag valt, des Heeren dag boven die te stellen is? Antw. in alle manieren: want de viering van 's Heeren dag is door de Apostolische ordinantie bevestigt, *Openb.* 1. v. 10. maar 't is by toeval, dat sulken Feest, van de Kerk alleen ingestelt daar op valt. Boven deze Tien Theologanten brengen wy hier toe deze vier Rechtsgeleerden.

r Manuale mille qu. qu. 1.

XIII. Voor eerst, *Benedictus Carpzovius*, s Raadtsheer van den Keurvorst van Saxen: de Wederdoopers zijn Godloos, die de evengelijkheydt van alle

s Iurisprud Ecclesiastica lib. 2. tit. 16. Definit. 250.

gelijkheit van alle dagen wederom willen invoeren, ſteunende op dat woort van Paulus, *Rom.* 14. *v.* 5. *Gal.* 4. *v* 10. zy confundeeren den dienſt Godts en de order, in opſigt van de order is d'eene dag heyliger dan d'andere, door godlike ordinantie; de moreele Wet ſtaat als noch, waar door Godt het onderſcheyt heeft gemaakt tuſſen werkdagen, en Feeſtdagen, Exod. 20. v. 9. 10 En hy heeft geboden, op een zekeren tijt aan 't lichaam ruſt, en aan Godt dienſt te geven; dat onderſcheyt wort ook vereyſcht door de order en welgeſchiktheyt in de gemeynte 1 Cor 14. v 40. Laat dan niemant denken, dat de heyliging van de Sabbath ſonder ſonde en ergernis kan verſuymt, en onderlaaten worden; want dewijl die heyliging in de Tien geboden belaſt is, zo moet ſe in Conſcientie verbinden; inſonderheyt dewijl geen gebodt dikwilder herhaalt wort. Indien gy nu vraagt, waar in de heyliging van den Sabbath beſtaat, de Theologanten antwoorden kortelijk, in ruſt van arbeyt en in de heyliging van de ruſt, *Exod.* 20. *v.* 10. waar uyt blijkt, dat al dien arbeyt op den Sabbath verboden is, die anders op werkdagen pleegt te geſchieden; laat zich dan de Heeren wel wachten, gebiedende, en van gelijken de onderdaanen en dienaars, gehoorſamende; welke vermaaning wy leezen ingevoegt te zijn in de Kerkelijke ordinantie van den Keurvorſt van Saxen, *Art.* 17. de ſelve waarſchouwing is herhaalt geweeſt in het Synodaal beſluyt van den 6 Auguſti 1524. Men moet dan van ſulken arbeyt ſich onthouden op den Sabbath, niet alleen. 1. Wegens Godts ſeer geſtreng gebodt; maar ook 2. Op dat den Godsdienſt betracht worde: want de billikheyt eyſcht, dat wy tot de eere van Godt, die ons weekelijks zes dagen tot onſen arbeyt heeft verleent, den zevenden heyligen; en eyndelijk, 3. Op dat voor 't lichaam geſorgt worde, door ruſt van den daaglijkſchen arbeyt, welke aan de kinderen, dienſtboden, en beeſten niet is te benijden; welke redenen den Keurvorſt van Saxen ſeer kortelijk heeft aangetekent in die genoemde 17de Artikel.

De tweede is *Ægidius Strauchs*, Profeſſor der Hiſtorien tot Witteberg, zeggende; ¹ De vraag is, van wat tijdt de onderhouding van den zevenden dag is onderhouden geweeſt? Antwoordt. Van de tijt der Schepping af: want van die tijdt, dat die zevende dag van Godt geheyligt was, moſten de menſchen, aan welke die wet gegeven was, dezelve plechtelijk houden, inſonderheyt dewijl'er met zo veel woorden geſegt wordt, dat die heyliging om den menſch geſchiet is, *Marc.* 2. *v.* 27. Nu die heyliging is geſchiet van den zevenden dag der ſchepping af; ergo moet de onderhouding deſſelfs van daar afgehaalt worden; daar komt by, dat in de Schriftuur voor het geven van de Wet van den Sabbath, als van een zeer bekende zaak, gewach gemaakt wordt, Exod. 16. v. 26. waar op den Autheur van den brief tot den Hebreen. 4 cap. v. 3. ongetwijfelt wijſt, zeggende, dat die eeuwige ruſt, die Godt voor ſijn Kinderen bereydt heeft, niet alleen voorgebeeldt is door de bezitting van 't heylig landt, maar ook door den Sabbath al van 't begin der wereldt; waar toe ook zommige willen dat ſtrekt, 't geen Noach ten tijde van de Zondtvloet gedaan heeft, die alleen na den zevenden dag de Vogelen, om te beproeven, uytgelaten heeft, *Gen.* 8. *v.* 11. door welke en andere Argumenten aangeleyt, wy ook met *Rivet*, en andere van de onſe ſtellen, tegen *Rob. Loë* en *Gomarus*, haalende den oorſprong van den Sabbath van 't regenen van 't Manna, dat de heyliging tot eenen zevenden dag verbonden, hoewel die heden niet de Joodſche is, behoort heeft tot de Moreele Wet, niet wel de natuurlijke, maar de ſtellige. Wert gevraagt, welke dagen van de week by verſcheyde

XIV.

¹ In Breviaris Chronolog. lib. 2. cap. 2. ad quæſt. 1. & 8.

Volkeren zijn Vierdagen geweest? van de oudtste tijden af wierden de weekelijksche Godsdiensten op den zevenden dag betracht; welke gewoonte, als vloeyende van Godts ordinantie, de Jooden noch heden onderhouden; maar de eerste Christenen zijn van de zelve afgegaan, scheydende zich in dit stuck van de Jooden, en toeweyende aan den solemneelen Godsdienst den eersten dag der weeke, van welke Kerkelijke wijse van doen al ten tijde der Apostelen schijnen gedenktekenen te zijn, Joh. 20 v. 19 26. Hand. 2. v. 1. Hand. 20. v. 7. 1 Cor 16 v. 1. Gewis hadden de Christenen de Apostolische traditie niet kunnen bybrengen, zo souden sy met zo grooten Godsdienstigheydt en standvastigheyt den eersten dag, of zondag niet wel onderhouden hebben, dat *Melito* levende ten tijde van *Justinus* een heel boek daar van geschreven heeft; dat de vergaderingen der geloovigen daar door in suspicie zijn gekomen, van Afgodischen dienst aan de Zon gegeven, gelijk *Tertullianus* getuygt, *Apolog. cap.* 16. en datse dien dag met haar bloedt versegelt hebben; want de Martelaars ondervraagt zijnde, *hebt gby des Heeren dag onderhouden*? hebben geantwoort, *ik ben een Christen, ik kan 't niet nalaten*.

XV. De Darde is / Henricus Ernstius, Rechtsgeleerde / en Koninklijk Professor / in de Deensche Academie te Soor; dezelve heeft twee boeken van den Sabbath geschreven / v een in 't Latijn / in het jaar 1650. waar in hy staande houdt / dat den Sabbath is van den beginne des werelds ingestelt / en derhalven Moreel / en dat des Heeren dag is van Goddlijke of Apostolische Authoriteyt; en een ander in het Hoogduyts / genaamt Zondags vraagen, uit de oude Kerken Leeraren, en uyt de Theologanten van de Ausburgsche Confessie, en andere Godvruchtige mannen, na Godts woordt beantwoordt; waar in hy alles / van het onderhouden van 's Heeren dag / bewijst 't geen in onze Kerk geleert wort; de woorden aan te haalen zoude te breet vallen.

v Sabbatismos, sive Commentatio de studiis Diebus Festis convenientibus;

XVI. De Vierde is Salmuthus, een Hoogduyts Rechtsgeleerde / (of hy Lutersch is geweest / weet ik niet zeker) dewelke verhaalende / hoe de Constitutie van *Constantinus*, dewelke staat *L. Omnes* 3. *C. de Feriis*, om gewichtige redenen van Leo *Novell.* 54. verbetert is / deze zijne woorden daar op voegt; x En aangezien van zeven dagen een tot des Heeren eere geconsacreert is, zo zoud het een bewijs zijn van een geheele lossigheydt ontrent Godsdienst, zo wy niet te vrede waren met de andere dagen tot ons werk te gebruyken, en dien dag niet voor den Heere ongeschonden en heylig hielden, maar oock dien gemeen maakten, en meinden, dat die ook tot ons werck magh gepast worden.

x 1. Ad Pancirolli novère per ea Tit 22.

Het Tiende Kapittel.

Het gevoelen van de Kerk van Engelandt over den Sabbath en 's Heeren dag, betoont. 1. Uyt dry *Concilien*. 2. Uyt vier politike Ordinantien van 't Parlament, en van Koning *Eduard* de Zesde, Koningin *Elizabeth*, Koning *Jacobus*, en Koning *Karel*. 3. Uyt vier Algemeen aangenomene Schriften, de Onderwijzing van een Christen mensch, de Liturgie, de Homilien, en de Kerkelijke Canones. 4. Uyt

Tien Theologanten, naemlijk 1. Bisschop *Hooper*. 2. Bisschop *Andrews*. 3. Bisschop *Lake*. 4. Bisschop *Bayly*, 5. Bisschop *Babington*. 6. *Mr. Fox*. 7. *Dr. Fulck*. 8. *Mr. Greenham*, 9. *Dr. Perkins*. 10. *Dr. Bound*.

Nu komen wy tot de Engelsche Kerk / om te toonen welk haar gevoelen zy geweest / eer de twisten over den Sabbath in 't midden van haar zijn gerezen; En hier zullen wy wat breeder zijn in de getuygenissen by te brengen / overmits de Sabbath-bestrijders 't volk willen wijs maken / dat ons gevoelen over den Sabbath laat is opgekomen in Engelandt door eenige (smadelijk genoemde) Puritainen; en dat het van haar tot ons in Nederlandt is als overgevlogen. De onwaarheyt van dien zal blijken uyt het navolgende verhaal; en ik zal hier maar verhaalen / wat hier van onder haar gevoelt en geschreven is tot het jaar 1600. of daar ontrent. En daar zal ik betoonen. 1. Wat hier van gestatueert is in dry van haar Oude Concilien, 2. Wat Koning Eduard de Sesde / Koningin Elizabeth, Koningh Jacobus, en zijn Zoon Karel den eersten daar over verklaart en geboden hebben. 3. Wat aangaande den Sabbath in eenige publijke / en door gemeene handt uytgegevene en gemaintineerde Schriften is bevat. 4. Wat de voornaamste oude Theologanten onder haar / en bysonder de Bisschoppen / daar over geschreven hebben. III.

Voor eerst / de dry Concilien zijn deze. *a* *Het eerste* gehouden in 't jaar 747. tot Cloveshove; daar in wiert aldus besloten / laat des Heeren dag met zijn behoorlijke eer door een ieder geviert, en alleen tot Godsdienst toegeweyt worden; en laat alle Abten en Predikers op dezen allerheyligsten dag blijven binnen haar Kloosters en Kerken .... nalaatende uytterlijke bezigheden, en wereltsche vergaderingen, en reysen, ten zy eenige onvermijdelijke oorsaak haar dringe; en laatse Prediken tot de gene die onder haar bediening zijn, den regel van een Godsdienstige wandel, en van een goet leven, uyt de heylige Schrift. Het *Tweede* Concilie in 't jaar 784. maakte dezen regel / Op alle Feestdagen, en 's Heeren dagen laat ieder Priester voor 't Volk Christi het Evangelium Prediken.... en daar na staat'er; Christus leedt voor ons in de zesde eeuw van de wereldt, op dien zesden dagh van de week, en hermaakte den verlooren mensch, door zijn lijden; en zijn mirakelen hebbende gedaan, rustede hy in het graf op den Sabbath; en hy heyligde des Heeren dagh door zijn Opstanding: want des Heeren dag is den eersten dag van de weereldt, en de dag van Christi Opstanding, en de dag van Pinxteren, en daarom is zy heylig, etc. Het *Darde* Concilie in 't jaar 1009. besloot aldus, laat een ieder devotelijk onderhouden het Feest van Zondag, en 't geen daar toe behoort; laat hem naarstigh zich onthouden van Koophandel, en wereldtsche vergaderingen, als mede van jaagen, en werelts werk op dien heyligen dag; een andere oude Coppe drukt het aldus uyt / De Feestdagen van 's Heeren dagh moeten met de grootste eer geviert worden; laat geen dienstbaar werk daar op geschieden; laat Wereltsche affaires en publijke processen neergelegt worden. By dese Concilien mochten wy voegen de woorden van *b* Beda, een Engelsman / geleeft hebbende in de achtste eeuw / seggende / gelijk wy boven van Isidorus Hispalensis verhaalden; De Apostelen ordonneerden des Heeren dag met Gods- II.

a Ziet Caudrey and Palmer, Sabbathum Redivivum 4. part. pag 619. 620.

b Venerabilis Beda Ziet Heylin. Hist. Sabb. 2.

part. pag. 134. en Cawdry supra pag. 609. Godsdienstige plechtelijkheyt daar om te houden, om dat onse Verlosser daar op van den dooden is opgestaan, dewelke daarom 's Heeren dag genoemt wort, op dat wy op den zelven rustende van alle aartsche daaden, en van de verzoekingen des wereldts is, zouden bezig sijn in Godsdienst, gevende dezen dag behoorlijke eere, wegens de hoop der Opstanding, die wy daar in hebben.

III. Sint de Reformatie in Engelandt is aldus door Politijken aldaar geboden aangaande des Heeren dag. Voor eerst, Koning Eduard de Zesde besloot in 't jaar 1553. met het Parlament aldus / Aangesien de menschen t'allen tyde zo niet indachtig zijn, Godt te looven en te prijsen, noch zo gereedt, om te gaan hooren Godts woordt, en te komen tot de heylige Communie, &c. als zy wel verplicht zijn; daarom is het heylzaam besorgt geweest, dat 'er eenige zekere dagen zouden gestelt worden, waar op de Christenen van allerley werk zouden afhouden, en zich alleen en geheel geven aan 't voornoemde heylige werk, behoorende eygentlijk tot de waare Godsdienst; laat het dan geordonneert zijn, &c.

IV. Ten anderen, de Koningin Elisabeth vereyste in haar Beveelen, die uytgegeven wierden in 't eerste jaar van haar regeering / dat des 's Heeren dag aldus zoude worden onderhouden; Alle des Konings getrouwe en beminde Onderdaanen zullen van nu voortaan vieren en houden haaren heyligen dag, volgens Godts heylige wil, en welgevallen, dat is, in Gods woordt te hooren leezen en Prediken, in private en publijke gebeden, in haar misdaaden, tegen Godt te erkennen en te verbeteren, in zich met haar naasten te versoenen, waar mede zy twist hebben gehadt, in meenigmaal de Communie van Christi lichaam en bloedt te ontfangen, in armen en zieken te besoeken, gebruykende alle matigheydt, en Godzalige wandel. In het zelve jaar wierdt in 't Parlament diergelijk beslooten / aangaande het publijk ter Kerke komen. Het is waar / dat Koning Eduard en Koningin Elisabeth in haar ordonnantien de menschelijke heylige dagen ook geboden hebben te onderhouden / en datse toegelaaten hebben in den oeghst te werken; maar dat verhindert niet / dat wy niet zouden zien / datse des Heeren dag hebbben willen geheyligt hebben; ook is van zommige opgemerkt / datze niet zo zeer op den zondag als wel op de andere heylige dagen toelieten somtijdts te werken; behalven datse het werken toelieten / als de noodt het soude vereyschen / of gelijk [c] een party van den Sabbath in Engelandt zelfs belijdt; zy lieten noodzaaklijk werk toe; welkes nalaating notoire schade zoude toebrengen: want [d] zo staat in de Ordonnantien van Koning Eduard, en Koningin Elisabeth, welke hy aanhaalt; om te behouden 't geen Godt gezonden heeft, naamlijk als 't in gevaar is van verlooren te gaan; en dan voegen sy 'er by / om Phariseische superstitie tegen te gaan / waardoor men geen vryheydt zoude laten in gevallen van noodzaaklijkheyt / ontrent welke Godt selfs dispenseert; indien de menschen wegens eenige angstvalligheydt der Conscientie op die dagen souden onthouden van werk, zy souden zwaarlijk tegen Godt zondigen, en Hem mishagen.

c White Bisschop of Ely of the Sabbath pag. 224.

d Q. Eliz. Injunct. zo K. Edward 6. Injunct.

V. [e] Pet. Heylin. heeft aangeteekent / en uyt hem heeft het de Professor Burman, dat 'er in de Acte van 't Parlament / gemaakt in de dagen van Coning Eduard de zesde / eenige woorden staan in de Voorreden des zelfs / aangaande de Heylige dagen / welke en hoe vele / als gelaaten door de Authoriteyt van Godts woordt aan de Authoriteyt van Christi Kerk, om die te stellen door de discretie van de Overheden en Leeraars, na dat zy zullen bequaamst oordeelen,

e Preface to Dr. prideaux his Lecture concerning the Doctrine

len, tot Godts eer en des Volcks stichting; 't welck Heylin ook wil verstaan hebben van des Heeren dag / gelijk, zegt hy / door 't lichaam van de Acte ten vollen blijkt; maar g Twissus antwoort daar op / dat dit zoude verstaan zijn niet alleen van de Heylige dagen, maar ook van des Heeren dagh, is een zaak, die zeer ongelooflijk is; en hy tracht sulken stouten bevestiging niet te rechtvaardigen, door eenig deel van die Acte by te brengen; alleen zegt hy, dat het blijkt door 't lichaam van de Acte; maar wat dat zy in het lichaam van die Acte, dat verzwijgt hy zeer verstandelijk; hoe onwaarschijnlijk is 't dat Bisschop *Andrews* dese leere in de *starre-kamer* zoude tegenstaan hebben, indien een Parlament van Bisschoppen, en dat in de dagen van Koning Eduard de Zesde: zulks had staande gehouden, want hy verklaart, (dat die twee alleen, des Heeren dag, en des Heeren Avontmael genoemt worden des Heeren, om te toonen, dat het woort *des Heeren* in beyde op de selve wijse te nemen is; en hy neemt op zich te betonen, dat'er in de Schrift zelfs een gebodt is voor de onderhouding van des Heeren dag; en Bisschop *Lake* verklaart van gelijken, datse niet is *liberæ observationis*, maar datse noodzaaklijk moet onderhouden worden; zoo spreekt ook h Cawdrey, zeggende; 't is blijkelijk, dat de Acte spreekt van de Heylige dagen, en niet van des Heeren dag, dewijl'er staat, dat der zelver getal niet bepaalt is; en 't gemeene Gebede-boek, gebiedende op 't leezen van het vierde gebodt, (gelijk ook van de andere) te zeggen, *Heere ontfarmt u onser, en neygt onse herten om deze wet te onderhouden*, geeft een verklaring van die Acte.

of the Sabbath. f Vindic. Disquis. pag 49. g Of the Morality pag. 84. 105.

h Sabbath Rediv. part. 4. pag 623.

VI. Ten Darden, Koning Jacobus, de Zesde / gaf zijn Zoon Hendrik dezen raadt; i Hoewel spellen en geoorloofde May-recreatien en vrolijkheydt op Kersmis, sonder superstitie mogen gebruykt worden, nochtans altijdt behoudens, dat den Sabbath heylig onderhouden worde, en dan geen ongeoorlofde tijdtverdrijf gebruykt worde, voegende daar noch by deze woorden / *si modo Diem Domin. cum Ludicris istis exemptum, Deo soli consecremus*; indien wy maar des Heeren dag van die spellen onttrekken, en dien Gode alleen toeweyen. Waar in twee dingen zijn aan te merken / 1. Dat hy des Heeren dag den Sabbath noemt. 2. Dat hy vereyscht / dat die heylig onderhouden worde / en in 't bysonder / dat op dien dag spellen en May-plaizieren ongeoorloft zijn. Hy spreekt daar wel voor het onderhouden van Kersmis; maar de dag was wel eer / dat Koning Jacobus zich in een Synode in Schotland / gehouden tot Edenburg, in 't jaar 1590. gelukkig roemde, dat hy gebooren was, om in een landt te heerschen, alwaar den Godsdienst bloeyde in de grootste zuyverheyt, selfs boven de Kerk van Geneven: *nam illi observant Pascha & pentecosten; quâ Authoritate id faciant, ipsi viderint*: want zy onderhouden noch Paaschen en Pinxteren; laat haar toezien, door wat Authoriteyt zy dat doen.

i Basilic. Dor lib 2. pag. 14.

VII. Wanneer den Koning Jacobus eerst quam in 't Coninkrijk van Engelant / in 't Jaar 1603. gaf hy deze Openbare Proclamatie uyt / Aangesien hy bericht was, dat'er in voorige tijden een groot versuym was geweest in den Sabbathdag te onderhouden; dat nu stricter belast en geboden wiert, tot beter onderhouding van de zelve, en tot vermijding van alle Godlooze ontheyliging desselfs, dat geen Beer of Stier-bytery, Comedi-speelen, of andere diergelijke ongeregelde en ongeoorlofde exercitien of tijdtverdrijven, zouden hier na oyt gehouden of gepleegt worden op eenigen Sabbathdag; noemende daar wederom des Heeren dag Sabbath, en verhoogende den zelven boven de hey-

 lige

lige dagen / op welke deze spellen toegelaten worden / maar op den Sabbath ja den heelen Sabbath) alleen verboden. Daar na in 't jaar 1618. heeft hy wel een andere ordonnantie van vryheyt gegeven / welk exempel Carel den eersten in 't jaar 1634. volgde; doch daar van zullen wy hier na breedt spreeken / als wy van de Sabbath-bestrijdingen in Engelandt zullen handelen.

VIII. Ten vierden, Koningh Karel den eersten heeft in zijn eerste Parlament / in 't eerste jaar zijner regeering / dese Wet ontrent de onderhouding / en niet ontheyliging van den Sabbath gemaakt; Nademaal Gode niet aangenamer is, dan zijn waren en oprechten dienst, volgens zijnen heyligen wil, en dat de Heylige onderhouding van des Heeren dag een principaal deel is van den waren Godsdienst, welke in zeer veel plaatsen van dit rijk voor heenen ontheyligt is, en noch ontheyligt wort, en by 't ongeregelt volk zeer versuymt wort, in 't frequenteeren van Beer-en Stierbytingen, Comedien, Spellen, en andere ongeoorlofde exercitien en vermaaklijkheden op des Heeren dag; zo wierden van hem niet alleen soodanige spellen, vermaaklijkheden, en vechting der beesten verboden, onder sekere geltboete / maar hy voegde het navolgende daar noch by / dat nu voortaan geen samenkomsten, of vergaderingen van volk, uyt haar parochien, op des Heeren dag zouden gemaakt worden, om eenig spel of tijdtverdrijf / hoedanig het ook zy; daar-en-boven / dat geen Voerman / Waagenaar / of Karreman / of diergelijke voortaan op des Heeren dag soude mogen reysen / op de verbeurte van twintig schellingen / voor ieder faut; en dat geen slachter / of door zich of door yemant anders met zijn consent / op den genoemden dag slachte / of eenig vleesch verkoope / op de verbeurte van zes schellingen en acht pence. Van gelijken heeft hy geordonneert in Schotland, in het tweede Parlament aldaar gehouden tot Edinburg, in 't jaar 1640 / dat de weekelijksche marktdag tot Edinburg en op andere plaatsen / alwaar zy 's maandags placht gehouden te worden / verlegt zoude worden, om dat anders de voorgaande Sabbathdagh geprofaneert, en de menschen van den Godsdienst afgetrokken wierden.

IX. Dit is aangaande het Twede, dat ik woude toonen; Nu wat belangt het Darde, wat in publijke en door gemeene handt uytgegevene Kerkelijke Schriften en Constitutien ontrent den Sabbath is geordonneert. Daar vinden wy Voor eerst, dat'er is een boek / genaamt de Onderwijsing van een Christen-mensch, welk van de heele Clergie is beschreven / en goedt gekeurt (want de namen van een-en-twintigh Bisschoppen / en van zeer veel Doctooren der Theologie staan'er voor) en door Authoriteyt van Hendrik den Achtsten in 't jaar, 1543. is uytgegeven / en van beyde Huysen des Parlaments geapprobeert; waar in aldus van 't vierde gebodt gesprooken wort / Alle Bisschoppen en Predikers moeten 't Volk neerstig leeren, en onderrichten, datse alle tegen 't vierde gebodt zondigen, die zich niet onthouden van haar vleeschlijke wil en vermaak; als mede alle die zich op dien heyligen dag niet geheelyk tot heylige en Godsdienstige werken overgeven, en dat niet alleen in de Kerken, maar ook in haar huyzen; maar den tydt verslyten in ledigheidt, overdaadt, dartelheidt, of ander ydel vermaak, 't welk niet is na 't oogmerk van dit gebodt, maar na de gewoonte der Jooden, en Godt zeer vertoornt.

X. Ten Anderen, in de Liturgie of het Formulier-boek van de Engelsche Kerck / met veel beraadt gemaakt / ten tijde van Koning Eduard / door de voornaamste hoofden van 't Koninkrijk; Daar in worden de Tien geboden neergestelt / en ook 't vierde Gebodt zo letterlijk / als het aan de Jooden gegeven

geven was / met een uytschietend gebedt achter het zelve / eerst, om vergeving van de verbreekingen van dat gebodt in de voorleden tijdt / *Heere ontfarmt u onzer*; ten anderen / om genade, om dat gebodt voor den toekomenden tijt beter te onderhouden; *En neigt onze herten, om deze Wet te onderhouden.* Alwaar op te merken is. 1. Dat de Kerk daar door den Sabbath des Heeren dag verstaat. 2. Datse de onderhouding van des Heeren dag neemt / als gefondeert op het vierde Gebodt. 3. Dat zy beoogt / dat dien dag als een Sabbath soude gehouden worden / en daarom gebiedtse dat gebedt / om vergeving en genade / zo wel in dit als in de andere geboden.

Ten darden, Het boek van de Homilien (uytgegeven in 't jaar 1551. onder Koningh Eduard de Zesde) 't welck gemeenlijk de leere van de XI.
Engelsche Kerk genoemt wort / en 't welk alle / die in ampten waren in de Engelsche Kerk / plachten te onderschrijven; 't zelve heeft in de Homilie van de tijdt en plaats van 't Gebedt, zoo klaar en gesondelijk deze leere voorgestelt / dat / gelijk k Cawdry en Palmer zeggen / al wie de byzonderheden met een onpartijdig oogh leest, waarlijk zoude denken, dat het door Prophetie, of door een bysondere Voorzienigheydt Godts geschreven was, om zo 't mogelijk was, voor te komen de vryheyt, of liever losse ongebondenheit van de laater tijden, die door zommige van de nakomelingen soude ingevoert en begunstigt worden; die Homilie is zo volkomen voor een Christelijken Sabbath, dat indien alle de Puriteynen in de weereldt haar hoofden hadden samengelegt, zy konden noch behoefden geen grooter strictheyt te vereyschen. Aldus staat daar; l Door dit gebodt worden wy verbonden tot eenigen tijt, naamlijk om eenen dag in de week tot heylige oeffeningen toe te weyen, op welken wy van alle, ja ook geoorlofde en nodige werken moeten rusten: want gelijk uyt dit gebodt blijkt, dat niemant in de zes dagen moet traag en ledig zijn, maar alle in die kunst en besigheyt, welke Godt haar gegeven heeft, vlijtig werken; zo heeft Godt ook aan alle in dit gebodt uytdruklijk geboden, datse op den Sabbathdag (dien men gemeynlijk Zondag noemt,) van alle weekelijks werk souden rusten, ten eynde, dat gelijk Godt zelfs ses dagen gewerkt, en den zevenden gerust heeft, en den selven gesegent, en geheyligt, en tot rust toegeweyt heeft, ook alzo Godts gehoorsaam Volk den Zondag heylig en Godsdienstig moeten besteden, en van de gemeene daaglijksche besigheden rusten, en derhalven zich geheel tot Godsdienstige oeffeningen begeven. Want Godt heeft de onderhouding van dezen heyligen dagh niet alleen geboden, maar hy heeft ons ook door zijn exempel tot desselfs stricte onderhouding opgewekt; Kinderen van goeder aart gehoorsamen niet alleen 't gebodt van haar Ouders, maar zy onderhouden en volgen ook haar daaden en exempelen na; zo moeten wy van gelijken, indien wy ons rechte kinderen van onze Hemelsche Vader willen betoonen, den Christelijken Sabbath strict onderhouden, niet alleen om dat het Godts uytdruklijk gebodt is; maar ook op dat wy door het exempel van onse genadige Heer en Vader na te volgen, ons souden gehoorzaame kinderen toonen,.. Dit exempel en gebodt Godts begonden de Godsalige Christenen onmiddelijk na Christi Hemelvaart te volgen.... zoo zijn dan te bestraffen alle, die dese heylige rust sonder eenige noodsaaklijkheyt breeken, door rijden, reysen, drijven, draagen, roeyen, en vaaren, door koopen en verkoopen, houdende markten, en al op den Zondag; ook door hovaardy, en pracht, door kijven en vechten (de gemeene metgesellen van de gemeene vermaaklijkheden en tijdtverdrijven) wulpsheyt, en selfs ydel geklap, &c.

k Sabb. Redív. part. 4. pag 625.

l Homily of the time and place of prayer.

Uyt welke woorden dit op te merken is. 1. Dat alle Christenen volgens die Homilie moeten / en uyt kracht van 't vierde gebodt verbonden zijn / om 's Heeren dagh heyligh te onderhouden. 2 Dat uyt kracht van 't zelve gebodt eenen dagh van zeven geduurigh moet geheyligt worden. 3. Dat de heyliging van 's Heeren dag gesondeert en geboden wordt in 't vierde gebodt. 4. Dat dezen dag geheelijk in rust en heylige betrachtingen moet doorgebracht worden.

XII. Ten Vierden, hier komen noch in aanmerking de kerkelijke Canones of Regelen van de Kerk van Engelandt: want aldaar gebiet zy in de dartiende Canon, handelende van de rechte onderhouding van de zondagen en heylige dagen / dat alle haar gehoorzaame kinderen / des Heeren dag gemeynlijk Zondag genoemt, en andere heylige dagen zouden vieren, na Godts heylige wil en welbehagen, op de navolgende wijse, 1. In Godts woordt te hooren, leezen en leeren. 2. In private en publijke gebeden. 3. In haar misdaaden te belijden, en de selve te verbeteren. 4. In zich in de liefde met haare naasten te versoenen. 5. In meenighmaal het Avontmaal te ontfangen. 6. In armen en zieken te besoeken. 7. In alle vroome en nuchtere wandel. Het is op te merken / dat dese Canon genomen is uyt de voornoemde Ordonnantie van Koningin Elizabeth / doch met dit onderscheydt 1. Dat hier eenig onderscheyt gestelt wordt tussen den 's Heeren dag / en d'andere heylige dagen; doch aldaar wiertse alleen genoemt de heylige dag. 2. Dat hier uytgelaten wordt de toelaating van werk in den oegst / dewelke daar toegestaan wiert. Deze vier getuygenissen / genoomen uyt algemeen-geapprobeerde Schriften / zijn soo klaar en volkomen / dat het wonder is / dat yemandt soude derven zijn mont tegen so klaaren bewijs open doen: evenwel hebben Heylin en de Bisschop van Ely haar uytterstesbest gedaen / om een mist te verwecken tot verduystering van deze Zon; doch hoe ydel zy daar in gewerkt hebben / heeft Cawdrey klaar getoont / dewelke kan nagezien worden / van de gene die'er lust toe hebben.

XIII. In de Vierde plaats zal ik ettelijke van de voornaamste Engelsche Theologanten bybrengen (die meest alle in de voorgaande eeuw geleeft hebben) of immers in 't begin van deze eeuw gebloeyt hebben / eer de verschillen over den Sabbath in Engelande in zwang gingen; waar onder zijn vijf Engelsche vermaarde Bisschoppen / op dat blijke / dat het niet zijn eenige laat opgekomene Presbyteriaanen / of Independenten / of alleen de so genoemde Puriteynen / die rechtzinnigh van den Sabbath gesprooken en gevoelt hebben.

XIV. D'eerste is Bisschop Johannes Hooper, die waarde en vermaarde Martelaar / die gestorven is in het jaar 1555. dezelve schreef aldus in een Tractaat over de Tien geboden; te dien eynde heyligde Godt den Sabbathdag, niet op dat wy ons tot quaat of tot sulken Heydensch vermaak zouden begeven, gelijk nu onder het Heydensch volk in gebruyk is, maar op dat wy op dien dag vry zijnde van den arbeyt van deze wereldt, Godts werken en weldaden met dankbaarheyt souden aanmerken, hooren Godts Woordt, eeren Hem / en vreesen Hem / en alsdan verneemen / wie en waar de arme leden Christi zijn / die onze hulp van doen hebben. Hier noemt hy des Heeren dag Sabbath / en zegt Godt heeft dien geheyligt / dat is ingestelt / en datse moet onderhouden worden met te rusten van arbeyt / en met overdenking van Godts werken / danksegging / hooren / etc. Heylin brengt hier tegen / dat Hooper een weynigh te vooren zegt / d'eene dag is niet heyliger dan de andere; wy antwoorden / 't is waar / niet heyliger in zich zelven (en zo was ook den Saterdags Sab-

bath

bath niet heyliger in zich/ dan eenige andere dag van de week/ maar zy was zo/ alleen door Godts gebodt/ en heyliging; en in dien opsichte is ook des Heeren dag heyliger; welken gelijk Hooper zegt/ de Heere geheyligt heeft tot die heylige eynden; voegende daar by/ die dag is altijt heyligst, die wy tot heylige werken geven.

Hier moet ik iets seggen aangaande de Professor m Burman, dewelke uit het Engelsche Martelaars-boek eenige woorden van de Martelaar Tyndal aanhaalt/ waar in te kennen gegeven wordt/ dat wy sijn Heeren van den Sabbath, en dat wy dien in eenen anderen dag kunnen veranderen; en hy zegt/ dat de Martelaars in Fryth en Hooper diergelijk zeggen/ en dat ten tijden van Coning Eduard, die hy betere tijden noemt/ die dingen goed gekeurt zijn van de Kerk en 't Parlament van Engeland, en hy besluyt met die woorden; zo gevoelden de Engelsche ten tijde van de Reformatie; hoe zijnse nu daar van verandert, en door haar veele andere? Doch wy antwoorden. 1. Dat die woorden van Tyndal, noch diergelijke van Fryth en Hooper te dier plaatse/ alwaar hy zegt/ datse staan/ niet gevonden worden; Essenius heeft de plaatsen nagezocht/ en ik hebse nagesocht/ en andere meer/ doch sy staan'er niet; 't schijnt dat Burman zijn Autheurs citatie niet nagesien heeft/ te meer/ om dat hy zegt/ dat Tindal geleden heeft onder Hendrik den achtsten/ daar hy niet in Engelandt/ maar in Brabant te Vilvoorden verbrandt is. 2. Wat het gevoelen van de Engelsche kerk sy geweest in de eerste Reformatie/ is uyt de voor-aangetoogene texten van de Concilien/ politijke besluyten/ en gemeen-aangenomene Canones, Liturgie, en Homilien af te nemen. 3. De tijdt van de eerste Reformatie van Engelandt was gewis de beste niet/ in tegenstelling van de volgende: want daar wiert noch al veel schuym en overblijfsel van 't Pausdom behouden/ gelijk blijkt uyt haar order en regeeringh van Bisschoppen, uyt haar Gemeen Gebede-boek, en Feestdagen. De Schotse Reformatie was zuyverder/ en ook die welke daar na in Engelandt geschiet is/ indien men maar letten wil op haar Confessie/ Catechismus en kerken-ordening. Al had Tyndal misschien zo geschreven of gesprooken/ gelijk Burman verhaalt/ 't ware geen wonder/ dewijl toen het licht noch in alles zo klaar by haar niet en was/ gelijk getoont zoude kunnen worden uyt dat zelve Martelaars boek/ alwaar de zelve Tyndal aan Joh. Frijth schrijft/ dat men de tegenwoordigheyt van Christi lichaam in 't Sacrament als yets middelmatigs moet laaten. XV.

m Vindic. Disquis. pag. 49.

De tweede is Bisschop Lancelotus Andrews, dewelke aldus van den Sabbath schreef; n Wy moeten den Sabbath door onse rust heyligen, en door onze gehoorsaamheydt heylig onderhouden, eerst in ons oordeel, door een eerbiedige achting daar van, niet als een dag van menschen gestelt. Ten anderen in ons gebruyk, voorgestelt, Jes. 58. v. 13. niet volgende onze eygene wil, noch doende onse eygene werken. Wy moeten onse lichamen en zielen op desen dag zo rust geven, dat ons niets ontstelle; en daarom niet alleen alle wereltsche zorgen, maar ook de werken van ons beroep zijn op dezen dag verboden; op dat zo ons heele lichaam zy vaardig ten dienste Godts; niet dat de werken van onse beroepen quaadt zijn, maar om datse ons niet laaten geheel besig zyn in Godtsdienst, *& toto hoo die vacandum Domino.* Dat is de verkeertheyt van onze natuur, als Godt zegt, rustet, dan arbeyden wy; als hy zegt, arbeyt, dan rusten wy; ja wy maken het een gauwigheyt, op dien dag werk uyt te vinden, 't welk hy ons geweygert heeft te betrachten; en daarom hebben

n Patr. Catechist. Doct. pag. 233 238. 244.

ben wy zes bevelen voor deze rust, 1 *Exod.* 16. *v.* 6. 't is demarkt der ziele, waar op betere dingen dan Manna te vergaderen zijn, Joh. 6. v. 53. 1 Pet. 2. v. 3. 2 Nehem. 13. v. 15. Indien het ons gebracht wort, wy moeten 't niet kopen, hier worden markten op dezen dag verboden. 3. Jerem. 17. v. 22. geen lasten op dezen dag te draagen, zo wy niet en willen, dat Godt ons zulken last geeft, als de Jooden hadden van de gevankenis. 4. Zelfs niet in den oegst, als het schijnt aller verdraaglijkst, Exod. 34 v. 11. 5. Niet te reyzen op dezen dag, een daaglijks misbruyk onder ons. Exod 16 v. 29. 6. Niet zo veel als 't bouwen Godts huys, hoewel 't zeer nuttig was, en grooten haast hadde, Exod. 31 v. 15. ... Maar, is 't genog te rusten? gewis neen: den Sabbath ledig te houden, is *een Sabbath van Ossen en Ezels*, behalven de ledige Sabbathouders zijn'er. 1. Die niet in 't goede bezigh zijn, als die in beuselingen besig sijn, in Comedien, Danseryen, jacht, &c. 't welk Augustinus noemt, den *Sabbath van 't Gulde Kalf*; 2. Die op den Sabbath dronken en sat zijn, dit mach met recht genoemt worden, *den Sabbath des Satans*; de rechte Sabbath is een verlusting in den Heere, Jesa. 58 v. 13. Zijn werk te doen, publijck en privaat, in bidden, 't woordt te leezen, of te hooren leezen privatelijk, eer wy tot de publijke vergadering komen; het selve publijk te hooren; na dat wy 't gehoort hebben, de Schrift te doorsoeken, en 't geen gepreekt is, in ons hert te overwegen, 't geen wy hebben hooren spreeken, by ons selven, en met andere ook daar van te spreeken, Leeraar en toehoorder, de hoorders selfs, evengelijke, of hoogere en laagere, als meester, en knegt. ..... Den Sabbath is Moreel. 1. Om datse in 't Paradijs is ingestelt, voor dat 'er eenige Ceremonien waren. 2. Om dat de Wet der Tien geboden van de Ceremonien onderscheyden wort, Deut. 4. v. 13. 14. Want de Wet is van Godt onmiddelijk, maar de Ceremonien zijn van Moses. 3. Om dat een Ceremonie niet voorsichtelijck in het midden der Moreele geboden zoude gesteldt worden. 4 Om dat het een vaste grondregel is, dat de Wet der Tien geboden is de vernieuwde Wet der natuure; nu de Wet der natuure is Godts beeldt, doch in Godt kan geen Ceremonie plaats hebben, derhalven ook niet in dat beeldt. 5. Alle de Ceremonien hebben opgehouden, als Christus stierf, maar niet den Sabbath. Matth 24. v. 20. 6 De Ceremonien zijn afgeschaft, niet verandert, maar 't geen Ceremonien waren, wierden maar verandert, gelijk de Leviten in Predikanten; zo hier ook, den Sabbath is verandert geworden van den sevenden dag tot den eersten. **Elders spreekt hy aldus** ° Alleen die twee, den dag, en 't Avontmaal hebben by sich 't woordt *Kuriakòn*, *des Heeren*, in de Schrift, om te toonen, dat *des Heeren* in beyde op de selve wijse te neemen is.. Indien gy des Heeren dag in een gebodt wilt hebben? den Apostel geeft het, dat tegen den eersten dag der weeke, den dag van haar vergadering, elk iets soude wechleggen, tot de Collecte voor de Heyligen, en het dan brengen, 't welk zo altijt in gebruyk is geweest. Zo hebt ghy die in een gebodt.... de Sabbath had opsicht op de oude schepping, maar in Christus sijn wy een nieuw schepsel, een nieuwe schepping, en zo moeten wy een nieuwe Sabbath hebben ..., altijdt is het de leere van de Kerk geweest, dat Christus door sijn Sabbath in 't graf een eynd maakte van alle Sabbathen; die Sabbath was de laatste der zelve; en dat des Heeren dag tersiont in dessels plaats quam, **en wederom** *p* des Heeren dag heeft een getuygenis in de Schrift, want hoe quam sy des Heeren dag te sijn? dan om dat de Heere die gemaakt heeft, gelijk in den Psalm staat? en waarom maakte hy dien? dan om dat op den zelven de

° Opusc. his speech against Mr. Trask, in the Star-chamber

p Serm. 13. of the Resurrection pag. 529.

de verworpen steen, Christus; tot een hooft des hoeks gemaackt wierdt, dat is, om dat de Heere toen opstondt, dewijl zijn Opstandingh daar op viel. &c.

De Darde is Dr. Lake, Bisschop van Bath en Wells; schrijvende aldus. XVII.
q De mensch gezondigt hebbende, en zo door de zonde, hebbende te niet gedaan de eerste schepping, zo geliefde het Godt door Christus een herstelling van de weereldt te maken; Hy maakte een nieuwe Hemel en een nieuwe Aarde (gelijk de Schrift van Christi Verlossing spreekt) het oude is voorby gegaan, en so is alles nieuw geworden, ja ieder mensch is in Christus een nieuw Schepsel; gelijk Godt dan, als Hy de eerste Schepping eyndigde, een dag van ruste maakte, en die heyligde, zoo maakte Christus, als Hy zyn werk eyndigde, een dag van rust, en heyligde die, niet veranderende de proportie van tijdt, die altijdt duurende is, maar neemende den eersten dag van de zeven voor sijn deel, om dat de zonde de zevende veranderlijk had gemaakt; daarom quam dezen eersten dag in de plaats van den zevenden; .... dezen eersten dag heyligde Christus niet alleen door zijn opstanding, maar ook door verscheyde verschijningen, voor sijn Hemelvaart, en na zijn Hemelvaart, door den H. Geest daar op te zenden; dit is klaar in het Euangelium, en in de Handelingen. De Apostelen niet alleen door Christi exempel maar ook door sijn Geest bestiert, onderhielden de zelve, getuyge Paulus in de Handelingen, en Johannes in de Openbaaringe; en van de Apostelen heeft de Algemeene Kerk die ontfangen, getuyge alle de Kerkelijke schrijvers; en de Kerk heeftze niet ontfangen, om te zijn van een vrye onderhouding, als of de menschen na haar welgevallen die mochten aanneemen, of verwerpen; maar om geduurigh tot den eynde van de weereldt onderhouden te worden: want gelijk Godt alleen macht heeft om zijn tijdt in zijn proportie te stellen, so heeft hy macht om den dag uit te kiesen, die hy wil nemen voor sijn deel? want hy is Heer van den Sabbath.

q Theses de Sabbatho th 27. 40.

De Vierde is Bisschop Ludov. Bayly in zijn bekende boekjen / genaamt / de Praktijk der Godsaligheyt, (wel eer hooglijk van Koning Jacobus geprezen / en als den tienden druk uytquam / aan Koning Karel toege-eygent (gelijk Twissus getuygt) dezelve spreekt onder andere aldus; hier is de vraagh, waarom wy Christenen onder 't N. Test. den Sabbath op den zelven zevenden dag niet en vyeren, waar op sy onder 't O. Test. is onderhouden? *Antw.* Om dat onse Heere Jesus Christus, die de Heer is van den Sabbath, Matth. 12. v. 8. en dien de Wet selfs gebiedt te hooren, den Sabbath van den zevenden tot den eersten dag der weeke, op welken wy Sabbath houden, verandert heeft, &c. Den Sabbath dan, die op den zevenden dag is te houden, is geen Ceremonieele Wet, die afgeschaft is, maar een moreele en altijt duurende; zo dat het zelve altijt duurende gebodt, 't welk de Jooden verbondt, om op den zevenden Sabbath te houden, ter eere van de Schepping der wereldt, ook de Christenen verbindt, om Sabbath te houden op den zevenden dag ter gedachtenis van de verlossing der weereldt: want dewijl 't vierde gebodt een Moreele Wet is, zoo vereyst het, dat altijdt de zevende dag geheyligt worde, &c. XVIII.

De Vijfde is Bisschop Babington, schrijvende aldus: r Moet niet een vroome ziel aldus by zich zelven redenkavelen? Dit zijn Volk mocht geen Manna vergaderen, en mach ik vryelijk na de markten, na de dansen, en drinkeryen, en diergelijke verontheyligingen, op des Heeren dag gaan? Is dit den dag heyligen? Kan ik dit voor mijn Godt verantwoorden? Die my zes dagen voor my zelven geeft, en maar eene voor Hem selven neemt, van welken XIX.

r On Exod. 16. pag. 22.

ken ik hem ook beroof? En elders; [y] Zo als ghylieden het voor Godt, voor zijn Engelen, op het geklank van de laatste basuyne sult verantwoorden, overdenkt-nader, of kaarten dobbelen, bollen, en ander spel en een menigte diergelijke betrachtingen, zijn oeffeningen, van Godt voor den Sabbath geboden of niet? ik laate na hier noch vier andere Bisschoppen haar woorden in de zelve sin by te voegen, welke [z] van een schrijver voor den Sabbath worden aangehaalt, naamlijk Matth. Parkerus Cantuariensis, Bernardus Gilpinus, Edmundus Cantuariensis, en Latimer.

[y] On the fourth Commandment.

[z] The Lords Day the Sabbath pag. 5.

XX. De Zesde is Mr. Johannes Fox, de schrijver van 't Engels Martelaarsboek, dewelke stierf in 't jaar 1587. dezelve schrijvende over Openb. 1. v. 10. verklaart, dat de onderhouding van des Heeren Dag steunt op de Authoriteyt van de Apostolische instelling; en dat de eerste instelling desselfs van der Apostelen tijdt af tot ons gekomen is.

XXI. De Zevende is Dr. Fulk, in zijn Antwoort op het Rheimsche Testament, uytgegeven in de dagen van Koningin Elisabeth, en aan haar Majesteyt toegeeygent, zegt over Openb. 1. v. 10. aldus; de Apostelen schaften den Joodschen Sabbath niet af; maar Christus dede het zelf door sijn doodt, gelijk hy alle andere Ceremonien van de Wet afschafte, die schaduwen waren van toekomende dingen, waar van hy het lichaam was, en sy waren in en door hem vervult, en dit wisten de Apostelen en door de Schrift, en door Christi Woort, en door siin heyligen Geest; ook wisten sy door de Schrift, dat een dag van zeven geordineert was te onderhouden, zo lang de wereldt duurde, als toegeheyligt tot de publijke oeffening van den Godsdienst; hoewel de Ceremonieele rust, en voorgeschrevene dag na de Wet door Christi doodt afgeschaft waren; Nu datse dese dag boven eenige andere van de seven hebben voorgeschreven, daar toe hadden zy ongetwijffelt, of het uytdruklijk bevel Christi, voor zijn Hemelvaart, als hy haar bevelen gaf aangaande het Koninkrijk Gods, en de order, en regeering van de Kerk, Hand. 1. v. 2. of anders de zekere bestiering van zijn Geest, dat het zijn wil en welgevallen was, dat het zo zoude zijn, en dat volgens de Schrift; aangesien'er deselve reden is, van den dag te heyligen, waar op onze zaligmaker Christus volbracht onse Verlossing en de herstelling van de Wereldt door zijn Opstanding van den dooden, dewelk'er was van den dag te heyligen, waar op de Heere rustede van de Schepping der weereldt.... Daar is groot onderscheyt tussen de Authoriteyt van de Kerk, in de dagen van de geboorte, en Hemelvaart, &c te stellen, en de voorschrijving van des Heeren dag door de Apostelen: want de gedachtenis van die dingen is uyt haar natuur middelmatig, om of op sekere dagen gehouden te worden; of aan de discretie van de Regeerders der Kerke gelaten te worden; maar des Heeren dag te veranderen, of dien te houden op maandag, of dingsdag, of op eenigen anderen dag, daar toe heeft de Kerk geen Authoriteyt: want het is geen zaak van middelmatigheydt maar een noodsaklijke voorschrijving van Christus self, ons overgegeven door de Apostelen...de oorzaak van deze verandering was niet onze achting, die wy hebben, of behooren te hebben van onze verlossing boven onse schepping, maar de Ordinantie van Godt, die gelijk Hy eerst de rust na de schepping heyligde tot eere van die week, zo nu ook den dag van de herstelling van de weerelt heyligt tot zijn eer van de vervulling van onse verlossing.

XXII. De Achtste is Mr. Richard Greenham, die heylig: en Geestelijke Leraar, gestorven in 't jaar 1591. Dezelve heeft onder zijn andere werken [v] een geheel

[v] pag. 180. &c.

heel Tractaat van den Sabbath; waar in hy bewijst / dat den Sabbath van den beginne was gegeven aan Adam en Eva in den staat der onnoselheydt / en hy toont met veele Argumenten / dat het gebodt van den Sabbath niet Ceremonieel maar Moreel was; en hy beantwoort de tegenwerpingen in 't breede / zo die uyt de H. Schrift genomen zijn / uyt het O. en N. Test. als die uyt gevolgen en uyt de Redenen gehaalt worden; voorts stelt hy voor / hoe den Sabbath moet geheyligt / en als dan gerust worden / en eyndelijk beantwoort hy veele gevallen der Conscientie ontrent het rusten / en werken op dien dag; het zoude te breedt zijn / de woorden zelfs uyt te tekenen.

De Negende is Dr. Guilielmus Perkins; dewelke stierf in 't jaar 1602. XXIII.
die schreef van den Sabbath aldus. * De vraag is, of het de Kerk vry staat, den Sabbathdag te veranderen, of van den zevenden tot eenigen anderen om te keeren. Antw. Neen. 1 *Reden* De substantie van 't vierde gebodt is onveranderlijk; nu de heyliging van de rust op den zevenden dag is de substantie van het vierde gebodt; zo is dan de heyliging van de rust op den zevenden dag onveranderlijk. Dry dingen waren in den Sabbath Moreel. 1. Dat eenen dag der ruste heylig soude zijn. 2. Dat die dag tot Godsdienst soude toegeweyt worden; dese twee eerste dingen zijn daarom Moreel te oordeelen, om datse uytdruklijk in het gebodt van den Sabbath verhaalt worden. 3. Dat de zevende dag tot heylige rust soude geheyligt worden, en dat die heylige rust op den zevenden dag, ik zegge niet, op deze of die zevende dag, maar op eene van zeven, most onderhouden worden. Dat dit ook Moreel is, blijkt door deze twee redenen. 1. Den Sabbath van den zevenden dag is van Godt ingestelt in 't Paradijs, voor 's menschen Val, en voor de Openbaaring van Christus; dit wordt uytdruklijk gezegt, Gen. 2. v. 3. en in 't vierde gebodt, waar uyt klaarlijk blijkt, dat de Sabbath van de zevende dag niet kan een enkele Ceremonie zijn, dewijl dessels instelling alle Ceremonie zo lang heeft voorgegaan. 2. De redenen van 't vierde gebodt zijn generaal, en haar billijkheyt is altijt duurende. 2. *Reden*. Den dag des Sabbaths in 't N. Test. is mijns oordeels van Christus zelfs aan 's Heeren dag verbonden. 1. *Red* de Sabbathdag in 't N. Test. wort 's Heeren dag genoemt, *Openb.* 1. *v* 10. Ik meyn, gelijk dat laatste Avontmaal van Christus 's Heeren Avontmaal genaamt wort, om twee oorsaken. 1. Gelijk Godt op den zevenden dag van de eerste Schepping gerust heeft, zo heeft Christus, 't werk van de nieuwe schepping volbracht hebbende, op dezen dag gerust van het werk der Verlossing 2. Gelijk Christus het laatste Avontmaal in de plaats van 't Pascha gestelt heeft, zo heeft hy den eersten dag der weeke in de plaats van den Ioodschen Sabbath gestelt, op dat het soude een dag weezen, tot zijn dienst toegeweyt. 2. *Red*. De Kerk van Corinthen dede de Collecten voor den armen op elken eersten dag der weeke. 1 *Cor*. 16. *v*. 1. 2. Nu de Collecte volgde in de eerste Kerk op de prediking des woordts, de gebeden, en Sacramenten, als derselver vrucht, *Hand*. 2. *v*. 42. Want dit zijn de oeffeningen des Sabbaths, dewelke in de Apostolische Kerk altijt samengevoegt wierden. Paulus gebiedt den Corinthiers dat te doen, gelijk hy in de Gemeynten van Galatia geordineert had; zo heeft hy dan een Apostolisch en derhalven Godlijk gebodt gestelt; ja die zelve plaats geeft niet donkerlijk te kennen, dat het van Christus is gestelt geweest, dat de eerste dag der weeke soude 's Heeren dagh zijn. 3. *Red*. Christus en de Apostelen hebben den eersten dag der weeke als een Sabbath onderhouden: Joh. 20, v. 19. 26. Hand 2. v. 1. Levit. 23. v. 10. Hand. 20 v. 7. En met deze instelling van Christus en met de exempelen der

* Gevallen van de Conscientie. 2. Boek. 17. cap.

der Apostelen heeft de Practijk der oude Kerke gestadig en van alle eeuwen tot nu toe, over-een gekomen. 3. *Reden*, Godt is de Heer der tijden en gelegentheden, en derhalven staat aan hem met het beste recht der zelver verandering en schickking, en sy behoort tot hem alleen, *Hand.* 1. *v.* 7. daarom wortook Christus selfs de Heere des Sabbaths genoemt; En Antiochus Epiphanes wort veroordeelt van den H, Geest; om dat hy de tijden dorst veranderen, Dan. 7. v. 25 Zo mach noch kan dan de Kerk de dag des Sabbaths niet veranderen.

XXIV. De Tiende is Dr. Nicolaus Bound, dewelke over de questien/ontrent den Sabbath/ en over de praktijk desselfs een geheel y boek heeft geschreven in 't jaar 1595 't welk hy in 't jaar 1606 nog veel vermeerdert uytgegeven/en aen den Bis-
,, schop van Norwich gededicceert heeft; daar in toont hy/dat den Sabbath van
,, den beginne was/en datse van Adam en de andere Patriarchen tot de komste
,, der Israeliten in de Woestijne onderhouden was; dat 't gebodt van den Sab-
,, bath niet Ceremonieel maar moreel was. Dat het vierde Gebodt bevat der
,, Joden en der Christenen Sabbath; dat de dag verandert was door de Apo-
,, stelen/bestiert daar in van Gods Geest/en dat de onderhouding van des Hee-
,, ren dag geen menselijke instelling is; dat op dezen dag nauwkeurig moet ge-
,, rust worden van allerley menschen/ en dat dezelve geheel in heylige oeffenin-
,, gen moet besteedt worden; alles met zeer wijze en nauwkeurige bepalingen/
en nuttige uytbreydingen; Uyt allen dezen blijkt klaar genog 't gevoelen en de Praktijk van de Engelsche Kerck/ zo als 't was/ voor dat de Sabbath-twisten daar ontstonden; ik ga nu voorby/ om niet te breedt te zijn/ verscheyde andere seer geleerde en vermaarde Engelschen/zo Conformisten als Non-conformisten/ Dr. Cartwricht, Mr Joh. Robinson, Whitaker, John Downham, Rich. Hooker, Dr. Field, Dr. Joh. White. Dr. Willet en andere; doch van den laatsten sullen wy noch z hier na spreecken/wanneer wy van de strijdt over den Sabbath zullen handelen.

y Sabbathum Veteris & Novi Testamenti, or the time. Doctrine of the Sabbath, &c.

z 2 de Boek cap.

HET ELFDE KAPITTEL.

Het gevoelen van de Kerk van Schotlandt, als meede van Ierlandt ontrent den Sabbath, en 's Heeren dag. 1. *Van Schotland*, betoont 1. Door de besluyten van ettelijke Nationale Synoden. 2. Door de Wetten des Parlaments. 3. Door Censure geoeffent over Leeraars en andere, wegens Sabbath-schending, en Sabbath-bestrijding. 4. Door de Schriften van de Schotsche Theologanten. 2. Van *Ierlandt*, betoont 1. Door haar Confessie. 2. Door de woorden van den Aartsbisschop Usser.

I. VOlgt nu/ dat wy naast de Engelsche Kerke het ooge slaan op de Schotse en Iersche; in dewelke van 't begin van de Reformatie de rechtzinnige leer van den Sabbath zeer zuyver beleden is/ gelijk blijken zal uyt het navolgende.

II. Het Nationale Synode/ gehouden in Schotland, in 't jaar 1565, heeft de

,, Edelen/

„ Edelen / die 'er tegenwoordig waren / ootmoedig vermaant / datse de Ko-
„ ningin souden aanzoeken / om de onlangs gestatueerde Wetten tegen de
„ Sabbathschenders / Overspeelders / etc. ter executie te stellen.
Het Nationale Synode gehouden in 't jaar 1575 / heeft aan den Viceroy III.
„ acht Artikelen overgegeven / waar van de tweede is / dat de markten op
„ des Heeren dag verboden mochten worden ; en de vierde, dat alle de Fee-
„ sten / naamlijk van den 25. Decemb. en andere vernietigt mochten wor-
„ den / en dat de onderhouders der zelve in een gelt-boete mochten geslagen
„ worden / en dat alleen des Heeren dag / als zijnde van Godlijk recht / zoude
„ onderhouden worden.
Het Parlament heeft in 't jaar 1579. door een publijk placaat alle mark- IV.
ten / en alle handtwerken / spelen / drinckeryen / etc. op des Heeren dagh
verboden / en heeft geordonneert / dat'er een geltboete van de Overtreders
zoude afge-eyst worden door de Kerkenraaden / ten gebruyke der arme.
Het Nationale Synode (gehouden in 't jaar 1589. daar Coning Jacobus V.
„ zelfs tegenwoordig was) heeft beslooten / dat de Sabbathschenders / etc.
„ berooft zouden worden van de Privilegien der Kerke / en datse door een
„ harde Censure souden getreckent worden / gelijk Godts Woordt gebiedt.
In het volgende Nationaal Synode in 't jaar 1590. was de zaak van den VI.
„ Graaf van Angus tot het Synode gebracht ; de zelve was van de Classis
„ geexcommuniceert ; om dat hy den Sabbath door markten geschonden had /
„ en zijn onderdanen had gedwongen te werken / en lasten te draagen / 't Sy-
„ node verklaarde het vonnis der Classis voor nul / wegens gebrek van de
formaliteyten ; maar om dat de oorzaak van de Censure wichtigh was / zo
heeft het Synode besloten / dat de Graaf zoude beloven / dat hy in 't toe-
„ komende zoude besorgen / dat den Sabbath niet door markten en werken
„ zoude geschonden worden van zijn onderdaanen. Het zelve Synode heeft ee-
nige remedien opgestelt / tegen de ontheyliging van des Heeren dag door het
maalen van de meulens / door koorn tot de Steden te brengen / en diergelij-
ke / alle welke dingen sy oordeelde ongeoorloft te zijn.
Het Nationale Synode / gehouden in 't jaar 1596 / waar in Koning Ja-
„ cobus ook tegenwoordigh was / heeft geordonneert / dat elke Parochie een VII.
„ Kerkenraad zoude hebben / om disciplne te oeffenen / niet alleen tegen de
„ zwaarste zonden / maar ook tegen alle zonden / die tegen Gods woordt strij-
„ den / als ongeoorlofde eeden in ordinare samenspreekingen / schending van
„ des Heeren dag / etc. Ook is besloten / dat indien een Predikant schuldig
„ is aan 't zweeren in zijn ordinare redenen / of aanschending van des Heeren
„ dag / hy zoude afgezet worden ; eyndelijk 't zelve Synode telt onder de ge-
„ meene Landt-zonden / de schending van 's Heeren dag / byzonder in de
„ lente en herfst / door reyzen / speelen / markten / dansingen / drinckeryen /
„ en samenkomsten tot burgerlijke bezigheden.
Het volgende Nationale Synode gehouden tot Glasgouw, in 't jaar 1638. VIII.
(want door de Bisschoppen wierdt veertigh jaar lang verhindert / eenig vry
Synode te houden / waar in zy ook den Koning Iacobus, en zijn onderdruk-
„ king der Kerke dienden) heeft geordonneert / dat een request aan het vol-
„ gende Parlament zoude overgelevert worden / dat de Marktdagen van
„ Saterdag en Maandag op andere dagen mochten overgebracht worden /
„ wegens de onverdraaglijke ontheyliging van des Heeren dag / door reysen /
„ en dragen van lasten / etc. en wierdt dat Gravamen ook verhandelt / of
men

„ men op 's Heeren dag mocht op de Salm-vangst uytvaren ? en wiert uyt de
„ Registers voortgebracht de Canon van 't Nationale Synode / gehouden
„ in het jaar 1602. waar door t'eenemaal allerley Vissery op des Heeren dag
„ streng verboden wordt / waar by alle oordeelden dat men most berusten.

IX. „ In het volgende jaar heeft het Parlament twe wetten gemaakt / eene / dat
alle markten / gehouden op Maandagen en Saterdagen / wegens de ont-
heyliging van 's Heeren dag / door de overbrenging van Koopwaren / etc. op
andere dagen souden overgebracht worden ; de andere tegen het maalen / vis-
schen / etc.

X. In dat selve heerlijke Synode tot Glasgow, [a] wierden de Bisschoppen /
Spotswood, Maxwel, Fairly, en Wedderburn van haar diensten afgezet /
onder andere ook om dese reden / dewijl het door getuygen gebleken was /
datse veel des Heeren dag publijklijk verontheyligt hadden, tot groote erger-
nis van veele ; en daar-en-boven eenen Thomas Foster, Predikant tot Mul-
roß., onder andere / om dat door de Classis beschuldigt en betuygt wiert / dat
hy dikmaals publijkelijk had bevestigt, dat men allerley slaafs werk op des Hee-
ren dag mocht doen, en dat hy door zijn exempel zijn toehoorders was voor-
gegaan, op datse op dien heyligen dag den ooghst van 't veldt in de schuuren
souden brengen ; dat het vierde gebodt geensins Moreel was geweest, dat de
gene die anders stelden, de menschen wederbrachten tot het Ioodendom.

[a] Vide Historiam motuum in Regno Scotiæ pag. 232. 268. 270. 271. 272 273.

XI. Het Nationale Synode / gehouden in 't jaar 1643. besloot / dat de Cano-
„ nes tegen de Sabbath-schending / door Visseryen / en andere werken / niet
„ alleen zouden ter executie gestelt worden tegen de knegts / die daadelijk
„ het werk doen / maar ook tegen haar Heeren en Meesters.

XII. Het Nationale Synode / gehouden in 't jaar 1645. telde in haar destige en
tijdige vermaning aan de Edelen / Baronnen / burgers / Herders / 't ge-
„ meene volk / en 't leger / de ontheyliging van des Heeren dag onder de oor-
„ saken van zwarigheden / die toen over 't hooft hingen.

XIII. Het Nationale Synode van 't jaar 1646. maakte een Canon tegen de
„ Schippers / die op 's Heeren dag ter Zee gingen / en anker lichteden.

XIV. „ Uyt dit verhaal van de Synodale besluyten / en ordonnantien van 't Par-
lament / is blijkelijk / dat de leere van de Moraliteyt en heyliging van des Hee-
ren dag is gestadelijk gehouden in de Schotsche Kerk / van haar eerste Refor-
matie uyt het Pausdom ; en tot op dezen dag is die leere aldaar noit in ver-
schil gebracht / of door eenig publijk Schrift tegen-gesprooken ; hoewel de
Bisschoppen in haar practijk waren Sabbath-schenders / zo heeft nochtans
niemant van haar tegen de Moraliteyt van den Sabbath derven schrijven.
Het zal dan niet nodig zijn / de woorden van de Schotsche Theologanten by
te brengen ; zo wie wil / kan de navolgende nazien ; *Rollocus* in Col. 2. *Sharp*
Curs. Theol. Tomo. 1. pag. 617. 622. *Johannes Weemse*, Heer van Lothocker
(wel eer Predikant in Duns / het Vaderlandt van den subtilen Doctor, Duns
Scotus) his works, the second volume, exposition of the Morall law. pag.
208. &c, *Calderwood* in Altari Damasc. pag. 561. *Dikson* Expos. Analyt. in
Gal. 4. & Col. 2. *Rhetorfort.* in Spirit : Antichrist, pag. 2.9. zeggende daar / ik
geloove, dat des Heeren dag moreel is, en gedurig verbindende tot de kom-
ste Christi, uyt Gen. 2, v. 3. Exod. 20. v. 8. Deut 5. v. 12 Matth. 24. v. 20.
Ioh. 19 v. 42. Luc. 24. v. 56. 1 Cor. 16 v. 2. Hand 20. v. 7. Openb 1. v. 10.
Ik heb NB. noyt geweeten, dat'er eenig waarlijk Godsalig mensch in dese drie
Koninkrijken is geweest, die des Heeren dag niets geacht heeft. Doet hier
by

by *Durham* on Apocal. 1. v. 10. en byzonder in zijn practical exposition of the ten Commandements Ferguson on Gal. 5. and Coloss. 2. en *Dr Strangius* de die Sabb. & de die Dominica; en *Mr. Job Brown*, de causa Dei contra Antisabbatarios, van welken laatsten hier na breeder zal gesproken worden.

Aangaande de Kerk van Ierlandt, haar gevoelen is klaar te zien uyt haar *b* Confessie, of Artikelen, samengestelt van de Aarts-Bisschoppen / Bisschoppen / en de andere Clerge / tot Dublin in 't jaar 1615; dewelke alle de Leeraaars mosten onderschrijven; daar luydt de 56ste Artikel aldus / de eerste dag der weeke, die 's Heeren dag genoemt wort, moet geheel tot den Godsdienst toegeweyt worden; derhalven zijn wy verbonden, op den zelven van ons dagelijks en gemeene werk te rusten, en die tijt in heylige oeffeningen, zo publijke als private te besteden. XV.

b Confess. Hybernica con scripta in Synodo Dublinensi cap. 20. ∫∫. 56.

Den grooten Sabbath-bestrijder Pet. Heylin deze Artikelen citeerende / zegt daar op *c* Dat hy niet en weet, door wat beweegredenen de Gedeputeerden des Konings zijn aangedreven geweest, om die strenge onderhouding voor te schrijven; doch dat hy evenwel dit voor zeker houdt, dat tot op dien dag des Heeren dag van zulken estime niet is geweest, datse voor een Artikel des geloofs zy gehouden geweest, hoewel zy voor een Artikel van sommiger phantasye is gehouden geworden; en verder zegt hy / dat, dat geheele boek verboden is geweest, en dat in dessels plaats de Artikelen van de Engelsche Kerk van het Parlament van dat Koninkrijk zijn bevestigt geworden in 't jaar 1634. Maar de zeer vermaarde Aarts Bisschop Usser van Armach, Primaat van Ierlandt, heeft dien Artikel tegen de baldadigheydt en leugenachtigheyt van dezen Heylin zeer wel beschermt / in zekeren brief / eyndelijk van N. Bernard door den druk gemein gemaakt in 't jaar 1658. zeggende / dat Heylin zeer is bedrogen geweest, dewijl in dat jaar 1615. de Konink aldaar geen Commissarissen gehadt heeft; en de geseyde Artikelen al vele jaren te voren bekent, en in 't licht gegeven zijn geweest, voor dat de Commissarissen in Ierlandt quamen. Ten tweeden, dat hy seer onbedachtelijk spreekt, zeggende, versekert te sijn, dat des Heeren dag tot dien tijdt sulken achting niet en had bekomen, om te zyn een Artikel des geloofs: want hy heeft van noode zijn Catechismus op nieuws te leeren, die de tien geboden (waar van deze moet erkent worden voor een, ten zy hy'er maar negen wil laaten) met de Artikelen des geloofs wil vermengen. En die ieder ding, welke staat in de Artikelen van Religie (geaccordeert in Synode, tot voorkoming van verscheydenheyt der opinien, en bewaaring van vreede en eenpaarigheyt in de Kerk) wil houden voor een Artikel des geloofs, zoude wel doen dat hy eens seide, of hy in sijn geloof innam het boek van de ordineering der Bisschoppen, en de twe boeken der Homilien: want ik weet, dat hy deze zal vinden in de Artikelen der Religie, toegestaan in 't Synode tot Londen in 't jaar 1562. de welke Dr. Heylin zelf hebbende onderschreven, zo verwondere ik my, hoe hy hem kan stellen tegen de Conclusie, dewelke hy opentlijk vint in de *Homilie van tijdt en plaats des gebedts, op 't vierde gebodt*, te weeten, *Godt heeft aan alle menschen uytdruklijk bevel gegeven, dat zy op den Sabbathdag, welke nu is onze Zondagh* (want dit zyn de eygen woorden van de Homilie, welke de Doctor met al sijn sophistery niet en sal ontfutselen) *zullen rusten van alle weekelijkschen en daagelijkschen arbeyt, ten eynde, &c.* Zekerlijk des Heeren dag heeft by de Kerk van Engelandt zoodanigen achting verkregen, dat voor de Kerk van Ierlandt daar na niets meer gelaten wierdt, om'er by te doen. Ten darden, zo en schaamt XVI.

c Histo. Sabb. parte 2. cap. 8. num. 9.

hy hem niet te zeggen, dat het gansche boek van de Artikelen van Ierlandt nu is ingetrocken, 't welk een notoire onwaarheyt is; en eyndelijk, dat de Artikelen van de Kerk van Engeland bevestigt sijn door 't Parlament in dit Koninkrijk, in 't jaar 1634. daar genog bekent is, dat zy niet zo veel als voorgestelt zyn aan een van beyde huysen des Parlaments, of voorgenomen is geweest, die voor te stellen. De waarheyt is, dat het Convocaty-huys in 't begin van haar Artikelen, tot bewijs van over-een-stemming met de Kerk van Engelandt in de belijdenis van het selve Christelijk geloof, en leere der Sacramenten, (als sy selfs spreeken) en tot geen ander eynd' ter wereldt, hebben aangenoomen, en voor goet gekeurt de Artikelen van Engelandt; maar dat of de Artikelen van Ierlandt oyt souden sijn herroepen, of gansch eenige Artikelen of besluyten hier oyt by Acte van Parlament souden zijn bevestigt, mach te rechte gestelt worden onder *Dr. Heylins* phantasyen. 't welk toont, hoe weynig geloof hy verdient in zyn *Landt beschrijving*, alwaar hy ons nieus toebrengt uyt verre gelegen plaatsen des wereldts, die ons zo veele onwaarheden verhaalt van dingen jongst en opentlijk geschiet in een nabuurige Natie.

Aangaande de particuliere Theologanten, die in Ierlandt voor den Sabbath hebben geschreven (tegen den Sabbath en desselfs Moraliteyt weeten wy niet / dat oyt iemant aldaar geschreven heeft) wy kunnen'er twee voortbrengen / beyde Bisschoppen / de eerste is Georrgius Dounham in zijn Tafelen over de Wet der Tien geboden / en in zijn Predikatie / genaamt Abrahams beproeving; de andere is Jacobus Usher, Aarts-Bisschop van Armach / primaat van heel Ierlandt, welken dese Eertitelen (en met recht) gegeven zijn / de ervarentste in de eerste Oudtheyt, de onwederspreeklijke beschermer van de Christelijke Religie, den hamer der dwalingen, in 't prediken veelvuldig, welsprekende en zeer krachtig, een aansienlijk voorbeeldt van een onberispelijk leven; dezelve heeft zijn rechtzinnigheyt ontrent de Sabbath uytgedrukt in zijn Brief aan Dr. Twissus, en in een boek / 't welck genoemt wort / Dr. Ushers oordeel over de uytbreyding van Christi doodt, over den Sabbath en onderhouding van des Heeren dag, en over de bevestiging der Leeraars in andere Gereformeerde Kerken, en in zijn Lichaam der Godtgeleertheyt, welk laatste ook in het Neerlandts is overgebracht in 't jaar 1656. Uyt dit laatste zullen wy eenige van zijn woorden aanhalen.

XVIII. Aldus spreekt hy aldaar. ᵈ Wat is 't nodig, dat'er een geheelen dag zy in „ ieder week, om Godt te dienen, daar wy hem alle dag kunnen dienen? „ Antw. 1, Op dat wy ons zo diep niet zouden ingeven in de zaaken deses wereldts / dat wy ons daar niet zouden kunnen uyttrekken / zo heeft het „ de Godlijke wijsheyt goet gedacht / dat op een van de zeven dagen een ont„ houding daar van zoude wesen / dat wy ons t'eenemaal afsonderende tot den „ Godsdienst / dien met te meer vryheyt van Geest zouden betrachten. 2. Een „ gansche dag is nodig / tot de betrachteng van alle de deelen van den Gods„ dienst / als het hooren van de opentlijke gebeden / en het gepredikte woort / „ Catechesatie / bedieningh der Sacramenten / oeffening van Christelijke „ Tucht / en overlegging van Godts heerlijkheyt in de Schepselen. 3. In„ dien Adam in zijn volmaaktheyt dezen heyligen dag van noode had / veel „ meer wy in onze verdorventheyt. 4. De Heere / met liefde en wijsheyt aan„ merkende onze nooden / zo van ziel als lichaam / heeft een tijdt van een „ week gestelt / om beyde te verzorgen / op dat gelijk wy elken dag eenigen „ tijdt afsonderen om te eeten / en het overige doorbrengen in arbeyt / wy al-

ᵈ 't Lichaam der Godlijke leer pag. 259 &c.

,, zo eenen dag in de week zouden zetten tot het neemen van geestelijke spijs/ en
,, de andere dagen besteeden in aartsche bezigheden / zo dat dezen dag in verge-
,, lijking mach geacht worden / der zielen dag / op welken wy nochtans eeni-
,, ge zorg moeten draagen voor onse lichaamen / gelijk wy in zes dagen ook
,, moeten sorgen voor onze zielen. wat is in dit gebodt verboden? Antw. Het
,, ontheyligen van den Sabbath / met het doen van de werken onzer beroe-
,, ping / of des vleesches / of met het nalaaten van de wercken des Geests.
,, maar is dit gebodt niet Ceremonieel, en derhalven door Christi doodt afge-
,, schaft? Antw. Neen / maar 't moet standtvastig en geduurigh worden on-
,, derhouden / en noyt ophouden / tot dat het volmaaktelijk vervult worde in
,, den Hemelschen Sabbath / Heb. 4. v. 9. 10. Hoe bewijst gy dat. Antw. 1.
,, Om dat het gestelt is onder 't getal der geboden / die altijt duuren / anders
,, zoude de wet der zeden maar in negen geboden bestaan / welk tegen Godts
,, woordt strijdt / Deut. 4. v. 13. 2. Om dat dit gebodt nevens andere door
, den Vinger Gods was geschreven / Exod 31. v. 18. 't welk niet geschiet is
,, aan eenig deel van de Wet der Ceremonien. 3. Dat het geschreven was in
, steene Tafelen / so wel als de andere / Deut. 5. v. 22. om de hardigheyt van
,, onse herten / en de geduurzaamheyt van dit gebodt / zo wel als van de andere
,, te kennen te geven. 4. Om dat het was voor eenige Schaduwe of Ceremonie
,, der Wet / ja eer Christus belooft was / op wien alle de Ceremonien der Wet
,, gesien hebben: want de Sabbath is eerst ingestelt geweest in het Paradijs / eer
,, eenig gebruyk was van Offeranden of Ceremonien / Gen. 2. v. 1. 2. 3. 5. De
,, Ceremonien waren een scheydts-muur tussen de Joden en Heydenen: maar
,, God strekt dit Gebodt niet alleen tot de Joden uyt / maar ook tot de vremde-
,, lingen / Exod. 20, v. 10. Neh. 13, v. 15. 16. 6. Christus willende / dat
,, zijn Discipelen / die veertigh jaaren na zijn Hemelvaart souden leven / sou-
,, den bidden / dat haar vlucht niet mocht geschieden op den Sabbath / op
,, datse in den Godsdienst niet verhindert zouden worden / geeft daar door ge-
,, noeg te kennen / dat hy dit gebodt niet houdt als een Ceremonie / Mat. 24. v.
,, 20. Maar somtijts schaduwt het af onse heyligmaking en eeuwige rust, (*Col.* 2.
,, *v.* 16. 17. *Exod.* 31. *v.* 13.) en derhalven is het Ceremonieel, Antw. Het
,, en volgt niet / want daar is geen gebodt / dat niet eenige Ceremonie aan
,, zich gebonden heeft / gelijk in 't gebodt van den doodslach / dat men zich
,, van 't verstikte en van bloedt moet onthouden; en so zoude de gansche Wet
,, Ceremonieel wesen / 't welk ongerijmt is. 2. De Ceremonieele verbeel-
,, ding van onze eeuwige rust quam na het gebodt van de rust / en daarom is zy
,, maar bykomende en toevallig; derhalven na dat den tijdt van verbetering
,, en vernieting der Ceremonien gekomen was / (Dan. 9. v. 7. Matt. 11. v. 13.
,, Hand. 15. v. 6. Col. 2. v. 13. 14. Heb. 10. v. 14. Gal. 5. v. 2.) Zoo kan dat
,, gebruyk wel ophouden / en 't gebodt nochtans blijven / dewijl 't niet is van
,, de substantie van 't Gebodt. Welk is de bysondere dag der weeke, die God
,, tot sijn solemneelen dienst afgesondert heeft? Antw. Den eersten dag der
,, weeke / genaamt des Heeren dag. 1 Cor. 16. v. 2. Openb. 1. v. 10. Hand.
,, 20. v. 7. Was desen dag van 't begin tot dat gebruyk afgesondert? Antw.
,, Neen: want van de eerste Schepping tot Christi verrijsenis / was den
,, laatsten der week / gemeynlijk Saterdag genoemt / daar toe geschikt / en
,, van Godts Volk geduurig onderhouden. Waarom? Antw. Om dat God
,, op dien dag ophielt van 't werk der Schepping / Gen. 2. v. 1. Exod. 31. v.
,, 17. Hoe is dien dag verandert? Antw. Door Godlijke Authoriteyt. Hoe

 blijkt

„ blijkt dat? Antw. 1. Door de praktijke Christi en zijner Apostelen / Joh.
„ 20. v. 19. 26. Hand. 2. v. 1. 't Welk ons een genoegzaame regel behoort te
„ weezen / inzonderheyt dewijl de Apostelen ook een Gebodt daar by gevoegt
„ hebben / 1 Cor. 16. v. 1. 2. 2. Daar is geen reden / waarom zy des Heeren dag
„ genoemt zoude worden / Openb. 1. v. 10. als om de bysondere toe-eygening
„ desselfs tot des Heeren dienst: want andersins alle de dagen in de week zijn des
„ Heeren dagen / en hy moet daar op gedient zijn / Waarom wiert desen dag ver-
„ andert? Antw. Tot een dankelijke gedachtenis van Christi Opstandingh:
„ want gelijk Godt van zijn werk rustede op den eersten dag der weeke / zoo
„ heeft Christus van zijn arbeyt en lijden op dien dag opgehouden / Matt. 28.
„ v. 1. Gen. 2. v. 1. 2. Gelijk dan eenen bysonderlijk geheylight is ten aan-
„ sien van de Schepping der wereldt / zo is ook den anderen geheyligt / ten
„ aansien van de herstelling en verlossing der weereldt / 't welk een grooter
„ werk is dan de Schepping. Kan dezen dag verandert worden? Antw. Geen
„ macht van eenig Schepsel in Hemel of op aarde kan dien veranderen / of een
„ anderen zevenden dag in desselfs plaats stellen. Eischt dit gebodt niet eygent-
„ lijk den zevenden dag na de Schepping? Antw. Neen / maar den zevenden
„ dag in 't gemeyn. Bevestigt de aangehegte reden zulks niet, alwaar Godt
„ gezegt wordt in zes dagen Hemel en aarde gemaakt te hebben / en op den
„ zevenden dag gerust / en dien geheyligt te hebben? Antw. Niet noodzaak-
„ lijk / want hier uyt en volgt niet / dat wy moeten rusten op dien dag / daar
„ de Heere op gerust heeft / maar dat wy moeten van ons werk rusten op den
„ zevenden dag / gelijk hy gerust heeft van 't zijne / welken zevenden dag hy on-
„ der de Wet stelde / dat de Saterdag zoude zijn; zo en belet niet / dat het
„ door zijn bysondere bepaaling onder het Euangelium niet zoude den Zon-
„ dag zijn / en dat nochtans het weezen van 't gebodt geensins zy verandert.
„ Waarom gewaagt her N. Test. niet van deze verandering? Antw. Om dat'er
„ dies aangaande geen verschil was in de tijden der Apostelen. Dus verre de
woorden van Usher.

Het Twaalfde Kapittel.

Het gevoelen van de Neerlantsche Kerk over den Sabbath en 's Heeren Dag betoont, *eerst* uyt *Vier Catechismen*. 1. De grootere Neerlantsche Catechismus van de Kerk tot *Londen*. 2. De kleyndere Catechismus der Kinderen. 3. De *Embdische* of Oostvriessche Catechismus. 4. De *Heydelbergsche* Catechismus; met de Bescherming van de selve tegen de Partyen. *Tentweeden*, uyt de Synodale Besluyten; waar by ook gebracht worden de Besluyten van twee Poolsche Synoden, en twee Hoogduytsche Kerken-ordeningen, naamlijk de Brunswijksche en Hessische. *Ten darden*, Uyt de politijke Ordonnantien. *Ten vierden*, Uyt de Schriften van de Professoren van de Academie van *Franeker*, 1. *Amesius*. 2. *Maccovius*. 3. *Cluto*. 4. *Cloppenburg*, en van de

Pro-

Professoren van de Academie van *Leyden*. 1. *Junius*. 2. *Cuchlinus*. 3. *Trelcatius*. 4. *Walæus*. 5. *Thysius*. 6. *Spanhemius*. 7. *Hoornbeek*. 8. *Hornius*.

NU komen wy eyndelijk tot de Nederlantsche Kerken / en zullen toonen / I.
dat de zelve al van den beginne der Reformatie het Rechtzinnige gevoelen
van den Sabbath / en 's Heeren dagh gehadt en geleert hebben; gelijk blijkt
zo wy letten. 1. Op haar Catechismen 2. Op haar Synodale besluyten /
3. Op haar politijke Ordonnantien. 4. Op de leere en Schriften der Profes-
soren in alle haare Academien en Hooge Schoolen. 5. Op de verscheyde
Schriften van ettelijke van de voornaamste Predikanten in Nederlandt.

Voor eerst, wat aangaat haar Catechismen; daar zijn vier Catechismen, II.
welke wy moeten overwegen. Eerst, de Catechismus van de Nederlantsche
Kerk / in de Kerk tot Londen in Engelandt gebruyklijk / de grooter genoemt /
voor welke een treflijke voorreden staat van Ioh. Uittenhoven, in 't jaar 1553.
daar staat een * verklaring van 't vierde Gebodt, van den dag der rust, daar * pag. 14. 15
,, wordt aldus gevraagt / hoe wort den uytterlijken Sabbath gehouden? Antw.
,, Wanneer Gods gemeynte in haar Ampt en Predikdienst / na Christi be-
,, vel ingestelt / en geordonneert / opgeciert wordt. Vra. Hoe geschiet dat?
,, Antw. Als wy naarstig zijn / en ons door geen onrechte oorzaaken laaten
,, verhinderen / van Godts Woordt in de vergadering van geloovigen met be-
,, geeriger herten te leeren / en te hooren / de Sacramenten Godzaliglijk te be-
,, dienen / en te gebruyken / op dat door deser aller oeffening de kennisse Gods
,, toeneeme / zijn weldaaden overdacht / Gods naam geprezen / en met
,, een vast vertrouwen in de gemeynte aangeroepen worde; en voorts den gan-
,, schen dag in den dienst onses naasten / en andere Godzalige betrachtingen
,, doorgebracht wordt. Ook dat alle Dienaars tot de bediening der Christelij-
,, ke Kerk ingestelt / naamlijk / Herders / Ouderlingen / Diakenen ende
,, Schoolen / tot nooddruft der Gemeynte na 't bevel Godts ingezet / onder-
,, houden worden. Vra. Is dat zo genoch? Antw. 't Is niet genog: want
,, het heele huysgesin moet hier toegebracht worden; tijdt en plaats moet ge-
,, stelt worden / op dat alle die oeffeningen te samen met de Gemeynte ge-
,, bruykt worden / en zo het heele lichaam Jesu Christi t'samen gebonden
,, worde. Vra. Wort dezen Sabbath ook noch anders gebrooken. Antw. Ja
,, hy: als wy den dagh tot leering en dienst der gemeynten geordineert / in
,, slavelijke werken / in ledigheidt / lichtvaerdigheidt / dronken-drinken / dob-
,, belen / spelen en diergelijke vleeschlijke werken doorbrengen. Vra. De Hee-
,, re zegt, zes dagen zult gy werken, en al uw werk doen, welke zijn dan
,, onse werken, die wy in zes dagen moeten doen? Antw. Elk moet op zijn
,, beroep letten / of het met Godts Woordt over-een komt / en voorts daar
,, in / als voor Godts oogen / rechtvaardig en vlijtigh alle de werken van zijn
,, beroep betrachten / op dat dit wereltlijk leven tot Gods eer / onderhout van
,, zijn huys / en beste des naasten / nuttighlijk doorgebracht en toegepast wor-
,, de. Dit is de grooter Catechismus.

Ten anderen, daar is een kleynder Catechismus der kinderen geweest / die III.
van Mart: Micronius beschreven was / voor de Neerlandtsche Kerk te Lon-
den, die in veele plaatsen verspreyt wierdt / en door een Voorreden was aan-
gepreesen door die Poolsche Edelman / Ioh. à Lasco, dewelke voorstander

was van de Nederlandtsche en Fransche Kerke tot Londen / gelijk hy ook de Reformatie in Poolen voornaamlijk behertigt / en door Godts zegen geluk-
„ kiglijk voortgeset heeft ; in deze Catechismus staat aldus. Vra. Waar toe
„ heeft Godt het vierde gebodt, van de heyliging des Sabbaths, gegeven ? Antw.
„ Op dat wy niet door onze verdorventheyt / of door de gestadige bekommer-
„ nis deses levens / oyt zijner vergeten / of hem slappelijk dienen / zoo heeft
„ hy gewilt / dat wy op den zevenden dag / vry van alle werken / ons geheel
„ zouden begeven / om de Godzaligheyt te leeren. Vra. Hoe wordt dit gebodt
„ onderhouden? Ant. Indien wy ons zelven verloochent hebbende / Godt door
„ zijn Geest in ons werken laten; Ten anderen / indien wy den helen Sabbath-
„ dag / van onse daaglijksche werken vry zijnde / ons geheel begeven / zo veel
„ mogelijk is / om Godts Woordt in de gemeene vergadering te hooren / en
„ om andere Christelijke oeffeningen / na Gods woordt aangestelt / te onder-
„ houden / op dat wy in alle Godzaligheyt onderhouden en versterkt worden.
„ Eyndelijk / indien elk een zijn kinderen en dienstboden mede brenge / en stiere
„ na de Christelijke gemeynte.

IV. Een Darde Catechismus is de Oostvriesche of Embdische Catechismus
„ van 't jaar 1554. waar in aldus over 't vierde gebodt gevraagt wordt.
„ Wat leert ghy uyt het vierde gebodt ? Antw. Dat ick te samen met mijn
„ huysgesin den Sabbath / of de ruste des Heeren / ons zijnde tot welvaart
„ van lichaam en ziele ingestelt / niet in lichaamlijken arbeydt / noch in onnut-
„ te ledigheydt / ydele handeling / of werken des vleesches doorbrenge / maar
„ dat ik den zelven door oeffening des geloofs / heylige betrachtingen / en goe-
„ de werken van Godt bevolen / tot prijs van zijn Naam moet heyligen / en
„ tot welstandt van ziel en lichaam besteeden.

V. De Vierde Catechismus / en die eygentlijk is de Catechismus van de Nederlandtsche Kerken / is de Heydelbergsche of Paltzische, in welke over 't
„ vierde gebodt aldus gevraagt en geantwoort wordt. Vra. 103, Wat gebiedt
„ Godt in 't vierde gebodt ? Antw. Eerstelijk / dat de Kerkendienst / ofte het
„ Prediktampt / en de Schoolen onderhouden worden / en dat ik inzonderheit
„ op den Sabbath / dat is op den Rustdag / totter Gemeynte Gods neerste-
„ lijk kome / om Godts woordt te hooren / de Sacramenten te gebruyken /
„ Godt den Heere opentlijk aan te roepen / ende den armen Christelijke hand-
„ reyking te doen. Ten anderen / dat ik alle de dagen mijns levens van mijn
„ booze werken vyere / den Heere door zijnen Geest in my werken laate ; en-
„ de alzo den eeuwigen Sabbath in dit leven aanvange. Hier is klaar te zien / dat de Catechismus de Moraliteyt van 't vierde gebodt en van den Sabbath erkent : want na datse Vra. 91. gehandelt had van de Conditien van de goede werken / waar van de tweede was / datse moeten geschieden na Gods Wet / zo steltze de Wet der Tien geboden voor (welke tien geboden zy zegt / Vra. 115 dat Godt ons so scherpelijk laat prediken) en zy verklaart elk gebodt van die Wet; en komende tot het vierde / erkentse niet alleen met de Naam een Sabbath, dat is Rustdag, maar zy leert ook / dat Godt in 't vierde gebodt gebiedt, dat ik (dat is / ieder Discipel van de Catechismus in deze tijdt des N. Test.) op dien dag tot ter gemeynte Gods naarstigh kome, om Gods Woordt te hooren, &c. betoonende / datse het vierde geboodt voor Moreel en altijdt verbindende erkent / en wil / dat men op dien Rustdagh (welken zy contradistingueert / en onderscheydt van d'andere dagen) zal rusten van ander werk / en zich dan geheel toe oeffenningen van Godsdienst overgeven. En met eenen

zegt-

zegtze geboden te zijn / dat de Kerkendienst of het Predikampt en de Schoolen onderhouden worden; want der zelver onderhouding is een noodzaaklijke conditie en behulp van de publijke onderhouding des Rustdags; ook wordt daar een voortreflijke vrucht van de onderhouding des Rustdags bygevoegt / naamlijk / dat wy door de oeffeningen van dien dag zo vorderen in 't geestelijk leven en ware heyligmaking / dat wy ook de andere dagen van de boose werken vieren, en geern den H. Geest / ons leydende en regeerende / gehoorzamen / en ons zo in Godt gedurig verlustigen / dat wy een begin en voorsmaak van den Hemelschen Sabbath in dit leven genieten.

De partyen van den Sabbath in Nederlandt hebben veel arbeyt met haar vernuft aangewendt / om de woorden van den Catechismus zo te verduysteren / datse niet mochten schijnen haar te veroordeelen; zeggende / Voor eerst, [a] dat 't woort Sabbath / en Rustdag niet staat in den Heydelbergschen Hoogduytschen Catechismus / dewelke is het Originael / maar 't woordt Vierdag, of in de Latijnsche Overzetting / *Festis Diebus*, op de Feestdagen, en zo meynenze / dat men de uytlegging van de Neerlantsche Catechismus moet haalen uyt de Hooghduytsche / gelijk men questie hebbende over de uytlegging van een text der Schrift / moet gaan na den oorspronkelijken text. Maar die uytvlucht is ydel / ende kan niet bestaan: want 1. In de Nederlandtsche Kerk wort de Nederlantsche text van de Catechismus / en niet den Hooghduytschen aangenomen / voorgelezen / verklaart / en met de Authoriteyt van de Schrift bevestigt / en de Cathumenen worden daer in onderwesen: zo moet dan 't publijke en gemeene gevoelen van de Neerlantsche Kerken geoordeelt worden uyt dien text / zo publijk aangenomen: want het stondt de Nederlandtse Kerke vry in 't begin van de Reformatie de Heydelbergsche Catechismus aan te nemen / of niet aan te nemen / en een andere voor zich na den woorde Gods te maken / sonder eenig opsicht op de Heydelbergsche / gelijk de Engelschen en Franschen gedaan hebben / en zo zy die aannamen / yets daar in te veranderen / of het dubbelzinnige werk te neemen. 2. 't Is waar / de Latijnschen text heeft *Diebus Festis*, op de Feestdagen / maar dat was niet zo klaar; den Hooghduytschen text heeft / am Feyertage, op den vierdag, in 't getal van een / en dat is klaarder / en komt nader tot de woorden van 't vierde gebodt: want Vyerdag is een dag op welken men zijn dagelijks werk staakt / en in heylige oeffeningen is; nu in 't gebodt wordt uytdrukkelijk een Rustdag of Vyerdagh geboden / als gestelt tegen over de ses werkdagen: maar den Nederlantschen Text / by ons publijk aangenoomen / spreekt allerklaarst / en best gevoeglijk tot de woorden van 't vierde gebodt / op den Sabbath, dat is op den Rustdag; van welken uytterlijken weekelijkschen Sabbath in 't vervolg van 't Antwoort geontradistinguëert / en onderscheyden wordt den inwendigen Geestelijke Sabbath / en dan verder den eeuwigen Hemelschen Sabbath. [a] Het woort van de Professor Cloppenburg is hier opmerkelijk; de Gereformeerde Kerken van dese Landen (zegt hy) hebben geen Feestdagen door Godlijk recht erkent; waar door gekomen is, dat in de Nederlantsche Oversetting van den Heydelbergschen Catechismus, *Vra.* 103. noit tot op dezen dag uytgedrukt is, 't geen in de Latijnsche text staat *Festis Diebus*, op de Feestdagen, maar daar is in de plaats gestelt, *op dat den Sabbath, dat is op den Rustdag.*

Ten anderen / de partyen zeggen / dat 't woordt / [b] inzonderheyt, 't welk in den Antwoordt des Catechismi staat / te kennen geeft / dat hier zoo wel de vyer- en Feestdagen als de Rustdagen geboden worden / daar wy nochtans niet

VI.

[a] Burman. Vindic. Disq pag. 43

[a] Gangre. Anabap. Goll: 3. Disp. 10.

VII.

[b] Burman bericht van den Sabbath pag. 47. 48.

niet derven zeggen / dat de zelve in 't vierde gebodt direct / en onmiddelijk van
Godt geboden worden. Maar ook deze uytvlucht is zeer ongefondeert. Want
in de Catechismus wort van geen Rustdag en Feestdagen te gelijk gesproken /
zelfs den Hoogduytschen text luydt aldus / und ich, sonderlich am feyertage
zu der Gemeyne Gottes fleissig kome; maar dat woordt inzonderheyt, geeft
te kennen / dat dit is 't principaale / 't welk het vierde gebodt eygentlijk / di-
rectelijk / onmiddelijk / en voornaamlijk gebiedt / en in de letter uytgedrukt
is / den Rustdag te houden / en te heyligen / als de zekere tijdt des Gods-
diensts; doch dat door Analogie en gemeene reden / indirectelijk ook daar toe
gebracht worden / als behulpsels / eenige andere tijden / buyten den Rustdag
tot den Godsdienst aanbestemt: want een Christen is uyt kracht van 't Ge-
nerale oogmerk van 't gebodt (welk is een tijdt des Godsdiensts) gehouden/
ook wel op de werkdagen de vergadering te frequenteeren / als hy de gelegent-
heyt daar toe heeft: maar inzonderheydt moet hy op den Rustdag zulks doen/
als zijnde dat een tijdt van den Heere zelfs daar toe geordonneert.

XIII. Noch zegtmen / [c] dat in die woorden van de Catechismus maar is een uyt-
[c] Barman drukking van 't generaal Morael Fondament / 't welk legt onder 't vierde
Vindic. gebodt / van Godt op een zekere tijdt te dienen / als die dag dan door order
Disquis. van de Kerk in 't byzonder gestelt wordt / zo moet men gelooven / dat de zelve
Pag. 43. ons van Godt geboden wort/ even eens gelijk Godt my gebiedt het H. Avont-
maal te houden / wanneer de Kerk een zekere dag daar toe bepaalt / daar
Christus het maar in 't gemeen geboden heeft. Doch dit is al wederom recht
tegen den text van de Catechismus: want die klaare woorden / en dat ik in-
zonderheyt op den Sabbath, dat is op den Rustdag, &c. drukken geen Ge-
neraal moreel Fondament uyt / 't welk zoude leggen onder dat vierde gebodt;
maar sy drukken de zaak zelfs uyt / die door dat gebodt geboden wort / naam-
lijk den Sabbath of Rustdagh zelf / op welken men zich moet verledigen tot
Heylige en Godsdienstige oeffeningen. Het H. Avontmaal heeft Christus in-
gestelt / en geboden: maar den tijdt / op welken men dat houden moet / heeft
hy niet voorgeschreven / maar zulks aan de vrye bepaaling der Kerke gelaten/
na gelegentheyt van de omstandigheden / en derhalven gebruykt de Kerke
hier haar vryheyt.

[d] Coccei Eyndelijk zegt noch een ander / [d] dat de Catechismus de woorden van 't
Indagat. vierde gebodt / gy zult geen werk doen, aldus verklaart / dat ik alle de da-
Natur. gen mijns levens van mijn boose werken vyere; boose werken / dat is zonden/
Sabbathi zijn onze werken; en daar by zegtse / datmen in dit leven den eeuwigen Sab-
pag. 20. bath aanvangt; zo meynt men dan / dat hier niet een uytwendige onderhou-
23 ding van een dag moet verstaan worden / maar den tijdt van 't N. Test. Wy
antwoorden. 1. 't Is een misslach / dat de Catechismus die woorden des
gebodts / gy zult uw werken niet doen, enkelijk verklaart van 't werk der zon-
de: want nademaal zy den Sabbath en Rustdag zo noemt / op welke men inson-
derheyt naarstig tot de gemeynte Godts moet komen, om Godts Woordt te
hooren, &c. Zo verstaatse de rust van alle de werken van dit leven; maar zy
voegt'er met recht by / een uytneemende vrucht van de Godzalige praktijk des
Sabbaths / dat wy door de oeffeningen van dien dag zo vorderen in 't Geeste-
lijk leven en ware heyligheydt / dat wy ook de andere dagen vlijtigh vyeren
van booze werken. 2. Men vangt den eeuwigen Sabbath in dit leven aan,
door de praktijk des geloofs en der Godzaligheydt / zoekende Geestelijke rust
in Godt door Christus / en die rust wordt door de eeuwige gelukzaligheyt vol-
maakt;

maakt; Nu een zonderling middel / om die rust te vorderen / is de Godsalige praktijk van een weekelijksche Sabbath / of 's Heeren Dag. Dus blijkt dan genoeghzaam / dat de Neerlantsche Catechismus ons gevoelen van den Sabbath en 's Heeren dag bevestigt / 't welk ook de Uytleggers van die Catechismus eenstemmig verklaaren / naamlijk Lansbergius, Ruardus Acronius. Conr. Mylius, Sibrandus Lubbertus, Henricus à Diest, en Jacobus Crucius.

In de Tweede plaats komen wy tot de Synodale besluyten, dewelke dit X.
zelve te kennen geven; wy zullen nu alleen spreeken van de eerste en oudtste Synoden; die over tachentig jaaren en meer gehouden zijn; van de andere zal daar na gelegentheydt komen om te spreeken; het eerste Nationale Synode / gehouden tot Dordrecht in het jaar 1574. besloot tegen alle Feestdagen en tot viering van des Heeren dag / seggende Art. 53. Aangaande de Feestdagen, neffens den Zondag, op de welke men pleegt van den arbeydt zich te onthouden, en in den Tempel te vergaderen, is beslooten, dat men met den Zondag alleen te vrede zal zijn, &c. en in 't volgende Nationaal Synode / mede tot Dordrecht gehouden in 't jaar 1578 / beslooten zy tegen haar hert / wegens den drang der Overheden / aldus / Art. 75. Het ware wel te wenschen, dat de vryheyt van zes dagen te arbeyden, van Godt toegelaten, in de Kerken gehouden, en den Zondagh alleen geviert mocht worden: nochtans dewijl zommige andere Feestdagen door Authoriteyt van de Overheden gehouden worden, te weten den Christdag met de navolgende, &c. Dry jaaren daar aan wierdt in een Synode tot Rottterdam, gehouden in 't Jaar 1581. een klachte ingestelt over de Profanatie des Sabbaths / een bewijs van datse den Sabbath heylig agteden; zoo mede in het volgende jaar 1582. in een Synode gehouden tot Haarlem; en wederom in het Synode van 't jaar 1586. tot Edam. In de Synoden van 't jaar 1589. tot Amsterdam, en van 't jaar 1606. tot Haarlem, wierdt in 't byzonder geklaagt over de Vergadering van Schepenen op zommige plaatsen / des Sabbaths onder de Predikatie. In 't Synode van 't jaar 1594. tot Alkmaar, wierdt geklaagt over 't houden van Boelhuysen op den Sabbath; in 't Synode van 't jaar 1595. gehouden tot Amsterdam, wiert klachte opgestelt over het wercken / koopen / en verkoopen op dien dag; in het Synode van 't jaar 1598. tot Delft, klaagdemen over het optrekken van de Schutters en Burgery op 's Heeren dag; en in 't Synode van 't jaar 1601. tot Amsterdam, wiert klachte gedaan / en beslooten over het verpachten / en besteden van dijken en slooten / ten platten lande / het inmaanen van geldt / by de Pachters / daar toe zittende.

By deze gelegentheydt / dat ik van Synodale besluyten voor de heyliging XI.
van den Sabbath spreeke / zal ik hier invoegen eenige Synodale besluyten over dat subject genoomen in Poolen, nevens twee Kerken-ordeningen in Duytslandt. In Poolen besloot een Synode te Cracou, in het jaar 1573. Dat de Heeren in haar gebiedt op des Heeren dag niet toe en laaten Koophandel en opentlijke markt, ofte op die dagen haar boeren met eenigen arbeydt of vrachten bezwaaren; en een ander Synode gehoude in 't jaar 1578. te Petricou, in de laatste Artikel; daar is beslooten, dat de Heeren in haar gebiedt op des Heeren dagh verbieden alle jaar en week-markten, alle by-eenkomsten in Herbergen, drinkgelagen, teerling, kaarten speelen, ende diergelijke, musijk, instrumentspeelen, danssen, &c. Voornaamlijk op die tijdt, als in de Kerk de Predikatie en Godsdienst geschiedt. De twee Kerkenordeningen

in Duytslandt ordineerende de heyliging des Sabbaths zijn deze; de Brunswijksche, van 't jaar 1569. en ten eynde de Zondag, en geordineerde Vyerdagen, ten Godsdienste dies te meer mochten gebruykt worden, en den Sabbath alzo geheyligt werde, en 't gemeene volk oorzaak hebbe, om Gods eer en haar zaligheyt te zoeken, en te bevorderen, zo zullen de Herders dikmaal in de verklaaring van 't darde (vierde) gebodt Gods, en buyten dat, het volck vermaanen van 't rechte gebruyk en heyliging des Sabbaths, dat zy op den zelven Godts Woordt hooren en leeren, en Godt te vleytiger aanroepen, en allen anderen arbeydt nalaaten, op den zelven vermijden de kroeg, en al wat haar in de Godsdienst hinderen mocht, ten ware de noodt of des naasten liefde anders geboodt. Ten anderen de Hessische Kerken-ordening spreekt aldus (3de Deel. pag. 66.) Zo hebben de Apostelen in der zelver plaats des Heeren dag verordineert, welke by ons genaamt wordt 's Heeren dag, welke dewijl zy ook de zevende dag is, stemt gansch met het voorige gebodt Godts over-een, alzo dat aan 't gebodt zelf geen verandering geschiet, alleen aan zijn omstandigheden, naamlijk aan die ordeninge, gelijkze aan der Jooden zevenden dag naast volgt.

XII. Ten darden, dienen hier toe de Politijke Ordonnantien en Placcaaten in Nederlandt; van welke nu maar eene zullen verhaalen; de andere hier na. Dezelve is het Placcaat van de Politie, by de Ed. Mog. H. Staten van Zeelandt en zijn Princelijke Excellentie ge-emaneert / hondert jaaren geleden / naamlijk in 't jaar 1583 / spreekende van den Sabbath aldus / Art. 3. En want in der Heyliger Schrift den Sabbath des Heeren, ofte Zondag, en andere biddagen, by de Christelijke Kerk in tijden van noodt ingestelt, ons zeer hooglijk werden geboden te onderhouden, en de zelve over te brengen in heylige oeffeningen, en exercitien, om den Heere te bidden om zijn genade, te looven en te danken voor zijn weldaaden, en onderweezen en verwekt te worden door de mondt zijner Predikanten en Dienaren (daar in wy verstaan, Godt betere, grootelijks misbruykt te worden.) Zo ist, dat wy wel scherpelijk gebieden eenen iegelijken, den voorzeyden Zondag en biddagen te onderhouden, te vieren, en hun op de zelve te begeven in de Kerk, by de vergadering van de Christelijke gemeynte, om aldaar gesticht en geleert te worden, zonder eenig handtwerk te doen, te lossen, of te laaden, te koopen of te verkoopen in huysen of op straaten, noch op de zelve dagen eenige winkelen open te stellen (op de verbeurte, zo wie bevonden sal worden, sijnen winkel opengestelt, ofte eenige venbaare Goederen voorgedaan te hebben, voor de eerste reyze van dry Carolus guldens, en voorts telker reyse dobbel, &c.

XIII. Ten vierden, Het gevoelen van de Nederlantsche Kerk sal blijken uyt de Schriften van de Professoren van de Academien van Nederlandt; naamlijk van de Academie van Franeker, Leyden, Groningen, Utrecht, en Harderwijk.

Eerst, van de Academie van Franeker; daar is voor Eerst, de Professor Gulielmus Amesius, wiens gevoelen zo bekent is / zo als hy het uytgedrukt heeft in zijn Merg der Godtgeleertheyt, en in zijn gevallen der Conscientie, en in een dispuyt van den Sabbath / uyt zijn mondt en schriften ingestelt / en onder hem gedefendeert door een geleert Engelsman Nathanäel Eaton, het welk ik in 't jaar 1656. heb in 't Nederlandts vertaalt) dat daar aan niet is te twijffelen / of hy is zeer rechtsinnig ontrent den Sabbath en 's Heeren dag geweest.

Ten

Ten Anderen, Johannes Maccovius schreef aldus; *e* 1. *Vraag*, waar van onder de rechtsinnige gedisputeert wordt, is over den oorsprong van den Sabbath, dewelke eenige van de Schepping der weereldt, andere van 't regenen van 't Manna athaalen. Wy onderschrijven 't eerste gevoelen, door dese argumenten bewoogen, 1 uyt Gen. 2. v. 3. 2 uyt Heb. 4. Alwaar den Apostel, als hy de geestelijke rust, van Godt belooft, beschreef, en wilde toonen, XV. *e* Dispur. Theol. Miscell. quæst Disp. 23
,, dat het een andere rust was / dan die de Jooden na de Wet hielden / en dan
,, de rust van 't landt Kanaaan / in welke Josua 't Volk bracht; zegt / dat
,, deze woorden / ik heb gezwooren in mijnen toorn, zo zy in myne rust sullen
,, ingaan, van David gezegt zijn / hoewel zyn werken van de grondtlegging
,, der weereldt af al volbracht waren, alwaar hy dese plaats Gen. 2. aan-
,, haalt; want hy heeft ergens van den zevensten dag aldus gesprooken, en God
,, heeft in den zevensten dag van alle zijne werken gerust, waar uyt dan volgt/
,, dat de rust van den Sabbathdag na des Apostels zeggen begonnen heeft/van
,, de volbrenging van Godts werken na den zesden dag. 3. De Patriarchen
,, voor Moses hebben na haar Godsaligheydt ontrent Godt haar gezette tij-
,, den van Godsdienst gehadt; zoo is 't dan waarschijnlijk / datse den zeven-
,, den dag daar toe onderhouden hebben; want welken zouden zy verkoosen
,, hebben / dan dien Godt geheyligt had / en hier uyt schijnt het ook gekomen/
,, dat Godt daarom den Israeliten daar na den zevenden dagh heeft gegeven
,, te onderhouden / als die meest bequaam scheen voor dien dienst / door het ge-
,, denkteken van de rust / die Godt daar op genoomen hadt. 2. Vraag. Of
,, den Sabbath iets Ceremonieels of Moreels zy? wy onderschrijven het laatste
,, gevoelen. 1. Red. Het gebodt van den Sabbath te onderhouden is zo wel
,, in de Wet der tien geboden bevat / als de andere / zo is het dan alzo Moreel/
,, als de anderen: Reden van 't gevolg is te haalen uyt Jac. 2. v. 10. Die de
,, geheele Wet zal houden, en in een zal overtreden, is schuldigh aan alle.
,, Laat ons hier by doen dat woordt van onze Zaligmaker / dat'er niet een
,, jota van die woorden zal vergaan 2 Red. By aldien men toestaat / dat den
,, Sabbath van 't begin des weereldts / voor dat'er eenige Ceremonie was /
,, geweest is / zoo is'er geen reden / waarom sy niet zoude blijven duuren / als
,, de Ceremonien afgeschaft zijn. 3. Vraagh, of door dit gebodt een dag van
,, zeven bevolen wordt te heyligen? Ja. 1. Reden. By aldien niet recht be-
,, slooten wordt uyt kracht en over-een-komst van dit gebodt / dat een dagh
,, van zeven tot den Godsdienst moet geweyt worden / zo zal'er geen zeker ge-
,, tal van dagen uyt eenig gebodt bepaalt worden/'t welk ongerijmt is. 2. Red.
,, Dewijl het getal van zes dagen tot den arbeyt verleent is / welk getal niet
,, zal bestaan / indien het niet geeyndigt worde door de ruste van eenen zeven-
,, den dag. 3. Reden. Uyt het exempel der Apostelen en Apostolische Kerck /
,, dewelke in plaats van den Sabbath den eersten der weeke onveranderlijk
,, onderhouden hebben / of gelijk wy liever souden zeggen / dewelke den Sab-
,, bath van den zevenden dag / tot den eersten overgebracht / zonder verande-
,, ring onderhouden hebben / zo most'er dan uyt kracht van dit gebodt een
,, dag van zeven onderhouden worden. 4. Vraag, over de instelling van 's Hee-
,, ren dag; dat 's Heeren dag van Christus is ingestelt / bewijsen wy. 1. Uyt
,, Christi Opstanding / uyt zijn verschijnung op den eersten dag der week aan
,, zijn Apostelen / te vooren op dien dag vergadert / en uyt de zending van den
,, H. Geest op den zelven / waar uyt wy meynen met recht te besluyten / dat
,, de oorzaak van die instelling is Christi Opstanding op dien eersten dag der

 weeke/

"weeke / de instellingh zelfs / naamlijck van achteren / uyt de onderhou-
" ding der Apostelen / en de wonder baare zegening en heyliging dessels van
" den H. Geest / op dien dag over de Apostelen nederkomende. 2. Red. By
" aldien Christus 's Heeren dag niet en heeft ingestelt / zo is'er eenigen tijdt
" tussen geloopen / in welke de menschen niet gehouden waren uyt een God-
" lijk gebodt / eenigen dag tot den Godsdienst toe te weyen: want de zevende
" dag was in Christi doodt afgeschaft / ende verbondt de menschen niet meer
" tot dessels onderhouding. 3. Red. Uyt de benaming van 's Heeren dag:
" want zy wordt 's Heeeren dag genoemt; nu zy konde zo niet genoemt zijn /
" ten ware de Heere die ingesteldt had / gelijk in 's Heeren Avontmaal en
" Gebedt geschiet is. Maar ook zeggen wy dat te blijken dewijl de Apo-
" stelen op dien dag gewoon zijn geweest samen te vergaderen / om den Gods-
" dienst te betrachten / ziet 1 Cor. 16. v. 2. Hand. 20. &c.

XVI. " De Darde is Joh. Cluto, schrijvende aldus; *f* Het is aan te merken van
" dien zevenden dag / zijnde uyt de zeven dagen van de week verkoozen / en tot
" heylig gebruyk bepaalt en toegeweyt / dat die in't O. Test. is geweest / d'e
" welke de zevende in order was / als men van de eerste dag van de begonnen
" Schepping telt / en die voorts elke week in de zevende omkeer wederquam /
" Gen. 2. v. 2. 3. Maar in het N. Test. is het die / dewelke de week begint / en
" de eerste is / tellende van de tijdt der Schepping / en zo is zy de zevende / de-
" welke door de eerste week te beginnen volgt / Hand. 20. v. 7. en aldus kan-
" ze niet genoemt worden de zevende van de eerste week; om datse nochtans
" in de continuatie van den omkeer van den zeven-cirkel der weeken op elke
" zevende reys wederkomt / in de volgende zo wel als een andere / zo kan zy
" de zevende gezegt worden; zo dat daar uyt genoch blijkt / dat na de letter het
" gebodt geen geweldt geschiet is / als 't welke absoluyt van de zevende dagh
" spreekt / en 't getal niet simpelijk verbindt aan den zevenden dagh van de
" Schepping; hoewel 't niet kan geloochent worden / datse in't O. Test.
" daar aan verbonden waren; zoo blijkt dan / dat aan de Christelijke Vry-
" heydt zo breede toelating niet gegeven is / datse na haar welgevallen en oor-
" deel kan voortgaan / ook in den tijdt van den publijken Godsdienst te stel-
" len: want aangesien 't gebodt zelfs den zevenden dag aanwijst / zo blijkt / dat
" de bepaaling is gemaakt aan een van de zeven dagen van de week; en aan-
" gezien het ook gebiedt dat eenen zekeren gestelden dag moet onderhouden
" worden / zo volgt ook / dat de kerk niet zonder onderscheyt mach zwerven
" in die zeven dagen van de week; zo dat men qualijk oordeelt / dat de eerste
" dag der week / die in't N. Test. tot den publijken dienst is geheyligt / van de
" kerk is toegewyt: want het blijkt niet / hoe het de kerk zoude hebben geoor-
" loft geweest / een dag van Godt zelfs toegewyt / te veranderen; ja Christus
" geeft klaar genoch te kennen / dat dit alleen den Heere des Sabbaths / daar
" de kerk zich niet zal voor derven uytgeven / geoorloft is! Matth. 12. v. 8.
" Zoo besluyten wy / dewijl dezen eersten dagh 's Heeren dagh in de Schrift
" genoemt wort / Openb. 1. v. 10. dat de zelve in die sin / gelijk elders 't H.
" Avontmaal 's Heeren Avondtmaal gezegt wordt / 1 Cor. 11. v. 20. zo ge-
" noemt wordt / om datse naamlijk van de Heere zelf is ingestelt. Nu 't is
" waarschijnlijk / dat die instelling op den eersten dag van des Heeren Op-
" standing begin genoomen heeft / om dat de Evangelische Historie getuygt /
" dat de Heere op die dag zich by de vergadering der Apostelen en andere leden
" der kerke gevoegt heeft / en een andere vergadering tot op den zelven dagh
door

f Idea Theol. Disp. 42. Thes. 24. 25.

door het wederkeerend verloop van de week uytgestelt heeft / Joh. 20. v. 19. 26.

De Vierde is Joh. Cloppenburg; en de Vijfde Nicolaus Arnoldus: haar woorden zullen hier na in het 16de Kapittel aangetekent worden; hier ga ik haar voorby. XVII.

Ten Anderen, in de Academie van Leyden / daar komt ons Eerst voor/ XVIII.
Francifcus Junius, schrijvende aldus / g twee deelen zijn'er van de instelling / g Prælect. Gen:2. v.3.
„ eene / dat Godt den zevenden dag gezegent heeft / d'andere / dat hy dien ge-
„ heyligt heeft; hy heeft hem gezegent / dat is / hy heeft gewilt / en in zijn
„ raadt besloote / dat hy gezegent zoude zijn; hy heeft hem geheyligt / dat is/
„ hy heeft geboden / dat dien gezegenden dag van den mensch zoude geheyligt/
„ en in heylige oeffeningen en besigheden doorgebracht worden: want so pleegt
„ de H. schrift te spreeken / zeggende / heyligen / naamlijk door gebodt / in
„ plaats van te gebieden / dat geheyligt worde / gelijk Exod. 13. v. 2. Exod.
„ 19. v. 10. En elders. Nu dit is een natuurlijke Wet / by zich hebbende een
„ Ceremonieele aanwijzing van den dag; daarom om dat deze Wet in haar
„ weesen natuurlijk is / wordtse in 't vierde Gebodt der Wet geordonneert/
„ als moetende even zo als d'andere onderhouden worden: maar om dat de
„ order ten deele natuurlijk / ten deele (gelijk de Schoolen spreeken) stellig is/
„ zoo moet derhalven een onderschept in die order gemaakt worden: want het
„ geene natuurlijk is / te weeten / dat elken zevenden dag Gode heylig is / dat
„ zelve blijft; 't geen stellig is / naamlijk dat dien dag / welke de sevende is der
„ Schepping / den dag des Sabbaths of ruste is / dat is in de Christelijke kerk
„ verandert / en den dag der opstanding is in de plaats gestelt / dewelke de eer-
„ ste der weeke van de Euangelisten genoemt wordt / en in de kerken van die
„ tijdt af des Heeren dag genoemt is / Openb. 1. v. 10. en onderhouden is /
„ Hand. 20. v, 7. 1 Cor. 16. v. 2. De oorzaake van de verandering is Christi
„ Opstanding / en de weldaadt van de herstelling der kerke in Christo / de ge-
„ heugenis van welke weldaadt in de plaats van de gehengenis van de Schep-
„ ping is gekomen / niet door een menschelijke traditie / maar door de onder-
„ houding en instelling van Christus zelf / dewelke en op den dag der opstan-
„ ding / en elken achtsten dag / tot dat hy ten Hemel voer / aan de Discipe-
„ len verscheenen is / en in haar by-eenkomst gekomen; 't zelve is geschiedt
„ door de gestadige onderhouding van de Apostelen en Discipelen / en van
„ Christi kerk / aan dewelke de Apostelen / na zijn instelling en exempel / de
„ onderhouding van 's Heeren dag overgegeven hebben / 't welk zeer wel ver-
„ klaart hebben / Cyrillus lib. 12. in Ioh cap. 58. en Augustinus, ad Casulanum,
„ Epist. 89. & ad Ianuarium, Epist. 119 cap. 13. En daarom schrijft Chrisos-
„ thomus, Serm. 5. de Resurr., dat deze dag al van oudts in de Oude kerk
„ met dry namen is benoemt geweest / 's Heeren dag, de dag des broodts
„ en de dag des lichts. Derhalven aangesien des Heeren dag door Christi doen/
„ exempel en instelling / en der Apostelen / en der Oude kerke seer gestadige
„ onderhouding / en na 't getuygenis der Schriftuur / is onderhouden ge-
„ weest / en in de plaats van den Joodschen Sabbath gestelt / zo doen zy ver-
„ keerdelijk / dewelke zeggen / dat de onderhouding van 's Heeren dag in de
„ kerke duurt / uyt traditie / en niet uyt de Schrift / om door dese behulp-
„ sels de overleveringen der menschen / (zo 't Godt gelieft) staande te hou-
„ den.

De Tweede is Ioh. Cuchlinus, Regent van 't Collegie van de H. Staa- XIX.
ten

ten van Hollandt en West-Frieslandt; dezelve heeft Theses geschreven en uytgegeven van 't vierde gebodt / in het jaar 1597. en heeft de zelve aan de Predikanten en Ouderlingen van Hollandt en West-vrieslandt / toen in een Synode in de maant Juny tot Enkhuysen vergadert / gedediceert / waar in hy zegt / [b] Den Sabbath wort dan van ons geheyligt, eerst als wy ons te voren tot de heyliging van den aanstaanden Sabbath bereyden, 't welk geschiedt door gebeden, die wy in 't bysonder doen, en door 't ondersoeken van onze eygene sonden, Marc. 1. v. 35. 2. Als wy op de gesette tijden de vergaderingen waarneemen, om Gods woort te hooren, &c. 3. Als de Kerk uyt is, dat wy de rest van den Sabbath besteden in de overdenking van 't woordt, Hand. 7. v. 11. 3. Als wy doen de werken der barmhertigheyt, &c. Daar-en-tegen zo wordt den Sabbath ontheyligt. 1. Als wy eenige reysen op dien dag aanneemen, zonder 't geval van presenten noodt. 2. Als daar markten op dien dag gehouden worden. 3. Als wy onsen dagelijkschen arbeydt niet na en laten. 4. Als wy op dien dag ons selven te veel toegeven in jokkery, playzier of spelen, &c.

[b] Theses de 4. præcept. fol. 726. Thes 10.

XX. De Darde is Lucas Trelcatius heeft een klachte over de ontheyliging van den Sabbath uytgegeven in 't jaar 1602. in een Fransch boekjen / genaamt Antidote contre la peste, dewelke Godefridus Udemans voorgestelt heeft [i] in een van zijn boeken / en aldaar kan nagezien worden / uytdrukkende genochzaam zijn rechtzinnig gevoelen.

[i] Practijk des geloofs &c. pag. 224.

XXI. De Vierde is Antonius Walæus, dewelke bekent is / wegens zijn bescherming van de leere des Sabbaths tegen de Professor Gomarus, zo dat niet nodig is veel woorden uyt hem te citeeren; hy heeft zich zodanig / en in zijn Dissertatio de Sabbatho, en in locis Communibus verklaart / dat niemant licht twijffelen kan / of hy heeft in de principaale zaaken 't gemeene rechtzinnige gevoelen; evenwel dewijl [k] een van de partyen hem voor zich citeert / en schijnt te willen zijn leeser wijs maaken / dat hy 't met hem houdt / zo zal ik eenige van zijn woorden hier uyt-tekenen; aldus schreef hy; [l] Het is te merken / dat uyt kracht en over-eenkomst van 't gebodt / niet alleen een deel van den dag / maar „ den geheelen dag den Heere moet geheyligt worden: want de woorden zijn „ klaar / gedenkt den Sabbathdags, dat gy dien heyliget, en wederom ses da- „ gen zult gy arbeyden, maar den zevenden dagh is den Sabbath den Heere „ uwen Godt; en op dat hier te vlijtiger maat gestelt worde / zo is aan te mer- „ ken / dat de Sabbathdag niet alleen moet gevyert worden in de publijke ver- „ gaderingen / maar ook te huys in ieders wooning / gelijk de woorden van „ het gebodt klaar zijn / gedenkt den Sabbathdags, dat ghy dien heyliget, en „ Levit. 13. v. 3. de zaak zelfs leert ook / dat dit zelve in 't vierde gebodt in een „ zeker opzicht Moreel is; naamlijk dat wy op de voorgaande dagen al het „ onze / zo veel doenlijk is / zoo aanstellen / dat wy door der zelver versuym / „ van de rechte heyliging van deze dag niet verhindert worden.... Dat dit ge- „ bodt enkel Ceremonieel is / en derhalven door Christi toekomste t'eenemaal „ afgeschaft / is heden meest het gevoelen der Wederdoopers / t'eenegaar met „ het Sociniaans gevoelen over-een-komende: maar dat dit een dwaalend „ gevoelen is / wort beweezen met de navolgende Argumenten / benevens „ noch andere redenen. Want voor eerst / 't vierde gebodt is een deel van de „ Wet der Tien geboden / in welke niets enkel Ceremonieel geboden wordt / „ [m] etc. .... Het zelve wordt beweesen uyt de woorden zelfs / en uyt de rede- „ nen / en het eynde van 't gebodt: waar onder veel dingen niet Ceremoniee

[k] Coccejus Typ. Concord. pag. 222.

[l] Disserta de Sabbatho cap. 2. pag. 11. 12.

[m] Ziet de volgende woorden in ons Disp. uyt 1. Boec cap 27. §. 50.

maar,

,, maar Moreel zijn / als daar zijn / het werken van zes dagen / 't welk door
,, dit gebodt toegestaan wordt / en tot geen enkele Ceremonie gebracht kan
,, worden / zoo moet dan de uytneeming van een zevende dag ook niet tot een
,, enkele Ceremonie gebracht worden; de heyliging zelfs / die op dezen dag ge-
,, boden wordt / is geen Ceremonie: want die zoude door Christi doodt dan
,, afgeschaft zijn / en derhalven zouden wy geen dag tot Godsdienst moeten
,, heyligen / dewijl 't niet geoorlost is / Ceremonieele dingen weder in gebruyk
,, te brengen; gelijk de besnijdenis / die eertijdts op den achtsten dag most ge-
,, viert worden / kan nu op geen dag by de Christenen in gebruyk geroepen
,, worden; eyndelijk de rust en verademing (gelijk Godt spreekt / Deut. 5.)
,, van Zoonen / Dienstknechten / Vee / etc. is niet enkel Ceremonieel /
,, maar bevat in zich blijkelijk een Moreel voorwerp; gelijk ook 't exempel
,, van Godt / rustende van zijn werken / en de geheugenis van de Schepping
,, der dingen / en diergelijke / niet kunnen gebracht worden tot een Ceremonie
,, alleen; dewelke een schaduwe van toekomende dingen is / of op Christus
,, als zijn lichaam gezien heeft; gelijk mede het laatste eynde / naamlijk de ken-
,, nis en roem van Godt de Schepper / en de ernstige aanmerking van de wer-
,, ken der Schepping niet kan tot een Ceremonie gebracht worden / aangesien
,, dan alle dese dingen niet kunnen enkel Ceremonieel zijn / zo volgt klaarlijk /
,, dat het vierde gebodt selfs niet onder de enkel Ceremonieele getelt moet wor-
,, den; waar by komt de toestemming van alle Volkeren / die altijdt eenigen
,, tijdt aan den dienst haaren Goden hebben voorgeschreven. En wederom op
,, een andere plaats. Andere willen / dat de instelling van 's Heeren dag is van
,, enkel menschelijke Authoriteyt / voortkomende van de eerste Kerk / en be-
,, sluyten der Keysers; maar ook dat gevoelen schijnt niet genochsaam te zijn /
,, om de Godsdienstigheydt van desen dag ongeschonden te behouden .... *l* zo
,, is het dan een vaster gevoelen / goet gekeurt door de meeste schrijvers van de
,, oude en laatere Kerk / dat de instelling van 's Heeren dag is te brengen tot
,, de Apostelen zelfs / of gelijk andere liever spreeken / tot het gebruyk van de
,, Apostolische Kerk / die dat van de Apostelen ontfangen heeft / en dat be-
,, sluyten zy meest alle uyt dry plaatsen van 't N. Test. in welke van de onder-
,, houding van dien gewach gemaakt wordt / naamlijk / Hand. 20. v. 7.
,, 1 Cor. 16. v. 2. en Openb. 1. v. 10. Alleen Calvinus, met de Centuriatores
,, Magdeburgenses / belijdt / dat hy anders gevoelt van de plaats / Hand.
,, 20. en dat hy twijffelt aan de plaats / 1 Cor. 16. Niet om dat hy niet meyn-
,, de / dat de instelling van des Heeren dag tot de Apostelen te brengen was;
,, maar om dat hy niet oordeelde / dat die verandering zo vroeg geschiedt was.
,, Melanchton, Bucerus, Viretus, Martyr, Zanchius, Gallasius, Bullinge-
,, rus, Gualterus, Paræus, Piscator, Iunius, Ursinus, Fajus en Alstedius
,, brengen 't ook tot de Apostelen; ook alle de Oversettingen in de Gerefor-
,, meerde Kerken publijk aangenoomen / en ook eenige andere / hebben het
,, zelve gevoelen of in den text self / of in haar Annotatien aan den text van die
,, zelve plaatsen uytgedrukt / zoo dat het te verwonderen zy, dat'er noch in
,, de Gereformeerde Kerke zyn, die na zoo veel nette vooroordeelen van de
,, Gereformeerde Kerken, noch ook bestaan te arbeyden, om die plaatsen
,, ons te ontneemen: want het is lichtvaardigheydt, te willen 't oordeel van
,, een of twee tegen de heele Kerk stellen; aangesien het dan uyt dese plaatsen
,, klaarlijk blijkt / dat al van der Apostelen tijdt af de onderhouding van 's Hee-
,, ren dag is aangenoomen / en datse derhalven van de Apostelen aan de zelve is
over-

l Tractatu de Sabb. cap. ult.

„ overgelevert / niet op dat hier door haar de Christelijke vryheydt soude wech-
„ genoomen worden / maar op datse tot een zekere order soude gebracht wor-
„ den / op dat de bediening des woordts / en desselfs vrucht / na de kracht van
„ het vierde gebodt behoorlijk in alle kerken zoude kunnen bewaart worden /
„ en alle verwarring en verschil daar over in de zelve vermijdt worden / om dat
„ Godt is een Autheur van order en vreede / niet van verwarring / en beroer-
„ te. Dewijl / zeg ik / dit dan zo blijkt / zo kan hier gevraagt worden / tot
„ wat soort van Apostolische Ordinantien dese instelling te brengen zy: want
„ de Apostolische Ordinantien / die door sich niet sien op de leerstucken of gebo-
„ den van zeeden / maar alleen op de kerkgewoonten of omstandigheden van
„ Godsdienst / en die daarom op haare wijze ook vrye geacht worden / zo in
„ haar oorsprong als in haar gebruyk / worden in de H. Schrift bevonden
„ van twee soorten / naamlijk of veranderlijke / en maar voor een tijdt inge-
„ stelde / gelijk Hand. 15. van niet te eeten 't bloedt en 't verstikte / etc. of
„ onveranderlijke / en om de geduurige order in de heele kerk gestadig te hou-
„ den / zodanig als is de oplegging der handen in de verkiezing van Leeraars /
„ en 't onderscheydt tussen 't Diakens Ampt / en 't Ampt van een Herder /
„ Hand. 6. Zoo antwoorden wy / behoudens anderer oordeel / dat de instel-
„ ling van 's Heeren dag allesins schijnt tot de laatste soort van Ordinantien
„ te moeten gebracht werden / dewijl 'er geen oorzaak of byzondere gelegent-
„ heyt / die de zelve veranderlijk maake / alhier bedacht kan worden / etc. Wy
„ besluyten dan / dat dezen eersten dag der weeke / van de Apostelen gestelt is
„ in de plaats van den Sabbath / en aan de kerken aanbevoolen is / niet
„ alleen door een ordinare macht / hoedanig alle de Leeraars hebben / om in
„ haar kerken geheel middelmatige kerligewoontens te ordineeren / maar
„ ook door een bysondere macht / als van die gene / die opsicht hebben ge-
„ hadt over de geheele kerke Christi / en die het als extraordinare dienaars
„ Christi door den H. Geest toevertrouwt is / om getrouw te zijn / niet alleen
„ om de zekere geboden van 't geloof en zeden / maar ook van de rechte schik-
„ king en order van de kerk over te geven / op dat alle Christenen over al souden
„ weten / welke dag in de week uyt kracht en over-een-komst van 't vierde ge-
„ bodt te houden zoude zijn / op dat daar uyt geen tweedracht of verwarring
„ onder de kerken zoude ontstaan.

XXII. De Vijfde is Antonius Thysius, dezelve heeft in de voornaame gronden ook de rechte leere van den Sabbath; twee voorname bestrijders van den Sabbath in Nederlandt hebben voorgegeven / datse sich met hem vereenigen / en approbeeren / wat hy over die zaak geschreven heeft; doch hoe on-oprecht dit van haar gezegt wort / laat yder oordeelen: want ziet deze dingen / stelt Thysius in zijn Disputatie over den Sabbath en 's Heeren dag. n Voor dat de Wet der Tien geboden gegeven was, wordt des Sabbaths naam, reden, en gebruyk verklaart, Exod. 16. v. 5. &c. Misschien als toen al ingestelt zijnde, of om dat vele dingen van den uytterlijken Godsdienst van Moses eer sijn herstelt en uytgebreydt, dan eerst ingestelt, gelijk voor de Zondtvloet de Offeranden. &c. Alzo is ook dit waarschijnlijk. . .. De eynden van den Sabbath zijn of algemeen, of bysonder; het algemeene, 't welk het heele menschelijk geslacht in 't gemeen raakt, en 't voornaamste is, op desen gezetten dag te gedenken aan de volbrenging van 't werk Godts, en van zijn ruste daar op, of de kennis en belijdenis van Godt als Schepper, Gen. 2. v. 2. Exod. 20. v. 10. waar in een oeffening des geloofs is; en tot dezen eynde wordt'er van de eygen werken gerust,

n Synoph. pur. Theol. Disp. 21. Thes. 14. 17. 20. 37. 46. 52. 53. 54. 55. 56. 58.

rust, op dat men te meer zich verledige met de godlijke .... Maar 't byzonder eynde, 't welk byzonderlijk op de Ioden ziet, of accessoir en van buyten bykomende is't zelve is twe-erly, het eerste is de geheugenis van de uytleyding uyt Egypten, het andere is hooger, geestelijk naamlijk, ziende op des menschen eeuwige zaligheydt, heylighingh der Israëliten, welk eynd Ceremonieel en sacramenteel ja voorbeeldig is. Door dese rust van alle werk op den Sabbath wort niet alleen en door zich geboden een lichaamlijke ledigheyt, maar ook daarenboven en wegens den Godsdienst, Godsdienstige besigheden, en heylige oeffeningen en pligten, waarom sy genoemt wordt den Sabbath des Heeren, of den Heere, Levit. 23 en een Sabbath der heyligheyt, en heyligheydt des Heeren, Iesa 58. v. 13. om datse niet alleen was den Sabbath van den Heyligen Godt, maar ook heylig en toegeweyt en te besteden in de dingen des Heeren, in heylige betrachtingen, publijk en privaat, en tot heyliging van zijn Naam te bestieren .... Nochtans uyt de afschaffing van desen Sabbath (den Saterdag) volgt niet, dat het vierde gebodt, (het welk op zijn wijse Moreel is) geheel te niet gedaan is: want daar in is iets generaals, en iets speciaals, het generale is, 't welk gelijk d'andere Moreele geboden in de natuur is ingeschreven, naamlijk datmen eenigen tijdt tot den Godsdienst moet afzonderen, ja dat die een sekere dag zy, en bequaam, dat is die zo dikwils wederkeere, als de zwakheydt van 's menschen natuur, en de noodzaaklijkheydt van den Godsdienst vereyst, den welken Godt den Iooden den zevenden na de Schepping heeft ingestelt, die een getal van volmaaktheyt is, en ook by andere volken gebruykt is, en de Apostelen hebben ook in de ordineering van den s'Heeren dag den sevenden na over-een-komst wederkeerende gevolgt; ook moet dien dag heylig zijn en gehouden worden door gebruyk en onderhouding, zo dat 't heele gemoet van alle sorgen afgetrokken worde, en den geheelen dag in betrachtingen van Godsaligheyt en liefde besteedt worde, en dat zo veel als de menschelijke zwakheyt en de tegenwoordige noodt des levens verdraagt, en dat geen werken die de heyliging desselfs verhinderen, zonder oorzaak gedaan worden. Het speciale is den Zevenden dag na de Scheppping.... De Apostelen hebben wegens het nieuw werk en weldaadt van herschepping en herstel, door Christus, 't welk solemneel te roemen is, voorbygaande den Sabbath, die een gedenkteken van de Schepping was, den dag van Christi Opstanding, dewelke valt op den achtsten van de Schepping, den eersten der weeke, op welken hy sich levendig aan de Vrouwen, Discipelen en Apostelen vertoont heeft, gebruykt tot de publijke samenkomst, Hand. 20. v. 7. en hebben dien geordineert gewoonlijk te onderhouden, 1 Cor 16 v. 1. 2. Waarom dien dag des Heeren dag heeft begonnen genoemt te worden, Openb. 1. v. 10. Naamlijk niet alleen, om dat de Heere daar op is opgestaan, en zich levendig heeft vertoont, maar ook om datse tot die zaak, ja geheel aan den Heere was toegeheyligt en toegeweyt, gelijk ook 't H. Avontmaal 's Heeren Avontmaal genoemt wordt, 1 Cor. 11. v. 20. Indien zy nu is van Apostolische inzetting, zo is zy ook van Godlijke Authoriteyt: Bewijs daar van is ook de geduurige betuyging, practijk en 't gebruyk van de Oudtvaders al van 't begin van de Kerk, Ignatius, Justinus, Dionysius Corinthius, Melito, Clemens Alexandrinus, Origines, Tertullianus; zo is dan desen dagh, hoewel van Apostolische inzetting en gebruyk, nochtans niet in zich en door zich heylig, als of zy een verborgentheyt in hadde, maar alleen na de Christelijke vryheydt wijsselijk van de Apostelen bepaalt, en geordonneert, en bestiert om

de Godsaligheydt en Politie te dienen. En sy moet niet onderhouden worden door zich en absolutelijck met ledigheyt en rust, maar na de wijze van de Christelijke vryheydt, om iets anders, op dat men te vaerdiger publijkelijk en privatelijk zich tot Godsdienst verledige: wy oordeelen, dat desen dag niet alleen publijklijk, maar onk privatelijk moet doorgebracht worden door heylige oeffeningen van Godsaligheyt, als daar zijn, in zijn Huys de H. Schrift te lesen, en te overdenken, van heylige dingen samen te spreken, en in liefde pligten; volgens dat woordt van *Clemens*; *en wy laaten niet toe, datmen op des Heeren dagen, dewelke zijn dagen van vrolikheydt, iets spreeke of doe dan heyligheydt.*
„ Aldus blijkt dat Thysius deze zes dingen vast stelt. 1. Dat iet waarschijnlijk is / dat de Sabbath van 't begin was ingestelt. 2 Dat het voornaamste eynd / van den Sabbath solemneel dan te dienen / 't heele menschelijk geslacht in 't gemeen raakte; maar dat een byzonder eynd / 't welk hy accessoir en van buyten bykomende noemt / op de Jooden zach / en dat zegt hy was Ceremonieel en voorbeeldig. 3. Dat het vierde gebodt niet is teenegaar te niet gedaan / met de wegneeming van de Saterdags Sabbath / maar dat het generale / dat ook in de natuur is ingeschreven / gelijk d'andere geboden / bleef / een tijdt / een zekere dag / en die in behoorlijke proportie herhaalt. 4. Dat dien dag soo heylig moet zijn en gehouden worden in gebruyk en onderhouding / datmen dan geheel zich van andere dingen aftrekkie / en dien dag geheel in Godsdienst bestede / en geen werken doe / die de heyliging desselfs verhinderen. 5. Dat dien dag van de Apostelen is ingestelt en verordineert / ja van de Heere Christus selfs tot Godsdienst toegewept / en zo van Godlijke Authoriteyt. 6. Datmen dien dag niet alleen publijkelijk maar privatelijk in huys moet heyligen / en niet anders spreeken of doen dan heylige dingen; zo dat het te verwonderen is / hoe *o* Coccejus en Heydanus derven op Thysius beroepen; daar haar gronden en stellingen heel contrarie zijn; Coccejus zegt; op de woorden van Thysius, van dat des Heeren dag van de Apostelen is geordonneert; (*'t welck wy niet en loochenen*) en Heydanus heeft aan 't Synode geschreven / dat hy *p* approbeert, 't geen over dese materie raakende den Sabbath van P. M D. Thysius in de Academie van Leyden is voorgestelt, te leesen in Synopsi Pur. Theol. Disp. 21. waar op de Professor Hoornbeek antwoorde / indien dit waarachtelijk en oprecht gemeynt is, gelijk het immers behoort, 't geen aan zo een aanzienlijke vergadering, als de Synode is, geschreven wordt, zo zijn wy 't accoort, en is de questie ten principalen uyt; wy maar begeerende 't geen uyt geseyde Disputatie getrouwelijk is gehaalt en voortgebracht. Laat'et ons dan hier by blijven, en rusten in de ruste, ziende, dat Zondag is onze Rustdag. Uyt dit exempel is te zien / hoe de partyen de Autheuren voor zich aanhalen / en zich onder de Naam van andere verschuylen.

o Typus Concord. pag. 20-21.

p Ziet Hoornbecks Sondag Rustdag, pag. 157 69,

XXV.

De Zesde is Fredericus Spanhemius, schrijvende aldus; de twijffeling is, *q* of het gebodt van den Sabbath van de zevende dag geheel en al Moreel zy, dan of het ten deele Moreel, ten deele Ceremonieel, of immers stellig zy? Hier is dryerley gevoelen; twee uytterstem, en een middelste, het eerste uytterste gevoelen is der Wederdoopers, en anderer fanatijken, die de Christelijke vryheydt omkeeren in ongebondene lossigheydt, en willen, dat dit gebodt enkel Ceremonieel is geweest, en derhalven in zijn geheel door de Messias afgeschaft. Het andere tegengestelde gevoelen is der Iooden, dat het enkel Moreel is, en dat 'er niets Ceremonieels of enkel stelligs in gevonden wordt, noch

q Dub. Evangel. part. 3. Dub. 116. pag. 581

noch in opzicht van 't gebodt, noch in opsicht van de omstandigheydt van 't gebodt. Het darde gevoelen is het middelste, dat dit gebodt ten deele Moreel is, maar ten deele Ceremonieel, of immers stellig; Moreel wel in opzicht van 't geslacht, naamlijk dat 'er eenigen Sabbath Gode heylig moet weesen, om den Godsdienst te betrachten; doch Ceremonieel of stelligh, in opsicht van de soort, of de bepaaling van de onderhouding van de zevende dagh (te weten van de Schepping / de Saterdag) als men dit stellige noemt Ceremonieel / zo is 'er niet een gezondt Theologant / die niet iets Ceremonieels in dit gebod erkent / te weeten / dien zevenden dag / die veranderlijk is.

De Zevende is Johannes Hoornbeek, wiens gezonde gevoelen zo bekent is / dat het onnodig is zijn woorden uyt te tekenen / als hebbende tegen de partyen veel voor den Sabbath en dag des Heeren geschreven / gelijk wy in de Sabbath-strijden hier na zullen sien; nochtans sullen wy eenige van zijn woorden bybrengen / als wy van de Sociniaanen zullen spreeken / Kap. 16. XXVI.

De Achtste is Georgius Hornius, Doctor der H. Theologie / en zeer vermaart Professor der Historien tot Leyden, dezelve schreef aldus; [r] Wat aangaat den tijdt des Godsdiensts, wy gelooven uyt Gen 2. dat den zevenden dag, van Godt zelfs na de volbrenging der Schepping tot rust en heylige betrachtingen geordineert, al van onsen eersten Vader Adam ook onderhouden is: want dat eenige geleerde mannen willen drijven, dat de plaats van den Sabbath aldaar alleen door een voor-verhaal ingevoegt wordt, en zo komen te ontkennen, dat den Sabbath van de Schepping af tot oeffening van den Godsdienst is verordineert geweest, is een gevoelen, 't welk door geen vaste Argumenten ondersteunt is. Maar wy gelooven liever eenvoudelijk aan Moses, zeggende, dat Godt na de volbrenging van de Schepping den zevenden dag gezegent, en dien geheyligt heeft. XXVII.

[r] Kerkelijke Historie, eerste Periode 1 Artikel §. 3.

Van Andreas Rivetus, Abrahamus Heydanus, en Johannes Coccejus zullen wy hier niet spreeken / niet allen om datse partyen zijn / byzonder de twee laatste / maar bysonder om dat wy van de zelve zullen spreeken in ons tweede Boek / als wy de Sabbath-twisten in Nederlandt verhandelen. XXVIII.

Het Dartiende Kapittel.

De Leere der Professoren van dry andere Academien van Nederlandt, over den Sabbath. Eerst van *Groningen*. 1. *Henr. Altingius*. 2. *Sam. Maresius*. 3. *Iac. Alting*. Ten tweeden van *Utrecht*, *Voetius*. 2. *Essenius*. Ten darden, van *Harderwijk*. 1. *Van Diest*, 2. *Flockenius*. 3. *Colonius*.

Wy komen in de darde plaats tot de Academie van Groningen, en daar gaan wy voorby Franciscus Gomarus, van wiens bysondere gevoelen sal gesprooken worden in 't verhandelen van de twisten over den Sabbath in Nederlandt; en komen Eerst tot *Henr. Altingius*, dewelke aldus gevoelde en schreef. [a] Dewijl der Christenen 's Heeren dag in 't N. Test. gekomen is in de plaats van den Joodschen Sabbath in t O Test. zoo moeten wy ook daar van by occasie van 't vierde Gebodt handelen; 's Heeren dag is de eerste dag der weeke, I.

[a] Theolog. problem. Nova loco 10 probl. 12.

weeke, tot den publijken Godsdienst verordineert, ter gedachtenis van des Heeren Opstanding; 't beschrevene komt voor, Openb. 1 v. 10. 's Heeren dag, gelijk 's Heeren Avontmaal, 1 Cor. 10. v. 20. zy wordt 's Heeren dag genoemt, en dat met een Artikel hoe, zo in opsicht van de werkende oorzaak, als ten opzicht van het eynd. Belangende desselfs oorsprong, daar van zijn twe gevoelens, 't eerste brengtse tot Christus, het andere tot de Apostelen; de eerste bewijsen het, 1. Uyt Christi verschijningen na zyn Opstanding; &c. Dese en andere dingen worden bewijsliјk gezeyt, maar zy zyn so vast niet; de laatste brengense tot de Apostelen, zo datse zy van Apostolische inzetting, dewelke den s'Heeren dag in plaats van den Sabbath gestelt, en aan de Kerken aanbevolen hebben; zy bewijsen het. 1. Om dat de Apostelen den selven hebben onderhouden, Hand. v. 7. en aan de gemeynten overgegeven hebben om te onderhouden, 1 Cor. 16. v. 2. en den zelven met een bysonderen naam, uyt het aangenoomen gebruyk der Kerke benoemt hebben, Openb 1. v. 10. 2. Uyt een evengelijke zaak. De Apostelen heeft de wijze en vorm van de samenkomsten en van de bedeyling der heylige dingen bepaalt, 1 Cor. 11 v. 14. Zo heeft hy dan buyten twijffel ook den tijdt zelfs gestelt. 3. Indien des Heeren dag van de Apostelen selfs niet gestelt is, zoo is de staat van de Christen-Kerk in 't N. Test. slimmer dan der Iooden geweest is in 't O. Test. Reden, om dat in 't O. Test. een dag van den wereltschen arbeydt tot rust is afgesondert, op welken aan het Huysgesin en Vee verademing van de moejelijkheydt van het werk vergunt wiert, Deut. 5. v. 14. Exod. 23. v. 12. Hoedanig in het N. Test. daar gene sal zijn; nu het gevolg is ongerijmt, ergo ook het voorgaande. 4. Hier komt by de Authoriteyt der Ouden, die naast aan de eeuw en tijden der Apostelen geweest zijn, *Ignatius*, *Justinus*, *Dionysius Corinthius*, *Melito*, *Irenæus*, *Clemens Alexandrinus*, *Origines*, *Tertullianus*, *Cyprianus*, *&c.* Ik bekenne, dat ik my voege tot dit gevoelen, als 't gemeynste, behoudens anderer beter oordeel; de onderhouding van 's Heeren dag is niet nodigh door zich, als een deel van Godsdienst, of wegens een verborgene betekenis; maar alleen wegens order en Kerkelijke politie, dewelke altijdt is te onderhouden... Datse noodzaaklijk tot de voleynding des wereldts geduurig is te onderhouden, blijkt 1. Om darse is een instelling van de algemeene Kerk van alle tijden, en onderhouden is van alle Kerken; het eerste wordt bewesen, om dat de Apostelen waren algemeene gesanten, Matth. 28 v. 19. 20. Eph. 4. v. 11. dewelke die ingestelt hebben, 1 Cor. 16. v. 1, 2. en het laatste blijkt, om datse ten tijde der Apostelen is aangenomen, Hand. 20. v. 7. Openb. 1. v. 10. 't welk ook blijkt uyt de Kerkelijke Historie. 2. Om dat 'er geen reden van verandering kan zyn; dewijl 'er in de Kerk een geduurige geheugenis moet zijn, gelijk van Christi doodt, zo van zijn Opstanding, 1 Cor. 11. v. 26. 3. Om datse bevestigt is eensdeels met de Canones van de Algemeene Synoden, anderdeels van de Keysers, en algemeene wetten. By wege van gevolg komt hier dese vraag, of andere Feesten, tot Christi gedachtenis ingestelt, met evengelijke noodzaaklijkheydt zijn te onderhouden? Antw. Neen. 1. Om dat 's Heeren dag ouder is, en van de Apostelen zelfs ingestelt; maar de andere Feesten zyn van de Oudtvaders eerst geordonneert. 2. Om dat 's Heeren dag in opzicht van zijn geslacht geboden is, dat eenen zekeren dag van de week tot de publijke Godsdienst gedestineert worde, maar niet in opzicht van zyn soort. Maar de Feestdagen zyn op geen van beyde wijsen geboden: want noch die vijf tijden des jaars, van de geboorte, besnydenis, Opstanding, Hemelvaart, en uytstorting van

van de H. Geest, of eenige tijden zijn 'er geordonneert. 't welk aan te merken is, 1. Op dat men verstaa, waarom eenige Gereformeerde Kerken, byzonder de Fransche, die Feesten nagelaten hebben, naamlijk, om datse alleen van menschelijke instelling zijn, en in het Pausdom met grove superstitie vergeselschapt. 2. Op dat men lette op de superstitie van 't gemeene volk, stellende de Feesten verre boven 's Heeren dag, en vierende die Godsdienstiger, &c.

De Tweede is *Samuel Maresius* die aldus heeft geschreven. [b] Voor eerst stellen wy, dat het vierde gebodt der Wet van den Sabbath Moreel is geweest, en in zijn sin van een geduurigh recht, en dat die Moraliteyt van Discipline, gelijk de Scholastijken die noemen, met naame *Alexander Halensis*, daar in gelegen is, niet alleen dat'er een zekere en gezette tijdt tot de Godsdienst zy aangewesen, gelijk het den mensch natuurlijk is, eenige zekere tijdt tot nootwendige betrachtingen der zaaken te ordineeren; maar ook dat die tijdt zy van eene dag, binnen den cirkel van de week genomen, dewijl het alzo van 't begin onder de menschen is geweest, en het zevental daarom altijdt onder de Heydenen in de hoogste achting is geweest, waar van de zeer vermaarde *Rivet* geleerdelijk spreekt *in Dissert. de Orig. Sabbathi*, En hier uyt is 't, dat de vremdelingen, woonende onder de Israeliten, hoewel anders niet verbonden tot de wetten van 't stellige recht, nochtans tot onderhouding van den Sabbath verbonden worden. Exod. 20. v 10. Ten anderen is ook dat by ons buyten twijffeling, dat in plaats van den Joodschen Sabbath in opsicht van de bepaling van den dag gekomen is, uyt een instelling en onderhouding, niet enkel Kerkelijk, gelijk eenige Papisten willen, en *Grotius* met haar, maar waarlijk Apostolisch, den eersten dag der weeke, die Zondag en 's Heeren dag genoemt wordt, daar toe dienen de gemeynlijk aangehaalde Schriftuurplaatsen, Hand. 20. v. 7. 1 Cor. 16. v. 2. Openb. 1. v. 10. uyt welke zelfs de *Rooomsche Catechismus*, pag. 3. cap 4 §§ 7. besluyt, *dat de Apostelen 's Heeren dag geordonneert hebben te vieren voor den Sabbathdagh.* Nu is desen onsen Sabbath zo in de plaats van den Joodschen gekomen. 1. In de heyliging of bysondere toeweying tot heylige byeenkomsten, en solemneele oeffeningen van Godsaligheyt. 2. In dat politijkgebruyk 't welk de Catechismus van de Fransche Kerk aanmerkt, in de 27ste Sondag, dat naamlijk den dienstboden eenige verlichting van den daaglijkschen arbeydt toekome, en dat dien gezetten en ordinaaren dag van rust daar zynde, de andere dagen te vaardiger tot den ordinaren arbeyt gegeven worden. 3. Derhalven moeten hier twee klippen even zeer vermijdt worden. 1. De profaniteyt der Wederdoopers en Sociniaanen, dewelke meinen, datse door geen Wet verbonden zijn tot de onderhouding van 's Heeren dagh, gelijk te zien is in de Catechismus van *Racouw*, en by *Volkelius lib.* 4 *de Relig. cap.* 14. dewelke hoewel hy erkent uyt de boven-aangehaalde texten, dat de selve ten tijde der Apostelen in gebruyk was, nochtans loochent, dat des Heeren dag door Godts ordinantie in de plaats van den Sabbath gekomen is, en hy stelt, dat die zeer oude gewoonte daarom maar niet te verachten is, niet om datse door sich ons Godsdienstig verbindt, maar om dat men in zulke zaken den aanstoot van de naasten moet vermijden, en iets geven aan een gewoonte, die door zich niet quaat, maar ook t'eenigen deele nuttig is. De al te groote angstvalligheyt en preciesheyt der Sabbatharissen, Cathari, Brownisten en diergelijke, die de Christelijke vryheyt in middelmatige dingen benauwen, die zelfs den Joodschen Sabbath wel souden willen herroepen hebben; daar noch-

II.

[b] Decis. Academ. quæst. aliquot Theolog. qu. 12

nochtans den Sabbathdag, hoewel zy by de oude Christenen ook haar eer had, 't welk toonen de getuygenissen daar toe bygebracht van *Grotius*, over de Wet der Tien geboden, is nochtans altijdt minder geweest dan den 's Heeren dag. 5. Dit merken wy ook aan van 's Heeren dag, datse daarom zo genoemt wort, dewijl zy voornaamlijk ter gedachtenis van 's Heeren Opstanding, die op dien dag geschiedt is, in de plaats van den Joodschen Sabbath is gestelt, waar aan tot noch niemant met recht twijffelt; en daar van daan was die gewoonte der oude Christenen gekomen, van op dien dag niet te knielen, maar te staan, ook in gebeden en andere heylige betrachtingen. Dat willen wy ook, dat buyten twijffel staa, dat wy zo gehouden zijn door een Godlijk recht tot de oeffeningen van den publijken dienst op des Heeren dag, zoo lang wy niet verhindert worden door een onverwinlijke noodzaaklijkheyt, die geen Wet kent, &c. En elders schrijft hy aldus; [c] Den Sabbath en d'andere Feesten zijn niet heel evengelijk; want in de onderhonding van den Sabbath by de Jooden moeten wy dry dingen onderscheyden. 1. 't Geen Ceremonieel en voorbeeldig was. 2. 't Geen superstitieus en bykomende was. 3. 't Geen Moreel en altijdt duurende was. Tot het *eerste* behoorde. 1. De bepaaling van de zevende dag. 2. De gedachtenis op dezelve van de ruste, die Godt aan zyn Volk gegeven had. 3. De ruste daarom van alle slaafs werk onder de grootste straf. Tot het *tweede* behoorden de verscheyde overleveringen der Jooden, door dewelke zy getracht hebben, den last die zwaar genoch was door zich, door haar ydele scrupuleusheden met opset te verzwaren. Tot het *darde*, dat in de onderhouding des Sabbaths is aan te merken, heeft behoort, datse in de Wet der Tien geboden, zijnde-het voornaamste deel der Wet, die anders ins geheel uyt Moreele geboden bestaat, is ingevoegt, zo dat de heyliging van eene dag van zeven tot den publijken Godsdienst en Godsdienstige oeffeningen, ja ook tot gedachtenis van beyde de eerste en tweede Schepping is van een moreele en altijdt-duurende onderhouding: want de rechte reden leert dat, dat Godt moet gedient worden, en dat'er een byzondere tijdt tot dat gebruyk moet afgesondert worden, en dat'er niets gevoeglijker is, dan dat daar in gehouden worde, 't geen van den beginne was ook in den staat der onnoselheyt, door 't verkiezen van eene dag van zeven, die toegeweyt worde aan heylige oeffeningen van Godtsaligheyt; daarom hebben meest alle de Christen-Theologanten tot noch toe voor Moreel en van altijdt duurend recht erkent in het vierde Gebodt der Wet, dat binnen den Cirkel van zeven dagen een tot Godsdienst geheyligt worde. De verbintenis, om een van zeven toe te weyen tot publijke by-eenkomsten en heylige oeffeningen, ja ook tot politijke rust van anderen arbeydt, blijft: want 't geen tussen beyde geen rust heeft, kan niet duuren; die dag door Christus en de Apostelen verkooren, is de eerste der weeke, die gemeenlijk zondag genoemt wordt, zo ter gedachtenis van Christi Opstanding, als om de Christenen van de Jooden te onderkennen: en gelijk dese practijk geduurig is geweest in de Christen Kerk van de doodt der Apostelen af, zo is zy van de zelve, als zy leefden, ingevoert; gelijk blijkt uyt Hand. 20. v. 7. 1 Cor. 16. v. 1. 3. en die zelve dag is daarom van haar 's Heeren dag genoemt, Openb. 1. v. 10. En ik zie niet, hoe de Sociniaanen alle Moraliteyt van 't vierde gebodt derven bestrijden, daar sy bekennen dat dessels onderhouding, in de Wet der Tien geboden, 't voornaamste deel der Wet, is ingevoegt, dewelke voorts geheel uyt moreele geboden bestaat; gewis de Wet der Tien geboden sal niet geheel uyt moreele geboden bestaan, indien een van die

[c] Contra Volkelium de vera Relig. lib. 1. cap. 15.

die tien enkel Ceremonieel zy geweest, en niets Moreels en van altijdt duurend recht in sich gehadt heeft; ja daar kan geen reden verzonnen worden, waarom de gans onder de zwaanen zoude geraas maaken, en een enkel Ceremonieele onderhouding soude gevoegt sijn in dat deel der Wet, dewelke voorts geheel uyt Moreele geboden bestaat; ook hebben'er onder de Heydenen zelfs eenige donkere voetstappen geweest van die onderhouding, dewelke al van oudts uyt *Linus*, *Callimachus*, *Hesiodus* vergaadert, en aangemerkt zijn door *Clemens Alexandrinus*, *Eusebius*, *Tertullianus*. **Wederom op een andere plaats.** [d] Gelijk Godts Moreele geboden summierlijk in de Wet der Tien geboden bevat zijn, zo sijnse ook van een natuurlijk en altijdt duurende recht; want zelfs 't vierde gebodt van den Sabbath is Moreel in substantie, hoewel het Ceremonieel is geweest, in opzicht van de precise bepaaling van den dag: want dat men Gode als de Opper-Heer van alles eenigen dienst ook uytterlijk en solemneel, en by gevolge een zekeren tijdt schuldig is, leert de natuurlijke reden, en alle volkeren stemmen het eenpaarig toe, en hoe en wanneer dat geschieden moet, dat hangt aan sijn wil ..... Door 't vierde gebodt wordt de heyliging van den Sabbath geboden, waar in wel de bepaaling van den dag van stellig recht is, nochtans de gebodene zaak is van 't natuurlijk recht: door Authoriteyt van Christus, verschijnende aan zijn Discipelen op den eersten dag der weeke, op welken hy opgestaan was, en wederom acht dagen daar aan, en door 't exempel der Apostelen en der Apostolische Kerk, dewelke op den eersten dag der weeke samen-quam om broodt te breeken, dat is, om 't H. Avontmaal te houden, Hand. 20. v. 7. en inzamelingen te doen ten gebruyke der armen, 1 Cor. 16. v. 1. 2. waarom dezelve ook, byzonder van de Opstanding des Heeren, genoemt wordt 's Heeren dag, Openb. 1. v. 10.) is den Sabbath wel niet geheel afgeschaft, gelijk de Sociniaanen willen, maar om verscheyde oorsaken overgebracht op des Heeren dag; daarom zijn wy ook tot de heyliging van dien dag gehouden, naamlijk dat wy rustende van uytterlijk werk en arbeyt, zoo veel als mogelijk is, den zelven publijk en privaat in Godsdienst besteden. **Noch eens op een andere plaats.** [e] 't Zy genog, dat de meeste geleertste Theologanten hier uyt recht besluyten, dat de Godsdienst van Sabbath te houden van de eerste beginselen van de weereldt af ingesteldt, maar door de Egyptische gevankenis afgebroken, door dit mirakel, ook voor de verkondiging van de Wet, Exod. 20. herstelt is geworden; 't welk voorwaar van groot gewicht is, om te stercker staande te houden de Moraliteyt van 't vierde gebodt, tegen eenige wat te ruyme Theologanten, die al te verkeert daar in de Sociniaanen volgen, terwijl zy anders met recht zich stellen tegen eenige precisisten, die ons tot een Ioodsche rust en angstvalligheydt wederbrengen.

III.

De Darde **is** Jacob Alting, **de zoon van de voornoemde** Henricus; **dezelve heeft wel eenige eygene bevattingen gehadt / omtrent den Sabbath van't O. Test. als oordeelende / dat Adam op den zesden dag gevallen is / en dat toen den zevenden dag en voorts / een Ceremonieele Sabbath was / ziende op Christus / en datse zo van't begin af tot Christus toe onderhouden is; nochtans houdt hy staande in zijn Predicatien en Academische stellingen over het vierde gebodt / dat wy uyt kracht van 't vierde gebodt gehouden zijn / den eersten der weeke te heyligen / als zijnde door Christus en zijn Apostelen ingestelt / en dat wy dan rusten moeten van alle werken / die de heyliging van dien dag hinderen / etc. Aldus schreef hy;** [f] hy ontheyligt den Sabbath, die den zel-

[d] Systemat. Theolog loco 7. Thes. 46.

[e] Sylloge Disp. Theol. part. 1. pag. 691. Disp. de Manna Thes. 26.

[f] Verklaring der Tien geboden, &c. pag. 164. 179. 185. 187.

zelven in zijn Ordinaris werk besteeedt, om dat hy dien dag niet afsondert, dat is, heyligt...Hier is met aandacht te betrachten het onderscheyde spreken, dat in 't verhaal van dese instelling gebruykt wordt, 1 Mos. 2. v. 3. staat dat de zevende dag geheyligt is. overmits de zelve de eerste dag is geweest, waar in dit begonnen is; maar 2 Mos. 2. v. 11. leestmen, *Daarom zegende de Heere* (niet den zevenden; maar) *den Sabbathdag*; dusdanigen verandering en is van den alleen-wijzen Godt niet gemaakt zonder oorzaak; Godt heeft gezegent den Sabbathdag, ofte Rustdag, welke dag het ook zoud mogen weezen, die 't Fondament droeg van de Godlijke rust, 't zy dat het de laatste dag was van de week, of de eerste .... Gelijk 't geen dat Godt volmaaktelijk gedaan heeft, de grondt-oorzaak is van den ouden Sabbath; alzoo ook 't geen Christus volmaaktelijk gedaan heeft, is de grondtoorzaak van den nieuwen Sabbath, en ook een oorzaak dat den ouden Sabbath afgeschaft is; de ruste Gods heeft begonnen op den zevenden dag, en de zevende dag was de Sabbath, zoo lang daar geen andere ruste was, als des beloovenden Godts, maar de ruste Christi heeft begonnen op den eersten dag, en de eerste dag is de Sabbath, nu wy de rust hebben van den volbrengende Christus, Psal. 118. v. 22. Psal. 95. v. 7. Jesa. 58. v. 13. 't Is openbaar, dat de eerste dag van de week, gelijk hy ons in gedachtenis brengt de ruste Christi, alzo de Sabbath is; en dat de Heere, zegenende den Sabbathdag, even zo wel den eersten, als den zevenden dag gesegent heeft; en geheyligt, om van ons geviert te worden; doch alzo dat wy nu den eersten in de plaats van den zevenden onderhouden: want alle beyde moeten zy niet worden gehouden; want daar staat niet, daarom zegende hy de *Sabbath-dagen*, maar den *Sabbathdag*. De eerste dag der weke wordt van Iohannes genoemt des *Heere-dag*, Openb 1. 10. Om dat de Heere Iesus dien dag gesegent en geheyligt heeft ter gedachtenis zijner Opstanding, tot dat hy komt. Desen eersten dag der weeke moet volgens 't bevel van Godt in zijn Verbondts-Wet, van ons waargenoomen worden, op dat men dien heylige en affondere; afgezondert moet hy weesen van de ordinarisse werken; wy moeten dan rusten van ons werk .... g Wy merken dit aan, overmits datter sommige van gevoelen zijn, dat dezen ommeloop van zeven dagen geen plaats meer en heeft, maar dat het staat in de vrye wilkeur en goedtvinden van de Kerk, een getal van dagen te stellen, om na verloop van de selve de publijke vergaderingen te houden, 't zy datse dien cirkel nauwer maakt, van zes of vijf dagen, of ruymer van tien twintig, dartig dagen. Doch Godt de Heere heeft geseyt, dat delve van seven dagen soude weezen; eygenwillige Godsdienst is verboden, Col. 2. v. 23. en de geboden der menschen, waar door de geboden Godts overgetreden worden, Matth. 15. v. 3. 6. Maar den zevendaagschen cirkel veranderende, daar wordt een van Godts geboden, of ten minsten een gedeelte van dien ontbonden ('t geene Christus aan niemant toeen staat, Matth. 5. v. 19) en aan de Kerk wort een Wetgevende macht toege-eygent, die sich uytstrekt tot de bestiering van de tijden, wesende sulks 't voorrecht van den Godt *Zebaoth*, om daar van te disponeeren; wiens Ordonnantie zo wie niet en volgt, hy en is geen Dienstknegt Godts, maar der menschen.... Rustdagen van menschen geordonneert, verschillen seer veel van den Rustdag Godts. Want of schoon in beyde de schoonheyt des Godsdienstis gevonden wort, zo is nochtans dese schoonheyt alleen Godlijk op de Rustdag Godts, maar op de rustdagen der menschen slegts menschelijk; en by so verre men deselve op dese dagen hooger acht, soo wordt Godt niet gedient sonder

g Verklaring van de geboden pag. 194. 200. 213, 219. 223.

sonder hem eenighsins te verongelijken; het welke geschiet, so dikmaal als de Feestdagen van puure menschelijke insetting hooger en heyliger gehouden worden, dan de Sabbath des Heeren, gelijk nochtans doorgaans de gewoonte is, en ook eerlange geschieden sal, zullende de naastkomende Sabbath by veelen die grootachting niet vinden, dieze dags daar aan op den genoemden Kersdag, of Christi geboorte-Feest zullen vertoonen; werdende alzoo Godts gebodt krachteloos gemaakt, en van Authoriteyt beroost door of ten aanzien van menschen bevelen .... Verboden werken zijn. 1. Den Akkerbouw, en't geen daar toe behoort, ploegen, zaeyen, oegsten, &c. 2. Mos 34 v. 21. 't geen voorgewendt wordt, datmen de gelegene tijdt moet waarneemen van 't weder, en als'er in een regenachtigen oegst-tijdt een drooge Sabbath komt, men de zelve wel tot het innen van de vruchten mach gebruyken, dat en heeft geen exceptie noch verlof, &c. 2. Zware en peynlijke arbeydt. 3. De ordinare sorge en arbeyt, om de kost te verkrijgen. 4. Reysen, die iemant verwijderen van de vergaderingen der Gemeynte .... Indien men nu achting geeft op den wandel der menschen, waar zal men de klachten beginnen of eyndigen, 't zy men let op 't nalaaten van de gebodene werken, 't zy op 't doen van de verbodene, tot gestadige ontheyliging van den Sabbath; 't ontbreekt nochtans sommige niet aan ontschuldiging, om haar doen ten deele te verschoonen; zy geven voor, dat het een Joodsche Godsdienstigheyt is, dewelke onder een harde en strenge Wet van rust gestaan hebben, maar dat dezelve nu afgeschaft is; doch zodanig voorgeven valt niet zwaar te beantwoorden: want hoewel de Jooden veele dingen hebben onderhouden, waar in een rigeur is, zo en kan doch geen van de geseyde dingen daar onder getrokken worden.... In het verbodt, gy zult geen werk doen, zijn niet begrepen noch verstaan de wercken des vleesches: want daar worden alleen verboden de werken, die in de andere zes dagen niet alleen toegelaten, maar ook geboden zijn; de Sabbath-rust en bestaat ook eygentlijk niet daar in, datmen zich van zonden onthout; dit is men t'aller tijden schuldig te doen, nochtans nimmermeer zijnze minder toegelaaten, nimmermeer zijnse schandelijker, dan op de Sabbath-dagen, Iesa. 58. v. 13. Men moet *zijnen voet af keeren van den Sabbath*, datmen alsdan niet uyt en gaat in den weg van zijn bysonder beroep; maar men moet sijnen voet noch veel zorgvuldiger afkeeren, van te doen zijnen wil ende lusten, de begeerlijkheden des vleesches, dewijl het is de dagh van des Heeren heyligheyt; de Heeere wil zich op dien dag bewijzen te zijn de Godt, die zijn volk heyligt. En elders spreekende van onse Catechismus / zegt hy [b] De Neerlantsche Oversetting spreekt klaarder, *den Sabbath*, *dat is*, *den Rustdag*, niet alleen een dag van rust, maar zulk eenen, die den Sabbath is, en die niet alleen de zaak heeft, die door de woorden *Feyrtag*, *Festus Dies*, *Rustdagh*, te kennen gegeven wordt, maar dien ook de Naam in de Tien geboden gestelt, toekomt, om te toonen, dat dezen onzen Rustdagh in 't vierde gebodt geordineert is, en door de naam zelf in ons eerbiedigheyt neffens den Autheur of insteller van dien behoort te verwekken; van dezen Sabbath zijn alle de woorden van den Catechismus te verstaan.

b Boven pag. 41 9.

Ten Vierden, belangende de Academie van Utrecht, daar op heeft noyt eenig Professor van de Theologie anders geleert / dan 't geen 't gemeene rechtzinnige gevoelen ontrent den Sabbath is; alleen Franc. Burman uytgenomen. Ik sal alleen eenige woorden van den zeer vermaarden en voordeftigen Man Godts / Gysbertus Voetius, wel eer mijn hoog-geachte Meester / verhalen; IV.

halen; en dat te meer, dewijl eenige Sabbath bestrijders, hebben willen te kennen geven, *i* dat hy of niet vast stondt ontrent 't gemeen gevoelen, bysonder ontrent de Godlijkheyt van 's Heeren dag, of dat hy van zyn yver ontrent *k* dat heele verschil van den Sabbath allenskens afgenomen heeft; een ding is waar, dat hy de zekerheyt soo klaar blijkelijk niet geoordeelt heeft, dat Christus en de Apostelen met dit gebruik en haar exempel een Godlijk en onveranderlijk recht, of een eeuwige Wet daar mede zouden gemaakt hebben, en ons voorgeschreven hebben; gelijk hy zegt in zijn Aanteekeningen over *l* Baylijs boekjen; doch wat hem aanging, hy was van dat gevoelen, dat wy door het exempel der Apostelen verbonden zijn, aan dien dag, en dat de schrift ons dien gebiet, alleen drong hy niet zo sterk dat elk most gelooven, dat des Heeren dag was door Godlijk recht, en Christi instelling, zeggende in die aangetoogen plaats, laatende hier van elk, zoo hy best gevoelen kan tot matigheydt, zoo dunkt my evenwel, dat in saaken van dese natuur het veylighste en stichtelijkste is, te hellen aan de sijde der gener, die met onsen Autheur gevoelen (te weeten, dat Christus den Sabbathdag, den zevenden, tot op den eersten dag der weeke verandert heeft.) En dan voegt hy'er by, of immers hier by eenvoudelijk te laaten verblijven, dat het een Kerkelijke Constitutie is, van de Apostelen en Apostolische Kerk afgekomen, die wy niet en behoeven of behooren te veranderen; doch wat het vyeren van een van de seven dagen aangaat, dat meynen wy een onveranderlijk Godlijk recht te zijn.

i Burman Apolog. pag. 96.
k A. M. a Schurman Eukleria pag. 79.
l Practijk der Godsaligheydt. pag. 229.

V.

Doch op dat Voetii gevoelen klaar blijke, zullen wy zijn woorden wat breeder uythaalen, daar hy sich met opset breedt verklaart. Aldus schreef hy. *m* Daar wort gevraagt, of het sy Moreel, en by gevolge van een onveranderlijk Godlijk recht (stellig recht, naamlijk, niet natuurlijk, gelijk alle de andere bevestigende geboden, die tot den ingestelden Godsdienst behooren) dat een van zeven dagen tot den Godsdienst geheyligt worde, dan of het is van enkel Kerkelijk recht en Vryheydt, dat de Vijfde, Zesde of tiende, &c. of na gelegentheyt of voor een tijdt verkoosen worde? Antw. Het eerste loochenen de Papisten, ook de Wederdoopers en Sociniaanen, wy houden het bevestigend gevoelen, aangeleyt door dese Redenen. 1. Reden. Om dat het is een gebodt van de Wet der Tien geboden, so is 't dan Moreel, ses dagen te werken, en op den zevenden te rusten. Reden van 't gevolg is, om dat de Wet der Tien geboden de Moreele en altijdtduurende Wet bevat, en alle dessels geboden Moreel zijn, niet in opsicht van 't geslacht (want so soude de heele Ceremonieele Wet Moreel kunnen genoemt worden, en als ons als een Moreele Wet verbinden, 't welk ongerijmt is) maar in opsicht van de soort; Ergo moet 'er uyt kracht van 't Vierde Gebodt niet in 't Generaal eenigen tijdt tot den Godsdienst toegewyt worden, maar die soort en maat van tijdt, naamlijk elke sevende dag, die na de ses dagen komt: want Godt schrijft niet voor; gedenkt eenigen genochzamen tijdt, dat gy dien heyliget, en op de andere tijt werket; maar gedenkt des Sabbathdags, dat gy dien heyliget, zes dagen sult gy arbeyden, &c. 2. *Reden.* Om dat den weekelijkschen Sabbath van de Schepping der weereldt is ingestelt, Gen. 2. v. 2. Zo is sy dan altijdt-duurende en Moreel, niet behoorende tot de huyshouding, bysondere staat en Discipline van 't Volk onder 't O. Test. of tot de voorbeelden en schaduwen. 3. *Reden.* Indien geen sekere proportie van tijdt, geen sekere dag in soort voorgeschreven wordt door 't vierde gebodt, so volgen dese *Ongerijmtheden.* 1. Dat dit geheel aan de wilkeur en vryheydt van de Kerk gelaaten wordt, dat die na dat

m Dispp. Select. 3 pag. 1238. &c. 124

haar best dunkt, de hoe-grootheyt van den tijdt bepaale, naamlijk den darden dag, of vierden, of tienden, of twintigsten, of vijftigsten, of hondertsten, of het grootste of het kleynste deel van den dag, of het darde, vierde, vijfde deel, &c. 2. Dat'er soo veel keel Kerken als'er in elke eeuw of plaats zijn, zo veel Sabbathen, in proportie van tijdt van malkander verschillende, zullen zyn. 3. Daar-enboven, dat wy in de soort niet meer verbonden worden in Conscientie door 't vierde gebodt, dan door de Ceremonieele inzettingen van nieuwe Maanen, Feesten, Sabbath-jaaren, en jubileën der Jooden. 4. Dat ook de Kerken niet en zondigen, indien eenige geen zekeren zevenden dagh, ja geen tienden of hondertsten, of eenigen, of geheel, of ten grootsten deele tot den Godsdienst toeweyen; maar na gelegentheyt te vrede zijn, met een uur of twee, of alle dag, of om den anderen of darden dag tot den Godsdienst te besteden. By aldien sy seggen, dat de natuurlijke billijkheyt een bepaalde tijt vereyscht, en dat van zulken hoe-grootheydt; uyt wat gronden bewijsen sy die billijkheyt? niet uyt Philosophische gronden, ergo uyt de Schrift, maar uyt wat plaats, indien niet uyt het vierde gebodt? ik vraage, waarom zoude niet de natuurlijke billijkheyt op deselve wijse raaden, na het het exempel der Jooden nieuwe maanen of maandelijksche hoogtijden of jubileën te bepaalen? 5. Daar zoude uyt volgen, dat het vierde gebodt der Moreele Wet puur Ceremoeieel is, en by gevolge, dat de onderhouding van eene dag uyt den weekelijkschen cirkel, en wel de eerste, most afgeschaft en vermijdt worden, alzo seer als de onderhouding van andere plechtelijke dagen, ja ook van eenige andere Ceremonien, op dat wy toonen, dat wy in de vryheyt staan, Gal. 5. v. 1. En niet in de minste schijn selfs willen judaiseeren, niet een uur, en zelfs zo veel zoude men hier niet moeten wijken. Dit mosten die aandringen, die hier geen Moreel gebodt erkennen; daar-enboven mosten zy voor goet keuren 't gevoelen van Sociniaanen en Wederdoopers, en haar practijk voor goedt keuren, die over ettelijke jaaren (want nu weet ik niet om wat oorsaken conformeeten zy sich meer hier en elders met onze order) na gelegentheydt en na haar gemak nu op dezen dan op dien weekelijkschen dag haar gemeene by-eenkomsten en heylige oeffeningen ordonneerden; by aldien haar gevoelen het ware was, soo gingen zy met der daadt van alle schijn des quaadts af, en stonden in de Christelijke vryheyt, en gebruykten die; zo dat zy uyt onderstelling van 't gevoelen van *Calvinus* in't *Tweede Boek* van de *Institutien*, *Kap.* 8. niet zo zwaar hadden moeten bestraft worden (gelijk daar geschiet §. 33.) maar veel eer met desen wensch weggesonden worden; Och of de Wederdoopers altijdt zoo gedwaalt hadden! maar *Calvinus* dese vraag netter hebbende overwogen, spreekt heel anders in zijn *Commentarien* over Gen 2. Welke plaats ik wilde dat wel opgemerkt wiert van de gene, dewelke dien grooten Uytlegger der Schrift met recht hoog achten; alwaar hy onder andere segt, *dat elken zevensten dag tot rust is verordineert, en dat Godts exempel een geduurige regel is, en dat het niet is voor eene eeuw of Volk, maar voor 't heele menschelijk geslacht; dat in de afschaffing desselfs door Christus een onderscheydt is te maken, wat tot de geduurige regeering van 't menschelijk leven behoort, en wat eygentlijk past op de oude schaduwen* 6. Eyndelijk zo volgt, dat de menschen, door den zevenden dagh te ontheyligen, of door somtijdts wegens besigheden, of oeffeningen, of spel, twee of dry Sabbathen onderlaatende, niet meer tegen 't vierde gebodt zondigen, dan indien sy nagelaten hadden de Nieuwe Maanden, of Feesten der loofhutten, of diergelijke. By aldien sy zeyden, datse dan tegen de order van de

de Kerk geſtelt, ſondigen, ſy ſouden lichtelijk weder antwoorden, datſe die onderlaating overvloedig vergoedt hadden door ettelijke uuren van andere dagen; ten anderen, dat het evenwel geen zonde is tegen 't vierde gebodt der Godlijke Wet, maar alleen tegen de Kerkelijke gewoonten. 4 *Reden.* of bewijs (op dat wy nu andere bewijzen aan haar plaats en aan haar Autheuren laten) zoude kunnen genoomen worden uyt de toeſtemming van de oudtheyt, en van meeſt alle de Leeraars in de Gereformeerde Kerken. **Een weynig daar na verklaart** Voetius **de text** Col. 2. v. 16. **Als waar uyt de voornaamſte Tegenwerping genoomen wordt / zeggende /** ik vermaane daarenboven onze Diſcipelen, datſe niet om de verſchillende uytleggingen van de plaats, Col. 2. v. 16, dat allerklaarſte gebodt der Moreele Wet van den weekelijkſchen Sabbath verdraajen of verwerpen; want 't heele ſumma ſummarum kan tot dit argument gebracht worden; 't geen den Apoſtel zegt dat een ſchaduwe is, &c. dat is niet Moreel, by gevolge is het afgeſchaft in 't N. Teſt. Nu den weekelijkſchen Sabbath zegt hy een ſchaduwe te zijn, &c. *Ergo* Wy loochenen de minder voorſtelling, dat den Apoſtel zegt dat de weekelijkſche Sabbath een ſchaduw is.... de Reden is, want hier kunnen verſtaan worden of de Joodſche Sabbathen, die op den zevenden dag na de Schepping moſten geviert worden, of liever de omſtandigheyt van den weekelijkſchen Sabbath, of de Sabbathen der Eſſëen, of de Sabbathen der jaaren, of de groote of laatſte dagen der Feeſten, (Levit. 23.) Geen van alle (hoewel ik het laatſte perferere) ſtrijdt tegen de Analogie van den context, of van 't geloof, of van de heele Schrift. Hoe kan hier dan een zeker Argument uytgehaalt worden, waar door ons verſtandt gedwongen worde tot ſulken harde en gedwongene verklaaring van de Wet der Tien geboden, en uytſluyting van 't vierde gebodt uyt de Wet der Zeeden, en te gelijk tot een opening van een deur, door welke de Wederdoopers, Sociniaanen, Papiſten haar onrechtſinnigheden met eenigen ſchijn zouden invoeren?

VI. **Daar ſtelt** Voetius **dit verſchil voor /** [n] Of den eerſten dag, (welken men Zondag noemt) tot den Chriſtelijken Sabbath ſy toegeweyt? **en hy antwoordt /** hier zijn vier gevoelens; *het eerſte* loochent, dat dien dag van de Apoſtoliſche Kerk of door leer of door haar exempel is toegeweyt, zo ſpreeken die Papiſten, dewelke den ſelven haalen van een traditie, of van de Kerkelijke Authoriteyt. *Het tweede* ſtaat toe, dat dien dag van de Apoſtelen en Apoſtoliſche Kerk is onderhouden, Hand. 20. 1 Cor. 16. Openb. 1. Maer ſy laaten het ongedecideert, of door vrye Kerkelijke inſtelling, ordershalven, dan of door Authoriteyt, en door een byſonder Godlijk recht en bevel, en by gevolge of wy door haar daadt tot dien dag verbonden zijn. *Het darde* bepaalt, dat het voorſchrift en dit Apoſtoliſch exempel is geweeſt van Godlijk recht, en by gevolge dat de onderhouding van dien dag is onveranderlijk; en 't ſchijnt, dat dit kan beweezen worden uyt de Analogie van diergelijke dingen tot de uytterlijke Diſcipline behoorende, by exempel, van de verkiezing der Leeraars, Hand. 14. 1 Tim. 4. Van de order der Regeer-Ouderlingen, Diakenen, en Leeraren, uyt Rom. 12. 1 Cor. 12. 1 Tim. 5. Hand 6. Eph 4. *Het vierde* gevoelen beſluyt daar-en-boven uyt Joh. 20. dat dien dag niet donkerlijk is aangeweſen van Chriſtus zelfs onmiddelijk, by gevolge, datſe is van Godlijk recht. In het ſummier van het darde en vierde gevoelen, naamlijk, dat deſen dag door Godlijk recht is ingeſtelt, komen wel niet alle, maar de meeſte over-een, die voor de Moraliteyt van den weekelijkſchen Sabbath zijn aangehaalt, Wy, hoewel

[n] Diſpp. ſelect. part 3. pag 1243. 1244.

wel wy in dit gevoelen met zo een blijkelijke zekerheyt niet berusten, noch
oordeelen, dat de toestemming tot Godsaligheyt en geloof zoo noodzaaklijk is,
als wel in andere pointen van geloof en Godsaligheyt, aangesien, de practijk der
Godsaligheyt noch in de Kerken kan bewaart worden zonder dit gevoelen,
zien nochtans geen reden van 't tegengestelde gevoelen, die ons dwinge; in-
zonderheyt dewijl desselfs geleerdtste Beschermers, zullende met de Weder-
doopers, Sociniaanen, Vrygeesten, en profaane verachters van 's Heeren
dag in strijdt komen, betoonen, dat se meer eerbiedt hebben ontrent de gedu-
rige en solemneele onderhouding van 's Heeren dag, dan ontrent andere da-
gen, die alleen door een oude en nieuwe Kerkelijke instelling weekelijks of
jaarlijks van menschen zijn voorgeschreven En op twee andere plaatsen ver-
klaart zich Voetius hier over noch klaarder / o op d'eene zegt hy / tegen de o Ibidem
Papisten, dat de afschaffing en verandering van den Joodschen Sabbath is ge- supra
schiet door Godlijk en niet door Kerkelijk recht; en dat den 's Heeren dag der pag. 1233.
Christenen niet en is door enkele traditie, maar uyt de Schrift; En p op een p ibid. pag
andere plaats bekent hy / dat het exempel der Apostelen / in de onderhouding 1259.
van den eersten dag der weeke / alle Christen Kerken verbindt: want hy
stelt deze vraage voor. Wat vaste reden daar mocht kunnen gegeven worden,
waarom 't exempel der Apostelen alle Christen Kerken verbindt in de onder-
houding van den eersten dag der weeke, gelijk mede in de verkiezing der Lee-
raars, in de order der Ouderlingen, Diakenen, Doctooren &c. en waarom
haar exempel in de liefde maaltijden, in de heylige kus, Diaconessen, in-dom-
peling in den Doop, wijse van Propheteeren, 1 Cor 14. niet en verbindt?
En hy antwoordt; wy meynen, dat dit het onderscheydt is, om dat dese din-
gen niet passen op allerley Kerken, maar op dese of die, onder 't kruys, op die
tijdt, in zodanigen natie, en plaats, by zodanigen getal van toehoorders; maar
dat die eerste dingen op alle kunnen passen. Aldus hebben wy genoegzaam
Voetii rechtzinnige gevoelen ontrent den Sabbath gezien; van de Professor
Essenius behoeve ik niets te zeggen / dewijl zijn gevoelen zo wel bekent is/door
zijn tegenstant tegen Burman en Coccejus en Heidanus.

Nu komen wy in de vijfde plaats tot de Academie van Harderwijk, al- VII.
waar ons eerst voorkomt Henr. à Diest, dewelke aldus schreef. q Den Sab- q Mellific.
bath is een tijdt, toegeweyt aan ruste van uytterlijke werken, en aan de uyt- Catechet.
voering van die dingen, die tot de Godsdienst behooren; en sy is twe-erley, Mo- pag. 490.
reel, en Ceremonieel; de Ceremonieele of uytwendige is een sekere tijdt, 492.
geordineert in de Kerk tot den publijken Godsdienst, en die is of des Ouden
of des Nieuwen Testaments. De Ceremonieele van 't O. Test. is afgeschaft,
dat is, wy worden niet meer verbonden tot den zevenden dag, 't welk blijkt.
1. Uyt de verandering van de Ceremonieele eynden. 2 Uyt het exempel
der Apostelen. 3. Uyt de woorden van de Schrift, Col. 2. v. 16 17. Gal. 4.
v. 9. 10. Rom. 14. v. 6. Maar den Moreelen of Geestelijken Sabbath blijft, en
is altijdt duurende, Jesa 66. v. 23. Ook blijft het geslacht van den Ceremo-
nieelen Sabbath, naamlijk, dat'er een dag aan den Predikdienst moet gege-
ven worden; maar wy zyn aan geen zekeren dag gebonden: nochtans onder-
houden wy den eersten dagh der weeke, na 't exempel der Apostelen, 1 Cor.
16. 2. Hand. 20. v. 7. Joh. 20. v. 19. 26. Openb. 1. v. 20. Tegenw. De Wet-
ten gemaakt voor den val zyn geen voorbeelden van de weldaaden van de Mes-
sias, die toen noch niet belooft was. Antw. Den Sabbath na den Val is in de
Wet van Moses geworden een voorbeeldt van de weldaaden van de Messias,
en

en daar door is zy de verandering met de andere Ceremonien onderworpen geworden. Zo erkent hy een weekelijksche Sabbath ingestelt voor den val/ maar daar na een voorbeeldt geworden in de Mosaische Wet / en die so afgeschaft in 't N. Test. dat nochtans altijt een Sabbath des N. Testaments blijve / en die weekelijks / steedts te onderhouden op den eersten dag / de welke des Heeren dag is / na 't exempel der Apostelen / en na de uytdrukkelijke getuygenissen van 't N. Test.

VIII. De Tweede is Flockenius, schrijvende aldus. r Het gebodt van den Sabbath te heyligen is niet teenegaar afgeschaft in 't N. Test. tegen den *Racouschen* Catechismus, in den Artikel van Christi *Prophetisch-ampt*, alwaar de zelve leert, *den Sabbath is met de andere Ceremonien van 't O. Test. veroudet.* En tegen *Smalcins de Divinit Christi cap. 5. pag. 20.* Want 1 In de Wet van den Sabbath zijn twee dingen, iets Generaals en speciaals, 't generale is, dat hoewel men al den tijdt van zijn leven moet de Godzaligheydt betrachten, nochtans een zekeren dag, van Godt bepaalt, verkooren worde, die, alle slaafs werk ter zijde gestelt zijnde, Godsdienstig besteedt worde niet alleen in de private, maar ook publijken dienst van Godts Naam; en in dese zin is den Sabbath waarlijk een teken tot in eeuwigheydt, Exod. 31. v. 16. 17. En sy verbindt alle menschen; het bysondere is, dat dese publijke belijdenis van Godts Naam bepaalt worde tot den zevenden dag van de Schepping, te houden van den eenen Avond tot den anderen, met verbodt van vyer aan te steeken, van spijs te bereyden, &c. en niet sonder ernstige en heylige overdenking van de verlossing uyt de Egyptische slavernye. In welken zin den Sabbath ons niet en verbindt. Het gebodt van den Sabbath is niet enkel Ceremonieel: want 1. Het vierde gebodt is een deel van de Wet der Tien geboden, waar in niets enkel Ceremonieel geboden wordt, dewijl de Wet der Tien geboden is de Moreele en eeuwige Wet, gelijk die zelve Wet, Deut. 10 v. 4. gezegt wordt in twee Tafelen van Godt geschreven, en te bevatten tien (niet alleen negen) woorden, tegen welke uytterlijke inschrijving door den Apostel Paulus gestelt wordt de inschrijving door den H. Geest in vleesche Tafelen, 2 Cor. 3. v. 7. welke inwendige inschrijving bevat den nieuwen mensch, die na Godt geschapen is in ware gerechtigheyt en heyligheyt, en derhalven die inschrijving door den H. Geest bevat dezelve inwendige gerechtigheyt en heyligheydt: dewelke de Wet der Tien geboden in die Tien woorden wel uytterlijk beschreef, maar zy heeftse in 't hert niet kunnen schrijven, om datse miste de krachtdadigheydt van de H. Geest; waarom die heele Wet een bediening des doodts en der verdoemenis, maar 't Euangelium een bediening van Geest en gerechtigheyt genoemt wordt. 2 Cor. 3. v 8. 9. 2. De Moraliteyt en geduurentheyt van dese Wet wordt beweesen uyt de Vorm van de Wet, welke Christus voorstelt, Matth. 22. v. 37. Welk summier van de heele Wet Moreel is, waar van niemant het vierde gebodt sonder ongerijmtheyt zoude uytsluyten, gelijk ook niet van de vloek, die aan de Wet vast is, Gal. 3. 3. Uyt Jac. 2. v. 10. Welk woordt den Apostel op Christenen past, aan welke hy schrijft, en die hy broeders noemt, en welker waarheyt niet kan bestaan, ten zy het ook onder 't N. Test. van de overtreding van 't vierde gebodt plaats hebbe: want andersins, indien in dit gebodt niets Moreels is, die het zelve niet zoude houden, zoude niet schuldig zijn aan de schending van de Wet, maar veel eer desselfs rechte onderhouder, en een rechte beschermer van de Christelijke Vryheydt. 4. Uyt de woorden, redenen en 't eynd van 't gebodt: want zeer veele woorden van dit

r Theol. Elenct. Tit. de Sabbatho. pag. 205. &c.

dit gebodt zijn niet Ceremonieel maar Moreel, als daar zijn, het werken van zes dagen, 't welk door dit gebodt toegestaan wordt, zoo moet dan de uytneeming van de zevende dag tot een enkele Ceremonie niet gebracht worden. De heyliging zelfs die op desen dag geboden wordt, is geen Ceremonie, om dat die door Christi doodt zoude te niet gedaan zijn, en derhalven zouden wy geen dag door Godsdienst moeten heyligen, dewijl het ongeoorloft is Ceremonieele dingen weder in gebruyk te brengen, gelijk de besnydenis ten achtsten dage nu op geenen dag by de Christenen kan in gebruyk herroepen worden; dan ook de rust en ademschepping (gelijk Godt spreekt, Deut. 5.) van Zoonen, Dienstboden, Vee, &c. niet enkel Ceremonieel is, maar blijkelijk een Moreel voorwerp in zich bevat; gelijk ook het exempel van Godt rustende van zijn werken, en de gedachtenis van de Schepping der dingen, en diergelijke niet kunnen gebracht worden tot een enkele Ceremonie, die een schaduwe is van toekomende dingen, of op Christus, als haar lichaam gesien heeft, gelijk mede het naaste eynde, te weten, de kennisse en roem van Godt de Schepper, en de ernstige aanmerking van de werken van de Schepping en verlossing, niet kan gebracht worden tot een Ceremonie. Waar by komt de toestemming van alle Volkeren, die altijdt eenigen tijdt aan den dienst haarer Goden voorgeschreven hebben. .... De Christenen zijn noodsaaklijk tot de onderhouding van den Sabbath of 's Heeren dag verbonden; en 't vieren van dezen dag staat niet aan onse vrye keur; tegen de *Racowsche* Catechismus. Want Godt heeft de heyliging van den Sabbath ernstig en streng geboden, *Exod.* 20. *Exod.* 23. *Levit.* 19. *Levit.* 23. *Levit.* 26. 2 Zware straffen zyn gedreygt tegen de overtreders van den Sabbath, Num. 15. v. 35. Jerem. 17. v. 27. Ezech. 22. v. 8. 3. De billijkheydt zelfs vereyscht, dat eenen dag in de week moet besteedt worden in den publijken Godsdienst, ten zy wy het het heele gebodt van de heyliging des Sabbaths uyt de Wet der Tien geboden willen geschrapt hebben. Nu geen andere dag kan veyliger tot dit heylig werk aangewesen worden, dan op welken de Apostolische Kerk placht samen te komen, om Godt plechtelijk te dienen, Hand. 20. v. 7. 1 Cor. 16. v. 1. 2. Openb. 1. v. 10. En het heeft geen groot gewicht, 't geen de *Sociniaanen* hier tegenwerpen. 1. *Dat het even gelijk staat met de onderhouding van 's Heeren dag, en het onderscheydt der spijsen.* Rom. 14. v. 5. Want hier wordt de Joodsche onderhouding der Sabbathen veroordeelt, 't welk blijkt eensdeels, dewijl het verkiesen van zekere spijsen gevoegt wordt met de onderhouding van Sabbathen, Rom. 14. v. 5 &c. Anderdeels, om dat hier van die achting van dagen gesprooken wordt, waar door de Christenen aangestooten wierden. 2. *Tegenw. Zy keeren tot de arme eerste beginselen der weereldt, die zekere dagen onderhouden, Gal.* 4. *v.* 10. 11. *Antw.* Hier ter plaatse wordt maar van die onderhouding van dagen gesproken, dewelke de kracht des Evangeliums verydelt; nu de onderhouding van 's Heeren dag verydelt de kracht van 't Euangelium niet, anders zoude de Apostolische Kerk deselve niet onderhouden hebben. 3. *Tegenw. Men moet niemant oordeelen in 't stuk der Sabbathen, dewelke zijn een schaduw der toekomende dingen, Col* 2. *v.* 16. 17. *Antw.* Hier spreekt den Apostel van Sabbathen, dewelke een schaduwe zyn van toekomende dingen; maar 't is goet te geheugen aan de verledene zaak, naamlijk de Heerlijcke Opstanding van Christus uyt den dooden.

IX. Daar na schrijft Flockenius tegen andere dwaalgeesten / de Wederdopers en andere aldus. a Den uytwendigen Sabbath, door 't vierde gebodt geboden voor-

a Theol. Elenct. pag 220. &c.

voorschrijvende een Moreelen dienst, is van Christus of zijn Apostelen niet wechgenoomen, noch door exempel: want Christus heeft zelfs den Joodschen Sabbath in de dagen van zyn Vleesch, niet tegengesprooken, maar hier heeft Hy zich ook een vervuller der Wet getoont, die gekomen was om de Wet te vervullen; Zoo dat hy beschuldigt zynde van de Iooden over 't schenden van den Sabbath, zich beroepen heeft op het gestrenge oordeel, zonder aanneming van zyn persoon, Ioh. 7. v. 24. En hoewel hy zich met recht noemde den Heere des Sabbaths, dat is, den Wetgever zelfs, en uyt dien hoofde den door sich geloofwaardigen uytlegger der Wet, zo heeft hy doch wel na die Wet Mosis willen geoordeelt worden. En Christus spreekt tot de Conscientien van een uytterlijke Sabbath, die daar na noch wesen soude. *Mat. 24. v. 20. Biddet, dat uwe vlucht niet en geschiede op den Sabbath*; te vergeefs zoude Christus dat geseydt hebben, indien de Christenen voorts geen zorg ontrent een uytwendigen Sabbath souden hebben, of indien hy zo den Ioodschen Sabbath wilde afgeschaft hebben, dat 'er geen Christelijke Sabbath in de plaats zoude gekomen hebben En wy geloven niet, dat het door een eygenwillige Godsdienst, of door eygen beweging van de Christelijke Kerk, maar dat het door de Apostolische Godlijke Authoriteyt geschiet is, dat in de plaats van den Ioodschen Sabbath den Christelijken is gekomen: want wy hebben in de Schrift een uytdruklijk exempel en Apostolisch gebodt, Hand. 20. v. 7. 1 Cor. 16. v. 1. 2. Zoo dat'er weynig of niet aangelegen is, of men looft, dat den dag, 's Heeren dag genoemt, Openb. 1. v. 10 onmiddelijk van den Heere, of middelijk door de Kerk is ingestelt; dewijl hier niet verstaan wordt de Kerk sonder de Apostelen, in dewelke Christus de Heere door zijn H. Geest gesprooken heeft, 1 *Cor.* 7. v. 40. 2 *Cor.* 13. v. 3. en 1 *Cor.* 14. v. 37. Maar de Apostolische Authoriteyt af te scheyden van de Godlijke, en die minder dan dezelve te achten, is te verraden aan de Papisten de Authoriteyt der H Schrift, zijnde eenparig Godlijk. Nu men moet aanmerken, dat dien Sabbath waar van 1 *Cor* 16. v. 1. 2. gehandelt wordt, niet alleen aan die byzondere Kerk der Corintheren gegeven is, tot particuliere goede ordening der zelve, maar aan de heele algemeene Kerk; om dat de plaats dit klaarlijk zegt, *gelijk ik den gemeynten in Galatia verordineert heb, doet ghy gy ook alzo*, en zelfs 't opschrift van den eersten brief tot den Corintheren is toege-eygent, *aan alle die den Naam des Heeren Jesu Chesti aanroepen in alle plaatsen*, 1 *Cor.* 1. *v.* 2. .... Een van zeven dagen moet noodzaaklijk en in opsicht van de Kerk onveranderlijk tot den Godsdienst verordineert worden; hoewel dit na de uytwendige gedaante iets Ceremonieels is, zo doet het toch de natuur van 't Moreele aan, om dat het in Godts Kerk nodig, en zo algemeen en altijt duurende is. ,... Des Heeren dag is van Godlijke instelling en Ordinantie, buyten 't getal van de middelmatigheden gestelt, en aan de Kerk wordt niets tot desselfs verandering toegelaaten; nu des Heeren Ordinantien verbinden de Conscientie, en zy staan niet onder de Christelijke Vryheyt, maar zy zijn 'er boven ... Het is zeer valsch, dat Christus of sijn Apostelen nergens in de heele Schrift gewach gemaakt hebben, van dat des Heeren dag in de plaats van der Iooden Sabbath is gestelt; en zo is by gevolge het gevoelen van de Gereformeerde Kerk niet valsch, maar waarachtig, dewelke dat uyt de Schrift leert, tegen *Hugo Grotius in explic. Decalogi pag.* 59 In 't Generaal toont de Schrift, dat nu den laatsten dag der weeke verandert is in den eersten, dat zulks niet door een menschelijke, maar door een Godlijke Authoriteyt geschiedt is: want dat Hy alleen den Sabbath heeft kunnen veranderen, die de

Heer

Heer van de Sabbath is, naamlijk Christus, Matth. 12. v. 8. Waarom ook die eerste dag, die in de plaats gekomen is, eygentlijk gezegt wordt *des Heeren dagh*; Indien men toegeve, dat dese 's Heeren dag is geweest van Apostolische inzetting, zo is doch niet te min de Authoriteyt, waar op zy steunt, godlijk; om dat de Apostelen niet min in de heylige instellingen dan in de leere des Euangeliums met woordt en schriften voor te stellen, door de Godlijke Geest bestiert wierden. 2. In 't byzonder leert de Schrift: dat Christus niet min getrouw is geweest, in 't heele huys of Kerke Godts te ordonneeren, in opzicht van al wat in 't gemeen nodigh en nuttigh was, als Moses geweest heeft, Heb. 3. v. 2. 6. Nu geen Christen kan met eenige reden loochenen, dat de onderhouding van dese dag in 't gemeen nuttig, en eeniger wijse de Kerken Christi noodig is. Hier komt by, dat Christus zelfs na zijn Opstanding dikwils op dezen zelven dag aan zijn Discipelen, daar zy in een plaats te samen vergadert waren, verscheenen is, Ioh. 20. v. 19. 26. Op dezen zelven dag heeft hy den H. Geest over haar uytgegooten, Hand. 2. En in de practijk der Kerken, ten tijden der Apostelen, als'er gewach gemaakt wordt van dese onderhouding van den eersten dag, Hand. 20. v. 1 Cor. 16. v. 2. wordtse niet verhaalt, als een onlangs opgekomene instelling, maar als een zaak al lang onder alle Christi Discipelen aangenoomen. Doet daar by, dat de Apostelen in alle dingen aan de Kerk hebben overgegeven, 't geen zy van Christus ontfangen hadden, 1 Cor. 11. v. 23.

XI. De Darde is Paulus Colonius; doch overmits dezelve mede tegen *Burmans* Bericht van den Sabbath met opset geschreven/ en zijn Schrift beschermt heeft; waar van hier na op zijn plaats sal gewaagt worden; ook dewijl hy als noch leeft / en ik alleen getuygenissen van gestorvene heb bygebracht/ als genochsaam in zijn recht gevoelen bekent/ en niet een Professor genoemt heb/ die noch heden op de Academien leert / zoo gaa ick hem voorby.

HET VEERTIENDE KAPITTEL.

De Leere van ettelijke voornaame *Leeraren* in Nederlandt, welke zy in haar leven ontrent den Sabbath en 's Heeren dag schriftelijk hebben voorgehouden; naamlijk. 1. *Acronius.* 2. *Teeling.* 3. *Udemans.* 4. *Streso.* 5. *Spiljardus.* 6. *Apollonius.* 7. *Wittewrongel.* 8. *De Witte.* 9. *Ridderus.* 10. *Lodensteyn.*

I. VAn de Professoren van Nederlandt / gaa ik in de Vijfde plaats over tot ettelijke vermaarde Leeraars / die door haar schriften zich in Nederlandt over den Sabbath verklaart hebben; en daar is Eerst Ruardus Acronius, Predikant tot Schiedam, een geleert man / en zeer vermaart door het dispuyt/ dat hy tegen de Wederdoopers tot Leeuwaerden gevoert heeft in 't jaar 1596. dezelve heeft sekere verklaringen over onsen Catechismus uytgegeven in 't jaar 1609. en klaagde daar over de ontheyliging des Sabbaths aldus. Daar „ is een oneyndelijk getal van die gene/ die op desen dag of uyt superstitie of uyt „ lichtvaardigheydt ledigh gaan/ haar zelven met kostelijke kleederen vercieren/

„ die des Somers haar zelven matteeren met wandelen / en des winters
„ met de handen in den schoot / by het vier zitten / en haar zelven vermaken
„ met verscheyde kluchten / ende gekkerye; dit is een zeer groot misbruyk van
„ den Sabbath / etc. Oock stelt hy de Leere des Sabbats aldaar aldus voor /
„ Godt heeft een zekeren dag van de week verkooren / op dat alle op dien dag
„ de sorge over aartsche zaaken dan zouden af leggen / en geheel in Godsdienst
„ bezig souden zijn; gelijk wy dan weeten / dat de Wet der Tien geboden het
„ kort begrip is van alle de Moreele geboden / zo ist ook ongetwijffelt / dat
„ het eynd van 't vierde gebodt / 't welk is / dat een van zeven dagen tot den
„ Godsdienst geheyligt zy / en verordineert worde tot werken / die tot Gods-
„ dienst behooren / altijdt duurende is / en de exempelen van alle Volkeren
„ getuygen / dat het tot de Wet der natuure behoort; gelijk de Christelijke vry-
„ heyt de order van gehoorsaamheyt in Moreele dingen niet omstoot; zo ont-
„ bintse ook niet de dingen / die tot vordering van Godts eer en onse Zaligheyt
„ behoren. Dat hebben de Apostelen willen te kennen geven door de verandering
„ van den Joodschen Sabbath in den naastvolgenden dag / dewelke Openb. 1.
„ v. 10. des Heeren dag genoemt wordt van de Opstanding des Heeren: want
„ de Apostolische Kerck / op datse niet zoude schijnen te Judaiseeren / en men
„ niet zoude denken / dat den Christenen vryheydt is vergunt door de kom-
„ ste Christi / om gansch niet samen te komen / heeft na haar vryheydt des
„ Heeren dag in de plaats van den zevenden dag gestelt / en tot heylige samen-
„ komsten verordineert / Hand. 20. v. 7.

II. De Tweede is Mr. Willem Teeling, Leeraar tot Middelburg, dewelke in 't jaar 1621. een gansch Tractaat geschreven heeft van de Onderhouding des Christelijken Rustdags; en daar na in 't jaar 1626. heeft hy zijn gevoelen over den Rust-tijdt kortelijk verklaart in zijn geleert en nuttig boek / genaamt / Nootwendig vertoogh; het sal niet nodig zijn eenige woorden daar uyt aan te tekenen / dewijl zijn rechtzinnig gevoelen so wel bekent is / en ook dewijl wy van hem hier na in 't verhaal van de Twisten over den Sabbath zonderling spreken moeten.

III. De Darde is Godefridus Udemans, Predikant tot Zierikzee, dewelcke
mede gedeputeert is geweest in 't Nationale Synode van Dordrecht in 't jaar
„ 1618. en 1619. dezelve schreef aldus; a Twee zwarigheden moeten wy op-
„ lossen. 1. Of dit gebodt tot ons behoort? 2. Hoe verre het tot ons behoort?
„ Aangaande het eerste, 't is zeker / dat'er in onze eeuwe menschen zijn / die
„ meynen / ja willen / dat 't gebodt van den Sabbath tot de Christenen niet
„ behoort / en dat het niet anders is dan een Joodsche Ceremonie; in dat ge-
„ voelen zijn de Wederdoopers, zeggende / dat den Sabbath niet meer let-
„ terlijk maar geestelijk is. In dit gevoelen zijn ook veele politijke Christe-
„ nen, onder ons / die geern niet meer in den Godsdienst omhelzen / dan dat
„ haar nuttig en gemaklijk is na den vleesche / en daarom zeggen zy / dat
„ den Sabbath niet anders is / dan een Joodsche Ceremonie / en dat wy
„ door de Christelijke vryheydt daar van los zijn; maar wy zeggen dat het
„ vierde gebodt is een Moreel gebodt / 't welk tot den eynde van de weereldt
„ moet duuren; en dat bewijzen wy met deze Argumenten. 1. Om dat 't ge-
„ bodt des Sabbaths van 't begin des weereldts is / Gen. 2. v. 3. Nu 't is ze-
„ ker / dat de Ceremonien na den Val zijn ingestelt / als een handtschrift / en
„ schaduwen / etc. Col. 2. v. 14 17. Derhalven kan 't gebodt van den Sab-
„ bath geen enkele Ceremonie zijn. 2. Om dat van de Moreele Wet / die on-

a Practijk des geloofs &c, pag. 312. &c.]

se

„ſe Heere Chriſtus uytlegt / Matth. 5. niet een jota noch titel vergaan kan,
„ tot dat Hemel en aarde vergaan, Matth. 5. v. 18. Hoe zoude het dan kun-
„ nen geſchieden / dat een heel gebodt / 't welk Godt met zijn vinger in zo veel
„ woorden en redenen in ſteene Tafelen heeft geſchreven / ſo geheel zoude af-
„ geſchaft en begraven worden? en indien 't niet anders dan een enkele Cere-
„ monie is / waarom ſtaat het in de Moreele Wet? en indien wy niet ver-
„ bonden zijn aan dit gebodt / waarom maken wy dan niet een nieuwe tel-
„ ling van negen geboden? daar de Schrift getuygt / dat'er tien woorden,
„ dat is / geboden zijn; Exod. 34. v. 28. Hoe komen wy dan tot die ſtoutig-
„ heyt / dat wy een heel gebodt derven uytwiſſchen (gelijk de Papiſten met het
„ tweede handelen) daar het ons ſoo ſtreng verboden is / iets by Godts woor-
„ den toe of af te doen, Deut. 12. v 32. Openb. 22. v. 19. 3. Om dat de
„ voorname eynden van dit gebodt altijdtduurende zijn / naamlijk de voort-
„ zetting van de zuyvere Religie / de ſtichting en opbouwing van de Kerk / de
„ beveſtiging van onze zielen in geloof en Godſaligheydt / de lichaamlijke ver-
„ quikking van menſchen en beeſten / &c. Deſe en diergelijke eynden zijn niet
„ Ceremonieel maar Moreel / dat is / zy behooren tot de Wet der Zeeden /
„ waar uyt dan volgt / dat het gebodt ook Moreel is / en dat het noodzaak-
„ lijk zoo lang moet blijven / als die gezeyde eynden blijven / tot welke het
„ geordineert is / dat is / tot den eynde des weerelts. 4. Indien dit gebodt
„ tot ons niet en behoort / zo is'er geen andere regel / waar door onſe Con-
„ ſcientien nauw verbonden worden / om den publijken Godsdienſt op een
„ zekere tijdt te onderhonden; nu geve ik alle Godzalige te overwegen / wat een
„ deure geopent wordt door dit gevoelen / om de vleeſchelijke zorgeloosheydt
„ in te laten / en de menſchen in wereltſche zorgvuldigheden te beveſtigen.
„ Daerom is 't ten hoogſten nodig / dat de ſlapende Conſcientien door een uyt-
„ druklijk gebodt opgewekt worden / om eenen dag in de week in geeſtelijke
„ oeffeningen alleen door te brengen / en daarom is dit vierde Gebodt uytdruk-
„ lijk van Godt gegeven / en in de Moreele Wet gebracht / op dat alle men-
„ ſchen tot den eynde des weereldts ſouden weeten / datſe in Conſcientie ver-
„ bonden zijn / om eenen dag weekelijks tot zijn dienſt toe te weyen. 5. Hier
„ moet men ook merken op de vermaning / die Chriſtus zijn Apoſtelen heeft
„ voorgeſtelt / ſpreekende van de aanſtaande verwoeſting van Jeruſalem /
„ Matth. 24. v. 10. bidt, dat uwe vlucht niet en geſchiede in de winter, of
„ op eenen Sabbath-dagh: want uyt die woorden kan men beſluyten / dat de
„ onderhouding van een Sabbath in 't N. Teſtament niet is weggenoomen.
„ Wy bewijſen het uyt die plaats aldus; indien de Apoſtelen na Chriſti Op-
„ ſtanding en Hemelvaart hebben moeten bidden / dat haar vlucht niet zoude
„ geſchieden op eenen Sabbath / zoo is de onderhouding van een Sabbath
„ door Chriſti doodt niet wechgenoomen: want wat ongemak zoude anders
„ een Sabbath meer gehadt hebben / dan eenigen anderen dag / om te vluch-
„ ten / dan om datſe op dien dag in geeſtelijke oeffeningen bezig / min bequaam
„ zouden zijn / om tijdlijke perikelen te ontvlieden? anderſins indien de on-
„ derhouding van een Sabbath na Chriſti doodt niet anders ware geweeſt (ge-
„ lijk zommige meenen) dan een zwakheyt des geloofs of ſuperſtitie / ſo ſou-
„ de in plaats van die opwekking om te bidden / deze of diergelijke onderrich-
„ ting beter gepaſt hebben; mijne Diſcipelen, indien u lieder vlucht valt op een
„ Sabbath, zyt dan niet bekommert; want na mijn Hemelvaart zult gylieden
„ niet meer aan een Sabbath verbonden zijn. Zo beſluyten wy dan vaſtelijk /

 dat

„ dat den Sabbath in 't N. Test. niet is wechgenoomen; maar dat het vier-
„ de gebodt / gelijk d'andere negen / noch geldet na Christi doodt / Opstan-
„ ding / en Hemelvaart. 6. Oock moetmen overwegen de groote schade / de-
„ welke uyt de verachting of versuym des Sabbaths ontstaat / en in tegendeel
„ het goet / dat op dessels heylige onderhouding volgt: want de verachting des
„ Sabbaths baart verachting van de Prophetye / (dat is van de verklaring der
„ Schrift) en van de heele Religie / en die baart weder onwetenheydt / onge-
„ loof / en alle zorgeloosheyt en lichtvaerdigheyt / Spreuk. 29. v. 28. De droe-
„ vige ervarentheyt daar van hebben wy in deze onze dagen zo veel / dat'er geen
„ bewijs van noode is / in tegendeel in de plaatsen of huysgezinnen / waar den
„ Sabbath heylig onderhouden wordt / is te zien een wonderbare zeegen / en
„ daaglijksche toeneeming van Geestelijke kennis / geloof / en Godzaligheyt;
„ zo spreeken wy niet van een zaak van geen gewicht / maar 't is om dat wy in
„ Conscientie oordeelen / en door ervarentheyt geleert hebben / dat de onderhou-
„ ding van 't vierde gebodt is een van de bysonderste middelen / om Godt recht
„ te dienen / de Kerke Godts gelukkelijk te stichten / en onze ziel in de Weder-
„ geboorte te sterken / waar toe dienen die beloften / Jesa. 56. v. 17. Jesa. 58.
„ v. 13. dewelke duydelijck spreeken van de tijden van 't N. Test.

Die Fondamenten gestelt zijnde / is het licht te antwoorden op de te-
„ genwerpingen der gener / die het vierde gebodt bestrijden / en afschaffen
„ willen. Zy werpen tegen, Rom. 14. v. 5. Den eenen acht den dag bo-
„ ven den dag, den anderen acht alle dagen evengelijk, elk zy in zyn ge-
„ moedt ten vollen versekert. waar uyt sy bewijsen willen / dat alle dagen
„ evengelijck zijn / en by gevolge / dat wy aan den Sabbath niet meer
„ verbonden zijn. Wy antwoorden, Paulus spreeckt daar niet van den
„ weekelijkschen Sabbath / maar van de Feesten der Jooden / dewelc-
„ ke middelmatig waren / zo lang den Tempel te Jerusalem noch stondt /
„ daarom vermaant den Apostel de Christenen / die ten deele uyt Heydenen
„ vergadert waren / datse malkander daar in niet zouden oordeelen / om dat
„ het Joodsche Ceremonien waren / tot den tijdt der verbeteringe opgelegt /
„ gelijk ook het onderscheyt der spijsen / waar van hy spreekt vers. 2. 3. Maar
„ wat doet dit tot den weekelijkschen Sabbath / dewelke een deel is van de
„ Moreele Wet? 2 Tegenw. uyt Gal. 4. v. 10. Gy onderhoudt dagen en
„ maanden, en tijden en jaaren, ik vreese, dat ik te vergeefs aan u gearbeydt
„ hebbe: daar uyt besluyten zy / dat men geen onderscheyt der dagen meer
„ moet maken. Ik antwoorde / gelijk boven; dat Paulus van de Joodsche
„ Feesten en andere Ceremonien spreckt / die hy in 't voorgaande vers ge-
„ noemt had zwakke en arme eerste beginselen; maar wat is dat tot de Wet
„ der Tien geboden / die een vaste en gedurige regel is van heyligheydt en ge-
„ rechtigheyt / Matth. 5. v. 18. waar van 't vierde gebodt geensins 't min-
„ ste deel is. 2. Zy roemen ook zeer over de plaats / Col 2. v. 16. Dat niemant
„ u oordeele in spijs of drank, of in 't stuk des Feestdags, der nieuwe maanen,
„ of der Sabbathen, waar uyt zy besluyten / dat wy niet meer aan een Sab-
„ bath verbonden zijn. Ik antwoorde, al weder stooten sy sich aan de zelve
„ steen; want hier wort wederom niet gesprolen van de Moreele Wet / en
„ by gevolge niet van de substantie van 't vierde gebodt / maar alleen van de
„ Joodsche Feesten / en andere Ceremonien / die niet anders waren dan
„ schaduwen van Jesus Christus / gelijk te sien is / v. 17. Maar dat kan van
„ het vierde gebodt niet gesegt worden. 4. Ook brengen sy by / Marc. 2. v. 27.

28.

„ 28. Den Sabbath is gemaakt om den mensch, niet den mensch om den Sab-
„ bath; zo is dan de Zoon des menschen ook Heer van den Sabbath; hier uyt
„ willen zy besluyten / dat Christus den Sabbath heeft weggenomen; Wy
„ antwoorden, 't besluyt is valsch: want de Heere Christus heeft door deze
„ woorden alleen twee dingen willen te kennen geven. 1. Dat de instellingh
„ van den Sabbath niet kan verhinderen de werken van barmhertigheydt.
„ 2. Dat hy zelf best verstaat / hoe den Sabbath zy te onderhouden / dewijl
„ hy met zijn Vader dezelve ingestelt heeft; dat is de ware verklaring van de
„ woorden. 5. Ook gebruyken zy dit Argument / den dag is verandert, naam-
„ lijk den Saterdag in den eersten dag der weeke, zoo is dan 't gebodt veran-
„ dert, Antw. Die verandering raakt de substantie van 't vierde gebodt niet/
„ maar alleen eenige omstandigheyt van 't gebodt; gelijk in de voor-reden van
„ het eerste gebodt gesegt wort / ik ben de Heere uwe Godt, die u uyt Egypten-
„ landt uytgeleyt heb; en in de belofte van 't vijfde gebodt wordt gewagh ge-
„ maakt van 't Landt Kanaan / 't welk Godt geswooren had aan de Joo-
„ den te geven. Doch hoewel wy noyt in Egypten hebben geweest / en 't landt
„ Kanaan tot ons niet behoort / wie zoude daar uyt kunnen of willen besluy-
„ ten / dat die voorreden of die belofte tot ons niet behoort / dewijl de substan-
„ tie van beyde even zeer op ons als op de Jooden past; zoo staat het mede met
„ de substantie van dit gebodt. Dus veel van de eerste questie. Aangaande de
„ tweede, naamlijk / hoe verre den Sabbath ons aangaat? wy bekennen /
„ dat 'er twee omstandigheden verandert zijn. 1. Den Saterdag is veran-
„ dert in den eersten dag der weeke / en dat door Authoriteyt der Apostelen /
„ en door 't gebruyk der Apostolische Kerk / en dat voornaamlijk om dese twee
„ redenen. 1. Op dat wy een geduurige gedachtenis souden houden van de
„ volbrenging van onse verlossing door de heerlijke en salige Opstanding van
„ onze Heere Christus / dewelke op dien dag geschiet is / Matth. 28. v. 1.
„ waarom zy ook 's Heeren dag genoemt wordt / Openb. 1. v. 10. Gelijk
„ van den zevenden dag in 't O. Test. een gedachtenis geweest is van de schep-
„ ping der weereldt / zo is den eersten dag der weeke in 't N. Test. een gedach-
„ tenis van de nieuwe schepping en van onse verlossing. 2. Op dat de Christen-
„ Kerk zo zoude onderscheyden worden van de Joodsche Synagoge / die op
„ haar Sabbath belast was zonderlinge Offeranden / die zy na de Wet Mo-
„ sis mosten op-offeren / Num. 28. v. 9. waar van wy nu bevrijdt zijn.
„ 3. Die strenge en harde dienstbaarheydt / die den Jooden geboden was /
„ om de toekomende dingen te betekenen. Ook moetmen onderscheyt maken
„ tussen de Moreele rust / dat is / onthouding van uytwendigen arbeyt / zon- b Koopmans Roer 2 Boek. 3. cap. pag. 55, &c. en 4de Boek cap. 5. pag. 180 &c.
„ der dewelke wy den Sabbath niet kunnen heyligen / en tussen de Ceremo-
„ nieele rust / waar door iets anders wiert verbeeldt; de Moreele rust is uyt-
„ gedrukt door den text van 't gebodt / naamlijk dat wy ons van alle dienst-
„ baar werk moeten onthouden / 't welk strijdt tegen 't oogmerk van 't gebodt;
„ de Ceremonieele was een aanhangsel van 't gebodt / en als een Sacrament
„ van 't O. Test. de eerste rust moet altijdt blijven; want sy is een weesent-
„ lijk deel van het gebodt. Dus verre Udemans; in een ander b boek heeft
„ hy zich ook zo gesondelijk over den Sabbath verklaart.

IV.

De Vierde is Casparus Streso, wel eer Leeraar tot 's Gravenhaag; de- c Comment. in Acta Apost. cap. 20 v. 7. Openb. p. 178; &c.
welke aldus preekte c en schreef; de opstanding is geschiedt op den eersten dag der weeke; want dat *eene* hier 't selve is als *eerste*, blijkt uyt den bygevoegden Artikel, en uyt diergelijk gebruyk van 't woordt in andere paatsen,

Openb. 9. v. 12. vergel. met Openb. 11. v. 14. Matth. 28. v. 1. Uyt dese plaats als mede uyt 1 Cor. 16. v. 2. wordt vastelijk bewesen, dat de overbrenging van den Sabbath, door 't vierde gebodt van de Moreele Wet belast, van den laatsten op den eersten dag der weeke, niet alleen gefundeert is op de gewoonte van de Christelijke Kerk, maar ook op de expresse ordinantie der Apostelen, waarom ook die dag 's Heeren dag genoemt wort, Openb. 1. v. 10. dat is ter eeren van de Heere geviert. Het vierde gebodt der Moreele Wet is niet afgeschaft, maar 't verbindt ook de Christenen, om een weekelijksche Sabbath te onderhouden; en nochtans rusten de Christenen niet op den zevenden dag, gelijk 't vierde gebodt belast, maar op den eersten dag der weeke; waarom dat, wie is den Autheur van deze verandering, en welke zyn de oorzaken? dat de Apostelen Christi selfs daar Autheuren van zijn, die den Geest van onfeylbaarheydt gehadt hebben, blijkt uyt dese text, Hand. 20. v. 7. en 1 Cor. 16. v. 2. Openb. 1. v. 10. De oorzaak van de verandering is; op dat de Christenen souden weeten, dat eenige eynden van den Sabbath, die zy ten tijde des O. Test. had, door Christi komste zyn opgehouden, zo dat den Christelijken Sabbath niet geheel van de selve natuur zy met den Sabbath der Jooden. Tot dien eynde moeten wy uyt de Schrift vergaderen de eynden, die den Sabbath in 't O. Test. gehadt heeft, op dat wy weten, welke eynden des Sabbaths opgehouden hebben, en welke noch duuren, op dat wy daar uyt weten mogen, hoe den Christelijken Sabbath is te vieren. Den Sabbath heeft *tweerley eynden* gehadt, ende heeftse noch *Eerst* Moreele eynden, dat is zulke, als alle goede werken hebben, die in de Wet der Tien geboden bevolen zijn, dewelke zyn. 1. Op dat het een H. tijdt Gode zoude zijn, 't welk onttrokken aan de wereldtsche bezigheden, besteet soude worden in Godt te looven, te kennen, en aan te roepen, al onsen tijdt moet Gode heylig zijn; wy moeten Godt alle de dagen onzes levens dienen, van alle dagen moeten wy yets afsonderen tot gebeden en heylige Meditatien; ook moet het gemoedt onder de wereltsche besigheden op Godt gevestigt zijn: maar Godt wilde, dat den Sabbath van de ordinare werken van 't beroep, en van de oeffeningen des lichaams vry soude zyn, en besteedt worden bysonder om Godt te loven, waarom zy genoemt worden Godts Sabbathen, Gode heylig, Exod. 16. v. 23. Jesa. 58. v. 13. 2. Op dat het een tyt soude zyn om de ziel te besorgen door heylige overdenkingen, onderzoek van zich zelven, 't leesen der Scrift, en werken der barmhertigheyt; ses dagen heeft Godt toegelaaten tot bezorging van 't lichaam; den zevenden wil Hy gegeven hebben ter besorging van de Ziel; en niet alleen om de ziel te bezorgen, maar ook om het lichaam te verquikken van den daaglijkschen arbeyt, Hos. 11. v. 10. en dat niet alleen voor menschen, maar ook voor beesten, Exod. 23. v. 12. Insonderheydt om werken van barmhertigheyt ontrent den naasten te oeffenen, Matth. 12. v. 12. En dit zyn de oorsaken, om welke den Sabbath moet altijt duuren, en noit afgeschaft worden. *Ten tweeden*, de Ceremonieele eynden: want gelijk alle andere Sabbathen behooren tot de Ceremonien, tot den Levitischen dienst van Moses, zoo had ook den weekelijkschen Sabbath, die in zich zelven Moreel is, eenige Ceremonieele eynden, die met de afschaffing der Ceremonien afgeschaft zyn. .... Ziet dit mosten wy van den Christelijken Sabbath uyt desen text voorstellen; waar uyt wy zien, dat'er wel eenig onderscheydt is tusschen den Joodschen en Christelijken Sabbath, maar dat de Christenen evenwel als noch verbonden zijn, om den Sabbath, door 't vierde gebodt geboden, te vyeren, en

dat het een godloose stelling is, dat des Heeren dag geen Sabbath is. Christi toekomste in 't N. Test. heeft ontbonden al wat in de Wet Ceremonieel is, maar niet dat Moreel is, en tot de substantie van de Wet der Tien geboden behoort; hoewel den Sabbath niet meer is een figuur en voorbeeldt van Christi rust in 't graf; nochtans is zy als noch een tijdt tot Gods eer, en tot besorging en voeding van de Ziel. En als noch heeftse eenige betekenissen, die door Christi komste niet zijn te niet gedaan: want zy is noch een gedenkteken van de Schepping van menschen en beesten, een vermaan-dag van te rusten van zonden, een gedachtenis van Christi Opstanding, en een voorbeeldt van de eeuwige rust in den Hemel; om alle het welke ook den Christenen in 't N. Test. de onderhouding van een Sabbath nodig is; zo dat ook wy te vreezen hebben voor de bedreigingen, waar mede de onderhouding des Sabbats wel eer is aanbevolen Jesa. 56. v, 2. Het is nuttig, desen tydt aan Godt en aan de ziel nauwkeurig te geven: want indien gy op dezen dag het werk der zaligheyt en de vrientschap met Godt recht betracht, zo zal den arbeyt en wereltsche sorg van d'andere dagen de vordering van uw ziel in 't werk der saligheydt so niet hinderen Het is te beklagen, dat desen dag so versuymt wordt, dat'er geen dag profaner dan dese wordt doorgebracht, datse by de menschelijke Feesten evengelijk, of wel daar achter gestelt wordt, en datse meer in 't besorgen van wereltsche dan geestelijke saaken besteedt wordt.

De Vijfde is Johannes Spiljardus, Predikant tot Gorinchem, dewelke op het Schatboek der Verklaringen van den Nederlandtschen Catechismus, uyt de lessen van Zacharias Ursinus, door David Paræus opgemaakt, en door Festus Hommius vertaalt, en met Tafelen verlicht, met practicale toepassingen verrijkt heeft, welke toepassingen in 't jaar 1656. van de Professoren van Leyden, Heidanus, Coccejus, en Hoornbeek, en in 't volgende jaar van de Professoren van Utrecht, Voetius, Essenius, Nethenus, zeer zijn gepresen, en goet gekeurt; Aldus schrijft hy daar, over Vra. 103. fol. „129. Merkt dan ook wel aan, o Christen, het vierde en laatste gebodt „Gods van de eerste Tafel, met grooten ernst wijdtloopig van den Heere ge„stelt, en met verscheyden redenen bekrachtigt, u leerende de rechte en nodi„ge hepliging des Rustdags. Legt dit gebodt wel op uw hert, 't welk u soo „ernstig en bondig van uwen Godt wordt voorgestelt, en doorgaans so hoog„lijk in Godts Woordt bevoolen, in zulker voegen, dat de hepliging van den „Rustdag zelfs voor den geheelen Godsdienst somwijlen wordt genoomen, „met naame Jesa. 56. v. 2. 7. Denkt niet, dat dit gebodt t'eenemaal Cere„monieel is, en ons Christenen nu niet meer aan en gaat; neen, de substan„tie van dit gebodt is eeuwig; hoewel 't geen de Circumstantie van dien zeven„den dag aangaet, dien de Joden onderhielden volgens dit gebod, Ceremonieel „was, en met de andere Sabbathen en Feestdagen des O. Test heeft uytge„dient, gelijk boven verklaart en bewesen is uyt Rom 14. v. 5. Gal. 4 v. „10. Col. 2. v. 16. 17. waarom ook de H. Apostelen, die ons hebben over„gelevert, 't geen zy van den Heere hebben ontfangen, 1 Cor. 11. v. 23. vol„gens Christi last, Matth. 28. v. 19. niet den Joodschen Sabbath hebben „blijven onderhouden; maar dien dag, op den welken Christus het werk „der verlossing heeft volbracht, met zijn Opstandingh uyt den dooden, „Hand. 20. v. 7. 1 Cor. 16. v. 2. dragende de Naam van den Dagh des Hee„ren, Openb 1. v. 10. Gedenkt aan dezen Christelijken Rustdag, eer hy „komt, op dat gy u zelven daar tegen wel bereyden meugt, wechdoende al V.

,, 't geen zo uytwendig als inwendig / u hinderlijk mochte zijn in de heyli-
,, ging van den zelven / wanneer hy gekomen zoude zijn / en betrachtende al
,, 't geen u daar toe mochte dienstigh zijn / beyde uytwendigh / en inwendig;
,, en wanneer dien dag nu gekomen is / zoo heyligt den zelven / met dien ge-
,, heel af te sonderen tot H. oeffeningen / beyde in 't bysonder / en ook in 't
,, openbaar / na uw beroep / zijnde of een Leeraar of een toehoorder; be-
,, tracht die H. plichten / die u de Heere alsdan zo ernstelijk gebiedt / zo in als
,, buyten de H. vergaderinge / draagt ook zorg / dat alle uwe onderhoofden
,, dezen Rustdag heyligen / etc.

VI. De Zesde is Guilielmus Apollonii, Predikant en Professor der H. Theo-
,, logie tot Middelburg. Dezelve heeft zich aldus uytgedrukt. [b] In 't gebodt
,, van den Sabbath en in desselfs onderhouding is iets Ceremonieel; doch 't is
,, oock van een onfeylbaare zekerheydt / dat 'er iets Morееl / altijdt duuren-
,, de / en verbindende in is; dewijl het gebodt van den Sabbath ook een is van
,, die tien geboden / die Godt met zijn vinger in twee steene tafelen geschreven
,, heeft / Exod. 31. v. 18. onder de Morеele geboden / die altijdtduurende en
,, verbindende zijn / waar van niet een jota noch titel zal vergaan. Matth. 5.
,, v. 18. Dat morеele en altijdt-duurende en verbindende brengen wy tot dese
,, navolgende hoofden. 1. Dat 'er eenige zekere tijdt moet afgezondert wor-
,, den / om dien solenneel tot den Godsdienst te besteden / op dat zo ons ge-
,, loof en Godtsaligheyt gevoedt en gekoestert worden. 2. Dat die tijdt een
,, bequaame dag zy / dat is / die zo dikwils in order wederkome / als de nood-
,, zaaklijkheydt van den Godsdienst / en de zwakheyt van 's menschen na-
,, tuur vereyst; welken tijdt de Heere aan den Joden onder 't O. Test. ge-
,, boden heeft / en aen de Christelijke Kerk / ten tijde der Apostelen gestelt
,, heeft / dat een dag is van zeven / zo dat wy ses dagen mogen werken / maar
,, op de zevende moeten wy rusten / en Godt dienen. 3. Dat wy op dien dag
,, van allen onzen arbeyt moeten rusten / en ons gemoedt van de bekommer-
,, nis over wereltsche dingen vry houden. 4. Dat dien tijdt tot de Godsdienst
,, moet besteet worden; want door de rust op den Sabbath geboden / moet
,, niet verstaan worden ledigheyt / maar rust van daaglijkschen arbeyt / verge-
,, selschapt met geestelijke en Godsalige oeffeningen. .... De Christenen zijn
,, nu onder 't N. Test. verbonden / uyt kracht van Godts gebodt / eenen dag
,, van zeven voor haren Sabbath te onderhouden / 't welk blijkt uyt de navol-
,, gende argumenten. 1. Om dat expres in 't vierde gebodt geboden wordt / al-
,, leen zes dagen te werken / maar den zevenden te heyligen / welke bepaling
,, door 't gebodt uytgedrukt / wy teenegaar te niet zouden doen / indien het
,, vry stondt een anderen dag tot de Godsdienst te verkiesen. 2. Om dat wy
,, anders sins door Godts gebodt niet verbonden zouden zijn / eenigen zekeren
,, dag te heyligen / by gevolge konde het geschieden / dat wy den hondertsten /
,, ja duyzentsten dag verkoosen / 't welk ongerijmt is / en strijdt tegen de
,, de noodzaaklijkheyt van den Godsdienst / en van de menschelijke rust.
,, 3. Om dat de Apostelen en Apostolische Kerk van de zeven dagen eenen tot
,, Godsdienst hebben behouden / en tot onderhouding toegewyt. Vraage:
,, Dewijl in 't vierde gebodt niet alleen een dag van zeven / maar de zevende
,, van de Schepping geboden wort te heyligen: door wat Authoriteyt is 't ge-
,, schiet / dat de heele Christenheyt dien precisen zevenden dag verliet / den Sab-
,, bath veranderde / en tot den eersten dag der weeke overbracht? Antw. Die
,, verandering is door Godlijke Authoriteyt geschiedt: want gelijk de zevende
dag

[b] Korte Aanmerkingen ontrent de Natuur en onderhouding des Sabbaths, pag. 16. 24. &c.

„ dag door Godlijke Authoriteyt geboden was / zoo is zy ook door de zelve „ verandert / naamlijk door Christi instelling; dat wordt beweesen. 1. Door „ de benaming van dien dag / dewijl zy 's Heeren dag genoemt wordt / Openb. „ 1. v. 10. Ik was in den Geest op des Heeren dag. 2. Door de onderhouding „ en praktijk der Apostelen / die den eersten dag der weeke tot den solemneelen „ Godsdienst hebben toegewyt / Hand. 20. v. 7. 1 Cor. 16. v. 1. 2. Welke „ onderhouding door den Geest Gods uytdrukkelijk in de H. Schrift aangete- „ kent / ons een regel en exemplaar van Godlijke verbintenis is. 3. Door „ de Opstanding Christi / geschiet op den eersten dag der weeke / door zijn ver- „ schijning by zijn Apostelen / Joh. 20. door de zending van den H. Geest op „ den zelven dag. Hand. 2. Waar door Christus dien dag toegewyt / en af- „ gesondert heeft. Elders schreef Apollonii aldus. [c] Een blijkelijk onderscheyt „ wordt'er gevonden / Deut. 4. v. 13. 14. Tussen de tien woorden / of Wet „ der Tien geboden / die 't summier van de Moreele Wet bevat / en tussen de „ Ceremonieele en politike Wetten; Godt heeft de Moreele Wet aan 't heele „ Volk onmiddelijk gegeven / en desselfs tien woorden in steene Tafelen ge- „ schreven; maar de andere Wetten zijn door de handt van Moses aan 't Volk „ gegeven en beschreven .... De Moreele Wet bevat 't herhaal van de na- „ tuurlijke ingeboorne Wet / geschreven in 's menschen hert / in den eersten „ staat der onnoselheydt. Ook voegt de Moreele Wet by de Wet der natuure „ eenige stellige dingen / welker stoffe uyt de Wet der natuure niet noodzaak- „ lijk was / maar alleen door de wil van de Wetgever bygekomen zijn; hier „ door is 't / dat die stellige geboden / die in den eersten staat der oprechtigheyt / „ door boven-natuurlijke Openbaaring van Godt toegedaan zijn tot de na- „ tuurlijke Wet / naamlijk / van den Sabbath te onderhouden / en 't houw- „ lijk recht te gebruyken / in de Moreele Wet van Moses bevat worden..... „ Van de Moreele Wet is 'er niet een in de Schriftuur afgeschaft / welken „ stoffe en substantie is altijdt-duurende / welkes Authoriteyt en verbintenis „ is van Godt de Vader / Zoon en H. Geest / verbindende de menschen tot „ het gedurrigh houden van de geboden van die Wet; en ik zie niet / hoe be- „ schermt kan worden / dat een eenige dag uyt 't getal van zeven dagen tot „ den Godsdienst moet toegewyt worden / uyt kracht van 't vierde gebodt / „ ('t welk nu 't gemeene gevoelen van de Rechtsinnige Theologanten is) uyt „ het altijdt duurende recht van de Moreele Wet / indien de geboden van de „ Moreele Wet / als van Moses geboden / niet en verbinden..... Men „ moet niet meenen / dat de Moreele Wet haar begin genoomen heeft met „ die solemneele verkondiging in Mosis tijdt: want ten deele is zy van de „ Schepping af in de herten der menschen ingeschreven; ten deele is zy door „ openbaaring / en boven-natuurlijke Godlijke instelling in den eersten staat „ voorgeschreven geweest; gelijk 't gebodt van den Sabbath te heyligen / blij- „ kelijk door de Godlijke stem gegeven wordt / Gen. 2. v. 3. alwaar hy geor- „ donneert heeft / dat dien dag door Godsdienst en oeffeningen van Godsa- „ ligheyt geheyligt soude werden; zoo is ook in dien staat de Wet van 't Hou- „ welijk gegeven.

[c] De Lege Dei cap. 6.

VIII. De Zevende is Petrus Wittewrongel, Predikant tot Amsterdam, de- „ welke aldus van de Sabbath schreef. [d] Dit moet buyten twijffel gestelt wor- „ den / datter tien Morale geboden zijn / aan dewelke wy als den eenigen en „ eeuwighduurenden richtsnoer onses levens zijn verbonden; en dat het vierde „ gebodt van de Wet des Heeren ten tijde des N. Test. niet afgeschaft is; dat wy

[d] Oeconomia Christiana 2 Boek cap. 36. pag. 931. etc.

,, wy ook uyt kracht van 't vierde gebodt in dese Morale Wet onzes Godts/
,, hebben onzen Sabbath of Rustdag des Heeren/ dien wy moeten heyligen
,, ... uyt kracht van 't vierde gebodt in de Koninklijke Morale Wet onses
,, Godts staan wy verbonden/ eenen dag van zevene tot sijnen dienst teheyli-
,, gen/ en den zelven in het gehoor van Godts woordt/ en andere diergelijke
,, Godsdienstige oeffeningen door te brengen; een gebodt/ 't welk Godt de
,, Heere nevens de andere Morale geboden (die t'samen tien in getale zijn)
,, met sijn eygen vinger in steene Tafelen (om de eeuwige geduursaamheydt
,, van dien beter uyt te drukken) ingeschreven heeft; 't welk gelijk het met
,, zoo veel woorden/ en zoo wijtloopigh/ als eenig ander gebodt/ in die Ko-
,, ninklijke en Morale Wet onses Godts voorgedragen/ en met vele redenen
,, aangedrongen wordt/ zoo is 't ook dat al 't geene ons van Godt de Heere
,, daar in geboden of verboden wordt/ niet alleen ons selven/ maar ook alle
,, andere/ die in de politie/ kerk/ of huyshouding onder ons gestelt zijn/
,, zeer nauwe daar toe verplicht. Godt de Heere heeft zo onder den Ouden als
,, Nieuwen Testamente den Sabbath willen onderhouden hebben/ op wel-
,, ken tijdt hy de middelen der genade aan zijn Volk niet alleen zeer overvloedig
,, heeft laten toedienen/ maar ook zoo veel dienst van haar ontfangen; dat hy
,, zijn vermaak daar in genoomen heeft/ om haar op dien dag te zegenen/ en
,, den dienst zijns woordts tot bevordering van haar eeuwige zaligheyt/ te be-
,, krachtigen. De geloovigen des O. Testaments hadden haren Sabbath/
,, van welkes onderhouding zy zo veel werk gemaakt hebben/ dat ook zelfs
,, de besnedene en de vremde, die haar tot den Heere gevoegt hadden, om hem
,, te dienen, en de Naam des Heeren lief te hebben, en hem tot knechten te
,, sijn, daar van zijn geroemt geworden/ dat zy den Sabbath gehouden, en
,, dien niet ontheyligt en hebben, Jesa. 56. v. 4 6. en dat was den zevenden
,, dag na de Schepping/ den Joodschen Sabbath; dewelke gelijk zy een te-
,, ken is geweest van de verlossing der Kinderen Israels uyt Egypten/ Deut.
,, 5. v. 15. zo is dit ook inzonderheyt als wat Ceremonieels daar by gekomen/
,, dat onse zalige en Hemelsche rust/ die de Heere Jesus Christus door de ver-
,, diensten zijner bloediger Offerande (daar op ook die bysondere Offeranden
,, gesien hebben/ die op den Sabbath opgeoffert wierden/ Num. 28. v. 9. 10.)
,, voor ons verkregen heeft) daar door is betekent en afgebeeldt geworden;
,, gelijk ook daarom de ruste van alle werk/ haar zo nauw en preciis op dien
,, dag bevoolen is geweest/ dat een yeder/ die op den zelven eenig werk zoude
,, doen/ zekerlijk gedoodt zoude worden/ die ziele most uytgeroyt worden
,, uyt het midden haarer Volkeren. Exod 31. v. 14 Num 15. v. 32. &c. 't welk
,, de reden is geweest/ waarom dien grooten Apostel Paulus/ Col. 2. v. 16.
,, desen weekelijkschen Joodschen Sabbath onder de Ceremonieele dingen des
,, O Test. gerekent heeft/ en dat den zelven ook is geabrogeert en afgeschaft
,, geworden. Maar de geloovige Christenen des N. Test. hebben niet te min
,, ook haaren Sabbath gehadt/ en den zelven steedts religieuselijk onderhou-
,, den; 't welk is geweest den eersten dag der weeke/ die ook daarom in de H.
,, Schriftuur/ den dag des Heeren wordt genoemt/ Openb. 1. v. 10. den H.
,, Johannes aldaar gewach makende van dien dagh/ als van eenen bysonde-
,, ren dag/ die by het Volk Godts in die tijden wel bekent was/ en voor des
,, Heeren Dag gehouden wiert/ op welken tijdt het Godt de Heere gelieft had-
,, de zulken heerlijken gezichte te openbaaren; en op dezen dag hebben de
,, Oude Christenen steedts hare byeenkomsten gehadt/ om Godts Woordt te
hooren-

„ hooren / en alle Godsdienstige oeffeningen / met malkanderen waarge-
„ noomen / gelijk dat groote Leeraren met overvloedige getuygenissen uyt
„ de oude Historien van de eerste kerken hebben aengeweezen ; dit een zeer
„ Christelijk antwoort der oude en heylige Martelaaren in die tijden geweest
„ zijnde / alsmen haar ondervraagde / *Servasti Dominicum*? hebt ghy den dag
„ des Heeren onderhouden? dit gewoon waren met vrymoedigheydt te ant-
„ woorden / *Christianus sum, intermitere non possum*, ik ben een Christen, ende
„ en kan sulks niet nalaten ; een genochzaam bewijs / dat zy de verandering
„ van dezen dag / niet als een menschelijke maar als een Godlijke ordinantie
„ (daar aan zy haar Conscientien verbonden hielden) hebben aengesien / en
„ dien eersten dag der weeke / voor haaren Christelijken Sabbath tot nu toe
„ zonder eenige verandering onderhouden / volgens de Godlijke instelling van
„ den Sabbath ook op dien dag gerust / en haar openbare Godsdiensten waar-
„ genoomen : want dewijl onse Zaligmaker Christus Jesus ook genoemt
„ wort de Heere van den Sabbath / zo kan het ook wel zijn / dat den Christelij-
„ ken Sabbath den dag des Heeren is genaamt / om dat het dien dag is / die
„ de Heere gemaakt heeft, daar op wy ons verheugen mogen en verblijdt sijn.
„ Psal. 118. v. 24. den H. David zijn oogen hebbende op dien dag van zijn vro-
„ lijke Opstanding / welke was op den eersten dag der Weeke / daar in onze
„ Zaligmaker zijn Goddelijke macht zulks heeft laaten zien / dat hy krachte-
„ lijk beweesen heeft te zyn de Zoone Godts, na den Geest der Heyligmaking
„ uyt de Opstanding uyt den dooden, Rom. 1. v. 4. &c.

De Achtste is Petrus de Witte, Predikant van Leyden ; dezelve schreef „ aldus ; *e* Welk is het summier van 't vierde Gebodt ; Antw. Dat wy een „ heelen dag in de week tot Godsdienst moeten affonderen / op dat wy den „ zelven / samen met de onze rustende van alle werken / die hinderlijk souden „ kunnen zijn / met ziel en lichaam publijk en privaat betrachten ; om dat het „ zoo onsen Godt gelieft heeft / die ons met zijn exempel heeft voorgegaan. „ Vra. Wat leeren ons de eerste woorden van 't gebodt? Antw. Dat den „ Sabbath is een oude instelling / Gen. 2. v. 3. 2 Dat wy ons tot de onder- „ houding van dien te vooren bereyden moeten. Exod. 16. v. 23. Behoort het „ heele vierde gebodt niet tot de Ceremonie Wet? Antw. Geensins : want „ zo zouden'er in de Moreele Wet maar negen geboden zijn ; de voornaamste „ eynden van dit gebodt zijn altijdt duurende / naamlijk / de voortplanting „ van de ware Religie / de versterking der zielen / de verquikking der licha- „ men / etc. Vra. Is 'er evenwel niet iets Ceremonieels in? Antw. Ja / te we- „ ten de stricte onderhouding van den zevenden of laatsten dag der weeke / met „ de uytdruklijke omstandigheden / Exod. 16. v. 23. 29. Exod. 35. v. 3. Vra. „ Wat is 'er Moreels in 't vierde gebodt, of behoorende tot de Moreele Wet, „ waar aen de Christenen verbonden blijven? Antw. Datse een van zeven da- „ gen wekelijks in publijke oeffeningen van Godsdienst besteden / onthouden- „ de zich dan van alle slaafs werk. Zo dat niet en geschiet / zo wort onse Con- „ scientie gansch niet verbonden door 't vierde gebodt / om den Godsdienst pre- „ ciselijk te onderhouden / en by gevolge wort'er een deure tot alle zorgeloos- „ heyt geopent. Vra. Staat'er niet welken dag? Antw. Neen. Vra. Welken „ dag onderhouden wy nu? Antw. In plaats van den zevenden den eersten „ dag der weeke? Vra. Van waar komt ons die verandering, dat wy den eer- „ sten dag der weeke houden? Antw. Van de Apostelen / die desen dag ver- „ koozen hebben / en dien tot gedachtenis van Christi Opstanding 's Heeren

VIII. *e* In zyn Cathesatie over den Catechism. over 't 4de Gebodt.

„ dag genoemt hebben. Vra. Is die strenge onderhouding van den eersten dag
„ der weeke Joodsch? Antw. Geensins: want daar is niets Ceremonieels in.
„ De onderhouding van eenigen dag is Morael; en ten ware de Apostelen
„ een zekeren dag gestelt hadden / zo zouden de Conscientien altijt waggelen /
„ dese zoude die dag / die soude een andere willen. Tegenw. Rom. 14 v. 5. Gal.
„ 4. v. 10. Col. 2. v. 16. Antw. In die texten wort niet gehandelt van de
„ substantie van 't vierde gebodt / maar van de Joodsche Feestdagen / en an-
„ dere Ceremonien / zijnde schaduwen van Christus / en middelmatig / zo lang
„ den Tempel stondt. Tegenw. Marc. 2. v. 27, 28. Antw. Christus wil alleen.
„ 1. Dat de instelling van den Sabbath de werken der Barmhertigheyt niet
„ kan verhinderen. 2. Dat hy best verstondt / hoe den Sabbath moet onder-
„ houden worden / dewijl hy samen met de Vader dien ingestelt heeft; en elders
„ schrijvende tegen de dwalingen der Socinianen; zegt hy / f De afschaffing /
„ uytwissing en vernieting van een geheel gebodt strijdt tegen de woorden
„ Christi / Matth. 15, v. 17. 18. 19. Christus hier doorgaans een morale
„ materie in handen hebbende / verstaat door de Wet en de Propheten de Mo-
„ rale Wet / als Matth. 7. v. 12. 't is wel waar / dat hy ook alle Prophetyen
„ en Ceremonien / die op hem gesien hebben / verbult heeft; maar in dit Ka-
„ pittel worden de Morale geboden / die men de Tien geboden noemt / gevin-
„ diceert van de glossen der Phariseen. Wie sal nu derven zeggen / dat Christus
„ die gekomen was / om die te vervullen / en niet om te ontbinden / zo een nota-
„ bel gedeelte uyt de zelve zoude weggenomen hebben. Dat de onderhouding
„ des Sabbaths in 't O. Test. niet geheel Ceremonieel / maar ten deele ook
„ Moraal is geweest / blijkt uyt desselfs instelling en onderhouding voor 't ge-
„ bruyk en instelling der Ceremonien / naamlijk / Gen. 2. v. 3. Hoewel nu
„ in 't boek Genesis, als een kort begrip van meer als twee duysendt en dry
„ hondert jaaren / niet gezegt en wordt / dat de Patriarchen dien dag geviert
„ hebben; gelijk 'er meer dingen als onnodig verzwegen worden / zoo en volgt
„ daar uyt niet meer de niet-instelling in dien tijdt / als de niet-onderhouding
„ onder de Regeering der Richters; om dat in 't boek der Richteren zulks niet
„ en is aangetekent; en dat woort in 't vierde gebodt / zyt gedachtigh, en
„ 't geen wy lesen / Exod. 16 v. 5. 22, 23, 24, 25, 26, 30. geeft genoegsaam te
„ kennen / de onderhouding van den zevenden dag van oude tijden / van wel-
„ ke ook eenige voetstappen by de Heydenen geweest zijn. En vorder / 't geen
„ onder de Moreele geboden geset is (gelijk die onderscheydentlijk van de Ce-
„ remonieele en politijke gegeven zijn / en altoos van den anderen onderschey-
„ den worden / volgens Deut. 4. v. 13) dat is Moraal / van een onverander-
„ lijke waarheydt / en niet enkelijk Ceremonieel / maar zoodanig is 't vier-
„ de gebodt; dien volgende is het nu niet afgeschaft noch weghgenoomen /
„ of anders souden 'er maar negen geboden zijn / tegen Deut. 10. v. 4. Hier
„ van is 't / dat Jacobus, sprekende van de Zedelijke geboden des Wets / zegt
„ tot de Christenen / welke hy broeders noemt / cap. 2, v. 10. Wie de gehee-
„ le wet zal houden, en in een sal struykelen, die is schuldig geworden aan al-
„ len. Hy bindt de geboden aan malkanderen / als zijnde alle van een gedu-
„ rige / en nodige onderhouding; ware nu het vierde gebodt geheel en al Ce-
„ remonieel / zo en zoude hy / die dat niet onderhoudt / niet schuldig wesen
„ aan de overtredinge des Wets / maar deselve wel onderhouden. Indien het
„ vierde gebodt Ceremonieel is / zegt Alstedius, in dien zin / in welken de
„ Offeranden / en andere dingen van dien slach Ceremonieel zijn / dan heeft

f Wederlegging der Socini Dwalingen 2 Deel pag. 52. 53. 54.

Godt

,, Godt waarlijk geen tien / maar alleen negen geboden gegeven ; 't welck hoe
,, ongerijmt het zy / kan een yeder begrijpen. Dezelve zedelijkheyt en gedu-
,, righeyt des geheelen Wets wordt ook beweesen uyt de summa des Wets /
,, Matth. 22. v. 37. &c. Ziet ook Rom. 13. v. 8. 9. Gal. 5. v. 14. Welke sum-
,, ma des geheelen Wets Moraal is / van welke niemant 't vierde gebodt son-
,, der ongerijmtheyt kan uytsluyten / gelijk ook niet van den vloeck / welke
,, aan de Wet gehangen wort / Gal. 3. v. 10. Dit Sociniaans gevoelen heb-
,, ben de onse altoos verworpen. Vraag. Wat is het Morale des vierden ge-
,, bodts, 't welk den Christen verbindt? Antw. Dat de uytterlijke Godsdienst
,, op een sekeren gesetten dag / solemneelijk / dat is Feestelijk / of plechtelijk /
,, in de openbaare Vergadering / en in genochsame rust / als tot dessels dienst
,, en overdenkinge nodigh is / geoeffent worde ; dat ook het Predik-ampt blij-
,, ve in kracht / en onderhouden worde ; tot dit alles zijn de Christenen niet
,, min verbonden als de Jooden / Psal. 122. v. 23, 26. Eph. 4. v. 11, 12, 13.
,, Matt. 28. v. 20. De Synode van Dorth in *Post-actis*, het Moreele verkla-
,, rende / segt *Sess.* 14. *Art.* 3. Het Moreele is, dat een zekeren en gesetten
,, dagh den Godsdienst sy toege-eygent, ende daar toe zo veel ruste, als tot
,, den Godsdienst, en heylige overdenking dessels van noode is, *Vra.* Moe-
,, ten wy dan eenen dag van de zeven houden uyt kracht van 't vierde gebodt?
,, en welken? en door wiens bevel? Antw. De meeste Gods-geleerde Christe-
,, nen hebben tot dese tijdt toe dat voor Moraal en van een geduurigh recht
,, gehouden in 't vierde gebodt des Wets / dat binnen den ring van zeven dagen
,, eene tot den dienst Gods geheyligt worde. Zo wy niet uyt kracht van dit ge-
,, bodt tot een van de zeven verbonden zijn / soo en kan der geen zeker getal der
,, dagen tot waarneeming van den Godsdienst uyt eenig gebodt bepaalt wor-
,, ken ; 't is in de natuurlijke billijkheyt gegrondt / datter een zekeren tijdt
,, zy voor den Godsdienst. De Heydenen door 't licht der natuur alleen geleert /
,, hebben haar gesette Feestdagen gehadt / en gansch plechtelijk veele eeuwen
,, na malkander onderhouden. Wie kan dan gelooven / dat Godt zijn Kerk
,, op het onzeker zoude hebben laten drijven / zonder haar een gesette tijdt aan
,, te wijsen? dese tijdt nu is in 't N. Test. de eerste dag der weeke / door Apo-
,, stolische Authoriteyt / (na veeler gevoelen) en praktijk / ter gedachtenis van
,, Christi Opstanding ingevoert / en genoemt de dag des Heeren, Hand. 20.
,, v. 7. 1 Cor. 16. v. 2. Openb. 1. v. 10. In de Post-acten hier vooren aenge-
,, roert / zeggense / Art. 4. en 5. den Joodschen Sabbath afgeschaft zijnde
,, moet des Heeren dag van de Christenen solemneelijk geheyligt worden ; wel-
,, ke dag van de tijden der Apostelen in de oude Algemeyne Kerk altijdt is on-
,, derhouden geweest. Tegenw. Dit strijdt tegen Col. 2. v. 16. Antw. Alle
,, onderscheyt der dagen is in 't N. Test. niet afgeschaft ; niet het natuurlijke /
,, als men op de dagen let / en die waarneemt na den loop van Zon en Maan?
,, niet het borgerlijke / na 't welk gezette tijden zijn voor Markt-dagen / Lant-
,, bouwerye / etc. Niet het kerkelijke / na het welk zekere dagen onderhouden
,, worden / om Godt in byzondere tijden van zegeningen of tegenspoeden te
,, danken of te bidden / geschiedende buyten gedachten van bysonder heylig-
,, heyt van die dagen / of eenige verdienste by Godt te behaalen / maar om de
,, order der Kerke te onderhouden ; maar de superstitieuse / 't zy Joodsche / 't zy
,, Heydensche Vyerdagen weder spreekt de Schriftuur ; de Ceremonieele Fee-
,, sten der Jooden zijn onder de Christenen afgeschaft / welke schaduwen van
,, het toekomende waren / en op Christum zagen / als haar lichaam. Van sul-

„ ke Joodsche dagen / en onderscheyt der dagen spreekt den Apostel. Wat „ raakt dit den weekelijkschen Rustdagh der Christenen? Die woorden doen „ niet meer tot nadeel van onsen Sabbath / als de andere / dat u niemant en „ oordeele in spijs of dranck, tot wechneeming van 't broodt en wijn in 't A- „ bontmaal.

IX. De Negende is Franciscus Ridderus, Predikant tot Rotterdam, dezelve heeft seer kloekelijk het rechtzinnige gevoelen ontrent den Sabbath staande gehouden in verscheyde boeken / bysonder in zijn zevenvoudige oeffeningen over den Catechismus / over de 103 Vraage, en in zijn schriftuurlijk licht doorgaans / waar hy gelegentheyt heeft; zijn woorden behoeve ik niet aan te halen.

X. De Tiende is Jodocus van Lodensteyn, Predikant tot Utrecht, dewelke het gemeene gevoelen onser Kerke beschermt heeft in zijn wederlegging van' Burmans Bericht aangaande den Sabbath / hoewel zonder zijn Naam / „ onder de Titel / kort en Zedig ondersoek van 't Bericht, &c. In dit zelve gevoelen is Lodensteyn gebleven tot zijn doodt toe / gelijk niet alleen blijken kan door de getuygenissen van zijn innighste vrienden / maar ook uyt zijn verdeediging van dat kort en zedig ondersoek / tegen eenen / die tot bescherming van Burman een Weder-bericht schreef; 't welk gelijk het schriftelijk met zijn eygen handt is nagelaten / gedrukt is in 't jaar 1681. onder de naam van de laatste gedachten over de zedelijkheyt des Vierden gebodts; zoo dat de stoutigheydt en onbeschaamtheydt van twee gebroeders / eenen Cornelis Stompwijk, Bakker tot Soetermeer, en zijn broeder Gerrit, Turfboer, blijkelijk is / dewelke ook na haar wijse en verstandt willende een Bericht van den Sabbath uytgeven / daar in de voorreden hebben derven seggen / dat die vrome Man, die zo veel goedts in Godts Kerck gedaen heeft, op het eynde van zyn leven schijnt verandert te zyn van gevoelen ontrent dese saak, brengende onnoselijk een bewijs by uyt zijn Beschouwingen; doch sy toonen / datse Lodensteins woorden niet verstaan; noch opt recht geleezen hebben zijn kort en zedig Ondersoek, andersins souden sy de zin van zijn woorden beter verstaan hebben; maar de Drukker van de laatste gedachten van Lodensteyn, toont in sijn Voorreden / dat haar verstandt en begrip ontrent Lodensteyns Schrift stomp en bot is; verwaantheyt doet de menschen in den Druck komen. Dit Tientaal van Nederlantsche Leeraren zy genoch over dit subject; d'andere ga ik voorby. Aldus is overvloedig gebleken het rechtzinnig gevoelen van de Kerk van Nederlandt over den Sabbath.

HET VYFTIENDE KAPITTEL.

'T Gevoelen der Papisten ontrent des Heeren dag. Hoe zy sich tamelijk wel verklaart hebben. 1. In de Roomsche Catechismus. 2. In haar Synoden. 3. In een Pausselijk Decreet. 4. En ook wel door de mondt der Scholastijke Doctoren. Haar verval, en dwalend gevoelen, en practijk ontrent 's Heeren dag, en andere H. dagen: van onse Leeraars altijdt verworpen, en tegengesproken.

NA dat ick dus breedt getoont heb/ hoe van der Apostelen tijden af een Christelijken Rustdag is erkent/ en onderhouden/ uyt kracht van 't vierde gebodt; soo staat ons nu noch te toonen/ hoe de Gereformeerde Kerck zich heeft gekantet tegen de Ketters en Dwaalgeesten/ dewelke ontrent den Sabbath en 's Heeren dag verkeerdelijk hebben begonnen te leeren/ sint een hondert en vijftigh jaaren/ of daar ontrent; op dat uyt die oppositie te meer blijke/ hoe de ware Kerk daar ontrent altijdt gelooft en geleert heeft. I.

Nu daar zijn Tweerley dwaalgeesten/ dewelke de Leere van den Sabbath vervalscht/ en verdorven hebben; de eerste zijn de Pausgesinden; de andere zijn de Socinianen, Wederdoopers, en eenige andere van die slach; van beyde sullen wy spreecken/ en haar gevoelen openleggen/ en toonen hoe de Rechtsinnige voor de gesonde Leere in dezen tegen haar gestreden hebben; van de eerste in dit Kapittel/ van de tweede in het volgende Kapittel. II.

Aangaande de Papisten, twee dingen zullen wy van haar toonen; eerst hoe de ware Leere van den Sabbath en 's Heeren dag noch in eenige voetstappen onder haar gevonden wordt. Ten anderen; hoe zy in het gemeyn om de Authoriteyt van de Kerk/ en van de menschelijke overleveringen tegen de onse staande te houden/ de godlijckheyt van 's Heeren dag verloochent hebben/ en dies wegen van de onse bestreden zijn. III.

In de eerste plaats/ dat onder 't Pausdom noch gevonden worden de voetstappen van de rechte leere des Sabbaths/ zullis toonen wy uyt dese navolgende vier blijken. IV.

Eerst, dewijl zelfs de [a] Roomsche Catechismus besluyt uyt die gemeene V.
texten/ Hand. 20. v. 7. 1 Cor. 16. v. 1. Openb. 1. v. 10. dat de Apostelen [a] part. 3. cap. 4. fl. 7.
des Heeren dag hebben gestelt, om die te vieren voor den Sabbathdag.

Ten anderen, dewijl verscheyde Paapsche Synoden tegen de schendingh van den Christelijken Sabbath/ als een zonde tegen 't vierde gebodt/ zonderlinge goede wetten hebben gemaakt. In een Synode te Vienne in Vrankrijk/ in 't jaar 1311 was dit onder de fauten en misbruyken/ daar over geklaagt/ en Reformatie begeert wiert; dat op des Heeren en andere Feestdagen, op dewelk her volk van haren arbeyt behoorde te rusten, en ter Kerck te komen, tot den Godsdienst haar te verledigen, geestelijk voedsel voor de ziel te ontfangen, Koophandel gehouden wiert. In een Synode gehouden tot Keulen/ in 't jaar 1536. onder Bisschop Herman, wierdt tot Reformatie der Discipline en des Godsdiensts (cap. 9. 10.) oock dit besloten. Het volk moet naarstelijk vermaant worden, waarom de Feestdagen, voornaamlijk des Heeren dag, die van der Apostelen tijden in de Kerk altijt bekent is geweest, ingestelt zyn; te weeten, op dat men dan by den anderen zoude komen, om Gods woort te hooren, en te communiceeren aan 't heylige; kortelijk om zich alleen tot Godt te verledigen, op dat die dag alleenlijk in gebeden, gesangen, Psalmen, en geestelijke liederen doorgebracht zoude worden: want dat is den Sabbath heyligen. Daarom begeeren wy, dat op die dagen alle markten verboden, Herbergen gesloten, en banketteringen gemijdt worden, dronkenschap, gelagen, pleytingen, vuyle speelen, danseryen vol van ydelheden, quade gespreecken, schandelijke gesangen; kort om; alle wulpsheyt, want hier door, als mede door 't geen hier op pleegt te volgen, lasteringen en vloecken, wordt Godts Naam ontheylight, en den Sabbath (welck ons vermaant het quaadt te laten, en te leeren goet doen) onteert. In een Synode te Parijs in 't jaar 1557. wort geboden des Heeren dag te houden in gevol-

ge, en in plaatse van den ouden Sabbath. In 't Synode te Ments in 't jaar 1549. zeggenze aldus; Het is een groot misbruyck, dat de versoeyelijke gierigheydt den zevenden dag tot verkrijging van 't Koninktijk der Hemelen en zijn gerechtigheyt gestelt, niet vry en houdt van onheylige geschaften, welke godloose begeerte der menschen wy willende tegen-gaen, verbieden wel ernstelijk, dat voortaan in plaatsen onser Provincie, op des Heeren dagen of bysondere Feestdagen der Kerke, Koopmanschap (ten zy mogelijk van die dingen, welke tot daaglijksche lijftocht noodig zyn) gepleegt worde; ofte dat onse ondersaten de handt slaan aan eenigen arbeyt, welke sonder merkelijck hinder uytstel mach lijden; maar dat zy op des Heeren en Feestdagen met geestelijke winsten te verkrijgen, en met de zaligheyt haarer zielen te besorgen, besig zyn. En in een Synode te Bourdeaux in 't jaar 1582 klagen zy / dat deze dagen niet alleen in onbetaamlijke en wereltsche geschaften wierden doorgebracht / maar ook in overdaadt / der stelheydt / jokken etc. waar uyt, zeggen zy / niet te twijffelen is, of ten veelen deele komen zo veel elenden, daar wy korts mede zijn geslagen, Godt door sulke sonden rechtvaardelijk ontsteken zynde. In een Synode tot 's Hertogen Bosch onder Bisschop Masius, in 't jaar 1612. Tit. 12. is verboden, op des Heeren dag alle arbeyt, Koophandel, &c. ook eenige waren voor de deuren of vensters, en elders te koop te setten. Meer andere Synoden der Papisten / ([b] die boven zijn bygebracht, en ook elders konnen gesien worden / nevens politike placcaten ten selven eynde in des Konings Nederlanden geemaneert) gaan wy voor by; uyt de genoemde blijkt / dat sy de onderhouding van des Heeren dag erkennen te steunen op de Wet der Tien geboden / en daar in het vierde gebod / datse dien noemen Sabbath / en houden hem daar voor / datse ruste van allen arbeydt en wereltsche bezigheden vereyschen op dien dag / uytgeseyt werken van dringende noodt / en barmhertigheyt / en datse de ontheyling van des Heeren dag achteden een landt zonde / die Godts toorn en plagen over 't Volk haalt.

[b] Ziet boven pag. 28. 29. en Hoornbeek; in 's Heeren dags heyliging pag. 386. &c.

VII. Ten Darden, dewijl een Paus van Romen publijck erkent heeft / dat de Schrift een zevende dag voor 't N. Test. geboden heeft / om dan te rusten; naamlijk Paus Alexander de Darde / wiens woorden ook ingevoegt zijn in het Canonijke Recht. en voor soo verre gecanoniseert / naamlijck dese; *Tam veteris quam Novi Testamenti pagina septimum Diem ad humanam quietem specialitter deputavit*, dat is / zo wel de Schrift van 't O. als van 't N. Test. heeft den zevenden dag tot de ruste der menschen specialijk afgesondert, verstaande daar / door den zevende dag / een dag van zeven / gelijk de Jesuiet [d] Zuarez het uytlegt / zeggende / dat is, elk Testament heeft goet gekeurt, de gewoonte, van elken zevenden dag der week tot ruste af te zonderen, 't welk formeelijk is een zevende dag te stellen, hoewel niet altijdt de selve dag in de stof gestelt wordt; en zo is het waarachtig, dat die zevende dag in de Oude Wet was den Sabbathdag, maar in de Nieuwe is het des Heeren dag.

[c] Tit. de Feriis, cap. licet.

[d] De Relig lib. 2. cap. 2.

VII. Ten Vierden, dewijl veel Paapsche Scholastijken, en andere Doctooren onder haar het rechtsinnige gevoelen in de grondt beschermt hebben. Ik sal 'er eenige bybrengen. [e] Nicolaus Dorbellus schreef aldus. Het Darde gebodt is, gedenkt den Sabbathdags, dat gy dien heyliget; dit gebodt is ten deele Moreel, voor soo veel den mensch geboden wiert, eenigen tijt van zyn leven af te sonderen, om in Godsdiensten besich te sijn; ten deele Ceremonieel, in opsicht van de bepaling van de bysondere tijt, naamlijk de zevende dag, op welke de Heere gerust heeft, dat is, opgehouden heeft nieuwe soorten te scheppen;

[e] ad Dist. 37. lib. 2. Sentent.

nu de onderhouding van den Sabbath is verandert tot den eersten dag der weeke (die 's Heeren dag genoemt wordt) en dat door de Apostelen, geleert door den H. Geest, waarom Johannes dien in 't begin der Openbaring *'s Heeren dag* noemt; de reden van de instelling van dien dag is geweest, wegens de voortreflijkste werken, welke op dien dag geroemt worden. *f* *Azorius* zegt / dat meest met de reden overeenkomt, dat na zes werkdagen eene zoude tot de Godsdienst toegeweyt worden, en dat 's Heeren dag die dag zoude zyn, en hy citeert een ander Scholastijk / naamlijk Sylvester, dewelke zegt/ dat zyn gevoelen van de Godlijke instelling van 's Heeren dag was 't gemeene gevoelen. Noch zijn dit de woorden van Azorius ter selver plaatse; ook heeft het gebodt van des Heeren dag te vyeren iets, 't welk schijnt van Godlijk en natuurlijk recht; want zelfs de natuurlijke reden schijft voor, en 't Godlijk recht bevestigt het, dat wy eenigen tijdt in de week tot Godsdienst toeweyen, op welken wy in Godlijke dingen besigh zijn; den tijt dan die het natuurlijke en Godlijke recht voorschrijven, hebben de Apostelen en Vaders gewilt, dat des Heeren dag van elke week zoude zijn. Catharinus, zich kantende tegen Tostatus, en Marius, gelijk mede Augustinus Steuchus, Genebrardus, Jacobus Salianus, Cornelius a Lapide, Emmanuel Sa, en Ribera (welke Rivet citeert tegen Gomarus) hebben staande gehouden / dat den Sabbath van den beginne der wereldts was; *g* Dominicus Bannes stemt ook toe / dat een zevenden dag van Godt tot de Godsdienst is gestelt. *h* Bellarminus zegt / De reden van de instelling is geweest, op datse in de plaats van den Sabbath zoude komen: want het Godlijk recht vereyste, dat eenen dag van de week zoude toegeweyt worden tot den Godsdienst; doch het paste niet dat de Sabbathdag zoude gehouden worden; zo is dan de Sabbath van de Apostelen in 's Heeren Dag verandert.

f Institut. part. 1. lib. 7. cap. 2.

g in 2. 2. qu. 44. Art. 1.

h Lib. 3. de Cultu Sanct. cap. 11.

IX. In de Twede plaats zullen wy toonen / dat de Paapsche kerk van het gezonde gevoelen ontrent de Godlijke-instelling van des Heeren Dag is afgevallen / als nu meest belijdende / dat de onderhouding van 's Heeren Dag is door een ongeschrevene traditie / en uit enkel kerkelijke instelling; en datse dies wegen van onze Godgeleerden verworpen en bestreden zijn. *i* Thomas Aquinas, 't hooft der Scholastijken wilde / dat 't vierde Gebodt Moreel was, in opzicht van dat een mensch een tijdt moet hebben, tot lichaamlijke rust om Godt te dienen, maar dat het Ceremonieel was, voor zo veel een zekeren dag was gestelt; zo hieldt hy / dat het heel in de macht van de kerk was / dagen voor de menschen te stellen tot Godsdienst / en datse door de schrift niet meer tot d'eene dag dan tot de andere verbonden zijn; den Canonist *k* Covarruvias zegt / dat onderhouding van de zevende dag in de Kerke Godts, en met naame van de zevende dag, die wy nu houden, niet meer Authoriteyt heeft dan Paasschen, Pinxteren, en andere Feest-dagen; zo mede de Jesuiten in haar Rheimsche Testament / en Annotatien zeggen / *l* dat de onderhouding van des Heeren Dag op geen andere grondt en staat, dan andere heylige dagen, naamlijk de enkele Authoriteyt van de Kerck. Den Jesuitischen Casuit, *m* Vincentius Filljucius drukt sich aldus uyt. Vra. Hoe oudt de onderhouding van 's Heeren dag zy? Antw. Sy begon met het beginsel van de Kerk: daarom zegt Iohannes, Openb. 1. Dat hy die openbaaring ontfangen heeft op des Heeren dag, dat is, op den dag, die van de Heere Christus bysonderlijk was ingeweyt door zijn Opstanding, dat is de dag, dien de Heere gemaakt heeft, Psal. 117. Alwaar van de Opstanding gesprooken wordt; dat dien dagh een Feestdag was, blijkt uyt Hand. 20. v. 7. Vra. Door wat recht is sy ingevoert? Antw. Door

i 1. 2. qu. 100. Art. 3. & 2. 2. qu. 121. Art.

k Lib. 4. cap. 19. Tom. 2.

l On Apoc. 1. v. 10. Sect. 6.

m Moral. Question. Tom. 2. pag. 251.

door 't Canonijke recht, van der Apostelen tijde af. Hoewel de onderhouding van des Heeren dag zijn oorsprong niet gehadt heeft van een beschrevene Wet der Kerke, maar van de overlevering der Apostelen, die dezelve mondeling aan de geloovigen hebben bekent gemaakt, en 't is van haar als een gebodt ontfangen, nochtans volgt daar niet uyt, datse moet gesegt worden van Godlijk recht, gelijk het bewijslijker gevoelen houdt, hoewel *Sylvester* die noemt van Godlijk recht, gelijk ook August. en eenige Canonisten, ten ware wy misschien haar uytleyden, datse door Godlijk recht verstaan hebben, al wat men heeft uyt de H. Schrift, 't zy als van Christus geboden, 't welk eygentlijk zoude gezegt worden van Godlijk stellig recht, 't zy als van de Apostelen, als een zaak die over-een komt met de Christelijke Religie, 't welk niet gaat boven 't Canonijke recht. Hier tegen strijt niet de onveranderlijkheyt van 't gebod: want ik antwoorde, dat het absolutelijk veranderlijk is, in opsicht van de bepaling van den dag; maar zedelijk en practicaal is sulken dag onveranderlijk, om datse zoo over-eenkomt met de natuurlijke Wet, zo oudt is, en op zo vaste redenen staat, datse ordinaar niet kan afgeschaft worden, dewijl'er geen reden is.

X. Behalven dat de Papisten de Authoriteyt van des Heeren dagen willen van de Kerck haalen / hebben zy ontrent dit gebodt noch verscheyde andere gevoelens / die de onze in haar veroordeelen / als naamlijk. 1. Datse stellen / n dat de Kerk kan Feestdagen instellen / en dat men naest des Heeren dag die gehouden is te vyeren. 2. Dat'er een verborgentheydt van heyligheyt is in den dagh des Heeren / en in andere Feestdagen / en datse soodanig moeten gehouden worden. 3. Dat op dien dag alleen de ordinare werken en oeffeningen / of de heel slaafsche en grovere / niet alle werken verboden zijn / die den privaaten en publijken Godsdienst verhinderen. 4. Dat men van Saterdag 's avondts tot den avondt van 's Heeren dag moet vyeren &c. De onze disputeerende tegen 't Pausdom verwerpen alle die stellingen der Papisten / als Chamierus, Whitakerus, Cartwrichtus, Fulco, Strangius, en andere.

n Catech. Concil. Trident. in Explicat. 4. præcept. pag. 462. Bellarminus de Cultu Sanctor. lib 3 cap 10 Tolet. lib 4 cap 24 & in jure Canon. De Consecrat. distinc 3 & Dist. 75.

Ik zal'er nu maar een noemen / een Engelsch schrijver die al over tachtentig jaaren aldus ons gevoelen en dat van de Papisten tegen malkander stelde / naamlijk de vermaarde Andreas Willetus, in dat voortreffelijke werk tegen „het o Pausdom, zeggende. De Papisten zeggen / dat de heylige dagen in zich „zelven / waarlijk en eygentlijk heyliger zijn dan andere dagen; De Prote„stanten staan toe / dat des Heeren dag zijnde van Godt geboden / en zo van „andere dagen onderscheyden / heyliger kan gezegt worden dan de andere in „opzicht van het tegenwoordig gebruyk / maar niet in de natuur van den „dag / De Papisten zeggen / dat het nodig is / datmen de heylige dagen on„derhoude / en dat wy in Conscientie verbonden zijn / de heylige dagen van „de Kerk ingestelt / te houden. De Protestanten erkennen geen dagen nood„zaaklijk meer / dan de H. Geest in de schrift geordonneert heeft en zy loochenen / dat de ordinantien van de Kerk van heylighe dagen de Christenen „verbinden / in opzicht van de dagen zelfs / om die in Conscientie te houden. „De Papisten zeggen / dat de principaale oeffening van den Sabbath is / dat „'t volk tot de Kerk kome / en mis hoore. De Protestanten zeggen; De „Sabbath was geordonneert / op dat 't volk daar op vergadere om Godts „woordt te hooren leezen en preeken / om de Sacramenten te ontfangen / en „gebeden op te offeren. De Papisten staan toe dat zulke werken gedaan worden / die door de Bisschoppen zullen worden toegelaaten / en die door lange „gewoonte zijn gepractiseert. De Protestanten houden; Dat gelijk des

XI.

o Synopsi Papismi the ninth Generall Controversie. qu. 7 pag. 493 &c

„Hee-

,, Heeren dag van Godt was ingestelt / zo moet de wijze / van dien te vieren ,, en te heyligen / uyt het woordt geleert worden ; en noch gewoonte noch Au- ,, thoriteyt behoort vryheydt te geven op 's Heeren Dag voor zulke werken / ,, die door 't woordt niet goedt gekeurt zijn. De Papisten zeggen / dat de Apo- ,, stelen den Sabbathdag van den zevenden tot den achtsten / gerekent van de ,, Schepping / verandert hebben / zonder eenige schrift / of eenig bevel van ,, Christus ; sulcken macht / zeggense / heeft Godt aen de Kerk gelaaten ; zo ,, houden zy dan / dat den Sabbath door een ordinare macht en Authoriteyt ,, van de Kerk was verandert / niet door eenige byzondere bestiering van Chri- ,, stus. De Protestanten zeggen in tegendeel. 1. Dat de Apostelen den Jood- ,, schen Sabbath niet afschaften / maer dat Christus zelf dat deede door zijn ,, doodt / gelijck hy ook de andere Ceremonien der Wet afschafte. 2. Dat de ,, Apostelen geen nieuwen Sabbath op haar eygen Authoriteyt instelden : ,, want 1. Sy wisten / dat een dag van zeven most altijdt onderhouden wor- ,, den / tot den dienst Godts / en tot oeffening van Religie / al was de voor- ,, geschrevene dag na de Wet afgeschaft : want de Heere heyligde den zevenden ,, dag / eer de Moreele Wet geschreven was / onmiddelijk na de Schepping / ,, toonende daar door / dat een van de zeven moet onderhouden worden / zoo ,, lang de weerelt duurt. 2. Zy wisten daar was de selve reden van te heyli- ,, gen den dag van Christi Opstanding / en van de herstelling des Weereldts ,, daar door / die 'er was van het heyligen van den dag van des Heeren rust / ,, na de Schepping der weereldt. 3. Zy deeden het door bestiering van den ,, Geest Godts ; waar door zy zoo bestiert en geregeert wierden / dat hoewel ,, zy zwakke menschen van natuure waren / en dwaling onderworpen / zy ,, nochtans in haar Schriften en Ordinantien ontrent de Kerk niet konden ,, afwijken van de waarheydt ; welke versekertheyt van Godts Geest in dier- ,, gelijke mate de Kerk nu niet en heeft. Daerom heeft de Kerck geen macht / ,, om des Heeren dag te veranderen / en dien te houden op maendag of Dings- ,, dag / of eenigen anderen dag / aengesien het geen zaak van middelmatig- ,, heydt en is / maar een noodsaaklijck voorschrift van Christus self / overge- ,, geven door de Apostelen : want des Heeren dag begon in de tijdt der Aposte- ,, len / en was ongetwijffelt door haar Apostolische Authoriteyt / bestiert door ,, Christi Geest / ingestelt / Hand. 20. v. 7. Openb. 1. v. 10. De Papisten zeg- ,, gen / dat het houden van 's Heeren dag / in de plaats van den Joodschen ,, Sabbath / een traditie der Apostelen is / en niet gegrondt is op de Schrift. ,, De Protestanten zeggen / dat de onderhouding van des Heeren dag niet is ,, overgekomen door blinde overlevering / maer datse getuygenis heeft van de ,, H. Schrift / en dat de onderhouding van dien is na Gods gebodt / niet na ,, de leering der menschen. De Papisten leeren / dat des Heeren dag geboden ,, is / en ook gehouden moet worden wegens eenige verborgene beteekenis. De ,, Protestanten loochenen wel niet / dat het heyligen van des Heeren dag be- ,, quaamlijk kan te binnen brengen de Opstanding Christi / en het nederko- ,, men van den H. Geest op dien dag ; ja datse ook kan voor ons eenigsins een ,, voorbeeldt en teken zijn / en van geestelijke dingen / als is het rusten van de ,, werken der zonde / en van toekomende dingen / gelijk het Koninkrijk der ,, Hemelen een Sabbath genoemt wordt ; maer sy durven noch willen niet ,, zeggen / dat zulk een eynd was geordonneert en gestelt : want het bevel van ,, den Sabbath nu is alleen Moreel / niet voorbeeldig of Ceremonieel. Dus ,, verre Willetus.

XII. Uyt het gesepde volgt dan / dat de gene / die de Godlijkheydt van des Heeren dag loochenen / en deselve enkelijk haugen aan een vrye instelling van de Kerk / als of die de macht had / om sulks op te leggen / naamlijk een nieuwe zevende dag / daar 't vierde gebodt na haar zeggen / zulks niet gebiedt / in der daad met de Papisten samenspannen / en dat sy voor de Papisten beginnen te disputeeren / die al over lang dieshalven van de onse bestreden zijn ; wy hebben altijdt tegen der Papisten Feestdagen aldus gedisputeert. 1. Haarer onderhouding heeft geen Godlijke instelling / op welke alle Religie en middelen van Godsdienst steunen moeten / Coloss. 2. v. 23. Matth. 15 v. 9. 2. Godt veroordeelt de gene / die nieuwe Ceremonien (en middelen van Godsdienst hebben ingestelt / die hy niet heeft voorgeschreven / gelijck bleek in Achaz, Uzzia, &c. 3. Jerobeam wordt veroordeelt / om dat hy een Feest had ingestelt op dien dag en maant / dien hy uyt zijn hert versonnen had / 1 Kon. 12. v. 32. 4. Instellingen buyten Godts woordt zijn verbloekt. 5. Feestdagen strijden tegen Godts woordt / en bysonder tegen de plaatsen / Rom. 14. v. 5. 6. Gal. 4. v. 10. 11. Col. 2. v. 16. 17. Alwaar zelfs de onderhouding van dagen / wel eer van Godt geboden / veroordeelt wordt : veel meer is dan te veroordeelen de onderhouding van dagen van menschen ingestelt ; de gene dan die zeggen / dat de dag des Heeren en desselfs onderhouding niet is van Godlijk recht / moeten de instelling van 's Heeren dag zoo van de Kerk haalen / gelijk de Papisten ook d'andere Feestdagen daar van daan haalen.

XIII. Tot Besluyt zal ik de woorden van Lodensteyn hier bybrengen / sprekende aldus tegen Burmans Bericht van den Sabbath, p die van 't Pausdom / willende beweeren de onvolmaaktheyt van 't beschrevene Woordt Godts / en dat daar nevens noch een onbeschreven Woordt / naamlijk de Traditien / en onder die / eenige insettingen en oude gewoonten der Kerke / noodzaaklijk zijn ter zaligheyt / brengen daer toe by / het houden van den Sabbath op den eersten dag der weeke / daar de zelve van de Heere in het O. Test. op den laatsten der weeke geboden is / gehouden te worden; hier mede meynen zy ons den mondt te kunnen stoppen / zeggende ; gylieden houdt den rustdag op den eersten dag der weeke ; 't gebodt nochtans was te verstaan van den laatsten dag der weeke : want die was den Jooden te vooren aangewesen ; en gly en kunt / zeggen zy / ons niet toonen / dat den Rustdagh in 't N. Test. geboden wert / op den eersten dag der weeke te vyeren / zoo volght dan / dat ghylieden zelfs sulks doet uyt kracht van de inzetting / ordonnantie / en oude herkomste / of gewoonte / dat is / traditie der Kerke / en altoos staat gylieden zelve toe / dat'er zulke traditien moeten zijn / en dat die ons in Conscientie verbinden. Haar reden was dese ; den Rustdag is gefondeert in de traditien ; den Rustdag moet op pœne van sonde onderhouden worden ; ergo iet dat op pœne van zonde moet onderhouden worden / is gefondeert op de traditien. Hier van ontkennen onze Gereformeerde Leeraars het eerste voorstel / ende gaan met groote zorgvuldigheyt bewijsen / dat wy nopende den Rustdach grondt genoch hebben in het H. beschreven woordt / gemerkt wy de verplichting daar toe vinden in 't vierde gebodt expresselijk ; en nopende de verandering des dags (alzoo het zelve alleenlijk een verandering van een uytterlijke omstandigheydt is) daar over / zeggen zy / vinden wy berichts genog in het N. Test. in welke ons op verscheyden plaatsen wordt aangewesen / dat de H. Apostelen en Apostolische Kerken hare byeenkomsten op den eersten dag der weeke hebben gehouden / daar toe dan bybrengen-

p Kort en zedig ondersoek pag 239 &c: Ziet ook zyn laatste gedachtenis pag. 130, 131, 132, 137.

,, de

,, de dese navolgende plaatsen / (Hand. 20. v.7. 1 Cor. 16. v. 2, Openb. 1.
,, v. 10.) die nu van den Berichter aangetast en bestreden worden; en het daar
,, voor houdende / dat die plaatsen genochsaam zijn om te bewijsen / dat de
,, praktijk des H. Rustdags niet op eenige menschelijke traditie / maar ten op-
,, zichte van de zaake zelfs op Godts H. gebodt / en ten opsichte van den dag /
,, op de praktijke der H. Apostelen gefundeert is; waar uyt ghy dan voor-uyt
,, waarneemen kunt. 1. Dat dese plaatsen geen nieuw bedachte en van uw
,, Leeraars uyt verlegentheydt opgezochte bewijsen zijn; maar dat de oude en
,, beste Reformateurs / om Gods zaak tegen 't Pausdom / nopende de vol-
,, maaktheydt des beschreven woordts in alle noodige gronden / staande te
,, houden / dezelve al hebben gebruykt en bygebracht. 2. En derhalven hoe be-
,, klaaglijk zulke Berichters overgaan in het Leger van de Vyanden / scher-
,, mende en vechtende met haar wapenen tegen ons / en dat noch onder desen
,, schijn / en naam / van de oude trouwe Reformatie te verdedigen / tegen een
,, nieuw opgekomene Engelsche sustinue quansuys. 3. Hoe onbetaamlijk men
,, zo uyt een drift voor zijne opinie onze bewijsen te schande soekt te maken / en
,, te verklaaren alle zulke redenen der Gereformeerden tegen de Cavillatien
,, des Pausdoms onvast / en niet concludent te zijn, Doch te vergeefs: want
,, de volkomene hoope is / hebben wy deselve soo lang tegen het Pausdom
,, staande gehouden door des Heeren genade / wy zullen het door den zelven te-
,, gen dezen ook wel doen. 4. Dat zulke Berichters ten laatsten met het Paus-
,, dom in het zelve slijk sullen blijven steeken / en genootzaakt zijn / ten aan-
,, sien van de zaak zelf / in haar Leger over te gaan: want is het zo / dat wy
,, de onderhouding van den dag des Heeren uyt het H. Woordt niet kunnen be-
,, weeren; en die alleen op een menschelijke kerkelijke ordonnantie gegrondt
,, is / en ten aansien van de substantie der zaak / en ten aanzien van de tijdt;
,, en is dezelve nochtans zoo noodzaaklijk / dat die ze verwaarloost / schuldig
,, staat aan de verloochening van de Opstanding Christi / zoo zoude daar yet
,, zijn ten hooghsten ter zaligheyt noodzaaklijk / daar van noch taal noch te-
,, ken soude zijn in het H. beschreven woordt / maar dat alleen gegrondet zy op
,, de instelling en gewoonte der kerke; en over zulks soude dat bewijs des
,, Pausdoms vast gaan / en zy lieden haar Conclusie obtineeren; dat de H.
,, Schriftuur niet genochzaam vervatet alles 't geen ter zaligheydt noodzaak-
,, lijk is. 5. Dat onse Theologanten de voornoemde sluytreden beantwoor-
,, dende / het meerder of eerste voorstel ontkennen / en daar toe met veele re-
,, denen / en dese Schriftuurplaatsen gaan bewijsen / dat de oeffening des
,, Rustdags in des Heeren H. woordt wel duydelijk gegrondet is; Daer uyt
,, blijkt dan / dat zy wis het daar voor gehouden hebben / dat die oeffening
,, van groote noodsaaklijkheyt / ter zaligheyt noodig / sonder sonden niet te
,, onderlaaten / en van Godlijke instelling was: want andersins indien zy
,, van deses Berichters meyninge geweest waren / en nochtans de noodzaak-
,, lijkheyt der menschelijke of kerkelijke inzettingen benevens Godts woordt
,, niet willende toelaaten / zy hadden het tweede voorstel maar behoeven te ont-
,, kennen / en den Rustdag als van geen Godlijke verbintenis laten varen
,, (maar moesten desselfs verwaarloozing dan geen verloochening van de Op-
,, standing Christi genoemt hebben) en zy waren aller zulker moeyten en zoo
,, veelvuldiger disputen vry geweest.

HET ZESTIENDE KAPITTEL.

Het gevoelen van de *Sociniaanen*, Smalcius, Volkelius, Schlichting, van de *Wederdoopers*, van de *Remonstranten*, in 't bysonder van Arminius, Curcellæus, Episcopius, van de *Antinomi*, *Familisten*, Geestdrijvers, Libertijnen, Swenkfeldisten, *Quakers*, &c. ontrent den Sabbath, en 's Heeren dag, eenpaarig van alle Gereformeerde verworpen.

I. HEbbende nu verstaan, hoe de Papisten ontrent den Sabbath en 's Heeren dag gedwaalt hebben, en van de onze daar over bestreden zijn; zoo gaan wy in de tweede plaats voort toonen, welke andere Ketters het Godlijk recht van een weekelijksche Sabbath in 't N. Test. en de Godlijke Authoriteyt van des Heeren dag verloochent hebben, en dieswegen van onse Theologanten eenpaarig verworpen en bestreden zijn.

II. Hier komen ons eerst voor, de Sociniaanen, de snootste der Ketteren, halve Turcken, van welke Hugo Grotius wel eer, als hy noch niet tot de partyen was overgegaan, dit getuygenis gaf in een Brief aan Antonius Walæus, zeggende, [a] Ik en verwaardigeze niet alleen geen Christenen, maar ook geen Ketters te noemen: want 't geen sy leeren, dat strijdt tegen 't algemeen geloof van alle eeuwen en Volkeren, en zy houden wel 't Christendom in de Naam (na dat ik 't verstaa) maar in der daadt verwerpenze 't. Daarom is 't dat ik tussen haar en Mahumetisten, die mede Jesum niet en lasteren, geen groot verschil maake. Dese Sociniaanen leeren, gelijk [b] Alting het uytdrukt, dat het vierde gebodt van den Sabbath te heyligen, in 't N. Testament is wechgenoomen, gelijk ook andere Ceremonien; en dat Christus niet en heeft geconstitueert, dat wy den dag des Heeren genaamt, in plaatse van den Sabbath zouden waarnemen, maar dat haar onderhouding in de Christelijke vryheydt leydt. Haar eygen woorden zijn dese, in de [c] Racousche Catechismus seggenze; wat sal men houden van 't vierde gebodt? Antw. Dit, dat het, gelijk ook andere Ceremonien, in 't N. Verbondt is afgeschaft? Vra. Maar waarom is het dan gevoegt in de Tien geboden? Antw. Daarom, op dat blijken zoude, dat het absoluytste deel van de Wet Mosis niet volmaakt en is geweest. Vra. Heeft Christus niet ingestelt, dat men den dag, welkense des Heeren noemen, zoude waarnemen in plaats van den Sabbath? Antw. Geensins, dewijl Christi Religie, gelijk andere Ceremonien, zoze genoemt worden, so mede 't onderscheydt der dagen geheel heeft wechgenoomen, gelijk den Apostel uytdruklijk schrijft, Col. 2. v. 16. Maar nadien wy zien dat de dag des Heeren al van outs van de Christenen geviert is, zoo laaten wy de zelve vryheyt allen Christenen toe. [d] Smalcius, een voornaam Sociniaan schreef 'er aldus van. De Wet heeft geboden, den Sabbathdag te heyligen; dat gebodt om dat het Ceremonieel is, heeft de Heere Jesus niet volmaakt, maar hy heeft dat wechgenomen, gelijk ook andere Ceremonien. En [e] elders aldus. Elders wordt van ons met name 't vierde gebodt van den Sabbath uytgesondert van die, welke van Christo volmaakt zyn. Daar na, hoe hebben wy kunnen ondersoecken, hoe de Wet van den Sabbath vermeerdert zy, die leeren, dat het gansche-

[a] In Operibus Walæi Tom 2. fol. 399.

[b] Explic. Catech. pag. 369.

[c] De Prophet. Munere Christi cap. 1. qu: 69, 70, 71.

[d] De Divinitate Christi cap. 5, pag, 20.

[e] Disp. 7. c. Frantz pag. 237.

ſchelijk afgeſchaſt is. *f* Volkelius een ander Sociniaan ſchreef'er aldus van.
Het vierde gebodt van den Sabbath was eertijdts den Iſraeliten gegeven, ende
is in der waarheyt Ceremonieel, niet Moreel, gelijk te vooren op zyn plaats
getoont is, en voorts 't welk tot de Chriſtelijke Leere ganſch niet en gehoort.
Daar zijn'er, die meinen, dat Godt den 's Heeren Dag, dat is den Sondag,
in de plaatſe des Sabbaths heeſt ingeſtelt, welk voor een dooling is te achten,
dewijl men nergens eenig gebodt daar van en vindt: het ſchijnt nochtans daar-
om in 't getal der Moreele geboden aangeſchreven te zijn, dewijl de onder-
houding van den Sabbath een bewijs-teken was van 't Verbond tuſſen Godt en
Iſraeliten; welke hy van den arbeydt en ſlavernye van Egypten tot de aartſche
ruſte gebracht had; hoewel 'er ook die reden van kan zijn, dat Godt na zyn
opperſte wijsheydt heeft zo willen te kennen geven, dat de Wet der Tien ge-
boden ook niet zonder alle onvolmaaktheydt is, en dat'er die tijdt zoude zyn,
wanneer veele dingen daarby zouden gedaan worden... Hoewel men by zeke-
re giſſingen kan afneemen, dat de dag des Heeren al van der Apoſtelen tijden
af in de Chriſtelijke Kerk gevyert is geweeſt: want behalven dat wy leezen,
dat de geloovigen haar ſamenkomſten gehouden hebben op den eerſten dag na
den Sabbath, welken Johannes zo 't ſchijnt, des Heeren Dag noemt, zo kan
men geen tydt noemen na de Apoſtelen, daar in de Kerk dien dag heeft begon-
nen te vieren.. Dat die oude gewoonte al in ſwang zynde ten tijde der Apoſ-
telen, geenſins en ſchijnt veracht te moeten worden; niet datſe door haar zel-
ven van wegen religie ons verbindt: maar om datmen in zulke zaaken den aan-
ſtoot des naaſten moet mijden, en iets aan de gewoonte, zynde in haar zelven
niet quaadt, maar eenigſins nuttig, toegeven. *g* Een darde Sociniaan / ge-
„ naamt Jonas Schlichting, sprak aldus tegen Meiſnerus. Het blijkt / dat hy
„ meynt / dat dit gebodt van den Sabbath te onderhouden noch kracht heeft /
„ 't welck nochtans de zaake zelfs toont veroudet te zijn; dewijl niemant van
„ de Christenen den Sabbath onderhoudt: want zo gy zegt / dat de Christenen
„ voor den Sabbath den volgenden dag onderhouden; zo zeg ik van gelijken /
„ dat hier uyt blijkt / dat dit gebodt afgeschaft is: want hoe zoude men een ande-
„ re dag voor den Sabbath mogen onderhouden? want dan zoude het den Jo-
„ den geoorloft zijn geweest / terwijl dat gebodt goldt / op den dag des Sabbaths
„ te werken; zo zy maar gerust hadden op eenigen anderen dag in plaats van
„ de Sabbath; Ten anderen / wie van de Christenen oordeelt / dat hy geheel
„ van alle werk moet rusten op des Heeren dag / gelijk Godt geboden had den
„ Sabbathdag te heyligen? maar Paulus leert ook opentlijk / dat gelijk de
„ onderſcheyden der ſpijzen, zo mede der dagen in de Chriſtelijke Religie weg-
„ genomen zijn, Rom. 14. Gal 4. Col. 2. 't welk ook de natuur van de Chri-
„ ſtelijke Religie leert, waar in niets Ceremonieels geldet; maar alleen 't geloof
„ door de liefde werkende, of het nieuwe Schepſel.

Ten anderen, met de Sociniaanen leeren ook de Wederdoopers / dat het
vierde gebodt t'eenemaal is wechgenoomen / als gansch Ceremonieel / of fi-
guurlijk en voorbeeldende / *h* Rivet zegt; andere worden'er in tegendeel ge-
vonden, hoedanige zijn de Wederdoopers en Sociniaanen, die het vierde ge-
bodt zoo willen afgeſchaft hebben, dat het tot de Chriſtenen ganſch niet en
zoude gehooren. En *i* Spanheym zegt / de eerſte uitterſte ſententie is van de
Wederdoopers en andere doolende menſchen, die de Chriſtelijke vryheyt in
loſſigheyt veranderen, en drijven, dat dat gebodt ganſch Ceremonieel is ge-
weeſt, en daarom door den Meſſias ganſchelijk afgeſchaft, Walæus schrijft
ins-

f Lib. 4. de Relig. cap. 14.

g in Diſp. ſuper quæſt. unica, &c.

h Explic. Decal. Oper. Tom. 1. fol. 1333

i Dub: Euangel. part. 3 Dub. 116. pag 581.

insgelijks den Sociniaanen en Wederdooperen die opinie toe / dat het Vierde
Gebodt als gansch Ceremonieel nu zoude zijn afgeschaft Cap. 3. Differt: de-
welke, zegt hy / onder pretext van Christelijke vryheydt allerley werken dry-
ven alle dag geoorloft te zijn. Haar eygen woorden zijn deze / k Christus als de
Propheet. Koning en Hoogepriester heeft het vyeren van den uytterlijken Sab-
bath ten eynde gebracht, en van zijn volk wech genomen; en elders; hier uyt
l is 't ook geschiet, dat in de Wet der Tafelen of Tien geboden (die de eeu-
wige Wet behoorde te begrijpen, en alleen tot den wandel strekkende) dat
figuurlijke en Ceremonieele gebodt van de onderhouding des Sabbaths besloo-
ten was; dat voor dien tijdt ook wel als een gebrek te achten is, ten eynde dat
men t'eeniger tijdt ook wel hier uyt genoch mochte verstaan, dat die Wet der
Tafelen zoo niet van Godt gegeven en is, als die volkomen en aan allen zijden
perfect, en in eeuwigheyt zo absoluyt moste geacht worden.

k Bekentenis van Cl. Claasz. Art. 9. p. 12

l Defens. 2 Deel pag. 95.

IV. Ten darden, de Arminiaanen of Remonstranten, zijn ook tegen de Mo-
raliteyt van den Sabbath: hoewel het zeker is / dat Arminus, gelijk mede
Curcellæus het rechtzinnige gevoelen ontrent den Sabbath in 't principale ge-
hadt hebben; haar woorden gaven het te kennen; Aldus schreef Arminius.
m „ Nu wat aangaat den zevenden dag, dewelke geboden wordt te heyligen,
daar in is dit Moreel en altijdtduurende, dat den zevenden dag, dat is, een
van zeven tot Godsdienst toegeeygent worde, en dat het geen mensch t'eeni-
ger tijdt vry staat, als hy zes dagen in de wercken van 't gevoelige leven heeft
besteet, den zevenden voort te besteden in alle de zelve, of op de zelve
wijse.

m Disp. de quarto præcepto.

V. Stephanus Curcellæus, drukte zich aldus uyt; 't welck wy te liever bybren-
gen / dewijl hy in veele dingen / zoo na aan 't gevoelen der Sociniaanen is /
en hy ook was den Successeur van Episcopius, en de groote onderwijser der
Remonstrantsche Studenten tot Amsterdam. n Die twee dingen zijn zeker /
„ 1. Dat alle de Borgers van de weerelt verbonden zijn geweest tot onderhou-
„ ding van den Sabbath; 2. Dat daar na de Israeliten bysonderlijk boven
„ d'andere Volkeren / wegens 't verbondt van Godt met haar gemaakt / zijn
„ verbonden geweest / dien te vyeren. 't Eerste blijkt uyt Mosis verhaal /
„ Gen. 2. v. 2. 3. want al gebiedt Godt uytdrukkelijk / gelijk Hy dede in de Wet
„ der Tien geboden / dat de menschen op den zevenden dag van haar werk sou-
„ den rusten / zoo wordt dat doch lichtelijk uyt de woorden van zegenen en
„ heyligen besloten / dewelke beteekenen / dat Godt dien dag van d'andere
„ afgesondert / en tot zijn dienst bysonderlijk toegewyt heeft; in welken dienst
„ zy niet met ziel en lichaam hadden kunnen bezigh zijn / indiense ondertussen
„ zich niet onthielden van de besigheden van dit tijdlijk leven; En tot geen an-
„ der eynd wordt'er verhaalt / dat Godt gerust heeft op den zevenden dag / van
„ al 't werk dat hy gemaakt had / als om ons te vermaanen / dat wy hem
„ door van onsen arbeyt te rusten navolgen souden; maar 't schijnt niet dat de
„ heyliging van de zevende dag lang / na 't inkomen van de zonde in de werelt /
„ is betracht / en de gedachtenis van dien onder de menschen behouden; im-
„ mers geen voetstappen zijn daar van overig by Moses in 't heele boek van
„ Genesis; nochtans zoud ik niet glooven / dat Godt aan de vroomen dat
„ 't verzuym indien het'er is geweest / toegerekent heeft; want 't heeft licht
„ sonder haar schuldt kunnen geschieden / indien de Ouders haar Kinderen
„ in 't onderhouden van den Sabbath niet waren voorgegaan.

n Diatriba de Esu sanguinis pag. 62. 63. &c.

VI. „ Dat nu het gebodt van den Sabbath Moreel is / wort met deze Argumen-
ten

ten getoont. Voor eerst, Om dat het in de Wet der Tien geboden staat bevat: want gelijk alle Theologanten bekennen / die Wet bevat het summier van de Moreele Wet / en zy wordt van Christus Jesus geheel gebracht tot de liefde Godts en onzes naasten / Matth. 22 zoo dat van desselfs eerste tafel / die op Godt onmiddelijk ziet / niets kan uytgeschrapt worden / of men onttrekt veel aan de liefde / die men Godt schuldig is. Nu 't zoude niet gevoegt hebben / onder de negen Moreele geboden een Ceremonieel / en heel van een ander geslacht / te mengen. Ten tweeden, de reden die'er bygevoegt wordt / leert het ook / naamlijk / dat Godt in zes dagen geschapen hebbende Hemel en Aarde en Zee / op den zevenden gerust heeft / en wilde dat wy na zijn voorbeeldt eenen dag van zeven van de werken van dit leven zouden rusten: want die reden is algemeen / en behoort tot alle de inwoonders van de weereldt / die Godts werk zijn. En hier tegen helpt niet / dat de Wet der Tien geboden schijnt alleen den Israeliten gegeven te zijn: want gelijk desselfs andere geboden alle verbinden; zoo kunnen zy ook weten / dat ook dat voornaamelijk van Godt gekomen is; immers wy / die door 't geloof in Christus tot een lichaam met de Israeliten inge-entet zijn / en de H. Schrift van haar ontfangen hebben / die ons van Godts wille verzekert / kunnen met geen schijn ons van desselfs gehoorsaamheydt onttrekken. Ten Darden, den Sabbath is den Israeliten voorgeschreven / op dat haar dienstknechten en dienstmaagden / gelijk als zy / van haaren arbeydt souden rusten / Deut. 5. v. 14. Nu daar wordt niet min beleefthevt onder het Euangelium van des Heeren volk vereyst / ontrent haar knegts en Dienstmaagden / dan eertijdts onder de Wet / inzonderheyt zo het ook Christenen zijn / die zy als Broeders moeten handelen.

Men werpt tegen; dat de rechte reden niet en leert, dat men eenen dag van zeven moet rusten, en tot Godsdienst besteeden; derhalven dat het niet van natuurlijk recht, maar alleen van 't stellige recht is. Maar ik Antwoorde. Hoewel de rechte reden dat niet door zich te kennen geve / nochtans erkentse desselfs billijkheyt / zoo ras het haar voorgestelt wordt / en zy komt te hooren / dat het Godt behaagt; want dewijl'er orders halve een zekere dag / die by beurten wederkomt tot rust en heylige byeenkomsten moet verordineert worden / zo schijnt 'er geen dan elke zevenste beter tot dat gebruyk te passen: want wy merken dat het zevental zo menigmaal in de schrift boven andere gestelt wordt / en dat het zo bequaam is in vele zaken / datmen moet bekennen / dat het eenige natuurlijke voortreflijkheydt en volmaaktheydt heeft / waarom het weerdig is geacht te worden. Zo en behoortmen dan niet te zeggen / gelijk eenige doen / dat den Sabbath door de Christelijke Religie is afgeschaft: want het Gebodt / 't welk wy in de Wet hebben / dat wy eenen dag van zeven van anderen arbeydt zouden rusten / en dien geheel in Godsdienst besteden / blijft noch onverandert: dewijl 'er geen blijk is / waar uyt wy mochten zeker zijn / dat wy'er niet aangehouden zijn: wy zijn maar bevrydt van de verbintenis van den Sabbath te houden / dien de Israeliten vierden ter gedachtenis van 't Manna / waar mede Godt haar veertig jaaren lang in de woestijne gevoedt had / en van de Schepping der wereldt; ook zijn wy vry van die strenge afeysching van rust ook van noodzaaklijke werken / en die nauwlijks uytstel leden; welke strengheydt nochtans meermaal niet zo zeer Godt / als wel zy haar zelven door de superstitie schijnen opgelegt te hebben / gelijk de Heere Jesus toon Luc. 6. v. 1, &c. Luc. 13. v. 11. Luc. 14. v. 2. &c. VII.

VIII. „ *Men werpt tegen*, 1. Dat alle onderscheydt van dagen onder 't N. Ver-
„ bondt is wechgenoomen; want dat den Apostel Paulus zo leert. Rom. 14.
„ v. 5. 6. Gal. 4. v. 10. 11. Ik Antwoorde. Dat het onderscheydt / welk ge-
„ stelt wordt onder de dagen ordershalven / en om de heylige samenkomsten /
„ niet wechgenoomen is; want dat onderscheydt is alleen wech genoomen /
„ waar door men meynt / dat d'eene dag heyliger is dan de ander / of dat het
„ Christen volk verbonden is / om op zekere dagen te vieren eenige weldaa-
„ den / die de Israeliten eygen waren: Doch wy moeten den Sabbath niet
„ achten om zich zelven / maar om den Godsdienst / en ter gedachtenis van
„ de Schepping der wereldt / 't welk is een weldaadt / allen menschen ge-
„ meen; en men moet niet geloven / dat het rusten van den arbeydt deses le-
„ vens iets is / dat prijsselijk is in zich zelven / maar alleen die rust / dewelke
„ tot haar eynde heeft / zo veel te vlijtiger in de oeffeningen van Godtzalig-
„ heydt bezigh te zijn.

XI. „ *Men werpt tegen* 2. Dat den Apostel ons byzonderlijk vry maakt van de
„ verbintenis, van op den Sabbath te rusten, door te zeggen, dat u dan nie-
„ mant oordeele, &c. *Col. 2. v. 16. 17.* Ik antwoorde; Dat'er niets is /
„ dat ons dwinge / door 't woordt Sabbathen in 't getal van veele te verstaan
„ dien voornaamen Sabbath / in de Wet der Tien geboden belast: want dat
„ het van andere Joodsche Feesten kan verstaan worden / aan de welke som-
„ tijdts de naam van Sabbath in de schrift gegeven wordt / gelijk Levit. 16.
„ v. 3. Levit. 23. v 32. 39. Levit. 25. v. 2. 4. Want andersins waarom zoude
„ hy / na de Nieuwe maan in 't enkel getal genoemt te hebben / gewach ge-
„ maakt hebben van Sabbathen in 't getal van vele / ten ware om dit te kennen
„ te geven? maar neemt evenwel / dat hier van den eygentlijk geseyden Sab-
„ bath gesprooken wordt; zoo en volgt niet uyt dien / dat de Christenen / d'een
„ d'andere niet moeten oordeelen of veroordeelen / wegens de Sabbathen / dat
„ alle verbintenis van een Sabbath is wechgenoomen: want waarom zullen
„ wy niet liever seggen / dat den Apostel die gene alleen bestraft / die een scru-
„ puleuse onderhouding des Sabbaths / strijdigh tegen de Christelijke vryheyt /
„ van haar broeders afeysten? gewis Tertullianus heeft niet gelooft / dat
„ Christus den Sabbath heeft afgeschaft / dewelke zegt / ᵒ dat Christus den
„ Sabbathdag, zijnde van den beginne der wereldt heylig door de zegening des
„ Vaders, door zijn weldaadtheydt heyliger gemaakt heeft.

ᵒ Adversus Marcionen lib. 4. cap. 12.

X. „ Aangaande de wijze van des Heeren dag te heyligen; kan men met een
„ woordt zeggen / dat die dag in H. oeffeningen is te besteden / die tot Godts
„ eer / en tot onze en der naasten zaligheydt behooren; datmen in andere din-
„ gen zich zeer weinig moet toegeven / noch voorwenden een noodzaaklijk-
„ heydt van te werken / ten zy die blijkelijk zy. Inzonderheydt wilde ik / dat als
„ dan vermijdt wierden vleeschlijke vermaaklijkheden / als daar zijn spellen /
„ of in zich quaadt / gelijk de teerling / of gelegentheydt gevende tot quaadt /
„ gelijk meest al d'andere; insgelijks gastmaalen / waar door niet alleen de
„ dienstknegten en dienstmaagden / maar ook zelfs de gasten verhindert wor-
„ den / in Godsdienst en overdenking der Schrift bezig te zijn / hoewelze an-
„ dersins zedig / en zonder overdaadt zijn; Ja ik wilde / dat 't geen tot spijze no-
„ dig is / den dag te vooren gereedt gemaakt wierdt / op dat niet den heyligen
„ dag / die tot beter zorgen is toe te weyen / in Keuken-werk door mocht
„ gaan / en op dat'er meer yver mocht aangewendt worden / in de ziel te voeden
„ met Hemelsch voedsel / dan in 't lichaam te mesten met aartsche en verderf-
lijke

„ lijke spijzen; zodanigen Sabbath zoude aan Godt zeer aangenaam zijn / en
„ zy zoude ons tot die eeuwige rust / welke Godt aan de Godzaligen beloofde
„ heeft in den hemel / toeschikken / en bereyden. Dus verre Curcellæus.

Eer ik van hem afscheyde / om het hier na niet te moeten inbrengen / zal ik verhaalen zijn byzonder gevoelen / dat hem eygen is / naamlijk aangaande het onderhouden van den Saterdags-Sabbath / welke hy meynt / dat niet alleen van de eerste Christenen naast des Heeren dag gevyert is / maar dat ook niet hadde dienen afgeschafte te zijn; hoewel hy de onderhouding desselfs nu niet weder wil ingevoert hebben. p Het kan, zegt hy / met veel getuygenissen betoont worden, dat de oude Christenen ettelijke eeuwen lang, en byna door de heele wereldt, den Sabbath met evengelijke eerbiedigheydt met des Heeren dag geviert hebben. En hoewel de gewoonte van den Saterdags-Sabbath te houden, allengskens in de Kerk, byzonder van 't Westen, heeft opgehouden, nochtans hebben de voetstappen daar van lang, en in veel plaatsen gebleeven; waar van daan ook gekomen is, dat veele eertijdts afkeer hadden, van op den Saterdag te vasten, en zommige hebben'er noch een afkeer van. naamlijk om dat 't vasten niet past op een dag van vrolijkheydt, gelijk zy den Saterdag hielden. *Ed: Breerewood* getuygt, dat de Syriers, of Melchiten, en Abijssinen als noch even solemneel den ouden Sabbath vyeren, als den 's Heeren dag) *in inquisi. diversitatis linguarum, & religionum, Cap. 16. & 23*) zo zouden dan de Christenen van de laater tijden, mijns gevoelens, beter gedaan hebben, indien zy het exempel van de voor-ouders volgende, ook den Saterdags Sabbath samen met den 's Heeren dagh behouden, en beyde een Feestdag geacht hadden; zoo souden zy de Jooden zonder rechtvaerdige en noodzaaklijke oorzaak niet ge-ergert hebben, en ook de Christelijke vryheydt zoo niet benadeelt hebben, door zoo veel andere Feesten in te brengen; nochtans zeg ick dit niet, om dat ick wil of rade, dat men den Saterdags Sabbath weder soude inhaalen; dat zy verre, 't ware wel beter geweest, dezelve wel eer niet af te schaffen; zoo soude vermijdt zijn geweest den aenstoot der Jooden, en wy zouden haar van 't geloof niet vervreemt hebben: maar heden past het de Christen Kerk te turbeeren, waar in zo niet veel zwakke zijn, aan dewelke zulken verandering een groote ergernis zoude toebrengen; inzonderheydt, daar wy in den s'Heeren dag de substantie van den Sabbath hebben, en wy daar op te gelijk de geheugenis van de Oude en Nieuwe schepping kunnen vieren; en de Wet der Tien geboden, indien gy dien afgezondert van de andere Mosaische Wetten inziet, niets anders vereyscht, dan dat wy eenen dag van zeven, hoedanig die ook zy, vieren. Want hoewel ik dat met zoo vaste Argumenten niet bewesen heb, datse alle scrupel uyt het gemoedt der Leesers kunnen wegneemen; zoo schijnt het nochtans verre zekerder dan 't gevoelen van die gene, dewelke oordeelen, dat den Sabbath onder 't N. Verbondt is te niete gedaan, of des Heeren dag in desselfs plaats gestelt; zoo dat men bekennen moet, of dat alle de Christenen heden 't gebodt van den Sabbath schenden, het welk de zwakke Conscientien niet weynig zoude ontrusten, of den dagh des Sabbaths, waar van in de Wet der Tien geboden, moet verstaan worden, gelijk ik gezegt heb, dat is, dat daar de onderhouding van eenen dag van zeven geboden wordt, maar welke die zevende dag weesen moet, niet aangewesen wordt. Dit eygen gevoelen van Curcellæus stellen wy nevens zijn ander gevoelen / van dat men als noch zich moet onthouden van te eeten, 't bloedt en 't verstikte; wy hebben q boven daar toe iets gezegt / en sullen noch van die

XI.

p Supra pag. 75, 83, 86.

q pag. 9. 10, 11, 12.

Judaiseerende iets in 't Tweede Boek spreeken.

XII. Doch de Remonstranten hebben in't gemeen Arminus in dezen niet gevolgt, maar Simon Episcopius, zeer tot de Socinianen neygende / heeft haar gemeen gevoelen in de Apologie der Remonstranten / waar van hy den Autheur is / na de wijse der Socinianen uytgedrukt / zeggende / , De gansche Wet der Tien geboden wordt geseyt de Moreele Wet te zijn, en niets te begrijpen, dan Moreele geboden, daar nochtans zeker is, dat het vierde gebodt van de precise onderhouding des zevenden dags gansch en gaer Ceremonieel is; en wederom daar na / het is zeker, dat het vierde gebodt des Wets van de precise heyliging des zevenden dags, nu onder 't N. Testament door Christum of zijn Apostelen afgeschaft is. Doch in haar Catechismus hebben zy zich wat beter uytgedrukt / doch niet zoo / dat men van haar gezondt gevoelen zeker kan zijn / gelijk Voetius getoont heeft / en uyt de Schriften van eenige haarer Leeraars Næranus en andere blijkt; zy seggen in haar Catechismus / dat de Wet der Zeeden is de Tien geboden, begrepen in twee Tafelen, en vraagen daar na / welke is Gods meening in 't vierde gebodt, zo veel 't zelve den Christenen aangaat? Antw. De precise onderhouding van den zevenden dag, het Joodsche Ceremoniaal onderscheyt der dagen door Christum sijnde wechgenoomen, worden wy door dit gebodt evenwel verbonden, sonderling op den Zondag, als daar toe van de geheele Christenheyt eendrachtelijk, al van der Apostelen tijden af geheyligt, met Christelijke by-een-komsten, en Godsdienstige oeffeningen, na Godts Woordt toe te brengen.

r Apologiæ cap. 12. pag. 136. cap. 15. pag. 152.

e Vrag. 56, 61. Ziet Voetii Catechesatie over die Catechismus.

XIII. Ten vierden, tegen de Godlijke verbintenis aan de onderhouding van den Sabbath/en 's Heeren dag/zijn veele snoode Secten en Sectarissen; welke byzonder in Engelandt zich ophouden / naamlijk / de Antinomi, Familisten, Enthusiasten, Libertijnen, Swenkfeldisten, Quakers, &c. dewelke geheel geen uytterlijken Sabbath erkennen / maar dien geheel verwerpen / oordeelende / datse altijdt Sabbath moeten en kunnen houden; en daarom derven zy zoo wel op 's Heeren dag / als op d'andere haar werk en beroep doen / gelijk haar practijk toont. Dit gevoelen en praktijk is van alle de Christenheyt / en by de Gereformeerde t'allen tijden met afgrijsen verfoeyt / verworpen / en veroordeelt / als een bewijs van groote verblinding / en profaniteyt / immers als zeer bezwaarlijk met de Godsaligheyt kunnende bestaan. Samuel Rhefortoit, schrijvende tegen de Sectarissen / de Antinomi, en Familisten, en in het bysonder oock tegen Mr. Saltmarsh, over 't verwerpen van des Heeren dag; zeyde v Ick heb noch noyt eenig waarlijk vroom mensch gekent, of van gehoort in dese twee Koninkrijcken, die des Heeren dag versmaadde.

Ziet Tho. Edwards Gangrænar part pag 26, 116. Ioh. Brown the Quakerisme the pathway to paganisme pag. 112.

v Survey of the Spiritual Antichrist pag. 22.

XIV. Ten eynde dat nu volkomentlijk blijke / hoe en met wat wapenen en redenen onze Theologanten de Socinaanen en Wederdoopers / en andere dwaalgeesten hebben bestreeden / zoo zal ik hier de woorden van dry Professoren van Nederlandt bybrengen / disputeerende met die tegenpartijders

XV. De Eerste is Johannes Kloppenburg, wel eer Professor der H. Theologie tot Franeker, dewelke in 't jaar 1644. aldus x schreef; Het vierde gebodt „van den Sabbath / of ruste van de zevende dag / oordeelen de Wederdoopers „met de Socinianen / dat geheel van Christus weggenomen is / als iets Ce„remonieels / voorbeeldigh / en schaduwachtig: want tot het oude jok der „Ceremonieele Wet / waar van Christus zijn Volk verlost heeft / brengen „zy ook / nevens de Joodsche Sabbathen en jaarlijksche Feesten / de viering

x in Gangræna Anabaptistica Coll. 3. Disp. 10. pag. 297. &c.

,, van den uytterlijken Sabbath; zoo doen de Autheuren van de Confessie ge-
,, stelt tegen Art. 9. pag. 123. Welk gevoelen eenen U. L. bescherming. 2de
,, Deel, pag. 95. aldus klaarder uytdrukt; zelfs de Wet der Tien geboden
,, is niet zonder die schaduwen: want dat de onderhouding van den Sabbath-
,, dag, tot de schaduwen behoort, getuygt Paulus, Col. 2 v. 17. De Gere-
,, formeerde Kerken deser Landen hebben geen Feestdagen door Godlijk recht
,, erkent / gelijk in de Neerlandtsche Overzetting van den Heydelbergschen
,, Catechismus / Vra. 103. noyt tot op dezen dagh is uytghedruckt /
,, 't geen in 't Latijn is / Festis Diebus. op de Feestdagen / maar daar
,, is in de plaets gestelt / Op den Sabbath, dat is, op den Rustdag. En daar
,, zijn omtrent de beginselen van de Nederlandtsche Reformatie / hoewel te ver-
,, geefs / ook gedachten genoomen / van de onderhouding van alle Feestda-
,, gen / behalven des Heeren dag / af te schaffen / gelijk getuyge is de 53ste Ca-
,, non van 't Nationale Synode van Dordrecht / van 't jaar 1574. Van den
,, Sabbath / of zevende dag der rust is in de boeken van 't O. Test. verschey-
,, de leering uytgedrukt / een deel Ceremonieel / een deel Moreel; het Mo-
,, reele / niet het andere / heeft het zwaarste of gewichtigste in zich / 't welk wy
,, loochenen / dat in de Christelijke Religie is te niet gedaan. Tot de Ceremo-
,, nieele leer / behoort eygentlijk de Joodsche heyliging des Sabbaths door
,, Ceremonien van meerder Offeranden / aan den Sabbath toege-eygent;
,, By die Ceremonieele Leere stellen wy met onderscheydt / dat stellige oude
,, kindertuchtige / van den zevenden dag te heyligen / ter gedachtenis van de
,, rust of eerste Sabbath / op welke Godt gerust heeft / na 't volbrengen van
,, het werk der Schepping in zes dagen. Doch de Morale Wet van 't vierde
,, Gebodt is / de welke overtuyging in de Conscientie heeft / van een noodzaak-
,, lijke onthouding van daaglijckschen arbeydt op een bepaalde tijdt / op wel-
,, ke Godt te dienen is; kortelijk / van de noodzaaklijke bepaling van den
,, uytterlijken Sabbath na Gods welgevallen: om dat het zonder die onmo-
,, gelijk zoude zijn / de publijke toe-vergadering der Kerken in weesen te behou-
,, den; dewijl de natuur zelfs dicteert / dat alle vergaderingen verloopen / die
,, geen gezette tijden van samenkomst hebben. De substantie of het pit dan van
,, het vierde gebodt / ook blijvende in de Christelijke Religie / is de oeffeningh
,, van Godtsaligheyt op den uytterlijken Sabbath / ruste en heyliging op elken
,, zevendenden dag / na de zes werkdagen / tot publijke Godsdienst van de
,, samen-vergaderde Gemeynte; wy noemen de rust en heyliging van den Sab-
,, bath een oeffening van Godsaligheydt: want wy verstaan dat die oeffening
,, des uytterlijken Sabbaths den Christenen so wel als den Jooden eertijds /
,, noodig is / als een voorbereyding / om in dit leven den Geestelijken en eeu-
,, wigen Sabbath te beginnen. En dit meynen wy te zijn de rechte uytlegging
,, van het Catechetisch antwoort / Vra. 103. Doch wy staan hier geensins toe
,, de Wederdooperse en Geestdrijverse stellingen / waar door maar een Alle-
,, gorie van 't oude vierde Gebodt voor de Christenen overig is / naamlijk al-
,, leen dien geestelijke Sabbath / zonder eenigen uytterlijken Sabbath; het
,, welk door 't laatste deel van die Antwoordt is uytgedrukt. Hoewel wy dan
,, ook aan de Christelijke vryheyt toeschrijven die verwisseling / waar door ge-
,, lijk den Doop in de plaats van de Besnijdenis / zo mede den Sabbath van
,, den eersten dag in de week gekomen is in de plaats van den Sabbath van de
,, zevende dag; nochtans oordeelen wy / dat ook de Wet van de Christelijke
,, vryheyt in 't vierde gebodt der Wet uytgedrukt blijft; En / behoudens het

„ oordeel van andere / die hier in onvoorsichtigheyt te veel aan de Wederdoo-
„ pers toegeven) wy meynen / dat het uytgedrukte woordt van 't vierde ge-
„ bodt zo staat / dat ook wanneer de Joodsche rekening van de zevende dag is
„ afgeschaft / niet een jota of stip van de woorden / of letterlijke zin afgaat;
„ zo dat hoewel eertijts door dat vierde gebod den Joodschen Sabbath aan den
„ Jooden is voorgeschreven geweest / nochtans van de letter der woorden niets
„ afgaat / zo lang een zevende dag na zes werk-dagen getelt wort. Voorts
„ gelooven wy / dat het niet door eygenwillige Godsdienst / of eygen bewe-
„ ging van de Christelijke Kerk / maar door Apostolische Godlijke Authori-
„ teyt geschiet is / dat den Christelijken Sabbath in de plaats van den Jood-
„ schen is gekomen: want wy hebben een uytdrukkelijk exempel / en Aposto-
„ lisch gebodt in de Schrift / Hand, 20. v. 7. en 1 Cor. 16. v. 1. 2. Zo dat het
„ weynig of niet en scheelt / of men gelooft / dat den 's Heeren dag, zoo ge-
„ noemt Openb. 1. v. 10. onmiddelijk van den Heere / of middelijk door de
„ Kerk is ingestelt; dewijl hier niet verstaan wordt de Kerk zonder de Aposte-
„ len / in de welke de Heere Christus door den H. Geest gesprooken heeft / 1 Cor.
„ 7. v. 40. 2 Cor. 12. v. 3. en 1 Cor. 14. v. 37. Nu de Apostolische Authori-
„ teyt van de Godlijke af te scheyden / en de selve lager te stellen dan die / is te
„ verraden de Authoriteyt van de H. Schrift / die in allen deelen Godlijk is.
„ Tot het tegenwoordige voornemen / zeggen wy tegen de Wederdoopers; dat
„ den uytterlijken Sabbath in 't vierde gebodt geboden / van Christus of zijn
„ Apostelen niet is wechgenoomen / noch door leer / noch door exempel; over-
„ mits Christus in de dagen van zijn vleesch zelfs den Joodschen Sabbath
„ niet heeft verbrooken; maar hier heeft hy zich ook een vervuller der Wet ge-
„ toont / die gekomen was / om de Wet te vervullen. zoo dat hy / van de
„ Jooden beschuldigt zijnde van Sabbath-schending / beroepen heeft op het
„ gestreng oordeel sonder aanneeming van zijn persoon / Joh. 7. v. 24. En
„ hoewel hy zich met recht de Heere des Sabbaths noemde / dat is de Wetge-
„ ver selfs / en uyt dien hoofde den door zich geloofwaardigen Uytlegger / hy
„ nochtans zoude willen geoordeelt worden / na dat verstandt- of letterlijke sin
„ van de geschrevene Wet / de welke uyt Mosis zelfs konde geleert worden.
„ En Christus spreekt toe de Conscientien van dien uytterlijken Sabbath /
„ die 'er daar na zoude zijn / als hy zegt / Biddet, dat uwe vlucht niet en ge-
„ schiede op een Sabbath,. Matth. 24. v. 20. want te vergeefs sonde Christus
„ dat geseyt hebben / indien 'er geen besorging van een uytterlijke Sabbath
„ weezen zoude; of indien Hy de Godsdienstige betrachting van een Jood-
„ sche Sabbath zoo zoude willen afgeschaft hebben / dat geen Christelijke Sab-
„ bath in dessels plaats zoude komen. Voorts is aan te merken ontrent het
„ Apostolische gebodt van den Christelijken Sabbath van 's Heeren dag / het
„ welk wy boven zeyden uytgedrukt te zijn / 1 Cor. 16. v. 1 2. Dat het selve
„ niet alleen aan die bysondere Kerk der Corintheren gegeven is / tot des selfs
„ particuliere goede ordening / maar aan de geheele Algemeene Kerk; om
„ dat de plaats selfs dat opentlijk heeft; gelijk als ik den gemeynten in Gala-
„ tia verordineert heb, doet gy ook alzo; en het opschrift zelfs van den eersten
„ Brief aan de Corintheren, is / aan alle die de Naam onzes Heeren Iesu
„ Christi aanroepen in alle plaetse, 1 Cor. 1. v. 2.

XVI. Socinianismi Confutati, Tomo Secundo p. 454. &c.

De Tweede is Iohannes Hoornbeck, Professor eerst in Academie van Uttecht, daar na van Leyden; dezelve spreekt in dat voortreflijke werk tegen de Socinianen, over dit stuk aldus. „ Volgt het vierde gebodt der Wet / waar

,, waar over de Socinianen niets hebben te zeggen / dan dat het geheel Cere-
,, monieel / en te saamen met de andere Ceremonien van 't O. Test. geheel af-
,, geschaft is onder 't N. Test. De Racousche Catechismus antwoordt / pag.
,, 189. op de vraage / of Christus niet gestelt en heeft, dat wy den dag, dien
,, wy 's Heeren noemen, in de plaats van den Sabbath zouden onderhouden?
,, *Geensins, dewijle de Religie van Christus gelijk d'andere Ceremonien, zo zy ge-*
,, *noemt worden, oock alzoo 't onderscheydt der dagen geheel wechneemt, gelijck den*
,, *Apostel*, Col. 2. v. 16. *openlijk schrijft; maar dewijl wy sien dat des Heeren dag*
,, *van oudts door de Christenen onderhouden is, zoo laten wy alle Christenen de zelve*
,, *vryheyt toe.* Smalcius de Divinit. Christi, pag. 20. *De Wet heeft geboden den Sab-*
,, *bathdag te heyligen, dat gebodt, om dat het Ceremonieel is, heeft de Heere Jesus niet*
,, *volmaakt, maar heeft het wechgenomen, gelijk ook d'andere Ceremonien;* Volkelius
,, zegt, lib. 4. cap. 14. *Het vierde gebodt der Wet van den Sabbath was wel eer aan den*
,, *Israeliten gegeven, en 't is waarlijck Ceremonieel, gelijk wy boven op zijn plaats ge-*
,, *toont hebben, en voorts behoort het gansch niet tot de Discipline van Christus.*

,, Zoo dat hier voornaamlijk van twee dingen te disputeeren valt. 1. Van XVI.
,, de onderhouding van den Ouden Sabbath / wel eer gehouden onder 't O.
,, Test. of zy geheel enkel Ceremonieel zy. 2. Van de onderhouding van des
,, Heeren dag onder 't N. Test. of die op geen Gebodt Godts / of op Christi
,, of der Apostelen Authoriteyt gefondeert zy / maar of die geheel vry zy / en
,, alleen zich bescherme door de oude gewoonte der Christenen: beyde loochenen
,, wy; en wel het eerste, met deze Argumenten.

,, Voor eerst, Om dat den Sabbath is ingestelt en onderhouden geweest XVII.
,, voor 't gebruyk en instelling der Ceremonien / naamlijk van de Schepping
,, der weereldt / Gen. 2. v. 3. 't welck Chrysosthomus ook erkent over die
,, plaats / dat Godt geleert heeft / eenen heelen dag in de week-cirkel tot be-
,, trachting van 't geestelijke toe te weyen, en af te zonderen.

,, Ten tweeden, Om dat dit gebodt in de Wet der Tien geboden / of in de XVIII.
,, Tafelen van de Moreele Wet gestelt is / waar in alzoo geen Ceremonieele
,, dingen / die volgen van Exod. 21. maer Moreele dingen zijn voorgestelt /
,, zoo volgt dat dit gebodt met de andere van een geslacht / ook Moreel is:
,, want daar door worden die geboden van d'andere onderscheyden / datse in
,, steene Tafelen zijn geschreven geweest / Deut. 4. v. 13. Godt heeft de Mo-
,, reele Wet in steene Tafelen geschreven / en daar van tien hoofden of woor-
,, den / niet negen; want zoo veel geboden zouden wy maar hebben / indien het
,, vierde geheel Ceremonieel / of onder de Ceremonieele / niet onder de Mo-
,, reele te brengen was / Deut, 10, v. 4. De Ceremonieele en politike / en zoo
,, alle de Wetten kunnen daar toe wel gebracht worden / als tot stoffe / van al
,, wat billijk en recht is / maar zy zijn formeelijk daar in niet begrepen / alleen
,, behooren zy daar toe door reductie / en kunnen zoo verklaart worden. En 't
,, geen Jacobus / cap. 2. v. 10. gezegt heeft / die de geheele Wet zoude hou-
,, den, en in een struykelen, is schuldig aan alle; want die gesegt heeft, ghy sult
,, geen overspel doen, &c. moet van de Moreele geboden van de Wet der Tien
,, woorden verstaan worden / alwaar die een overtreedt / schuldig wordt aan
,, alle; het welk niet kan wesen / ten zy eenderley reeden van alle zy in 't ge-
,, slacht van Moraliteyt / en sy samengevoegt zijn in de bandt van noodzaak-
,, lijke onderhouding. En van de zelve geboden heeft Christus gesprooken /
,, als hy geseght heeft / ick ben niet gekomen om de Wet te ontbinden,
,, Matth. 5. v. 17.

,, Ten darden, daar is niets in 't vierde gebodt / 't welk eygentlijk en door
XIX. ,, zich op Christus ziet / die nochtans het lichaam van de Ceremonien als van
,, schaduwen geweest is / Col. 2. v, 16.
XX. ,, Ten Vierden, Laat het Gebodt zelfs uytgehaalt worden; 't zijn geen
,, Ceremonieele maar Morzeele dingen / zes dagen te werken / dan te rusten /
,, en de heyliging van die rust / en het bygevoegde exempel van Godt rustende
,, van zijn werk der Schepping. Gelijk al van den eersten tijdt der Schepping
,, de dagen in weeken gedeylt zijn geweest / zoo kan'er geen billijker / heyliger
,, of beter verdeylingh van tijdt of dagen bedacht worden / als in zes dagen
,, werkens / en de zevende van heylige rust / na 't exempel van Godt / wrrc-
,, kende zoo veel dagen / en rustende op eene dag. Godt hadde wel na zes da-
,, gen werkens den eersten kunnen wederbrengen / en niet tussen invoegen een
,, zevende / en daar van een week van zes / en niet van zeven dagen gemaakt
,, hebben / ten ware hy in elcke Periode der dagen eenen in ruste had willen
,, doorgebracht hebben / en dat na ses dagen in werken / en onse nooddrustig-
,, heden besteedt / den laatsten aan hem zouden gegeven worden / en heyligh
,, zijn. Nu Godt de Wetgever heeft de tijdt en onze zaaken alsoo wijsselyck
,, gestelt en geordineert / en niemant zal derven zeggen / dat die verdeylingh
,, der dagen niet zeer billijk en wijs is. Waar van daan het is / dat by alle en
,, de oudtste Volkeren niet alleen gebleven is een verdeyling van dagen in wee-
,, ken / maar ook een afzondering van eenigen dag tot een heyliger gebruyk;
,, hoewel dat wegens de gemeene verdorventheydt niet zo is onderhouden. En
,, voor 't geven van de Wet der Tien geboden toont niet alleen de Historie /
,, Exod. 16. klaarlijk / dat den Sabbath is onderhouden geweest / maar al-
,, ler geboden stoffe en vorme / waar in zy voorgestelt zijn / bewijst dat selve /
,, datse te vooren zijn onderhouden geweest: want geen van de geboden is zoo
,, uytgedrukt / als of het een nieuwe zaak geboodt: maar zy vernieuwen / en
,, verklaaren maar Godts wil als van bekende zaaken / en 't geen of te ver-
,, mijden of te doen is; maar van den Sabbath wordt ook gehandelt / niet als
,, van een zaak / die nu eerst gebooren of opgekomen was / maar die bekent
,, genoch en bevestigt is geweest door 't vierde gebodt / gelijk de andere door haar
,, geboden; en daarom is hier bysonderlijk gesegt / gedenkt. Twee geboden
,, zijn langer dan de andere / het tweede en vierde / tegen welke Godt voor
,, zach / dat de menschen meest zouden knorren; ook zijn 'er twee van alle ge-
,, boden affirmatijf / 't vierde en 't vijfde / de rest zijn negatijf; En het is niet
,, nodig noch billijk / dat wy eenig gebodt aan der menschen hardneckigheyt
,, zouden overgeven / of het tweede aan de Papisten / of het vierde aan de So-
,, cinianen: want lichtelijk zouden ook andere een ander gebodt uytneemen /
,, en veranderen / of uytwisschen.
XXI, ,, Uytvlucht. Die aanwijsing en bepaaling van de menschen tot een zekeren
,, dag / naamlijk den zevenden / is wat Ceremonieels. Antw. Die bepaling
,, van tijdt maakt het gebodt niet meer Ceremonieel / dan de aanwijzing van
,, plaats in 't vijfde gebodt / dat Ceremonieel maakt / of dan in den aanvang
,, van alle / de aanwijzing van 't volck / aan 't welk alle dese wetten gegeven
,, zijn / deselve maakt Ceremonieel / of politijk.
,, De Sociniaanen zeggen; dat dit gebodt / hoewel Ceremonieel / in de
,, Wet der Tien woorden is ingevoegt / op dat het een bewijs zoude zijn van dat
,, d: Wet zoude ophouden / en wijken voor een andere betere en volmaaktere
,, Wet van Jesus Christus. Zoo in haar Catechismus / en Volkelius ook
om

,, om dat de onderhouding des Sabbaths een teken was van 't Verbond tussen
,, Godt en de Israeliten. Antw. Niet alleen de onderhouding van 't vierde ge-
,, bodt maar van alle de gebooden in de Wet der Tien was een tee- XXII.
,, ken en pandt van een verbondt tussen Godt en de Israeliten / van Godt
,, miraculeuselijk uyt Egypten verlost / 't welk blijkt uyt de voorreden zelfs
,, van de Wet; zoo dat indien dit Argument geldet / zo zal niet een maar alle
,, de geboden Ceremonieel zijn; en neemt dat in 't begin der Tien geboden niet
,, had gestelt geweest die verklaring van de uytleyding des Volks / de zaak
,, blijft nochtans / dat en die / en andere gebooden / en aller der selver
,, onderhouding bevestigt hebben dat verbondt tussen Godt en 't Volk / doch
,, niet/dat dan alle die geboden daarom enkel Ceremonieel zijn geweest. 2. Be-
,, wijst / dat de Wet der Tien geboden haar onvolmaaktheyt gehadt heeft;
,, want indienze onvolmaakt zy geweest / welk is dan die Wet / welkes vol-
,, maaktheydt David roemt / Psal. 19.
,, Derhalven aangezien 't gebodt van den Sabbath niet Ceremonieeel maar XXIII.
,, Morreel is / zoo is 't dan van een altijdtduurend recht / en 't blijft / en 't moet
,, na zijn substantie altijdt onderhouden worden; maar nu moet men zien /
,, of 't zy uyt kracht en verbintenis van dit gebodt / en of 't zy door Godlijke in-
,, stelling en Authoriteyt / 't zy van Christus / 't zy van de Apostelen / dat
,, wy des Heeren dag houden? Dan of het geheel vry staat / en alleen van der
,, menschen gewoonte hanght? Wy bewijsen het eerste / aldus. Eerst; de-
,, wijl de Wet der Tien geboden onder 't N. Test. blijft / en van Christus en
,, de Apostelen wordt behouden / en geleert / en van de Christen-Kerk Gods-
,, dienstiglijk wordt gehouden / derhalven ook dat vierde gebodt desselfs /
,, Matth. 5. v. 17. Matth. 7. v. 12. Matth. 22. v. 37. Rom. 13. v. 8. 9. Gal. 5.
,, v. 14. Jac. 2. v. 8.
,, Ten anderen, des Heeren dag of den eersten der weeke is Godtsdienstig- XXIV.
,, lijk gehouden van Christus / en de Apostelen: want waarom zoude dese
,, meer dan eenige andere des Heeren dag genoemt worden? Openb. 1. v. 10.
,, dan gelijk 's Heeren Avontmaal van den Apostel genoemt wordt / 1 Cor. 11.
,, v. 20. en alle Avontmaal is niet 's Heeren / gelijk ook niet alle dag. Waer-
,, om zoude de Historie zo nadrukkelijk gewach gemaakt hebben van dezen dag /
,, als onderhouden in zijn verschijningen / na zijn doodt en Opstandinge / Joh.
,, 20. v. 19. 26. 't welck van gelijcken van de Apostelen is geschiedt / Hand. 20.
,, v. 7. 1 Cor. 16. v. 2 die geern aan de gemeynten overgaven / 't geen sy van
,, de Apostelen outfangen hadden / 1 Cor. 11. v. 23. en zy hebben dien dag
,, onderhouden / als tot solemneele Godsdienst gedestineert: want sy spreken 'er
,, zoo van / als wiens gebruyk al in weezen was; en men moet gelooven / dat
,, Christus in desen alsoo getrouw was / in Godts huys te ordineeren / als
,, Moses geweest is in andere dingen / dewelke belanghden het oude huys /
,, Heb. 3. v. 2. 6. inzonderheyt / dewijl hy niet alleen de Zoon / en Moses de
,, Dienstknecht / maar Christus ook de Heere des Sabbaths was / 't welk
,, hy van hem zelven getuyght / Matth. 12. v. 8.
,, Ten darden, 't Recht en de billijkheyt vereyst / dat een zekere tijdt tot den XXV.
,, Godsdienst zy gedestineert / en verledigt; 't welk gelijk het is 't fondament
,, van 't vierde gebodt / in de natuurlijke billikheydt gefondeert / zoo is het
,, van een altijdtduurend recht / en 't is de reden van de onderhouding van 's
,, Heeren dag.
,, Eyndelijk / de Christelijke Kerk heeft al van de Apostelen af / des Heeren XXVI.

„ dag als heylig onderhouden / niet van zich ingestelt / noch middelmatig / of
„ zoodanig door enkele vrye gewoonte / maar voortvloeiende van de Apostelen / gelijk Ignatius / Justinus / &c. getuygen / die wy bybrengen in
„ ons boek / van 's Heeren daghs heyligingh.

XXVII. „ De Partyen werpen tegen / dat hier van geen gebodt Godts beschreven is.
„ Antw. 't Is wat anders een uytdrukkelijk gebodt / 't welk in zulke termen en
„ expresse wijse van gebieden wordt voortgebracht / wat anders een ingewikkelt
„ gebodt / door de praktijk zelfs te kennen gegeven / en bevestigt / hoedanig
„ dat is van des Heeren dag: want zelfs Volkelius haalt desselfs vyeringh
aa lib. 4. cap. 14. de Relig. „ van de Apostelen af / in deze woorden / aa ondertussen loochenen wy niet,
„ dat de viering van dien dag op een zeer oude gewoonte staet; want men kan
„ door zekere gissingen afneemen, datse ook in de tijdt der Apostelen in Chri-
„ sti Kerk is gehouden, dewyl wy niet alleen geschreven leesen, dat de geloo-
„ vigen zyn samengekomen op den eersten dag na den Sabbath, die van Johan-
„ nes 's Heeren dag schijnt genoemt te worden, maar dewijl ook geen tijdt na
„ de Apostelen kan genoemt worden, op welken die dag zy begonnen gehou-
„ den te worden (en hy tekent aan de kant die plaatsen Hand. 20. v. 7. vergelijkt
bb Ibid lib. 6. cap. 10. „ 1 Cor. 16. v. 2. Openb. 1. v. 10) en wederom / bb 't zelve oordeelen wy
„ ook meer van 's Heeren dag, dan van den Sabbath te vieren, als overmits den
„ 's Heeren dag, al van der Apostelen tijdt tot de oeffeningen van Godsdienst
„ lichtelijk daarom verkoosen is, op dat 'er zoude weesen een geduurige ge-
„ dachtenis van Christi Opstanding, dewelke op die zelve dagh geschiedt is,
„ waarom zy ook schijnt des Heeren dag genaamt te zyn.

XXVIII. „ Ten anderen, werpen zy tegen in de Racousche Catechismus / Col. 2.
„ v. 16. Dat u niemant oordeele, &c. Antw. Door Sabbathen worden daar
„ verstaan Ceremonieele Feesten; want die hebben maar een schaduwe van
„ het toekomende geweest / en zy wierden tot Christus gebracht / als haar li-
„ chaam; zoo is 't niet met de weekelijksche Sabbath van de Wet der Tien
„ geboden / van 't begin der Weereldt ingesteldt / of voor zoo veel zy eenkelijck zegt / dat na zes Werkdagen eenen Gode is te heyligen / en by
„ gevolghe te rusten: waarom ooch daar de Sabbathen gevoeght worden
„ met de nieuwe maanen / en met de verkiesingh van spijzen / dewelcke
„ zwakke en arme eerste beginselen waren / van welke wy van Christus be-
„ vrijdt zijn / Gal. 4. v. 9. Dat van het onderscheyden des dags moet niet meer
„ getrokken worden tot den 's Heeren dag / dan 't geen van spijs en drank ge-
„ segt wordt / tot nadeel van Broodt en Wijn in 't H. Avontmaal / van Chri-
„ stus ingestelt / en daarom van ons te onderhouden / en heyliger dan gemeen
„ Broodt en Wijn / zoo ten aanzien van 't gebodt als van 't gebruyk. Dat is /
„ die dingen van de dagen en spijsen worden verworpen / voor zoo het schaduwachtige Ceremonien van 't O. Test. zijn geweest; en wy stellen geen heyligheyt in den dag / maar in 't gebruyk van den dag / en in die dag door te brengen
„ in Godsdienst: Crellius zegt over die plaats tot den Galaten: want zo wie den
„ Sabbath of eenigen anderen dag zoo onderhoudt, dat hy meene, datse niet
„ heyliger noch Godsdienstiger is dan andere, en ondertussen nochtans deselve
„ tot Godsdienst toewevet, die en zondigt niet, en hy is niet strijdig tegen den
„ Apostel: want hy en handelt het Godlijke niet om den dag, maar hy onder-
„ houdt den dag om de Godlijke dingen; zoo is van de Christenen 's Heeren dag
„ verkoozen, op welken zy, andere werken en zorgen ter zijden stellende, in
„ Godsdienst zouden besigh zijn; van de Christenen verkoozen / te weeten /

„ door Apostolische Authoriteyt / en blijvende de Moreele en altijdtduurende „ reden van 't vierde gebodt / dat wy zes dagen arbeyden / maar den zevenden „ Gode heyligen.

De Darde is Nicolans Arnoldus, Professor wel eer tot Franeker, deselve schreef ontrent over dartig jaaren aldus. „ De Sociniaansche Catechist zegt, dat het vierde gebodt niet Moreel, maar Ceremonieel, en derhalven gelijk d'andre Ceremonien weggenoomen is, maar ik loochene, dat dit gebodt enkel Ceremonieel is; zoo verre is het wel Ceremonieel; voor zoo veel het den Godsdienst tot den zevenden dag der weeke verbindt; 't welk wy toegeven, dat door Christus, die den Heer van den Sabbath is, afgeschaft is; maar dat is Moreel in dat gebodt, naamlijk, dat een dag van alle tot de Godsdienst moet geheyligt sijn, maar dat dit met de Ceremonien is afgeschaft, loochenen wy. Nu desen dag, tot welken wy uyt kracht van dit gebodt verbonden worden, heeft de Kerk gewilt, dat de zevende van de week zoude zyn, dewelke *des Heeren dag* genoemt is, Openb. 1. v. 10. Niet om dat deze dag van natuure heyliger was dan d'andere, maar om dat deze dag bequaamlijk tot de Godsdienst is toegeweyt, op welken Christus gebooren, en besneden is, op welken aan de Wijzen de Star verscheenen is, op welken de Apostelen haar Prediking begonnen hebben, op welken de weerelt geschapen is, op welken Godt het Manna liet regenen, &c. Het exempel van de Apostolische Kerk, dewelke op dien dag placht samen te komen, om Godt plechtelijk te dienen, Hand. 20. v. 7. en op elken eersten dag der weeke collecten te doen voor de broederen, 1 Cor. 16. v. 1. 2. is van Christus zelfs afgekomen, en is vast en onveranderlijk; derhalven is het seer lichtvaardig tegen Godsalige, en ouden gewoonte aan te loopen; Christus of de Apostolische Kerk had wel, zo die gewilt had, een andere dag in plaats van dese kunnen stellen, waar door aan de Moreele verbintenis even zeer zou voldaan zijn geweest; maar daar na, dewijl dat gansch niet nuttig zoude zijn, ja dewijl'er niet dan ergernis, en de grootste scheuring der Kerke uyt kan verwacht worden, zoo laten wy dien, dewelke van outs is voor een heylige dag gehouden, geduurig heylig zijn. XIX. „ Adversus Catechef. Racovianam pag. 368. &c.

Inzonderheyt, dewijl deze dag niet als iets Ceremonieels onderhouden wordt: want op eene dag van de week in Godsdienst besig te zijn, is Moreel, en altijdtduurende. By aldien uyt kracht en overeenkomst van dit gebodt niet recht beslooten wordt, dat een dag van zeven tot de Godsdienst is toe te weyen, zoo zal 'er geen zeker getal van dagen uyt eenig gebodt bepaalt kunnen worden, 't welk ongerijmt is. *Ten tweeden*, om dat 'er zes dagen aan den arbeyt verleent sijn, welk getal niet sal bestaan, indien 't niet eyndige door ruste en onthouding van arbeyt, op eenigen zevenden dag; waar door en menschen, geen lichaamlijke ruste hebbende, de dienstboden en beesten met geduurigen arbeyt souden vermoeyt worden. *Ten darden*, Om dat gelijk de mensch tijdt van noode heeft tot alle zyn daden, bysonder de uytwendige, zoo heeft hy ook een bysonderen tijdt van nooden tot den uytterlijcken Godsdienst. Derhalven gelijk Godt een sekere tijdt voor de huysselijke daaden heeft verordineert, soo moet hy ook geacht worden, een sekere en noodsaaklijke omstandigheydt des tijds voor de Godsdienstige daaden voorgeschreven te hebben; hier door is het, dat selfs de Heydenen, maar hebbende de Wet der natuure, haar gesette Feestdagen in alle eeuwen hebben heylig gehouden. En hoe kan die Wet enkel Ceremonieel gesegt worden, daar voor dessells praktijk toen ook plaats is geweest; wanneer geen plaats was voor de Ceremonien, die Christum af- XXX.

schaduwden: want de Patriarchen hebben den zevenden dag heylig gehouden, den welken Godt met zyn exempel heeft ingeweyt, Gen. 2. v. 2. 3.

XXXI. Nu hoewel de Historie van *Genesis* van zulken heyliging der Patriarchen zwijght, zoo is dat evenwel geensins tot nadeel van onse stelling: want in zo korten begrip van zaaken, die ontrent in de tijdt van twee duysent vijf hondert jaaren geschiet zijn, hebben zulke particuliere dingen niet kunnen noch moeten geschreven worden: want 't boek der Richteren verhaalt niet de onderhouding van dat gebodt; en nochtans is het ongetwijffelt, dat de Kerk ook in die tijdt haar plicht gedaan heeft. Daarom wordt Exod. 16. v. 24. 29. vereyst, dat den Sabbath soude heyligh gehouden worden; alwaar in 't laatste vers expres gesien wordt op de eerste instelling van den Sabbath, *ziet om dat de Heere u lieden den Sabbath gegeven heeft*; behalven dat het woordt van 't vierde gebodt, *gedenkt*, 't versuym van de heyligingh des Sabbaths directelijck bestraft.

XXXII. Daar-en-boven dat dit gebodt Moreel is, blijkt daar uyt, om dat het onder de Moreele gestelt is: want het is 't standtvastig gevoelen der Theologanten, dat de Moreele geboden afgesondert van de Ceremonieele en politijke gegeven zijn, van welke de Zaligmaker getuyght, dat niet een jota sal vergaan; Matth. 5. v. 18. En dat 'er tien woorden, of Moreele geboden in de Wet begrepen zijn, blijkt Deut. 4. v. 13. en Deut. 10. v. 4. Maar indien 't vierde gebodt Ceremonieel zy, zoo sullen'er maar negen Moreele geboden overigh zyn.

XXXIII. Dit zo zijnde, zoo is den laatsten dag der weeke wel eer onderhouden geweest van de tijdt der eerste Schepping, om dat Godt op dien dag van 't werk der eerste Schepping gerust had. Maer dat nu den eersten dag in dessels plaats is gestelt; dat moet men geensins oordeelen door menschelijke Authoriteyt geschiet te zijn, maar door Godlijke: want het heeft maar door diens Authoriteyt kunnen geschieden, die de Heer is van den Sabbath, Matth. 12. v. 8. 't sy Christus dit onmiddelijk gedaan hebbe, 't zy dat het ook middelijk door de Apostelen geschiedt zy. Indien wy dese verandering de Apostelen toeschrijven, zoo moeten wy oordeelen, dat dezelve door godlijke Authoriteyt is geschiet; om dat zy van Gods Geest zijn gedreven, zoo wel in de zaaken van den Godsdienst te ordineeren, als in de geloofs-zaaken te schrijven, en te leeren. Hoewel ik het voor waarachtiger houde, dat deze instelling van Christus zelf afkomt, dewijl desen dag door voortreflijkheyt *'s Heeren dag* genoemt wort, Openb. 1. v. 10. niet alleen om datse tot Christi eere is toegeweyt, maar om datse van Christus zelfs ingesteldt is; zoo dat gelijck 't Avontmaal *'s Heeren Avondtmaal* genoemt wordt, 1 Cor. 11. v. 20. om dat het naamlijk van de Heere Jesus is ingestelt, ook dese *'s Heeren dag* genoemt wordt, om datse van de Heere is ingestelt.

XXXIV Ik zal hier de redenen uyt *Amesius* by-schrijven, *dd* 1. Dewijl Christus „niet min getrouw geweest is / in Godts geheele Huys of Kerk te ordineeren/ „in opzicht van al wat generalijk nodig en nuttig is / dan Moses geweest is/ „Heb. 3. v. 2. 6. Nu geen Christen kan met eenige reden twijffelen / dat de „onderhouding van dese dag in 't generaal nuttig / en eeniger maate de Ker„ken Christi noodig is. 2. Om dat Christus zelfs na zijn Opstanding meer„maal aan zijn Discipelen/ op eene plaats vergadert zijnde / verscheenen is op „dezen zelven dag / Joh. 20. v. 19. 26. 3. Om dat hy den H. Geest over haar „op desen dag heeft uytgegooten / Hand. 20. 4. Om dat in de praktijk der

dd Merg der Godgeleertheyt 2de Boek cap. 15. §.

,, der Kerken ten tijde der Apostelen / als van dese onderhouding van den eer-
,, sten dag gewaagt wordt / Hand. 20. v. 7. 1 Cor. 16. v. 2. dezelve niet ver-
,, haalt wordt / als een onlangs opgekomen instelling / maar als een zaak
,, al lang onder Christi Discipelen aangenoomen? 5. De Apostelen hebben
,, in alles die dingen aan de Gemeynten overgegeven / dieze van de Heere Chri-
,, stus ontfangen hebben / 1 Cor. 11. v. 23. 6. Om dat deze instelling niet
,, eene week lang na Christi doodt heeft kunnen uytgestelt worden / zoo dat die
,, Wet vast bleef / van een dag weekelijks te heyligen na de bepaaling van God
,, zelf; welke Wet wy te vooren beweezen hebben te zijn van een altijt duurend
,, recht: want den Joodschen Sabbath is in opzicht van de bepaaling / welke
,, zy gehadt heeft op den zevenden dag / afgeschaft in Christi doodt: want dat
,, de Apostelen eenigen tijdt daar na geleezen worden / te zijn tegenwoordig ge-
,, weest op den Saterdags-Sabbath in de vergaderingen der Jooden / Hand.
,, 13. v. 14. Hand. 16. v. 13. Hand. 17. v. 2. Hand. 18. v. 4. dat hebben zy
,, daarom voornaamlijk gedaan / om dat toen de beste gelegentheydt is ghe-
,, weest / om den Jooden het Euangelium te Prediken / gelijk den Apostel
,, ook daar na zeer begeerde te Jerusalem te zijn op den Pinxterdag / Hand.
,, 20. v. 16. om dat te dier tijdt in die plaats de grootste samenloop van Jooden
,, zoude zijn. 7. Indien de instelling van 's Heeren dag was uytgestelt ge-
,, weest / tot dat de Apostelen zich afscheydeden van de Jooden / en afgeson-
,, derde vergaderingen hielden / Hand. 18. v. 6 7. Hand. 19. v. 8. gelijk som-
,, mige willen / zoo zoude in al den tussen-tijdt / die 'er quam tussen Christi doodt
,, en die afscheyding / 't welk meer dan dry jaaren was / 't vierde gebodt nie-
,, mant verbonden hebben tot onderhouding van eenigen sekeren dag; om dat
,, de Joodsche dag al afgeschaft was / en na dit gevoelen noch geen nieuwe in
,, desselfs plaats was gestelt / en zoo zouden 'er in die geheele tijdt maar negen
,, geboden in kracht hebben geweest. 8. Zelfs de reden van dese verandering
,, bevestigt dit / dewelke na aller toestemming tot Christi Opstanding gebracht
,, wordt; om dat naamlijk op die dagh de Schepping van de nieuwe of toe-
,, komende wereldt / Heb. 2 v. 5. waar in alles is nieuw geworden / 2 Cor.
,, 5. v. 17. volmaakt is; zo dat Godt nu in Christus / uyt den dooden opstaan-
,, de / van zijn grootste werk en arbeyt opgehouden / of gerust heeft. Gelijck
,, dan Godt in 't begin der Schepping / als hy rustede van zijn werken / toen
,, dien dag gezegent en geheylight heeft / op welken hy gerust heeft / zoo is 't
,, ook billijk geweest / dat Christus op dien zelven dag als hy gerust heeft van
,, zijn arbeyt / dien dag zelfs zoude heyligen; en 't is niet licht te verwerpen /
,, 't geen van eenige oude wordt aangedrongen / uyt Psal. 118. dit is den dagh
,, dien de Heere gemaakt heeft; want in die plaats wordt van Christi Opstan-
,, ding gehandelt / gelijk Christus zelfs uytlegt / Matth. 22. v. 42. 9. Het
,, is ook meest gevoeglijk geweest / dat van hem de dag des Godsdienst zoude
,, ingestelt worden onder 't N. Test. van wien de Godsdienst zelfs is ingestelt
,, geweest / en van wien alle zegen en genade in allen dienst te verwachten is.
,, Te recht zegt dan Athanasius, Homil. de semente, De Heere heeft den dag
,, des Sabbaths overgebracht op den s' Heeren dag. XXXV.

Hier tegen worden eenige dingen van de partyen bygebracht, uyt Rom. 14 v. 5. Gal. 4. v. 10. 11. Col. 2. v. 16. Antw. Den Apostel spreekt van die achting der dagen, die doen ter tijdt aanstoot baarde onder de Christenen: maar de onderhouding van 's Heeren dag, dewelke den Apostel zelf toont, dat toen al in de Kerken in gebruyk was, 1 Cor. 16. v. 1. 2. heeft geen gelegentheydt van

van eenigen aanstoot kunnen geven. En dewijl'er vierderley onderhouding der dagen is, *Natuurlijke*, als de dagen na den loop van Zon en Maen onderhouden worden, Gen. 1. *Borgerlijke*, wanneer gezette tijden gestelt worden voor de Landtbouwery, verkoopingen, en markten: *Kerkelijke*, waar door zekere dagen ordershalven onderhouden worden, op welke de menschen tot Godsdienst samenkomen; en die zyn of dank-dagen, of vast-en Bede-dagen, hoedanige dagen te onderhouden niet verboden is. De *Superstitieuse* onderhouding der dagen is twe-erley, of *Joodsch*, of *Heydensch*; die is, wanneer gezette tijden onderhouden worden, met meyning, van dat onse Conscientie om die te vieren verbonden is, en als'er in dese of dies dags onderhouding Godsdienst gestelt wordt. Dese is, als'er dagen onderhouden worden, in opzicht van goedt of quaadt succes na de constillatien en bewegingen van 't gesternte, na 't zeggen van de Starre-kijkers. Pauli zin nu is, te veroordeelen de Joodsche wijze van de onderhouding van dagen, in dese woorden, *Gal. 4. v. 10. Ghy onderhoudt dagen, maanden en jaaren.* Maar 2. de Heydensche wijse, in dese woorden, *ghy onderhoudt tijden*, naamlijk van uuren, dagen, onder wat planeet yemant gebooren is, en die uuren of dagen meynt gy dat voor een mensch gelukkig of ongelukkig zijn: maar hy doet des Heeren dag niet te niet. In die plaats Col. 2. v. 16. wordt van die Sabbathen speciaal gesprooken, die van een soort waren met de Nieuwe Maanen, en Ceremonieele schaduwen waren van toekomende zaaken in Christo; maar den Sabbath in de Wet der Tien geboden voorgeschreven, en onsen 's Heeren dag sijn van een andere natuur, in welke de substantie Moreel is. Hier konde noch tegengeworpen worden, Gal. 5. v. 1. *staat in de vryheydt, &c.* Antw. Het onderwerp bepaalt wel, dat den Apostel van't jok der Ceremonien handelt; maar de heyliging van een dag in de week is niet Ceremonieel maar Moreel; ook wordt uyt ons gevoelen de Christelijke vryheyt niet vermindert; want 't is geen vryheyt, maar on-Christelijke ongebondentheydt, zoo eenige meynen, dat sy bevrijdt worden van de onderhouding van eenig gebodt van de tien, of van Christi instellingen; en Adam was geen dienstbaarheydt onderworpen, om dat hy gehouden was, den sevenden dag met sonderlinge onderhouding te heyligen. Godt en de Overheyt en de wetten (voornaamlijk de Godlijke) te gehoorsaamen, is de hooghste vryheyt, en dat jok Christi is licht. *Dus verre Arnoldus.*

XXXVI. Uyt al wat in dit Kapittel gesegt is / ziet men / hoe de slimste en blindtste en verlatenste Ketters / Socinianen, Quakers, Geestdrijvers en Libertijnen, (aan welke niemandt met grondt dencken zal / dat Godt Openbaaring zijner waarheyt en van zijn sin in 't woordt in desen te verklaaren / zoude gegeven hebben / boven zijn Kerck / en boven zoo veel vroome geleerde mannen / die in nabyheydt met Godt gewandelt hebben) het vierde gebodt als heel Ceremonieel / en afgeschaft met de andere Ceremonien / hebben aangesien / en verworpen / oordeelende ook / dat men ook op des Heeren dag zoo wel van Conscienties wegen zoude mogen werken / als op andere dagen; en datmen niet verbonden is door 't vierde gebodt alsdan te rusten. [dd] Nu moet het een yeder vreemt voorkomen / dat hier en daar in onse Kerck door sommige Leeraars zulken Sociniaanschen taal zelfs op de Preekstoelen gevoert wordt / dat daar omgestooten wordt 't eenparige gevoelen van de rechte Christenheyt / van Christi tijden af tot nu toe / gelijck wy dat in dit boek getoont en gehoort hebben. Vraagt my yemant / wat nu in Nederlandt door sommige geleert en bescherint wordt / door schrijven en spreeken; ik sal tot antwoort geb zijn lie-

dd Ziet Hoornbeek 's Heeren dags heyliging pag. 145. &c. en Nader beweering pag. 12. 29. 43.

ken de woorden van de Professor Witsius, dewelke over 14 jaaren aldus daar „ over klaagde. " In het prediken / schrijven en drijven over 't vierde gebodt „ en de onderhouding van des Heeren dag / worden 't volk dese navolgende „ staaltjens ingestampt; dat het gebodt van den Sabbath / zoo als desselfs „ woorden luyden / niet Moreel / maar Ceremonieel is / ja onmogelijk dat „ het Moreel zoude zijn / waarom het alleen voor de Israeliten was / en niet „ voor alle menschen / zoo dat het ons nu niet meer en verbindt / en tot een „ Christen in den eygen zin des gebods nu niet langer geseyt kan worden / ge- „ denckt des Sabbathdags, dat ghy dien heyliget. En of schoon het gebodt „ op zijn breedtste genoomen zijnde / te gelijk met het fondament des gebods / „ yets Moreels by zich hebbe ('t welk van de aller Ceremonieelste geboden ook „ waar is / en slechts om welstaans wille daar bygevoegt wordt / om niet al „ te klaar de Post-acta van de Synode tot Dordrecht tegen te spreeken) dat „ evenwel geen van dese navolgende dingen het Moreele van 't vierde gebodt is: „ dit niet / dat een van zeven dagen steedts wederkeerende / ten Godsdienst be- „ steedt moet worden; noch dit niet / als men net spreeken zal / dat in 't ge- „ meen een gezette dag gevierd moet worden; noch dit niet / dat men den „ Openbaren Godsdienst moet waarneemen / dat wordt niet geboden / zeg- „ genze / in het vierde gebodt: het gebodt van den Sabbath begrijpt niet een „ letter / noch syllabe van vergaderingen of Godsdienst dan te houden; dit zeg- „ gen zy / dat zulks eygentlijk niet was het oogmerck van 't vierde gebodt; „ besluytende eyndelijk / dat uyt kracht van 't vierde gebodt noch des Heeren „ dag / noch ook eenigen anderen kan onderhouden worden. En voor hem heeft de Professor Hoornbeek in zijn Nader beweering, pag. 12. aldus daar van „ geklaagt. Nu wordt getwist over 't vierde gebodt / of het zy afgeschaft / of „ niet? doe ondersocht men alleen / of de Sabbath van aanbegin des Weereldts „ was geweest / ofte eerst begonnen hadde / ten tijde Mosis? Nu disputeert „ men over 't onderhouden des vierden gebodts / in rust en Godsdienstige hey- „ liging der zelve op onsen Rust-of Zondag; doe alleen of de dag des Heeren „ van Christus was ingestelt / of van de Apostelen / dan of het een gebruyk „ was van de kerk / al by der Apostelen tijde begonnen? Maar men dispu- „ teerde niet over haar onderhouding / soo als nu; dit bekent zijnde / en blij- „ vende / dat het onsen Rustdag was / op welken wy de Wet des vierden ge- „ bodts mosten nakomen; en daar na pag. 48. Men disputeert pal tegen de „ Moraliteyt van 't vierde gebodt / en tracht te bewijsen / dat de Moraliteyt „ niet zijnde in den dag / die veranderlijk is / een andere in 't Oude / een an- „ dere in 't Nieuw Testament; nochte in de ruste van den dag / door dien die „ in zijn zelven niet Godsdienstig is / noch ook in de solemneele heyliging van „ die Rust / derhalven nergens alhier is te vinden. Doch hier van zullen wy nu „ in 't volgende boek breedt spreecken.

" Twist des Heeren met sijn Wijngaert, pag. 295. 296.

't Eynde des Eersten Boeks.

De Historie Van den Christelijken Sabbath.

HET TWEEDE BOEK.

Bevattende
De *Twisten* en *Disputen*, die over den *Sabbath*, en *'s Heeren dag* gevallen zijn, in dese Eeuw, onder de *Gereformeerde* Leeraars, in *Engelandt*, en in *Nederlandt*.

HET EERSTE KAPITTEL.

Het Begin der Sabbath-Twisten in Engelandt; de vier eerste opentlijke bestrijders van den Sabbath, en 's Heeren dag. *Mr. Thomas Rogers* in 't jaar 1607. *Mr. Edward Breerwood* in 't jaar 1611. *Dr. Trideaux* in 't jaar 1622. *Mr. Thomas Broad* in 't jaar 1627. Hoedanige de Schriften van elck waren; wie daar tegen geschreven, en die wederlegt hebben; welcke den uytslach was.

Hebbende aldus het eerste, dat ick voorgenoomen had, overbloedelijk vertoont, naamlijk, hoe blijken konde uyt de Historien en Theologische Schriften, dat des Heeren dag van de Algemeene Christenheydt als een H. Rustdag, op Fondament van het vierde gebodt, en uyt kracht van Godlijke instelling, is erkent, en onderhouden, en dat van de tijdt van Christi Opstandingh af, tot nu toe; zoo kome ick tot het Tweede, naamlijk, om in dit Tweede Boek Historischer wijse op te haalen, en aan te wijsen, Op wat wijse, waar, ter wat tijdt, door wien, en met wat Uytslach, in deze eeuw, tegen en voor den Christelijken Sabbath, 't vierde gebodt, en 's Heeren dag, onder de Gereformeerden, is getwist, gedisputeert, en geschreven. I.

Dese Twisten en Disputen moet ick niet hooger ophaalen, dan van 't begin van dese eeuw: want hoewel al voor die tijdt de Gereformeerde Leeraars hier en daar zich niet eenpaarig in alles hebben verklaart, en sommige ook niet net, en in alles gesondelijk ontrent den Sabbath en 's Heeren dag zich uytgedrukt hebben, gelijk genoechsaam uyt het voorgaande Boek sal gemerkt zijn; nochtans quamen zy in het voornaamste en wezentlijkste over-een; zy II.

erkenden 't vierde gebodt / als noch verbindende / en zy hielden haar eygene en anderer Conscientien aan des Heeren dag zo verbonden / datse het voor zonde tegen Godts Wet en instelling oordeelden / op den zevenden dag weekelijks / en in 't bysonder op des Heeren dag niet te rusten van ander werk / om zich in Godsdienst dan geheel bezig te houden. Het is ook niet te twijffelen / of gelijk de Sabbathschending al van 't begin van de Reformatie / als men uyt het zeer verdorvene Pausdom quam / onder 't volk veel in zwang ging / zoo hebben'er al veel voorspraken van de losse kant geweest onder politijken en kerkelijken; nochtans is het onder de Gereformeerde Leeraars daar toe niet gekomen / dat men zich heeft derven opentlijk zetten tegen de Godlijke verbintenis van 't vierde gebodt / of tegen de Godlijke Authoriteyt / instelling / en recht van des Heeren dag. Het waren alleen de Wederdoopers en Socinianen, die in de voorgaande eeuw dat gedaan hebben / en van de onze daar over bestreden zijn / gelijk wy gehoort hebben.

III. Ook zal ik my bepaalen in dit Historisch verhaal / tot de Kerken van Engelandt en Nederlandt, en toonen / wat Sabbath-Twisten onder de Rechtzinnige aldaar over onsen Christelijken Sabbath voorgevallen zijn: want nergens anders in de geheele Christenheydt / of in geheel Europa / zijn dese droeve Disputen onder de Rechtzinnige meer gevonden geweest / niet in Vrankrijk niet in Schotlandt, niet in Duytsland, noch Zwitserland, noch elders. Ik maak dan een begin van Engelandt.

IV. Wanneer in Engelandt de Sabbathschending zeer doorbrak / en de selve al veel heymelijke voorspraken vondt / onder allerley slach van menschen / zo hebben de getrouwe Leeraars aldaar veel arbeyt aangewendt / om niet alleen de praktijk des Sabbaths / maar ook de Theorie ontrent den zelven met veel bewijsen vast te zetten / weghnemende de tegenwerpingen / die zy hier en daar hoorden inbrengen tegen de Goddelijke verbintenis van 't vierde gebodt onder 't N. Test. en tegen de Godlijke Authoriteyt van des Heeren dag; onder die waren bysonder dese drie / Richard Greenham, Guilelmus Perkins, en Nicolaus Bound, [a] alle zeer vroome / wijse / en heylige mannen; van den laatsten zal ik alleenlijk spreeken / dewijl die de man was / tegen wien men zich eerst door een Schrift heeft gekant / om de H. Sabbath-leer haatelijk te maken. Dezen Bound, een Doctor in de Theologie, had in 't jaar 1595. een boek over de questien ontrent den Sabbath / en over de praktijk desselfs / uytgegeven / en in 't jaar 1606 't zelve merkelijk vermeerdert. Dit boek gaf uytneemend groot genoegen aan de Kerk van Engelandt / zoo dat'er in 't stuk van de Sabbaths heyliging een merkelijke Reformatie quam onder den Volke; hoewel'er onder de losse Kerkelijke veel heymelijke tegenstandt tegen gedaan wiert; het getuygenis van den Kerkelijken History-schrijver [b] Fullerus moeten wy hier over hooren; Het is ongelooflijk, zegt hy / hoe seer de menschen opgenoomen waren met dese leere (t. w. van de Sabbath) ten deele om de klaar-blinkende en sonderlinge Godsaligheydt der gener, dieze voorstonden; soo datse over al, en bysonder in de steden, des Heeren dag strict onderhielden; hoewel die stricte onderhouding des Sabbaths sommige onder de Bisschoplijke niet aanstondt: want sy hebben gemeynt, dat de nauwer onderhouding van den Sabbath al teveel diende, om de Feestdagen, en de Authoriteyt der Kerke te verlaagen. Nochtans hebben 'er weynige sich publijck daar tegen geset.

[a] Ziet van haar boven pag. 101, 302.

[b] Histor. Eccles. lib. 9.

V. De eerste die ik onder de Engelsche Leeraars vinde / die tegen de gesonde

Leere

Leere van den Sabbath iets geschreven heeft / was eenen Mr. Thomas Rogers, dewelke in 't jaar 1607. [c] een boek schreef / waar in hy handelende over de Artikelen van de Kerk van Engelandt, zich seer bitter uytliet tegen 't boek van Dr. Bound, hoewel hy het boek niet wederleyde; hy socht alleen die H. Leere van den Sabbath zwart en hatelijk te maken / als de leere der Puriteynen, als brengende, zeyde hy / meer dan Ioodsche of Paapsche superstitie in het landt, tot geen kleyne blaam van onse Christelijke belijdenis; en ten dien eynde bracht hy in zijn Voorreeden eenige Historien en rapporten van sommige by; hy noemde de leere van Dr. Bound, dwalingen van Sabbatarissen, Kettersche stellingen, en diergelijk; zijn boek had de approbatie van de Bisschoppen. Hy roemde / dat hy de man was, en het middel, waar door de Sabbatarisse dwalingen en Godloosheden aan den dag, en tot kennis van den staat gebracht waren, en dat het een troost voor zijn ziel was, en een troost zoude zyn tot zijn sterfdag; en dat dit goedt op zyn arbeyt gevolgt was, dat de boeken van den Sabbath, bevattende zulke vreeslijke en Kettersche stellingen, wierden opgehaalt, en verboden te drukken, en te verkoopen; hy zach op D. Bounds boek.

[c] Of the Catholike Doctrine of the Church of England printed at Cambridge preface, and pag. 17 195. 196. 189.

VI. Hier tegen quam in 't volgende jaar 1608 in 't licht / de Uytlegging van de zeer geleerde en arbeydzaame Doctor Willet, [d] over Genesis, welke hy dediceerde aan Koning Jacobus; en dede noch een tweede dedicatie in 't Latijn daar toe / aan den Aartsbisschop van Cantelbelberg, Richard Bancroft, en aan den Bisschop van Londen; waar van hy zegt / dat d'een hem aangeraden / d'ander hem opgewekt heeft tot opneeming van dien last van schrijven; zoo dat zijn schrijven politijke en kerkelijke approbatie genoch hadde; de zelve nam daar gelegentheydt / in het schrijven over Gen. 2. v. 3. om het rechtsinnige gevoelen omtrent de Leere en praktijk des Sabbaths te beschermen / tegen desen Mr. Rogers. Ik zal eenige van zijn woorden uyttekenen; [e] hier hebben wy, zegt hy / de instelling van den Sabbath (Gen. 2. v. 3.) dewelke daar weder levendigh gemaakt is door de verkondiging van de Moreele Wet. Wy verwerpen dan het dwalend gevoelen van Tostatus, en Perrerius, twee Paapsche schrijvers, dewelke meynen, dat dit heyligen van den Sabbath hier gewaagt wordt by wege van voorverhaal, zynde noch niet ingestelt voor de tijdt van Moses; want elken dag zoude voor den mensch in den staat der onnoselheydt een Sabbath geweest hebben; ook was'er seggense, geen stellig gebodt aan Adam in 't Paradijs gegeven, dan alleen dat, van niet te eeten de verboden vrucht. Pererius in Gen. lib. 2. pag. 223. Maar in dese stelling zyn zy grovelijk bedrogen; &c. ... Dewijl de Heere den zevenden dag heylighde, en tot een dag der ruste maakte, zoo besluyten wy, dat gelijk den Sabbath toen gehouden op den zevenden dag ter gedachtenis van de Schepping, was van des Heeren instelling, zoo wordt des Heeren dag door de zelve Authoriteyt onderhouden, ter gedachtenis van Christi Opstanding, en van onse verlossing door dezelve. Doch de Paapsche Rhemisten houden de onderhouding van des Heeren dag maar voor een overlevering van de Kerk, en voor een Kerkelijke instellingh; onse Redenen zijn deze; en hy brenght daar zes redenen by; en besluyt daar op / ik ben dan verwondert, dat deze leere van den Sabbath en
„ dag der ruste, nu genaamt des Heeren dag, hebbende zulken blijkelijken
„ bewijs uyt de Schriftuur, en bevestigt zijnde door de gestadige practijk van
„ de Kerk in alle eeuwen, dat yemant belijdende het Euangelium, inzonder-
„ heydt, die geoeffent is in het behandelen van de Schrift, deze navolgende stellin-

[d] Hexaplia Genesin.

[e] pag. 25. 41. 42.

,, stellingen soude tegenspreecken, en bestrijden, als dwalende (hier citeert Willet het boek van Thomas Rogers, en brenght hy / wat door hem is veroordeelt en verworpen / en in wat pagina van zyn boek) 1. Dat het gebodt van den Sabbath te heylgen is natuurlijk, Moreel en altijdt duurende: want indien het zo niet en is, zo zijn alle de geboden, die in de Wet der Tien geboden bevat zyn, niet Moreel; zoo zouden wy maar negen en niet tien geboden hebben, en Christus zoude dan komen om de Wet te niet te doen, niet om die te vervullen. regelrecht tegen onzes Zaligmakers eygen woorden, Matth. 5. v. 17. 2. Dat alle andere dingen in de Wet zo zyn verandert, datse heel wechgenoomen zijn, gelijk 't Priesterschap, de Offeranden en de Sacramenten; maar dat dese dag (naamlijk de Sabbath) zoo was verandert, datse nochtans blijft: want is het niet baarblijkelijk door de Apostelen praktijk, Hand 20. v. 7. 1 Cor. 16. v. 2. Openb. 1. v. 10. dat de dag van rust, (genaamt de Sabbath) verandert was van den zevenden dag tot den eersten dag der weeke, en datse zoo wierdt onderhouden onder den naam van 's Heeren dag. 3. Dat het ons niet geoorlost is de zevende dag tot eenig ander eynd te gebruyken, dan tot een heylig oogmerk, waar toe Godt die in den beginne geschapen heeft, want dit ware groote vermetenheydt, Gods ordinantie te veranderen; en den wil en ordening van den Schepper moet staan in het gebruyk van 't schepsel, 1 Tim. 4. v. 3. 4. Gelijk den Sabbath inquam met den eersten mensch, zoo moetse maar uytgaan met den laatsten: want indien de heyliging van een Rustdag den Heere. sy een deel van de Moreele Wet (gelijk niet kan geloochent worden) zoo moetse blijven, zoo lang de Heere een Kerk op aarde heeft; en de Moreele Sabbath moet staan, tot dat den eeuwigen Sabbath in dessells plaats komt. 5. Dat wy op den Sabbath handen en voeten moeten bedwingen van werken, gelijk zy, die het niet geoorlost was op den Sabbath vyer aan te steeken, Exod. 35. v. 2. Nochtans is ons in 't Generaal verboden allerley werk op des Heeren dag, gelijk aan haar, 't welk den dienst Godts kan verhinderen, uytgenomen zulke werken die de liefde gebiedt, of daar toe de noodt dringht, want het is een deel van 't Moreele gebodt; *gy en sult daar op geen werk doen.* 6. Dat de Heere wilde ieder Sabbath geheylight hebben door de Leeraar en 't Volk, en dat hy in de Kerk behoort het woordt te prediken, en zy het zelve te hooren elken Sabbath-dag; dit wordt bevestigt door de praktijk van onse gezegende Zaligmaker, Luc. 4. v. 16. en van Paulus, Hand. 20. v. 7. En hier mede komen over-een de Canons van onze Kerk, dewelke vereyschen, dat elk Predikant op ieder 's Heeren dag predike, en van gelijken de jeucht Catechiseere. 7. Dat de Heere soo precijsen rust had geboden aan allerley menschen, datse door geen bedrog, list, of omleyding mach gebrooken worden, onder pene van zyn eeuwig mishaagen; wie twijffelt daar aan, of ieder verbreeking van eenig deel van de Moreele Wet, inzonderheyt door bedrog en list, verdient in zich zelven Gods vloek, en eeuwige grimmigheyt, Rom. 6. v. 23. Gal. 3. v. 10. Dese leere van den Sabbath eerst gegront op de Authoriteyt van de Schrift, is ook ,, zoo bevestigt door de gestadige praktijk der Kerk, Origines, &c. Maar die ,, citatien zijn hier overtollig, N B. aangesien'er een geleert Tractaat van den ,, Sabbath alreedts is in 't licht gegeven over dese stoffe (hier teekent hy aan de ,, kant Dr. Bound) 't welk een zeer gezonde leere van den Sabbath bevat, ,, gelijkse in de voorgaande stellingen is neergelegt; dewelke de proef van Gods ,, woordt sal kunnen doorstaan, en daar op sal gevestight blijven, wanneer ,, andere menschelijke phantasijen zullen verdwijnen, al is 't dat sommige in haar

, haar haat en onstuymigheydt niet en vreezen, dezelve te noemen, Sabbata-
, riorum errores, ja Kettersche stellingen, een nieuw jubilee, den Heyligen
Sabbath. meer dan Joodsche of Paapsche superstitie. Godt geve, dat het haar
, die zo spreeken of schrijven, niet te last gelegt worde in het oordeel; en Godt
, geve haar een beter sin.

VII.

Hier uyt kan blijken / niet alleen welk 't gevoelen van Willetus zy over f
den Sabbath en 's Heeren dag ('t welk hy noch verder verklaart / in zijn / uyt-
legging over Exod. 20.) maar ook hoe valschelijk Dr. Bound beschuldight
is door dien Rogers, en in hoe goeden achting zijn boek onder de Leeraars
was / niet tegenstaande Rogers te kennen geeft / dat het verboden was te
verkoopen; en op dat te meer blijke / dat in zijn boek niets dan de gezonde
Leer van de Kerk van Engelandt ontrent den Sabbath bevat was (hoewel
men in hem de gansche Leere der Kerke zocht veracht te maken) zal ick g
uyt Dr. Twissus dit daar over zeggen / dat de gevallen der Conscientie door
Mr Perkins twee jaaren te vooren zijn uytgekomen / en dat hy daar in zijn
over-een-stemming met Dr. Bound vertoont in de Leere des Sabbaths / en
dat Dr. Andrews, daar na Bisschop van Winchester, in geen merkelijk point
verschilde van Dr. Bound, Mr. Perkins, en Dr. Willet; en Daniel Cawdrey
h zegt tegen Dr. Heylin. dewelke op het Rapport van dien Rogers lang daar
na zich ook vinnig uyttede tegen Dr Bound, en tegen de nauwe Leer en on-
derhouding van den Sabbath / als te preciys en puriteyns) hy gelieve te con-
sidereeren, dat Dr. Bound niet de eerste noch principaale was, die dese Sab-
bath-leeringen in 't licht bracht, maar zyn Moeder, zyn Moeder de Kerk van
Engelandt, zijn Vaders, zijn eerwaarde Vaders en Bisschoppen, die de *Ho-
milie van de tijdt en plaats des gebeds* schreven en uytgaven; van daar leerde hy
die taal, die nu zo vremt of Barbarisch of Joodsch schijnt aan zommige van zijn
jonger broederen. Wy durven beroepen op een ieders onpartijdig oordeel,
dewelke de Homilie en dit boek leest, of hy iets geseyt heeft, dat de Homilie
niet zeyde voor hem; of sijn boek iets meer zy dan een uytlegging over haar
text; en dan hebbende het in bysonderheden getoont (vergelijkt 't geen wy l
boven uyt die Homilie hebben aangetekent) zoo besluyt hy aldus; En nu,
„ gelijk de jongen, die geern een steen na sijn stiefmoeder had geworpen, maar
„ niet en dorst, en daarom de steen wierp na de hondt, die voor haar stondt,
„ denkende, dat het mocht gebeuren, dat het zyn Moeder raakte; zoo slaan
„ deze ongehoorzaame onnatuurlijke Kinderen haar Moeder, door de zyde van
„ haar broederen, noch niet durvende recht uyt tegen haar Moeder zich op-
„ setten. Haar Moeder zeyden wy? ja ook haar Vader in den Hemel, wiens
„ waarheyt en leere zy overgeeft, en staande houdt: maar daar is een woordt
„ uyt onzes gezegenden Zaligmakers mondt gegaan, dat waardig is deser men-
„ schen byzondere opmerking, zoo wie een van dese minste geboden sal ont-
„ bonden, en de menschen alzoo sal geleert hebben, die zal de minste genaamt
„ werden in 't Koninkrijk der Hemelen (i. e. *Nullus*) en dat zy die vierde ge-
„ bodt breeken (als een van de minste, zijnde by haar Ceremonieel gerekent)
„ dat toont haar practijk klaarlijk; en dat zy de menschen ook leeren dat te ont-
„ binden, toonen haar boeken opentlijk: want zy seggen tegen de menschen
„ vry uyt aldus, k te arbeyden, of burgerlijke recreatie te gebruyken, op eenig
„ deel van den 's Heeren dag, en op zulken wijze, als de Wet van de Kerk,
„ en van den staat toelaat, is geen zonde:

VIII.

Nu kome ik tot de Tweede, die in Engelandt tegen de gesonde leere van

f Hexapla Willeti in Exodum pag. 354. &c.

g The Morality of the fourth Command pag. 166. 164.

h Christian Sabbath Vindicat part. 4 pag. 632. 633.

l Kap 10. §. 11. pag. 95.

k White of the Sabbath pag. 24.

de onderhouding des Sabbaths geschreven heeft / en die was Mr. Edward Breerwood, Professor tot Londen in Gresham Colledge; dezelve schreef niet opentlijk in een gedrukt boek / maar schriftelijk door brieven tegen Mr. Nicolaus Byefield, aangaande zijn leere van den Sabbath; dit geschiede in 't jaar 1611. De gelegentheyt was dese; Hy had een neefjen / die aan zijn zorg was aanbevoolen door zijn Vader en Grootvader; dese weygerde gehoorsaamheydt en dienst aan zijn Meester / voorwendende / dat zijn Conscientie niet en vermocht / op den Sabbath eenig werck te doen / en dat hy door Mr. Byefield, Predikant tot Chester, zoo was geleert / dat het van Godt verboden was. Daar op sondt hem Mr. Breerwood een brief / en verweet hem verkeerde stellingen en leeringen ontrent den Sabbath / en eyschte hem uyt met bitterheydt / om tegen hem daar over te schrijven. Doch Mr. Nicolaus Bycfield antwoordede hem in een brief zeer sediglijk / en drukte zijn eygen gevoelen klaar uyt / toonende ook / dat Mr. Breerwood was tegen Gods Sabbath / en tegen de waarheyt; doch verklaarde zich ongenegen / om met hem over die zaak te twisten / als hebbende in zijn bediening ander werk genogh. Doch Breerwood antwoorde hem op zijn schrijven / als onvoldaan/ en versocht nochmaal een vol antwoordt / gevende eenige tegenredenen op zijn brief; maar wanneer Mr. Blysield niet en antwoorde / schreef hy noch voor hem selven een verklaaring van 't vierde Gebodt; Doch noch zijn eerste noch zijn tweede schrift gaf hy niet in druk; want hy had in een k zekere brief aan een vriendt belooft / dat hy zijn schriften daar over niet publijk soude maken in zijn leven. Maar negentien jaaren na dit schrijven / wanneer Mr. Breerwood al ettelijke jaaren was doodt geweest / wierden zijn schriften aen den dag/ en onder de pers gebracht; hadden zijn boeken over dit subject met hem begraven geweest / de Kerk zoude niet min waarheydt dan vrede gehadt hebben; zijn l eerste Schrift / met Mr. Bycfields antwoort / quam in 't jaar 1630. in den druk; en m zijn tweede Schrift quam in 't jaar 1631. Daar waren ook noch eenige Dictata van Mr. Breerwood over die materie / welke n Mr. Ley, voor den Sabbath schrijvende / in handen had / doch in 't licht niet zijn gekomen.

IX. Om de natuur van Mr. Breerwoods schrijven tegen den Sabbath open te leggen / zal ik dese weynige dingen zeggen. Eerst, zijn bysondere oogmerk was o in d'eerste plaats te toonen / dat de dienstknechten niet en zijn verbonden aan den Sabbath / en hy was de eerste / die dat gedrongen heeft. Ten tweeden, hy was in verscheyde dingen noch soo verre niet gekomen als de andere Sabbath-bestrijders daar na zijn gekomen / gelijk blijkt. 1. p Dewijl hy de Wet van den Sabbath erkende Moreel-positijf / natuurlijk uyt de Discipline of onderwijsing der nature. 2. Dewijl hy q zegt / het niet te loochenen/ dat den Sabbath in 't Paradijs is ingestelt / en dat Godt zelfs Gen. 2. v. 3. den zevenden dag heyligde van den beginne/ hoewel hy geen gebodt aan Adam en zijn nakomelingen wilde erkennen. 3. Dewijl hy r bekende/ dat het betaamlijk was / dat de Christenen alle weereltsche affaires op des Heeren dag zouden verlaaten / en den zelven geheel toewyen tot Godts eer / en dat de Christenen niet min Godsdienstig behooren te zijn in des Heeren dag te vieren / dan de Jooden waren in haaren Sabbath te vyeren. 4. Dewijl hy s seght / dat het gebodt van des Heeren dag kan Godlijk genoemt worden / 1. of om dat de Apostelen dien bevestigden / zijnde verlicht / en aangeblaazen door den H. Geest / om die te ordonneeren. 2, Of om dat zy de Authoriteyt van Godt had-

k Ziet Rich Byefield of the Sabbath pag 223: &c.

l A treatise of the Sabbath with Mr. Byfields Aswer Mr. Breerewoods Reply

m a second Treatise of the Sabbath.

n Ley, Sunday a Sabbath.

o Ziet his first Treatise pag. 5 &c. second Treatise pag. 8.

p Second Treatise pag. 8.

q Breerwoods Reply pag. 63.

r First Treatise Pag. 47.

s Second Treatise pag. 20, 21.

hadden ontfangen/waar door zy waren bequaam gemaakt of bevoeght/ om
dat te doen. 3. Of om datse was toegewyt en geordonneert tot Godlijk ge-
bruyk / naamlijk tot den solemneelen Godsdienst ; soo dat het gebodt van
's Heeren dag (zegt hy) in dese opsichten Godlijk is. Ten darden, dat hy in
„ zijn schrift ongemeen verkeerde / en vremde stellingen had / als naamlijk *t* Frist treatise of the Sabbath pag. 11.
„ 1. *t* Dat de dienstknecht / wat aangaat de lichaamlijken arbeydt / enkelijk
„ onderworpen is aan zijn Meesters macht ; en dat hy in opsicht van lichaam-
„ lijken dienst is in een gelijke trap van onderwerping aan zijn Meester / als
„ de Os en Esel. 2. Dat kinderen zijn enkelijk onder haar Ouders macht / *v* ibid pag. 13.
„ gelijk het Vee onder haar eygenaars. *x* Dat een knegt is onder zijn Mee-
„ sters macht alleen om te dienen / en dat hy niet kan met recht eenigen arbeyt
„ doen / die zijn meester verbiedt / of iets nalaaten / dat zijn Meester gebied. *x* pag. 14
„ 4. *y* Dat indien 't vierde gebodt aan de dienstboden gegeven is / zy het niet
„ kunnen houden / voor zoo veel zy dienstknegten der menschen zijn / en dat *y* ibip pag.
„ Godts compassie en goetheyt zoo groot is/dat het daar niet mede accordeert/
„ aan den mensch zulken gebodt te geven/ 't welk hy door de boosheyt van an-
„ dere menschen niet kan houden sonder ongemak / dat is zonder scherpe straf. *z* pag. 26
„ 5. *z* Dat het oogh siende na ydelheyt / en de tong los gaande om te lasteren/
„ en te liegen / en de handt uytgestrekt om bloedt te storten / niet en zondigen. *a* pag 37
„ 6. *a* Dat op des Heeren dag te werken gewisselijk geen verbreeking van
„ Godts gebodt en is. 7. *b* Dat de bepaaling van den eersten dag der weeke / *b* pag. 42
„ om Sabbath te zijn, maar Ceremonieel is. 8 *c* Dat de Sabbath in opzicht *c* pag. 67
„ van zijn Moreele deel in de Woestijn op Sinai eerst een van de Tien altijdt
„ duurende woorden wierdt niet te vooren. 9 *d* Dat het door de politijke Wet *d* ibid pag.
„ van Moses de doodt was voor een mensch / zo hy in geval van noodzaak-
„ lijkheydt afgevaar/ van de plaats van zijn wooning op den Sabbath verder
„ ging dan een Sabbath-reys / dat is een myl. Dus blijkt genoch de verkeert- *e* Cap 27. 1 Boek pag. 307 &c.
„ heydt van dezen Sabbathbestrijder ; wy hebben in ons *e* Dispuyt over den
„ Sabbath zijn gevoelen van der dienstknechten onverbondenheydt aan
„ den Sabbath breedt wederlegt.

Tegen dit 't weerley schrift van Mr. Breerwood heeft Mr. Richard Byfield X.
geleerdelijk/en tot volle overtuyginge geschreeven. Zijn Broeder Nicolans By-
field was al in de ruste ingegaen / voor dat de boekjens van Mr. Breerwood in
't licht quamen ; hy stondt verwondert / als dezelve in druk quamen met zijn
Broeders antwoordt / dewijl hy van den ganschen strijdt tussen zijn Broeder
en Mr. Breerwood niets en had geweeten : merkende dan/ dat het eerste Trac-
tat vam Mr. Breerwood niet alleen tot zijn Broeders smaadt/ maar byzonder
tot krenking van de H. waarheyt strekte/zo heeft hy de volle wederlegging daar *f* The Doctrine of the Sabbath vindicated by Rich Biefield.
van ondernoomen/ en de gansche leere des Sabbaths treflijk beschermt/en gaf
't zelve in 't licht in 't jaar 1631. En noit is 'er op dat schrift geantwoordt. Doch
Breerwood is daar na noch door verscheydene wederlegt/ontrent het point van
de dienstknegten / maar niemant heeft zijn bescherming opt opgenoomen.

De Darde, die iets tegen den Sabbath schreef / was Dr. Prideaux, Professor XI.
der H. Theologie tot Oxford ; Dezelve deede een Latijnsche Oratie in de Aca-
demie (by gelegentheydt van de Promotie van ettelijken Doctooren van de
Theologie) en dat van den Sabbath / in 't jaar 1622, in welke hy de fonda-
menten van deze H. leere des Sabbaths zeer schuddede / en aan de losse party
occasie gaf / om den Sabbath te min te achten / en te heyligen. Dr. Heylin
zegt in zijn Historie van den Sabbath / dat die Oratie aan de meeste groot mis-
noe-

noegen heeft gebaart, en datse in 't licht gegeven zijnde aan *Mr. Richard Byfieldt* occasie gaf, om de Professor Prideaux te beschuldigen, als een zaajer van quade leeringen; De woorden van g Byfield waren eygentlijk deze. Nu waarom zouden zommige zich verstouten, te zeggen, en toegelaaten worden voort te zetten deze booze leere, tot bevlekking van onze vermaarde Kerk dat des Heeren Dag te vestigen op 't vierde gebodt is te veel neigen tot het Ioodendom? En dewijl Prideaux zulks gedaan had, zo citeert hy zijn oratie aan de kant; En hy voegt'er by; Dit legt ook een blaam op de Schotsche Kerk, dewelke leert, dat de heyliging van des Heeren dag is van Godlijke instelling, zo wel uyt kracht van 't Godlijk gebodt, gebiedende den zevenden dag in 't generaal te onderhouden, als uyt kracht van de Praktijke Christi, dewelke de kracht van een byzonder Godlijk gebodt heeft.

g Doctrine of the Sabbath pag. 161.

XII. In die Oratie van Dr Prideaux waren evenwel deze dingen op te merken. 1. Dat hy zegt, h dat wy op dien dag zo verre moesten onthouden van werk, als eenig werk een hindering zoude zijn voor de verrichting van zulke pligten, die als dan geboden zijn te doen. 2 Dat hy daar zegt, i Wat dan? zullen wy bevestigen, dat des Heeren dag gefondeert is op Godlijke Authoriteyt? voor mijn part (zonder iemants anders gevoelen te prejudiceeren) ik stem dat gevoelen zeer gewillig toe; hoewel de argumenten my niet aanstaan, waarmede dat gevoelen wordt onderschraagt 3 Dat men een van zeven dagen in Godsdienst besteede, is betaamlijk en gevoeghlijk, gelijk alle toestemmen, doch zy kunnen zo licht niet sien, dat het Moreel en altijdt-duurende is. 4 Ik ben niet voldaan met de naakte instelling van de Kerk, de welke also licht gebroken als gemaakt kan worden; 't welk absolutelijk te bevestigen van des Heeren Dag, ware al te onbedacht. 5 Dat hy zegt, een zaak is Godlijk, die een exempel in de Schrift heeft, *continuatâ ecclesiæ praxi, omni sæculo commendatum*, 't welk door de geduurige praktijk der Kerke in alle eeuwen is aangepreezen; Daar sijn eenige exempelen van de onderhouding van 's Heeren dag, waar op de Praktijk van de Kerk zich mach gronden. 6 Dat hy de reden van Suarez goedtkeurde, tot bewijs, dat de Kerk den dag niet mach veranderen; naamlijk, k om datse niet enkelijk hangt aan een borgerlijke of Kerkelijke ordinantie, maar aan de praktijk en expresse overlevering van de Apostelen, die ongetwijffelt door den H. Geest in alle waarheyt geleydt wierden. 7 l Dat hy zegt, dat deze dry dingen principaal beoogt sijn in die Godsalige pligten, die op desen dag ons sijn aangepreesen, of liever NB. ons sijn opgelegt geweest, door de handelingen en practijk der Apostelen, 1. Publijken dienst, in Prediken, hooren, en Avontmaal ontfangen. 2. Collecte voor den Armen. 3. Godsalige Meditatien. 4. Dat l een enkele en vergaande Ceremonie evengelijk soude sijn rangh hebben onder de Moreele pligten, die altoos verbindende sijn, schijnt (in 't eerst opsien) niet met reeden te bestaan.

h Sect. 8. pag. 38.

i Sect. 7. pag. 30. 31. In de Engelsche Oversetting.

k pag. 34. 35.

l pag. 37 38.

l pag. 11. 12

XIII. Deze Oratie is in 't Engelsch overgeset in 't jaar 1634. door Pet. Heylin, dewelke na zijn humeur een bittere voorreeden daar heeft bygevoegt, waar van hier na; alleen staat nu dit daar ontrent aan te merken, dat hy den Professor Prideaux verongelijkt heeft, zeggende in zijn l Voorreden, dat hy staande houdt, Voor eerst, dat de verandering van den dag alleen is een menschelijke en kerkelijke instelling, en dat hy zulks soekt te toonen, door de generale toestemming van allerley Papisten, en eenige groote Lutheraanen; en dan ten anderen, dat hy gevoelde, dat de Kerk noch de macht hadt, om den dag te veranderen; 't welk gelijk het blijkt valsch te zijn uyt de aangetogene

l The Translators priface.

gene woorden uyt die Oratie; zoo hebben m Twissus, en n Cawdrey en Palmer hem opentlijk in haar schriften verweeten/ en getoont 't ongelijk/ 't welk hy dien professor onbeschaamdelijk aandoet/ en zy verhaalen/ dat Prideaux op de Academie publijklijk heeft gezegt / en betuygt met groote hevigheydt (ziende/ zo men meynde / op het ongelijk van dezen Overzetter) Præsens Ecclesia nec debet nec potest mutare diem; De tegenwoordige Kerck mach, noch kan den dag niet veranderen.

m The Moralitie of the Fourth Command pag 91 &c. 224.

n Sabbathum Redivivum 4 part pag 471 478.

XIV.

Deze Oratie van Dr. Prideaux is onderzocht en wederlegt door Dr. Twissus, als mede de Voorreden; en hadde Twissus zo goeden gevoelen van Prideaux, dewelke noch leefde/ wanneer Twissus schreef / dat hy zeyde; o aangaande de noodzaaklijkheydt van mijn Consequentien, en de baarblijklijkheydt van uytdruklijke schriftuur-texten te vooren aangehaalt, dat laat ik de onpartijdige oordeelen, en aan niemant eer, dan aan Doctor Prideaux zelf, dewijl niemant bequaamer is te oordeelen van Consequentien, dan hy, als zijnde zo wel daarin ervaren; en ik ben wel verzekert van de onpartijdigheydt van zijn genegentheden; En hadden die schriften, die dit stuk des Sabbath behandelen, in de wereldt geweest, voor deze zijne Oratie, dewelke sint door druk is in 't licht gekomen, ik ben gereedt te denken, dat hy of plaats zoude gegeven hebben, aan 't geen in mijn oordeel schijnt de waarheydt te zijn, of hy zoude goede reden vertoont hebben, waarom hy 't zelve niet toestemde. En daarin is Twissus niet bedrogen geweest: want niet alleen heeft Prideaux in dat zelve jaar 1641 / als Twissus schreef / het nevens eenige Bisschoppen / en Doctoren der Theologie aangetekent / p als een verkeerde nieuwigheydt in de leer / en Discipline van de Engelsche Kerk/ onder andere/ dat eenige daar beschermt hebben, dat des Heeren dag door enkelijke Kerkelijke Constitutie wierdt onderhouden, en dat den dag veranderlijk is; maar hy heeft ook in 't laatst van zijn leven een Boek aan zijn wijf van de Conscientie geschreven / over eenige pointen van de Catechismus / 't welk na zijn doodt / in 't jaar 1656 is uytgekomen / waarin hy aldus schrijft; Met wat Conscientie kan zulks van 't volk gezegt worden (hy ziet op 't antwoordt van het volk / op 't voorleezen van 't vierde Gebodt in de Engelsche Liturgie / naamlijk / *Heer, weest ons genadig, en buyg onze herten tot onderhouding van dit Gebodt*) dewijl bekent is dat de dag is verandert, en de Precise onderhouding van de letter ons noodzaaklijk zoude achterwaarts brengen tot de onderhouding van den Ioodschen Sabbath? in de Sabbath zijn twe dingen aan te merken. 1. De dag. 2. en de rust. De dag, by analogie in 't gebodt geopenbaart, moet weezen een uyt zevene, volgens 't patroon van Godt gegeven; De rust is gestelt tegen zulke wereltschen arbeydt, als eenigsins mocht hinderlijk zijn, maar niet als of ze mocht tot allerley besigheden gebruykt worden, of doorgebracht in slaap, of ydelheydt, of dat gene, 't welk wy recreatie noemen, maar besteedt in werken van heyligheydt, om niet door ons zelven, of door iets 't welk ons raakt, te weeten bezigheden van ons ordinaar beroep, te worden afgetrokken, of verhindert. Deze rust moet altijdt genoomen worden voor Moreel; want een ieders Conscientie moet toestaan, dat Gode een openbaare Godsdienst toekomt, en dat die met meer solemniteyt dan de byzondere moet gepleegt worden; Dit kan niet geschieden zonder tydt en plaats, zo gestelt, dat de vergadering daar kan zeker van zijn: maar de pligt altijdt blijvende, is den dag veranderlijk, voornaamlijk by hem, die zich zegt te sijn een Heer van den Sabbath, *Math.* 12 *v.* 8, en daarom wel heeft mogen des Heeren dag stellen in dessels plaats. Deze dag wordt in de

o the Morality of the fourth Command. pag 237.

p Vid Essenii Vindicias pag. 296

handelingen der Apostelen bevestigt door haar onderhouding, en haar volgers hebben 't vervolgt, als van Godlijke instelling, in alle Kerken; 't welk zo lang staan moet, tot dat het ons brenge tot den eeuwigen Sabbath van de triumpheerende Kerk, *Heb.* 4 *v.* 10; wanneer wy dan zeggen op het voorleezen van dit Gebodt; Heer, neyg ons herten, om dit Gebodt te houden, is onze meyning, de Moraliteyt van dit Gebodt, welk is als een inlyving tot al de rest, niet als de dag der Jooden gestelt was, om te sijn de zevende van de schepping, maar gelijk ze verandert is by onze Zaligmaker, en de praktijk der Apostelen in opzicht van sijn heerlijke opstanding uyt de rust in 't graf, waar op de Joodsche Sabbath zag; zo dat de voorbeeldende Saterdag wel mach plaats inruymen voor den Zondag; voor welke verandering zo wie om een Gebodt roepen, die moeten leeren, dat voorbeelden allo goede bewijzen zijn in materie van order, als geboden in de Artikelen de Geloofs, de handelingen der Apostelen so Canonijk sijnde als de vier Euangelisten. Zo zien wy hier, dat Prideaux deze dingen vast-stelt 1 Dat het Vierde Gebodt leert, dat een van zeven dagen Gode moet geheyligt worden 2 Dat de Rust in 't Vierde Gebod geboden, Moreel is. 3. Dat die rust niet in werken van gemeen beroep, maar in pligten van Godsdienst publijk, en privaat moet doorgebracht worden. 4 Dat de Sabbath verandert is in 's Heeren dag, en dat door de Heere Christus. 5 Datse by de Apostelen is onderhouden, en van de volgende Kerk als van Godlijke ordonnantie. 6 Dat wy ook op 't vermaan van 't Vierde Gebodt der Wet moeten Godt bidden, dat hy onze herten wil neygen tot onderhouding van 't zelve.

XV. De Vierde, die in Engeland tegen den Sabbath geschreven heeft, naamlijk in 't jaar 1627, was eenen Thomas Broad, welke een [q] kort Tractaat van twee vellen papiers in 't Latijn daar over uytgaf, om te bewijzen, dat het heele gebodt van den Sabbath Ceremonieel is; zo breedt en zo los, en geheel op zijn Sociniaans handelde hy die zaak; zijn naam was Breed, en hy wees en leyde op de Breede weg, waar tegen Christus gewaarschouwt heeft. Wanneer daar na het Boek van Mr. Breerewood uytquam, (waar van boven) loosde hy Godt daar over, en hy ging noch twee andere Breeder Tractaaten schrijven, het eene van den Sabbath, of zevende dag, het andere van des Heeren dag, of de eerste der weeke; beyde in het Engelsch; en dat zondt hy aan verscheydene in schrift, eer het gedrukt was, op dat hy mocht verneemen, wat andere daar tegen mochten te zeggen hebben; hy liet het in zijn leven niet drukken; waar van de oorzaak schijnt geweest te zijn, dewijl den Aartsbisschop van Cantelberg (Abbot den voorzaat van Bisschop Laud) tot welken hy het bracht, om het te overleezen, en te approbeeren, niet wilde tot den druk verstaan, ongetwijffelt wegens de ergerlijkheydt van 't gevoelen, dat daarin bescheenint wierdt. [r] Twissus spreekt daar van aldus. Ik ben verzekert, dat *Bisschop Babington*, Bisschop *Andrewes*, Bisschop *Lake* accordeerden met *Dr. Bownde* en *Dr Willet*; en 't is wel bekent aan sommige, wat de voorige Artsbisschop van *Canterbury* in het aangesicht van *Mr. Broad* beleedt, als hy quam om hem te bewegen, tot het laaten drukken van een twede Boek aangaande den Sabbath. Wat Bisschop van onze Kerk kunnen onse partyen noemen, wiens lof is onder de schrijvers van dese eeuw, die sijn gevoelen geopenbaart heeft in tegenstelling van *Bound* en *Willet*?

[q] Tractatus de Sabbath Auth. Thoma Brodæo Anglo.

[r] the Morality &c, pag. 170

XVI. Tegen Mr. Broads Boek, byzonder tegen 't geen niet gedrukt was, heeft George Abbot [s] geschreven, lang voor dat d'andere Antisabbatarissen, White,

White, Heylin, en Dow (waar van hierna) tegen den Sabbath haar boe- 2. An'answer to two treatises of Mr. Broads.
ken lieten drukken; Doch hy en heeft het niet uytgegeven / en ongetwijffelt
niet eer kunnen gedrukt krijgen / voor 't jaar 1641; waarom hy dan ook op
die andere Sabbath bestrijders haar argumenten aldaar geantwoordt heeft;
hy heeft het heele schrift van Mr. Broad in het zijne ingevoegt / en op elk deel
zijn antwoordt gezegt. Men heeft ook allesins gemeynt / dat Bisschop Lake
zijn Theses, waar van boven gesprooken is / waren expres gestelt tegen Mr.
Broad. Dit is zeker / dat de gezonde leere van den Sabbath noch / door al wat
door die vier genoemde schrijvers daar tegen was opgestelt / niet zeer gekrenkt
was / te meer dewijl in die tijdt / na 't Boek van Dr. Bound noch verscheyde
bondige en smaakelijke schriften / over de Theorie en over de praktijk des
Sabbaths zijn uitgekomen / als onder andere van deze vier schrijvers / Ioh.
Dod, Rob: Cleaver, Edw. Elton, Ioh. Sprint, welke laatste eenige Arti-
kelen zeer klaar heeft opgezet / en geleerdelijk verhandelt / om te bewijzen
't nodig gebruyk voor den Christelijken Rust-dag, of dag des Heeren; het zel-
ve is in 't Neerlandts vertaalt / en komende zo in handen van Ioh. Lamotius,
Predikant van 's Gravenhaag, heeft dezelve het laaten drukken / in 't jaar
1625 / en dediceerde het zelve aan Mr. Ewout Teeling, Ontfanger Gene-
raal van Zeelandt; en 't is wederom herdrukt tot Utrecht in 't jaar 1657
by Ioh. van Waasberge.

Het Tweede Kapittel.

Hoe den Sabbath en 's Heerendag is bestreden, en onderdrukt
door den Arts-Bisschop *Will. Laud.* inzonderheyt door te
wege te brengen, dat er uyt 's Konings Karels Naam een
grouwlijke Declaratie, slimmer dan die van Koning Jaco-
bus wel eer, uytquam, van datmen op 's Heeren dag vrye-
lijk mocht speelen, dansen, kermissen houden. Wat
zijn oogmerk was door deze Declaratie: hoe hy alle de Lee-
raars geboodt, dezelve in haar Kerken af te leezen, suspen-
deerende en verstootende alle, die zulks Conscienties hal-
ven weigerden te doen; Doende dit alles met publijke schrif-
ten beschermen door ettelijke Leeraars van zijn cabale; en
onderdrukkende, en bitterlijk vervolgende de gene, die
hem in dezen, en in andere verdervingen van de Kerk, tegen-
stonden door schriften. En hoe hy eyndelijk wegen dezen
zynen boozen handel, nevens andere grouwelen, door
't Parlament van Engelandt is beschuldigt, overtuygt, en
veroordeelt.

DE hevigste strijdt over den Sabbath en 's Heeren Dag is begonnen in 1
't jaar 1633, wanneer Koning Karels Declaratie uytquam voor spel en

vermaak op dien dag/ en dezelve den Predikanten opgedrongen wierdt/ om die publijk voor te leezen/ en dewijl Guilielmus Laud Aarts-Bisschop van Cantelberg daar van de voornaamste / ja eenige Autheur geweest is/ zo zal het nodig zijn / dat wy deze Historie hier ophaalen / gelijkze met veele documenten en bewijzen / door order van 't Parlament / is beschreven [a] door William Prynne Rechtsgeleerde. Dezen Laud was een man van zeer geringe afkomst / doch quam allengskens tot de hoogste waerdigheden ; wanneer den Aarts-Bisschop Abbot stierf / wierdt Laud door den Koning / van Bisschop van Londen, gemaakt Aarts-Bisschop van Cantelberg , Primaat en Metropolitaan van heel Engelandt / en Cancelier van de Academie van Oxford.

[a] in een Boek, genaamt, Canterburies Doome

II. Dezen mensch had een desseyn / om de Gereformeerde Religie te verbasteren / en te schikken na de Paapsche vorm ; gelijk hy dan ingebracht heeft veele Paapsche Ceremonien / superstitien / schilderyen / en boeken ; hy heyligde en weyde de Kerken / Kerkhoven / en Capellen op de Paapsche wyze / etc. Hy liet Paapsche boeken inbrengen / drukken en mainteneeren ; Hy vervolgde / die zich zeer tegen de Papery en tegen desselfs wasdom stelden ; hy verhoogde tot de hoogste Kerkelijke ampten verscheyde Theologanten / die de Papistery en Armenianery zeer toegedaan waren; onder andere eenen Richard Montague, die verscheyde Paapsche boeken schreef / beschermende Altaren / offeranden / etc / en trachtende Romen met ons te verzoenen. Doch dat alles overslaande kome ik tot de zaak.

III. Dezen Aarts-Bisschop was een groot vyandt van den Sabbath/ niet alleen in zijn praktijk / als die op den dag des Heeren placht in de zoomer te speelen met de bollen / en te zijn in wereltsche bezigheden / maar ook in de Theorie / en dat zo zeer / dat hy niet konde verdraagen de gene / dewelke de leere van den Sabbath Conscientieuselijk betrachteden / of die de Sabbath-schending amptshalven trachteden te hinderen. Wanneer hy noch maar Bisschop van Londen was / maakte hy een querel tegen [b] den Lord Mayor van Londen, Sir. Nicholas Rainton , wegens dat hy een appel-wijf verboodt / op des Heeren Dag appelen te verkoopen binnen 't Kerkhof van Paulus Kerk / dreygende / over hem aan de Koning en aan den raadt te klaagen / wegens het usurpeeren van zijn jurisdictie / en hem zeggende / zy zoude daar op den Sondag appelen verkoopen / niet tegenstaande zijn bevel in tegendeel / hy straftese dan / zo hy dorst ; gelijk hy mede zich kantede tegen een andere Lord Mayor van Londen, Richard Deane, dewelke gaf een order tegen de Sabbathschenders/ dewelke aldus luydde ; [c] Dewijl ik door geloof-waerdige onderricht ben , dat (niet tegenstaande daar verscheyde goede wetten zyn uytgegaan , om den Sabbathdag heylig te houden , volgens 't expresse gebodt van Godt Almachtigh) verscheyde inwoonders en andere persoonen van deze stadt en andere plaatsen, niet behertigen haar pligt ontrent Godt en zyn Majesteyt , of zijn wetten , maar in verachting van die alle gemeynlijk en uyt gewoonte grootelijks den Sabbath ontheyligen , in koopen , verkoopen , en venten van haar waaren op dien dag , om haar private winst ; Dat ook voerluyden , sleepers , waterdragers, veerlieden, en verscheyde andere in haar ordinare beroep werken ; van gelijken dewijl ik verder geinformeert ben , dat wijnkoopers , tappers , tobak- en sterke-drank-verkoopers den Sabbathdag grootelijks ontheyligen , door volk op dien dag in haar huyzen te laaten zitten drinken , en dat ook verscheydene door te vloeken en te zweeren , en diergelijk quaade gedraaging, zich misgaan regel-recht tegen 't uytdruklijk gebodt van Godt Almachtig , tegen zyn Maje-

[b] Canterburies Doom pag 132

[c] ibidem pag 133

Majesteyts wetten in dezen, en tegen alle goede Regeering; zo is 't dat ik tot Re-
ormatie van dezen, hier door begeere, en in zyn Majesteyts naam strictelijk
bevecle alle zyn Majesteyts lieve onderdaanen, wie zy ook zijn, ook alle Con-
stapels, en alle andere Officieren, datse J. S. den brenger deses bystaan, en hul-
pe bieden, in uyt te vinden, en aan te vatten alle een ieder zodanige, die in ee-
nige fouten van die slach zullen bevonden worden te overtreden, en haar voor
my te brengen, of voor eenige andere van zijn Majesteyts vrede-richters, om
op alle zulke zaaken, als haar zullen tegengeworpen worden, te antwoorden,
en om goede verzekering te stellen voor haar goede gedraaging in het toeko-
mende; waarin feylt niet, zo als gy, of iemant van u zal antwoorden op zyn
perikel. Gegeven den 20 *April*, 1629. Hier uyt bleek / hoe zelfs by de Re-
genten 't gebodt en de leere van den Sabbath toen noch recht behertigt wier-
den. Doch den Aartsbisschop toonde zich hier over misnoegt / zeggende /
zijn juridictie wierdt daar benadeelt.

Byzonder nam hy qualijk / dat den Heer Opperrichter van Engelandt / IV.
[d] Sir. Thomas Richardson, en Baron Denham hadden in 't jaar 1633 den [d] ibid pag. 128 &c.
19 Maert een order gemaakt / waar door zy teenemaal verboden in 't Landt
van Summerset, alle Kermissen / op de Dorpen / dewijl zy bevonden / dat
op dezelve zeer veel ongeregeltheden / vechteryen / moorderyen / bloedtstortin-
gen / dronkenschap en hoerery geschiededen / en ook toen verscheydene in
hechtenis waren / wegens 't voormoorden van bastaardt-kinderen / die op die
Kermissen / en Feestdagen geteelt waren; en was die order in geschrifte ook
gebracht tot ieder Leeraar / met last / om die jaarlijks in haar Parochie-Kerk
op den eersten zondag in February / en ook op de twe Zondagen voor Paas-
schen af te kondigen. Doch den Aartsbisschop was hier zeer moejelijk over /
aan d'een zyde / dewijl hy niet wilde lijden / dat de Kermissen / of Feestdagen
van Kerk-inweying / die gemeenlijk op des Heeren Dag gehouden wierden /
zouden afgeschaft / en wechgenoomen worden; anderdeels dewijl de afkon-
ding van die order geschiedt was door de Leeraars in de Kerk / 't welk hy
aanzach / als een surpatie van den Bisschops Kerkelijke macht / en als een on-
gelijk aan de Kerk; Dies klaagde hy over die Richters / en over die order aan
zijn Majesteyt / en verkreeg van dezelve een Commissie aan eenige Theolo-
ganten in dat landt / en aan Bisschop Pierce, om te onderzoeken na de wijze
van afkondiging van die Order in de Kerken / en wat daar in gedaan was /
en hoe zich den Heer Opper-Richter Richardson daarin gedragen had; en
voorts een herroeping van die Order. En daar na bragt hy te weege / datter
uyt 's Konings Naam een Declaratie uytging / van datmen op des Heeren
Dag wel mocht spel en recreatien hebben; en hy deed'er in 't eynd eenige toe-
voegsels van zijn eygen by / aangaande de Kermissen en Feesten van Kerk-in-
weying / ziende op de order van den Richter Richardson, die ze verboden had.

Den inhoudt van die Declaratie was; Dat gestrengelijk aan alle Baljuws / V.
Richters / en Officiers verboden wierdt / te verhinderen aan 't volk de Re-
creatien op des Heeren Dag, na de namiddags Godsdienst, of na het leezen
van 't gemeene-gebede-boek. Dat ons goede volk (dit waren onder andere de
woorden) niet geturbeert, verhindert of gediscourageert werde van eenige
geoorlofde recreatien, van dansen, 't zy mannen of vrouwen, het boogschie-
ten, het springen, overspringen, of eenige andere zulke onnozele vermaa-
king, noch van May-spellen, Pinxter-bieren, en dansen met opsteeking der
handt, en met vermomtheydt, en van 't opstellen van Mayboomen, en ander

spel, dat daar by gebruyklijk is, en dat de vrouwen zullen verlof hebben, om meyen te dragen na de Kerk, om die te vercieren na haar oude gewoonte; Ook wierdt 'er by gedaan, dat het des Konings uytdruklijke wil en wel gevallen was, dat de boeren-Kermissen, en Feesten van de inweying der Kerken 't zaamen met andere Feesten zouden onderhouden worden, &c.

VI. Deze Declaratie wierdt uytgegeven den 18 Octob. 1633; En zy was byna dezelve, die Koning Jacobus den 24 May 1618 had uytgegeven; maar dat was in der daadt tegen zijn eygen Proclamatie van 't jaar 1603, en tegen zijn Raadt, dien hy schriftelijk en opentlijk aan zijn Zoon Hendrik gegeven had, waar van wy, boven gesproken, en de woorden aangehaalt hebben; En hier is opmerkelijk, 't geen Thomas Gataker van Koning Jacobus verhaalt, naamlijk, dat wanneer hem zyn werken nu even gedrukt en treflijk ingebonden ter handt gestelt wierden, eer noch eenig exemplaar in 't openbaar quam, en hy bygeval zijn oog sloeg op deze Declaratie, welke niet wel scheenen te passen (zegt g Gataker) op zo een voorzichtig en wijs Prins, zo heeft hy dat met zijn eygen handen in groote verontwaerdiging uytgerukt, en in stukken gescheurt, gestrengelijk gebiedende, datmen het zelve zoude doen in alle de exemplaaren, en neemen het daar uyt; 't welk daarom ook in geen van dezelve gezien wordt; Dit heeft zijn Zoon Koning Karel wel geweeten, en evenwel leende hy hier zijn Authoriteyt, op des Aarts-Bisschop aanhouding, om de Sabbatschendig zo genoegzaam te gebieden; 't welk ook was regelrecht tegen zijn wet, gegeven in het eerste jaar zijner regeering 1626, aangaande de heyliging van des Heeren Dagh, die ook h boven te leezen is.

f pag 93. Kap. 10 ss 6. 7.

g A discours Apologetical against William Lilly. pag 15

h Kap. 10 v. 8 pag. 94

VII. Hier wierden de jaarlijksche Bacchus-Feesten, de Kermissen, of Feesten van Kerk-inweying wederom geboden, de welke in 't eerst gebonden, en alleen voorgeschreven zijn door de besluyten van Paus Felix, en Paus Gregorius, welke i Gratianus aldus verhaalt; De Feesten van Kerk inweyingen, Bisschoppen en Priesters, moeten alle jaar gevyert worden; de Heere heeft zelfs een exempel gegeven, komende op het Feest der inweying des Tempels, &c. Geen andere ordonnantien, dan van deze k twee Pausen kunnen 'er bygebracht worden; Die Feesten van inweying genaamt Kermissen of liever Kerk-missen, alzo zy van 't volk in enkele Bacchus-Feesten zijn veranderd, zijn zelfs van l Paussen, Nicolaus de Clemangiis, en andere aangezien als nodig afgeschaft, de welke daar tegen ook uytnemende uytgevaaren hebben; Koning Hendrik den Achtsten heeft ze in 't jaar 1536 veel afgeschaft, m als de occasie van veel ledigheyd overdaadt, en baldaadigheydt, en verderffelijk voor de zielen der menschen waarom zy dan alle wierden ingebonden tot den eersten Zondag in de maandt van October, en verboden, die op eenigen anderen dag te houden. En daarna wierden ze geheel afgeschaft, en vernietigt ten tijde van n Eduard de zesde; Doch onder de Regeering van de Koningin Maria wierden ze door de bestiering van den Cardinaal Reginaldus Polus met dit besluyt weder ingevoert. Op dat op de Hoogtyden van de inweyingen der Kerken, (die wy na de oude gewoonte van dit rijk over al op den eersten Sondag van de maandt October willen gehouden hebben) wechgenoomen worde de profaane en ongodsdienstige gewoonte van 't gemeene volk, van ydele vertooningen te doen, brasseryen, danseryen, en andere diergelijke dingen aan te richten, zo stellen wy, dat de Bisschoppen vlijtig toezien, dat voortaan niets zodanigs op dien dag of op andere Feestdagen geschiede: maar dat het volk devoot bezich zy, in de Godlijke diensten te hooren; maar datse de ongehoorzaame door Kerkelijke Censuren,

i De Consecratione Distinct. 1.

k Vide Surium Tom. 2 pag. 382

l De Novis Celebritatibus non instituendis

m ziet Fox Acts and Monum:

n Statute of 6 Ed. 6. c. 3 of holy dayes.

suren, en andere remedien van rechten, ook zo 't nodig zal zyn, de hulp van o Aretius problem. loc. 126 De Enææmis.
den wereltlijken arm ingeroepen hebbende. bedwingen: o Een van onze
Theologanten bestraste aldus deze Bacchus Feesten; Heden worden die
Feesten van Kerk inweying ingestelt; dan wordt den gantschen dag gedron-
ken, gedanst, dartele gezangen gehoort, alle welke dingen meer smaaken
na een Feest van Bacchus, door zyn Priesters te vyeren, dan na de Godzalige
Oudtheydt van 't Christendom. Nochtans bracht dezen Aarts-Bisschop
deze Kermissen weder in / en bevestigde die door deze Declaratie. VIII.
Deze Declaratie is enkel door middel van dezen Aarts-Bisschop uytgege-
ven / hoewel op de naam van de Koning; hy had / om zich hier in te recht- p Canterburies Doom pag. 143
vaerdigen / p indien hy op eenige volgende occasie daar over mocht beschuldigt
worden / Ex post facto, deze navolgende last daar toe verkregen / zijnde zon-
der eenigen Datum / en geschreven door zijn eygen handt. Koning Karel.
Canterbury; bezorgt, dat onze Declaratie aangaande de Recreatien op des
Heeren dag na het Avont-gebedt. gedrukt worde; maar dat hy zekerlijk de
principale Autheur van dit drukken was / bleek te meer uyt zijn eygen handt-
schrift; welke aldus luydde; q Zyn Majesteyt heeft my geboden te bezorgen, q ibidem
dat de Declaratie aangaande geoorlofde spellen op des Heeren Dag mocht ge-
drukt worden; De beweegredenen daar toe waren. 1. Een generaal en super-
stitieus gevoelen opgevat van dien dag. 2. Een boek gemaakt door *Theophilus*
Brabourne, in 't jaar 1628, 't welk het Joodendom in brengt op Christen-gron-
den, en veele verkeert. 3. Een groote ontsteltenis in 't Graafschap van Somer-
set, op het verbieden van de boeren-kermissen, en dat in de zuurheydt van
die opinie; 4. Het exempel van zyn Koninklijke Vader, op diergelijken oc-
casie in Lancashire.
Het oogmerk 't welk Laud had / in die Declaratie te doen drukken / was. IX.
1. om des Heeren Dag in kleynachting te brengen / 2. om de Kerk-missen
te doen bestaan. 3. om door dat middel alle de Leeraars / die des Heeren
Dag / als van Godt geboden / wilden geheyligt / en als dan gerust hebben /
uyt te stooten uyt de bediening / of haar Conscientie te debaucheeren. 4. om
voor te komen / dat het Request van de Richters van Somersetshire, tot weg-
neeming van alle de Kermissen / by de Koning geen ingang zoude krijgen.
5. om tegen te gaan de order / die den Heer Opper-richter Richardson gege-
ven heeft tegen de Kermissen; 6. om de weg te baanen tot de Censure van
Mr. Prynne, de welke beschuldigt was wegens zijn r boek tegen de Comedien r Histriomastyx ziet boven pag. 148 504 505 507
en Comedianten / waar in hy de vermengde danssingen / spellen / en tijdt-
verdrijven op des Heeren Dag overhaalde; Die twe laatste eynden bleeken;
dewijl even na de uytgeving van die Declaratie / den voornoemden Richter
door hem geroepen wierdt voor den Koning en de Heeren van den Raadt-tafel
wegens 't geen hy gedaan had tegen die Kermissen; alwaar hy hem niet
alleen zeer daar over beschrobde / en bedreygde / maar ook te wege bracht / dat
hy zijn ampt verloor / en in plaats van dien een gering ampt ontfing; en de-
wijl hy zelfs in de informatie tegen Mr. Pryn genoomen / deze Declaratie
daar toe by bracht / en zo te wege bracht / dat hy zijn eerste Censure kreeg in
de Starre-kamer; Van zijn twede Censure zullen wy terstondt hooren.
Zijn byzonder oogmerk was / om deze Declaratie voor 't spel op 's Heeren X.
Dag / te maaken een instrument / om alle Conscientieuse Predikende Pre-
dikanten door 't gansche Coninkrijk te verstrikken / de mondt te stoppen / te
suspendeeren / en uyt te roepen / om zo by trappen te beter in te brengen de pa-
pery /

pery / onwetenheydt / en Prophaniteyt: want hy geboodt alle Predikanten
deze Declaratie in persoon voor te leezen in haar Kerken / ter tijdt van den
Godsdienst; en die Conscienties halven weigerden die te leezen / wierden door
des Aarts-Bisschops byzondere bestiering van haar dienst en Tractement
gesuspendeert / geexcommuniceert / gequelt in 't Hooge-Commissie-hof / en
zommige der zelve wierden gevonnist en berooft van al haar levens middelen /
wegens deze voorgewende misdaadt / hoewel tegen geen Wet of regel van
Godt of de menschen. Hy sondt verscheyde artikelen van instructien in zijn
Majesteyts naam / hoewel door hem zelf gemaakt / aan alle de Bisschop-
pen / die onder hem waren / dewelke daar van alle jaar rekenschap aan hem
mosten geven in geschrifte; waar van desc een was / Dat zy zouden onder-
zoeken, of de Declaratie voor de spellen in elke Parochie-Kerk was afgekon-
digt geworden door de Predikant? En hy gaf haar order, alle die gene te
excommuniceeren of te suspendeeren, dewelke weygerden de zelve te leezen;
gelijk bleek uyt Bisschop Wrens rekenschap en antwoordt / aan den Aarts-
,, bisschop gezonden / den 17 Decemb. 1636; dewelke aldus begon; inde Naa-
,, me Godts Amen / een rekenschap aangaande de Koninklijke instructien /
,, gegeven door des Konings voortreffelijkste Majesteyt / aan den aller-eerwaer-
,, digsten Vader in Godt William Laud, Archbisschop van Cantelberg, zijn
,, genade / primaat / en Metropolitaan van geheel Engelandt / belangende
,, de Orders / te onderhouden door alle de Bisschoppen van die Provincie;
,, op de verscheyde Artikelen van welke instructien / ik Mattheus, Heer Bis-
,, schop van Norwich, aldus ootmoedelijk en in order antwoorde..... op de
,, 12 Artikel. Dat ik op onderzoek in mijn visitatie / of de Declaratie van
,, des Konings Majesteyt voor de geoorlofde spellen zy afgekondigt geweest?
,, bevondt / dat het in zeer veel plaatsen van deze Diocese niet geschiedt was;
,, hebbende dan ontrent zestigh van die boeken van 't spel by de handt / deed ik
,, die voorstellen aan zulke persoonen / daar ik meest aan twijfelde; maar de
,, meeste van die weygerden de zelve af te kondigen / en wierden wegens haar
,, weygering gesuspendeert; doch verscheyde beloofden zich te conformeeren /
,, en wierden zo geabsolveert; Zo dat'er in de heele Diocese (bestaande uyt
,, vijftien hondert Clerici) niet boven de twee-maal vijftien geexcommuni-
,, ceert of gesuspendeert zijn / zommige wegens hardtnekkigheydt / datse wey-
,, geren te verschijnen / zommige wegens obstinaat weygeren van des Konings
,, Declaratie af te kondigen.

Deze Declaratie was een groote strik voor de Leeraars; eenige preekten
'er tegen / en wilden de afkonding niet doen; zommige lieten die doen door
een ander / die een ruymer Conscientie had; Doch dat konde niet gelden /
den Arts-bisschop wilde / dat elk Predikant in persoon die zoude afleezen;
eenen had die couragie / en gauwigheydt (zoekende aan een zijde zijn Conscien-
tie te bewaaren / en aan d'andere zijde by de gemeynte te blijven / en den schop
niet te krijgen / wegens 't niet leezen van de Declaratie) dat hy na de Predi-
katie die Declaratie van den stoel aflas / gelijk de order van den Aarts-bis-
schop mede bracht / en toen zeyde hy tot zijn toehoorders; gy hebt des Konings
en der Bisschoppen gebodt gehoort / hoort nu verder Godts gebodt / en zo las
hy haar het vierde gebodt der Wet voor / Gedenkt des Sabbathdags, dat gy
dien heyliget, &c. De beste Leeraars geraakten door dit-spel-boek in
quaadt spel en verdrukkingen / om datse de handt niet wilden hebben / in
die ontheyligingen van des Heeren Dag door die vleeschlijke vermaaklijkhe-
den

den en tijdt-verdrijven / en niet dorsten helpen stijven die schriklijke boeren-kermissen / Kerk-bieren / en Pinxter-bieren / en diergelijke / welke meest op den dag des Heeren vielen ; dies wierden zy van haar dienst geschort door de Bisschoppen / doch door byzonder toedoen en ordre van den Aarts-bisschop / waar van ik hier eenige exempelen zal verhaalen.

Dry Predikanten in 't Graafschap van Kent, Mr. Richard Culmer, Mr. John Player, Mr Thomas Hieron wierden door order van den Aarts-bisschop geciteert voor zijn Vicaris Generaal / wegens 't niet leezen van 't Boek voor de spellen van 's Heeren Dag / en daar na wierden zy alle dry daar over gesuspendeert van haar Predikdienst / en Tractement / in de Consistorie van den Aarts-bisschop ; Zy gingen korts daar-aan na Lambeth tot den Aarts-bisschop / verzoekende hem gezamentlijk om absolutie van deze onrechtvaerdige suspensie ; Doch hy haar Request leezende / en verstaande de oorzaak van haar suspensie / wegens het niet leezen van die Declaratie / gaf haar dit peremptoire antwoordt ; indien gy niet weet, hoe te gehoorzaamen, zo weet ik niet, hoe te geven ; waar op zy zo dry heele jaaren en zeven maanden gesuspendeert bleven / zo dat het haar niet toegelaaten wierdt / te Prediken / of haar volk te onderwijzen / tot haar groote droefheydt ; en de inkomsten van haar Tractement wierden toegeeygent tot het onderhoudt van gedebaucheerde onstichtelijke parochy-preekers / die zelden preekten. En hoewel Mr. Culmer verscheydemaal van de voornoemden Aarts-bisschop verzocht / dat hy zijn suspensie wilde wechneemen / zo weygerde hy dat doch / en noemde hem een wederspannige / zeggende / zy zoude blijven ; en zo bleef ze / terwijl hy hem zelven / en zijn wijf / en zeven kinderen had te verzorgen / tot dat de Schotten inquamen / en toen absolveerde hem de Aartsbisschop / meer uyt vreeze van den Schotten / dan uyt goetwilligheydt ; zo dat hy met recht mocht zeggen / grooten dank, goede Schot, voor zijn vryheydt

Mr. Thomas Wilson, een vroom en geleert Predikant (daarna een van de Vergadering der Theologanten) wierdt van den Aartsbisschop tot Lambeth tot zich ontboden / die hem vraagde / of hy publijklijk het boek van de spelen gelezen had in de Kerk ? En antwoordende neen / zo zeyde den Aartsbisschop daar op ; Ik suspendeere u voor altydt van uw ampt, en Tractement, tot dat gy het leest ; waar op hy gesuspendeert was / en zijn Tractement vier jaaren lang aan een ander gegeven ; waarna hy door middel van den Aartsbisschop gebracht wierdt tot het Hoog-Commissie hof / alwaar tegen hem proces gemaakt wierdt / wegens het niet leezen van 't genoemde boek / tot zijn groote kosten en quelling. XIII.

Eenen Hendrik page, een Godzalige vicaris / was aangeklaagt aan den Aartsbisschop / dat hy schandaleuze en smaadelijke woorden op den Preekstoel en elders gesprooken hadt / byzonder over 't vierde gebodt ; dat hy tot verachting van des Konings Declaratie / aangaande de geoorloftheydt van recreatien op Sondagen en heylige dagen / na den tijdt van den Godsdienst / deze woorden daar over ge-uyttet had ; is 't niet alzo geoorloft te trekken aan een wagen-touw / als aan een klok touw op den Sabbathdag ? Is het niet alzo geoorloft voor een wever zijn spoel te schieten op een Sabbathdag / als dat een mensch zijn boog neemt om te schieten ? En is het niet alzo geoorloft voor een vrouw / te spinnen aan haar wiel / of voor een man te gaan ploegen / of rijden / als voor iemant op een te gaan dansen dien duyvelschen ronden-dans / waar op den Aartsbisschop order gaf / om hem XIV.

te verbolgen in 't Hooge-Commissie huys / wegens het weygeren van die Declaratie te leezen / en wegens het uytdrukken van zijn quaadt-keuren van de zelve.

XV. Noch een remarkabel exempel zal ik by-brengen van Mr Laurens Snelling, een eerwaerdig / vroom / geleerdt Predikant / dewelke van zijn Predikdienst en Tractement geschort / en geexcommuniceert wierdt / en korts daar aan in 't Hooge Commissie-hof gebracht wierdt / en daar gevonnist / van zijn Tractement berooft te worden / verliezende de inkomste daar van volle vier jaaren lang / alleen wegens het weygeren van het leezen van deze Declaratie
,, voor 't spel. Hy pleytede tot zijn eygen bescherming met de Wet van Godt /
,, en van het Koninkrijk / en met de Authoriteyt van Concilien / Oudtva-
,, ders / en allerley-laater schrijvers; Hy zeyde / dat de Declaratie zelfs niet
,, scheen te zijn van zijn Majesteyt / hoewel in zijn Naam uytgegeven / dewijl
,, zy niet in eenig hof geregistreert was / noch onder zijn groot zegel uytgege-
,, ven / gelijk alle proclamatien en brevetten zijn / die in de Kerken moeten ge-
,, leezen worden / dat'er gansch geen gebodt van den Koning was / datse door
,, iemant in de Kerken / veel min door de Predikanten zoude geleezen worden;
,, dat'er geen straffe gedreygt / noch voorgeschreven wierdt / wegens 't niet
,, leezen van de zelve; Dat'er geen Authoriteyt gegeven was aan Aarts-bis-
,, schoppen / Bisschoppen / Hooge gecommitteerde / of eenige andere persoo-
,, nen / om eenig Predikant te beschuldigen / te suspendeeren / of te straffen /
,, wegens het niet leezen van de zelve; en dewijl 't een enkel borgerlijke / niet
,, Kerkelijke Declaratie was / niet opgelegt door eenige Kerkelijke Canon of
,, Authoriteyt / maar alleen wereltlijke / dat dan geen Kerkelijke Richters
,, daar van kennis konden neemen / veel min eenige Kerkelijke Censure daar
,, over opleggen / inzonderheyt in het Hoog-Commissie hof / dewijl het geen
,, misdaat is / die begrepen is in de Ordonnantien van 1. Elisab cap. 1. of
,, in des Konings Kerkelijke Commissie, waar door de Hooge Gecommitteer-
,, de zitten / en zoo niet kunnende voor haar judicature geroepen worden. Alle
,, welke pointen hy in zijn antwoordt en bescherming stelde; maar den Aarts-bisschop gaf order / datmen zijn antwoordt of bescherming / zoo als hy het aanboodt / niet zoude aanneemen / zeggende opentlijk in 't Hof; Dat al wie sulken bescherming soude maaken, als hy gedaan had, de selve voor zijn aangesicht verbrandt zoude worden, en dat hy voor sijn moeyte vast geset soude worden. Veele andere exempelen gaa ik voorby.

XVI. Hier is te zien 't grootste en wonderbaarste exempel van daadlijke en vinnige bestrijding van den Sabbath-leer en Sabbaths praktijk / die ooyt in de werelt gesien is. Hier blijkt / wanneer de Sabbath bestrijders macht in handen krijgen / wat zy al doen derven. Dit opende de monden van veele / die den Sabbath te vooren altijdt in hooghachting gehouden hadden; den Aarts-bisschop geraakte zeer in den haat van vroome en verstandige; dies vondt hy goedt / eenige van zijn cabale en creaturen te gebruyken / om deze Declaratie / en alle de gevolgen van dien te justificeeren; en zo quamen hem hier ter handt / en ter bescherming ettelijke geleerde lieden / dewelke beschermden en die Declaratie / en het afzetten van veele leeraars / die wegens Conscientie weygerden de zelve af te leezen voor den volke. Doch die hebben 't zo niet kunnen uytwerken / of den Heere den Sabbaths / de groote Wetgever maakte dezen Aartsbisschop / en alle zijn voorspraaken / en kerkelijke en politijken te schande; gelijk wy nog zullen verhaalen. Zijn beschermers in dit stuk van den Sabbath

en

en van de Declaratie voor de recreatien op den Sabbath/ met de gevolgen van dien/ waren deze zeven/ Edmund Reeve, John pocklington, Petrus Heylin, Franc. White, Christopher Dow, Gilbert Ironside, en David Primerose, van den eersten zal ik hier een woordt of twee zeggen / zullende in 't breede spreeken van de zes andere / in 't vierde vijfde en zesde Kapittel. Dien Edmund Reeve heeft een ſ boek geschreven / waarin hy des Konings Declaratie voor 't spel ten hoogsten verheft/ wegens desselfs Godzaligheydt / noodzaaklijkheydt/ en nuttigheydt; behalven dat hy daarin veele Paapsche dwalingen en ketteryen staande houdt; alles / om dezen Aartsbisschop in eere te houden.

ſ Communion boot Catechisme expounded pag 90 &c.

XVII.

Dezen Aartsbisschop had dry mannen in Engelandt / die hem in alle zijn desseynen / om Arminianery en Papistery in te voeren / en den Sabbathdag geheel onder de voet te brengen / kloekelijk tegen-stonden / en aan gansch Engelandt bekent maakten / naamlijk een Doctoor in de Medicijne John Bastwick, een Rechtsgeleerde Mr. William Prynne, en een Theologant / Mr. Henry Burton; doch den Aartsbisschop vervolgde haar alle dry te gelijk/ brengende haar in de Starrekamer, doende haar wegens haar schrijven tegen hem in de gevankenis zetten / verhinderende/ datse of geen antwoordt konden geven op haar beschuldigingen / door dien men haar pen en inkt en papier weygerde / of hebbende een antwoordt opgestelt / dat het niet geleezen noch aangenoomen wierdt / waar op zy dan / na zijn begeerte gevonnist wierden/ dat beyde haar ooren op het schavot zouden af-gesneden worden / en dat noch daarenboven Mr. Pryn gebrandt-merkt zoude worden op beyde zijn wangen / 't welk ook alzo is uytgevoert / en zy wierden toen voorts tot een eeuwige gevankenis gecondemneert; eerst op dry Kasteelen / daarna op dry Eylanden / waar niemant toegang tot haar konde hebben / waar van zy daarna door 't Parlament verlost zijn. En wierden toen alle de Procedurren / en 't vonnis tegen haar gevelt / door beyde de huyzen des Parlamens geoordeelt / t te sijn geheel onwettigh, onrechtvaerdig, barbarisch, strijdig tegen 't Magna Charta, tegen de wetten van 't Landt, en tegen de vryheydt der onderdaanen, en onvergelijkelijk met iets, dat in eenige eeuw geschiedt is; en daarom wierdt geordonneert, dat het geheel zoude uytgeschrapt, en weg-genoomen worden, als onbequaam, om tot nadeel van de nakomelingen daar te blijven geregistreert.

t Ziet Canterburies Doome pag. 495 110 &c.

XVIII.

Ik zal niet verder aanraaken / 't geen dienen kan / om dien Aartsbisschop in zijn Couleuren te beschrijven; v twee schrijvers hebben dat in 't Engelsch overvloedig gedaan / welke kunnen nagezien worden van de gene / die de taal verstaan. Twee dingen zal ik noch in dit Kapittel doen / om te doen blijken de grouwelen van dezes Aartsbisschops handel tegen den Christelijken Sabbath. Vooreerst, zal ik in de woorden van Mr. Pryn, noch eens verhaalen in 't kort / 't geen ik boven wat breeder heb uytgedrukt / dewijl hy dat doen van den Aartsbisschop zeer levendig en beweeglijk verhaalt. Ten anderen, zal ik toonen / wat dezen elendigen heefe geantwoordt op zijn beschuldingen / genoomen uyt zijn handel tegen den Sabbath / en hoe hy daarin door de Rechters wederlegt en overtuygt is.

v Dr. Robert Bayly Ladensium Autocatacrisis en Mr Will. Pryn Canterburies Doom.

XIX.

Voor eerst, aangaande des Aartsbisschops bovenverhaalde handel tegen de heyliging van des Heeren dag / daar van spreekt die zeer geleerde Mr. Pryn „ aldus. x Dezen Aartsbisschop heeft de Boeren-kermissen en Bacchus Fees„ ten / aldaar genoemt wakes, en Revels, na datse al door eenige Richters „ waren verboden en wechgenoomen / weder levendig gemaakt in het jaar on-

x Canterburies Doom pag. 12

,, zes Heeren 1633 / door een Declaratie / door hem zelfs 't samen gestelt /
,, maar in 't licht gegeven in zijn Majesteyts Naam / geintituleert / Des
,, Konings Majesteyts Declaratie aangaande geoorlofde spelen te gebruyken;
,, en heeft geboden de onderhouding van die Kermissen / en Feesten van inwey-
,, ing / de welke noit te vooren door eenig Christen Prins zijn bevestigt / te ge-
,, lijk met het gebruyk van verscheyde spelen en recreatien op des Heeren eygen
,, heyligen dag, na dat den Godsdienst geeyndigt was, tot groote oneer
,, van Godt / van zijn Majesteyt / en van onze Religie / tot beroering van
,, de burgerlijke Regeering / aanwas van alle ongebondenheydt / profani-
,, teyt en godloosheydt / en tot groote droefheydt van alle de zielen van de
,, Godzalige lieden. Dit boek heeft hy aan alle Predikanten belast / opentlijk
,, in de Kerk te leezen / en af te kondigen / in den tijdt van den Godsdienst /
,, hoewel 't niet geboden was door de Coning; en de gene die uyt Conscientie
,, weygerden dat op die wijze te leezen / zijn door middel van hem gesuspen-
,, deert / geexcommuniceert / en vervolgt in het hooge Commissy-Hof / be-
,, rooft van haar Tractementen / ja veele der zelve zijn gedwongen haar
,, plaatsen te verlaaten / en uyt het Koninkrijk te gaan; Dit boek wierdt
,, van hem gemaakt tot een strik / om daarin alleen te verstrikken of te onder-
,, drukken de meeste van de arbeydzaame / vroome en Predikende Leeraars
,, in 't geheel Koninkrijk; die alle meer of min daar ontrent vervolgt wier-
,, den; Nochtans zodanig was de onvergelijkelijke Godloosheydt van dezen
,, Aartsbisschop / overklimmende alle exempelen in voorige eeuwen / dat hy
,, niet alleen zijn instrumenten / Edmund Reeve, Dr. Heylin, Christopher
,, Dowe, en andere / dede beschermen de wettigheydt / en profijtlijkheydt
,, van deze profaane licentieuse Declaratie / maar ook te rechtvaerdigen de
,, vervolging / de mond-stopping / suspendeering / en afzetting van die vroome
,, Predikanten / die uyt Conscientie weygerden / die af-te-kondigen / en dat in
,, verscheyde gedrukte boeken / geauthoriseert door hem en zijn Capellaanen
,, tot de pers / Quis talia fando, temperet à lachrymis? wie kan zich dit zeg-
,, gende van schreyen onthouden? ten minsten wie kan zich inbinden van de
,, zwaarste Censuren tegen desen Profaanen Aarts-bisschop?

XX. ibid pag. 153 154. ,, Op een andere plaats spreekt Mr. Pryn aldus daar van. Nu wy beroepen
,, ons op alle Kerkelijke Historien / sint Christi geboorte tot op dezen oogenblik /
,, of 'er oit in de Christen wereldt van zulken monstreusen Godloosheydt of
,, vervolging / als deze is / gehoort zy; dat Aarts-bisschoppen en Bisschoppen
,, (die zich belijden te zijn de Vaders van de Kerk / en pilaaren van de Religie /
,, zouden zo Godlooselijk / eerst zo verre abuseeren een Christen Prins / datse
,, een Declaratie uytgeven voor 't vrye gebruyk van / en aanmoediging tot zul-
,, ke spellen en tijdt-verdryven / die (sommige immers der zelve) ongeoorloft
,, zijn op eenigen dag / en standvastighlijk verboden en veroordeelt van Oudt-
,, vaders / Concilien / Keyzerlijke Wetten / placcaten van de Christelijkste Key-
,, zers / Koningen / Princen / en Staaten / en van de heele vloedt van Christen
,, Schrijvers / als geheel onverdraagelijk op des Heeren dag! Ten anderen,
,, datse zouden gebieden boeken / die expres strekken tot ontheyliging van des
,, Heeren dag door spelen en tijdt verdrijven / publijkelijk in de Kerken te leezen
,, door de Predikanten aan haar vergaderingen / op dezen zelven dag / om haar
,, aan te moedigen en te Authorizeeren (hoewel zy daar toe overgenegen zijn
,, zonder eenige zodanige aanstooking) om die te ontheyligen. Ten Darden,
,, Datse zouden honderden van vroome Leeraars als capitale overtreders su-
spen-

,, spendeeren/schorten/excommuniceeren/censureeren/en afzetten/wegens dat-
,, se weygerden (enkel uyt Conscientie ontrent Godt / en liefde tot haar eygen
,, en des volks zielen) haar stemmen of personeele bystandt te geven tot zul-
,, ken afkondiging ; en datse tegen alle Wet / gerechtigheydt en Godzalig-
,, heydt de Leeraars drie of vier jaaren achter-een de mondt stopten / datse niet
,, mochten Godts Woordt tot haar volk preeken / tot behoudenis van haar
,, zielen / volgens haar plight/om datse aan de zelve niet dorsten afkondigen
,, die Declaratie voor des Heeren dags-spel / om te vorderen de verdoemnis
,, van haar zielen / beyde tegen haar pligt en Conscientie. Zulken monster
,, van de desperaatste onvergelijkelijke Godloosheydt / Profaniteyt en ver-
,, volging als deze is / was noyt in de Christen wereldt gebooren / tot dat de-
,, zen geestelijken Vader / Aarts-bisschop Laud, dat voortgebracht en gevoedt
,, heeft in onze Kerk; waer over/hoe hy verdient kan hebben des Paus Titelen
,, van Uw Heyligheydt, en Allerheyligste Vader, laat dat de Academie van
,, Oxford, en Mr. Coxton ernstigh overdenken / die de zelve meermaal op
,, hem toegepast hebben. Ongetwijffelt zijne meer dan Paapsche superstitie/in
,, Kerken en Kerkhoven en Kapellen te weyen / en te verbieden alle ontheyli-
,, gingen der zelven door Comedien / dansingen / monsteringen / speeldagen/
,, en door onderwijzing van scholieren / en diergelijke / mocht hem een les ge-
,, geven hebben/om alzo yverig geweest te hebben tegen 't ontheyligen van hey-
,, lige dagen/ als plaatsen / met onheylige vermaaklijkheden / of wereltsche
,, bezigheden ; maar om dat de 's Heeren dags Sabbath niet geheyligt was
,, door de Bisschoppen zelfs (gelijk Kerken / Kapellen of Kerkhoven waren
,, na het Model van 't Roomsche Pontificaal) maar door Christus en zijn
,, Apostelen / dewelke noyt de Bisschoppen / of iemant anders authoriseer-
,, den / om Kerken of andere plaatsen op deze voege te weyen ; zo onderstaan
,, zy / de menschen te Authoriseeren / om zoo opentlijk te ontheyligen / de ee-
,, ne zonder bestraffing of straf / maar niet de andere / onder het gestreng-
,, ste Anathema Maranatha ; genoegh / om desen Aartsbisschop voor eeuwig
,, te brandtmerken met het swartste brandtmerk van trotsheydt en Godloos-
,, heyt / die maar een enkel spel maakte / van Godts eygen dag met spel te
,, verontheyligen / en van Godsalige Predikanten te mondtstoppen / wegens
,, datse in desen niet zoo profaan waren / als hy self was (dewelke placht in
,, de Klosbaan met bollen op dezen zelven dag te speelen / een frape Aartsbis-
,, schopsche Sabbaths-Recreatie) of niet zoo profaan / als hy wilde / datse
,, zijn souden / tegen het ingeven van haar eygen Conscientie. Dus verre
,, Mr Prijn.

XXI. Ten anderen, sal ik voortbrengen / hoe hy sich voor sijn Rechters/het Parlament van Engelandt verantwoordt heeft / over dit point / en wat daar op door deselve geantwoort is. z het volgende, dat my te last gelegt wordt, *zegt hy*, is des Konings Declaratie voor 't gebruyk van spel op des Heeren dagh, voorschrijvende van gelijken de onderhouding van Bacchus Feesten, Boeren Kermissen, Feesten van Kerk-in-weynig, die te vooren waren te niet gedaan, alwaar ik beschuldigt ben, 1 Dat ik dit boek heb doen vermeerderen, en herdrukken in zijn Majesteyts naam, om voor te komen het versoekschrift van de Rechters in het Graafschap van *Somerset* en om de wegh te baanen tot de Censure van *Mr. Pryn*, 2. Dat ik de Leeraars heb aangedrongen, om deselve in haar Kerken te leesen, sonder eenige last van de Koning daar toe; dat ik Predikatien afgeschaft, en de Predikanten gecensureert heb, die weygerden die af

z. Canterburies Doom pag 504. &c.

te kondigen, aanmoedigende andere Bisschoppen, om veel vroome Prediken-de Leeraars de mondt te stoppen om dese zaak, &c. 3. Dat ik weder levendig heb gemaakt de disorders door Boeren-Kermissen, en Bacchus Feesten; en de orders van de Rechters heb doen herroepen. *Ik antwoorde op het eerste.* Dat des Konings Declaratie voor 't spel, gedrukt en uytgegeven was door zyn Majesteyts speciaal bevel; ja ik had een last van sijn handt, dat ik soude het drukken van dien besorgen; daar benevens, de Declaratie is maar voor 't gebruyk van geoorlofde spellen, en dat alleen na 't eynd van 't Avondt gebedt, en de oorsaak, waarom zy te dier tijdt wiert uytgegeven, was ten deele *Brabourns* boek voor den Joodschen Sabbath, en ten deele de Joodsche strengheden, en stellingen van andere, aangaande 's Heeren dag; selfs te *Geneven*, so ik onderricht ben, gebruyken sy op 's Heeren dag voor en na de Predikatien spellen en alle eerlijke recreatien, sonder bestraffing van haar Leeraars; zelfs *Calvyn* spreekt tegen de Moraliteyt van 't vierde gebodt, &c. *Institut.* 2. *Boek Cap.* 8 *Sect* 34. De menschen kunnen alsoo wel te strict als prosaan hier in zijn. Doch voor mijn part, ik heb des Heeren dag in de praktijk altijt strict gehouden. Veele Edellieden van Somersethire klaagden aan den Koning wegens die order van Richter *Richardson*, waar op hy order kreeg, om die te herroepen; en de Declaratie was niet uytgegeven voor de herroeping. *Op het tweede.* Daar was order, om de Declaratie af te kondigen in de Kerk; en dat was grondt genoch, om de Predikanten op te leggen, datse die aldaar souden afkondigen, en al was 'er geen straffe in voorgeschreven voor de gene, die weigeren zouden dezelve af te kondigen, zoo is die doch ingewickelt, anders ware een gebodt ydel, in geval van ongehoorsaamheyt; datse was afgekondight, om de na-de-middaghs Predikatien wegh te neemen, op dat 't volk zoo meer tijdt tot spelen mocht hebben, dat konde niet zijn, om dat niemant mocht de Recreatien gebruyken, voor dat het Avondt-gebedt ge-eyndigt was. Ik suspendeerde maar dry Leeraars in mijn heele Diocese, *Mr. Wilson*, *Mr. Culmer*, en *Mr. Player*, en dat alleen van haar Ampt, wegens haar hardnekkigheyt, dat *Mr. Wilson* en andere zijn gebracht in 't Hof van de hooge Commissie, wegens 't niet leesen van dese Declaratie, was niet mijn daadt, maar van 't Hof, *Mr. Snelling* was niet door my, maar door *Dr. Woode* ge-excommuniceert, en was in 't Hoog Commissie Hof beschuldigt, also wel om dat hy niet en boogh voor de Naame Jesus, als wegens zijn niet leezen van dit boek. Ook was ik niet tegenwoordig by zijn Censure, en ik heb sijn antwoort niet doorgestreeken, *Op het darde*, de Feesten van de Kerk-inweying zijn seer oudt; en daar is een geoorloft gebruyk der zelver tot herbergsaamheyt, en vermeerdering van liefde onder gebuuren en vrienden; indien'er eenige abuysen zyn ingekroopen, gelijk ja in eenige plaatsen, en soo 't schijnt ook in *Somersetshire*, dat was geen goede reden, om de Feesten en Samenkomsten selfs wech te neemen, gelijk Richter *Richardson* door sijn order deede (waar over van lieden van qualiteyt groote klachten zyn ingebracht) maar alleen om die te reguleeren, en haar abuysen weg te nemen, 't welk dese Declaratie doet.

XXII. Hier op is hem weder het navolgende door sijn Richters geantwoort. [aa] Aan-„gaande het eerste: dat de blijslien klaar waaren/ dat die Declaratie door „hem self was uytgebreyt/ en door sijn besorging uytgegeven; dat hy sijn Ma-„jesteyt heeft aangeset tot het herdrukken van dien/ dewijl de last daar toe „door zijn eygen hande geschreven/ en sonder datum was/ een bewijs datse ver-„kregen is/ na het drukken van de Declaratie; het laatste eynd van de De-

[aa] ibidem supra.

,,Declaratie selfs / aangaande de Boeren-Kermissen en Bacchus-dagen/
,,vergeleken met de tijt als sy wiert uytgegeven / geeft te kennen / datse wiert
,,uytgegeven om Richter Richardsons order tegen te gaan / en voor te ko-
,,men het versoekschrift van de Richters van Somersetshire / op dat die or-
,,der mocht blijven / even na datse was herroepen : het heeft geen betrekking
,met-al op Brabourns boek. Daar benessens / datse uytgegeven wiert even
,,als Mr. Pryn was in proces betrokken/ wegens zijn Histrio-mastyx (waar
,,in hy censureert de vermengde dansingen / spellen / en recreatien op des Hee-
,,ren dag) en datse bygebracht wierdt zelfs in de informatie tegen hem / geest
,,blijkelijk te kennen / datse ook herdrukt was / om de wegh te baanen tot
,,zijn eerste Censure in de Starkamer, Verder / eenige van die Recreatien /
,,daar in gewaaght / zijn niet zeer geoorloft op eenigen dag / hoewel den
,,Aartsbisschop contrary zegt / maar zy zijn gewis ongeoorloft op eenig deel
,,van des Heeren dag / zelfs na het Avondt-Gebedt / gelijk de Oudtvaders/
,,Concilien / Keyserlijke Wetten / en beyde Protestantsche en Paapsche
,,schrijvers hebben beslooten. De gepretendeerde praktijk van Geneven, is
,,maar een hooren zeggen / sonder bewijs / ontleent van Pieter Heylins pro-
,,fane Historie van de (hy most gezeyt hebben / geen) Sabbath part. 2. c. 6.
,,Sect. 6. 8. 9. dewelke ons nochtans onderricht / Sect 9. Dat het dansen
is veroordeelt geweest door de Fransche Synoden en Schrijvers ; 't welk de
,,Declaratie voor 't spel nochtans in volle termen toestaat op des Heeren dag/
,,recht tegen de praktijk en het oordeel van Geneven ; wat aangaat Mr Cal-
,,vin zelfs / hoewel hy in eenige pointen van andere onser Theologanten ver-
,,schilt aangaande de Moraliteyt van 't vierde gebodt / nochtans veroordeelt
,,hy uytdrukkelijk het dansen en recreatien op des Heeren dag / gelijk zijn 71 ste
,,Predikatie over Iob voor al de wereldt uytroept ; en andere Predikanten
,,van Geneven na hem/hebben diergelijk gedaan. Dat dese Declaratie de facto
,,afbracht de namiddags Predikatien op des Heeren dag in de meeste plaatsen
,,en ook de voormiddags Predikatien in vele plaatsen/door 't suspendeeren van
,,verscheyde Predikende Leeraars/die Conscienties-halven deselve niet dorsten
,,afkondigen / is voor allen blijkelijk ; en zelfs 't woordt / dat 'er in staat (na
,,het Avondt-gebedt (niet Avondt Predikatie) geeft zo veel te kennen ; want
,,daar op fondeeren eenige Bisschoppen het afschaffen van de namiddaghs
,,Predikatien ; welke Predikatien Peter Heylin in zijn Historie van den Sab-
,,bath, en Dr Poklington in zijn Sondag geen Sabbath. beyde zijnde uytge-
,,geven door 't gebodt en approbatie van dezen Aarts-Bisschop/ voor enkele
,,nieuwigheydt uytkrijten. Aangaande zijn eygene stricte onderhou-
,,dingh van des Heeren dagh / is een bevestingh sonder waarheydt ;
,,gewis die zelfs Conscientie maakt van desselfs stricte onderhouding / zoude
,,noyt plaats geven aen zulken Declaratie / de welke andere aanmoedight /
,,om dien te ontheyligen / daar zy zonder zulken opwekking wel toe gereet
,,zijn ; noch die en zoude niet suspendeeren sulke vroome Leeraars / die uyt
,,Conscientie niet dorsten deselve afkondigen / uyt vreese van andere aan te
,,moedigen / om die te ontheyligen / ja zijn voorgewende strictheydt was so-
,,danig / dat hy en zijn dienstknechten het een ordinare praktijk maakten in
,,de Zomer / van te speelen in de Klosbaan / en andere tijdtverdrijven daar
,,op te gebruyken / en hy sat gestadig op den selven aan de Raadt-Tafel over
,,wereltsche besigheden. Aangaande het tweede. Daar was gansch geen last
,,in de Declaratie / dat de Predikanten de selve souden afkondigen / of dat

,,men

„ men yemant ſoude ſtraffen / die het weygerde ; en waar geen ſtraffe voorge-
„ ſchreven is in een Wet (veel meer in een Declaratie) daar kan geen ſtraf
„ opgelegt worden. Het is beweeſen door verſcheyde Eeden / dat hy expreſſe
„ order gaf / om Mr. Wilſon, Mr Culmer, en Mr. Player de mondt te
„ ſtoppen / en datſe verſcheyde jaaren niet alleen van haer Ampt / maar ook
„ van haar Tractement zijn geſuſpendeert / niets zijnde haar overgelaaten /
„ om haar Vrouwen en Huysgeſinnen te onderhouden ; datſe hartnekkigh
„ waren / wort niet beweezen / zy waren alleen Conſcientieus / en wilden
„ Godt niet ongehoorſaam zijn / om menſchen te complaceeren. Dat het de
„ daat van 't Hof was / en niet de zijne / dat yemant wegens het niet leſen van
„ dit boek in 't Hooge-Commiſſie Hof gebracht wiert / is een zeer valſche be-
„ veſtiging : want Mr. Wilſon was alleen door zijn eygen uytdrukkijk be-
„ vel / tot het Hooge Commiſſie Hof gebraght / de welke in perſoon hem te
„ vooren tot Lambeth daar over ſuſpendeerde beyde van zijn Ampt / en
„ Tractement ; en Mr. Page was door zijn ſpeciaale order in het Hoog-Com-
„ miſſie Hof gebracht / als bleek uyt zijn onderſchrijving. Het is klaar geble-
„ ken / dat Mr. Snelling daar in proces betrokken / en geſtrengelijk door
„ middel van den Aartsbiſſchop gecenſureert was / als gevende order van zijn
„ Antwoort of beſcherming niet aan te neemen / en dreygende het te verbran-
„ den ; dat zijn Cenſure alleen was / wegens het niet afleezen van de Decla-
„ ratie / blijkt uyt de Sententie zelf ; dewijl daar zijn niet-buygen op de name
„ Jeſus maar als een Cypher ingevoegt is / zonder dat hy'er over gehoort is.
„ Hy was ſekerlijk by zijn Cenſure tegenwoordig Virtualiter, indien niet
„ perſoonlijk ; ja zyn onrechtvaardig t'onderhouden van zijn aangebooden
„ antwoort en beſcherming / was de eenige oorſaak van zijn Cenſure / dewelke
„ waren ſy aangenoomen / zoo geleert / vaſt en voldoende waren / dat de
„ profaniteyt en ongerechtigheyt ſelf ſulken Cenſure op hem niet konde gelegt
„ hebben. Aangaande het darde. De jaarlijkſche Feeſten van Kerk-Inweying
„ waren eerſt uytgevonden door de Baſtaart Paapſche Decreten van Paus
„ Felix en Gregorius ; en zijn van onſe Theologanten verworpen ; doch de-
„ ſen Aartsbiſſchop maakt die weder levendig / herſtelt die door deſe Declara-
„ tie / maakt dat die Richters Orders herroepen worden met een ſterke hand /
„ beſtraft / ja ſtraft den Opper-Richter Richardſon en laat de toom los voor
„ alle ongebondenheydt / en profaniteyt / waar op oneyndig veel quaats
„ volgde.

Het Darde Kapittel.

Hoe *Mr. Richard Baxter* de vermaaklijkheden op den Sabbath ſeer beweeglijk heeft tegen-geſprooken, wederleggende de Tegenwerpingen, en verhaalende met eenen, hoe het in in zyn jonkheyt onder 't Volk in Engelandt toeging, wanneer 't boek van 't ſpel op den Sabbath door den Aartsbiſſchop *Laud* wiert aangedrongen, tot af-ſetting van veel Leeraars.

EEr ik nu verder gaa toonen / hoe die onderdrukking en daadlijke bestrij- I.
ding van den Christelijken Rustdag door den voornoemden Arts-Bisschop
daar-na is voortgeset / en geholpen door ses geleerde mannen / schrijvende elk
op zijn wijse / ten uytterste van haar verstandt / tegen de verbintenis van 't
vierde gebodt / en tegen 't Godlijk recht en instelling van 's Heeren dag / en
voor de vryheydt / van op den zelven te mogen recreatien gebruyken / en gemeen
werk doen buyten noodzaaklijkheydt; vindt ik geraaden en dienstig / hier
voor-af in te voegen / een solide en zeer beweeglijke en overtuygende Weder-
legging van die vryheyt / door sommige politijken / en Leeraren gegeven / en be-
schermt / van zulke Recreatien en spel op 's Heeren dag te gebruyken; beschre-
ven door Mr. Richard Baxter; en dat te meer om dese dry Redenen. 1. Over-
mits hy Historischer wijse daar in ook kortelijk verhaalt / hoe het 'er onder het
volk in zijn jonkheyt toeging / wanneer die Declaratie was uytgekomen / en
aangedrongen; hoe de menighte der menschen zich daar-op gansch profaan op
des Heeren dag droeg. 2. Dewijl hy de ordinare en voornaame Objectien van
de Bisschoppen en Leeraars in die tijdt / als mede van deze tijt / daar volko-
mentlijk oplost / en wechneemt. 3. Dewijl wy hier na / als wy van de
Sabbath-Twisten in Nederlandt spreeken / ook zullen moeten voortbrengen
eenen / dewelke wel niet soo grof als dese Engelsche Bisschoppen / nochtans by
na op de zelve gronden en redenen pleyt voor de vermaaklijkheden / als geoor-
loft / ja nodig op des Heeren dag / volgende daar-in een Fransch Professor van
Saumur [b] Capellus, en gebruykende byna zijn eygen woorden; zoo dat aan
al wat hy daar voor de recreatien voortbrenght / groot licht ter wederlegging
zal komen / uyt 't geen wy hier aanhaalen uyt Baxter, wiens woorden / also
hy een seer vermaart en geleert man is / en in Nederlandt ook wegens zijn
practicale schriften wel geacht / te meer gelden zullen. II.

„ Aldus schrijft [c] Mr. Baxter. Des Heeren dag moet niet doorgebracht wor-
„ den in versoekende / diverteerende / onnodige recreatien / of playsieren des
„ vleesches. Voor eerst. Want die zijn also grooten hindering voor de heylige
„ besigheyt van de ziel / indien niet meer / als wereltschen arbeyt; 't is voor
„ een mensch lichter in Hemelsche gedachten zich te oeffenen / by de Ploegh of
„ Karre (of by andere diergelijke arbeyt van zijn beroep) dan by 't bollen /
„ jaagen / dansen / Beervechtingen / of Haan-gevecht / Kaarten / Dobbelen /
„ &c. Ik heb hier toe geen bewijs voor een mensch / die eenige ervarentheyt
„ zelfs heeft van de heylige besigheyt van een geloovige ziel / of die oyt wist /
„ wat het was / een dag des Heeren recht door te brengen; en geen bewijs zal
„ genoch zijn voor de gene / die geen bevinding hebben / dewijl zy niet kracht-
„ daadig weeten / waar sy van praaten III.

„ Ten tweeden; wy bevinden / dat selfs op andere dagen de slimste men-
„ schen meest tot dese spellen genegen zijn / en de grootste Advocaten daar voor
„ zijn / en dat hoe zy die meer gebruyken / hoe zy slimmer worden; ja dat de
„ tijden / wanneer zy die gebruyken / zijn dikwils de tijden van uytbreeking
„ van veel snoode sonden; ik heb in mijn jonkheyt in veel plaatsen geleeft / al-
„ waar somtijts vreemde vertooningen en Schouwspellen op sekere tijden van
„ het jaar 't vermaak waren / en somtijdts zotte Danseryen / Comedien /
„ Boeren-Kermissen / &c. en alle menschen merkten / dat dit de tijden van
„ de snoodste sonden waren / en dat'er dan meer dronkenschap / gevecht /
„ vloeken en zweeren was / dan in veele weeken op andere tijden. Dan was
„ het / dat de grimmige buykdienaars zich droegen als vinnige Duyvels / in te

[c] the divine Appointement of the Lords Day prooved pag. 110 128.

be spotten en te smaden de gene / die sobrder en beter waren dan zy / en datse spotteden met de gene / die Godt en haar eeuwige staat behertigen / als Precisisten / Puriteynen / en Hypocriten; dan was 't / datse wel / zoo zy gedorst hadden / zelfs op de persoonen en huysen zouden aangevallen hebben, van de gene / die niet wilden doen gelijk zy; Al wat in zulken drangh en geraas geschiedt / dat wordt met een geweldigheydt van woeding en passie gedaan / en met de grootste stoutigheydt / en schendingh van alle Wetten.

IV. O hoe onbequaam is de jeught / in zulken drang te denken aan Godt / aan de eeuwigheyt / aan de doodt / of te hooren na de nuchtere waarschouwinge van een Predikant / in vergelijking / van dat dezelve persoonen zijn / als zy in de Kerk zijn / en expres vergadert om Godts woort te hooren! Gaat onder haar / en beproeft haar dan met eenige defige en gezonde raadt; vraegt haar / of sy boetvaerdige bekeerden zijn; en of sy bereyt zijn voor een andere Wereldt? beproeft / wat antwoord sy u sullen geven / en of zy u niet als dan meer belacchen zullen / dan op een andere tijdt? ik wonde / dat de gene / die hier voor schryven / en pleyten / als onder de naam van onnosele recreatien / somtijdts onder haar wilden gaan met nuchteren raadt / en leerden wijs te zijn door haar eygen ondervinding / op dat haar dwalingen niet van zoo schadelijkenen gevolge voor der menschen zielen mochten zijn / als sy geweest sijn; selfs de reden heeft geen plaats of gehoor / in 't geraas van de furieuse begeerlijkheden van de jeught; zy sullen met de reden soo wel als met de Schrift lacchen.

V. Indien gy zegt / dat de wetten verbieden de baldaadigheden, en samenrottingen, en dat ghy niet beschermt sulke ongeregelde vergaderingen. Ik antwoorde; verwerpt niet alleen de naam / terwijl gy de zaak beschermt; zijt niet gelijk de gene / die seggen / wy raaden de menschen tot vrywillige onwaarheden / maar niet tot liegen / tot het breeken van haar beloften / en eeden in geoorlofde saken / maar niet tot meyneedigheyt / om de gene / die haar vertoornen / te dooden / maar niet om te moorden / om eens anders goet met gewelt te neemen / maar niet om te steelen / &c. Zijn niet de Boeren-Kermissen / en Bacchus-Feesten / en zotte dansen / en dansende vergaderingen / en Schouwspellen en Comedien / en diergelijke / sulke samenrottingen / als daar ik van spreek? Bepaalt gy de dansers en speelders tot eenig getal? ik spreek van de Wetten niet; ik hebber te weynig kennis van / indien dezelve zeggen / dat meer dan vier / samenkomende om te dansen of te drinken op des Heeren dag / sullen gerekent worden een Conventikel / of ongeoorlofde vergadering / 't is meer dan ik oyt gehoort heb. Maar ik spreek van de gemeene praktijk van het tegendeel / en van de gene / die deselve ordinaar beschermen / en trachten vroome Predikanten / en goede menschen te brengen onder den spot van dwase precijsheyt en superstitie / om datse de sonde en 't verderf des volks wilden hinderen. Indien ghy haar toestaat / samen te komen tot haar dansen / vertooningen / en spellen / ghy sult haar aanmoedigen / om de Wetten Godts en des menschen te verbreeken / al wenden zy noch soo veel zorge voor / datse mogen onderhouden worden; gy mocht haar alsoo wel toelaten dronken te syn / en dat gedaan hebbende / haar verbieden / Gods en des Koninghs Wetten te verbreeken in haar dronkenschap; weynige sijn'er in die speelende vergaderingen / die niet dronken zijn van begeerlijkheyt / en welker reden niet verdronken is in ontuchtigheyt en

,, en ydele inbeeldingen. Laat die Godgeleerden (indien ik zo mach noemen
,, de voorspraaken van vleeschlijkheydt en zonde) die van een ander gevoelen
,, zijn / ons verlof geven / dat wy tegen alle haar schijn-redenen en de valsche
,, namen van onnozele vermaaklijkheden maar stellen. 1. Onze eygene on-
,, vindingen / die altijdt bevonden hebben / dat zulke spellen en dertele samen-
,, komsten / zijn verdervers van ons gemoedt / en tentatien ten quade / en
,, uytblusschers van alle heylige bewegingen / en vyanden van alle goedt.
,, 2. De ervarentheydt van de zichtbaarlijk verdorvene vleeschlijke jeugt / die
,, rontom ons is / in alle de plaatsen daar wy geleeft hebben. 3. Het oordeel
,, van Salomon / (die alzo veel voor 't vermaak spreekt / als eenige heylige
,, Schrijver) *Pred.* 7. *v* 2. 3. 4. 5. 6. 't Is beter te gaan in 't klaaghuys, dan te
,, gaan in't huys der maaltijden : want in 't zelve is het eynde aller menschen:
,, en de levendige leyt het in zijn herte ; het treuren is beter dan het lacchen:
,, want door de droefheydt des aangezichts wordt het herte gebetert, het herte
,, der wijzen is in 't klaaghuys : maar het herte der zotten in 't huys der vreugde
,, (zeg doch niet / dat ik u smaade in deze woorden te verhaalen / noch dat ik
,, de eere verminderе van de eerwaerde voorspraaken van de kermissen / en
,, spellen en dansingen op 's Heeren Dag.) Het is beter te hooren het bestraf-
,, fen des wijzen, dan dat iemant hoore het gezang der dwaazen : want gelyk
,, het geluydt der doornen onder een pot, alzo is het lacchen eenes zots.

,, Ten Darden, Deze spellen en plaizieren / en ravotteryen zijn slimmer VI.
,, dan ploegen en arbeyden op des Heeren Dag / om dat / gelijkze meer strij-
,, den tegen geestelijke en hemelsche vreugden / zy ook min goedt doen / om de
,, schade te vergoeden ; een Timmerman / een Metselaar / een Landtbou-
,, wer etc. kunnen eenig goedt doen door haar ongeoorlofde ontijdigen ar-
,, beydt / d'een of d'ander is'er te beter door : maar dansen en speelen doet geen
,, goet / maar schade ; 't verderft de phantasie ; het drukt op het denkend ver-
,, mogen zo sterken neiging / om na zulke dingen uyt te loopen / en op de be-
,, geerte zo een sterken lust en verlangen daarna / dat de vleeschlijkheydt daar
,, door veel vermeerdert / de mortificatie verhindert / de begeerlijkheydt be-
,, haagt wordt / dat 't vleesch overwint / en de geest wordt uytgebluscht / en de
,, ziel tot hemelsche dingen zo onbequaam gemaakt wordt / gelijk een school-
,, jongen tot het leeren van zijn boek / wiens hert op zijn spel gezet is.

,, Ten Vierden, Die dansingen en spellen / en kermissen / en andere bal- VII
,, daadigheden zijn een sterke tentatie voor alle de gene / die niet zijn van dat
,, dertele gezelschap / maar die overtuygingen op haar hert hebben / datse
,, grooter en beter dingen hebben te zoeken ; Zonder andere te beschuldigen
,, mach ik zeggen / dat ik dit weet door quaade ervarentheydt ; Ik kan niet
,, vergeeten / wanneer mijn Conscientie was tegen die wijzen van doen / en
,, my tot betere dingen riep / hoe bezwaarlijk ik / noch jong zijnde / ging
,, voorby de dansende en speelende vergaderingen / inzonderheydt als ik in
,, passant haar smaaden most draagen. En ik was een jaar lang een School-
,, meester / en bevondt / hoe bezwaarlijk het was voor de arme kinderen /
,, zulke strikken te vermijden / zelfs als zy wel wisten / datse daags daar aan
,, wegens haar plaizieren zouden gegeesselt worden.

,, Ten Vijfden, die dertelheden en spellen sijn tot verongelijking van God- VIII.
,, salige / die de selve quaadtkeuren : want sy sijn het / die den spot van
,, 't grauw / en 't gesang van de dronkaarts sullen gemaakt worden ; behal-
,, ven dat het geraas haar dikmaals hindert / als sy in ruste Godt souden die-
,, nen ; en sy worden gehindert / in haar huysgesinnen te regeeren / en te on-

 ,, der-

„ derwijsen / terwijl haar kinderen en dienstboden zo getenteert worden / om
„ weg te zijn / en haar herten al den tijdt in de plaats des spels zijn ; noopt
„ knorde een hongerige hondt meer / wegens zijn afhouding van de spijs / dan
„ kinderen en jonge dienstboden gemeynlijk onwillig zijn / gecatechiseert / of
„ in heylige oeffeningen gehouden te worden / als zy de pijpen of het geraas
„ van de ongebondene menigte op de straaten hooren.
IX „ Ik kan niet vergeeten / dat in mijn jonkheydt in die tijden / wanneer wy
„ den arbeydt van veele Conformiste Predikers verlooren / wegens het niet
„ publijk voorleezen van het Boek van spelen, en dansen op des Heeren Dagen;
„ een van mijn Vaders pachters was des Stadts pijper / gehuurt by 't jaar
„ (veele jaaren aan een) en de plaats van het dansend gezelschap was geen
„ hondert roeden van onze deur ; en wy konden geen Kapittel leezen / of bid-
„ den / of zingen een Psalm / of een dienstbode Catechiseeren / of onderwij-
„ zen / dan met het geraas van de pijpe / of trommel / of het geschreeuw op de
„ straaten in onze ooren ; En zelfs onder een gezeggelijk volk waren wy de
„ gemeene spot van het gepeupel op de straaten / en wierden genoemt puritey-
„ nen / precisisten / en hypocrieten / om dat wy liever verkoosen de Schrift te
„ leezen / dan te doen / gelijk zy deeden (hoewel 'er in ons huys geen smaak
„ was in eenige Non-conformistery) En als het Volk door dat boek toege-
„ laaten wierdt / te speelen en te dansen buyten den tijdt van de publijke dienst /
„ zo konden zy haar spel zo beswaarlijk afbreeken / dat den Leezer menigmaal
„ most stil houden / tot dat de pijper en speelers wilden ophouden ; En som-
„ tydts quamen de dans-gekken in de Kerk / met al haar linten / en antijk cie-
„ raat / met zots-bellen klinkende aan haar voeten ; En zo ras het gemeene
„ gebedt geleezen was / gingen zy terstondt weder aan haar spel ; was dit
„ een hemelsche wandel ? was dit een behulp tot heyligheydt en devotie ? of
„ tot dooding van vleeschlijke lusten ? Was dit de weg / om de jeugt op te voe-
„ den in de Leeringe en vermaaninge des Heeren ? En waren zulke verga-
„ deringen gelijk de eerste Kerken ? of waren zulke huysgezinnen geregeert
„ Christelijk en in de vreeze Godts ? o Heere / zet wijze en heylige Herders
„ over uw arme kudden / die zelfs de heylige leere geleert hebben / die ze pre-
„ diken ; die liefhebben (of immers geen afkeer hebben van) den dienst en na-
„ volging van een gekruyste Christus / en de praktijk van die religie / welke sy
„ zelfs belijden.

Tegenwerping. Maar 't arme werk-volk moet eenige recreatie hebben, en
„ sy kunnen door haar armoede het niet wachten op eenigen anderen dagh.
„ Antw.
X 1. Een droevig Argument / gebruykt van de gene / die haar in armoede
„ houden / door zware pachten af te parssen ; zy die niet leven kunnen zonder
„ alle die overtolligheden / die veel hondert ponden sterlinghs vereyschen / om
„ haar te maintineeren / moeten om desen hoogmoedt en vleeschelijke lusten te
„ voldoen / haar pachters het zoo nauw zetten / datse bekennen / zy kunnen
„ niet leeven / sonder des Heeren dag te neemen / om zich van de vermoeyt-
„ heyt van haar overgrooten arbeydt wat te verquikken ; en sal Godt sulke
XI „ selfs-veroordeelende onderdrukkers / als dese zijn / niet oordeelen ?
2. Maar is dit een Argument / bequaam voor de mondt van een Predi-
„ kant of Christen / die weet / hoe veel de ziele waardiger is dan het lichaam /
„ en de eeuwigheyt van grooter prijs / dan de playsieren van deze kleyne tijdt?
„ Indien de armoede het Volk de vryheyt beneemt / om te speelen op de da-
gen

gen van de week / beneemtse haar alzoo zeer niet de vryheydt om te bidden /
,, en de Schrift te leesen / en haar Catechismus en 't Woordt Godts te leeren?
,, Gewis / 't betaamde beter / dat een mensch / die een ander leven / een He-
,, mel en een Hel gelooft / zoude zeggen ; de arme werklup hebben so wey-
,, nig tijdts / om op de werkdagen te leeren / te overdenken / te leezen / en te
,, bidden / dat indien zy dat niet betrachten op des Heeren dag / zy na waar-
,, schijnlijkheyt in haar onwetenheydt sullen verlooren gaan / (want indien 't
,, Euangelium bedekt is / 't is bedekt voor de gene / die verlooren gaan /
,, 2 Cor. 4. v. 3.) Wat oordeelt gy beter ongedaan te laaten / indien een van
,, beyde moet ongedaan blijven ; het leeren van Godts woordt / of de playsieren
,, en vermaaklijkheden van 't vleesch?
,, 3. Js het haar lichaam / of is 't haar ziel / dewelk vermaak van doen XII.
,, heeft? Als het Lichaam met lastigen arbeyt is afgemat / zoo is 't een rust /
,, dan lastig dansen of speelen / 't welk bequaam is / 't zelve te verquikken ; of
,, anders zalmen Godt beschuldigen van een misvatting / in de redenen van den
,, ouden Sabbath ; maar indien 't is 't gemoedt / 't welk verquikkingh van
,, noode heeft / waarom zoude niet het leeren van de Hemelsche waarheydt /
,, en de vrolijke gedachtenis van onse Verlossing / en het Voorgesicht van den
,, Hemel / en van den lof Gods / vermaaklijker zijn / dan 't gekrakel van
,, doornen onder een pot / dan 't lacchen en spel van sotten / of het dansen en
,, speelen / daar men nu voor pleyt? maar in waarheydt / 't is niet 't gemoet
,, van de arme werklieden / 't welk op de werkdagen is afgemat / maar haar
,, lichaamen ; en daarom is 'er geen vermaaklijkheydt zoo gevoeghlijk voor
,, haar / als de ruste des lichaams / en de heylige en vrolijke oeffening van 't
,, gemoedt ontrent haar Schepper / de Verlosser / en de eeuwighduurende
,, Rust.
,, 4. Maar indiense immers dagen van versoeking / en van zondigh spel en XIII.
,, vermaak voor haar hebben wilt / laat de eygenaars zoo veel pacht aan haar
,, Bruykers afslaan / als een dags onthouding van arbeydt alle maandt of
,, veertien dagen beloopt ; of laat de gemeene heylige dagen / dewelke van de
,, twee meer staan ter dispositie des menschen / haar speeldagen gemaakt wor-
,, den ; en berooft haar zielen niet van die eene weekelijksche dagh / die Godt
,, voor zijn dienst afgesondert heeft.
,, Tegenw. Maar daar zyn Studenten, Rechtsgeleerden, Predikers en XIV.
,, Edelluyden, welke meest met de hersenen arbeyden, en niet zich lichaam-
,, lijk vermoeyen, gelijk de boeren; nu die hebben lichaamlijke verquikking
,, van noode.
,, Antwoort. Daar zijn weynige van dese zoo arm / of zy kunnen haar li- XV.
,, chaamlijke recreatie wel neemen op de werkdagen. En veele van die hebben
,, den heelen 's Heeren dag alsoo wel van noode / als yemant anders ; en nie-
,, mant die zich zelven kent / zal seggen / dat hyze niet van noode heeft. In-
,, dien yemant van doen heeft uytspanning van studien / en lichaamlijke oef-
,, fening / 't zijn de Predikanten zelfs ; en zijn zy het / die voor spel en dan-
,, sen spreeken? willen zy in zulke ydelheden met-gesellen zijn van de losse
,, menschen?
,, Tegenw. Maar 's menschen gemoedt kan niet verdragen een gestadige in- XVI.
,, spanning en opheffing van devotie, den ganschen dag langh, zonder vermaak-
,, lijkheyt, en ophouden; en 't sal de menschen maar hinderen, als men haar
,, meer oplegt, dan zy doen kunnen; wanneer een weynig vermaaklijkheydt

,, haar frisscher, en vyeriger sal maacken, als sy tot Godt weder-
,, keeren.
XVII. ,, Antw. O wat een voordeel is het / door ervarentheydt te kennen / waar
,, men van spreekt? en hoe ongevoeglijk is het / alleen door hooren seggen te
,, spreeken van heyligheydt en Hemelsheydt. 1. Voor arm volck / 't welck
,, maar een dag van seven heeft / zoude die eene dag niet te langh moeten
,, schijnen.
XVIII. ,, 2. Indien het komt van een vleeschlijke Vyandtschap tegen Godt
,, en tegen Geestelijcke dingen / zoo sal de kortheydt en seldenheydt
,, geen geneesing zijn: maar zy dienen eer opgewekt tot naarstigheydt / tot
,, datse geneesen zijn / dan toegegeven te worden in die afkeerigheydt en luy-
,, heydt / dewelke de overhandt sal neemen / tot datse geneesen is / als gy
XIX. ,, uw best daar tegen gedaan hebt.
,, 3. Maar indien het een vermoeytheyt des vleesches zy / gelijk in de Dis-
,, cipelen / als sy sliepen / terwijle Christus was biddende / of een vermoeyt-
,, heyt door zulken onvolmaaktheyt der genade / en door 't overblijffel van
,, vleeschlijkheydt / die de oprechte noch onderworpen zijn / zoo zal het in-
,, volgen van dien deselve vermeerderen / en het tegenstaan is de weg tot over-
XX. ,, winning van de zelve.
,, 4. Hoe veele noodsaaklijke tussen-poosen zijn'er / die dit voorwendsel van
,, vermoeytheyt wederleggen? eenigen tijt gaat'er door met zig te kleeden; en
,, eenigen tijdt lang staan de arme Dienstboden en wachten op haar Meesters
,, en Joffrouwen / en maaken spijs en drank klaar; eenigen tijdt in ter Ker-
,, ke te gaan / en t'huys te komen; eenigen tijdt in te eeten / en dat gemeyn-
,, lijk meer dan eens; eenigen tijdt wederom in zich tot slaapen te bereyden /
,, behalven 't geen 't Vee en bykomende gelegentheden vereyschen. En is 't
,, overige van eenen dag in een week noch te veel voor de bezigheyt / waar toe
,, wy geschapen / onderhouden / en verlost zijn / en waar aan ons eyndeloos le-
,, ven hangt? O dat wy wisten / wat de liefde Godts is! en wat het is / op
,, onze ziel acht te neemen na haar waarde! zoude niet een ziel / die Godt lief
,, heeft / liever zeggen / helaas / hoe kort is des Heeren dag! hoe ras is zy
,, voorby? hoe veele afbreekingen hinderen myn vermaak? zal ik een week
,, kort genoch rekenen voor mijn wereldtschen arbeydt / en eenen dag / die zo
,, gesnippert is / te lang / om Godts aangezicht te zoeken? Ik zie / dat de
,, blinde Wereltlingen en vleeschlijke menschen langer onvermoeyt kunnen
,, zijn op de Markt / in haar Winkels / en velden / insonderheyt als haar
,, winst in-komt / en in 't speelen met Kaart / Teerling / Bollen / en ydele
,, klap / &c. En sal ik zoo ras vermoeyt zijn van het edelste en nodigste werk /
,, en van de soetste playsieren op aarde? Een geveynsde / die tot Godt maar
,, met de lippen nadert / terwijl zijn hert verre van hem is / gelijk hy Godt
,, niet waarlijk zoekt / zoo vindt hy hem noyt in der waarheydt / en hy heeft
,, geen van de ware Geestelijke vermaaklijkheden van heyligheydt / noch hy
,, en voelt het playsier niet / van zijn liefde ontrent Godt te oeffenen / door 't be-
,, hulp des geloofs / in de hoop van den Hemel; en daarom geen wonder / zo
,, hy vermoeyt wordt van zulken onnutten / onsappigen / en onvermaaklij-
,, ken werk / gelijk sijn doode sleur-betrachtingen en nabootsingen zijn; maar
,, zoo is het niet met de oprechte ervarene Christen / die Godt in den Geest en
,, waarheyt dienende waar en geestelijk vermaak / playsier en nut heeft in en
,, door zijn dienst. En daarom zien wy dat de waare ervarene geloovigen
steedts

„ steedts afkeering zijn van die vleeschlijke afleydingen; en zy achten 's Hee-
„ ren Dag / of zijn dienst niet te lang. En ô Christenen, wat een gelukkig
„ voordeel hebt gy in zulke verschillen / in uw heylige oprechtigheydt / en
„ zoete ervarentheydt. XXI.
5. Maar doch ik ben zulken vremdeling niet ontrent den mensch / ontrent
„ my zelven en andere / dat ik zoude loochenen / dat onze snoode herten ge-
„ neygt zijn / moede te worden van wel doen; Maar merkt / wat een genee-
„ zing heeft Godt in barmhertigheydt en wijsheydt voor ons verzorgt / gelijk
„ het maar eene dag van zeven is / die dus geheel met Godt moet besteedt wor-
„ den / en gelijk veel van dien dag met de voornoemde lichaamlijke nood-
„ wendigheden wordt doorgebracht / zo stelt Godt voor de rest verscheyden-
„ heydt van oeffeningen / op dat wanneer wy van de eene moede zijn / d'an-
„ dere onse vermaaklijkheydt mach zijn; wanneer wy gehoort hebben / moe-
„ ten wy bidden / en wanneer wy gebeden hebben / moeten wy wederom
„ hooren; wy moeten leezen / wy moeten zingen / en spreeken Godts lof /
„ wy moeten de gedachtenis vieren van Christi doodt / in het Avontmaal te
„ houden; wy moeten mediteeren / samenspreeken / onze huysgezinnen on-
„ derwijzen; en wy hebben verscheydenheydt van stoffen voor elk van die;
„ gelijk een Student / die moede is / verscheydenheydt van boeken en stu-
„ dien heeft / om zijn gemoedt te vermaaken; zo heeft ieder Christen ver-
„ scheydenheydt van heylig employ op des Heeren dag / en die alle voortreflijk /
„ profijtelijk / en vermaaklijk.
„ Christen / geloost die Predikant of mensche nie / wie hy ook zy / die u zegt / XXII.
„ dat Christi jok is lastig / of dat zijn geboden zwaar zijn. Heeft hy zo veel ge-
„ daan / om ons van het harde jok / de lastige last / en de zware geboden te
„ verlossen? En zullen wy hem nu beschuldigen / dat hy ons onder een moeye-
„ lijke bezigheydt brengt? Is het moeyelijk uw gelt lief te hebben / of te tel-
„ len? Uw vriendt te beminnen / en met hem te verkeeren / en uw lichaam
„ met het vermaaklijkste voedsel te Feesteeren? Indien niet / waarom zoude
„ het voor iemant / dan voor een godloos hert / een lastigheydt zijn / een dag
„ door te brengen / in Godt lief te hebben / en de boodschappen van zijn liefde
„ tot ons te hooren / en in 't voorgezicht / en voorsmaaken van eeuwige
„ liefde? –
„ Argueerder / kom maar tot Christus / en werpt af de vermoeyende XXIII.
„ moeyelijke last van uw zonde en van Satans slaverny / en neemt Chri-
„ sti last / en jok op u / en leert van hem / en beproeft dan / of zijn Dag
„ en werk lastig zijn. Kom / en breng een dag door in Godt lief-te-heb-
„ ben / gelijk gy doet in van Hem te praaten / en beproeft / of liefde / en de
„ heyligste liefde een lastig werk zy: maar indien gy een Godsdienst wilt maa-
„ ken van enkel schel / en geen kern / van enkel romp / en geen leven / ge-
„ lijk die / waar van de Jansenisten, de Jesuiten beschuldigen / dewelke zeggen
„ wy zijn gehouden maar eens Godt lief te hebben in vier of vijf jaaren, of eens
„ in al ons leven, geen wonder / indien gy van zulken Godsdienst moede wordt. XXIV.
„ 6 Maar ik zal de gene / die de Leeraars van 't volk zijn / een eerlijker
„ weg zeggen / om 't volks vermoeytheydt te geneezen / dan haar tot een pij-
„ per of tot een spel te zenden / om dezelve te geneezen; preekt met zulken le-
„ vendigheydt en ontwaakenden ernst; preekt met zulken aangenaamen
„ heyligen welspreekentheydt / en met zulken lichten Methode / en met zul-
„ ken verscheydenheydt van gezonde stoffe / dat het volk noyt van u vermoeyt
„ wor-

„worde; stort overvloedig uyt het verhael van Godts liefde en weldaden; opent
„haar zo de Privilegien des geloofs / en de vreugden der hoope / dat sy noyt mo-
„gen moede worden; hoe menigmaal heb ik 't volk hooren zeggen van de zul-
„ke / ik zoude hem al den dag kunnen hooren / en noyt moede worden; zy
„zijn moeyelijk wegens de kortheydt van zulke Predikatien / en zy wen-
„schen / datse langer hadden geweest; Biddet met dat hemelsch leven en
„yverigheydt / dat het optrekke de zielen der gener / die zich met u voegen /
„en beproeft dan / of zy sullen moede worden; prijst Godt met die vrolijke
„vaerdigheydt / dewelke betaamt een / die nu staat in de heerlijkheydt over
„te gaan / en beproeft of dit geen geneesing van des volks vermoeytheydt
„zal sijn. Misvat 'my niet; Ik spreek nu tot niemant anders dan tot
„schuldige geveynsden / en niet tegen eenig getrouw heylig Leeraar; En
„tegen sulke seg ik / als gy niets gedaan hebt / dan de publijke gebeden kou-
„delijk over te leesen / of also koudt en rauw uw eygen gebeden daar toe ge-
„daan hebt / en de toehoorders vermoeyt hebt met een drooge / dorre / leven-
„looze / en onervarene aanspraak / en dan haar wech-sendt als een ver-
„moeyt volk tot dansen en speelen / tot een nodige recreatie / gelijkt dit na
„'t werk van een Herder der sielen? Als gy anderer menschen preeken en
„bidden hebt doen ophouden / en dan tegen 't volk segt / dat het bidden en
„preeken / 't welk gy haar recommandeert als beter / niet wel sal verkookt
„worden / sonder een dans of recreatie daarna / om des volks vermoeyt-
„heydt te verdrijven; is dit niet uw eygen bidden en preeken te schande maa-
„ken / 't welk gy haar te vooren aan-recommandeerde? En als gy gedaan
„hebt / indien gy daarna spreekt tegen andere / wegens haar lang bidden /
„en wegens zo veel preeken en hooren / als of zy noit genoch hadden / is dit
„niet aan-prijzen / 't geen gy misprezen hadt? En tegen het volk te zeggen /
„dat het bidden en preeken van die menschen / die gy smaadet / zodanig is /
„dat het haar toehoorders niet en vermoeyt; daar het uwe zodanig is / dat
„het de menschen moede maakt / indien 't lang is / of indien zy niet daarna
„vermaakt worden door een pyper / viool-speelder / of door een dans.

XXV. „Door mijn part / gelijk mijn vleesch zwak is / zo is mijn hert te boos / en
„te afkeerig van deze Godlijke en hemelsche werken. Godt weet / dat het
„mijn daagelijks zuchten is; Hoe groot is 't werk, ja ook hoe zoet, en hoe
„kort is de dag, de week, het jaar! Hoe ras is het avondt? hoe snel loopen de
„weeken en jaaren heenen? En zal iemant / die een Dienaar Christi ge-
„naamt wordt / de arme werklupden en dienstboden overreden / die maar
„een dag hebben / om zich van de wereldt af te trekken / en met Godt zonder
„aftrekking te verkeeren; dat deze eene dag te lang is / en dat haar werk
„moet verlicht worden door vleeschlijk spel? ja zal eenen / die een Predikant
„of een Christen genaamt wordt / de menschen tegen de bevinding van al de
„wereldt wijs-maaken / dat de divertisementen / en afbreekingen van een
„dans of May-spel / of een wed-loop / of een Comedie / haar gemoederen
„sal schikken / om met meer hemelsche vaerdigheydt en zuyverheydt tot Godt
„weder te keeren / dan te vooren / of dan een verscheydenheydt van heylige
„oeffeningen zal doen? Of liever / zijn wy niet gedwongen te zeggen (hoe-
„wel het mishagen zal) dat geveinsde geheel zijn voor gedaantens / en huy-
„chelachtige Godsdienst; en dat / of sy in de Kerk of thuys zijn / in 't ge-
„bedt of in drinken / en vleeschlijkheydt / en dertelheydt / een wereldtling
„waar hy ook is / steedts een wereldtling is / en een Hypocriet steedts een
„Hypo-

,, Hypocriet is; En dat het niet zijn boek / of de predikstoel is / die hem een an-
,, der mensch maakt / en dat gelijk de man is / zo zijn werk is; Operari se-
,, quitur esse. En dat de Jesuiten het niet alleen in de wereldt zijn / die een
,, Godsdienst wilden maaken / die paste op de begeerlijkheden der menschen/
,, en den Satan en het vleesch wilden dienen in de leverye van Christus.

,, *Tegenw.* Maar door allen desen schijnt gy een groote smaadt te werpen op XXVI.
,, *Calvin*, *Beza*, en de meeste van de groote Godgeleerden van de buyten-
,, landtsche Kerken, die zo strict niet hebben geweest voor de onderhouding
,, van des Heeren dag?

,, *Antw.* Laat de onpartijdige leezer op dese dingen letten. 1. Het kan XXVII.
,, niet beweezen worden / dat de meeste van haar hier in zo schuldig waren /
,, als de tegenwerping te kennen geeft / veele der zelve hebben veel geschreven
,, voor de heylige door-brenging van den dag. 2. Men moet aanmerken / dat
,, veele der zelver schrijven tegen een superstitieus Ceremonieele Sabbath-
,, houden / dewelke schijnen meer te meynen / voor een die'er niet recht op let;
,, 't is niet tegen het doorbrengen van den dag in geestelijke oeffeningen. 3. En
,, gy moet gedenken / datse versch uyt het Pausdom quamen / en gezien
,, hadden / dat des Heeren dag en een menigte van andere menschelijke hey-
,, lige dagen op de Kerken gelegt waren / om op een Ceremonieele wyze on-
,, derhouden te worden; en zy onderscheydeden alle niet zo klaar / als zy
,, mosten / het onderscheydt tussen des Heeren dag en die heylige dagen / of
,, Kerk-Feesten / en zo stelden zy die al te zeer sonder onderscheydt in haar be-
,, rispingen van de lasten / gelegt op de Kerk. En dewijl het was de Paap-
,, sche Ceremonieelheydt / en haar menigte van Feestdagen / die geheel en al
,, in haar oog stondt / die haar tenteerde / tot een gebrek van onderscheyding /
,, en tot een min nette Reformatie. 4. Wat aangaat Calvin, gy moet wee-
,, ten / *a* dat hy elken dag zo seer gelijk een 's Heeren Dag doorbracht in sterk
,, studeeren / bidden en veel schrijven / en publijk prediken / of lessen doen /
,, en disputen / of elken dag in de week / of niet veel min / nauwlijks ge-
,, vende zich tijdt voor zijn eenige sobere maaltijdt daags / zo dat hy te lichter
,, konde verzocht worden / om in zijn oordeel min onderscheydt te maaken
,, tussen 's Heeren Dag / en andere dagen / dan hy anders gedaan zou hebben /
,, en om meer voor recreatie op dien dag te pleyten voor andere / dan hy op
,, eenigen dag voor hem zelven nam. 5. En zijn navolgers / hebbende ook
,, veele van de zelve verzoekingen / waren daar op genegen / om in zijn voet-
,, stappen te treden / door de welverdiende estime van zijn waerdigheydt en
,, oordeel / en op datse niet zouden schijnen te verschillen van oordeel. Maar ge-
,, lijk Engelandt de gelukkigste is geweest in dit stuk van Reformatie / zo zijn
,, alle de menschen zonder verschooning / dewelke de ledigheydt / vleeschlijk-
,, heydt of verzuym van de gewichtige pligten van den dag zullen aanraaden.

a zo spreeken ook van Calvinus, Cawdrey and Palmer Sabbatho. Rediviv. part 1 pag. 181. 182. 183.

HET VIERDE KAPITTEL.

Hoedanig *Dr. Tocklington* en *Dr. Heylin* den Sabbath-bestreeden hebben, en waar-in haar verkeertheydt bleek,

HEbbende getoont / wat den Aartsbisschop Laud tegen de onderhouding I.
van 's Heeren Dag gedaan heeft / zo zal ik nu aanwijzen / welke Lee-

raars / als rechte huurlingen / zich publijkelijk / by gelegentheydt van die Declaratie des Konings / tot vordering en voorspreeking van des Aartsbisschops booze desseynen en poogingen / met schriften hebben uytgelaaten / om te beschermen / dat men op des Heeren Dag mocht veelerley Recreatien gebruyken / en dat men niet gehouden is / strictelijk op dien dag van allen onnodigen arbeydt te rusten / en den heelen dag Conscienties halven / en uyt kracht van Godts gebodt in heylige oeffeningen / publijke en private / door te brengen. Want nu was het daar de tijdt / dat boek op boek geschreven wierdt tegen den Sabbath / dat de Moraliteyt en verbintenis van 't vierde gebodt / en van eeu dag van zevenen Gode te heyligen / wierdt bestreden / en dat de heylige dagen of Feestdagen / met des Heeren Dag op een en dezelve grondt / naamlijk de Authoriteyt der Kerke / gestelt wierden. Nu wierden de Voorstanders van den Sabbath en 's Heeren Dag gescholden / en gelastert / en benoemt Sabbatarissen / en Judaiseerende; En den Aarts-Bisschop verhinderde / dat een boek tot bescherming van de heylige Sabbath-leer gedrukt wierdt; En wierdt'er eenig boek door zijn order gerevideert / om gedrukt te worden / hy liet daar uyt schrappen / 't geen'er was aangaande de Moraliteyt / geduurzaamheydt / en nauwe onderhouding des Sabbath / en tegen de ontheyling desselfs / zelfs de naam van Sabbath wischte hy uyt / gelijk bleek / en hem getoont wierdt / geschiedt te zijn ontrent [a] Doctor Jones uytlegging over den Hebreen, en Mr. Wards uytlegging over Mattheus.

[a] Ziet pryn history of The Tryal of William Laud pag. 237-338. 245. 246.

II. Zes byzondere schrijvers schreven te gelijk tegen den Sabbath / en desselfs Godlijke verbintenis / en voor de vermaaklijkheden op des Heeren Dag / naamlijk / Dr. John Pocklington, Dr. Peter Heylin, Dr. Thomas White, Christopher Dow, B. D. Gilbert Ironside, B. D. David Primerose, B. D. waar van wy nu in order moeten spreeken.

III. Ik begin eerst van John Pocklington, dewelke in 't jaar 1635 met approbatie van des Aartsbisschops Kappellaan een zeer aanstootelijk en profaan boek schreef / en drukken liet welkes Titel zelfs groote ergernis gaf / genaamt Sondag geen Sabbath; indien hy verstondt / dat de Sondag niet en is den Joodschen Sabbath / dat was zo belacchelijk / als of hy gezeydt had / de Sondag is geen Saterdag; maar neen / hy verstondt'er deze twe dingen door. 1. De Zondag moet niet gehouden worden als een Sabbath / met rust van arbeydt / of met een heylige rust. 2. De Zondag mach niet genoemt worden een Sabbath; En zo voer hy zeer vinnig uyt tegen de gene / die nu een Rustdag begeerden / en daarom de naam van Sabbath of Rustdag gebruykten; eenige van zijn woorden zal ik hier uyt-tekenen. Dus schreef hy.

IV. „ [b] Wat zullen wy dan denken van Knox en Whittingham, en haar met-„ gezellen / dewelke in haar brief aan Calvyn afgaan van de ordinantie / in-„ stelling en praktijk van de Apostelen en Apostolische mannen / en noemen „ dezen dag niet 's Heeren Dag / of Zondag / maar maaken'er met de God-„ zaligheydt van Ierobeam zulk eenen dag van / als zy in haar herte versiert „ hebben tot haar eygen desseyn / en hebben dien dag herdoopt / na de zin van „ d'een of d'ander Joode / gehuurt om Peter daar over te zijn / noemende „ dien daarom de Sabbath... [c] Deze naam Sabbath is niet een enkele naam / „ of gelijk een vlek in 't voorhooft / om Labans schaapen te onderkennen van „ die van Iakob, maar zy is in der waarheydt een verborgentheydt van on-„ gerechtigheydt / opgezet tegen de Kerk... [d] Maar wat spreek ik u de integro „ die van een heelen dag? doet maar dat in des Heeren Dag te houden / 't geen

[b] Sundayno Sabbath pag. 6.

[c] ibid pag 7

[d] ibid pag. 13

't geen de weduwe dede in haar aalmoes / zy gaf twe penningskens/ *sic tu duas horas*, geeft gy zo den Heere twe uuren; indien gy dit niet en doet/ ziet toe / datje niet en verliest integrorum annorum labores, den arbeydt van veele heele jaaren... [e] Andere moeten ook om 't complots halven / de naam van Sabbath ophouden / op datse daar achter gaande / mochten schieten op de diensten/die voor den 's Heeren Dag verordineert zijn. Hier uyt is 't dat sommige door gebrek van verstandt den Sabbath te veel aanbidden/ als een beeldt/ nedergedaalt van Iupiter en zy roepen 'er voor/ gelijk zy voor het goude kalf deeden/ Dit is een heyligen dag des Heeren, daar het in der daadt is de groote Diana der Ephesceren, na dat zy die gebruyken; waar door de gemoederen van haar Jooden-genooten zo verwart en betovert zijn / datse niet kunnen oplossen / of het grooter zonde zy / op haaren Sabbath te bollen / te schieten / of te dansen / dan doodslag te begaan/ of dat een Vader zijn kindt den hals afsnijdt; alle welke twijffelingen ras „zouden opgelost zijn / door het mom-aanzicht van den Sabbath af-te-trekken „van 't aanzicht van 's Heeren Dag, 't welk de zelve alzo wel en waarlijk past, „als de doorne kroon den Heere zelf; Deze was gemaakt/ om hem open te „leggen voor verdoemlijke belacching; en die was uytgevonden/ om'er ver„vloekte superstitie op te leggen; nochtans al zouden zy'er voor sterven/ zy „zullen 't een Sabbath noemen / waanende) in haar yverige onweten„heydt van zeer zondigen yver/ datmen zal van haar denken / datse met de „Schriftuur spreeken / daar in der daadt den droessem van Asdod van haar „monden vloeyt. By ons is den Sabbath Saterdag / en geen dag anders/ „geen Oudtvader / ja geen geleerdt man / Heyden / of Christen / nam het „anders / van 't begin van de wereldt / tot 't begin van haar scheuring in „'t jaar 1554... [f] veele denken / dat zo weynig profijt is te zuygen uyt de „Constitutien van des Apostels praktijk / en overlevering van de heylige „Kerk / de leere van de vroome en geleerde Vaders / dat zy haar Leeraars „hebben opgehoopt / die om haar interest des Heeren Dag zullen noemen/ en „houden als een Sabbath / en zo ontheyligen zy die met zulke uytroepingen/ „dat de stemme der waarheydt zal stilzwijgen: maar met Moses Liberavi „animam meam, heb ik mijn ziel bevrydt... [g] Daar is gansch geen grondt „voor de vruchteloose en wederspannige oeffening van haar 's nademiddags„Talent; het zal zwaar zijn voor de beste en hardtnekkigste van haar alle/ „een predikatie te toonen/ die door iemant van de Oudtvaders gepreekt is des „Nademiddags. Den H. Paulus las ook mede gemaakte Homilien / blij„kende uyt het grondt woordt Homilesas &c.

[e] ibid pag. 221.

[f] ibid pag. 22.

[g] ibid pag. 31 32.

V.

En op datmen nader kennis neeme van dezes mans schrijven tegen den Sabbath / moet men weeten / dat hy het was / die een jaar daarna / naamlijk in 't jaar 1636/ een boek schreef / 't welk ook geapprobeert wierdt van den Aartsbisschops Kappellaan / [h] waarin hy beschermde de biecht / de Paapsche penitentien / opgelegt door de Priesters; ook dat men noodzaaklijk behoort blinde gehoorzaamheydt te geven aan de kerkelijke bevelen en bestieringen van onze Geestelijke overheden; Dat de Christenen moeten Altaaren / hebben / met crucifixen daar op / om aldaar 't Avondtmaal te ontfangen / dat Christus opgeoffert wordt aan Godt als een offerande in het Sacrament des Altaars / dat 'er zijn ongeschrevene Traditien van absolute Authoriteyt; Dat de kerken / Altaaren / kelken / en kerkhoven behooren door den Bisschop ingewydt te worden / en menigten andere Paapsche vuyligheden;

[h] Altare Christianum pag. 24 42. &c. 180 108. 142 en 130. 143 41. &c. 51.

en diergelijke dingen beschermt hy in dat boek / 't welk tegen den Sabbath
a Sunday no Sabbath pag 43 44. 93 2. 45 &c. 144 &c is; zo dat blijkt / dat dezen Sabbath-bestrijder van den Heere verlaaten was / om tot de Paapsche dwalingen over te vallen; het zelve zullen wy hooren van twe navolgende.

VI. De Twede groote Sabbath-bestrijder was Dr. Petrus Heylin; dezelve heeft veel arbeydt aangewendt om den Sabbath en 's Heeren Dag in kleynachting te brengen. Voor eerst heeft hy de Latijnsche Oratie van Dr. Prideaux van den Sabbath (waar van boven) in het Engels overgezet / op dat hy door de Naam van die Professor te meer kracht mocht doen op 't gemoedt van 't volk / en gelijk Rabsake te meer zoude beschadigen / als spreekende de Gemeene taal; En daar stelde hy een breede en gansch bittere Voorreden voor / waarin hy veel valsche rapporten en geruchten verhaalt van de liefhebbers en onderhouders van 's Heeren Dag; dit dacht hy te zijn / gelijk hy 't noemt / Gratum opus Agricolis, een werk passende op die tijden. Ten anderen schreef hy in 't jaar 1636 in 't Engelsch een Boek / genaamt de Historie van den Sabbath, welke hy dediceerde aan den Koning / en gedrukt wierdt met Speciale Approbatie van den Aarts-Bisschop; waarin hy zeer profaan en bitter schrijft tegen de Moraliteyt / en stricte onderhouding van den Sabbath / en 's Heeren Dag / en voor de Declaratie van de Koning voor 't spel op dien Dag. Ten Darden, schreef hy in 't jaar 1637 / op 't bevel van den Aarts-
k Moderate Answer to Mr. Burton pag. 50 &c. 76 80 81. 110 112. Bisschop, k een Boek tegen Mr. Henry Burton, waarin hy ook veel zegt tegen de zedelijkheydt en geduurige verbintenis van den Sabbath / en tegen de stricte volkomene heyliging van des Heeren Dag / en tot rechtvaerdiging van 't boek van 't spel / en tot bemanteling en vryspreeking van den Aarts-Bisschop en d'andere Bisschoppen / plegende wreedtheydt en onderdrukking in het mondtstoppen / excommuniceeren / en Censureeren van de gene / die de Declaratie weygerden voor 't volk af te leezen.

VII. Ik zal hier eenige van zijn woorden uyttekenen / zullende daarna eenige byzonderheden aanwijzen / de welke de geest van die man in zijn schrijven aan ieder een zullen ontdekken. Aldus schreef Heylin aangaande den Sabbath.

VIII. l „ Dit deel hebben wy ook genoemt de Historie van den Sabbath, hoewel
l Epistle to The Reader before The second book of his History, of The Sabbath. de instelling van des Heeren Dag / en de onderhouding des selfs in alle tijden
„ en eeuwen / sint die instelling / 't voornaamste is / waar van het handelt:
„ Want aangezien het van eenige gezegt is / dat des Heeren Dag succedeer-
„ de door des Heeren ordinantie / in de plaats en 't recht van den Joodschen
Sabbath / zo is dat heele boek bezig in 't onderzoek daar van / of in alle /
„ of in eenige eeuwen van de Kerk sulken leere zy gepreekt / of zulken prak-
„ tijk zy aangedrongen op de Conscientien van Godts volk; En wy onder-
„ zochten waarlijk met alle vlyt en zorg / om te zien / of wy een Sabbath
„ konden vinden in eenig bewijs van de Schriftuur / of in eenig schrift van de
„ heylige Vaders / of in de placcaaten der Keyzers / of in de besluyten der
„ Concilien / of eyndelijk in eenige Acten en gedenk-tekenen van de Christen
„ Kerk; waar na verscheyde onderzoeken gedaan op het Alias, en op het
„ Pluries, zo was steedts 't besluyt / non est inventus, 't is niet gevonden /
„ en daar op besluyten wy in de taal van de Poëet / & quod non invenit us-
„ quam, esse putet nusquam, 't geen nergens is te vinden / mach men zeer
„ sterk besluyten / dat 'er niet en is. Buxtorfins verhaalt in 't Elfde Kapittel
„ van zijn Synagoga Judaica, uyt Antonius Margarita, van de Jooden /
„ quod die Sabbatino, præter animam consuetam, præditi sunt & aliâ,
dat

,, datse meynen / datse op den Sabbathdag een extraordinare ziel in haar in-
,, gestort hebben / die haar herten verwijdt / en haare geesten opwekt / Ut
,, Sabbathum multo honorabilius peragere possint, op datse den Sabbath
,, met te grooter eere mogen vyeren ; En hoewel deze Sabbath-ziel door een
,, Pythagorische metempsychosis (ziel verplaatzing) mach schijnen van de
,, Jooden in de lichaamen van eenige Christenen verhuyst te zijn in deze laat-
,, ste tijden ; zo kan ik my doch goede hoop geven / dat zy / door haar voor
,, oogen te stellen de gestadige praktijk van Godts Kerk in alle voorige tij-
,, den / en de toestemming van alle Godts Kerken voor tegenwoordig / daar
,, van zonder groote moeyte moghten ontheft worden ; het is maar anima
,, superflua, gelijk Buxtorf die noemt / zy kan beter gemist dan behouden
,, worden / als zijnde overtollig.

,, In zijn Boek spreekt hy aldus. m Aldus vinden wy / op gedaane naspeu- IX.
,, ring / en vol onderzoek van alle partyen / geen 's Heeren Dags-Sabbath m History
,, in 't boek van de Homilien, ja niet in eenig schrift van particulieren / uyt- 2 Boek Sect 17
,, gegeven immeer dan dryen dartig jaaren na de H[o]milien. Dan verhaalende pag. 249
,, 't gevoelen van Dr. Bound in zijn boek van de Sabbath / zegt hy / n alle
,, geoorlofde vermaaklijkheden en eerlijke recreatien, als schieten, scher- n pag. 211
,, men, bollen, die op andere dagen geoorloft zijn / mosten op dezen dag na-
,, gelaaten worden; niemant most spreeken of praaten van plaisieren, of van
,, eenige wereldtsche zaak, was van hem zeer Meesterlyk bepaalt, meer als
,, door een Joodsche Rabbi, dan door een Christelyk Doctor. Nochtans al
,, was deze leere noch zo Roomsch en Rabbinisch, zo droeg zy doch een schoon-
,, aangezicht / en gedaante van Godzaligheydt / immers in de opinie van
,, 't gemeene volk.

,, Daarna wederom aldus. o Wy kunnen hier door merken / dat haar oog- X.
,, merk van 't begin was / de heylige dagen als superstitieuse Paapsche instel- o Sect 8 pag.
,, lingen af te brengen / op dat haar nieuw gevondene Sabbath (en zy moet 255 7 256
,, nu Sabbath genoemt worden) alleen geplaatst zijnde / mocht te uytnum-
,, terder worden. Ook waren d'andere vruchten / hoewel privater / van
,, geen min gevaarlijke nature; dewijl 't volk zo verstrikt is door deze nieuwe
,, vonden / en met meer dan Joodsche strengheydt aangedrongen / datse ge-
,, wis in alzo quaaden staat zijn / als de Israeliten weleer / als zy waren ge-
,, vangen genoomen en gehouden door de Schriftgeleerden en Phariseen. Ik
,, heb'er eenige gekent (want in dit stuk wil ik niets zeggen / zonder goede
,, verzekertheydt) die in een furieuse soort van yver / hebben gelijk de uytzin-
,, nige prophetesse by den Poëet / op de openbaare straaten geloopen / en ook
,, private huyzen hebben doorsnuffelt / om te zien / wie die uuren op des Hee-
,, ren Dag besteden in geoorloft tijdt verdrijf / welke door de Kerk niet ver-
,, ordineert waren tot Gods publijken dienst / en hebbende die uytgevonden /
,, verjoegen zy het gezelschap / en verbraken de instrumenten / en zo mijn me-
,, morie my niet en feylt / ook het hooft van den Musicant; En dat meer is /
,, zy meynden / datse in Conscientie verbonden waren zo te doen ; p en weynig p pag 298
,, daarna noemt hy des Heeren Dag op een zeer profane en deugnietige wijze
,, den Nieuwen heyligen Sabbath.

,, En eyndelyk besluyt hy aldus. q Ja dat meer is / het was zo publijklijk XI.
,, toegestaan / en gedrukt door een / die geen roeping had / om 't wetten te ver- q ibid sect
,, klaaren / dan alleen de terging van zijn eygen boozen geest / Dat het dansen 13 pag 269
,, op des Heeren Dag was een ongeoorloft divertissement, strafbaar door de-

,, ordonnantie van 1 *Karel.* C. 1. welke beoogde (zegt hy) zo wel het wech-
,, neemen van danſen, als van 't beyr- en ſtier-gevecht, de Tonneelſpellen, en
,, gemeene ſpellen, die toen zo gemeyn niet waren, als het danſen wanneer
,, deze Wet gemaakt wierdt; Als de dingen tot deze hoogte gekomen waren/
,, zo behaagde het zijn Majeſteyt.. En hier verhaalt hebbende de woorden van
XII. ,, des Konings Declaratie, zo gaat hy voort en zegt.
,, Aldus behaagde het zijn voortreflijke en geheyligde Majeſteyt / dit N B
,, zijn zeer Godſalig en Religieus voorneemen af te kondigen / van aan zijn
,, getrouw volk open te leggen de vryheydt van den Dag / welke den dag toe-
,, ſtaat / en die alle de Chriſten ſtaaten en Kerken 't allen tijde te vooren noit
,, hadden in twijffel getrokken. en te gelijk van de deur te ſluyten / door wel-
,, ke niets minder dan 't Joodendom in 't eynd zoude ingekomen hebben / en
,, zo met der tijdt de frayſte en ſchoonſte Kerk te dezen dag in 't Chriſtendom
,, zoude verwoeſt zijn geweeſt; En gewis N B / het was een Godzalige en
,, Vorſtelijke daadt en Ordinantie; in geenen deele laager, dan die van Con-
,, ſtantinus, of eenig ander Chriſtelyk Koning of Keyzer, te vooren verhaalt;
,, dewijl het in zich aangemerkt niet min Godzalig is, de Heylige dagen vry
,, van ſuperſtitie te houden, dan die te bewaaren van Profaniteyt; inzonder-
,, heydt gemerkt / Dat deze toelaating van geoorlofde plaizieren niet min ey-
,, gen is aan een Feeſtdag, dan ruſt van arbeydt; ja het eerſte van die twe is
,, ouder: want Tertullianus zegt ons / dat zy in zijn tijdt diem ſolis lætitiæ in-
,, dulgebant, den Zondag ten deele tot vermaak en recreatie en niet geheellijk
,, tot devotie toewepden; daar er in hondert jaar na de tijdt van Tertullianus
,, niet een Wet of ordinantie was in de Chriſten-Kerk / om de menſchen op
,, dien dag van arbeydt te wederhouden.
XIII. ,, Nochtans bevondt zijn voortreflijkſte Majeſteyt zulken gehoorzaam-
,, heydt niet in zommige / en zulke / die voorbeelden hadden moeten weezen
,, voor haar kudden, gelijk zijn Chriſtelijkſte voorneemen verdiende; Dewijl
,, zommige zo geveſtigt zijn in de opinie van een Sabbathdag (een dag daar
,, men over veertigh jaaren niet van gehoort heeft in de Kerk) datſe liever
,, verkoozen de Kerk te beroven van haaren arbeydt en Predikdienſt / dan
,, buygen onder de rechtvaerdige bevelen van zijn Majeſteyt / om wiens wil ik
,, voornaamlijk / nevens mijn pligt aan Godt mijn ſouvereyn / en aan de
,, Kerk mijn Moeder / mijn tijdt en ſtudien heb aangelegt / om deze Hiſtorye
,, te maaken / op datſe daarin in 't kort mogen zien / de praktijk van Godts
,, Kerk in de tijden voor haar / en ſchikken zich in het toekomende daarna /
,, verwerpende die dwalingen / in welke zy ſijn / en wandelende op den weg / dien
,, ſy moeten betreden / welken weg eyndelijk zal bevonden worden te ſijn Via
,, Regia, het Koninklijk padt / als veyligſt en beſt verſekert / om datſe van
,, Godts volk meeſt betreden is. Onſe private paden leyden ons menigmaal
,, in dwaling / en ſomtijdts ook in gevaar. En daarom bid ik alle / die in
,, dezen overtreden hebben / datſe haar paſſien en Private intereſten ter zijde
,, ſtellen / indien eenige op die wijze miſleydt zijn / als mede datſe haar oogen
,, tegen deze waarheden niet en ſluyten / die haar tot haar onderrichting hier
,, vertoont worden; op dat alzo de Koning de eere van haar betaamlijke ge-
,, hoorzaamheydt mach hebben / en de Kerk de trooſt van haaren arbeydt en
,, trooſtelijken predikdienſt: Want tot wat eynd zouden zy hoopen / een naam
,, te krijgen wegens haar lijden / voor zo een quaade zaak / die noch de leere
,, van de Schriftuur heeft / om die te authoriſeeren / noch de praktijk van de
,, Kerk /

„ Kerk / de beste uytlegster van de Schrift / om de zelve te bevestigen en te be-
„ gunstigen? of waar toe zouden zy standtvastig willen gerekent worden by of
„ in haar eerste besluyten / die zulke zwakke en gevaarlijke Premissen of
„ gronden hebben / om dezelve te ondersteunen; aangezien standtvastigheydt
„ niet wel gegrondt zijnde / ten besten maar is hardtnekkiggeydt en dik-
„ maals eyndigt in Ketterye. Ik vermaan haar dan noch eens zelfs in
„ Godts Naam / wiens Dienaars zy zijn / en aan wien zy rekening zullen
„ moeten geven van haar bediening; en in des Konings Naam / wien zy als
„ Godts Gedeputeerden gehouden zijn te gehoorzaamen / niet alleen wegens
„ toorn maar wegens Conscientie; en in de Kerks naam / welkes vrede zy
„ boven alle andere dingen moeten behertigen; en eyndelijk in haar eygen
„ naam / welke het belangt af te staan / en niet voort te gaan in deze onge-
„ hoorzaamheydt / op dat haar niet ergers over-kome. Voor mijn part / ik
„ heb mijn best gedaan / om haar in dit tegenwoordig point zo veel voldoening
„ te geven (zo verre als de natuur van een Historie wilde toelaaten) datse
„ 't haar geen schande behoeven te rekenen / van haar gevoelen te veranderen /
„ en haar dwalingen te verlaaten / en haar resolutien te veranderen / aange-
„ zien zy zo doende zich conformeeren zullen met de praktijk van Godts Kerk
„ in alle tijden en eeuwen.

In een ander Boek / spreekt hy van 't aandringen van des Konings De- XIV.
cleratie voor 't spel op den dag des Heeren / en van de straffe gelegt op de Lee- r Moderate
raars / die de zelve niet wilden voorleesen / r aldus. Zijn Majesteyt hebbende Answer
zijn Declaratie over de wettige tijdt-verdryven op den Zondag gepubliceert, pag. 15.
gaf order aan zijn Bisschoppen, dat de verkonding van dien zoude geschieden in alle haar onderscheydene Districten; Daar op leyden de Bisschoppen het den Leeraar van elke Kerk op, de Declaratie voor 't volk voor te leezen, en vindende tegenstandt tegen die order, drongen zy haar tot de verrichting desselfs uytkracht van die Canonyke gehoorzaamheydt, welke zy door haar verscheyde eeden gehouden waren te geven aan haaren Bisschop; maar ziende niets dan verachting op verachting, na veel lijdzaamheydt en langmoedigheydt, zo zijn eenige van de verkeerdtste gesuspendeert geworden zo wel *a beneficio* als *ab officio*, van dienst en Tractement, tot een exempel voor de andere.

Maar om Heylin en zijn schrijven over den Sabbath nader bekent te maa- XV.
ken / geve ik den Leeser dese navolgende dingen op te merken. Hy zegt
1. s Dat het was ontrent meer dan duyzendt jaaren na 't geven van de Wet, s History
voor dat het leezen van de Wet in de Synagogen opquam; en dat het zo ook of the Sab
meer dan duyzendt jaaren was eer des Heeren dag die standt verkregen hadt, bath part.
in welke zy nu staat; hoewel hy hem selven vergetende een weinig daarna 2 pag 95.68
segt / dat de zesde eeuw byna ten eynde was, eer des Heeren dag tot die hoog-
te quam, die zy sint gehouden heeft. 2. t Dat wy in al dien tydt van de eerste t ibid pag
ses hondert jaaren niemant vinden, die des Heeren Dag hieldt als een Sab- 123
bath, of die andere so leerde doen, noch iemant die seyde, dat eenigh werk daar op ongeoorloft was, verder dan als het verboden was van den Vorst, of Bisschop, noch iemant, die preekte of verkondigde, dat eenig playzier spel of vermaak van een eerlyke naam, zulks als op andere dagen geoorloft was, niet bequaam was voor dien dag, en dat het verbodt van arbeydt op des Heeren dag een Nieuwe Theologie is, daar van noch voor, noch na gehoort
en is. 3. v Dat den Sabbath selfs by de Jooden niet en wierdt gehouden, als v History
een Moreel gebodt, maar al te met gehouden, al te met niet, na dat jemants preface
eyge-

x ibid — eygene besigheden, of gelegentheden toelieten; 4. x Dat des Heeren Dag geensins te achten is voor een Rustdag; maar dat al dien ledigen tijdt, op welke de publijken Godsdienst niet en geschiedt, tot gewoone affaires of allerley plaizieren wel mach besteedt worden; 5. z Dat de Heydenen volkomentlijk uyt het licht der natuure wel wisten, dat de menschen op sulke tyden moesten

z History part 1 pag. 98. — rusten, die afgesondert sijn tot Godts publijken dienst, en laaten haar dagelyks werk voor eenigen anderen tijdt; dat daarom de Priesters (*Flamines*) bysondere sorg mosten dragen, *ne opus fieret*, dat'er geen werk op de solemneele dagen gedaan mocht worden, dat het door Proclamatie bekent gemaakt wierdt, *Ne quid tale ageretur*, Datniemant soude bestaan dat te doen; 't welk gedaan sijnde, so wanneer iemant overtrad, wierdt hy terstondt in boete ge-

a ibid pag 35 — slagen, gelijk *Macrobius* segt. 6. a Dat de Heydenen hebben de offeranden kunnen weeten uyt de natuur, en uyt de reden; maar dat de natuur Adam niet konde leeren den Sabbath onderhouden.

XVI. Verder zegt hy. Ten 7. Dat Constantin op des Heeren dag maar toegelaaten heeft te rusten van werk; (hoewel den kerkelijken History-schrijver

b lib 4. de Vita Constantini — Eusebius zo klaar zegt / Dat hy geordonneert en geboden heeft aan ieder een, in sijn gansch Roomsch gebiedt, van alle werk op des Heeren dag te

c ibid pag. 74. — rusten) 8. Dat c Tostatus niet qualijk zegt, dat Godt mocht een tydt van publijke Godsdienst geordonneert hebben, *aut bis aut semel tantum in anno*, eens

d History part 2 cap. 2. — of tweemaal alleen in 't jaar. 9. Dat d het Paasch Feest, zo als 't nu by de Christenen gehouden wordt, niet alleen by der Apostelen tyde, maar ook door haar Authoriteyt verandert is; Doch dat hy noch niet kan vinden, dat des Heeren dag door de Apostelen gebracht is in de plaats van den ouden Sabbath; maar wel, dat den Apostel alle onderscheydt der dagen wech-genoomen

e History part 2 cap 6 Sect. 9 — heeft. 10 e Dat de namiddags predikatien op des Heeren Dag sijn enkele innovatien, Nieuwigheydt. 11. Dat f in Engelandt geen vrees was voor

f History preface. — Profaan verzuym van eenige Godsdienstige pligt, dewelk op dien dag vereyscht wordt, 12. g Dat'er te Romen ten tijde van Gregorius niet tegenstaan-

g His prefacero Dr. Predeaux Doctrine of the Sabbath — de wat Damascenus en Beda hadden gedaan, superstitie was ontrent het houden van den Sabbath (Daar Gregorius al gestorven is in den jaare 604, en Damascenus en Beda noch leefden in 't jaar 731, na Bellarmini oprekening / geen wonder dat den yver van Damascenus en Beda niet verhinderden een superstitie / die geweest soude hebben hondert jaaren voor dat sy in de wereldt waren.)

h ibid — 13. Dat h Calvin 's Heeren Dag hieldt enkelijk voor een Kerkelyke instelling. en dat Calvin, volgens het verhaal van Joh. Barclay geraadt-pleegt heeft, van den 's Heeren dag op een Donderdag te setten (Daar Calvyn schrijvende over 1 Cor 16 v 2. uytdrukklijk zegt / dat de Apostelen dien dag aan de ge-

i ibid — meynten voorgeschreven hadden.) 14 i Dat het verbieden van dansen op den Rustdag in Vrankrijk, veel verhindert heeft den groey van 't Euangelium, dewijl de Franschen seer op dansen geset sijn. 15. Dat k des Heeren Dag

k History of the Sabbath part 2 pag. 7 — door de Kerk is afgezondert, op haar eygen Authoriteyt, en sonder last van boven te ontfangen, daar wy van kunnen hooren, boven de gemeene last, die Godt aan sijn Kerk gaf, dat alles eerlyk, en met order geschiede. 16 Dat

l ibid pag. 154 — l des Heeren Dag en de heylige dagen even gelijk moeten onderhouden worden; dewijl de heylige dagen Gode sijn toegeweyt, gelyk des Heeren dag, en zy beyde op de selve Authoriteyt staan, de Authoriteyt van de Kerk, be-

m ibid pag 166. — langende haar byzondere instelling. 17 m Dat'er niets zekerder is, dan dat de Kerk mach dispenseeren, en dispenseert met de gene, die ontrent 's Hereen

Dag overtreden hebben tegen haar Canones. 18. Dat [n] de strenge onderhouding van des Heeren Dag, in Jerlandt in 't jaar 1615. opgelegt, in 't jaar 1634 ingetrokken is; De valsheydt hier van heeft den Aartsbisschop Usher getoont waar van boven. 19 Dat [o] des Heeren Dag van zulke hooge estime by zommige is geweest, datse als een Artikel van haar Phantasye was.

Hier doe ik eyndelijk ten 20. by / 't geen veel van zijn zeggen / indien niet alles / om verre stoot / [p] Dat de Godsdienstige onderhouding van 's Heeren Dag, beginnende in de eeuw der Apostelen, ongetwijffelt met haar Approbatie en Authoriteyt, zeer wel mach gerekent worden onder die Apostolische Traditien, die algemeen zijn aangenoomen geworden in de Kerke Godts, zo komt de waarheydt haar wederpartyders meermaal als tegen haar dank of onbedachtelijk ter monde uyt. Voorts heeft Cawdrey getoont / dat Heylin zeer on-oprecht gehandelt heeft, spreekende hem zelven veel tegen, en d'een tijdt zo, d'ander tydt anders, als 't maar tot zijn vordeel konde dienen. XVII.

Noch moeten wy aanmerken / dat dezen Heylin, gelijk hy een Creatuur was van / en verheven door den Aartsbisschop Laud, alzo ook was besmet met veel Paapsche dwalingen / welke hy ter zelver tijdt ook heeft beschermt met uytgegevene boeken / als onder andere / dat men aan de Kerkelijke Opzienders moet blinde gehoorzaamheydt geven / dat de Christenen moeten altaaren hebben / dat den Paus van Romen den Antichrist niet is; Dat'er zijn onbeschrevene Traditien / die wy moeten onderhouden / etc. Zo dat uyt al wat eerst van Pocklington, en daar na van Heylin verhaalt is / licht te oordeelen zy / dat deze lieden waren menschen / die aan een Profaane geest en dwalingen waren overgegeven; zo dat haar schrijven tegen den Sabbath ons stijven moet / en meer bevestigen / dat het is de waarheydt / waar tegen zy gestreden hebben. Ik besluyte met de woorden van Hoornbeek; [s] Peter Heylin zegt hy / heeft in zijn Historie van den Sabbath meer geleertheydt dan vromigheydt trachten te toonen. Doorgaans is hy zeer bitter tegen de uytheemsche Kerken, voornaamlijk die de Bisschoplijke ordre en Ceremonien niet en erkennen, tegen onze Neerlandtsche Kerken, en tegen 't Synode van Dorth (*part 2 cap. 6.*) tegen de Calvinische, als hy ze intituleert (maar voor de rest, welke Calvin volgen, en haar zelven meenen alleen rechtzinnige en Gereformeerde Kerken te zijn, als hy aldaar spreekt) hebbende het zeer geladen op Calvin, en de Fransche Kerken, om datse zo hardt zijn tegen het dansen, inzonderheydt op Zondagen, daar hy zijn eenig werk van heeft gemaakt, om voor te schrijven, gelijk aan d'andere zyde voor de Kerkelijke macht in het bestellen van Ceremonien en Bisschoplijke ampten, ook voor Feestdagen, en haar Authoriteyt, alleenlijk niet voor dezen dag, als of het die luyden alleen te doen was, om dezen dag en haar religieuse onderhouding aan kant te helpen.

[m] ibid pag. 166.
[n] Hist. Sabb. part 2 Cap. 8 Num. 9
[o] pag. 105
[p] ibid
[p] Hist. of the Sabbath part. 2. pag. 30
[q] Christian Sabbath part 2 pag. 252 698. part 4 pag. 543 544.
[r] His coale from the Altar, and Moderate Reply and Antidotum Lincolniense.
[s] 's Heeren Dags heyliging pag. 358.

Het Vyfde Kapittel.

Hoedanig Bisschop *White*, en *Christopher Dow* den Sabbath, en 's Heeren Dag bestreden hebben.

DE Darde, die in Engelandt te dier tijdt tegen den Sabbath geschreven heeft / onder de naam van Sabbatarisse nieuwigheydt is, geweest Dr. Franc. White, Bisschop van Ely; dezelve dedicerde zijn [a] boek (uytgegeven in 't jaar I.

a A treatise of the Sabbath day

't jaar 1635) aan den Aarts-Bisschop Laud, uyt reden / gelijk hy zegt / van zijn genades waardigheydt en Authoriteyt in die Kerk, van zijn Godsdienstige zorg en genegentheydt om de quaden te Reformeeren, van zijn diep oordeel in Theologische zaaken, van zijn eerbiedige estime van de eerwaarde oudtheydt, en zijn afkeer van nieuwigheydt, &c. En in die zijn Dedicatie-brief prijst hy hem / wegens dat hy een goedt werk begonnen heeft, en gepoogt heeft na een Reformatie, en zegt / Godt Almachtig verleene een zegen en goedt succes over uw Godzalig oogmerk. Doch hoedanig zijn Reformatie en Godzaligheydt is geweest / hebben wy boven gehoort, ook vaart hy daar uyt tegen de order van de Ouderlingen, en zegt / dat'er in de tijden van Koningin Elizabeth opstondt een nieuwe presbyteriaansche Secte, passende daar op toe de woorden van Athanasius, 't geen van de Vaderen niet is afgekomen, maar onlangs uytgevonden, wat kunnen wy anders daar van oordeelen, dan 't zelve, daar Paulus van gewaagt 1 *Tim* 4 *v.* 12. in de laatste dagen zullen zommige afvallen van 't geloof &c.

II. In dit boek tegen den Sabbath tracht hy te bewijzen / datmen op 's Heeren dag ook werken mach buyten noodzaakelijkheydt / datmen veelerley recreatien op den zelven mach zoeken / en dat het billijk was / dat zulken vermaak op des Heeren dag aan den volke wierdt toegestaan: want aldus spreekt hy daar. In 't N. Test: leezen wy van geen Verbodt, of negatief gebodt, aangaande onthouding en rust van weereldtsche daaden op 's Heeren dag, meer dan op andere dagen; *Et quod non Prohibetur, ultro permissum est*, 't geen niet verboden is, is vryelijk toegelaaten, zegt *Tertullianus*, *de Corona Militis cap.* 2. De algemeene Kerk heeft meer dan zes hondert jaaren na Christus den arbeydt toegelaaten, en gaf vryheydt aan veel Christenen, om op des Heeren dag te werken, op zulke uuren, als haar niet bevolen wierdt, door 't gebodt van de Kerk, in den publijken dienst tegenwoordig te zijn. Na dry hondert jaaren na Christus, wanneer *Constantin de Groot*, door sijn Keyzerlijke macht de Christelijke Religie staande hieldt, en onder veel andere Godzalige constitutien, de weekelijkse onderhouding van 's Heeren dag ordonneerde, had het landt-volk vryheydt, om in haar velden en wijngaarden te werken; en niemant van de heylige Vaders der Kerke, in die dagen levende, of veele jaaren daarna, bestrafte het zelve, of hield het voor een ontheyliging. In de dagen van den *H. Hieronymus*, en selfs in de plaats, daar hy woonde, hebben de devootste Christenen ordinaris op des Heeren Dag gewerkt, als den dienst der Kerke geeyndigt was. In de tijde van *Gregorius de Groot* was het Antichristische leer geacht, het een sonde of ongeoorlofde zaak te maaken, op den ouden Sabbathdag, of op den Zondag, of 's Heeren Dag te werken. c Voor so verre als wereltschen arbeydt, spellen, of recreatien hinderingen zijn voor heylige en Godsdienstige pligten, publyke of Private, te verrichten op de heylige dagen, sijnze te vermijden, en men moet'er sich van onthouden, na de billijkheydt van de Godlijke Wet, en 't gebodt van de Kerk; anders sijnse Kerk-roovigh, om datse middelen sijn, om Godt van sijn eer te berooven, en de Geestelijke stichting van 't Christen volk te hinderen. Het werken en arbeyden op den ouden Sabbathdag was een sonde onder de Wet, wegens Godts positief gebodt; Maar onder 't Euangelium is 't geen sonde, te werken of te arbeyden op eenigen dag van de week, maar dan alleen, wanneer het doen desselfs een beletsel is voor geestelijke en Godtsdienstige pligten, die door het generale gebodt van de H. Geest, en door het ondergestelde gebodt

b Of the Sabbath-day pag. 217 218 219.

c ibid pag. 226 227

bodt van de Kerk, op den heyligen dag te verrichten sijn. Door Recreatien verstaan wy spellen, tijdtverdryven, musijk, spelen eenige soorten van spel, en lichaamlijke oeffeningen, &c. gebruykt om het lichaam en 't gemoedt des menschen te verquikken, na arbeydt en ernstige daaden; Eerlijke en gematigde recreatien, die noch in hoedanigheydt, noch in omstandigheden ondeugende sijn, mogen Wettiglijk toegelaaten, en geoeffent worden op eenig deel van den Christelijken heyligen Dag. 1 *Bewijs*. Recreatien van dese slag sijn door geen rechtvaerdige Wet, Godlijke, Kerkelijke, of politijke verboden, so sijnse dan geen sonden. 2 *Bewijs*, Wereldtlijken en lichaamlijken arbeydt mach wettiglijk op eenig deel van Godts heylige Dag betracht worden, naamlijk so verre als die geen hindering is voor de Godsdienstige pligten van den dag, so mogen dan van gelijken eerlijke en matige recreatien toegelaaten en gebruykt worden; 't gevolg blijkt, dewijl het eerste uytdruklijk in 't Vierde gebodt en elders verboden was, het laatste niet. Indien dan wereltschen arbeydt niet simpelijk ongeoorloft is op den heyligen dag, hoewel uytdruklijk in de Wet genoemt; so kan burgerlijke recreatie, niet uytdruklijk verboden sijnde, ook niet door eenig noodsaaklijk gevolg van de Wet, niet simpelijk ongeoorloft sijn; En elders spreekt hy aldus De Ordonnantie maakt geen onderscheydt tussen Zondag, en d'andere heylige dagen, aangaande het werken in den oogst; geen byzonder privilegie wordt'er aan die meer dan aan d'andere gegeven: want Koning *Eduards* Placcaat, herhaalt door Koningin *Elizabeth*, zegt, het zal elk Landtman, arbeyder, Visser, &c. geoorloft zijn, op de voornoemde heylige dagen in den oegst, of op eenige andere tijdt van 't jaar, als het de noodt zal vereyschen, te arbeyden, te ryden, te visschen, of eenigerley werk te doen, na haar vrye welbehagen

d ibid pag 229 230 231 232

e Examination of the Lawles Dialogue pag. 118

III. Dus blijkt zijn lossigheydt ontrent den Sabbath / nochtans heeft de Conscientie en de waarheydt hem een belijdenis afgeperst / dat des Heeren Dag is van de Apostelen / en dat desselfs onderhouding uytnemende nuttig / en desselfs ontheyliging godloos is; want zo spreekt hy / Ik heb met groote naerstigheydt overwogen, en onderzocht de argumenten van die menschen, dewelke de Godsdienstige onderhouding van den Zondag fondeeren op de letter van 't vierde gebodt; en ik heb beweezen, datse krachteloos zijn, en daarom heb ik se gegrondtvest op de eenpaarige praktijk en gewoonte van de oude Catholijke Kerk, die de zelve van de Apostelen ontfangen heeft; aangaande de wijze van dien dag te heyligen, heb ik gewandelt op de oude en goede weg van de Godzalige oudtheydt; Des Heeren dag heylig te onderhouden (als mede d'andere Feestdagen door de Kerk en staat geordonneert) is een werk van Godzaligheydt, een queekery van Godsdienstigheydt en deugt, een middel om het zaadt der genade te zaajen, en 't geloof en zaligmakende kennis en Godzaligheydt in der menschen gemoederen te planten, en onze gezegende Heer en Zaligmaker, op den H Dag recht gedient zijnde, verleent hemelsche en tijdlijke zegeningen aan de Koning, 't Koninkrijk, de Kerk, aan publijke, aan private, en aan den heelen staat; ontheyliging van 's Heeren dag is Godloos, en haatelijk in de oogen des Heeren Godts, en van alle vroome menschen, en is daarom te vermijden van de Godvreezende, en te straffen in die gene, die misdoen zullen. Eer ik van hem affcheyde / moet ik *f* uyt zijn boven-genoemd boek / een woordt aanteekenen / 't welk dienen kan / als uyt de mondt van een party van de Sabbath / om den aanstoot en twijffelingen in den leezer voor te komen / als hy bevindt / dat de recht-

f Treatise of the Sabbath preface.

f Examination of the Dialog pag. 89. 96.

zinnige schrijvers hier en daar eenige uytdrukkingen hebben / die den bestrijders van den Sabbath schijnen te dienen / te weeten zulke / dewelke schreven / eer onder de Rechtzinnige eenige gevonden wierden / die de Godlijkheydt van 't recht van onzen Dag des Heeren als de Christelijke Sabbath / uyt kracht van 't vierde Gebodt met rust van werk / en heylige Godsdienst te onderhouden / opentlijk bestreden; aldus schrijft hy daar; De grootste Doctoren zijn somtijdts, eer de dwalingen en ketteryen opentlijk beschermt worden, niet zo omzichtig, en zy kunnen zo omzichtig niet sijn in haar schrijven, datse vermijden zouden alle gedaantens en uytdrukkingen, alle sententien en voorstellingen, en alle en ieder positie, die in de volgende tijden kan aan de vyanden der waarheydt eenige avantagie geven. (en zulks toont hy wel in eenige Oudtvaders / die niet zo voorzichtig spraken / als zy mosten gedaan hebben / ontrent de natuurlijke kracht van de vrye wil / eer de Pelagiaansche kettery opstondt; en voorts past hy het op de questien van den Sabbath / zeggende) Eer der een verschil in onze Kerk ontrent den Sabbath ontstondt, of immers eer het verschil tot een hoogte quam, zo spraken en schreven de Godgeleerden vryer, en zy waren zo voorzichtig en omzichtigh niet, datse voorzagen het quaadt besluyt, 't welk de vyanden der waarheydt van haar schrijven en spreeken konden maaken; maar nu wanneer de Sabbatarisse (hy most zeggen Anti-sabbatarisse) dwalingen opquamen, en met hooger handt beschermt, en de Kerk opgedrongen werden, is ons een noodzaaklijkheydt toegebracht, om alle zulke stellingen, die de gronden en wijzen van spreeken waren in de tegenwoordige questien, te onderzoeken.

IV. De Vierde, die in Engelant tegen den Sabbath uytquam / in 't jaar 1636 / was Mr. Christopher Dow, wiens boek ook van den Cappellaan van den Aartsbisschop geapprobeert is. Dezelve heeft ook allen arbeydt aangewendt / om de Moraliteyt van 't gebodt wech te neemen / en de Godlijke instelling van 's Heeren Dag in twijffel te brengen / ja aan de Authoriteyt van de Kerk te hangen / en om te beschermen de vryheydt / van op den zelven lichaamlijke plaizeeren en vermaaklijkheden te neemen.

V. Ik zal eenige staaltjens uyt-tekenen. Aldus spreekt hy. Wy staan toe, [g] dat ordinaaren arbeydt, en alle lichaamlijke vermaaklijkheden op den Sabbath ongeoorloft waren. Doch dewijl zy in zich zelven niet zondig zijn, en zo onder 't Euangelium middelmatig, zo kunnen sy niet ongeoorloft sijn op onze Zondag. Ik antwoorde verder, dat ik geen reden weet, waarom eerlijke vermaaklijkheden, moderaat Feest houden, en diergelijke uytdrukkingen van blijschap, niet bequaamlijk gerekent mogen worden een deel van de uytwendige onderhouding, en heyliging van desen dag; voor zo veel sy solemneel onderhouden wordt ter gedachtenis van de opstanding van onze Zaligmaker; Op den zelven onse blijschap en vervrolijking uyt te drukken, door ons zelven op te schikken in ons beste gewaadt, door maaltijden te houden, en door andere daaden van blijmoedigheydt, is zeer overeenkomende met de so-„lemniteyt van dien dag. (Deze taal / zegt [h] M. Cawdrey, zoude beter „een Heyden passen / voor de onderhouding van haar Afgods-heylige da-„gen / dan een Christen, voor de heyliging van des Heeren Dag; want 1. Dat eerlijke recreatien / als Mayspellen, schieten, en dansen, &c., een „deel van de heyliging van des Heeren Dag zouden gerekent worden / is het „stoute en lichtvaerdige zeggen van die ongebondene tijden / by welke ludere „est quiescere, te speelen is te rusten / en te dansen is een Sabbath te heyligen

[g] A discourse of the Sabbath pag. 68 69

[h] Christian Sabbath vindicated part 4 pag. 552 553.

,gen. En 2. waarom mocht dit niet zijn een deel van de Joodsche heyliging
,van haaren Sabbath / dewelke / gelijk zy zeggen / een Feestdag was / zo
,wel als onzen 's Heeren dag? 3. Hy mocht gezegt hebben (gelijk eenige van
,zijn vrienden zggen) Dat eerlijke recreatien / een middel zijn / om de
,menschen tot heylige pligten bequaam te maaken / en zo tot te beter heyli-
,ging van den dag / maar die een deel van de heyliging zelfs te maaken / is
,te veel de Godsdienst benadeelt. 4. Geestelijke vermaaklijkheden zijn waar-
,lijk een deel van de heyliging van den dag / dat is / geestelijke blijschap en
,verbrolijking door Psalmen, lofzangen, en geestelijke liederen te zingen,
,maakende melodie aan den Heere in onze herten, zich te verlustigen in zijn
,Sabbathen, en instellingen / etc; maar lichaamlijke en geestelijke recreatien
,kunnen alzo weinig op dezelve tijdt met elkander bestaan / als de werken
,Godts / en onze eygene werken).

Vorder zegt Mr. Dow; In 't O Test. wierdt den dag met vrolijkheydt en verheuging doorgebracht; zo dat ik bezwaarlijk kan komen te denken, dat zy op haar Sabbathdag verbonden waren, zich van allerley recreatien te ont-houden; maar zy gebruykten, of immers mochten gebruyken zulke uytdruk-kingen van vreugde, en vrolijkheydt, gelijk op haar andere Feestdagen gebruyk-lijk waren, als maaltijden houden, zingen, dansen, en diergelijken, welke ik oordeele, dat niet verboden waren in 't gebodt, 't welk alleen schijnt te zien op lastig of slaafs werk, of dat om profijts wil word ondernoomen, en niet alle recreatien uyt te sluyten. Gewis de Christenen kunnen niet met recht gelaakt worden, zo Godt op des Heeren dag solemneel op bequaame tijden gedient worde, al brengt men elk oogenblik van dien dag niet door in de ver-richting van Godsdienst, en de overige tijdt in een superstitieuse rust, die alle andere werken, en alle ook wettige recreatien zal uytsluyten; 't welk van de handen der Christenen te eyschen, wat is 't anders dan de Iooden in super-stitie ontrent den Sabbath te boven te gaan? en ik kan niet zien, wat vrucht het gehadt heeft, of hebben kan, dan eyndelooze, en verstrikkende twijffelin-gen, en onnodig quetsen van de Conscientien van veel wel-meenende, voort te brengen; Ik wil beroepen op de Conscientien van die strenge aandryvers, of zy, of iemant anders des Heeren Dag zo nauw, als sy het dringen, konden onderhouden... Hy zondigt, die niet eenige tijdt voor Godt afzondert, als schendende Godts onmiddelijk gebodt, in 't vierde gebodt. Niet min zon-digt hy, die te dezen eynd de zondag niet onderhoudt; want hy schendt Godts middelijk gebodt, die de Kerk geauthoriseert heeft zulke dingen in te stellen; ook is 't onmiddelijk gebodt opgewonden in 't gebodt van de Kerk, waar door 't geen door hem onbepaalt was gelaaten, bepaalt is. Maar die vryheydt, of om ordinaren arbeydt te doen, of tot eerlijke recreatien, die met de onder-houding van dese geboden kan bestaan, kan niemant met recht zondig rekenen, ten zy hy kan voortbrengen (niet de phantasije van eenige yveraars, of 't ge-voelen van deze of die hoewel noch zo vroom of geleert gerekent) maar eenig ander gebodt van Godt gegeven, of door die gene, welke Godt ons geboden heeft te gehoorzaamen; want het is een ongetwijffelde maxime, die den Apostel geeft *waar geen Wet is, is geen overtreding.*

VI. i ibid pag 70 72 73 74 75

Dezen zelven schrijver schreef noch een k boek in 't jaar 1637 / tegen Mr. Burton, waarin hy voor des Koninks Declaratie van spel en plaizier op 's Heeren Dag pleyt / beschermende den Aarts-Bisschop Laud, wegens zijn

VII. k Innovations un-

justly charged upon the present Church and State. zijn aandringen van 't afleezen van die Declaratie door de Predikanten in haar Kerken / en wegens zijn straffen van de Leeraars / die in dezen niet wilden gehoorzaamen. Dus spreekt hy aldaar; *l* Ik geloove zijn Genade acht het geen oneer te zijn, het middel te zijn, van gehoorzaamheydt te bezorgen, en aan te dringen aan een Acte, welke zo rechtvaerdigen en zo Godsdienstigen Coning zal erkennen de zijne te zijn. Voorts rechtvaerdight

l cap 5 pag 75 77. &c. ,, hy in het breede deze vijf Propositien; *l* Dat des Konings verklaaring voor ,, 't spel geen inlaating is tot profaniteyt / of ongodsdienstigheydt / of hinde- ,, ring van de rechte heyliging van 's Heeren Dag. 2. Dat de spellen / die ,, door dezelve worden toegelaaten te gebruyken / zijn geoorlost / en niet ver- ,, boden / of door Godts Wet / of door de Wet van 't Landt. 3. Dat ze ,, geen middel is tot verbreeking van 't vijfde Gebodt / noch eenige verachting ,, toestaat van de Authoriteyt van Ouders en Meesters over haar kinderen / ,, en dienstboden 4. Dat het leezen van die Declaratie door de Leeraars / in ,, haar verscheydene Vergaderingen / geboden en beoogt was door zijn Ma- ,, jesteyt / en dat het een zaak is / die haar geoorlost is te doen. 5. Dat de ,, gene / die weygeren dezelve nabolgens af te kondigen / met recht gestraft ,, worden / en haar straffe geen wreedtheydt of onrechtvaerdige verbolging is.

VIII. Uyt allen dezen blijkt / hoe verre deze Kamp-vechter tegen den Sabbath is uytgekomen; en op dat blijke / hoe zeer zulke Sabbath-bestrijders van Godt verlaaten waren / zo dient aangemerkt / dat deze man in dat zelve

m ibid pag 55 163 53 124. ,, laatst genoemde Boek deze vier dingen beschermt / *m* 1. Dat het de leere van ,, de Kerk van Engelandt altijdt was geweest / dat het nuttig is voor private ,, persoonen te biechten aan de Priester. 2. Datmen aan de Kerkelijke over- ,, heden moet blinde gehoorzaamheydt geven. 3. Dat de Pausen den grooten ,, Antichrist niet zijn / 4. Dat men niet moet gerechtvaerdigt worden door ,, geloof / en door toerekening.

IX. Nochtans is uyt de mondt van dezen vyandt des Sabbaths de waarheydt in verscheyde pointen ontrent des Heeren dag voortgekomen / zeg-

n Discourse of the Sabbath pag. 40 41 42 57. ,, gende / Het is ten hoogsten zeker / dat onze gezegende Zaligmaker dezen ,, dag eerde met zijn zeer heerlijke opstanding / en door zijn dikwijlige verschy- ,, ningen op den zelven aan zijn Discipelen; en dat hy daar door dezen dag als ,, het ware / met de vinger aanwees aan zijn Discipelen / als waerdig verkoo- ,, ren te worden / om tot eere van hem geviert te worden; het is niet min ze- ,, ker / dat de Apostelen / ongetwijffelt op deze grondt / dezen dag hebben ,, onderhouden / en haar H. vergaderingen op den zelvigen gehadt / Hand 20 ,, v. 7. en dat den Apostel om die zelve oorzaak die dag aanwees / om haar ,, aalmoessen als een schat op te leggen / op dat de geheugenis van de wel- ,, daadt / die zy op dien dag verkregen hadden / mocht haar vaerdiger doen ge- ,, ven tot de behoeften haarer broederen / gelijk Chrysosthomus heeft aange- ,, merkt over 1 Cor. 16. v. 1. en dat die dag in den tijdt der Apostelen de naam ,, van 's Heeren Dag heeft gekregen / gelijkt blijkt / Openb. 1. v. 10. Ook ,, is het zeker / dat de Kerk in de eeuwen onmiddelijk na de Apostelen dezen ,, dag als den Christelijken Feestdag heeft onderhouden / noemende die des ,, Heeren Dag / en datse de zelve praktijke door continueele successie gebracht ,, heeft tot op dezen dag. Zo veel vinden wy dan / zonder tegenspreken / dat ,, het de praktijk van de Christen Kerk is geweest / den Zondag of 's Heeren ,, Dag te onderhouden / en dat tot nu toe / ja zelfs in der Apostelen tijden; ,, een praktijk / gegrondt op het exempel der Apostelen / en op de eere /

die

die onze Zaligmaker zelfs aan dien dag gaf... Ja zekerlijk / het is redelijk / dat Godt een heelen dag van zeven zoude hebben / die hem nu zo wel gegeven worde als te voren.

Het Zesde Kapittel.

Hoe *Gilbert Ironside* en *David Primerose* den Sabbath en 's Heeren Dag heftig bestreden hebben.

De Vijfde, die zich onder de geleerde in Engelandt tegen den Sabbath zettede met een publijk schrift / was Gilbert Ironside B. D, gevende dat in 't licht in 't jaar 1637; hy verhandelde daarin de voornaame questien van den Sabbath / dediceerende zijn Boek aan den Aarts-Bisschop Laud, dewelke hem daar op tot een Bisdom verhief; Zo zocht hy door die weg/en vondt hem zelven / en nochtans zegt hy in zijn Voorreden, dat het te vreezen is / dat de Beschermers van de nauwe onderhouding des Sabbaths haar zelven oelten / hoe wel hy wist / hoe zy daar over vervolgt wierden / [a] dit zijn zijne woorden. Ik beken, wanneer onlangs die questien begonnen verhandelt te worden / begonde vreemde verzekertheydt van de meeste, en het resolute lijden van zommige my te schudden; Ik dacht dat ik de zaak niet mocht genoch onderzocht hebben, anders ware het niet mogelijk, dat menschen van goede begrippen, van eerlijke gemoederen, en wel voorsien van sonderlinge gaven van geleertheydt, zich selfs met gevaar souden stellen tegen 't geen ik daar van geloofde Doch na ondersoek vondt ik geen overtuygend bewijs in eenig point van haar leer, waarin wy verschillen; 't is dan te vreesen, dat de menschen hier in haar selven soeken, niet de waarheydt. I.

[a] Gilb. Ironside leven questions of the Sabbath preface.

Op dat voor ieder / blijke hoe hy in zijn Boek voor de lossigheydt en vleeschlijkheydt en voor des Konings Declaratie voor spel gepleyt heeft / zal ik eenige weynig van zijn stellingen uyt-tekenen; aldus spreekt hy; [b] De vijfde „dag van November kan aangemerkt worden / of als zulken dag van zul„ken maandt / en zo is zy noch langer noch korter / dan een ander natuur„lijke dag; of als een dag door de Kerk afgezondert tot publijke dankzeg„ging / en zo bevatse alleen een morgen / gelijkt blijkt uyt het Placaat / „waar van zy haar Authoriteyt heeft / zo staat het ook met des Heeren Dag / „N B / dewelke niet langer duurt dan de pligten van den dag vereyschen. II.

[b] ibid pag. 140 141.

„[c] Men maakt meesterlijke besluyten over deze Vraagen. 1. Of alle wer„ken van profijt / niet absoluyt nodig op dien dag / verboden zijn / als rey„zen / oegsten / ordinaren Koophandel. 2. Werken van plaizier / en eerlijke „recreatien in zich zelven geoorloft / en door Kerk en staat niet verboden. „3. Werken van 't gemoedt / kunsten en wetenschappen te bestudeeren / taa„len / Philosophie. 4. Samenspreekingen en beraadtslagingen / over din„gen van 't gemeen leven / en enkel Burgerlijke. 5. Of een ruymer gebruyk „van Godts schepselen / in maaltijden 't zy jaarlijksche / op Kermissen / of „by occasie van houwlijken / en Kinder-maalen / den Christenen verbo„den zijn / als ontheyligingen van des Heeren Dag 6. Of de pligten van hey„ligheydt / door welke den dag geheyligt wordt / zijn alleen daaden van den „publijken Godsdienst in de vergadering / dan of ook de private Godsdien„stige oeffeningen behooren tot den dag? III.

[c] ibid pag. 204.

„[d] Hoe

[d] ibid pag. 224 225 226

,, [d] Hoe lang wy gehouden zijn / de werken van onze beroepingen na te laa
,, ten op dien dag / 't zy voor / of tusschen / of na den publijken Godsdienst
,, staat niet in de schrift / en 't kan niet bepaalt worden door de Wet de
,, natuur; De Christen Kerk kent zulken gebodt van Moses niet / 't welk
,, een heele dags rust vereyscht / dewijl haar kinderen onder het Euangelium
,, zijn / de letter van die Wet van Moses is geheel Ceremonieel; Het moet
,, dan zijn / dat de bepaalde tijdt van de onthonding van werken / 't zaam
,, met de wijze in opzicht van de strictheydt van dien / geheel aan de macht en
,, wijsheydt van de Kerk en Magistraat is gelaaten... Wie en weet niet / dat
,, onder de regeering van de Koningin Elizabeth de markten op 's Heeren dag
,, plachten gehouden te worden ; en hoe daar na de Parlaments Wetten be-
,, zorgt hebben / dat des Heeren Dag zoude gehouden worden / gelijk nu ge-
,, schiedt ; En dat N B. sint zijn Majesteyts Declaratie is afgekondigt gewor-
,, den / om der menscheu oordeel recht te maaken / en om haar Conscientien te
,, vestigen... Alzo wyze / geleerde en heylige mannen / als die van een contrary
,, oordeel / zeggen / en niet zo naaktelijk daar heenen / maar met verscheyde re-
,, denen in geschrift / dat zulke vermaaklijkheden op des Heeren Dag / inzonder-
,, heydt op zulken wijze / als uytgedrukt is in zijn Majesteyts Declaratie, geen
,, zonden zijn... Die Declaratie is so verre van een deur tot ongebondenheydt
,, te openen / dat N B wilden de menschen zich daar aan houden / gelijk zy
,, behooren / des Heeren Dag ware noyt in eenige eeuw so wel onderhouden
,, geweest, als zy nu zoude zijn; daar beneffens is het onredelijk / alle men-
,, schen te bekorten in haar waare Christelijke vryheydt / in dezen of ergens
V. ,, anders in / om dat eenige weynige die misbruyken tot haar eygen verderf.

[e] ibid pag. 264 265 265.

,, [e] Hier moeten wy gedenken / dat de Predikatien en publijke onderwijzin-
,, gen op des Heeren Dag / niet en zijn directelijk en onmiddelijk in 't Ge-
,, bodt / als dingen van absolute noodzaaklijkheydt / zonder welke des Hee-
,, ren Dag niet zoude kunnen een H. Sabbath zijn... Men kan zich dan
,, niet genoechzaam verwonderen / van waar dat gevoelen eerst is opgevat /
,, 't welk nu voor een maxime in de religie gestelt wordt / dat ten zy 'er in een
,, Parochie gepredikt worde / de Parochiaanen des Heeren Dag niet kunnen
,, heyligen / ja veele van ons gemeene volk zijn tot die hoogte in deze Phan-
,, tasye gekomen / datse in Conscientie oordeelen verbonden te zijn / ook een
,, na-middags Predikatie te hooren / indien men ze hebben kan; indien dan haar
,, eygen Herder of door ziekte / of door afweezen / of door andere redenen
,, haar begeerten hier-in niet kan voldoen / zy verlaaten haar eygen Verga-
,, deringen / en zwerven / na dat haar humeur haar leydet. Door deze kleyn-
,, achting (van het gemeene gebede boek) wordt / 't geen maar een behulp
,, tot de Godsdienst is (naamlijk het preeken) van 't gemeen volk geacht
,, boven den Godsdienst zelfs / en boven alle de takken van dien / en gelijk
,, gezeydt wierdt in een ander geval / de Dochter heeft de Moeder opgege-
,, ten... verre zy het van iemant / een afgodt te maaken van 't preeken /
,, 't welk dan geschiedt / als men het stelt boven / of even gelijk met den Gods-
,, dienst; door dit verkeert begrip van vele wel-meynende is men tot die opi-
,, nie gekomen / dat hy geen wettig Dienaar is / die geen Prediker is / en
,, om dit brandtmerk te ontgaan / heeft men alzo schielijk willen Prediker
,, worden / als men een dienaar was.

De Zesde en laatste / die tegen den Sabbath schreef / was David Primerose, Predikant tot Rouan in Vrankrijk / doch Baccalaureus in de Godt-

heydt

eydt gemaakt tot Oxford, waar door hy apparentlijk daar de zelve gron-
en tegen den Sabbath had ingedronken / en zich heeft willen mengen in die
Dispuyten / vergaderende alles uyt de voorige schriften / als mede uyt de
chriften van Gomarus, en andere. Zyn Vader Gilbert Primerose, een
Schotsman van geboorte / zijnde Fransch Predikant tot Londen, en mer-
kende / hoe men in Engelandt yverig tegen den Sabbath schreef / had van
ijn Zoon verzocht / dat hy zijn gevoelen over de questien van den Sabbath
oude opstellen / en overzenden / 't welk hy gedaan hebbende in de Fransche
aal / bracht de Vader het over in 't Engels / en liet het drukken; zo dat de
Vader hier verleydt wierdt van zijn Zoon: want te vooren had de Vader een
Boek in 't Fransch uytgegeven / waarin hy 't gezonde gevoelen van den
Sabbath had voorgestaan / gelijk wy [f] boven eenige van zijn woorden ge- f 1 Boek
ertraheert hebben. Mr. Joh. Ley [g] oordeelde dit verzoek van die Vader aan zijn 5 Kap §§. 15
Zoon niet bequaam / om van hem nagevolgt te worden / als denkende / g Sunday a
at die handt / welke maar onlangs van de plak onttrokken was / niet be- Sabbath.
oorde zo vroeg te neemen de roede van een berisper / en zijn gedachten en oor- premoni-
eel te uytten over de leere van den Sabbath. tion.

Dezen David Primerose had alzo losse stellingen als iemant van de Bis- VII.
choppen / of Bisschoplijke in Engelandt; hoewel hy niet zonder wroegen
an zijn Conscientie schijnt geschreven te hebben / als hier en daar toestaan-
e verscheyde dingen / die waarlijk tegen zijn gevoelen strijden / en tot het onze
eer naderende zijn / gelijk wy hooren zullen. Zijn losse en ruyme zeer aan-
tootelijke stellingen en uytdrukkingen zijn onder andere deze.

„ [h] Wat de Christenen onder 't N. Test. aangaat / die en zijn geensins VIII.
aan de onderhouding des Zondags verbonden / gelijk de Jooden aan haar h Primerose
„ Sabbath; En ik geloove niet / dat haar eenig uytterlijk lichaamlijk slaaf- van den
„ achtig werk / van ordinare beroeping / op andere dagen geoorloft / op Sabbath
„ dien dag ongeoorloft is / uyt kracht van een Godlijk verbodt / of een ver- 4 Deel
„ bintenis der Conscientie / om daar van in gevolge van zulken verbodt af te Kap. 2. §§ 13
„ houden.

„ [i] 't Is voor een Christen geen zonde / na de voleynding van den openl- IX.
„ lijken Godsdienst zich tot eenige eerlijke oeffeningen / of wel-geregelde ver- i ibid Kap.
„ maaklijkheden deses levens te begeven / 't en is geen zonde / allerhande 4 §§. 9 10 12
„ lichaamlijke werken / op eenen anderen dag geoorloft / zelfs op eenen 13 14.
„ Zondag / zo wel als op eenen anderen dag der weeke / te betrachten; Ik
„ zie'er geen meerder zwarigheydt of zonde in / zo wanneer een Christen / na
„ dat hy alvoorens Godts woordt heeft aangehoort / de handt aen de ploegh
„ quam te slaan / het Landt te bouwen / of eenig ander werk zijns wettelij-
„ ken beroeps aan te vaerden / dan of hy een vyer ging aansteeken / of spijs
„ tot zijn nootdruft bereyden; in de gansche schriftuur van 't N. Test. wordt
„ al heel geen bevel / of instelling van zulken onthouding van uytterlijke
„ werken gebonden / ja ter contrary de vryheydt / om te mogen werken op
„ een Zondag / wordt veel eer door 't exempel en de praktijk van Christus /
„ en van d'eerste Christ-geloovigen geauthorizeert / en bekrachtigt; Daar
„ is niet aan te twijffelen / of die lieden (Hand. 20. v. 7.) hadden den geheelen
„ dag / van den morgen tot den avondt / doen zy quamen broodt te breeken /
„ bezig geweest / gelijk op andere dagen der week / omtrent haar ordinaar
„ beroeps werken en hantteering / als hebbende de vryheydt van op dien dag
„ te mogen werken / even al eens als op de andere dagen van de week; en

 „'t is

„ 't is buyten twijffel/of alle Christ-geloovigen hebben van gelijken gedaan
„ haar woonplaatsen / onder de Jooden / en Heydenen.

X. „ k Ik zeg al wederom/ dat'er geen slag van werken is/ of het mach op di
„ dag vryelijk werden gedaan / zo wel als op eenen anderen ; Dien tijdt /
„ de Kerk verordineert / geëxpireert en geeyndigt zijnde / en den geheel
„ Godsdienst van dien dag volbracht / zo staat het hem vry / 't huys kome
„ de / ter handt te neemen / 't geen hem geliest / dat andersins eerlijk en g
„ oorlost is te werken / of zich wat te vermaaken / mits hy in dezen dee
„ zich tegen Godt niet kome te bezondigen / noch zijn geboden te overtrede
„ wil hy den overigen tijdt des dags in dingen / den Godsdienst betreffend
„ besteeden / hy zal daar mede zeer wel doen ; of wil hy dien tot andere or
„ nare bezigheden dezes levens aanleggen / hy en zal daar mede ook ni
„ qualijk doen. .. die den Heere vreezen / zullen de onderhouding van deze
„ dag niet nalaaten / al zijnze ten vollen onderweezen / dat die haar niet
„ verpligt / noch uyt zich zelven / noch ook uyt kracht van een godlijk gebod
„ meer dan eenen anderen dag.

k ibid Kap. 5 ʃʃ. 22 en Kap 6 ʃʃ. 56

XI. „ l Ik en zie ook al heel geen zwarigheydt en ongerijmtheydt in dit zeggen
„ dat de Wet der Tien geboden alleen Moreel is / ten aanzien van haa
„ grootste deel / naamlijk van de negen geboden ; gelijk als de negen geb
„ den zijn 't summier van de Moreele ordinantien ; zo is 't vierde gebodt aa
„ gaande den Sabbathdag een summier van alle de Ceremoneele ordina
„ tien. .. het is geen ongerijmtheydt / te zeggen / dat van de Tien gebode
„ der Wet alleen maar negen geboden Moreel zijn / die ons als noch verbin
„ den / en dat de Wet / die Moreel genoemt wordt / ons niet en raakt in a
„ 't geen daarin begrepen is... m Het juk en de dienstbaarheydt der Wet b
„ stondt in de onderhouding van zekere gezette dagen / in 't byzonder van ee
„ zevende dag des Sabbaths / uyt kracht van Godts ordinantie / en door ver
„ bintenis der Conscientie / en niet in het houden juyst van den laatsten o
„ zevenstendag / meer dan van een andere / alzo het andersins geen zwaa
„ juk en is / noch een grooter dienstbaarheydt / de laatste te houden / dan d
„ eerste van de zeven dagen van de week.

l Primirose van den Sabbath 2 Deel Kap 6 ʃʃ. 3. 26.

m ibid 1 Deel Kap 8 ʃʃ. 4

XII. „ Onder het N. Test. is een zekeren dag van zeven te onderhouden / t
„ weeten / den eersten der weeke / op welken Christus verrezen is ; maa
„ geensins uyt kracht van eenige Moreele noodzaakelijkheydt / alle-man
„ daar toe verbindende / noch van wegen eenig uytgedrukt bevel / 't welk
„ Godt de eenigste Wetgever zoude hebben gegeven door Christus of zijn
„ Apostelen / van zulken eersten dag te onderhouden / maar alleen by ge-
„ bruyk en gewoonte / zijnde aanvankelijk ingevoert en onderhouden in de
„ Christen Kerk / sedert haaren aanvang en beginsel tot nu toe. Over zulks
„ bestaat de onderhouding van dien blootelijk op kerkelijke order / en wordt
„ een onthouding en rust van alle gewoonlijke werken nader en nauwer op
„ dien dag vereyscht / dan op andere dagen der week / dewijl de Christen
„ Kerk welbedachtelijk den zelven tot den publijken Godsdienst heeft veror-
„ dineert ; maar dit is nochtans zulken noodtzaakelijkheydt niet / als of het
„ andersins zonde ware / tegen de Religie en Conscientie van een Christ-ge-
„ loovige / na gedaane behoorlijke Godsdienst in de Kerk / zich tot eenige
„ uytterlijke werken en eerlijke recreatien en vermaaklijkheden te begeven
„ zo wanneer men die komt te gebruyken met Christelijke omzichtigheydt / zo
„ datmen geen van de heylsaame wetten van een staat ; of Kerk / waarin wy
„ leven / kome te overtreden.

n ibid voorreeden

„ Dit

Dit alles gaat los en grof; doch op zommige plaatsen soekt / hy wat na- XIII.
der te komen / uyt prang der Conscientie / en stelt de navolgende woorden;
doch die hy met sijn andere woorden al had omgestooten. o De noodsaaklijk- o ibidem in de Voorreden.
„heydt selfs vereyscht / dat'er een sekeren en bysonderen dag uyt de rest wor-
„de beraamt / en hier toe particulierlijk afgesondert / en verordineert / op
„welken een iegelijk / so dikwils als die w derkeert / alle sorg en bekom-
„mernis van zijn tijdelijke bezigheden en daadelijksche werken ter zijden ge-
„legt hebbende / zich extraordinaar hebbe te schikken / om met eenpaarig
„accoort zijnen Godt te dienen in de openbaare Vergadering / tot dien eynde
„byzonderlijk ingestelt / en dat een iegelijk daar beneffens hem op dien dag
„ook in 't byzonder mach dienen / voor en na den gehouden publijken Gods-
„dienst / en zulks met zodanigen naerstigheydt en yver / dat het de daagelijk-
„sche en gewoonlijke oeffeningen des Godsdiensts te boven gaat; Geen op-
„recht Christen mensch / die zich Godts eer en dienst laat ter herten gaan /
„zal hier over de minste zwarigheydt of questie maaken.

„p Ik staa geern toe / dat het vierde Gebodt moreel is in zijn grondt / XIV.
„eynd / oogmerk / en voornaamste weezen / die wel te onderscheyden staan p primerose van den Sabbath 2 Deel Kap. 6 ss. 15.
„van de byzondere bepaaligen / die op dezen grondt gelegt worden; De
„Grondtslag / en 't voornaamste weezen / in de woorden van 't gebodt ver-
„borgen en in-gewikkelt / is / Dat'er een ordre moet weezen / volgens wel-
„ke Godt moet werden gedient / niet alleen van een iegelijk in 't byzonder /
„maar ook in 't openbaar / en in de Gemeene vergadering des volks; dat
„het dienvolgens nodig is / eenen zekeren tijdt tot dien openbaaren Gods-
„dienst te bestemmen / en tot dien eynde bysonderlijk waar te neemen; Dit
„is kennelijk Moreel / gegrondt op de grondtregelen der natuur; waar van
„de Heydenen zelfs getuygen kunnen / die geen andere Wet hebbende dan de
„Wet der natuur / dit erkent / en gepractiseert hebben / en sekere gesette
„dagen gehadt voor de publijke oeffeninge van haaren Godsdienst; dit
„werdt mede bekrachtigt door het Euangelium / Math. 18 v. 20. Rom. 10
„v. 14 17 Eph. 4 v. 11 12. 1 Cor. 11 v. 18 20 Heb. 20 v. 24 25, 't welk aan de
„geloobigen de onderlinge vergaderingen recommendeert / om aldaar
„woordt Godts te leesen / etc. gelijk onder het O. Test. den text van Mo-
„ses en de Propheeten wierdt geleezen en verklaart alle Sabbathdagen /
„Hand. 13 v. 27. Hand. 15 v. 21. Zo moet van gelyken het Euangelium zijn
„gezette dagen hebben / waarin 't geleezen en verklaart worde: hier in ac-
„cordeeren Wet en Euangelium; Dit is geheel Moreel; Godt heeft het ge-
„boden in de Moreele Wet / en dit is 't oogmerk van 't Vierde Gebodt;
„daar in gebiedt Godt een algemeynen publijken dienst / verbiedende onder-
„tussen alle andere bezigheden / om haar dies te beter zonder verstooring tot
„die nodige pligt te schikken; dit is 't eynd en oogmerk van 't vierde ge-
„bodt / 't gebiedt een solemneelen gezetten tijdt voor den publijken Gods-
„dienst / die een iegelijk gehouden is Hem te geven / rustende ondertussen
„van alle andere bezigheden / op dat hy zonder hindering hem daar toe mocht
„schikken met allen heyligen yver en aandacht.

„q Niet te min mach wel eenigsins gezegt worden / dat eenigen dag wie XV.
„dat die ook zijn mach / die men tot Godts eer komt te besteeden / en te q ibid. ss. 27 28 29
„vyeren / zijn grondt heeft in 't Vierde Gebodt; en dat wy onzen Zondag /
„mitsgaders alle andere solemneele en extraordinare vierdagen / uyt kracht
„van dit Gebodt als noch onderhouden; niet als of ons zulks daar in ey-

 gent-

„ gentlijk en directelijk geboden wierdt / maar alleen indirectelijk en by ge-
„ volg / genoomen van de grondt en 't algemeene oogmerk daar van / 't welk
„ is alle menschen te belasten / Godt opentlijk te dienen. . Daar is waarlijk
„ veel meer reden / te zeggen / dat het vierde Gebodt den openbaaren Gods-
„ dienst verordineert / als een Morale zaak / en dien volgens / dat'er tot
„ dien eynde een gezetten dag moet weezen / ordinaris / gemeen / en zo fre-
„ quent / of dikwylig in zijn wederkeer / dat hy genogzaam mach zijn voor
„ de oeffening / en praktijk van dien Godsdienst / tot geduurige stichting der
„ Kerke ; En dit zoude misschien uyt het Vierde Gebodt kunnen getrokken
„ worden / dat een dag van zeven zeer bequaam en dienstig is; en dat wy onder
„ 't Euangelium Godt niet min behoorden toe te leggen: want alzo hy voor
„ de Jooden (die doch anders met veelvoudige Ceremonien en heylige da-
„ gen bezwaart waren / een van zeven ingestelt en veroordineert had / zo is
„ dit een reden bewijslijk genoch / dat de Christenen voor haar / in dien niet
„ meer / immers niet minder tijdts behoorden tot haaren Godsdienst uyt te
„ zetten / en te besteden / 't welk de Heere in de vryheydt der Kerken gelaaten
„ heeft / wijsselijk in goeder Conscientie te beraamen... Alle de Tien geboden
„ kunnen voor Moreel gehouden worden / om dat het Vierde Gebodt is
„ waarlijk Moreel / zo wel als d'andere / in zijn grondt en voornaamste
„ eynd / schoon dat 't geen daarin wordt uytgedrukt / door een byzondere be-
„ paaling Ceremonieel of Positief is.

XVI. „ De heyliging van den Sabbathdag mach in der daadt niet Ceremonieel
„ genoemt worden (om in 't gemeen en absolutelijk te spreeken) maar voor
„ zo veel die juyst aan den zevensten dag was gehecht / zo is die Ceremonieel..
„ 't recht en billijkheydt (in die woorden / Zes dagen zult gy arbeyden, en al
„ uw werk doen maar den zevenden dag &c.) bestaat in 't gemeen daarin /
„ dat zo iemant menige dagen heeft voor hem zelven / en voor zijn eygen werk /
„ daar reden is / dat hy'er een van zo menige tot de Godsdienst bestede; ja
„ 't zoude al wat meerder recht zijn / datmen (indien mogelijk) een meerder
„ of grooter getal van dagen tot den Godsdienst quam te besteden / dan tot
„ onze eygene bezigheden / ja datmenze alle te gader daar toe besteedde... Doch
„ om datse alle dage niet vergaderen kunnen tot den algemeenen Godsdienst /
„ zo is 't datse eenigen ordinarissen dag tot dien eynde moeten uytzetten / en
„ in deze uytzetting haar niet minder betoonen / als de Jooden / minder dan
„ een dag van zeven tot den Godsdienst bestedende: want den Heere een ze-
„ venden Dag precijs te heyligen / na dat wy zes geheele dagen voor ons
„ zelfs besteedt hebben / dat is zonder alle tegenspreeken recht en billijk.

Primerose van den Sabbath 2 Deel Kap 7 ss. 3 4

XVII. Aldus hebben wy tot uytwerking van onze Historie van den Sabbath / een opening gedaan van de gevoelens en wijzen van schrijven van dese zes Mannen / dewelke als met een vloedt de Kerk van Engelandt op een en dezelve tijdt hebben trachten te overstroomen / met haar ongezonde en profaane leer ontrent den Sabbath ; zulke Mannen souden (zo 't scheen) 't werk doen; 't mosten verstandige / geleerde / en geachte Mannen zijn / die een zo oude en vast-gebouwde leer en praktijk eenigsins souden schijnen om te stooten. Zy waren alle Doctooren van de Theologie / of immers Baccalaurei, so genoemt / en gepromoveert in Engelandt: en sy hadden tot haar voorgangers twe andere Professoren / Prideaux, en Breerwood. Zo wie nu zal letten op de occasie van haar schrijven / op 't eynd en profijt van dien / en wien het aangenaam was / sal ras sien / of sy in de kracht en met de hulp van Godts

Geest /

Geest / dan ofze door den Geest des wereldts geschreven hebben. Twe dingen salmen doorgaans hebben kunnen opmerken / welke als twe groote Argumenten kunnen dienen voor het rechtsinnige gevoelen / Eerst, Dat sy alle daar op toeleggen / om de menschen veel ruymte na den vleesche te geven. Ten anderen, Datse selfs gedwongen sijn geweest / om de waarheydt veelsins getuygenis te geven / wedersprekende haar eygen gronden.

Het Zevende Kapittel.

Hoe de voorstanders van de H. Sabbath-leer tegen de Sabbath-bestrijders in Engelandt geworstelt hebben; en hoe de waarheydt en praktijk ontrent den Christelijken Sabbath op 't heerlijkste en triumphantelijk bevestigt is door Politijke Acten en particuliere Theologische schriften, en Synodale Besluyten, in de Belydenis des Geloofs, de groote en kleyne Catechismus, en de Kerken-ordening van de Dry Koninkrijken van Engelandt, Schotlandt, en Jerlandt.

NA dat wy dus beschreven hebben / hoe men sich in Engelandt, niet alleen door boeken te schrijven / maar ook door kerkelijk en politijk geweldt tegen den Sabbath en tegen desselfs veschermers gekant heeft / staat ons nu te toonen / hoe de voorstanders van 't Heylige gebodt zich in die tijdt gedragen hebben / en hoe de Heere de zaaken van de policie zo omwendde / dat'er volle vryheydt quam / om die genoemde haatelijke schriften tegen den Sabbath publijkelijk te weder-leggen: want van het jaar 1633 tot het jaar 1640 waren haar de druk-parssen zo onthouden / dat niemant een boek voor den Sabbath wilde of ook dorste drukken. I.

Evenwel zijn'er in die benauwde tijdt van verbolging der vroomen over 't stuk des Sabbath / dry onderscheydene boeken tot bescherming van de ware leere uytgekomen; het eerste quam uyt in 't jaar 1636 / onder den Titel / Des Heeren Dag een Sabbathdag, in tegenstelling tegen Pocklingtons Boek / genoemt / Zondag geen Sabbathdag; De naam van den Autheur stondt 'er niet by / doch 't werdt gelooft / en zo meynt ook [b] Voetius, dat Mr. Henry Burton dat gemaakt had / zijnde een Leeraar / die zich seer kantede tegen alle de nieuwigheden / en superstitien / die den Aartsbisschop Laud met zijn Bisschoppen toen in de Kerk bracht / als mede tegen zijn onderdrukkingen / usurpatien / en wreedheden; in dat boek / zijnde een samenspraak / toonde hy / dat de leere van de Engelsche Kerk is voor de Godsdienstige onderhouding van des Heeren Dag / als een Sabbathdag / en hy wees sulks in 't breede aan / so uyt de bekende Homilien / als uyt andere Engelsche schriften / zelfs Episcopaalen en Conformisten. Dit boek had so veel klem en ingang by 't volk / dat den Aartsbisschop nodig vondt het te laaten wederleggen / gelijk dan Bisschop White, en Peter Heylin, en Mr. Douw elk tegen hem geschreven hebben [c] in 't jaar 1637. Doch dat was den wreeden Aartschen Bisschop II.

[a] The Lords day a Sabbath Day a Dialogue.

[b] Dispp. select part 3. pag 1239.

[c] Answer to the Lawless Dialogue.

d Ziet hier van ook boven pag 195

niet genog ; d hy maakte / in 't selve jaar / dat Mr. Burton nevens Mr. Prynne en Dr. Bastwicke gevangen / beschuldigt en veroordeelt wierden/ wegens haar schrijven / door een vonnis op den 14 Iuny 1637, dats. alle dry souden op 't schavot staan / en haar ooren verliesen / en in boeten geslagen worden / elk van vijf duysend pondt sterling voor sijn Majesteyt / en soud n leggen in een geduurige gevankenis / elk op een ver-gelegen Kasteel / waar noch wijf/ noch kindt/noch broeder mocht tot haar komen;en den Aarts-Bisschop bedankte de Richters voor dat vonnis / zeggende in sijn aanspraak aan de Heeren in de starre-kamer / Ik dank uwe Heerlijkheden hertelijk voor uw Edele langmoedigheydt, en voor uw rechtvaerdig en eerwaerdig vonnis over deze mannen, en voor uwe eenpaarige afkeer van de zelve, en bescherming van de Kerk; Doch om dat de zaak eenigsins op my reflecteert, zo zal ik nalaaten haar te censureeren, en laaten haar aan Godts barmhertigheydt, en des Konings rechtvaerdigheydt.

e His speech in star-Chamber pag 77

III. De Twede, die iets daar ontrent schreef / was George Walker B. D. dewelke sijn predikatien / die hy gedaan had van den Sabbath / oversondt / of immers een ander brachtse over tot Amsterdam / en daar wierden sy gedrukt in 't jaar 1638. Daar na heeft den Autheur de selve tot Londen laaten drukken / in 't jaar 1641 / en zegt daar in de Voorreeden aan 't huys van 't Parlament / dat hy in de verklaaring over *Gen.* 2 *v.* 23 zijnde gekomen tot de heyliging van den zevenden dag, even op die selve tijdt tot ieder Parochie Kerk door ordre van de Bisschoppen gezonden was een boek van liberteyt van spelen op des Heeren Dag, om opentlijk voor 't volk in ieder Kerk te worden afgeleezen; waar op hy voortgaande in zijn Predikatien, tot drymaal gedagvaart wierdt voor zijn ordinare Richter, en vermaant met sulken leer niet voort te gaan, onder straffe van ontslaging des diensts; en dat hy ten laatsten binnen Londen (alwaar hy preekte) in nauwe gevankenis was geworpen voor twee-en-twintig weeken, waar uyt hy eerst verlost was geworden door last van 't Parlament.

f The Doctrine of the Sabbath

IV. De Darde / dien toen voor den Sabbath-schreef / was eenen/ die zich met een bedekte naam noemde Theophilus Philo-Kuriakes Lonckardiensis; deze schreef in 't Latijn een zeer geleert Tractaat / van des Heeren Dag, en 't wierdt gedrukt in 't jaar 1639, tot Leyden; Daarna is bevonden / dat den eygen naam van den Autheur was Thomas Ioung, of Junius, een Doctor Theologiæ, die daarna ook is geweest een lidt van de groote Kerkelijke Vergadering / of 't Synode tot West-Munster. Mr. Richard Baxter geeft daar van dit getuygenis; Het boek van *Dr Jong*, genaamt, *Dies Dominica*, acht ik het gematighste, gesondtste, en sterkste Tractaat, dat ik over dit subject gezien heb. En daarna / *Dr. Joung* heeft met zo veel baarblijklijkheydt, en oordeel in sijn *Dies Dominica*, so veel geseydt van de volle onderhouding van den heelen dag, en van de verscheyde oeffeningen, waarin sy doorgebracht wierdt, en van de menigten getuygenissen van de Oudtheydt daar op, dat ik met opset nalaate, overvloedt van sulke getuygenissen te brengen, om dat ik niet wil doen, 't geen hy alreedts gedaan heeft; Daar sal de geleerde leeser onbeantwoordelijk bewijs vinden van de materie van 't *factum*, dat des Heeren Dag in de dagen der Apostelen is onderhouden, en voorts altijdt, als door haar instelling

g Dies Dominica sive succincta narratio ex Script & Antiqu patrum Testimonius concinnata. The Divine appointment of the Lords Day, prefaee and pag. 56

V. Wanneer in 't jaar 1640 de handt des Heeren de zaaken met de Bisschoppen wonderlijk begon om te keeren / brengende over haar het quaadt / dat

door haar onderdrukking en verderving van de Kerk al lang verdient
dden / quam de leere van den Sabbath weder in haar voorige / ja veel heer-
ker luyſter dan voor deſen. Dat gezegende Parlament / 't welk veele jaa-
l aan malkander bleef zitten / nam ter herte het werk der Reformatie ; zy
den den Artsbiſſchop Laud in gevankenis / en op beſchuldiging / en over-
yging van veel grove miſdaaden / tegen hem ingebracht / wierdt hy / hoe-
el de Koning hem alleſins trachtede te redden / ſchuldig verklaart als een
erraader van Kerk en ſtaat / en gevonniſt / dat hy zoude onthooft worden /
welk geſchiede in 't jaar 1644 ; doch hy gaf weynig of geen blijken van zijn
rouw en bekeering ; Datzelve Parlament gaf order in 't jaar 1641 / dat
n Aartsbiſſchop Uſſer , en de Biſſchop van Lincoln , Dr. Prideaux. Dr.
Vard , Dr. Brownrig , Dr. Hacket , ſouden ſamen komen / om aan te
kenen de verſcheydene ingebrachte Nieuwigheden in de leer en Diſcipline
an de Engelſche Kerk / en zy merkten daar aan / Num 10. Eenige hebben
eſchermt , dat des Heeren Dag enkelyk door Kerkelijke inſtelling wordt on-
erhouden , en dat den dag veranderlijk is. Ook heeft dat Parlament in een
Acte , die by beyde Huysen geſtelt is in 't jaar 1644 , den 6 April / tot beter
nderhouding van den dag des Heeren , verklaart te oordeelen / dat die boe-
en / die by de Biſſchoplijke factie geſchreven waren tegen de Moraliteyt
an den Sabbath / geweeſt zijn godlooze boeken ; en zo hebben zy al in 't be-
in van 't jaar 1641. door handen van den gemeenen Scherp-richter /
aaten verbranden het boek van Dr. Pocklington , genaamt Sondag geen
abbath , en daar beneffens des Konings Declaratie voor ſpel danſen / ker-
niſſen / op des Heeren dag. Ungodly books.

VI. In het jaar 1641 quam'er een hoop boeken uyt voor den Sabbath / im-
ners deze navolgende vijf. *Eerſt* Richard Bernard gaf zijn Tractaat uyt van
en Sabbath / onderſcheydelijk verdeylt / in de Patriarchale / Moſaiſche /
n Chriſtelijke Sabbath ; in zijn Toeeygenings Brief aan 't Hooger en Laa-
er Huys des Parlaments / heeft hy deze opmerkelijke woorden ; geen
Chriſten Kerk over Zee , afgeſcheyden zijnde van Romen , is'er geweeſt , die
zo veel eerbiedig reſpect gegeven heeft aan des Heeren Dag , onzen Chriſte-
ijken Sabbath , als wy hier in dit ons bloejend Koninkrijk en Natie ; en het
was onſe heerlijkheydt , zo den Heere Chriſtus te eeren , en het zal ons groo-
e ongeluk en elende zyn , te feylen in deſen onzen Chriſtelijken pligt , de-
welke ſo beveſtigt is door de ſchriftuur , en door de generale praktijk van alle
ware aanbidders van ſijnen heerlijken Naam door de heele Chriſten wereldt ,
den tydt van zeſtien hondert jaaren lang. Doch in deſe onſe tijdt en in de leſt
verledene dagen , hebben zich onder ons eenige ydele menſchen opgeſteeken ,
Profaan genoch , die ondernoomen hebben , Chriſtus Jeſus te berooven van
ſijn heerlykheydt (in de Godsdienſtige onderhouding van deſen dag , ge-
grondtveſt op ſijn heerlijke opſtanding) en ons te beroven van onſe geeſtelyke
trooſt , in een heelen dag afgezondert te houden van ſijn dienſt. Te deſen eyn-
de ſijn'er boeken op boeken geſchreven , en vry-gelaaten te drukken , om
wech te neemen de Moraliteyt van 't Vierde Nebodt , daar noyt te vooren in
eenige eeuwe aan getwijffelt is ; om ook het volk te doen gelooven dat onſen
Chriſtelyken Sabbath van daar ſijn grondt niet en heeft , en datſe niet van
Godlyke inſtelling is , maar veranderlyk van dien eerſten dag der week , ſtel-
lende haar verſierde heylige dagen met des Heeren Dag gelyk , en ook toe-
latende ydel ſpel op dien dag , gelyk op d'andere dagen , noemende de gene ,
die

Threefold Treatiſe of the Sabbath.

Epiſtle Dedicatory.

die den heelen dag Godsdienstig affonderen tot heylige gebruyken, *Sabbatarissen*, en *Joodsche*, dus smadende, en in haaren sin beliegende de gene, die meer in waarheydt Christus eeren, dan sy doen. En op datse mochten sonder sorg in dese haare Profaane dwalingen voortgaan, sonder tegenspraak, en sy de onbedachtzaame soort van menschen mochten wys maaken, dat 't geen zy geschreven hebben, waarheden zyn, en onbeantwoordelyk, zo hebben sy de middelen wech-genoomen, om gesonde tegen-giften te drukken tegen haare vergiftige voorstellingen; waar op sy hebben bestaan, Godzalige en rechtsinnige Godt-geleerden met veel smaadige en trotse woorden te bespringen en te bespotten, dewelke sy met groote lijdsaamheydt verdragen hebben, wachtende op des Heeren tydt, tot dat het hem soude gelieven, te syner goeder tydt vryheydt te geven, om haar geleerde werken, die overlang by haar hebben gelegen, in 't licht te brengen. En nu (gelooft zy Godt) is de tydt gekomen; de weg is geopent door U. U. E. E. wijsheydt, goedtheydt, vermogen en Authoriteyt, op dat vroome en geleerde mannen het ydel stoffen, en de dwaasheydt van die boose in 't gesicht van alle zouden stellen.

VII. De Twede was Mr. John Ley, dewelk een geleerdt Tractaat schreef / genaamt / Sondag een Sabbath, 't welk hy dediceerde aan den Aartsbisschop Usser, als zich verseekerende / dat dezelve met hem van 't zelve gevoelen ontrent den Sabbath was / 't welk wy ook boven uyt zijn woorden getoont hebben; Daarin toonde hy breedt / dat de naam van Sabbath zeer wel paste op des Heeren dag / en loste de objectien daar tegen op; Doch dit was maar een inleyding tot zijn grooter werk/om 't welk uyt te geven hy ernstig verzogt wierdt door veele Leeraars; Dat werk zoude twe-ledig zijn geweest / zegt hy / het eerste Historisch, waarin hy zoude toonen / hoe 't verschil van den Sabbath was voortgegaan van de eerste tijden tot de tegenwoordige; het laatste Doctrinaal en Parcticaal, waarin de verschillen ontrent de leer / en de pligten ontrent de praktijk zouden verhandelt worden; Doch 't zy door ziekte of door de doodt / of eenige andere hindering / is 't zelve noyt aan den dag gekomen.

Sunday a Sabbath preface.

VIII. De Darde was George Abbot, dewelke den Sabbath beschermende / beantwoordde twe Tractaaten van Mr. Broad, boven genoemt; en te gelijk nam hy gelegentheydt / om tegen White, Heylin, Dow en Primerose te schrijven. De Vierde, die voor de zedelijkheydt van 't Vierde Gebodt / als steeds noch Christenen verbindende / geschreven heeft / was Dr. Guilielmus Twissus, dien hamer van de Arminiaanen, dewelke in die verschillen nevens Amesius deze Kerke van Nederlandt zo grooten dienst gedaan heeft; een man van zo grooten en vermaarden bequaamheydt / dat de groote Kerkelijke Vergadering tot West-Munster hem in 't jaar 1643 tot haaren Præses verkoos; dezelve beantwoordde in 't breede de Voorreden, welke Heylin in een vinnige stijl had gestelt voor Dr. Prideaux Oratie, door hem vertaalt; en hy beantwoordde die gansche Oratie / met verscheyde Digressien tegen Rivet, Gomarus, &c. en achter zijn Tractaat voegde hy Bisschop Lakes Theses de Sabbatho, als zonderling dienende tot bescherming van de heylige leer in dezen. Zijn boek wierdt door James Usser, Aartsbisschop van Armach geapprobeert / en geconfirmeert. De Vijfde, die geleerdelijk over dese stoffe schreef was een Edelman / genaamt Hamon L'Estrange; deze beschermde Godts Sabbath voor en onder de Wet, en onder het Euangelium, tegen de nieuwe

Vindicæ Sabbathi.

The Morality of the Fourth Command. as still in force to bind Christians.

nieuwe en onrechtzinnige stellingen; Deze vijf boeken quamen in 't licht in 't jaar 1641.

Daarna volgde in 't jaar 1645 dat voortreflijke werk van Daniel Cawrey, en Herbert Palmer, twe leden van de vergadering der Theologanten, in vier deelen verdeylt, ° genaamt Den Christelyken Sabbath beweert; daarin verhandelden zy ten vollen alle de questien ontrent den Sabbath, en wederleyden, wat White, Heylin, Primerose, Ironside, Dow, Breer-wood, en Broad, daar tegen hadden ingebracht; het eerste deel quam uyt, zeven jaaren voor d'andere dry; dewijl zy op eenig antwoordt wachteden, als hebbende in dat eerste deel de fondamenten van haar dispuyt voorgestelt, maar niemant is te voorschijn gekomen; ja in der daadt niet een eenigh Teologant heeft daarna zijn mondt opgedaan, of zijn pen op 't Papier gezet, om die losse stellingen van de Antisabbatarissen te beschermen, tegen 't geen nu door verscheydene achter malkander wierdt voorgestelt. IX.

° Sabbathum Redivinum, or The Christian Sabbath Vindicated.

Na dese schreef ook de geleerde en Godzalige p Mr. Thomas Shephard, Predikant in Nieuw Engelandt, van de leere van den Sabbath, toonende desselfs Moralitept, verandering, begin, en heyliging; en wederleyde byzonder Ironside, en Primerose. Daarna zijn'er in Engelandt noch verscheyde andere wel-doorwrochte Tractaten voor den Sabbath uytgekomen, als van Dr. Henry wilkinson, Willem Fenner, q Edmund Warren, Philip Goodwin, r John Wells, Richard Baxter, en s Dr. John Owen, en veele andere, zo dat dit groote verschil en dispuyt over den Sabbath in Engelandt ten vollen is bedebatteert, en uytgedisputeert, en als een voldongen proces ten eynde gebracht, gelijk andere Disputen in andere landen zijn uytgeput, tot volle opklaaring der waarheydt, gelijk van de Predestiaatie en vrye wil in Nederlandt, van het Avontmaal in Duytslandt, van 't Pausdom in Vrankryk en elders; Zo staat daar het heerlijke licht der waarheydt ontrent den Sabbath, en 's Heeren Dag op den kandelaar, 't welk zelfs de Duyvel despereert te kunnen, of te zullen in het toekomende uytblusschen. X.

p Theses Sabbaticæ.

q The Iewes Sabbath antiquared

r The practical Sabbatariam

s Exercitations concerning a Day of Sacred Rest.

In het jaar 1643 wierdt tot Westmunster in Engelandt een groote Synodale vergadering gehouden, waar toe ook acht gedeputeerden uyt Schotlandt quamen, onder welke mede Sam. Rhetorfort een was, en wierden daarin gemaakt een kerkelijke belijdenis, een kerken-ordening, en een groote en kleyne Catechismus; en is daar de H. leere van den Sabbath zo klaar en bondig voorgestelt, als noch noyt in eenige Christelijke kerk geschiedt was, dies is het nodig, dat ik dezelve hier uyt-tekene. XI.

In de Engelsche Belydenis spreeken zy aldus. t Gelyk het is van de Wet der Natuure, dat'er in 't gemeyn een behoorlyke Proportie van tijdt tot de Godsdienst afgezondert worde, zo heeft Godt in zijn Woordt door een positief, Moreel, en altydt-duurend gebodt, alle menschen in alle eeuwen verbindende, Particulierlyk eenen dag van zeven geordonneert tot een Sabbath, om aan hem geheyligt te worden (*Exod.* 20 *v.* 8. 10. 11. *Jesa.* 56. *v.* 2 4. 6. 7.) dewelke van 't begin des wereldts tot Christi opstanding was de laatste dag der week, en na de opstanding Christi verandert wierdt in den eersten dag der weeke (*Gen.* 2. *v.* 2. 3. 1 *Cor.* 16. *v.* 1. 2. *Hand.* 20. *v.* 7) dewelke in de schrift genoemt wordt, des Heeren Dag (*Openb.* 1 *v.* 10) en dewelke moet voorts onderhouden worden tot den eynde des wereldts, als den Christelijken Sabbath. (*Exod.* 20 *v.* 8. 10 *Math.* 5 *v.* 17 18.) Dezen Sabbath wordt dan den Heere heylig gehouden, wanneer de menschen na een behoorlyke voorbereyding XII.

t Chap. 21 §§ 7 8.

van haar herten, en schikking van haar gemeyne affaires voors handts, niet alleen een heylige ruste onderhouden den ganschen dag van haar eygen werken, woorden, en gedachten, ontrent haar wereldtsche bezigheden, en vermaaklijkheden (*Exod.* 20. *v.* 8. *Exod.* 16. *v.* 23 25, 26. 29 30. *Exod.* 31. *v.* 15. 16 17 *Jesa.* 58 *v.* 13 *Neh.* 13 *v.* 15 23) maar ook den ganschen tijdt door bezigh zijn in publyke en private oeffeningen van Godsdienst, en in de pligten van noodzaaklijkheydt en barmhertigheydt (*Jesa.* 58 *v.* 13 *Math.* 12. *v.* 1. 12)

XIII. In de Engelsche Groote Catechismus wordt over 't Vierde Gebodt aldus „gevraagt en geantwoordt. *Vr.* Wat wordt vereyscht in het Vierde Ge„bodt? *Antw.* Het Vierde Gebodt vereyscht van alle menschen de heyli„ging of heylige onderhouding voor Godt van zulken gezetten tijdt/ als hy in „zijn woorde geordonneert heeft / uytdrukkelijk een heelen dag van zeven / de „welke de zevende was van 't begin van de wereldt tot de opstanding Christi/ „en sint die tijdt de eerste dag der weeke en zullende zo continueeren tot het „eynd van de wereldt; 't welk is den Christelijken Sabbath / *Deut.* 5 *v.* 12 „13 14. *Gen.* 2. *v.* 2. 3. 1 *Cor.* 16. *v.* 12. *Hand.* 20 *v.* 7. *Math.* 5 *v.* 17 18. *Jesa.* 56 „*v.* 2. 4 6. 7.) en in 't N. Test. genoemt des Heeren Dag (Openb. 1 v. 10) „*Vra.* Hoe moet den Sabbath of 's Heeren Dag geheyligt worden? *Antw.* „Den Sabbath of 's Heeren Dag moet geheyligt worden / door een heylige „ruste den ganschen dag Exod. 20 v. 8. 10. niet alleen van zulke werken / die „'t allen tijden zondig zijn / maar ook van zulke wereldtsche bezigheden en „vermaaklijkheden / die op andere dagen geoorloft zijn (Exod. 16 v. 25. 26 „27, 28 Nehem. 13 v. 15, 22 Jerem. 17 v. 2 , 22) en maakende het onze ver„lustiging / den heelen tijdt door te brengen (uytgenoomen zo veel daar van „als besteedt moet worden in werken van noodzaaklijkheydt / en barmher„tigheydt) (Math. 12 v. 1. 12.) in de publijke en private oeffeningen van/ „den dienst Godts (Jesa. 58 v. 13 Luc 4, v. 16 Hand. 20 v. 7. 1 Cor. 16 v. 1, 2. „Psal. 92 v. 1 Jesa. 66 v. 23 Levit. 23 v. 3) En te dien eynde moeten wy on„ze herten bereyden / en met zulken voorgezicht / vlyt / en matigheydt on„ze wereltsche bezigheydt beschikken en tijdig afdoen / dat wy te vryer / en te „bequaamer mogen zijn tot de pligten van dien dag (Exod. 20 v. 8 Luc. 22 „v. 54, 56 Exod. 16 v. 22, 25, 26, 29 Nehem. 13 v. 19 *Vra.* Waarom is de „last van den Sabbath te houden meer bezonderlyk gericht tot de Huys-re„geerders, en andere Overheden? *Antw.* De last van den Sabbath te „houden is meer bezonderlijk gericht tot de Huys-regeerders en andere „Overheden / om dat zy verbonden zijn / niet alleen zelfs dien te houden / „maar ook te bezorgen / datse van alle die onder haar bevel staan / onder„houden worde; en om datse menigmaal genegen zijn / haar te verhinderen „door bezigheden van haar eygen. (Exod. 20 v. 10 Jos. 24 v. 15 Neh. 13 „v. 15, 17 Jerem. 17 v. 20, 21, 22 Exod. 23 v. 12. *Vra* Welke zyn de zon„den, in 't Vierde Gebodt verboden? *Antw* De zonden in 't Vierde Ge„bodt verboden zijn / alle nalaating van de vereyschte pligten (Ezech. 22 „v. 26) alle achteloos / verzuymig / en onprofijtelijk verrichten van de zelve / „en vermoeyt te zijn van de zelve (Hand. 20 v. 7 9 Ezech. 33 v. 30. 31. 32 „Amos. 8 v. 5 Malach. 1 v. 13) alle ontheyliging van den dag door ledig„heydt / en door te doen 't geen in zich zelven zondig is (Ezech. 23 v. 38) „en door alle onnodige werken / woorden / en gedachten ontrent onze we„reltsche bezigheden / en vermaaklijkheden (Jerem. 17 v. 24 27, Jesa. 58 „v. 13. *Vra.* Welke zijn de Reden, die aan 't Vierde Gebodt gevoegt zyn,

om

„om het te meer aan te dringen? *Antw.* De Redenen / die aan 't Vierde „Gebodt gevoegt zijn / om het aan te dringen / zijn genoomen van de bil„lijkheydt desselfs / dewijl ons Godt zes dagen van de zeven geeft voor onze „eygene affaires / en maar eenen dag voor hem zelven behoudt / in dese woor„den (zes dagen zult gy arbeyden, en al uw werk doen) van dat Godt zich „een byzonderen eygendom over dien dag aanmatigt (de zevende dag is de „Saubah des Heeren uwen Godts) van het exempel Godts / die in zes da„gen den Hemel en Aarde en Zee en al wat'er in is, gemaakt heeft, en rustede „ten zevenden dage; en van dien zegen / welke op dien dag gestelt wordt / „niet alleen in het heyligen van den zelven / om een dag voor zijn dienst te zijn / „maar in dien te ordonneeren / om een middel van zegening voor ons te zijn / „in ons heyligen van den zelven (Daarom zegende de Heere den Sabbathdag, „en heyligde den zelven.) *Vra.* Waarom wordt het woordt, *Gedenkt*, „in 't begin van 't Vierde Gebodt gestelt? *Antw.* Het woordt Gedenkt „wordt in 't begin van 't Vierde Gebodt gestelt / eens-deels / van wegen het „groote goedt / dat komt door den Sabbath te gedenken; dewijl wy daar „door geholpen worden in onze voorbereyding / om dezelve te houden (Exod. „16. v. 23. Luc. 23. v. 54. 56. Marc. 15. v. 42. Neh. 13. v. 19) en om in 't hou„den van dien alle de andere geboden te houden / (Psal. 92 v. 13 14 Ezech. „20. v. 12, 19, 20) en om een dankelijke geheughenis te houden van de twe „groote weldaaden van Schepping / en verlossing / die een kort begrijp van „de Religie bevatten (Gen. 2. v. 2 3. Psal. 1 8 v. 22 24. Hand. 4. v. 10, 11. „Openb. 1 v. 10) En ander-deels om dat wy zeer gereedt zijn / om dezelve te „vergeeten; (Ezech. 22 v. 26.) overmits 'er minder licht der natuur voor is „Neh. 9. v. 14, en zy nochtans inbindt onze natuurlijke vryheydt in dingen / „op andere dagen geoorlost (Exod. 34 v. 21) overmits zy maar eens in ze„ven dagen komt / en veele wereldtsche bezigheden tussen komen / en te dik„maals ons gemoedt aftrekken / van daar aan te denken / 't zy om daar toe „te bereyden / 't zy om dien te heyligen (Deut. 5 v. 14 15 Amos. 8 v. 5) „En overmits de Satan en zijn instrumenten veel arbeyden / om de heer„lijkheydt van den Sabbath / ja ook de gedachtenis van dien uyt te wisschen „om alle ongodsdienstigheydt / en godloosheydt / in te brengen. Klaag. 1 v. 7 „Ierem. 17 v. 21 22 23 Neh. 13 v. 15 22.)

In de Engelsche Kleyne Catechismus staat aldus. *Vra.* Wat wordt'er „vereyscht in 't vierde gebodt; *Antw.* Het vierde Gebodt vereyscht / dat- XIV. „men Gode heylig houde zulke gezette tijden / als hy in zijn woordt geordi„neert heeft / uytdrukkelijk / een heelen dag van zeven / om een heyligen „Sabbath den Heere te zijn. Deut 5. v. 12. 13. 14. *Vra.* Welken dag van de „zeven heeft Godt geordineert, om een weekelijksche Sabbath te zijn; „*Antw.* Van 't begin des Wereldt tot de Opstanding Christi / heeft Godt „de zevnde dag van de week geordineert / om een weekelijksche Sabbath te „zijn / en voort-sint de opstanding den eersten dag der weeke / die continu„eeren moet tot den eynde des wereldts / dewelke is den Christelijken Sab„bath (Gen. 2. v. 2. 3. 1 Cor. 16 v. 1 2. Hand 20. v. 7.) *Vra.* Hoe moet den „Sabbath geheyligt worden; *Antw.* Den Sabbath moet geheyligt wor„den / door een heylig rusten dien ganschen dag (Exod 20 v. 8. 10.) zelfs „van zulke wereldtsche bezigheden en vermaaklijkheden / die op andere da„gen geoorlost zijn (Neh. 13. v. 15. 16. 17. 18 21. 22.) en door den heelen tijdt „in de publijke en private oeffeningen van Godsdienst door te brengen /

 Luc.

„Luc. 4 v. 16. Hand. 20 v. 7. Iesa 66. v 23 Psal. 92 v. 1 uytgenoomen zo „veel als men besteden moet in de werken van noodzaaklijkheydt / en barm„hertigheydt. Math. 12. v. 1. 12. *Vra.* Welke zijn de zonden in 't Vierde „Gebodt verboden; Antw. Het vierde Gebodt verbiedt de nalaating of „achteloozе verrichting van de vereyschte pligten / Ezech. 22 v. 26. Amos 8 „v. 5 Malach. 1 v. 13. en de ontheyliging van den dag door ledigheydt. „Hand. 20 v. 7. 9 of door te doen 't geen in zich zelven zondig is Ezech. 23 „v. 38 of door onnodige gedachten / woorden of werken ontrent onze we„reltsche bezigheden / of vermaaklijkheden; Ierem. 17. v. 24. 25. 26. Iesa. 58 „v. 13 *Vra.* Welke zijn de Redenen, gevoegt aan 't Vierde Gebodt; „*Antw.* De Redenen aan 't Vierde Gebodt gevoegt / zijn / Dat Godt ons „zes dagen van de week vergunt voor onze eygene bezigheydt; Dat hy een „byzondere eygendom aanmatigt aan den zevenden / en dan zijn eygen ex„empel / en zijn zegenen van den Sabbathdag; Exod. 20 v. 9 11.

XV. v Kap. 8, In de Engelsche Kerken-ordening staat aangaande de Heyliging van des Heeren Dag Aldus. Aan 's Heeren Dag behoort voor 's handts zo gedacht te worden, dat alle wereldtsche bezigheydt van onse ordinaar beroepingen zo mach geschikt, en zo tijdelijk en vroeg aan een zyde gestelt worden, datse geen hinderpaalen mogen zijn, van de behoorlijke heyliging van den Dag, als zy komt. Den heelen Dag moet als den Heere heylig geviert worden, beyde in 't openbaar en in 't byzonder, als zijnde den Christelijken Sabbath tot welken eynde het vereyscht wordt, dat'er een heylige aflaating of ruste zy, den ganschen dag, van allen onnodigen arbeydt, en een onthouding niet alleen van alle spel en tijdt-verdrijf, maar ook van alle wereltsche woorden, en gedachten. Dat het eeten op dien dag zo geschikt worde, dat noch de dienstboden zonder noodt van de publijken dienst Godts afgehouden, noch eenige andere persoonen verhindert worden, van dien dag te heyligen. Dat 'er een private voorbereyding zy van ieder persoon en huysgezin, door 't Gebedt voor haar zelven, en om Godts bystandt voor den Predikant, en om een zegen op zijn Predikdienst, en door andere diergelijke heylige oeffeningen, die haar verder zouden meugen schikken tot een troostelijker gemeynschap met Godt in zijn openbaare instellingen. Dat al het volk zo tijdig tot de publijke Godsdienst kome, dat de heele vergadering in 't begin mach tegenwoordigh zijn en met een hert solemneelijk zich saam voege in alle de deelen van den Publijkendienst, en niet en scheyde dan na den zegen. Dat al die ledige tijdt, dewelke is tusschen of na de solemneele saamenkomsten van de Vergadering in 't openbaar, besteedt worde in leezen, mediteeren, herhaalen van Predikatien (in zonderheydt door haar huysgezinnen saamen te roepen tot rekenschap van 't geen zy gehoort hebben) en Catechiseeren van de zelve, heylige saamenspreekingen, bidden om een zegen over de publijke instellingen, zingen van Psalmen, bezoeken van zieken, verquikken van den armen, en diergelijke pligten van Godzaligheydt, liefde en barmhertigheydt, houdende de Sabbath voor een verlusting. En daarna staat'er in 't eynd van die Kerk-ordening.

x Kap. 15, Daar is geen dag in de schrift geboden, heylig onderhouden te worden onder het Euangelium, dan des Heeren dag, dewelke is de Christelijke Sabbath. Feestdagen, gemeenelijk genoemt heylige dagen, als hebbende geen grondt in Godts Woordt, moeten voortaan niet onderhouden worden. Nochtans is het geoorloft en nodig op byzondere voorkomende gelegentheden, een dag of dagen, af te zonderen tot publijk vasten of danken, na dat de verscheydene

uyt-

uytmuntende en ongemeene dispensatien van Godts voorzienigheydt zullen aanzijn volk oorzaak en bequaame gelegentheden toedienen.

Dus blijkt hoe volkomen en voortreflijk de Engelsche Theologanten de H. Leere ontrent den Sabbath (gelijk ontrent andere pointen) hebben voorgestelt. En is die Belijdenis des Geloofs, die grooter en kleynder Catechismus, en die Kerken ordening in alle deelen publijk geapprobeert door 't Hooger en Saager huys des Parlaments; En het Nationale Synode in Schotlandt in 't jaar 1647 en 1648 heeft na rijp beraadt en onderzoek geoordeelt / dat de zelve in alles met Godts Woordt over een-komen / en datse in geenen deele strijdig zijn tegen de leere / Godtsdienst / en Discipline van de Schotsche Kerk / approbeerende derhalven dezelve / en stellende / dat (zo veel haar aangaat) het de gemeene Belijdenis des geloofs / Kerken-ordening / en Catechismen van alle de dry Koninkrijken zouden zijn; En in 't byzonder stelde dat Synode van Schotlandt van 't jaar 1647, onder eenige destige bestieringen voor de Vaders der Huysgezinnen / dezen regel aangaande de onderhouding van den Christelijken Sabbath; Op des Heeren Dag, na dat ieder een van 't huysgezin apart, en 't heele huysgesin te zaamen des Heere gezocht heeft (in wiens handen de voorbereydingen van der menschen herten zijn) om haar bequaam te maaken tot den publijken Godsdienst, en om haar de publijke instellingen te segenen, zo moet den Meester van het huysgezin besorgen, dat alle die onder hem sijn, na den publijken Godsdienst gaan, op dat hy en sy sich voegen met de rest van de Vergadering; en den publijken dienst geeyndigt sijnde, behoort hy na 't gebedt rekenschap te eysschen van 't geen sy gehoort hebben, en daarna de rest van de tijdt, die sy mogen overigh hebben, besteden in het Catechiseeren, en in geestelijke saamenspreekingen over 't Woordt Godts: Of anders, alleen gaande, behooren sy sich te setten tot leesen, mediteeren, en heymelijk bidden, op datse haare gemeynschap met Godt mogen bevestigen en vermeerderen, op datse also de nuttigheydt, die sy in de publijke instellingen vonden, mocht verwakkert en gevordert worden, en sy meer ten eeuwigen leven gesticht worden. XVI.

Hier by zal ik voegen 't gevoelen der Independenten, in alles over eenkomende met de Presbyteriaanen, ontrent den Sabbath / gelijk zy dat in haar Geloofs verklaaring, ⁊ een weynig daarna uytgegeven / uytgedrukt hebben / naamlijk; Gelijk het is uyt de Wet der natuure, dat 'er in 't gemeen eenig deel van tijdt na Godts instelling tot sijn dienst afgesondert worde; so heeft hy door sijn Woordt in een positief, Moreel, en altijdt-duurend Gebodt, verbindende alle menschen van alle eeuwen, gewilt, dat eenen dag van zeven tot een Sabbath geheyligt soude worden, dewelke van 't eerste begin der wereldt af tot Christi Opstanding geweest is de laatste van elke week, en na Christi opstanding verandert sijnde in den eersten der weeke, in de schrift genoemt des Heeren Dag, de onderhouding van den laatsten in de week afgeschaft sijnde tot het eynd van de wereldt toe, als den Christelijken Sabbath steedts moet onderhouden worden. Dan wordt den Sabbath Gode geheyligt, wanneer de menschen na een behoorlijke voorbereyding des Herten, en een voorgaande beschikking van de gemeene besigheden, niet alleen een heylige rust op dien dag houden van de eygene werken, woorden en gedachten ontrent haar wereltsche besigheden en vermaaklijkheden, maar ook dien gantschen tijdt besig sijn met publijke en private oeffeningen van Godsdienst, en met pligten van noodsaakelijkheydt en barmhertigheydt. XVII.

⁊ Kap. 22. §. 7. 8.

HET

HET ACHTSTE KAPITTEL.

Bevattende een Acte, tot beter onderhouding van den Dag des Heeren, gestelt by 't Parlament van Engelandt, in 't jaar 1656. 17 Sept.

OP dat blijken mocht/dat niet alleen de Kerkelijken/maar ook de politijken op de heyliging des Sabbaths zeer gestaan en gedrongen hebben/zal ik hier een Acte des Parlaments van 't jaar 1656 invoegen / hoewel zy wat breedt is; doch men zal zien/ dat'er een ongemeene yver by haar was/ om des Heeren dag effectivelijk geheyligt / en de Profanatie desselfs verhindert en gestraft te krijgen / tot een voorbeeldt voor alle Christelijke Overheden; Deze luydde aldus.

„ Nademaal Godt een van de seven dagen dagen der weecke voor sich heeft
„ af-gesondert om tot sijnen dienst te heyligen / ende dat dien volgens de
„ mensch sich soude onthouden van de werken sijner ordinaire beroepinge /
„ ende de Magistraat onder anderen heeft aan-bevolen / om voor des selfs
„ onderhoudinge sorge te dragen ; ende door de dagelijksche ervarentheyt be-
„ vonden word / dat de eerste dag der weeke (sijnde de dag des Heeren / ende
„ die 't sedert de opstandinge Christi moet erkent worden voor den Christen
„ Sabbat) gemeenlijk wort versuymt ende ontheyligt / tot groote oneere
„ Christi / ende belijdenisse des Euangeliums; so is 't / dat tot beter onder-
„ houdinge van dien dag / ende in eeniger mate in 't toekomende voor te ko-
„ men de ontheyliginge desselfs / sijn Hoogheyt / de Heer Protector / ende
„ het Parlement van de Republijcke van Engelant / Schotlant / ende Yer-
„ lant / ende daar toe behorende Lantschappen / hebben besloten ende vast-
„ gestelt; dat wat persoon / ofte personen het ook souden mogen sijn / bin-
„ nen dese Republijke / die schuldig sullen bevonden sijn volgens dese Acte /
„ doende ofte begaande de scandalen hier na verhaalt/op den gemelten dag des
„ Heeren / namelijk / tusschen Saterdags nacht ten twaalf uren / ende
„ des nachts ten twaalf uren / op den dag des Heeren / sullen geacht / ge-
„ oordeelt ende gehouden worden schuldig te sijn aan de ontheyliginge van den
„ dag des Heeren ; te weten / een iegelijk sijnde een Wagenaar / reysende
„ Bode / Vleesch-houwer / Voor-kooper / Os ofte Verken-drijver / ofte
„ eenige harer Knechten / reysende ende komende te lande ofte water / in sijne
„ ofte hunne Herberg / Huys ofte Logijs binnen de voor-gemelte tijdt; ende
„ iegelijk Weerdt / Kramer / ofte Tapper / welcke sal herbergen ende trac-
„ teren sodanigen Wagenaar / reysende Bode / Vleesch-houwer / Voorko-
„ per / Os ofte Verken-drijver / ofte hare Knechten / reysende ende komen-
„ de gelijk te voren gesegt is ; Een iegelijk gebruykende / ofte tot sijn dienst
„ aanwendende een Schuyt / Roey-schuyt / Lichter / Jacht / Paart /
„ Koets / ofte Rosbaar / ofte reysende ofte arbeydende met een van die / op
„ den voor-gemelten dag (ten sy tot / ende van eenige plaatsen om Godt te
„ dienen / ofte ten sy in gevalle van noot met consent van den Schout ;) een
„ iegelijk zijnde in Wijn-herberg / Herberg / Tap-huys / Kramers-huys /
„ Brandewijns-huys / Tabak-huys / Kelder ofte Winkel (daar niet loge-
„ rende / ofte by hoog-dringende noot / met consent van de Schout) ofte

ofte

,,halende ofte sendende om eenige Wijn / ofte Bier / Taback / Brandewijn/
,ofte eenigen anderen sterken drank sonder noot / ende sitten ende drinken in
,eenig ander Huys of Winkel : ende de Houders of Eygenaars van sulcke
,Huysen / Kelders / Winkels / houdende ofte makende / dat hare deuren or-
,dinairlijk ende gemeenlijk open gehouden worden op dien gemelten dag/
,iegelijk dansende / ofte lichtveerdelijk singende ofte spelende op musicale in-
,strumenten / ofte sittende om te drinken in eenige van die Huysen / Kelders
,ofte Winkels / ofte elders op den gemelden dag / ofte Herbergende ofte
,tracterende de personen die so misdoen ; Een iegelijk persoon malende ofte
,latende malen eenig graan ofte Koorn in eenig Molen / ofte veroorsaaken-
,de eenig Vol-ofte ander Molen te werken op den voorgemelten dag ; ende
,een iegelijk besich sijnde met wasschen / bleeken / ofte drogen van kleederen/
,Vlas-gaarn / of Wol-gaarn / ofte latende sulk werk doen op den voorge-
,melten dag ; Een iegelijk persoon die brandende Beet / Turf ofte Aarde
,op-set / op den gemelten dag ; Een iegelijk vergaderende contributien / lee-
,nen / Schattingen / ofte eenig ander gelt op den voor-gemelten dag (uyt-
,genomen de publijke collecten tot behoeve van den armen.) Een iegelijk
,Keersemaaker / smeltende ofte doende smelten Talk ofte Was tot zijn be-
,roep gehoorende ; Ende een iegelijk gemeen Brouwer ende Backer / brou-
,wende ende bakkende / ofte latende broot bakken / ofte bier / ofte Ale
,brouwen op den voorseyden dag ; Ende iegelijk Vleesch-houwer slaande
,eenig vee / ende ieder Vleesch-houwer / Appel-kooper / Vogel-kooper /
,Groen-wijf / Koorde-wercker / Schoen-maaker / ofte andere personen /
,verkoopende / voor settende of veylende eenige zijner waren of goederen /
,ende de Personen die sulke waren ende goederen koopen op den voorseyden
,dag ; Alle snijders ende andere Ambachts-luyden / die aan-passen ofte
,gaan om aan te passen / ofte dragen eenige kleeren ofte andere dingen ; en-
,de Barbiers scheerende op den voorseyden dag ; Alle personen houdende /
,gebruyckende ofte tegenwoordig zijnde op den voorgemelten dag / op Jaar
,en Week-markten / Boere-Feesten / [en daar men besig is] met stem-
,pen / banketteren / worstelen / schieten / springen / klootschieten / klok-
,ke-luyden voor playsier ofte op andere gelegentheyt (behalven om het volk
,by een te roepen tot den publijcquen Godts-dienst) bruyloften ofte gasten /
,Kermis-houden / de May te planten / Tik-takken / ofte diergelijke spe-
,len / Beer-bijten Bul-bijten / ofte eenige andere vermaaklijckheden ende
,tijt-verdrijf ; Alle die onnodig wandelen in de Kerk / ofte op het Kerk-hof /
,ofte elders / ten tijde van den publijken Godts-dienst ; ende alle die geene
,die welke ydelijk ende onheyliglijk wandelen op den voorseyden dag ; En-
,de alle die geene die reysen / pakken dragen / ofte eenigen wereldtlijken ar-
,beyt / ofte werk van hare ordinare beroepinge doen op den voorseyden
,dag / sullen geacht worden schuldig te zijn aan de ontheyliginge van den dag
,des Heeren.

,,Ende het is besloten ende vast-gestelt door de voor-genoemde Hooge
,Macht / dat ieder Persoon zijnde veertien jaren out / ende daar boven / zich
,vergrijpende in eenig ding verhaalt / ende daar van zijnde overtuyght door
,eygene bekentenisse / ofte door gesichte van eenig Major / Hooft-Officier
,ofte Schout / in dat Graafschap / Stadt / Lant-pale ofte Plaatse / daar
,de faute begaan sal zijn (welcken eet de voorseyde Major / Schout / ofte
,Hooft-Officier sal vermogen te administreren ofte af te vorderen) sal voor

ieder

„ iedere faute / van welke hy sal overtuygt zijn / verbeuren de somme van „ tien schellingen : boven welke boete / al ende een iegelijk persoon ofte per„ sonen / verkoopende / voor-zettende / veylende eenige waren ofte goederen „ op den voorseyden dag / ende insgelijks behoorlijk overtuygt zijnde / sal of„ te sullen haaren waren ende goederen / alsoo verkocht / voorgeset ofte ge„ veylt / aan-getast en so van gedisponeert worden / als in dese Acte is geor„ donneert.

„ Is by desen voorsien / vast-gestelt / ende verklaart / dat niet van het „ geene in dese Acte is verbat / uyt-gestrekt zal worden tot verbiedinge van „ het bereyden der spijse in bysondere familien / ofte bereyden en verkoopen „ van spijs ende drank in matigheyt in de Herbergen / Kramers-huysen / of„ te Koks-winkels / tot gerief van sodanige / die anders niet konnen versorgt „ worden / ofte tot het roepen ofte verkoopen van melk voor negen uren des „ morgens / of na den vieren des na de middags / van den tienden Septem„ ber tot den tienden Maart / ofte voor acht uren des morgens / ofte na den „ vijven des na middags / van den tienden Maart / tot den tienden Sep„ tember Jaarlijks / noch tot verhinderinge van eenige werken der Godtsa„ ligheyt / nootsaakelijkheyt / barmhertigheyt / met consent van de Schout.

„ Ende nademaal veele navigable Rivieren ofte wateren haar uytstrekken „ in / ofte zijn de banscheydingen van meer als een Graafschap / waar door „ quaestie is gemoveert / of een Drost van eenig Graafschap leggende aan de „ eene zijde van sulken Riviere / heeft eenige ende hoe verre hy mag hebben „ Jurisdictie ofte macht / op ofte over de selve ? Sy derhalven besloten ende „ vast-gestelt door de voor-genoemde Hooge Macht / dat de Drost van eenige „ sulke Graafschappen of Schout / ofte andere Officieren van eenige Pa„ rochie ofte Dorp / leggende aan een van de zijden van sulke Revieren sullen „ vermogen / ende worden by desen geauthoriseert ende gelast / deze Acte in „ executie te stellen / om te apprehenderen ende straffen alle Steyger-Schuyt„ voeders / Jacht-luyden / ofte eenige andere Persoonen / wie die ook sou„ den mogen zijn / die bevonden sullen worden tegen deze Acte te reysen / te „ roeyen / ofte werken in ofte met eenige schuyt / lichter / jacht / ofte eenig „ ander kleyn schip in eenig gedeelte van sulke Riviere / ende de voorseyde „ Schuyten / Lichters / Jachten ende andere schepen / sullen stil leggen „ ende toeven / ofte men sal die doen stil leggen ende toeven tot den twaalf „ uuren van den voornoemden nacht / ende tot de boeten by desen gelegt op so„ danigen persoon ofte personen / als sullen bekent zijn daar in overtreden te „ hebben / behoorlijk betaalt ende voldaan zijn aan die Officier ofte Officieren „ van dat Dorp of Parochie (aan een van beyde zijden der Riviere) welke „ eerst sal ontdekt ende onder-wonden hebben het vervolgen het stil leggen en „ toeven van de selve.

„ Ende het is besloten en vast-gestelt door de voornoemde Hooge Macht / „ dat alle verkiesingen / be-eedingen ende neemingen van Sit-plaatse van „ Majors / Sheriffes / Bailjouwen / Broet-schappen / of eenige andere „ Officieren / die daar zijn in een Stadt / Burgt of Vlek / gecorporeert „ Dorp / of eenig ander plaats in dese Republijcque / welke na den eersten „ Augusti naast-komende / uyt kracht ende schijn van eenige Acte des Par„ laments / Privilegie / Costume / Prescriptie / of andersints / soude of „ mochte komen te vallen op den dag des Heeren / ende alle Commissien ende „ Rechts plegingen / ende alle weder-overleveringen van Schriften / welke

val-

vallen sullen op eenigen voornoemden dagh des Heeren; sullen werden / ende worden by desen geauthoriseert ende gelast / gehouden te worden / gedaan / over-geseten / ge-executeert op den naesten dag / die volgen sal op den dagh des Heeren: Ende alle Majors / Secretarissen / Rentmeesters / Koster van 't Dorp / of eenige Officieren ofte Persoonen / wie die oock souden mogen zijn / welcke hebben / of na den genoemden eersten Augusti naastkomende / sullen hebben macht / authoriteyt te verkiesen / te sweeren / of eenigen last of eedt op te leggen tot aan-neminge van eenige sulcke Ampten / Eeden ofte Officien / ofte om eenige Vierschare te houden / sullen ende vermogen / ende worden by desen geauthoriseert ende gelast / sulcke verkiesingen te doen / sulcken eedt ende last op te leggen / ende sulcke Eeden / Ampten of Officien aen te nemen / ofte sulcke boven-gemelte Vierscharen te houden / op den naasten dag / na den dag des Heeren; Ende dat alle Tollen / Renten / ende Diensten / toe-behoorende de Heeren van eenige Heerlickheden / welcke uyt kracht van eenige costume / prescriptie ofte andersints worden / ofte moeten / gedaan / volbracht ende betaelt worden op eenigen dagh des Heeren / sullen na den voornoemden eersten Augusti naastkomende / gedaan / volbracht / ende betaalt worden op den naast-volgenden dag / van den dag des Heeren / ende sal soo vast ende krachtigh zijn / om tot eenigh voornemen te dienen / als oft het op den juysten dag des Heeren hadde gedaan geweest; ende dat alle renten / sommen gelts / verbonden ende conditien te betalen / ofte te volbrengen op eenigen dag des Heeren / sullen ende mogen betaelt ende volbracht worden op den naesten dag aan den dag des Heeren volgende / ende dat sulcke betaling / vol-brenging / soo goet ende krachtig sijn sal na de Wet / tot iet dat men voor heeft / tot bevrijdinge voor straffen / vernieuwinge ofte andere verbeurten meer / als oft de selve hadden gedaan ende volbracht geweest op den dag bepaalt ende gestelt in eenige Obligatie / Huur-cedulle / Verbont / Verbant / ofte eenige andere daad of verdrag / wet / gebruyck ofte costume ter contrarie; ende dat geen Jaar- nochte Week-marckten / ofte inluydingen van eenige Jaar-marckt of Weeck-marckt sal mogen gehouden ofte gedaan worden op eenigen dagh des Heeren / maar op den dag daar naast aan-volgende; nochte sullen eenige persoonen dienen / of laten dienen / in eenig schrift / Proces / Certificatie / Order / Oordeel ofte Besluyt (uyt-genoomen in saacken van Verraet / Schelmstucken / breecken des Vredes / ende ontheyliginge van den dag des Heeren) op pœne / dat ieder persoon / ofte persoonen / politijcke ende gecorporeerde gemeenten / misdoende in eenige stucken nu verhaalt / sullen verbeuren de summa van 5. pont / welcke sullen ontfangen worden in den name van den Heer Protector / door hantschrift / Klachte / Schrift ofte Actie van schult in eenige Secretary / of Gerecht / ofte op informatie ofte aanklachte voor de schouten in haar publijcke by-een-komsten / welcke by desen macht hebben om de sake te hooren ende determineeren / ende sullen gedisponeert worden / namelick de eene helft ten profijte van zijn Hoogheyt den Heer Protector / ende de andere helft ten profijte van hem / ofte sodanigen / die het selve proces moveeren / ende ten eynde toe sal willen vervolgen / ende dat sulck Schrift / Actie / Proces / Certificatie / Order / „ Oordeel ofte Besluyt sal gansch niet dienen tot eenig oog-merck ofte voor„nemen.

Ende nademaal veele Jaar-marckten ende Weeckmarckten gehouden

,, worden op Saterdag ende Maandag / waar door menigmaal occasie gege
,, ven wert tot ontheyliginge van den dag des Heeren / soo is by desen door de
,, selve Hooge Macht beslooten ende vast-gestelt / dat alle ende ieder persoon
,, ofte persoonen / komende om eenige waren te verkoopen / ofte koopen op
,, eenige van soodanige Jaarmarckten ofte Weeck-marckten / sullen op be-
,, hoorlicken tijt komen ende vertrecken / ende strictelick onderhouden de Wet-
,, ten ende Regulen van de markten / dat de onderhoudinge van den dagh des
,, Heeren daar door niet verhindert ofte geschonden worde / op straffe dat ie-
,, der persoon / treckende van ofte na sulcke Jaarmarckten ofte Weeck-mark-
,, ten op den dag des Heeren / ende behoorlick / als voorseyt is / overtuyght
,, sijnde / voor een ofte meer Drosten / welcke by dese macht hebben door ey-
,, gen inspectie / ofte bekentenisse van partyen / ofte eedt van een ofte meer ge-
,, tuygen (welken eedt sy mogen af vorderen ofte administreren) te hooren en-
,, de het selve te determineren / verbeuren sal voor iedere faute de somme van
,, thien schellingen.
,, Ende op dat dese Acte behoorlick geobserveert ende voortaan ge-executeert
,, worde / sy besloten en vast gestelt door de voornoemde Hooge Macht / dat
,, iegelijck Majoor / Hooft-Officieren ende Drosten / binnen hare respective
,, Graafschappen / Palen ende Gerechtigheden / by desen gelast ende geau-
,, thoriseert worden / van tijt tot tijt onder haer hant en Segel te stellen ende
,, lasten sulcke Kerck-meesters / Opsienders op den Armen / Schouten ende
,, andere Persoonen binnen hare Jurisdictien / als sy sullen bequaam achten
,, aan te tasten / ende in versekeringe te nemen sulcke Waren ende Goederen /
,, welcke verkocht sullen zijn / ofte voor-geset / om-geroepen ofte geveylt om
,, te verkoopen / tegen dese Acte / op den voorseyden dag / ende uyt te vorschen /
,, ontdecken / in verseekeringe neemen / apprehenderen ende te brengen voor
,, haar ofte eenig ander Drost van dat Graefschap / ofte die plaatse daar sy
,, geapprehendeert sullen zijn / al ende een iegelick persoon ende persoonen / die
,, zy zullen bevinden te ontheyligen ende te schenden / ofte sullen weten ofte ge-
,, informeert zijn den dag des Heeren ontheyligt ende geschonden te hebben in
,, eenige stucken hier verhaalt / ofte sullen hebben wettelicke suspicie van sulcx
,, gedaan te hebben. Welcke voorseyde commissie ontfangen hebbende / sullen
,, de voornoemde Schouten / Tiens-mannen / Kerck-meesters / Opsienders
,, op den Armen / ofte een van de selve / aan welke dese commissie sal werden
,, gedirigeert / publicatie daar van doen in de geseyde Parochie / Kerck ofte
,, Capel / veertien dagen voor de executie der selve ; ende na sulcke publicatie
,, ende eynde van de voornoemde veertien dagen / worden de voornoemde
,, Schouten / Tiens-mannen / ofte Opsienders op den Armen / also geau-
,, thoriseert zijnde / ende een iegelick van haar / by desen gelast ende geautho-
,, riseert hare schuldige plichten volgens desen te doen ende te volbrengen / son-
,, der eenige bysondere last tot het selve te verwachten / op straffen ende boeten /
,, als hier na in dese Acte gelegt worden op de moetwillige versuymers van ha-
,, ren schuldigen plicht.
,, Ende tot beter executie van de voornoemde macht / worden de Schouten /
,, Kerck-meesters ofte Opsienders op den Armen aldus geauthoriseert / by de-
,, sen gelast en geauthoriseert te versoeken ende eyschen in-gelaten te worden in
,, eenig Woonhuys / ofte eenige plaatse / welcke die oock soude mogen zijn /
,, daar sy vermoeden / dat geherbergt / getracteert ende geleden worden eenigh
,, persoon ofte persoonen ontheyligende den dag des Heeren : ende indien de
in-

„ inlating uytgestelt ofte geweygert wort / sullen ieder persoon ofte persoo-
„ nen / soo uyt-stellende ende weygerende / daar van overtuygt zijnde (als in
„ dese Acte is geordonneert) verbeuren de somme van twintig schellingen.

„ Ende alle Kerck-meesters / ende Opsienders op den Armen / ende Schou-
„ ten binnen hare bysondere lantpalen / worden by desen gelast ende geautho-
„ riseert op haar eygen gesichte ende kennisse / alsoo wel met / als zonder com-
„ missie by zich te hebben / aan te tasten / en in versekering te nemen / alle
„ verkochte / voorgesette / ofte geveylde waren ende goederen / ende te ap-
„ prehendeeren / in versekeringe te nemen ende op te houden alle mis-doenders
„ tegen dese wet / met hare paarden ende packen (soo sy eenige by hun sullen
„ hebben) ende na apprehensie / sulcke mis-doenders te brengen voor den
„ Schout / om gehandelt te worden volgens directie van dese Acte / ten wa-
„ re dat de mis-doender dadelick betaalde de boete / die hy volgens dese Acte
„ verbeurt heeft aan den Officier.

„ Ende is besloo'en ende vast-gestelt van de voornoemde Hooge Macht / in-
„ dien eenige kinderen ofte knechten onder de veertien jaren / mis-doende in
„ eenige dingen in dese Acte verhaalt / ende daar van overtuygt zijnde voor
„ eenig Major / Hooft-Officier / ofte een ofte meer Schouten voornoemt /
„ dat de Ouders / Vooghden / Meesters / Vrouwen ofte Pedagogen van
„ sulcke kinderen ofte knechten / sullen voor ieder kindt ofte knecht soo mis-
„ doende ende overtuygt zijnde als voor-segt / verbeuren de somme van een
„ schelling / ten zy de Ouders / Vooghden / Meesters / Vrouwen ofte Pe-
„ dagogen van sulcke kinderen ofte knechten / de selve behoorlick sullen / ofte
„ doen kastijden / in tegenwoo digheyt van de Kerck-meesters / Opsienders
„ op den Armen / ofte ander Officier / ofte een van haar.

„ Ende op dat geen prophaan / roeckeloos mensch / wie hy oock soude mo-
„ gen zijn / in 't minste beweegt en worde te versuymen het betrachten van
„ Godsdienstige en heylige plichten op den voorseyden dag / onder schijn van
„ eenige wet / ofte wetten / vryheyt gevende aan rechte teedere conscientien;
„ So is by de voornoemde Hooge Macht besloten ende vast-gestelt / dat alle
„ ende iegelick persoon ofte persoonen (hebbende geen redelicke ofte behoor-
„ licke reden van excuse voor sijn / ofte hun absentie / met consent van den
„ Schout van 't Graafschap/daar de faute zal zijn begaan) op iederen dag des
„ Heeren neerstiglick zullen vervoegen tot zoodanigen Kerck ofte Capelle / al-
„ waar de ware Godsdienst word ge-exerceert / ofte sullen tegenwoordig zyn
„ in eenige andere bequame vergader-plaatse van Christenen / niet verschil-
„ lende in saacken des Geloofs van de publijcke belijdenisse van dese Natie /
„ gelijck de selve is uytgedruckt ofte vervat in het ootmoedig Requeft ende Ad-
„ vijs des Parlaments aan zijne Hoogheyt den Heere Protector / alwaar de
„ dag des Heeren behoorlick sal geheyligt worden / volgens de rechte intentie
„ ende meeninge van dese Acte / op straffe dat iegelick persoon ofte personen /
„ misdoende / zullen voor ieder misdaat / van welcke zy zullen overtuyght
„ zijn / verbeuren de somme van t'wee schellingen ende ses stuyvers.

Ende is besloote n ende vast-gestelt door de voornoemde Hooge Macht / dat
„ geen Bedienaar des H. Euangeliums / ofte publijck Predikant van eenige
„ Kerck / Capel / ofte publijcke Vergaderinge binnen dese Republijke bezig
„ zijnde in 't werck van zijn dienst / ende doende zijn schuldigen plicht / op den
„ dagh des Heeren / ofte op eenigen anderen tijt / daar in sal gemolesteert /
„ verhindert ofte verstoort worden van eenigh persoon / wie hy oock zoude mo-

Hh 2 gen

„ gen zijn; Ende indien eenig persoon ofte persoonen na den eersten Augusti
„ eerstkomende / moetwilliglijk / met wille ende op-set / sal molesteren / ver-
„ hinderen / verstooren / ontrusten / ofte andersins ontstellen / sulcke Be-
„ dienaars des H. Evangeliums / ofte publijcke Predicanten in het doen ende
„ volbrengen van den plicht van hare respective ampten ende bedieningen / het
„ sy in 't gaan na / ende weder-keeren van sulcken plaatse / ofte sal maecken
„ ofte veroorsaecken te maecken eenige publijcke verwarringe ofte ontstelte-
„ nisse in eenigh deel van den dagh des Heeren / in eenige van de voornoemde
„ plaatsen / soo sal het geoorlost zijn voor Kerck-meester / Op-siender op den
„ Armen / Schout van de Parochie ofte plaatse / daar sulcke molestatie /
„ ontroering en ontrusting geschiet / ende worden by dese gelast / te appreheu-
„ deeren / alle ende iegelick persoon ofte persoonen / hier in misdoende / ende
„ in gevalle van ontkominge voor de apprehensie / sal geoorlost zijn voor
„ Kerck-meesters / Opsienders op den Armen / ofte Schouten van een ande-
„ re Parochie ofte plaatse / alwaar sulcke misdader sal gevonden worden / de
„ selve ofte een iegelick van de selve te apprehendeeren / also wel sonder / als
„ met by zich hebbende commissie / en de selve te brengen voor de Majoor / of-
„ te eenigen Schout / ofte Hooft-Officier / daar soodanig persoon ofte per-
„ sonen sal zijn geapprehendeert; Ende indien die Majoor / Schout / Hooft-
„ Officier reden sal vinden op zijn eygen weten / bekentenis van de party / of-
„ te eedt van een ofte meer suffisante getuygen (welken eedt hy by desen sal ver-
„ mogen te administreren ofte af te vorderen) dan sal hy soodanigen persoon
„ in de gevangenisse werpen / om daar soo lange te blijven / sonder dat hy sal
„ vermogen borge te stellen / ofte op borgh-tocht uyt te gaan / met belofte om
„ op den Recht-dagh sich voor het gerechte te stellen / tot de naaste generale
„ by-een-komsten / die tot bevorderinge van ruste ende vreede / gehouden sul-
„ len worden voor dat Graafschap / Stadt ofte plaatse / daar de faute sal
„ zijn begaan; Ende indien na informatie / daar-stellinge / ofte aanklach-
„ te / soodanig persoon ofte persoonen in dese generale by-een-komsten / tot
„ bevorderinge van ruste ende vrede (welcke by desen macht hebben te hooren
„ ende saken af te doen op belijdenisse ofte eedt van een ofte twee suffisante ge-
„ tuygen) sal schuldig worden bevonden van quaatwilliglick / met wille ofte
„ voornemen gemolesteert / verhindert / ontroert / ofte andersins moeylick-
„ heyt aan-gedaan te hebben sodanigen Bedienaar des H. Evangely / publijk
„ Predikant / ofte eenige beroerte / als voorsegt / gemaackt te hebben / ie-
„ der persoon alsoo overtuyght / sal verbeuren de somme van 5. pont / een
„ gerechte helft ten behoeve van sijne Hoogheyt den Heere Protector / ende de
„ andere helft voor hem ofte die gene / die daarom sal willen pleyten ende pro-
„ ces vervolgen; ofte op discretie van gemelte Rechters sal hy ofte sullen sy ge-
„ sonden worden na het Tucht ofte Werck-huys / om swaar werck te doen /
„ met sulcke matige kastijdinge als de gemelte Rechters sullen duncken te be-
„ hooren / en dat voor een tijt / niet langer als ses maanden.

Ende is besloten ende vastgestelt van de gemelte Hooge Macht / dat alle
„ die gene welcke maacken / drucken ofte uytgeven eenige Papieren / Boec-
„ ken / ofte Blaauw-boeckjens / voor het toe-staan van speelen ofte ander
„ ydel tijt-verdrijf op den dagh des Heeren / ofte tegen de moraliteyt ofte sede-
„ lickheyt der selve / sullen verbeuren de somme van vijf pont / ofte gebracht
„ worden in het Tucht-huys / soo voorseyt is.

Ende is besloten en vast-gestelt by de voornoemde hooge Macht / in gevalle

le

, le eenige waren ofte goederen sullen aan-getast ende in verseekeringe genoo-
, men zijn / om datse verkocht / voor-geset ofte geveylt zijn contrarie dese
, Acte / ende de misdoenders daar van overtuygt als voorseght / sullen alle
, sulcke waren ende goederen / ofte de waarde van dien / na discretie van den
, Majoor / Hooft-Officier / ofte Schout / aan-gewent worden ten behoeve
, van den Armen van die Parochie / alwaar sulcke waren eerst sullen zijn
, aangetast / behoudens dat 't in 't vermogen ofte believen van sulcken Ma-
, joor / Hooft-Officier / ofte Schout sal zijn / uyt deselve te loonen na dis-
, cretie dien persoon / welcke informatie sal geven / ofte anders eenigh per-
, soon om de genaamde misdaat vervolgen / doch also / dat de belooning niet
, te boven en ga het derde deel van sulcke waren ende goederen / ende wel-ver-
, staande dat geen belooning geschiede aan die gene / op welkers eedt alleenlick
, de misdader sal zijn overtuygt. Ende alle sommen gelts ende boeten / van
, welcke andersins niet en is gedisponeert by dese Acte / sullen aan-gewent
, worden ten behoeve van de Armen van die Parochie / alwaar die mis-
, daden sullen begaan zijn / behoudens alleen dat de Majoor / Schout /
,, Hooft-Officier sal vermogen van geseyde boeten te beloonen na discretie so-
,, danige persoonen / welcke informatie sullen geven / ofte andersins eenige
,, misdoende persoonen voor de selve [boete] sullen vervolgen / doch also / dat
,, sulcke belooning niet te boven ga het derde deel van de boete / ende wel-ver-
,, staande dat geen belooning geschiede aan soodanigen persoon / op welckers
,, eedt alleenlick de misdoender sal zijn overtuygt. Altijt met desen bedinge / dat
,, geen persoon ofte personen sullen beschuldight ofte moeylickheyt aengedaan
,, worden voor eenigen misdaat in dese Acte begrepen / ten sy hy / ofte sy lie-
,, den daar van sullen overtuyght zijn / binnen een maant / na dat de mis-
,, daat begaan is.

Ende is besloten ende vast-gestelt by de voornoemde Hooge Macht / dat
,, alle Majoors / Schouten / Hooft-Officieren / die van den Hove / alle Mee-
,, sters ende Regenten van Schoolen ende Familien / ende Overluyden van
,, het Gilt der Schuytevoerders op de Rivier de Teems (welcke ten eynde in
,, dese Acte gementioneert / sullen hebben de macht van Schouten op de ge-
,, naamde Riviere / ende op eenige Kayen / Werven / Oevers der selve) ende
,, alle andere Officieren ende persoonen hier in geroert / by desen werden ge-
,, last ende geauthoriseert binnen hare bysondere Lant-palen ende Gerechtig-
,, heden / sorge te dragen / dat dese Acte behoorlick ende promptelick worde
,, ge-executeert / op straffe dat alle ende iegelick persoon ofte persoonen / ver-
,, suymende te doen sijn ofte hare respective plichten / om dese Acte in behoor-
,, licke ende vaardige executie te stellen / daar van behoorlick overtuyght zijn-
,, de door hant-schrift / klacht / schrift / ofte actie van schult in eenige Secre-
,, tary / ofte voor eenigh Gerechte / ofte na-sisteringe / informatie ofte aen-
,, klachte voor eenige Schouten in hare publijcke vergaderingen (welcke by de-
,, sen macht hebben te hooren / ende de saacke af te doen) sal ofte sullen ver-
,, beuren de somme van vijf ponden; waar van de gerechte helft sal zijn tot
,, profijte van sijne Hoogheyt den Heere Protector / ende de ander helft voor
,, hem ofte haar / die daarom sal willen procederen.

Ende is by desen besloten ende vast-gestelt door de Hooge Macht / dat geen
,, schrift van deg-vaerdinge sal vergondt ofte toegestaen worden om te remo-
,, veeren eenige actie / pleydoy / sisteringe / informatie / aenklachte / ofte eenige
,, andere proceduren tegen eenig persoon / om het misdoen tegen dese wet; ende

„ dat in eenige Actie tegen Schout / Kerck-meester / Opsiender der Armen, „ ofte eenige andere Officieren / ofte persoonen / wie de selve oock souden „ sijn / om dat sy hebben geageert ofte gedaen / ofte bevel gegeven om te age„ ren of te doen eenige sake of ding tot vervolg ofte uytvoering van dese Acte, „ ofte om dat sy behulpers ende assistenten daar toe zijn geweest / de verweer„ der zal vermoogen in alle sulcke actien bepleyten den generale uyt-slag / en„ de geven verklaringe / ofte vast bewijs van de speciale saacke / ende op stil„ zwijgen / ofte niet antwoorden van den aanklager / ofte sententie ten be„ hoeve van den verweerder / sal de verweerder hebben ende verhalen zijne en„ de hare drie-dubbelde kosten.

Ende is ten laatsten besslooten ende vast-gestelt / dat de Kerckmeesters of„ te andere Offkieren van iedere Parochie binnen dese Republijcke / op kost„ van de Parochie sullen versorgen / dat een ofte meer van dese Acten „ wel bewaart worden in hare respective Parochien ; ende de Dienaars des H. „ Euangeliums van elcke Parochie worden by desen gelast in ieder jaar / na„ melick jaarlicks op den eersten dagh des Heeren in Martio / even voor de „ morgen Predicatie dese tegenwoordige Acte te leesen ofte te doen „ leesen.

Wel verstaande / dat deze Acte sich soo verre niet sal uytstrecken om te au„ thoriseeren ofte macht te geven eenigen Schout ofte Officier / sonder last van „ een ofte meer Drost ofte Drosten / om in te gaan / inlatinge te vorderen in „ eenig Huys op voorwendsel van executie van zijn ofte haar officie uyt kracht „ van dese Acte / anders dan in Wijn-Herbergen / Herbergen / Drinck-huy„ sen / Taback-winckels / Kramers-huysen / ofte kroeghjens / schoon iet in „ dese Acte dien was contrarierende.

Het Negende Kapittel.

Hoe eenige in Engelandt, naamlijk eenen *Brabourn*, *Ockford*, en *Tillam*, tegen 's Heeren dagh, en voor de onderhoudingh van den Saterdaghs-Sabbath geschreven hebben; en hoe zy wederlegt zijn.

Eer ick nu van de Twisten over den Sabbath in Engelandt affscheyde/ moet ick hier byvoegen / dat aldaar door eenige een nieuwe strijdt is gemaeckt over den Saturdags Sabbath, of die nu onder de Christenen niet was te onderhouden in de plaats van des Heeren dag ; zoo toonen zich de menschen genegen te loopen tot extrmiteyten. De eerste, die in het breede gestreden heeft voor den Saturdags-Sabbath/en tegen de onderhouding van des Heeren dag/ was eenen Theophilus Brabourn, de welke wel eer was een Koussen-kooper / en daar na een Predikant in North-Folke, een man van weynig geleertheyt / en minder Conscientie / gelijk daar na bleek. ᵃ Desen schreef in 't jaar 1628 een Tractaat van den Sabbath / willende daar in bewijsen / dat den Saterdag most der Christenen weekelijkschen Sabbath weezen / en des Heeren dag of Sondag een ordinare werkendag: dit boek dediceerde hy aan Koningh Karel, en eyschte zijn tegenpartijders tegen hem uyt/ en vermaande de Bisschoppen / en de Overheden / datse het vierde gebodt in zijn oude besittingh souden

ᵃ Ziet Whit. Treatise of the Sabbath preface. & pag. 282.

[...]n stellen; en hy was zoo vol vertrouwen / en zo resoluit voor zijn opinie /
[...]t hy verklaarde eer te sullen sterven / als Martelaar / dan zijn gevoelen
[...]n de geduurige verbintenis van den Saterdaghs Sabbath verlaten; ik ben
[...]eyde hy) in Conscientie verbonden, eer van myn leven te scheyden, dan
[...]n dese waarheydt, soo is myn Conscientie gevangen genoomen onder de
[...]Wet van myn Godt; maar het bleek ras / als hy in eenig gevaar daar over
[...]am / dat hy zoo verre we[...]s van een Martelaar te sterven / dat hy selfs in
[...]t point van de zedelijkheydt van 't vierde gebodt een Apostaet wierdt: want
[...]roepen zijnde voor 't Hof van de Hooge Commissie, ende verstaande / dat
[...]m gedreygt wierdt / dat hy zijn ooren zoude verliezen / wiert hy zo bevreest
[...]t de Bisschoppen ras merkten / dat hy niet zoude staande blijven; dies wil-
[...]n zy hem als by wege van dispuit overwinnen / en dan daar gebruyk van
[...]aken tegen de Beschermers van de Sabbath-Leer; hy gaf aan een Lidt van
[...]t Hof een Schrift in handen / waar in hy te kennen gaf / dat de puriteynsche
[...]conden hem tot die dwaling gebracht hadden; want zoo hoopte hy alle straf- b White
[...] bequamer te ontgaan; zijn woorden waren dese. b Eerwaerdige. Veel Treatise of
[...]edrukte boeken, en vele Predikatien onlangs en nu ook gepredikt, door men- the Sab-
[...]chen, die wegens een opinie van haar groote oprechtigheydt, 't bevel hebben bath peg.
[...]ver veler menschen ooren en Conscientien, stellen met alsoo grooten ver- 307.
[...]rouwen als de Artikelen van 't geloof, sulke grondtregelen en stellingen, on-
[...]rent den Sabbathdagh. dewelke door een noodsaaklijk gevolg myn stellingh
[...]esluyten ontrent den ouden Sabbath. 1. Zy seggen, dat de Wet des Sabbaths
[...]n 't vierde gebodt, is een gebodt van de Wet der natuur. 2. Dat de Wet des
[...]abbaths is eenvoudelijk, geheellijk en geduurig Moreel, en van de selve hoe-
[...]lanigheydt met de andere negen geboden: Zy kan niet meer ten deele Mo-
[...]eel, en ten deele Ceremonieel sijn, dan 't zelve levendige Schepsel kan te ge-
[...]ijk een Mensch, en een beest zijn, wie kan loochenen, (segt een van haar)
[...]at de onderhouding van den Sabbath Moreel is, of hy moet eenen opentlijke
[...]Vyandtschap uytroepen tegen Godsdienst, en 's menschen Zaligheydt? Nu
[...]de tijdt van 't vierde gebodt te onderhouden is door Godt bepaalt tot den ze-
[...]venden dag; en hoe kan die dag afgescheyden zyn van den Sabbath, dewijl het
[...]een onafscheydelijke omstandigheyt is van de substantie van het vierde gebodt? c White
[...]een opentlijke herroeping van zijn gevoelen in dese woorden / c Ik ibid pag,
Hy dede een opentlijke herroeping van zijn gevoelen in dese woorden / c Ik 305. 306.

Theophilus Brabourn, geroepen zijnde voor dit eerwaarde Hof van de Hooge
Commissie wegens Kerckelijke zaken, wegens dat ik geschreven, en uytge-
geven heb een seker boek, genaamt, *Een bescherming van die oude instelling Gods, den Sabbathdag*, waar in ik lichtvaerdiglijk en onbedachtelijk staende hielt, dat
de Saterdag van ieder week moet noodsaaklijk sijn onsen Christelijken Sabbath-
dag, nu in de dagen des Euangeliums, na den regel van 't vierde gebodt, be-
kenne en erkenne nu oprechtelijk, op nader onderzoek, en beter beraading,
zijnde in Conscientie overtuygt van myn dwaling, dat myn genoemde stelling
aangaande den Saterdag-Sabbath, was een lichtvaerdige en vermetele dwa-
ling; en by dezen doe ik in alle gehoorzaamheydt en ootmoedigheyt myn ne-
drige submissie aen myn Heylige Moeder de Kerk van Engelandt, dat ik my
altijdt hier na zal dragen als een gehoorzame Zoon, in alle vreedsame en be-
taamlijke gedraaging aan myn Moeder, en aan de Godsalige Vaders en Regeer-
ders der selve; en aangaande den Sondagh of 's Heeren dag belijde en erken-
ne ik, dat dezelve een heylige dag van de Kerk is, ja een zeer oude heylige
dag, en seer eerwaerdig: want de *H. Ignatius*, dewelke leefde in de dagen
van

van den Apostel Johannes, noemtse *de Koningin* en *Princesse der dagen*; e
andere onder de eerste Vaders geven aan de zelve dag zeer eerwaarde Titelen
en zy wekten haar toehoorders op, om dien Godsdienstighlijk te onderhou
den; en verder belijde en erkenne ik, dat dese dag Godsdienstigh moet onder
houden worden, en op deselve gronden, en op deselve wijse, gelijk aangewe
sen is door de *Canons* van onse Kerk, en Ordinantien van het Landt.

d Ziet Mr. Collings Answer to Theophilus Brabourn pag. 44.

Doch dezelve man heeft twintig jaren daar na een boekjen geschreven to
bewijs/ d dat de regeering van de Kerk moet gestelt worden in de handen van d
Magistraat/ en toont daar in/ dat hy weder tot zijn voorige dwaling ve
vallen was/ zeggende/ dat des Heeren dag niet meer na de Sabbath gelijk
dan een mensch na een muys, en hy verkondigde een Wee, over de Leeraars
die 't volk leeren, dat die dry Texten, Hand. 20. v. 7. Openb. I. v. 10. e
I Cor. 16. v. I. 2. bewijzen, dat des Heeren dag moet als den Christelijke
Sabbath onderhouden worden, hebbende alsoo berouw van zijn berouw/ e
met de hondt wederkeerende tot zijn uytspouwsel/en met de seuge tot de went
ling in het slijk; en hy verliet het Predikampt/ onttrock zijn handt van d
Ploegh/ waar toe alleen de Bisschoppen hem bequaam hadden geoor
deelt.

e Christian Sabbath Vindicated part. 4. pag. 432., 445.

Bisschop White schreef op 't bevel van de Koningh en van den Arts-Bis
schop Laud, een wederlegging van *Brabourns* boek/ en te gelijk tegen 't ge
sonde gevoelen over den Sabbath/ waar van wy in het vijfde Kapittel gespro
ken hebben; doch de meeste Argumenten van *Braburn* liet hy in haar kracht
gelijk e Cawdrey en Palmer getoont hebben; ja hy en Heylin hebben doo
haar schrijven de Sabbatharissen te meer bevestigt/ brengende zeer krachte
looze argumenten en antwoorden tegen haar/ en leenende haar veele ja d
meeste argumenten/ en wapenen/ om tegen die gene te strijden/ de welke d
zedelijckheydt van het vierde gebodt/ en de Godlijke instelling van 's Heeren
dag staande houden; veele exceptien brengen zy tegen onse bewijsen van d
Godlijke instelling van 's Heeren dag/ en aan de Kerck en Overigheydt
schrijven sy de macht toe/ om op haar gezach des Heeren dagh te ordineeren/
zonder eenig bevel van Godt; en van den Saterdaghs Sabbath zeggen zy/
f dat de zelve in zommige Kerken zo wel als den Zondagh heylighlijk is on
derhouden door de Apostelen/ en door de Successeurs van de Apostelen veele
eeuwen lang/ ten minsten drie hondert jaaren; ja g Heylin doet al wat hy
kan/ om den Saterdag te verheffen/ tot even-gelijke eer met des Heeren dag/
of liever/ om des Heeren dag laag te brengen/ om den Saterdag even gelijk
te zijn/ en hy zeght/ dat den Sabbath en 's Heeren dag langh streden om de
overwinning; hoe konden zy dan 't Argument der Sabbatarissen beant-
„ woorden/ 't welck is/ de Apostelen en de navolgende Kerck hebben dry
„ hondert jaren langh en meer den Saterdags-Sabbath heylig onderhouden/
„ zoo was zy dan niet afgeschaft onder 't N. Test. want sy kondense anders
„ niet geheylight hebben buyten en tegen Gods wil en gebodt.

f White pag. 189.

g History of the Sabbath part 2. pag. 49 73.

Verscheydene in Engelandt, hoorende/ dat de Bisschoplijke niet alleen
den Ouden Sabbath/ maar ook selfs het vierde gebodt verklaarden geheel
Ceremonieel en afgeschaft/agteden dat zo ver soeyelijk en grouwelijk/datse lie-
ver den ouden Sabbath dan geen Sabbath hebben omhelst; zo dat die zelve re-
denen/ welcke Brabourn overhaalden/ om de zedelijkheydt van 't vierde ge-
bodt te verlaaten (waar in men dan een exempel ziet/ van de wonderlijk-
verschillende besessens van verscheyde menschen ontrent de selve Argumen-
ten)

n) andere bevestigden in 't gevoelen van den Saterdagh-Sabbath: want
ch het kan niet anders dan onredelijk schijnen voor een Conscientieus
ensch / dat een gebodt van de Wet der Tien / verciert met zoo veel privile-
ien / gemeen aan het zelve met de andere / die men belijdt moreele geboden te
jn / en zoo zeer rakende de religie en de kracht der Godzaligheyt / zoude ge-
asseert / en heel te niete gedaan worden / als enkel Ceremonieel / in de
jden van 't Euangelium; zoo dat eenige verkoosen hebben / liever zich by
e Jooden te voegen / in de onderhouding van haren dag / dan een gebodt
an de Tien te niet te maken / en een dagh alleen op der menschen welgeval-
n te onderhouden.

Hier staat aan te merken / dat de steen / waar aan zich Brabourn gestoo- V.
en heeft / ja 't geen de grondt van veeler misvattingen is geweest / was / dat
en meynde / dat de Sevende Dags Sabbath directelijk en voornaamlijck
as in 't vierde gebodt geboden / als de substantie van 't gebodt / gelijk de
ndere Feest-Sabbathen waren geboden in haar byzondere geboden; 't welk
dien men toestaa / zo volgt onvermijdelijk / dat of het gebod samen met den
ag te niete word / als beyde zijnde Ceremonieel / of anders dat het noch
eeds in zijn kracht-staat voor die zevende dag / als beyde zijnde Ceremonieel.
Doch dit is een groote misslagh: want in 't vierde gebodt wordt voornaam-
ijk en directelijk geboden / een dag van zeven / een dag na zes werkdagen /
ulk een / dien Godt verkiezen zoude; zo dat die zevende maar by gevolge daar
n geboden wordt / als zijnde bekent gemaakt / dat de Heere die verkoos tot
en Sabbathdag voor de tijdt van 't Oude Testament tot Christi koumste; ge-
ijk hy bekent gemaakt heeft / dat Hy den eersten der weeke verkoos voor den
Sabbath na Christi Opstanding. Het vierde gebodt kan aldus bequaamlijk
overgezet worden / Gedenkt *Jom Hasschabat*, een dag van Rust my te heyligen;
es dagen sult ghy arbeyden, en al uw werk doen, maar een zevende dag is de
Sabbath des Heeren uwes Godts; zoo dat het gebodt als Moreel alleenlijk een
dag van zeven vereyscht; 't is zeker / dat sommige van onze Theologanten
niet klaar en onderscheyden genoch gesprooken hebben / in de verklaaring
van 't vierde gebodt / zeggende / dat die zevende dag daar direct als de substan-
ie van het gebodt / immers ten deele / geboden was / waar door zy haar zel-
ven in een strik hebben geholpen / en andere zoo verre misleydt / en occasie
gegeven / om met haar wapenen tegen haar en ons te strijden; hoewel 't ook
waar is / dat de meeste spreekende van de zevende / niet verstaan de zevende in
order / maar een zevende / of een van zeven in getal / na zes werkdagen

De Tweede, die tegen des Heeren dag / en voor den Saterdags-Sabbath VI.
in Engelandt geschreven heeft / is eenen James Ockford, dewelke niet vol-
daan met al wat den Bisschop White, en andere van sijn soort geschreven had-
den / tot beantwoording van Mr. Brabourns Argumenten / het dispuyt hervat
heeft / neemende de Wapenen van zijn Wederpartyen / om haar daar mede
te slaan; hy pleytede sterk voor den Saterdags-Sabbath / en zocht des Hee-
ren dag / onsen Christelijken Sabbath / aan de grondt te brengen / noemende
zijn boek / de leere van 't vierde gebodt; en was zoo vol van vertrouwen op
zijn gevoelen / dat hy dorst zeggen / dat [b] het alzoo grooten zonde is, den
eersten dag van de week in de plaats van den zevenden te houden, als een beeldt
aan te bidden, in de plaats van den waren Godt Zijn boek is wederlegt door
het vyer / zijnde veroordeelt / om verbrandt te worden. Hy was een Wederdooper.

b I Ockford Doctrine of the fourth Commandement pag. 61.

De darde, die oock een Wederdooper was / en in 't jaar 1657. voor VII.
den

den Saterdags-Sabbath en tegen 's Heeren dag geschreven heeft / was Thomas Tillam; zoo blijkt het / dat de Wederdoopers (die bekent zijn van datse gemeenlijk den Sabbath als Ceremonieel ja Antichristisch verworpen hebben) in Engelandt begonden te zien de noodzaaklijkheyt van een Sabbath, en datse nu liever wilden wederkeeren tot den ouden Sabbath der Jooden, dan gansch geen Sabbath hebben.

i Christian Sabbath Vindicated part 4. pag 429 &c. 446 &c.

VIII. i Cawdrey en Palmer hebben de Argumenten van Brabourn en Ockford zeer bondig wederlegt; en k Edm. Warren, heeft in 't jaar 1659. ten vollen beantwoordt de Argumenten van Tillam; en na hem heeft l Richard Baxter, ook iets gedaan om de tegenwerpingen van de Sabbatarissen op te lossen / hoewel niet zo net en vast / gelijk andere. Eyndelijk heeft m Mr. Thomas Brown alle de Argumenten van die lieden ten vollen beantwoordt. Onder de Neerlanders is 'er een geweest / naamlijk n Steph. Curcellæus een Remonstrant / de welke schreef / dat de Saterdags Sabbath niet hadt moeten afgeschaft worden / hoewel hy ook oordeelde / dat desselfs onderhouding nu niet behoorde ingevoert te worden. Hoe in de eerste Kerk langen tijdt den Saterdags Sabbath van eenige ook is onderhouden / hebben wy o boven getoont / en hoe daar uyt geen bewijs tegen des Heeren dagh is te trekken.

k The jews Sabbath Antiquated

l Of the Lordsday pag. 71, &c 157 & 180. &c,

m De Causa Dei contra Anti Sabb. Tom 2 p, 514, &c.

n Ziet boven pag, 163.

o Ziet pag. 9, 10. 11, 12

Het Tiende Kapittel.

D'eerste Sabbath-Twist in Neerlandt, begonnen in *Zeelandt*, hoedanig. De besluiten van 't *Nationale* Synode tot *Dordrecht*, van 't jaar 1618. 1619. aangaande de Sabbath. De *Post-Acta* van dat Synode ontrent de Sabbath-Twist, welke, en hoedanige. 't Besluit van 't Zeeusche Synode van 't jaar 1620. met haar *Vertoog*, aan de Ed. Mog. Heeren Staaten tegen de ontheiliging des Sabbaths. *Mr. Teelings* schrijven voor den Sabbath, en dat van *Mr. Burs* tegen den Sabbath, hoedanig; Synodale Besluiten in Holland, en ettelijke placcaten te dier tijdt tegen de ontheyliging van den Sabbath,

I. TOt noch toe van de Twist over de Leere en Practijk des Christelijken Sabbaths in Engelandt, en van den gewenschten uytslach des zelven. Nu komen wy tot de Historie van de Twisten, die in Nederlandt daar over gevallen zijn. Ik merke / dat 'er vier Perioden van tijden zijn geweest / waar in met hevigheyt daar over gedisputeert en getwistet is. D'eerste van 't jaar 1618 tot het jaar 1626. De tweede van 't jaar 1628 tot het jaar 1634. De darde van 't jaar 1656. tot het jaar 1661. De vierde van 't jaar 1665 tot nu toe. Hoe het in die tijden met die twisten is toegegaen / en wie voor / en wie tegen gehandelt hebben / en op wat wijse / en met wat uytslach / zal ick nu vervolgens ophaalen.

D'eer-

d'Eerste strijdt en Twist over de onderhouding des Sabbaths / en over de gronden en wijse desselfs / viel in Zeelandt, onder eenige Leeraren aldaar / ontrent het jaar 1618. En wierdt dit verschil en Dispuyt gebracht tot het Nationale Dordrechtse Synode / 't welk in dat en in het volgende jaar gehouden wiert; Nu de questie was in de Zeeusche kercken niet / of het vierde gebodt was afgeschaft; ofte / of wy uyt kracht van 't zelve gehouden zijn te rusten / en onzen 's Heeren Dag te heyligen: maar hoe verre die ruste most uytgestrekt worden; want daar was noch niemant in de Zeeusche / of Hollandtsche / of andere Neerlandtsche kerken / die in twijffel trok / of op 's Heeren dag ons werk te doen / zonde was tegen 't vierde gebodt? Vijf dingen zal ik hier toonen. 1. Hoe de Synode van Dordrecht haar gevoelen uitdrukte voor de heyliging van den gantschen Sabbath / en tegen allerley ontheyliging des selfs. 2. Welke de concepten van vreede waren / tussen de strydende partyen / die in de Post-Acten van dat Synoode zijn ingevoegt. 3. Hoe de Zeeusche kerken in die tijd tegen de ontheyliging van den Sabbath hebben geyvert. 4. Hoedanig de boeken van Mr. Willem Teeling voor den Sabbath / en 't boek van Mr. Jac. Burs tegen den Sabbath zijn geweest / en hoe ontfangen. En eyndelijk ten 5. Hoe even toen de ontheyliging van den Sabbath in Holland byzonderlijk is tegengegaan / door Synodale Besluiten en Placcaten van Steeden en Staaten. II.

In dit Nationale Synode van Dorth wierdt voor eerst dit besloten / terwijl de Uytheemsche Theologanten tegenwoordig waren / a Op dat het volk des Sondags namiddag niet met andere werken, of profaane oeffeningen opgehouden, van deze namiddaghsche Predikatien worde afgetrokken, zullen de Magistraaten verzoght worden, dat *alle servile of daaghlijksche werken*, inzonderheyt speelen, drinkgelagen, en andere profanatien des Sabbaths, daar de namiddaghs tijdt, des Sondaghs, inzonderheyt op Dorpen, doorgaans placht mede doorgebracht te worden, door scherpe placcaten verboden worden, om ook door dit middel te beter 't volck tot die namiddaghs Predikatien te krijgen, en te leeren, NB den geheelen Sabbath-dag te heyligen: Daar is de leere onzer kerke / waar aan alle Leeraars verbonden waren / om niet lichtvaardigh tot gevaarlijke en ergerlijke nieuwigheden af te gaan. Niemant heeft in 't Synode zich tegen dit besluyt gestelt / of iets verschilligh gezegt. Hier gaf 't Synode deze zes dingen klaarlijk te kennen. 1. Dat zy oordeelde / dat men 's Heeren Dag gehouden is te heyligen 2. Dat men den gantschen 's Heeren dag moet heyligen / niet eenig kleyn deel desselfs / noch alleen dat men twee Predikatien op dien dag moet hooren; want zy spreekt van den dag te heyligen / en dat de namiddags Predikatien een zeer goet middel zijn / om dien heelen dag te heyligen. 3 Dat den dag moet geheyligt worden / met heylige betrachtingen. 4. Als onzen Sabbath of Rustdagh. 5. Met verbodt en nalaating van daaghlijkse en slaafachtigh werck. 6. En niet alleen van zondig werk / maar ook ander daaglijks werk / als zijnde profanatien of ontheyligingen van den dag. III.

a Sess. 14.

Daar na / als de Uytheemsche Theologanten vertrokken waren / wanneer (in de Post-Acten) verhandelt wierden die dingen / welke eigentlijk onse kerken raakten / quam onder de Gravamina Sess. 162. De wechneeming der Profanatien des Sabbaths; Daar op besloten wierdt. Sess. 163. De Staaten Generaal te versoeken, dat de veelvuldige en daaglijksche toeneemende abuysen en ontheyligingen van den Sabbath doorgaans in dese Provincien, door nieu- IV.

we en scherpe placcaten wechgenoomen, en voorgekomen mochten worden.

V. Wanneer by die gelegentheyt de questie over de noodzaaklijkheyt van de onderhouding des Sabbaths / welke in de Kerken van Zeelandt was ontstaan, „ te berde quam / zoo wierden de Professoren Gomarus, Walæus, Thysius, „ en Festus Hommius verzocht / om daar over met de Broederen van Zee-„ landt te komen in vrundelijke Conferentie / en te zien / of niet zekere Gene-„ rale Regelen met gemeen Consent beraamt / en gestelt konden worden / bin-„ nen welke Limiten beyde partyen in 't verhandelen van die questie zoo lange „ zouden opgehouden worden / tot dat in 't Naaste Synodus Nationaal die „ naarder zouden verhandelt zijn; [b] 't Synode, zegt *Walæus*, achtede het „ het aan haar niet te staan (*sui fori non esse judicavit*) die Controversien, geheel te decideeren, met een veroordeeling van de andere partye, om dat de zelve ook tot andere Gereformeerde Kerken behoorden; maar zy dacht geradener die gematigtheydt te gebruyken, datse dat gevoelen, andere dispuyten laatende varen, aan beyde partyen soude aan-recommandeeren, in welken de gedeputeerde van beyde zijden, zekere Scheydt-lieden gestelt zijnde, toegestemt hadden.

[b] Locis Communibus pag, 559, in 4,

VI. De Artikelen nu / in welcke wederzijds vredes halve voor die tijdt is geconsenteert / en welke van 't Synode aan de partyen aan-gerecommandeert zijn / waren de navolgende / gelijk die Seff. 164 uytgedrukt staan; (Doch hier moet ick voor af waarschouwen / dat de Neerlantsche Overzetter van de Acten van 't Synode / hier [c] gelijk in meer andere plaatsen / een misslagh begaan heeft: want in het Authentike Latijnsche staat aldus / *Regulæ de Observatione Sabbathi, seu Diei Dominici, à D. D. Professoribus, cum fratrum Zelandorum consensu conceptæ, prælectæ, atque approbatæ, fuerunt hæ sequentés*; dat is / De Regulen, aangaande de onderhouding van den Sabbath, ofte Dag des Heeren, van de Heeren Professoren, met toestemming van de Broederen van Zeelandt ontworpen, voorgelesen, en geapprobeert, zijn de navolgende geweest; Doch de Overzetter heeft gestelt / de Regulen &c ontworpen, zyn voorgelesen, en geapprobeert, en zijn dese navolgende; daar mede te kennen gegeven wordt / dat die Regelen zijn van de Synodale vergadering geapprobeert / 't welk zoo niet en is: want daar wordt maar Historischer wijse verhaalt / 't geen buyten de Synode tussen de Professoren / en die van Zeeland was gepasseert / en by Provisie tot vrede gearresteert; het waren dan niet des Synodi / maar der Twistende Broederen Articulen van vrede of accoort / waar in zy malkander by provisie verstonden / om vreede te houden / gelijk wy uyt Walæi woorden terstondt verstonden; zoo heeft mede Voetius, die mede present was in dat Synode / dat verklaart / zeggende / datse geensins zyn Artikelen van de Synode gestelt, en geapprobeert, ja datse selfs sijn tegengesprooken en geimprobeert, waar op Udemans, een van die Zeeusche broederen / zeide, wat raakt het ons, *valeat in quantum potest*, als zy maar te vreede zyn; Nu op de [d] verklaaring van Walæus en Voetius, die present waren / gaat men zeeker.)

[c] Ziet Leonardus Rijsenius Oude waatheid opgeheldert, pag 135, 136.

[d] Lachrymen Crocodilli absterfen Pag. 19.

De Artikelen (zeg ik) van die Post-Acta waren deze zes. 1. In het vierde

VII. gebodt van de godlijke Wet, is iets Ceremonieels, en iets Moreels. 2. Het Ceremonieele is geweest, de Rust van de zevende dag van de Schepping, en de strenge onderhouding van de zelve dag, aan 't Joodsche volk bysonderlijk voorgeschreven. 3. Maar 't Moreele is, dat een zekere en gezette dag tot den Gods-

Godsdienst is verordineert, en zo veel rust, als nodig is tot den dienst Godts, en tot des selfs heylige overdenking. 4. Den Sabbath der Jooden afgeschaft ynde, zo moet des Heeren dag solemneelijk geheiligt worden 5. Desen dag s al van de Apostelen af in de oude Catholijke Kerk altijdt onderhouden geweest. 6. Den selven dag moet alzo tot den Godsdienst toegeweit worden, latmen dan van alles ruste, uitgezondert dingen, die der liefde en der tegenwoordige noodzaaklijkheid zijn, en ook van zoodanige vermaaklijkheden, die den Godsdienst verhinderen.

In dese Artikelen zijn dese zeven dingen klaar te merken. 1. Dat zy het VIII.
vierde gebodt niet geheel Ceremonieel stellen 2. Dat zy oordeelen / dat het vierde gebodt gebiedt rust en Godsdienst. 3 Dat het gebiedt een dag / een gezette dag / en een geheelen dag / gelijk wy het Synode in 't eerste besluit (Sess. 14) hoorden zeggen / dat het volk most leeren / den heelen Sabbathdag te heyligen. 4. Dat den gezetten zekeren dag uit kraeht van 't vierde gebodt der Godlijke Wet moet zijn een van zevenen / en speciaalijk dat die is den eersten dag der weeke (of 's Heeren dag) in de plaats van den Saterdag der Jooden. 5. Dat die eerste dag 't sedert de Apostelen in de oude Catholijke Kerk altijd is onderhouden als de dag van Godsdienst. 6. Dat men op dien dag moet rusten van alle slaafachtige werken (uitgenoomen die de liefde en de tegenwoordige noodzaaklijkheidt vereischt) mitsgaders van alle soodanige recreatien / die den Godsdienst verhinderen. 7. Dat den geheelen dag den Godsdienst moet toegewEpt worden.

Merkt hier nog tot verder opening deze dry dingen. 1. Dat de opstellers IX.
van die Artikelen de rust van den zevenden dag na de schepping wel Ceremonieel noemen; maar dat dit woordt Ceremonieel daar niet anders wil zeggen / dan iets dat veranderlijk en voor een tijdt was / gelijk e Spanheim en andere dat woordt ook gebruikten in die gelegentheidt; immers dewijl zy het niet verklaaren / zo kan en machmen het alzoo neemen. 2. Dat door de gestrenge onderhouding der Jooden verstaan moet worden / datse geen Manna mochten op dien dag bereyden / en dat haar dubbelde offerande dan te brengen geboodеn / en het werken op pene des doods verbooden was; en dat was veranderlijk / of Ceremonieel in een ruyme zin genoomen: want dat men door Ceremonieel niet verstaan magh voorbeeldigh op Christus / blijkt daar uit / dewijl men zoo niet kan zeggen / dat in den Sabbath en in 't vierde gebodt iet Ceremonieels was / overmits den Sabbath al voor de Zonde in den Paradijse was ingestelt: is'er daar na uit kracht van die huyshouding van 't O. Test. onder de Jooden iets tot den Sabbath by-gekomen / dat en maakt den Sabbath in zich / noch het vierde gebodt geensins Ceremoniel. Immers gelijk wy toonden / 't Synode zelf heeft dit niet opgestelt / dat 'er wat Ceremonieel was in het vierde gebodt / maar 't is aan de partyen vredeshalven gerecommendeert; alzo het Synode niet wilde treden in 't verhandelen van de questien: maar het andere blijkt haar eygen algemeene gevoelen te zijn; men moet ook gedenken / dat Gomarus, van wien wy terstondt in 't volgende Kapittel zullen hooren / dat hy de party van de Sabbath-bestrijders merkelijk gestijft heeft / mede een bysondere handt gehadt heeft / in deze Regelen te beramen. 3 Dat den vierden Artikel wel zegt / dat den Sabbath der Jooden is afgeschaft, maar niet dat het vierde gebodt is afgeschaft; soo dat het verbaast-makende is / dat Coccejus het uitlegt van de afschaffing van 't vierde gebodt / zeggende f den Joodschen Sabbath afgeschaft

e Part. 3. Dub. Euangel. 116.

f Typ. Concord pag. 89.

ſchaft zynde (gelijk de *Poſt-Acta* ſpreeken) dat is (zegt hy) het uitdruklijk gebodt afgeſchaft zynde, van den zevenden te heyligen, door geen werk t doen. Gewis dit is regel-recht tegenſpreeken / en niet verklaaren.

X. Daar na is het noch gebeurt / dat Bogermannus, Faukelius, Feſtus, en
g Seſſ. 177 Dr Polyander door het g Synode zijn gedeputeert / om by Requeſte aan haar Hoog Mog. te vertoonen de grieven der Kerke / die in 't Synode to haar diſpoſitie waren gereſerveert / en om de zelve hertelijk te verſoeken / dat ſe daar op met den aldereerſten ten beſte van de Kerken wilden diſponeeren. Zy hebben dan in haar Requeſt / klagende over verſcheyde gemeene zonden / ver
b Art. 14. zocht b dat die zware ende meenigvuldige profanatien des Sabbaths. die daaglijks geſchieden door Markten, Kermiſſen, maaltijden van Gilden, van wachten, buurten, bruyloften; door oeffeningen van wapenen, door jagen, viſſen, vogelvangen, bal-ſpeelen; door Comedien, danſeryen, boel-verkoopingen, drink-gelagen, en andere min noodzaaklijke werken, dewelke in deſe landen tot groote ergernis en ſchande van de Gereformeerde Religie daaglijks toenemen, ſcherpelijk mochten verboden, ende geweert worden. Al waar wy wederom deſe navolgende vier dingen zien. 1. Datſe een Sabbath of Ruſtdag erkennen / in naam en daadt / naamlijk des Heeren dag. 2. Dat dien Sabbath moet geheyligt en niet ontheyligt worden. 3. Dat alle die dingen / ook die in zich niet ongeoorloft / maar op andere dagen geoorloft zijn / door welke de heyliging / en Godsdienſt van dien dag eenigſins verhindert wordt / moeten nagelaaten worden 4. Dat Kerkelijke en Politijken de Sabbaths ontheyliging moeten trachten af te brengen / en te weeren. Dus blijkt / welke dingen by het Synode vaſt ſtonden / niet tegenſtaande de verſchillen / die in Zeelandt, en in 't Synode geoppert waren.

XI. Op deſe handelingen van 't Nationale Synode volgde in Zeelandt een Provinciaal Synode / gehouden ter Goes, in den jaare 1620. in Februari, alwaar aangaande den Chriſtelijken Ruſtdag aldus is beſlooten; i Aangeſien
i Cap. 3. de ervarentheid meer en meer leert, dat de naarſtige onderhouding des Chri-
Art. 3 ſtelijken Ruſtdags zonderling dienſtig is tot den opbouw van Gods Kerk, en verwakkering van alle geeſtelijke gaven. Daar-en-tegen dat het onderhouden van de Afgodiſche Feeſtdagen der Papiſten, als zyn Kerk-miſſen, Vaſten-Avonden, ende diergelijke, den Papiſten in haar ſuperſtitien ſtijven, de gemeinte Chriſti ontſtichten, en groote aanleidingen zijn tot alle ongeregelde wulpsheden, en dat evenwel tot groot leedtweſen van de Opſienders der Kerke Chriſti bevonden wordt, dat den dag des Heeren ſchandelijk word geprofaneert, daar-en-tegen de voorgemelte heyl-looſe Feeſtdagen ſeer opentlijk onderhouden, ende gecelebreert, ſoo is goedgevonden *Nomine hujus Synodi*, by de Ed. Mog. Heeren Staaten van Zeelandt te verſoeken, dat het haar Ed. Mog. gelieve hier inne te voorzien, op dat niet langer in onze Gereformeerde Provincien de Afgodiſche Feeſtdagen, maar des Heeren dag neerſtelijk van de ingezetenen werde onderhouden, ende geviert.

XII. De Gedeputeerden van dat Synode hebben daar na het navolgende Ver-
„toog gedaan aan de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeelandt / 't welk al-
„dus luydde. In het darde Artikel des Darden Kapittels onſer Acten / ver-
„ſoekt de Synodus aan uw Ed. Mog. dat het haar believe ordre te ſtellen te-
„gens de ontheyliging van den Ruſtdag / en de onderhouding der Paapſche
„Feeſtdagen / hier te lande gepleegt. Want ten eerſten het vierde gebodt word
„openbaarlijk overtreden (zijnde nochtans het zelve van gelijke waardigheid /

als

,, als d'andere geboden) tegens welke zonde seer schrikkelijke dreygementen van
,, Godt in zijn Heylig Woordt zijn uitgekondigt / dewelke hy ook door veeler-
,, ley straffen menigmaal heeft uitgevoert / niet alleen in 't particulier tegens
,, bysondere persoonen / maar ook in 't gemein tegens het geheele landt. En
,, wat aangaat den dag des Heeren / die in de plaatse van den Sabbath der
,, Jooden / door der Apostelen ordonnantie gekomen is / Augustinus schrijft /
,, zoo de ongeluksalige Jooden met so grooten devotie haren Sabbath hou-
,, den / datse daar in geene aartsche werken en oeffenen / hoe veel te meer moe-
,, ten de Christenen / op den dag des Heeren hen Gode alleen toeeygenen. Uit
,, de kerkelijke Historien is ten vollen kenbaar / hoedanige wetten Constanti-
,, nus Magnus heeft gestelt / en wat naarstigheid hy heeft aangewendt / op
,, dat den dag des Heeren onder zijn gansche Rijk behoorlijk onderhouden
,, mochte worden ; de kerken voor hem onder het kruyce zijnde / hebben wel
,, voor haar zelven in dezen deele haar gequeten ; maar de Keyzer heeft ge-
,, wilt / dat ook de Heydenen en de Sectarissen / hen op dien dag zouden heb-
,, ben te onthouden van hunnen ordinaaren arbeydt / ende den zelven tot een
,, openbaare ende solemneele ruste / in de verzorging hunner zielen zaligheydt
,, te besteden ; op dat der Christenen Godsdienst niet en zoude door de openba-
,, re dienstelijke werken ende woelinge der andere / gestoort / ofte ergernis ge-
,, geven worden. Dezelve keiser heeft der Heydenen Feestdagen afgeschaft /
,, in welker plaatse dewijle dat vele der Paapsche Feestdagen ingekomen zijn /
,, die ook (gelijk eenige der Pausselijke schrijvers niet en ontkennen) na de
,, Heydensche wijse gecelebreert worden / het soude na het oordeel des Synodi
,, seer stichtelijk wezen / dat de overblijffselen der zelver uit het midden van de-
,, ze Gereformeerde landen / wechgenoomen wierden. Want door der zelver
,, occasie worden seer groote wulpsigheden / brasseryen / gulsigheden / ende
,, lichtvaardigheden gepleegt / ende worden veele aanleydingen voorgedaan
,, tot grove zonden. Ook is 't notoir / dat merkelijken aanstoot wort gege-
,, ven / niet alleen den vroomen inwoonderen / maar ook den vremdelingen /
,, die uit andere Gereformeerde landen hier komende / de ontheyliging des
,, Sabbaths / ende eenige overblijffselen der Paapscher vuiligheyt / hier zoo
,, opentlijk aanschouwen. Daar na door de licentie / dewelke in dese landen
,, is / over het ontheyligen van den Rustdag / worden zeer veel menschen / die
,, onder andere staan / verhindert Godts woort te hooren / en te leezen / en haar
,, zaligheidt te betrachten / daarze nochtans van herten toe gesint zijn / en het
,, vierde gebodt klaarlijk mede brengt / dat de Overhoofden zelfs schuldig sijn /
,, hun dienst-volk tot de heyliging van den Rustdag ernstelijk aan te porren.
,, Boven dezen wordt in veelen bevonden een merkelijke verachting van de in-
,, stelling des Heeren / overmits datse ninnmermeer zoo veel moeyte ende ar-
,, beyts en maaken / ofte reyzen / ende slaven / ofte ydelheyt opentlijk aan-
,, stellen / ende bedrijven / als op den dag des Heeren. Welke dingen alle / zo
,, uw Ed. Mog. believen die serieuselijk te overwegen / wy verhoopen / datse
,, eenigen weg sullen kunnen vinden / om na hare wijsheydt en vroomen
,, yver / de voorverhaalde gebreken in te toomen. XIII.

In het volgende jaar 1621, wiert na ordere van het Zuydhollandsche Syno-
de / gehouden tot Rotterdam, in de maant Julius, en na voorgaande visi-
tatie van de Gedeputeerden van 't Classis van Walcheren, geapprobeert / en
uytgegeven het boek van Mr. Willem Teeling. genaamt de Rust-tijdt, of
Tractaat van de onderhouding van de Christelijke Rustdag, gedediceert aan
de

de Heeren Staten van Zeelandt, in welken toe-eygen-brief Teeling aldus
spreekt / en den yver van die Staaten ontrent den Sabbath prijst; Aangesien
,, de Heere onze wijze Godt oirbaar geacht heeft / om zijn volk tot zijn dienst
,, wel te oeffenen / wel te gewennen / dat zy een solemneelen Rustdag / telken
,, in zijn beurt wederkomende / zouden afbreeken van haar tijdlijk bedrijf / en
,, dan geheel rusten tot zijnen Godlijken dienst / zo moeten alle vroome Chri-
,, stenen allenthalven de handt daar aan gehouden / dat dese wijse ordonnan-
,, tie Godts onderhouden worde. Te meer / want het met der daadt bevonden
,, wordt / dat waar dat selve eenigsins verzuymt wordt / daar onderkruypt
,, straks den leydigen Satan deze heylige Ordonnantie Godts alzo / dat hy
,, dien dag / die ten dienste Godts was verordent / aan zich trekt / en maakt /
,, dat dezelve in zijnen dienst wel na heel en al besteedt wordt / tot onuitspreek-
,, lijke schade van het Christen-volk na ziel en lichaam / en ook tot een groot
,, nadeel van de geheele Staat des Lands; zoo en zullen ook immers toch de
,, Christelijke Overheden en Machten met geen goede oogen aanzien / dat den
,, leydigen Satan den dag des Heeren hares Gods langer alzoo zouden onder-
,, kruypen / en aan zich trekken: zy zullen ja geern haar authoriteyt en macht
,, daar tussen stellen / om dat te beletten; en wie ook dit ter herten neemt /
,, of niet / soo sullen immers de Ed Mog. Heeren des lands daar op letten;
,, dewijl haar Ed. Mog. best weten wat de Godlijke Majesteyt toekomt;
,, Uit dien dat haar Ed. Mog zelve het onwaardelijk zouden neemen / (en
,, dat wel billikken) zoo wanneer op haare Ordonnantien niet meer en zoude
,, gelet worden / dan op eenes gemeynen mans uitgevtn; en of schoon het aan
,, de gemeine man strax te veel mochte dunken / dat men zo veel of zoo veel
,, van hun vereyscht tot den dienst Gods / soo weeten immers de Christelijke
,, Overheden (die de Majesteit Gods hier eenigsins vertoonen op aarden)
,, aan de aanzienlijkheydt en Authoriteyt / die zy zelfs hebben / hoe wel waar-
,, dig dat de Heere onze Godt is / dat wy alle gelijke hem zouden dienen met
,, alle onze krachten / ende geensins te veel te achten / dat wy eenen dag in de
,, weeke zouden uytsplyten / om alsdan statelijker wijse zijner allerheylig-
,, sten dienst op het aldernaerstigste te betrachten. Te meer / want uw Ed.
,, Mog. NB. niet alleen lang voor dezen / in onze meeste troubelen / eenige
,, ordere geschaft hebben / over de behoorlijke onderhouding des Sabbaths /
,, gelijk het k placcaat van Politie by Uw Ed. Mog geemaneert in 't jaar

k Ziet de woorden van dit placcaat boven pag 114.

,, 83 dat uytwijst; Maar hebben ook noch onlangs zich wel bevallen laaten
,, NB. de Resolutie onzer Synode (laatst gehouden ter Goes in den jaare
,, 1620.) genoomen tot bevordering van de onderhouding des Christelijken
,, Rustdags / en weeringe der Paapsche Feestdagen / mitsgaders ook NB.
,, het Vertoog, dat daar over van de gene / die van de zelve Synode daar toe
,, zijn gedeputeert geweest / aan uwe Ed. Mog. is geschiedt En hun ook
,, NB. zeer vriendelijke en hertelijke toezegging gedaan / van te willen noch
,, nader ordre stellen / in het overzien van het Placcaat van Policie tegen de
,, profanatie des H. Rustdags / welke hier en daar noch gepleegt wordt. Dit
,, alles geeft ook alle vroome goede hoop en verwachting / dat uwe Ed. Mog.
,, ook in dezen een goedt exempel zullen nalaaten / aan alle Christelijke Over-
,, heden / om te volgen.

XIV. Uit het verhaalde blijkt / hoe de H. leere en praktijke des Sabbaths van Kerkelijken en Politijken in Zeelandt ter herten genomen / in haar volkomentheyd en zuyverheydt vastgehouden / gevordert / en als buyten dispuit ge-

gestelt is. Doch het is gebeurt / dat eenen Mr. Jacobus Bursius, Predikant op een Dorp naby Middelburg, *l* in 't jaar 1626 een boekjen heeft uitgegeven / 't welk hy noemde een weeklag der Kerke over de leere des Sabbaths, zoo als die (zeyde hy) van zommige gedrongen wierdt. Dit is het eerste schrijvens / dat in Nederlandt tegen den Sabbath is uitgekomen; het was by wege van Samenspraak ingestelt. D. Gisbertus Voetius heeft in het volgende jaar 1627 zijn aanmerkingen daar over uytgegeven / doch in 't Latijn / onder desen Titel / *m* De tranen van den Crocodil afgewischt; doch hy voegde zijn naam daar niet by; en hy ontdekte daar in de lasteringen / contradictien / onrechtzinnigheden / en andere verkeertheden / welke in dat boek van Burs gevonden worden; doch dezen heeft daar niet tegen derven kikken / apparentelijk beschaamt en overtuigt geworden zijnde van zijn onverstant / bittere vinnigheyt / en lossigheyt / in dat schrift uytgedrukt / en despereerende / van dat hy zoo een geleert man eenig antwoort zoude hebben kunnen geven. In dat boek voer hy scherp en bitter uit tegen de gene / die in Zeelandt na zijn oordeel niet recht op de onderhouding des Sabbaths drongen / lasterende haar meermaal seer smadiglijk / gelijk te zien is pag. 220. 334. 336. 360. &c. 413. 414. Somtijts schijnt hy daar in als te weenen (gelijk cap. 1.) somtijts lacht hy smadig en schamper (gelijk cap. 2.) hy beschuldigt zijn partyen / van datse een volkomen nieuw Joodendom invoeren, datse de Christenen doen Judaiseeren (pag. 41. 42. 151. 288.) Datse de Brownisten en oude Ketters volgen / (pag. 173. 211) hy lacht / datmen ook de droomen en de slaap wil heylig hebben pag. 286. 292. Hy is tegen 't geduurig bericht geven, om te Reformeeren, pag. 299. en tegen het 's avonts te vooren zich bereiden tot den Sabbath / pag. 286. Hy zegt / dat Christus met een zonderling opzet weetens en willens de Ceremonieele Wet van de heyliging des Sabbaths overtreden heeft pag. 251. 't welk niet alleen een dwaling maar een Godslasteringe is / in navolging van de Godloose Jooden. Hy zegt / 't is noodig, datmen publijk formulier-gebeden gebruyke, dewijl het niet mogelijk is, dat een ander een gebedt des Leeraars uit de geest, zal volgen, en dat in zoo korten tijt begrijpen, en daar op Amen seggen, en dewyl veele al taterende bidden, niet wetende wat zy bidden .en dikwils na haar eygen passien, pag. 227. D'een tijt zegt hy / dat de Apostolische Kerken geen zekeren dag hebben onderhouden, pag. 198. 199. 164. 174. D'ander tijdt wederspreekt hy het / pag. 156. Op eenige plaatsen zegt hy / dat de woorden van 't vierde gebodt zyn Ceremonieel; dat de dag des Heeren tot ons niet en gehoort, uit kracht van 't vierde gebodt; dat dienstbaar werk dan mach gedaan worden; dat zakkedragers, Schippers, Voerluyden, Landtlieden wel mogen op desen dag werken, dat men mach ploegen op dien dag, zaajen, maayen, oegst inbrengen, te weten als het zyn wakke tijden, en men meint, daar sal verandering van weder komen, ook dat men dan wel mach plaizier neemen, gaan uit wandelen, reysen, &c. pag. 248. 250. 251. 257. 258. 262. Elders zegt hy wederom / dat den dag des Heeren tot ons gehoort / uit kracht en zin van 't vierde gebodt / dat men dan moet rusten van daaglijks werk / dat men Analogicé verbonden is tot de onderhouding van een dag van zeven; ja hy schijnt heel voor den H. Rustdag te weezen uyt kracht van 't gebodt / pag. 175. 176. 233. 234. 249. 283. 340. De Feestdagen van Pinxteren / Kersmis / &c. wil hy zoo om der order en uit oorsaak van de Discipline onderhouden hebben / gelijk des Heeren dag uyt dien hoofde onderhouden wordt / pag. 266. waar op Gisb. Voetius de-

l Threnos of Weeklage van J. Burs.

m Lachrymæ Crocodilia bsterfæ.

n Lachrymæ Crocodili. pag 77 deze woorden aantekent. n Indien men te gelijk ordershalven mach onderhouden 's Heeren dag en den dag van Pinxteren, of van Christi geboorte, *Ergo* gelijk wy die genoemde Feesten niet gehouden zyn te onderhouden, en de eerste Neerlandtsche Kerken die niet hebben willen onderhouden (ziet de Kerken ordening van 't jaar 1574 en de volgende tot Dordrecht) en de Fransche en Schotse Kerken die als noch niet onderhouden (dan onlangs gedwongen) zo zyn wy ook niet gehouden des Heeren dag te onderhouden, en wy zouden de zelve dan liever, om met der daadt onse vryheyt te beschermen, en te oeffenen, niet onderhouden. Doch dit laatste erkennen onze Neerlantsche, Schotsche, Fransche, ja geen Gereformeerde Kerken niet; Geeft ons dan ook reeden, waarom onse Neerlantsche Catechismus de Latijnsche verandert heeft, en in plaats van *op de Feestdagen* heeft gestelt, *op den Sabbathdag des Heeren*. Vra. 103.

XV. Etteluke van Mr. Burs woorden zal ik hier uyt-tekenen / op dat men merke / dat hy het dispuit zo verre niet heeft getrokken / als daar na door zommige in Neerlandt geschiedt is; want hy heeft niet staande gehouden 1. Dat in het vierde gebodt door de heyliging des Sabbaths anders met verstaan en wiert dan enkele uytwendige rust. 2. Dat het vierde gebodt was afgeschaft / en ons niet meer verbondt. 3. Dat men wel zonder onvermijdelijke noodzaaklijkheyt op des Heeren dag vrylijk in Conscientie mach allerley werk doen / 't welk is de taal en point geweest / van de volgende Sabbath-bestrijders / waar van wy zullen hooren: want ziet dit zijn zijne eygene woorden o Het woord *Heyligen* in deze gelegentheidt is dien dag afzonderen van de andere tot een byzonder gebruyk, om de bysondere Godsdiensten op dien te plegen, daar toe hy dezen afgezondert en toege-eigent heeft. Wat belangt het woordt *zegenen*, daar by verstaan ik, dat de Heere den zelven heeft heerlijk verheven, en met liefde omhelst, op dat op den zelven soude groot gemaakt worden zyne heerlijkheyt in het overleggen van zyn werken, en bedenken van de uitneementheid en waardigheid der zelve. *Sim.* Maar zo ik u wel verstaan, en vatte uwe meeninge, het schijnt, of gy den Christenen teenemaal vry maakt, en ontslaat van de Wet des Sabbaths. De Heere wil nochtans eenen dienst, ende en wilt niet, dat wy gansch zonder Godsdienst leven *Theod.* Gy en besest mijne meening niet, of gy trekt mijn verklaring te verre; als ik u het onderscheidt in de voorstelling van de order des gebodts verklaare, zoo toone ik dat alleen tot opening, en ontdekking van de waarheydt, om de listigheid van zommige te toonen; en eerst, hoe verre dat gebodt moet verstaan worden, den Christenen te verbinden tot onderhouding, als een bevel of Wet, behoorende tot de Tien woorden Godts, naamlijk zoo verre als het de Zeeden betreft, ende verbindt de Christenen tot een behoorlijke onderhouding, zoo verre het den Godsdienst beveelt, die de Heere eyscht en bestaat in deze woorden, *Zijt gedachtig des Rustdags, dat gy die heyliget, want het de Heere u geboden heeft*, Deut. 5. v. 12. 't zelve genog alle Kerken ten allen tijden verbindende tot de heyliging des Godsdienst, als is gezegt, daar toe de Christenen ook verbonden zyn uit kracht van dit gebodt, het vierde, blyvende in de Wet der zeeden, om den Heere eenen Rustdag wel conscientieuselijk te onderhouden. *Sim:* Nu zien ik beter, welke uwe meeninge zy aangaande dit gebodt. *Theod:* Verre zy van my, dat ik zoude de Christenen gansch vry hebben willen maken van den Heere eenen Rustdag te heyligen; ik verstaat, en geloove 't zo als ik u daar hebbe gezegt. . . . p Ik en hebbe niet getoont, noch uyt Godts Woort geleert,

o Weeklage Kap. 6.

p Weeklage kap. 8.

leert, dat den dag der ruste Ceremonieel is; ook en heb ik die korte verklaing niet voorgestelt van het vierde gebodt zelfs, ende getoont, hoe verre het lleen eygen is geweest de Israelitische Kerke, den Christenen niet rakende, m dat ik daar meede zoude hebben willen leeren, dat de Christenen gansch ry zyn, van geenen Rustdag te houden, ik hoope dat gy uit het beleid van nijne Discoursen en onse samenspreekingen wel anders hebt kunnen afnemen; a zelfs als ik hebbe verklaart, dat ik een moraal gebodt houde in 't vierde geodt dese woorden; *Zyt gedachtig des Rustdags, dat gy dien heyliget, want de Heeе het u heeft geboden*; en hebbe dat bevestigt met Gods Woordt ende gebodt, t welk onze ziel verpligt, Deut. 5. v. 12. Kond daar uit wel zien ende vertaan, dat ik den Christenen gansch niet vry en stelle, geene Sabbath te houlen. . . . q Ten aanzien van den Heere, als hy dezen zynen Sabbath, verlaat den zevensten, heeft uitgezondert uit het getal van alle d'andere dagen, n hem zelven en zijn ruste en zyn dienst heeft geheyligt, gevende zyne Wet oor Mosem. Nu ten onzen opsigte, als wy dien volgens Gods instelling voor eylig erkennen, ende onderhouden, op dien verkoor en dag rustende van die ingen, van welke hy bevolen heeft te rusten, doende, 't geen hy bevolen eeft te doen, den zelven alzo heyligende, tot welke ook de Christenen veronden zyn: want uit de substantie van het vierde gebodt kan men dat lichtelijk fneemen. . . . r Andere nu die zijn wederom veel te ruym, en willen veel e weinig achten dit gebodt, misbruykende de Christelijke vryheyd tot dertelneydt ende wellusten, ende willen, dat ons Christenen dit gebodt gansch niet an en gaat, en dat wy aan geenen dag verbonden en zyn; en zo wanneer de Christenen zouden samen komen, dat dan de menschen na het gehoor van Godes woordt gansch los en vry zijn, om te doen haar ordinaris bedrijf, als oit vooren op eenige andere dagen; welker beyder gevoelen van de waare Christenen ende geloovigen moet vertoeyt ende tegengegaan worden, als gansch strijdig tegen Gods woordt, en ook om verre stootende de Christelijke vryheidt aan d'eene zyde, en dan ook aan d'andere zijde het vierde gebodt in zijn substantie wechnemende, 't welk de Conscientien der geloovigen verbint tot de ware Godsaligheidt, en alle de pligten der Christelijke Religie, den Christenen van den Heere Christo geordonneert. . . . s want dat is seker, dat de Wet der natuure ons leert, dat'er eenen zekeren dag moet wesen, op welke wy t'samen komen, om dien den Heere te heyligen; alhoewel eenige haar daar tegen stellen, welke alle dagen Sabbathen willen hebben, als onder andere ook mede hier tegen haar stellen de Wederdoopers, maar zy raazen en roepen zo zy willen, &c. En t elders vragende / hoe verre een werkman zoude mogen zijn daaglijks bedrijf doen op den dag des Heeren / stelt hy / dat eerst daar eenige onvermijdelijke noodzaaklijkheid zy, waarom het geschiede. Aldus hooren wy de waarheyt uit de mont van een vinnige party.

q Weeklage kap. 9.

r Weeklage pag. 211.

s Weeklage pag. 176. 177.

t Weeklage pag. 249.

XVI. In het volgende jaar 1627 gaf Teeling zijn heerlijk boek uit / genaamt / Nootwendig vertoog, aangaande den tegenwoordigen bedroefden Staat van Gods volk; waar in hy zijn rechtzinnige gevoelen over de onderhouding des Sabbaths voor aan stelde / en 't zelve ook aandrong in twee plaatsen van dat boek / in 't vierde boek kap. 4. en in 't vijfde boek kap. 12, en zondt het na de Academien van Leyden en Franequer, om geleezen en geapprobeert te mogen worden; en hebben de Professoren van Leyden, Polyander, Rivetus, Walæus, en Thysius het boek geapprobeert in het jaar 1626 gelijk het mede geapprobeert is van de Professoren tot Franequer, Amesius, Scotanus,

Amama, Hachtingius in 't jaar 1627. verklarende die beyde / dat het voel zeer stichtelijk was / en niets bevattede, dat de gezonde leere of goede zede tegen was; hy had het onder anderen gedediceert / aan de Heeren Curateure en Professoren der Universiteyten, Opzienderen der Theologische Collegien Predikanten, Ouderlingen, Diakenen, Deekens en Leyders der Gilden Rectoren, Schoolmeesters en de Huysvaders in de vereenigde Neder landen. Zelfs Gomarus (van wien wy in 't volgende kapittel zullen spreken heeft Willem Teelings schrijven tot onderhouding des Rustdags geprezen want zoo getuigde van hem zijn waarde Discipel D. Gisb. Voetius, zeggen de / v *Gomarus*, hoewel hy van den Sabbath zelfs anders gevoelde, dan *Willem Teeling*, heeft nochtans wegens dat verschil hem zyn approbatie niet willen weigeren, zoo breedt en ten vollen beschreven in dat boek van de Rust-tijdt en x elders; Onze Meester *D. Gomarus*, die gelijk hy in de Zeden, zo me de in de praktijk des Sabbaths een grendel voor de Profane deur had gedaan en van alle wereltsche toegeving ten hoogsten vremt was, heeft het Neerlantsche Tractaat van *Willem Teeling, van de praktijk en heylige oeffeningen des Sabbath* eenvoudelijk geapprobeert met een vriendelijke brief aan hem geschreven, en heeft de Godsalige poogingen van dien zeer grooten practisijn gepresen.

v Lacrymæ Crocodili absterfæ, pag. 37, x Dispp. Select. part 3. pag. 1242.

XVII. Aldus blijkt dan overvloedigliijk / dat niet tegenstaande eeniger tegenspreken in Zeelandt / de rechte leere van den Sabbath in 't Nationale Synode van 't jaar 1619 is vastgestelt / en in Zeelandt is vastgehouden en beschermt van kerkelijke en polityken; en tot meerder bevestiging van dat dit gevoelen algemeen te dier tijt ook in Hollandt was aangenoomen / willen wy niet alleen wijsen na de Hollandtsche Synoden / gehouden tot Enkhuisen in 't jaar 1618. tot Alckmaar in 't jaar 1620. tot Rotterdam in 't jaar 1621. tot Gorcum in 't jaar 1622 in den Haag in 't jaar 1624; alwaar over de Profanatie van den Sabbath is geklaagt; maar byzonderlijk zullen wy hier invoegen twee placcaten van de Magistraten van Amsterdam, en Leyden; en een Placcaat van de Staaten van Gelderlandt.

Het Placcaat van de Magistraat van Amsterdam, gepubliceert in 't jaar „1624. voor de heyliging van den Sabbath luyde als volgt. Alsoo mijn Hee„ren van de Gerechte bevinden dat niet tegenstaande verscheyden goede keu„ren ende Ordonnantien binnen deser stede voor desen ge-emaneert, den „Sabbath ofte Sondag ende andere Feestdagen, in plaatse van die te vyeren, „op verscheiden wijsen ende manieren worden geprofaneert ende ontheyligt, „tot groote schandale ende ergernisse van de Gemeente ende vreemde luyden, „dese Stadt frequenteerende; Soo ist, dat mijne voorsz, Heeren, renove„rende ende ook eensdeels amplierende de voorschreven Keuren, geordon„neert, gestatueert ende gewille-keurt hebben, als sy ordonneren, statueren, „ende wille-keuren by desen;

I. Dat van nu voortaan niemant, wie hy zy, onderwinden sal op Sondagen „ende anders Feestdagen, by de Wet Godes ende de Christelicke Kerke, tot „het hooren van Godes heylige Woort ende andere Christelijke oeffeningen, „ingestelt, eenige Waren te koopen ofte verkoopen, op veinsters, wallen, „in stoepen, kruy-wagens ofte schuyten te koop te stellen, daar mede om te „loopen, ende de selfde om te roepen, op de verbeurte van de selfde Waren „ende goederen, ofte de selve te redimeren met de somme van vijf-en-twin„tig gulden, tot behoef van de Wees-kinderen deser Stede, ende daar-en-bo„ven drie Carolus guldens, soo wel by den kooper ofte verkoopers te ver-

,, beuren, d'eene helfte tot behoef van den bekeurder ofte aanbrenger, 't zy ,, 's Heeren dienaar ofte andere, ende d'ander helfte ten profijte van den Officier.

II. Item, dat niemant en sal vermogen eenige Winkelen, Pothuysen, ,, Kelders ofte andere beslooten plaatsen te openen, om hare Waren te venten ,, ofte te koope stellen, alwaart ook so, dat daar eene thiene horde ofte matten ,, voor waren gestelt, waar mede men verstaat het openen van de selve plaatsen, ende winckelen geensins verschoont te zijn, op de verbeurte van ses guldens, voor die contrarie van dese bevonden sal werden gedaan te hebben, ,, ten behoeve van de Wees-kinderen deser Stede, ende daar-en-boven drie ,, Carolus guldens ten behoeve van den genen die bekeuringe sal doen, 't zy ,, 's Heeren-dienaar, ofte hooger Officier.

III. Item, dat geen Waagh-dragers, Slee-luyden, Schuyte-voerders, ofte eenige andere dragers ofte arbeyders, op de Sondagen ofte eenige andere ,, Feestdagen, sullen vermogen te dragen, slepen, voeren ofte te werken, ,, ten ware voor door-reysende luiden, op pene van drie Carolus guldens t'appliceeren als boven. behoudens dat syluiden des Sondags na de Predicatie na ,, de middage, ende alleen by consent van den Officier ofte Burgemeesteren, ,, bederffelicke Waren op sullen mogen dragen.

IV. Dat mede op de voorsz. dagen geen Schuytevoerders ofte Fruyt-kopers ,, ofte verkoopers, 't zy poorters, poorterssen deser Stede, ofte vreemde persoonen, voortaan geen Appelen, Peyren, ofte andere Fruyten binnen deser ,, Stede ende heure vryheyt sullen mogen koopen ofte verkoopen, by de tonne, halve tonne, ende minder ofte meerder maten, ofte Schuyt-luyden ,, heure Schuyten lossen op gelijke pene, maar sullen de voorsz persoonen haar ,, met Fruyten generende, heure neeringe ende negotiatie moeten doen op ,, werken-dagen soo dat behoort, uyt-geseyt Karssen, Kriecken, Druyven, ,, Pruymen ende andere bederffelicke Waren, die men op de heylige dagen ,, sal toelaten te venten naar gelegentheit.

V. Ende alsoo vele persoonen hen vervorderden op de voor-geroerde dagen, ,, voor ende naar de middag, op de marckten ende andere plaatsen buytens ,, huys ter koope te stellen, Honden, Duyven, Vogelkens, Vogel-kouwen, ,, Conijnen, ende andere gedierten: Ook Boeken, geprinte Brieven ende ,, Liedekens: soo hebbe mijne voorsz. Heeren om sulkx te weyren ende voor ,, te komen geordonneert, ende gestatueert, als sy ordonneeren ende statueren misdesen, dat niemand jonck ofte out sal vermogen eenige der voorsz. ,, gedierten, gedruckte Boeken, Brieven ende Liedekens, op de voorsz. dagen, voor ofte naar de middage, op de markt ofte andere plaatsen buitens ,, huys te koop te stellen, op de verbeurte van de Waren, ende drie guldens ,, daar-en boven t'appliceeren als in 't eerste artijkel van dese Ordonnantie hier ,, voren is gestelt.

VI. Ende alsoo door de Kamer-speelen ende Comedien; die meest op Sondagen ende andere Heylige dagen werden gespeelt, mitsgaders door Schermen ende trommelen, ende noodigen tot de voorsz. Comedien ende Schermscholen, vele luyden in plaatse van hen tottet hooren van Godes heylige ,, Woort ende andere Christelijke oeffeningen te begeven, tot alle lichtvaardigheidt ende ydelheit (die meestendeel zijn de materien van de voorsz. Kamerspelen) worden gediverteert. Dat meede door de Satyrische ende schampere propoosten, die daar onder somwijlen werden gemenght, de aanhoor-

„ders van de selve tot verachtinge van Godes Woort ende de Dienaren des sel-
„ viger, als mede de regieringe der Landen worden gebracht. So hebben myne
„ voorsz. Heeren geinterdiceert ende verboden, als sy interdiceren ende ver-
„ bieden by desen, eenige der voorsz. speelen op de voorsz. dagen te mogen
„ doen ofte voorstellen, op pene van xxv. gulden voor de Comedianten en
„ Schermers, ende een daalder voor de gene die haar aldaar sullen hebben ge-
„ vonden, t'appliceeren als voren.

VII. Sal mede niemant op de voorsz. dagen so wel voor als na den middag,
„ vermogen eenige openbare dertelheit ofte insolentie met dansen, kaatsen, spe-
„ len, ofte anders, op de straten mogen bedrijven, op pene van een gulden
„ voor ieder persoon tot behoef van des Heeren dienaars, die de bekeuringe
„ sullen doen, ende sal het misbruik der kinderen aan haar Ouders ofte Voog-
„ den verhaalt worden.

Eyndelick, dat niemant, wie hy zy, en sal vermogen op Sondagen ende an-
„ dere Vyer-dagen, voor de middag onder de Predikatie, 't welk gerekent
„ sal worden van dat de Poort-klocke des morgens begint te luyden, tot dat
„ de Klok des middags twaalf uuren geslagen sal zyn, in eenige Herbergen te
„ gaan drinken, Wyn, Bier, Toebak, Gebrande wijnen, ofte andere ge-
„ distelleerde Wateren, ofte aldaar eenige insolentie te bedrijven, op pene
„ van drie guldens by de Contraventeurs te verbeuren, t'appliceren als in 't eer-
„ ste artijckel hier voren is gestelt.

Worden voorts alle Waarden en Waardinnen geinterdiceert ende wel scher-
„ pelijk verboden, op de voorsz. dagen voor de middag onder de Predicatie
„ (den tijt te rekenen als hier vooren in het voorgaande artijckel, nopende de
„ gene die de Herbergen frequenteeren verklaart staat) eenigerhande Gelagen
„ te serten, anders als voor den deur reysende man, tot redelijken nootdruft,
„ op pene van t'elkens te verbeuren een boete van ses guldens, t'appliceren als
„ voren. Aldus gearresteert by mijne Heeren den Schout, alle den Borgermee-
„ steren ende alle den Schepenen. Den vyfden January, 1624.

XIX. **Die van den Gerichte der Stadt Leyden hebben in 't jaar 1626 in ampliatie van haar 85 en 109 Stadts keuren het navolgende gestelt en gepubliceert.** Alsoo die van den Gerechte deser Stede, hoe langer hoe meer ge-
„ waar worden, ende in ervarentheit bevinden, dat den Sondag, wesende de
„ Sabbath des Heeren, door verscheyden Neringen, Ambachten ende open-
„ bare verkopingen, so op der Marckten, Straten, als met open deuren ende
„ ongesloten winkels, ende door het ommeloopen met verscheiden waren,
„ mitsgaders met het drincken ende banquetteren, onder de Predicatien, in de
„ Herbergen, Tavernen ende tapperyen, geprofaneert ende ontheyligt wert,
„ *tegen het expres gebod van Godt Almachtig*, die den selven Sabbath, by
„ sijn heylig woort geordonneert heeft te heyligen ende te vieren, op dat de
„ menschen van alle tijdlijke bekommernissen ende arbeit rustende ende ledig
„ zynde, te beter den selven dag souden mogen besteden in alle wercken van
„ Godtsaligheit ende heiligheit, die een Christen mensche behoort te effectue-
„ ren, ende alhoewel daar jegens by voorgaande Keuren ende Ordonnan-
„ tien, by die van de Gerechte deser Stede in der tijt is voorsien: so ist noch-
„ tans dat die van de Gerechte voornoemt nodig ende dienstig geacht hebben,
„ de voorsz. Keuren ende Ordonnantien, die in genoegsame vergetentheid
„ ende in gene of weynige observantie geraakt zyn, by desen te renoveren, ver-
„ meerderen en verbeteren in manieren als hier naar volgt,

Cor-

Correctie van de LXXXV. Burgerlijke Keure.

Niemant en sal op den Sondag voor ende geduirende de Predicatien, vermo-
„gen in de Vleyshalle, op den Vischmarkt, Groenmarkt, ende voorts op al-
„le andere publijke Markten en plaatsen deser Steede nochte op de straten,
„bruggens, nochte met open deuren, heele ofte halve ongeslooten winkels te
„koopen ofte verkoopen, vermangelen ofte over te doen, eenige goederen,
„koopmanschappen, nochte ook eenige eetbare ofte andere waren, hoedanig
„die soude mogen wesen, nochte ook eenige hantwerken ofte openbare Nee-
„ringen te doen, nochte ook langs de straten, met eenige waren omme te lo-
„pen, op de verbeurte t'elckens van drie guldens van xl. grooten 't stuck.
„&c.

Het placcaat van de Staaten van Gelderlandt, en 't Graafschap Zutphen, uitgegeven in 't jaar 1627 den 21 July, luydde als volgt. Doen te weten, XX.
„Alsoo d'ervarentheit leert, dat door al te groote toe-gevinge, onachtsaam-
„heit ende verachtinge van Godt ende sijne geboden, den Sabbath ofte Son-
„nendag, mitsgaders Feest-Vast, ende Bede-dagen niet en worden geviert
„noch gebruikt, insonderheit ten platten lande, tot dien eynde, waar toe
„sy van Godt Almachtig selfs, ende vervolgens van die Hooge Overigheid
„zyn ge-eigent, maar veel eer dat men in plaatse van dien den selven met uit-
„terlijke werken, met merkten te houden, open-sluytinge van winkels,
„voor doen van eet ende andere waren; item, met drijven van Koophandel,
„voorts met bouwen, mayen, aanvoeren ende diergelijken arbeit, ja met
„het frequentieren van herbergen dobbelen, spelen, dronken drinken, en-
„de andere lichtveerdigheidt van guychel-spel ende brootdronkenheir toe-
„brengt, misbruikt ende ontheyligt, soo ist dat wy, om daar tegens behoor-
„lijk te versien, in den Naam van Wel-gedachte Heeren Staten, in gevolg
„van hare E. Mo. resolutie, hier mede interdiceren ende verbieden op Sonnen-
„dagen, Feest ofte Bede-dagen, voor ofte onder die Predicatie, Merckten
„te houden, Winkels open te sluiten, ofte eenige eet ofte andere waren voort
„te doen, of andere Koopmanschap ofte handelinge in 't openbaar, of hey-
„melijk te drijven, op pœne van nulliteit van die Contracten, ende daar en-
„boven den Heere te verbeuren twee daalders voor ieder partye, die Con-
„tracten in-gaan, of die Beesten ofte andere Koopmanschappen ter merkt
„brengen, ende van een daalder, die met kleynder Koopmanschap merkten
„gehouden, Winkels open gesloten ofte eenige eet ofte andere waren voort-
„gedaan sullen hebben; van gelijken dat niemant voor ofte onder de Predica-
„tie gelagen sal mogen setten, ofte andere ongeregelde byeenkomsten houden,
„ofte ter Herbergen gaan, op pœne voor de Herbergiers van vier daalders,
„ende voor die gene die d'Herbergen frequentieren eenen daalder, soo dik en-
„de vaak sy bevonden worden sulkx gedaan te hebben, uyt-gesondert wech-
„veerdige reysende persoonen: Daar benessens sal niemant geoorloft zyn op
„de voorsz dagen eenigerhande uyterlijk hant-werk van Bouwen, Sayen,
„Mayen, Dorssen, Aanvoeren ofte andere arbeyt, hoedanig die ook soude
„mogen zyn, te doen, op een boete van een daalder t'elke reyse te verbeuren,
„&c. Voorts, verbieden mede het schieten in de Doelens met het Roer, Bo-
„gen ofte diergelijken, 't welk niet sal mogen geschieden als op werk-dagen
„ende in beslotene Doelens, alles op die pœne van vier daalders te verbeuren
„als boven. Ende daar-en tegens dat men die selve hooge Feesten, Sabbath-
„oft Sonnen-dagen, Vast ende Bededagen, met het gehoor van Godes hey-
lige

„ lige Woort ende oeffeninge van Christelijke werken, en deugden sal heyli
„ gen, vieren, ende stichtelijk toebrengen. Waar toe de Pastooren hare Ge
„ meynten, die School-meesters die Jeucht, de Olderen hare Kinderen ende
„ Huysgesinnen, ende ieder sich selven sal vermanen ende verwecken: Alle
„ ten eynde Godes eere ende des Menschen saligheit gevoordert, ende die ge
„ dreigde straffen van den Lande genadig afgeweert worden mogen.

HET ELFDE KAPITTEL.

De Tweede Sabbath-bestrijding uitgevoert door de Professor *Gomarus*: hoedanig zyn gevoelen eygentlijk was, en hoe hy wederlegt is door *Walæus*, *Rivetus*, *Amesius* en *Twissus*.

I. DE Tweede Sabbathstrijt is begonnen in 't jaar 1628. wanneer de Hooggeleerde D. Franciscus Gomarus, toen Professor tot Groningen een boekjen ª in 't Latijn uytgaf / waar in hy twee vraagen van den Sabbath verhandelde; d'eerste was / Of de zevende dag van de week tot rust en dienst Gods al zy ingestelt, van dat de Schepping dezer weereldt volbracht was? De tweede was / Of van de Christenen een van de zeven dagen der week gedurig wederom-keerende, uit kracht van de zin en 't bevel van 't vierde gebodt tot den Godsdienst sy te onderhouden? Op de eerste antwoorde hy / Neen, en wilde / dat de eerste oorsprong des Sabbaths zij geweest / wanneer God het Manna regende voor Israel. Exod. 16. Op de andere antwoordde hy ook / Neen / willende / dat de Christenen des Heeren dag niet houden uyt kracht van 't vierde gebodt / maar door een vrye en voorzichtige instelling van de Kerk / als dewelke of een van zeven / of meer dagen weekelijks had mogen onderhouden.

ª Investigatio sententiæ & Originis Sabbathi.

II. Door dit schrijven heeft die Groote Man / die zoo veel dienst aan Gods Kerk gedaan heeft / bysonder ook / in de Arminiaansche dwalingen van 't begin aan tegen te gaan / grooten aanstoot gegeven / en de handen der heymelijke of openbaare Sabbath-bestrijders in Engeland / en Nederland seer gesterkt / dewelke zijn Authoriteyt en Redenen verre buyten zijn oogmerk misbruykt hebben: want uyt dat selve Schrift van Gomarus is te zien / dat hy niet wil / dat de ruste des vierden gebods den Christenen niet soude verbinden / noch aangaan / maar in tegendeel / dat hy houdt / dat by 't vierde gebodt moet verstaan worden / dat Godt op een zekeren en genochzaamen tijdt moet gedient worden / niet weeniger dan by de Jooden / en dat ook gerust moet worden van tijdlijke zorgen en geschaften / en dat sulks alle menschen raakt / en dat de Godsdienst des Sabbaths moet uytterlijk en innerlijk / niet alleen voor en in de heylige vergaderingen gepleegt worden / maar ook na de zelve / in heylige overdenking van den gepleegden Godsdienst / van Gods woordt en werken / in onderwijsing zijns Huysgezins / en zijns naasten in de ware Religie / en in heylige verheuging; daarom prees hy Mr. Teelings boek van de Rusttijdt / gelijk wy terstondt hoorden; zoo dat hy in de praktijk

tijk of in de zaak weinig of niet is tegen de moraliteit van de weekelijksche Sabbath; immers hy komt in veele dingen nader tot ons gevoelen ontrent de zin van 't vierde gebodt; gelijk wy dit nu zullen toonen met zijn eygen woorden.

III.

„ Aldus spreekt Gomarus. [b] De heyliging van den Sabbath is het voornaamste deel van 't gebodt; dat woordt / heyligen, is in dese plaats niet anders / dan van 't gemeen gebruyk tot een heylig gebruyk afzonderen / 't welk ook 't onderwerp/en de geduurige gewoonte der Schrift leert. Welke heyliging in twee leeden bevat wordt / waar van 't eerste is / de Godsdienstige onderhouding van den Sabbathdag / of heylige rust / waar door men uit gedachtenis en eerbiedt van dit bekent gebodt / afhoudt van't werk van menschelijke bezigheden / om Gode den Wetgever gehoorsaamheyt te plegen / Jerem. 17. v. 24. Het andere lidt is / de heyliging van die rust tot publijke oeffening van Godsdienst / gelijk blijkt uit de contrarie ontheyliging van den Sabbath. Want aangesien Godt / de absolute Heer der Israeliten (als zijnde haar Schepper en verlosser) niet alleen dry vier of vijf dagen (gelijk hy met recht had mogen doen) maar de zes eerste dagen van elke week aan haar bezigheden heeft vergunt / en alleen den zevenden tot heylige rust / en zijnen dienst heeft begeert; wat souden sy billikker of lichter hebben kunnen wenschen? Aben Ezra dit ook recht opmerkende over Exod. 20. zegt / Alle de dagen van de weekhoudt de mensch zich bezig in zyn noodzaaklijke affaires; en ziet te deзen dage is het betaamlijk, dat hy zich afzondere en ruste, om Gods eers-halven . . . [c] De Godsdienst waar door de rust des Sabbaths geheyligt wordt/ is ten deele publijk / ten deele privaat / gedienstig aan de publijke. De publijke word van een deel desselfs genoemt een heylige samenroeping / Levit. 23. v. 3. dewelke twee pligten bevat / waar van de eerste is de samenkomst van de gemeynte / om de publijke Godsdienst te oeffenen / Psal. 122. v. 4. De tweede is de oeffening van dien Godsdienst; want indien dat 't voorgestelde eynd in de samenkomst niet en is/zoo kan het geen heylige samenroeping zijn/ Jesa. 1. v. 12. 13. Voorts is die oeffening van den publijken Godsdienst ten deele uitwendig/ ten deele inwendig. De uitwendige bestaat eerst in de samenspraak met Godt / en ten anderen in 't gebruyk der Offeranden. De aanspraak is tweerley / eene waar door Godt de gemeynte / d'andere waar door de gemeynte Godt aanspreekt / doch in beyde handelt of spreekt zy met Godt. De inwendige Godsdienst is de heylighheyt des gemoedts met dien uytterlijken Godsdienst gevoegt; dewelke bevat levendig geloof in God zijn Schepper en verlosser / en oprechte bekeering (dat is / haat en vermijden van zonde / en liefde en betrachting der deugt) Jesa. 1. v. 12. 16. 17. Jesa 66. v. 1. 2. 3. Amos. 8. v. 5. 6. Psal. 51. v. 18. 19. Jesa. 58. v. 13. De private Godsdienst is / dewelke buyten de heylige samenroeping waargenoomen wordt / en zy gaat ten deele voor de zelve / en ten deele volgtze op de zelve. De voorgaande is een vlytige beschouwing van de waardigheyt van dien publijken dienst / en het smorgens vroeg Godt aanroepen om zijn hulp / om den Sabbath recht te heyligen / Marc. 1. v. 35. en eyndelijk 't geen daar uyt voortkomt / een ernstige en blijde wensch / om dien dienst te zien / en saamen met de gemeinte te oeffenen / Psal. 26. v. 8. Psal. 27. v. 4. Psal. 35. v. 18. Psal. 112. v. 1. Pred. 4. v. 17. Psal. 122. v. 1. De private Godsdienst die op den publijken volgt/bevat dry trappen 1. Een overdenking en onderzoek van den gepleegden publijken H. dienst / en van 't gehoorde Woordt / en van de Godlijke werken. Ps. 1. v. 2.

[b] Investigatio Originis cap. 5. §. 22-23. 25.

[c] ibid Thes 32. 63. 60. 65. 66. 67. 64. 75. 76. 77. 78.

Hand. 17. v. 11. 2. De onderwijsing van 't huysgesin en van de naasten in de kennis en betrachting van de waare Religie: Deut. 6 v. 6. 7. Deut. 11. v. 18. 19. en oeffening van werken van Barmhertigheyt Jesa. 58. v. 13. 14. 3. Heylige verlusting Neh. 8. v. 10. 11. Richt. 8. v. 5.

IV. Dan zegt Gomarus verder. [d] Daar na word in dit vierde gebodt der Wet bevat in 't gemeen een heylige ruste of onthouding van weereltsche besigheden en zorgen en dat op zekere en genogzaame tijden (tot de Prediking van Gods woordt/ en tot publijke onderwijsing en oeffening der Religie/ en tot herstelling van krachten/ want dat vereyscht noodzaaklijk de liefde tot Gods eer/ als Schepper en Verlosser/ die recht gekent en publijk gedient moet worden/ Psal. 68. v. 27. en dat eyscht ook de schuldige genegentheyt/ om onze en onzes naasten zaligheyt te bevorderen. Spreuk. 29. v. 18. Luc. 11. v. 28. Rom. 10. v. 14. 17. Eph. 4. v. 11. 12. Heb. 10. v. 24. 25. En daarom moeten daar toe niet alleen zekere en geordineerde tijden zijn; gelijk Godt is een God van order/ 1 Cor. 14. v. 33. 40., maar ook Genogzaame. Doch zy zullen niet genogzaam zijn/ indien zy zeldener zijn/ dan dewelke den Israelieen geboden zijn/ dewijl 't buyten alle verschil blijkt/ dat de goedertierenste Godt in dezen groote toegeving gebruykt heeft omtrent een klaag-achtig en hartnekkig volk; en die ongelijke vergelijking van zes dagen aan de Israeliten vergunt/ en van de zevende Gode toegewyt/toont het ook. Welke Generale gebieding van een Sabbath (in de Speciaale besloten) door een eeuwige Wet der liefde NB. alle menschen voor en na Christus op aarde verbindt.

[d] Ibid thes. 100, 101. 102. 104.

V. Dat ook Gomarus niet was van gevoelen/ dat onze leere van de Moraliteyt ongesont is/ kan daar uit blijken/ dewijsle Arminius, wiens dwalingen en nieuwigheden Gomarus onder andere nauw opgemerkt/ en kloek tegengestaan heeft/ dese Leere tot Leyden op de Academie heeft voorgestelt/ doch noyt heeft Gomarus dat gevoelen van de Moraliteyt van de weekelijksche Sabbath en van des Heeren dag onder zijn dwalingen gerekent. Aldus schreef Jacobus Arminius in een publijke disputatie. [e] Want wy twijffelen niet, of den Sabbath word by de Christenen veelsins geschonden, door niet te onthouden van dingen, die op andere dagen geoorloft zyn. Wy oordeelen, dat de daaden tot de heyliging des Sabbaths behoorende, tweerley zyn, eenige die door zich en eerst tot den Godsdienst behooren, en Gode in de zelve aangenaam, andere zyn ondergestelt, om die daaden te verrichten; Nu soodanigen heyliging moet niet alleen privaat en domestijk zyn, maar ook publijk en Kerkelijk. Nu wat aangaat den zevenden dag, die te heyligen geboden wort, daar in is iets zedelijks en altijdt duurende, dat de zevende dag, dat is, een van zeven tot den Godsdienst toegeweyt worde, en dat het geen mensch oit vry staat, als hy zes dagen in de werken van dit natuurlijk leven besteedt heeft, dat hy den zevenden in alle dezelve dingen, of op de zelve wijse doorbrenge. Maar wat aangaat dien dag onder de zeven, die op de zes dagen, waar in Godt de Schepping volbragt heeft, gevolgt is, desselfs heyliging is niet van een altijdtduurende instelling en noodzaaklijkheidt; maar die heeft in een andere dag kunnen verandert worden, en 't was betaamlijk, datse te zijner tijdt zoude verandert worden, naamlijk in den dag, die des Heeren genaamt wordt, overmits de nieuwe Schepping toen door Christi opstanding uit den dooden in Christus ons hooft volbracht was; en 't was billijk, dat het nieuwe volk een nieuwe Sabbath-rust zoude beginnen. Die reden, dewelke genoomen is van Gods exempel, die ten zevenden dage heeft gerust, naamlijk als de Schepping volbracht

[e] Disp. privat. 77. quæ est de quarto præcepto thes. 6. 15

bracht was, heeft geduurt tot de tijd van de Nieuwe Schepping; die dan ophoudende, of immers de tweede na de nieuwe schepping daar by komende, zoo is 't geen wonder geweest, dat dien dag van de Apostelen is verandert geworden in den volgenden, op welken Christus is opgestaan: want als Christus niet meer in den vleesche wandelde, noch na den vleesche gekent wierdt, zo is alles nieuw geworden. Maar de zegening en heyliging Gods wordt verstaan overgebracht te zyn van dien Sabbathdag tot 's Heeren dag; om dat alle heyliging, tot de nieuwe weereld behoorende, volmaakt wordt in Jesus Christus, die waarlijk is de heylige der heyligen, en in welken alles voor eeuwig geheyligt wordt. De reden, waar door Godt daar na zyn Volk tot de heyliging des Sabbaths bewogen heeft, om datse tot een teken tussen Godt en zijn volk zoude zijn, dat de Heere het was, die haar heyligde, kan ook gepast worden op de dagen van 't N. Testament, en haar bewegen tot de onderhouding des Sabbaths. Zoo iemant zal meinen, dat 's Heeren dag van d'andere dagen eenigsins te onderscheyden is, of den zelven zoude veranderen in een andere dag, of maandag of Dingsdag, om de Euangelische vryheydt te vertoonen, wy oordeelen, dat die ten minsten voor een Scheurmaker in Gods Kerk te houden is Arminius is in zijn gevoelen gevolgt van Stephanus Curcellæus, gelijk wy f boven dat uytgedrukt hebben. f Ziet boven pag. 161.

VI. Nochtans bekennen wy / dat Gomarus van de oudtheydt en oorsprong van den weekelijkschen Sabbath / en van de zin van 't vierde gebodt / en ook van de instelling van des Heeren dag / en van de Schriftuurtexten van 't N. Test. in welke van des Heeren dag gehandelt wordt / een ander gevoelen gehouden heeft / dan de meeste en voortreflijkste rechtzinnige Theologanten / en in 't bysonder dat hy ook die zeer aanstootelijke uytdrukking heeft / g dat de instelling van den Sabbath alleen een uytterlijke Ceremonie is. Doch hy is ook zoodanig van andere in allen dezen tegengesprooken / dat hy niet alleen daar op eyndelijk heeft geswegen / maar ook dat hy gene of weynige volgers in Nederlandt gehadt heeft / tot dat wederom een nieuwen oorlog/en twist over den Sabbath in dit Landt ontstondt / waar van wy zullen spreeken. Dit moeten wy hier alleen zeggen / dat Gomarus niet wel opgevat heeft 't gevoelen van de gene / die de Moraliteyt van den Weekelijkschen Sabbath stellen; want dit zegt hy / was haar argument; h In 't vierde gebodt is den Jooden geboden, den zevenden, dat is den laatsten dag der weeke te onderhouden, ergo zijn de Christenen daarom gehouden, eenen dag van zeven tot den Godsdienst toe te weyen. Maar neen; onze Leeraars zien op de woorden zelfs van 't vierde gebodt; waar in eygentlijk en directelijk geboden wort/ dat op zes werkdagen onbepaaldelijk / een zevende passe / die in rust Gode te heyligen is / maar niet bepaaldelijk de laatste. Dit niet wel op te merken is de Fonteyn van veel misvattingen.

g in Col. 2, v. 16.

h Investigat Originis cap. 5. § 20.

VII. Tegen Gomarus hebben zich gekant Walæus, Rivetus, Amesius, en Twissus. D'eerste was de Professor Antonius Walæus, dewelke een Tractaat van den Sabbath ingestelt / en in 't licht gegeven heeft / 't welk door een Predikant van Amsterdam Sylvius in het Neerlants vertaalt is; daar in bestreedt hy Gomarus gevoelen en Argumenten/als zy noch maar met de hand geschreven/en niet gedrukt waren. En hy beschermde inzonderheyt deze dry dingen. 1. Dat den Sabbath van den beginne is ingestelt geweest/en niet eerst in de Woestijne Sin, toonende / dat sulks was 't gevoelen van Luther, Zuinglius, Beza, Bullingerus, Zanchius, Gualterus, Aretius, Mercerus, en Fajus, en

i Dissertat. De 4. præc. cap. 3. pag 53.

en tot noch toe/ zegt hy/ heb ik niemant gesien/ die dat uytdrukkelijk loochende, dan dat d'een of d'ander uyt de Nieuwe Theologanten dat nu eerst in 't twijffel trekken; het andere is het gemeene gevoelen van de Gereformeerde Kerken. 2. k Dat eenen dag van de week uyt kracht van 't vierde gebodt onderhouden moet worden/ en dat zulks Moreel is/ en de substantie van 't vierde gebodt/ toonende zulks ten deele met Argumenten/ ten deele met de getuygenissen van seer veele Theologanten/ Lutherus, Melanchton, Calvin, Beza, Bucerus, Martyr; Zanchius, Junius. Viret, Danæus, Fajus, Martinius, Ursinus, David Paræus, Lansbergius, en Festus Hominus. l 3. Dat des Heeren dag is van Apostolische inzetting/ en dat de voornaamste Theologanten of houden/ dat Christus zelfs dien dag heeft ingestelt/ als Franc. Junius, piscator, Perkins, of datse dien dag brengen tot de Apostelen/ of Apostolische Kerk/ dewelke dien dag van de Apostelen zoude hebben ontfangen/ naamlijk Calvyn, Melanchton, Bucerus, Viretus, Martyr, Zanchius, Gallapus, Bullingerus, Gualterus, Paræus, Ursinis, Fajus. Alstedius, Beza.

k Ibid. cap. 4. pag. 95. &c.

l Ibid. cap. 8.

VIII. Doch gelijk Walæus zich zettede tegen de Wederdoopers en Socinianen/ dewelke zeggen/ dat het vierde gebodt enkel Ceremonieel is/ zo stelde hy zich tegen m zulke/ die (hoewel zy anders in de voorgaande dry stellingen het met hem houden) nochtans niet kunnen toestaan/ dat 't gebodt in zich zelven ten deele Moreel/ en ten deele Ceremonieel is. De grondt van zijn misvatting was; dat hy oordeelde/ dat in 't vierde gebodt den zevenden dag van de Schepping directelijk geboden was/ en niet alleenlijk/ een dag van de zeven; het welk nochtans zoo grooten misslag is/ dat hy dan zijn gevoelen/ van dat een dag van de Week Moreel is/ uyt kracht van dat gebodt/ bezwaarlijk of niet beschermen kan. Ook zeyde Walæus, n dat hy niet zoude derven loochenen/ dat eenige werken van vermaak op dien 's Heeren dag geoorloft zijn; doch hy drukt niet uit/ of hy meint eeten/ drinken/ slaapen/ en diergelijke/ die noodige werken van vermaak zijn/ en dan is 'er geen questie over. Ziet o boven eenige van zijne woorden uytgetrokken.

m Ibid. cap. 2, 3.

n Ibid. pag 131.

o Pag. 118. &c.

IX. De Tweede, die zich tegen Gomarus stelde/ was de zeer geleerde Professor Andreas Rivet, de welke bezig zijnde met de verklaaring van Exodus, en daar in van Exod. 20. of de Wet der Tiengeboden/ gelegentheyt nam/ die hem daar voorquam/ om de Argumenten van Gomarus over den oorsprong des Sabbaths te onderzoeken! en hy gaf dat Boek in 't licht/ in 't Jaar 1632. Hy was met Gomarus eens aangaande den oorspronk en instelling van des Heeren dag/ maar aangaande de eerste questie van den oorspronk van de onderhouding des Sabbaths/ of die geweest is van 't begin des Wereldts/ of eerst toen/ wanneer Godt het volck Manna gaf/ welcke op den zevenden dag niet en viel/ zo dat zy op den voorgaenden dag mosten vergaderen/ 't welk voor twee dagen genoeg was; daar in hieldt hy het met Walæus tegen Gomarus, brengende daer toe verscheyde Argumenten/ en beschermende die tegen de Texten van Gomarus, en wederleggende desselfs redenen. Doch Gomarus vondt goedt/ in het volgende Jaar 1633. een Boekjen tegen Rivet daar over te schrijven/ tot bevestiging van zijn gevoelen van den oorsprong des Sabbaths; welk Rivet en veel andere vreemdt voor quam; de welcke op het aanraaden van eenige vrienden in 't selve Jaar een antwoordt schreef/ beschermende in 't breede alles/ 't geen hy zo voor sijn eygen als tegen Gomari gevoelen gezegt had. En daar op heeft Gomarus gezwegen.

X. Doch Rivet stelde met Gomarus tegen Walæus dese twee dingen/

Eerst

zerst, dat het niet Moreel was uit kracht van 't vierde gebodt / dat een dag p In Der
an zeven tot den Ordinaaren Sabbath most onderhouden worden / weder- cal Tom 1.
ggende hier toe de Argumenten van Walæus, en zeggende dat hy het daar Operum pag
hieldt met Calvinus, de welcke in die bekende plaets van zijn q Institutien ge- 1334 &c.
ydt hadt / dat hy de Kerk niet verbondt aan de dienstbaarheidt van het zeven q Institu-
al; en hoe wel in andere plaatsen van Calvin schriften bleek / dat Calvin wil- tien Lib. 2.
e / dat de Christenen elken zevenden dag mosten onderhouden / zo meinde hy cap. 8. v 34.
och / dat die zo te verklaaren waren / dat Calvijn sulks verstaan had van de Ker-
kelijke instelling / en niet van de noodsaaklijkheidt van de Godlijke Wet. Ten
nderen r dat de onderhouding van des Heeren dag niet en was van een r Ibid.
Godlijk recht / ingestelt of door Christus of door de Apostelen / maar van de pag. 1336.
Kerk vryelijk / hebbende anders mogen instellen / zo datse niet als een God-
lijk gebodt te onderhouden zy / maar als een Kerkelijke instelling, nochtans
ngestelt, (zeyde hy) tot de noodzaaklijke onderhouding van 't Godlijk gebodt
van den publijken en uitterlijken Godsdienst; en hy wederleght daar de Argu-
menten van / Perkins. By die gelegentheydt spreeckende over de Texten Openb.
1. v. 10. Hand. 20. v. 7. 1 Cor. 16. v. 2. zegt *Rivet*, s zo veel uitleggers s Geral-
als'er tot noch toegeweest hebben, hebben die woorden, *Openb*. 1. *v*. 10. van len der con
den dag van de Opstanding des Heeren verstaan; alleen dat ik weet, heeft de scientien. 2.
zeer vermaarde *D. Gomarus* tegengesprooken, die ook tegen 't gemeene ge- Boek, Kap.
voelen geloochent heeft, dat de eerste des Sabbaths, op welke de Collecten 17.
in de Kerk der Corintheren geschiededen, was de eerste dag der weeke. In t Ibid.
zijn tweede Schrift heeft Rivet wat breeder getoont / hoe Gomarus daar in pag. 1338.
miste. Die twee dingen zijn in Rivet op te merken. v 1. Dat hy 't gevoelen
der Wederdoopers en Sociniaanen verwierp / willende / dat het vierde ge- v Ibid.
bodt zoo is afgeschaft / dat het geensins tot de Christenen behoort. 2. Dat de pag. 1333.
onderhouding van 's Heeren dag van een kerkelijke instelling is / dat de zel-
ve gemaakt is tot noodzaaklijke onderhouding van 't godlijk gebodt van den
publijken uytwendigen dienst / gelijk wy even hoorden.
De darde. die zich over den Sabbath tegen Gomarus gestelt heeft / was XI.
Guilielmus Amesius, Professor tot Franeker, dien subtijlen disputant / en
diepen Practisijn; in het Jaar 1633. heeft hy x een Dispuit gedefendeert / x Disqui-
't welk een Student / een zeer verstandig Jongeling / een Engels-man / sitio de Sab-
Nathan. Eaton, uit zijn Concepten en onderwijzing samen gestelt had / bevat- batho, &c.
tende een onderzoek van verscheyde gevoelens eeniger Godgeleerden / nopende die Domi-
den Rustdag en den dag des Heeren / waar in hy Gomarus met alle zijn ex- nica.
ceptien en Argumenten wederlegt. Ook heeft hy in dat allernetste boek / met
recht genaamt / Het Merg der Godgeleertheyt, de gronden van Gomari ge-
voelen krachtelijk omgestooten / en het recht gesonde gevoelen bondiglijck in
alle zijn deelen bevestigt: hoe wel het wat breedt is / sal ik evenwel Amesy
woorden hier in-voegen / dewijl zy in 't kort zonderling klaar / bondig / en
krachtigh ons gevoelen van den Sabbath uitdrukken en bevestigen / ende con-
trarie Redenen wederleggen Aldus spreekt Amesius aldaar.
y1. Den tijdt van de aller plechtelijkste Godsdienst is nu de eerste dag van ie- XII
„der week / die genoemt wordt den dag des Heeren, Openb. 1. v. 10. 1 Cor. y Merg
„16. v. 2. 2. Zy wordt den dag des Heeren genaemt / om de zelve reden / om der Godge-
„welke het heylige Avontmaal wordt genoemt het Avontmael des Heeren. leertheydt,
„1 Cor. 11. v. 20. naamlijk om datse van onse Heere Jesus Christus is inge- 2. Boek. 15.
„stelt / en ook tot den selfden Heer in zijn eynd ende gebruyck moet betrokken Kap.
wer-

werden. 3. Het is noodzaaklijk / dat 'er eenige tijdt aan den godsdienst to
ge-ygent werde / dewyle de natuurlijke reden dat ingeeft: want den mens
heeft tot alle doen / insonderheydt tot het uytwendige / tijdt van nooden / e
hy kan sich niet gevoeghlijk bezich houden in den Godsdienst / ten zy hy voo
die tijdt aflaate in andere werken bezich te sijn 4. Voor zo veel is dan den tij
van den Godsdienst en den Godsdienst self onder een gebodt vervat: wan
gelijk Godt de Heere / als hy de geheele wereldt geschapen heeft / ook geseyd
wordt den tijd mede geschapen te hebben; so ook / als hy de Godsdienstig
oeffeningen heeft gebooden en ingestelt / heeft hy ook eenige tijd oft nootsaak
lijke omstanding van de zelve met een gebooden en ingestelt. 5. Dat 'er ee
zekere dag voor de plechtelijke Godsdienst moet besteimt worden / is van he
zedigh en natuurlijk recht / welk ook de Heydenen niet onbekent was / di
haare vastgestelde hooge Feest-dagen altijdt in alle eeuwen hebben gehadt. 6
Dat die pleghtelijke dag ten minsten een in de week oft een van zeven dage
moet wezen / behoort tot het stellige recht / maer is van een gansch onveran-
derlijke instelling / zo dat het ten opsicht van onse pligt en verbintenis teene-
maal de zelfde kracht en reden heeft met die dingen / welke uyt haar natuur-
lijk recht zijn van een zedige natuur / daarom wordt het te rechte geseydt van
de School-leeraars te zijn van het zedige recht/niet der natuur, maar der Disci-
pline. 7. Dat de instellingh niet kerk-gewoontig en voor een tijdt is geweest /
blijkt genoegsaam daar uyt/ datse niet-met-al in sich heeft/ 't welk den Joden
oft den tijdt der kerk-gewoontighe Wet eygen is. Want niemant en kan oft
durft ontkennen/dat zodanige bepaaling van tijd altoos heeft kunnen geschie-
sedige reden en nuttigheidt: omdat hoewel de natuurlijke reden die bysondere
den om een bepaalingh niet en leert als gevoeghlijk/voor zo veel sy het betaam-
lijk oordeelt/ dat de Godsdienst dikwils gepleegt werde/en zy moet nootsaake-
lijk erkennend/at die bepaaling nopende de dikwilligheyt der dagen/op die wij-
ze gevoeghlijk is. 8. Het selve blijkt ook daar uyt / om dat van den beginne der
Scheppinge/als'er gene plaats en was voor kerk-gewoonten/die haar op zicht
op Christus den verlosser hebben / den zevensten dagh oft een van de zeven aan
den Godsdienst is toegeheylight geweest. Gen. 2. v. 3. Godt heeft den ze-
venden dagh gezegent, ende dien geheylight, om dat hy op den selven gerust
heeft, van al sijn werk, twelk Godt geschaapen hadde, om te volmaaken.

XIII. Want dat sommige dryven / dat dat gezeydt is door voorverhaal van tijdt/
oft om dat de sevende dagh toen ter tijdt geheylight is geweest in het verstandt
ende voornemen Godts / en niet in de uytvoering; oft om dat toen de grondt
geleght is van de tokomende heyliging / en niet de verbintenis oft de Wet zelf/
dat kan door verscheydene bewijsredenen wederleght worden. 1. Die voorko-
mingh van tijdt is nooyt yemant in de zin gekomen / die niet eerst met eenigh
voor-oordeel van de onderhouding van den dagh des Heeren is voorgekomen /
en voor-ingenomen geweest. Nooyt hebben de Jooden daar van gedroomt /
welkers gevoelen aangenoomen is geweest/dat dit een Feestdagh is geweest al-
ler volkeren/ van den beginne der wereldt/ Philo Peri Kosmou. 14. Int Nieu-
we Testament wort niets zodanighs geleert oft te kennen gegeven. Zelf de
Autheuren van dit gevoelen staan toe / dat het bewijslijk is / dat 'er eenige on-
derhouding van den zevende dagh van den beginne der Scheppingh begonnen
heeft. Suarez de diebus festis. De beste Uytleggers / Lutherus; Calvinus.
ens. van welke niemant zal seggen datze an die kant gezondight hebben/ datze
den dagh des Heeren te veel toegeschreven souden hebben / erkennen eenvoude-
lijk

ijk en oprechtelijk/ dat de zevende dagh van 't begin der Wereldt is geheylight
eweest. 2. In de gantsche Schriftuur kan geen exempel gegeven worden
an zodanigh een Anticipatie van tijdt: want hoewel zomtijdts de benaamin-
en van eenige plaasen by voor-verhael gebruykt worden/ voornaamlijk in
et boek Genesis: zo wordt 'er nochtans in dat boek oft in eenig andee boeck
an de H. Schriftuur/ geen gewach gemaakt van zodanige voor-verhaalende
nstelling. 3. De woorden ende spreekwijzen van de plaats zelf bewijzen het
egendeel. Gen. 2. v 2. 3. Want tweemaal wordt de volmaking der Schep-
ingh gevoeght by de heyliging van den zevenden dagh/ 't eenemaal op de zel-
ige wijze/ gelijk de Schepping des menschen en der overige dieren wordt ge-
elt by haarer zegening. Gen. 1. vers. 21. 22. 27. 28. 4. Het voorneemen
Godts en het bloote fondament van de zaak zijn niet genochzaam/ om zulken
preekwijze van de heyligingh en zegening te grontvesten/ en staande te houden.
Want aldus zoude Godt konnen gezeydt worden/ het water/ broodt en de
Wijn tot Sacramenten des Nieuwen verbondts geheylight te hebben/ zo dra
als hy de belofte gedaan hadde/ van den kop der slange te vermorzelen door
et zaad der Vrouwe. Gen. 3. v. 15. want toen heeft Godt voorgenoomen
ehadt/ dat verbondt der genade met dusdanige zegeningen te verzegelen/ van
welke verzegeling ook eenige grondt geleght is/ eensdeels in de belofte zelf/
anderdeels in de Scheppinge van die dagen/ welke tot zodanigen verzegeling
met der daat mochten kunnen gebruykt worden. 5. Uyt dusdaanigh een
fondament/ geleght zijnde in de eerste Schepping/ treckt de Profeet een altijdt
duurende regel ende Wet. Malach. 2. v. 15. En heeft hy niet maar eenen ge-
maakt? En waarom maar dien eenen? Hy zocht een zaadt Godts. Also is
het ons ook geoorloft: en heeft Godt niet op den sevende dagh gerust? En
waarom op den zevende? Hy zoude Gode heyligen den zevenden dagh. 6 Op
dat zelve schijnt te steunen het bewijs des Apostels. Heb. 4. v. 3. 4 5. 6. 7. 8. 9.
want het gaat in deze voege: in het oude Testament wordt van tweederley
ruste gewach gemaakt/ waar van de Godzalige in dit leven deelachtigh zijn ge-
weest/ d'eene is geweest van den Sabbath/ en de andere van het Landt Ka-
naan: maar David in den 95. Psalm/ een ruste beloovende/ spreekt niet
van de ruste des Sabbaths/ die is geweest van 't begin der Wereldt/ noch
van de ruste in het Landt Kanaan/ want die is voorleden/ en staat heden
niet te verwachten; zo verstaat hy dan een derde rusten/ dat is/ een eeuwi-
ge in den Hemel.

En tegen dese waarheydt strijdt niet/ dat 'er niet verhaalt wort in 't boek XIV.
der Schepping/ dat de eerste Patriarchen den zevenden dag plechtelijk hebben
onderhouden: want. 1. Alle het gene van haar/ twee duyzent en vijf hon-
dert jaar lang/ onderhouden is geweest/ heeft in zo korten boek/ als dat van
de Schepping is/ niet kunnen noch moeten in 't byzonder vertelt worden. Na
dat ook de Wet van den Sabbath van Mozes gegeven was/ wort van dessels
onderhouding geen gewach gemaakt in het boek der Richteren/ en eenige an-
dere Historische boeken. En waarlijk niemant/ die gezond van oordeel is/
aantwijfselen/ of die Heylige Vaders hebben gezette tijden gehad/ die tot den
Godsdienst Solemnelijk bestemt waaren/ welke nochtans niet verhaalt
worden in deze Historie der Schepping; ende men kan niet een gissing voort-
brengen voor eenigen anderen dagh/ behalven de/ zevende die op deze wijze ge-
heylight is. 2 Indien dit zelf toegestaan werde/ dat de onderhoudingh van
dezen dagh ten meesten deele is verzuymt geweest/ zo en kan dit d'eerste in-
stel-

stellingh niet meer twijffelachtigh maaken / dan men uyt het veeler-houwe
lijk van die zelve tijden bewijzen kan / dat de heylighe Wetten des houwelij
niet te gelijk hebben geweest met het eerste houwelijk. 3. De onderhoudin
van den Sabbath wordt voor de verkondigingh der Wet op den Bergh Sina
voorgestelt en vereyscht / maar als niet als een nieuwe zaak / eertijdts ingestel
zijnde Exod. 16. v. 23. 29. Morgen is de ruste de Heylighe Sabbath des Heeren, d
Heer heeft u lieden den Sabbath gegeven. 't Welk hoewel het ook van de offer
handen en eenige andere kerk-gewoontige onderhoudingen kan gezeydt wor
den / zo schijnt 'er nochtans in den Sabbath om de voorgestelde redenen / eenig
sins gezien te worden op die eerste instelling / welke te gelijk was met d
Schepping des menschen / gelijk dat te kennen gegeven wordt vers. 29. doo
het woordt van de voorleden tijdt / hy heeft u lieden gegeven enz. 4 B
de heydenen zelf zijn zulke voetstappen geweest van de onderhouding va
den zevensten dag / dat het meer dan waarschijnlijk zy / dat die onder
houding haar overgelevert is van die Patriarchen / welker nakomelinge
zy zijn. Iosephus, lib. post. contra Appionem ontkent / dat'er eenige stadt oft de
Grieken oft der Barbaren gevonden kan worden / die niet tot haar zeden aan
genoomen had de onthouding van werken op den zevensten dag. Clemen
Alexandrinus lib. 5: Stromat betoont het ook / dat niet alleen de Hebreen maa
ook de Grieken even seer den zevensten dag geheyligt hebben. Eusebius de Præ
par. Euangel. zegt / dat niet alleen de Hebreeuwen / maar ook by na alle d
Philosophen en Poëten geweten hebben / dat den sevenden dag heylig is
Lamprid. in Alexand. Sever: vertelt dat hy inde stadt zijnde / op de zevend
dag op 't Kapitool geklommen / en de kerken betreden heeft. Hier van is ni
vreemt datmen de kinderen in de schoolen op de zevende dag plagt oorlof te g
ven Lucianus in Pseudologista. Aulus Gellius lib. 3. cap. 2. En zommig
Heydensche Leeraars plagten alleen op de Sabbathen te twistredenen / ge
lijk Sueton. lib. 3. verhaalt van een zekeren Diogenes, Hesiodus. 2 Dierum
zegt / de zevende dag is een heylige dag. Linus zegt / op den zevenden dag
zijn alle dingen volmaakt / en de zevende dag is onder de goede dagen / en t
zevende is de geboorte-dag. 5 De voorgaande vergeeting oft onachtsaamhey
van desen dag schijnt stilswijgende aangewezen te worden door dat opwek
kend woordjen / welk in 't begin van 't vierde Gebod gebruykt wort: Gedenk

XV. 11 Nu het recht en de zedige en geduurige kracht van deze instelling
word meest daar uyt verklaart / datze uytdrukkelijk bevoolen wordt in de We
der tien gebooden. Want deze is de allerzekerste / en onder alle de beste Gods
geleerden aangenoomen regel; dat de zedige geboden van de kerk-gewoonti
ge en rechterlijke in haar geven zo onderscheyden geweest zijn / dat alle en al
leenlijk de zedige geboden openbaarlijk afgekondicht geweest zijn / voor he
volk van Israel / van den berg Sinai, door de stemme van Godt zelf / e
datze daar na als met Gods eygen vinger geschreven en herschreven sijn
en dat in steene tafels / om daar mee der zelver eeuwige en onveranderlij
ke duuring te kennen te geven. Christus getuygt ook uytdrukkelijk / dat'e
niet een jota oft tuttel van deze Wet sal vergaan Matt. 5 vers. 18. 12 He
en is wel niet gantschelijk in de zelfde trap en wyse van een zedige na
tuur / 't geen in 't vierde gebodt gebooden wordt / gelijk 't gene by na i
alle d'andere geboden / gebooden wort / dewijle dit vierde gebodt is van ee
stellig en geen natuurlijk recht: waar uyt het ook geschiedt / dat daar de dri
eerste gebooden beneenender wijse zijn voorgestelt / verbiedende die ondeugde
tot

ot welke wy uyt de boosheyt van onse natuure genegen zijn / so wordt dit vier-
e gebodt eerst bevestigender wijze voorgestelt / te kennen gevende / en be-
astende 't geen in dezen deel op onsen pligt ziet / en daar na beneenender wijse /
ie dingen verbiedende / welke tegen desen pligt strijden. T'welk ook ten deele
e reden is van die vermaning / welke bysonderlijk aan dit gebodt gehecht is /
Gedenkt des Sabbath-dags, dat is / gedenkt die dag te onderhouden / gelijk
erklaart wordt Deut. 5 vers. 12. om dat zy lichter in vergeeting soude kun-
nen geraaken / dewijl sy van een stellig recht is / als veele andere / welke
meer natuurlijk zijn. Nochtans is dit stellig recht / waar op de instelling
steunt / een Goddelijk recht / en ten opsicht van de menschen teenemaal on-
veranderlijk. 13 Die dat vierde gebodt veranderen in / Allegorien van de op-
houding van zonden / en van de moejelijkheden deses levens / en diergelijke /
en daar uyt een vierdubbelde oft ook wel vijfdubbelde Rustdag versieren / na
de wijs van die gene / welke met byspreuken speelen / die eygenen gantsche-
lijk niets toe aan dit lid van de Wet der tien gebooden / dan 't gene even zeer / ja
veel eygentlijker veele Joodsche Kerkgewoonen toekomt / welke nu t'eene-
maal afgeschaft zijn. 14. Die nu dit gebodt willen ceremonieel oft kerk ge-
woontig hebben (hoedanig zy ook willen / dat het twede is) Behalven datse
genoegzaam wederleght worden uyt 't geen te vooren gezegt is / loopen tegen
een uytdrukklijk getuyghenis der Schriftuur aan / welke zegt / dat'er tien
woorden oft zedige gebooden in de Wet begrepen worden. Exod. 34. vers 28.
Deut 4. vers 13. en 10 vers 4. daar sy 'er maar negen oft liever agt overlaaten. XVI.
15 De gene die willen / dat alleen dat zedig is in dit gebodt / dat'er eenigen
tijdt oft zekere dagen tot den Godsdienst worden bestemt / maaken dese in-
stelling niet meer zedig / dan onder de Joden is geweest de opbouwing des
Tabernakels ende des Tempels. Want daar door is aan alle / dese gedu-
rige wil van Godt te kennen gegeven / dat'er altijdt een bequaame plaats
moet aangeweezen worden voor de Kerkelijke vergaderingen / en openbaare
Godsdienst-plegingen / so dat'er aldus niet meerder een zedig gebodt gegeven
wordt van eenigen tijdt des diensts / als'er gegeven wordt van de plaats;
dienvolgens heeft self dat ('t welk zy alleen in 't vierde gebodt overlaaten)
gy zult de Feestdagen onderhouden, niet meer moeten in de Wet der tien ge-
booden gestelt worden / als / gy zult de Kerken hanteeren. 16. Daarenbo-
ven / de jaarlijksche Feest-dagen / nieuwe maanen / en diergelijke instellin-
gen / die enkel kerkgewoontig zijn / bevatten die algemeyne billijkheydt in
zig / en leeren ons noch / dat eenige sekere en gevoeglijke dagen tot den
openbaaren dienst moeten gestelt worden. Eyndelijk / in dier voeghen zou-
de Godt met dat gebodt aan alle ende een yegelijk niet met-al gebieden. Want
dewijl de instelling der dagen volgens dit gevoelen slechts ommiddelijk geboo-
den wordt / en het den private menschen niet toe en komt / deze ofte die dagen
in te stellen tot een openbaare dienst ; so zoude haar dus doende niets geboo-
den worden / dan uyt het goedt-dunken der gener / die in openbaare bedienin-
gen sijn : ook en zoude haar in 't bysonder niets gebooden worden : maar
slechts in 't algemeen datze na haar voorzigtigheydt zouden handelen in het
afsonderen der dagen tot de openbaare Godsdienst / so dat indien 't haar goedt
dacht / een dag van twintig oft dartig aan te wijsen / sy daarom niet kunnen
beschuldigt worden van eenige zonde in de schending van dit gebodt. 17 In-
dien'er oyt yets kerk-gewoontigs geweest sy in den Rustdag / nopende de on-
derhouding zelfs van die dag / dat moet voor yets bykomstigs gehouden wor-
den/

den / ofte voor een uytterlijk bykomende inzetting / buyten de natuur de Rustdags / en desselfs eerste instelling / en daarom en belet het niet / dat d instelling van die zevende dag niet enkelijk zedigh geweest zy: want zo is oo by eenige andere geboden gekomen een kerkgewoontige reden van een voorbeeldt / gelijk'er in de macht der Vaderen en Eerstgeboorne der huysg sinnen / die tot het vijfde gebodt behooren / eenige afschaduwing van Chr stus is geweest / die de eerstgebooren is onder Gods kinderen. 18 En eve wel blijkt het niet sekerlijk uyt de Schriftuur / dat'er opt eenige eygentlijk g seyde kerkgewoonte oft voorbeeld geweest is in de onderhouding van de z vende dag. Want het gene Heb. 4 v. 9. gezegt wordt van een geestelijke Rus dag / te vooren door een voorbeeldt voor-beteykent / wordt onder de rede van voorbeeldt alleen betrokken tot de beloofde rust in 't landt Kanaan / e door vergelijking van gelijke dingen / tot de ruste Gods. Maar geenzins wo het betrokken / zelfs niet in de minste beteekenis / tot de ruste die in 't vierd bodt gebooden wort / als tot een voorbeeldt ende schaaduw. 19. Dat nu de Rustdag genoemt wordt een teken tussen Godt en zijn volk / Exod. 31. v. 13 17 en Ezech. 20 v. 20. en maakt haar niet tot een voorbeeldt / ende vertoo ning van eenige toekomstige genade. Om / dat 1. Een teken dikwils het zel de betekent / dat een bewijsreden ofte-leerstuk / gelijk ook de geleerdst Uytleggers aantekenen over Exod. 31. Dit is een teken tussen my en u dat i een leerstuk. Zo is onse onderlinge liefde een teken / dat wy Christus Di scipelen zijn. Joh. 13. v. 35. 2. De Rustdag wordt in die plaatzen niet gezeyd een teken van eenige toekomstige zaak / maar van een tegenwoordige / ge lijk alle zienlijk mee-gaande byvoegh een teken is van het tegenwoordig on derwerp. Want in de onderhoudingh des Rustdaghs is een alghemeene e openbaare belijdenis van die gemeenschap / die'er is tussen Godt en ons; ge lijk dan alle plechtelijke belijdenis een teken is van die zaak / waar van beli denis gedaan wordt / zo wordt ook den Rustdagh door die ghemeene reden ee teken ghenoemt.

XVII. 20. En dit is de eygenlijkste reden / waarom de onderhouding van de Rustdagh zo zeer aanghedronghen wort / en desselfs schending zo strengh'elijk gestraft wordt in het Oude Testament: naamlijk / om dat in den Rustdag een algemeene en openbaare belijdenis was van de geheele Godsdienst: wan dit gebodt / gelijk 't een slot is van de eerste tafel des Wets / zo bevat het in 't kort de geheele dienst Godts / dewijl het tot alle desselfs oeffeningh in een zekere dag gebiedt / Iesa. 56. vers. 2. Wel ghelukzaligh is de mensch, die den Sabbath houdt, zo dat hy dien niet ontheyligt, en die zijn hant bewaart van eenigh quaat te doen. 21. Ontrent de onderhouding van den Rustdagh zijn veele kerk-gewoonten ingestelt; maar daar uyt wert de onderhouding niet meer kerk-gewoontig ghemaakt / danze rechterlijk oft borgerheerschigh is gheweest / om die rechterlijke wetten / waar door toen ter tijdt ghebooden is gheweest / datze met alle Godsdienstigheydt zoude geviert worden. Exod. 31. vers. 4. Onderhoudt den Sabbath, dewyle hy u lieden heyligh is, wie hem ontheylight, zal zekerlijk ghedoodt worden; want een yeder die op den zelven eenigh werk doet, die zelve zal uytgheroeyt worden uyt het midden haarer volkeren. 22. Die toepassingh van het vierde ghebodt op de byzondere staat der Joden / welke gheweest is in de onderhoudingh van de zevende dagh van 't begin der Scheppingh / maakt het ghebodt niet kerk-gewoontiger / dan de belofte van het landt Kanaan aan het volk Israels belooft / het vijf-

de

e kerk-ghewoontigh maakt; op dat ghy langh leeft in dien lande, t'welk u
le Heere uwe Godt geven zal, oft als die voorreden alle de gheboden kerk-
ewoontig maakt/ Ik ben de Heere uwe Godt, die u uyt Egypten-landt ge-
eydt heb. 23. Men kan wel toestaan / dat'er eenighe nauwer onderhou-
ingh der Rustdagh in die tijden bevoolen is gheweest / welke na de tijdt der
inderttucht en dienstbaarheyt geschikt was / en die in alle eeuwen geen plaats
eeft. Want dit en hindert niet/ dat de onderhoudingh niet teenemaal zedigh/
n allen eeuwen gemeen zy. 24 Nochtans kan'er niets uyt de Schriftuur
oortgebracht worden/ 't welk opt ontrent de nauwe onderhouding van den
Rustdagh den Joden is bevoolen / en niet op de selve wijze behoort tot alle
Christenen/ behalven de ontsteeking des vuurs Exod. 35 vers. 3. Ghy en zult
een vuur aansteeken in eenighe uwer wooninghen, ende de toebereyding van
e gemeene spijs. Exod. 16 vers. 23. Morghen is de ruste, de heylige Sabbath
les Heeren: wat ghy bakken zoudet dat bakt, ende ziedet wat ghy zieden
oudt, ende al wat overigh blijft, leght het op voor u in bewaaringe tot den
norghen. Doch dit schijnen byzondere geboden geweest te zijn / en uyt een
yzondere gelegentheyt gegeven: Want van de ontsteeking des vuurs / wort
niet gehandelt dan inde opbouwing van den Tabernakel / waar door Godt
eeft willen te kennen geven / dat'er geen werk zo heyligh was / of het kon-
e en moeste op den Rustdagh nagelaaten worden. Ende van de toebereyding
er spijs wort geen gewach gemaakt/ dan wanneer het Man door een mira-
kel is van den Hemel gezonden / welk door een mirakel ook op den Rustdag
s bewaart geweest. Uyt de Historie van Christus blijkt het seer waarschijn-
lijk te zijn / dat Hy de toebereyding der spijs / door de ontsteking des vuurs ge-
daan op den Rustdag zelf/ voor goet gekeurt heeft. Want als hy van de Jo-
den op de gast-malen genoodt was / die op den Rustdage gehouden wierden /
eeft hy niet geweygert daar tegenwoordigh te zijn. Luc. 14 vers. 1. Ende het
geschiede, als hy gekomen was in het huys van een der oversten der Pharizeen,
op den Sabbath, om broodt te eeten. enz. 25 Dat de reden des Rustdaghs
zomtijdts schijnt betrocken te werden/ tot de verlossing van het volk Israels/
uyt de gevankenis van Egipten/ en verandert de Rustdagh niet in een kerkge-
woonte. 1. Want alle de geboden worden eenighsins tot de zelve verlossing ge-
bracht gelijk blijkt uyt de voorreden van de Wet der tien geboden. 2. Het en
blijkt niet / dat de Rustdagh zelf eenigh byzonder opzicht gehadt heeft op die
verlossing/ maar dat alleen te dien aanzien gewach ghemaadt wordt van de
uitvoering uyt Egipten Deut. 5. v. 15. om dat dewijle zy te vooren in Egipten
slaven waaren geweest / zy des te vaardigher en gewilligher deze rust-tijdt
aan haar dienstknegten hebben moeten vergunnen.

26 Dat de laatste dagh der weeke eertijdts gevierd geweest is/ dat is eer- XVIII.
tijts van Godt ingestelt / van de tijt der eerste scheppinghe af/ om dat Godt
op die dagh rustede van de werken der Schepping. 27 Dat de laatste dagh van
de week nu in de eerste dach verandert is/ dat en is niet geschiedt door een men-
schelijke maar door een Goddelijke macht. Want die heeft alleen kunnen den
Rustdagh veranderen/ die de Heere des Rustdags is / naamlijk / Christus.
Math. 12 v. 8. waarom ook die eerste dag / welke in de plaats gekomen is/
eygentlijk gezeyt wort de dag des Heeren. 28 Indien toegestaan wort / dat
deze dagh des Heeren van de Apostelen is ingestelt / zo is niet te min die aan-
zienlijkheyt/ waar op zy steunt/ Goddelijk: om dat de Apostelen niet min
door Gods geest gedreven wierden in de heylige instellingen/ als in de leere zelf

van 't Evangelium door woort oft schriften voor te stellen. 29. Dewijl ook die instelling op geen byzondere gheleghentheyt steunde / welke alleen voor een tijt zoude duuren / waar door zy moeste tijdelijk ghemaakt worden/ zo volgt noodzaaklijk / dat het oogmerk der instelling is geweest/ dat de onderhoudingh van deze dag zy van een geduurig en onveranderlijk regt. 30 Nogtans is het waarschijnlijker / dat Christus zelf in eygener persoon stichter is geweest van deze in-
z pag. 572, 573. stelling. Ziet hier z boven *Amesius* redenen voor dit gevoelen uytgetekent.

XIX. 31 Die de onderhouding van de dagh des Heeren houden voor een ongeschrevene overlevering / kunnen daar uyt genochzaam wederleydt worden. 1. Dat'er niet een eenighe zaak van zo grooten ghewichte zy / als de onderhouding van des heeren dagh is / na 't gemeene gevoelen en toestemmen van by na alle Christenen / welke afhangt van een ongeschreeven overlevering. 2. Aldus wordt'er een deur geopent om verscheydene byghelooven en menschelijke verdichtselen in Godts Kerk in te voeren / oft ten minsten te onderstutten / als zy ingevoert zijn. 3 Veele onder de Pausghezinde schaamen zich over dit verdichtsel: want alhoewel alle Papisten / om haar overgeloof te bemantelen / al te veel ghewoon zijn toe te schrijven aan de kerkelijke overleveringhen / nochtans blijkt in de onderhouding van de dagh des Heeren die indrukking van de Goddelijke aanzienlijkheydt zo / datze niet weynighe van haar gedwongen heeft die toe te schrijven niet aan eenigh menschelijke maar aan het Goddelijke recht. Bannez in. 2 2 qu. 44 1. Author Supplementi ad summam Pisanam verb. dominica, Abbas in cap. licet deser. n. 3. Ang. ver Feria. n. 3. Silvester verb. dominica. 14. 7. Ook Alexander de derde, Paus van Romen in jur. Canon. de ferijs cap. licet, zeght / dat de schriften zowel des oude als des nieuwen Testaments den zevenden dagh tot de menschelijke ruste byzonderlijk hebben afgezondert, dat is (gelijk Suarez dat uytlegt de dieb. festis. cap. 1) beyde Testamenten hebben voor goet gekent de wijze, van elken zevensten dagh der weke af te zonderen tot de Godtlijke ruste, het welk vormelijk is den zevenden dagh af te zonderen, hoewel stoffelijk de zelfde dagh niet is afgezondert geweest; en aldus is 't waar, dat die zevende dag in de oude Wet is de Sabbathdagh, maar in de nieuwe Wet de dagh des Heeren. 4. Die onder haar de dag des Heeren by de overleveringen tellen/ houden ook de Kinderdoop/ en dat met meerder schijns / leven van de zelve slach Doch alle de onze/ die van die exempelen der overleveringhe tegen de Paapisten hebben geantwoordt/ drijven altijdt / dat die inzettinghen en alle andere / die van de zelve nuttigheydt en noodt-zaakelijkheydt zijn / in de Schriftuur zelf gevonden worden.

XX. 32. 33. 'T gheen uyt de Schriftuur daar tegen pleeght voort-ghebracht te worden / Rom. 14. 5. Gal. 4. 10. Colos. 2. 16. strijdt gantschelijk niet tegen dese waarheydt. Want. 1. In alle deze plaatsen wordt de onderhoudingh van eenighen dagh tot het gebruyk der Godts-dienst volghens Christus instellingh niet bet veroordeelt / en ontkent / als de verkiezing van eenighe zekere spijs tot het ghebruyk der Godtsdienst volghens de instellingh van den zelfden Christus: Maar nu is geenigh Christen zo verbreemt van allereden/ dat hy uyt die plaatsen soude willen besluyten / dat de verkiezingh van broodt en wijn in des Heeren Avondtmaal tot het gebruyk der Godtsdienst / oft ongeoorloft oft niet van Christus inghestelt is: En derhalven kan'er niets uyt de zelve besloten worden / tegen de onderhouding van des Heeren dagh / volghens het gebruyk en Christi instellingh. 2 De Apostel Rom. 14. spreekt uytdrukkelijk van die achting der daghen / welke toen ter tijdt een aanstoot baarde onder

der de Christenen : maar de onderhouding van des Heeren dagh / welke d'Apostel leert / toen ter tijdt in alle de Kerken aangenomen geweest te hebben 1 Col. 16. 1, 2. heeft ghenighe gheleghentheydt / van eenighe aanstoot komen gheven. 3. Het is op 't hooghste waarschijnelijk / dat de Apostel daar handelt van de uytzonderingh der daghen om zekere spijzen te eten oft te verwerpen / want het verschil van die twistredeningh wordt voorghestelt in 't 2 vers van de spijzen alleen: in 't 5. en 6 vers nu wordt'er bygheboeght de achtingh der dagen / ghelijk als op 't zelfde ziende / en namaals door het gantsch overigh hoofdtstuk wordt alleen van de spijzen gehandelt / genigh ghewach van de daghen maakende 4. In die plaats tot den Galat. wordt uytdrukkelijk gehandelt alleen van die onderhoudingh der daghen / maanden / en jaaren / welke behoorde tot de dienstbaarheyt der zwakke, en arme eerste beghinselen, cap. 4. 9. Maar eenigh ghebodt der Wet / oft eenighe instelling van Christus / van zulker waarde te houden / is ver van den Apostel gheweest / en is van de Christelijke Godtsdienst zelf gantschelijk vreemdt. 5. Col. 2 Wort bysonderlijk en uytdrukkelijk ghehandelt van die Rustdag / welke van een en 't zelfde slach gheweest is als de nieuwe maanen / en van een Kerkghewoontighe schaduw der toekomstighe dingen in Christus : maar de Rustdagh in de Tien gheboden voorgeschreven / en onze dagh des Heeren / zijn teenemaal van een andere natuur / ghelijk boven ghetoont geweest is. 34. En door dit ghevoelen wort geensins de Christelijke vryheyt vermindert : (gelijk zommige zonder reden schijnen te vreezen) want het is gheen vryheyt / maar een niet-Christelijke ongebondenheyt / zo eenige meenen van de onderhouding van eenigh ghebodt der Tien gheboden / oft van Christus instellingen verlost te worden : en de ervarentheyt leert ook / dat de ongebondentheyt / ende niet achtneeming op de heylige dingen / meerder en meerder toeneemt / daar niet behoorlijk op den dagh des Heeren acht genomen wort. 35. Nocht ook is Adam aan eenighe dienstbaarheyt onderworpen geweest / om dat hy den zevenden dagh met een byzondere viering te heylighen / gehouden was. 36 Ghelijk ook het beghin van de oude Rustdagh gheweest is van den avondt : om dat en de schepping beghon van den avondt / dewijl de gemeene rouwe klomp geschapen geweest is voor het licht : en de ophouding der dagh van het werk der schepping ook van den avondt beghon ; zo schijnt het beghin van den dagh des Heeren aan te vangen van den uchtent van die dag : om dat Christus opstandingh in 't krieken van den dag geweest is / Marc. 16. 9. Johan. 20. 1.

De vierde , die zich kloekelijk tegen Gomarus , en ook tegen Rivetus , XXI.
(waar hy met Gomarus eens is) gezet heeft / is geweest den grooten Disputant / aan wien Nederlandt zo veel / immers meer dan aan eenig vremdeling / schuldig is / wegens zijn verbreeken van de Arminiaansche gronden / wapenen / en sterkten / naamlijk Guilielmus Twissus, Engelsch Leeraar / in zijn boek / [z] dat hy in 't Engelsch uitgegeven heeft in 't jaar 1641 , waar in hy de Zedelijkheydt van 't vierde gebodt heeft beschermt / maakende daarin ook deze Digressien / 1. [a] Beschermende de Argumenten van Walæus voor de Zedelijkheidt van een dag uit zeven / tegen de antwoorden van Rivet. 2 [b] wederleggende de Argumenten van Rivet tegen de zedelijkheidt van een dag van zeven. 3. [c] Beschermende de Argumenten van Perkins voor de Godlijke instelling van des Heeren Dag tegen de Antwoorden van Rivet.

En terwijl ik daar van een Engelsman gewaage / die over de zaak van XXII.
den Sabbath zich tegen Rivet stelde / mach ik niet vergeeten een ander Engels-

[z] of the Morality of the founth Command

[a] pag. 66

[b] ibid pag. 57 &c.

[c] ibid pag. 134. &c.

gelsman / een balling uit Engelandt / wegens zijn getuigenis voor de waarheydt tegen de Bisschoppen / naamlijk Johannes Robinson, dewelke by de Leydsche Professoren in groot aanzien was / en in 't Disputeeren tegen Episcopius, en 't schrijven voor het Synode van Dordrecht in 't jaar 1624 groote diensten aan onze kerken gedaan heeft / en die ook by de gene / die van hem verschilden over 't stuk van separatie van de Kerk van Engelandt / zeer bemint was wegens zijn Godzaligheydt. Deselve heeft ook tegen Rivets geboeten Argumenten by gebracht / gelijk Rivet zelfs[d] in zijn boek erkent / zoekende die te wederleggen; doch een geleert Schotsman[e] Mr. Joh Browy heeft Robinson daar na beschermt / en de kracht zijner Argumenten tegen Rivet staande gehouden.

d Oper Tom 1. pag. 1341

e Causa Dei Tom. 2 pag 585 &c.

Het Twaalfde Kapittel.

De onveranderlijkheydt van 't gevoelen der Nederlandtsche Kerk te dier tijdt ontrent de Sabbath-leer, vertoont in dry dingen. 1. Uit de Bybelsche Annotatien. 2. Uit de Synodale besluyten toen genoomen. 3. Uit de politijke Placcaten toen geëmaneert.

I. Niet tegenstaande deze strijdt met Gomarus over de Sabbath / heeft de Kerk van Nederlandt steedts by dat gevoelen gebleven / dat de onderhouding van den Sabbath Moreel en altijdt duurende is / en dat des Heeren Dag uyt kracht van Godts ordinantie te onderhouden is / 't welk behalven door het gezeyde / uyt deze dry dingen bleek. Eerst, door dien de Neerlantsche overzetters en kant-tekenaars in haar aanteekeningen over verscheyde Texten / waar over het Dispuyt meest valt in de questien over den Sabbath / zo veel te kennen geven; want over Openb. 1 v. 10 zeggense / *Op den dag des Heeren*, dat is, den eersten dag der weeke, alzo genoemt, om dat Christus op dien dag is opgestaan van den dooden, en om dat den dienst des Heeren alreedts op dien tijdt van de Christenen in plaats van den Sabbath wierdt gepleegt, gelijk alle Oude Leeraars getuygen, en ook af te neemen is uyt *Actor.* 20 *v.* 7 en 1 *Cor.* 16 *v.* 2. Op dien dag dan, die tot den Godsdienst was geheyligt is Joanni, met heylige bedenking bezig zijnde (om dat hy in een plaatse was, daar als noch geen vergaderingen schijnen geweest te zijn) deze openbaaring geschiedt. Over Hand. 20 v. 7. verstaan zy door den *eersten dag der weeke*, de dag die *des Heeren* genoemt wordt, *Openb.* 1 *v.* 10, en door *Broodt te Breeken*, met malkander te eeten en 't Avondtmaal des Heeren te houden, Hand. 2. v. 42. 46. 1 Cor. 11 v. 20 21 22. Over 1 Cor. 16 v. 2. zeggen zy / Deze *eerste dag* wordt van Johannes genoemt *des Heeren Dag*, Apoc. 1 v. 10. om dat de Heere Christus op dien dag van den dooden is opgestaan. Op dezen dag plegen de Apostelen haar vergaderingen te houden, Joh 20 v. 19 26 Hand. 20 v. 7. Over Coloss. 2 v. 16. zeggenze / door 't woordt *Sabbathen* worden daar verstaan de Sabbathen der jaaren, en byzonder de weekelijke, voor zo veel de zelve Ceremonieel waren Exod. 20 v. 11 Levit. 19 v. 3. Doch in de plaats van den weekelijkschen Sabbath is van der Apostelen tijden af de eerste dag der weeke

weeke tot den zelven eynde altijdt onderhouden; ziet Act. 20 v. 7 1 Cor. 16 v. 1. 2. Apoc. 1. v. 10.

Hier zien wy deze dingen. 1. zy verklaaren die Texten Openb. 1. v. 10. Hand. 20 v. 7. 1 Cor. 16 v. 2, even zo / gelijk wy / en regel recht tegen Gomarus aan. 2. Des Heeren dag is na haar oordeel altijdt by de Kerk van der Apostelen tijden af onderhouden / en dat in de plaats van den weekelijkschen Sabbath / en N: B: tot den zelven eynde; die dag was al ten tijde van Johannes den Apostel tot den Godsdienst toegewyt; den Godsdienst wierdt al toen ter tijdt van de Christenen op dien dag geoeffent in de plaats van den Sabbach / en Johannes was daar op in heylige meditatien bezig 3. Zy onderscheyden het Moreele van den Sabbath van het Ceremonieele / gelijk ook in de post-acten van 't Nationale Synode van 't jaar 1619 staat: zy willen niet / dat de weekelijksche Sabbath in 't O. Test. heel Ceremonieel was; want zy bepaalen het / zeggende / voor zo veel de zelve Ceremonieel waren / en voor zo veel zy den Jooden eygen waren / gelijk zy ook zeggen over Gal. 4 v. 10. II.

Ten Anderen, De onveranderthept van 't gevoelen van onze Kerk omtrent den Sabbath bleek / dewijl de Synoden van tijdt tot tijdt sint den jaare 1628. haar gemeene klachten hebben gedaan over de menigvuldige ontheyligingen des Sabbaths / zoekende die te stuyten en te verbeteren / als 't Synode gehouden tot Leyden in 't jaar 1629. in den Briel, in 't jaar 1633. tot Hoorn in 't jaar 1641 / tot Delft in 't jaar 1648. tot Leyden, en Edam in 't jaar 1649. tot Schiedam in 't jaar 1651. III.

Ten Darden, Het zelve bleek door de veelvuldige keuren en placcaaten sint 't jaar 1628. tot het jaar 1655. uytgegeven in veele steden / tegen allerley Sabbathschending; Wy zullen 'er alleen vier noemen. Vooreerst tot Leyden in 't jaar 1644 / en in 't 1647. wierdt het navolgende placcaat gepubliceert. IV.

„ Alzo die van den gerechte in ervaring zijn gekomen / dat eenige schuyt-voer„ders van zommige weekelijkse ende andere Markt-schuyten verwoorderen „ op den Sondag / weezende de Sabbath-dag / Godt de Heere toe-geeygent / „ op den gantschen voor-middag / ende sulk ook geduerende den tijt dat als dan „ Godts Heylige Woort in de Kerken deser Stede wert gepredikt / aanleg „ ende Veer-plaatze binnen dese Stadt te houden / waar door dan verscheyde „ Burgeren ende Inwoonderen alhier / omme geene gelegentheyt te versuy„ men / van hare koopmanschappen of brieven so spoedig als doenlijk is te bestellen / dick ende menichmaal verhindert worden den voorsz. dag des Heeren sulks te vieren als wel behoort / die daaromme ook by Requeste hebben versocht / dat dien Markt-schipperen / die als vooren den Sondag tot haaren aanleg-dag / bysonderlijk ook sonder Ordre van de Regieringe alhier hebben aan-genomen / sulks soude mogen werden verboden / of daar inne sodanige goede Ordre gestelt / dat d'oorzaake van de voorsz. verhinderinge ende de „ ergenisse / die het groot gewoel van menschen langs de straten / om hare „ waren / Koopmanschappen ende brieven te bestellen / als dan causeert / „ mochte werden wech genoomen. Ende al-hoe-wel die van de Gerechte de„ ser Stede / by hare voorige Keuren ende Ordonnantien op het vieren van de „ Sabbath ende Sondag gemaakt / genoegsaam hebben betoont / ende ge„ wilt / dat ieder een hem alsdan van alle Koopmanschap / met sluyten van „ hare Winkelen ende anders souden moeten onthouden / ende dat het aan„ leggen van de voorsz. Schuyt-voerders in eene In-breuk jegens de voorsz.

Keuren

,, Keuren: Soo ist / dat die van de Gerechte / omme zulks voor te komen / by
,, desen hebben geordonneert ende gestatueert / dat de Schuyt-voerders o
,, Zeelant / voortaan in plaatse van Sonnendag / sullen moeten aan-legge
,, ende af-varen des Manendaags op sodanige uyre / alsse tot noch toe o
,, Sonnendag hebben gedaan / ende daar beneffens den selven verboden / o
,, Sonnendag geene vrachten noch koopmanschappen in hare Schepen noc
,, ook in hare Schuyten te mogen ontfangen / op peyne van arbitrale cor
,, rectie van de voornoemde Gerechte. Dat de Dordrechtse Markt-schuyt / di
,, alleenlijk geduerende het saysoen van de Somer des Sonnendags midda
,, gewoon is alhier ter Stede af te varen / ende sulks de gantsche voor-midda
,, aan te leggen / om vracht te ontfangen / van nu voortaan des Saterdag
,, den gantschen dag sal moeten aanleggen om vrachte te ontfangen. Wede-
,, rom in 't jaar 1650. Bevinden dat den Sonnendag wesende den Sabbath de
,, Heeren / door verscheyden Neeringen / Ambachten / ende openbare ver
,, koopingen so op ter Markten / straten / als met open deuren ende onge
,, sloten winkels / ende door het om-loopen met verscheyden waren / aan
,, leggen van de ordinaris Veer ende Markt-schuyten / om hare ladinge te ont
,, fangen / mitsgaders met het drinken ende bancquetteren onder de predica
,, tien / in de Herbergen / Tavernen / Tapperyen / Brandewijn ende Toe-
,, back-huysen / geprofaneert ende ontheyligt wert / ende de Ingesetenen
,, deser Stede van het vieren van den selfden dag af-gelockt / tegens het expres
,, gebodt van Godt Almachtig / die den zelfden Sabbath by sijn heylig woor
,, geordonneert heeft te heyligen ende te vieren / op dat de menschen van all
,, tijdelijke bekommernissen ende arbeyt rustende ende ledig sijnde / te beter
,, den selven dag zouden mogen besteden in alle werken van Godtsaligheyt en-
,, de heyligheyt / die een Christen mensche behoort te effectueren. Niemant en
,, sal op den Sondag / voor ende geduyrende de predikatien / zo ordinarise /
,, als mede die des winters zavonts in de twee Hooft-kerken gedaan werden /
,, vermogen in de Vleyshalle / Penshalle / op de Vischmarkt / Groen-markt
,, ende voorts op alle publijke Markten ende plaatzen dezer Stede / nochte
,, op de straten / bruggens / nochte met open deuren ofte halve ongesloten
,, winckels te koopen ofte verkoopen. Vorder in 't jaar 1655, na voorgaan-
,, de klock-geslach verboden / den Brandewijn / ofte Taback-verkopers /
,, van geduurende den geheelen Sondag eenige Brandewijn ofte Taback
,, t'haren huyze te laten drincken / dewijl daar door de Sabbath onder ande-
,, ren ten hoogsten wort ontheyligt. Ook den Jongers, het spelen des Son-
,, dags onder de predikatie.

V, ,, Ten anderen, tot Amsterdam werdt 't placcaat van 't jaar 1624 aldus
,, geamplieert in 't jaar 1652. Op-huyden hebben mijne Heeren van den Ge-
,, rechte geordonneert / ende den Overluyden van de Vleeschhouwers.
,, aan geseyt / so als haar E: zijn doende mits desen / Dat des Sondaags in de
,, Halle gene Gilde-broeders sullen vermogen Vleesch te verkopen / maar dat de
,, Halle gesloten sal moeten blijven den geheelen dag geduyrende / op de verbeur-
,, te van twaalf guldens / welke boete mijn Heere de Schout oft sijn Substitu-
,, ten tegens den Overluyden voornoemt verhalen sullen. Dat ook geen Gaar-
,, kookers / Spekkoopers / nochte Hoender-koopers / achter de Halle / nochte op
,, andere plaatsen met hare goederen des Sondaags zullen mogen voor staan /
,, op een boete van drie guldens / met verbeurte van de goederen Dat insgelijks
,, des Sondaags / den geheelen dag geduerende / geen Visch op de Vis-markt
nochte

,, nochte elders verkoft / nochte daar mede voor-gestaan sal mogen worden /
,, op verbeurte van de Visch / ende daar-en-boven een boete van drie guldens.
,, Alles onvermindert de voorige Keuren dezen aangaande ge-emaneert.
,, Actum den 26. Augusti 1652. Ende in den jaare 1653. is gepubliceert / den
,, 24. December / Alzo mijne Heeren van den Gerechte in ervaringe komen /
,, dat niet alleen op Werk-dagen / maar ook op Sondagen / ende Feest-da-
,, gen selfs / verscheydene Jongens ende andere Gesellen hen vervorderen om /
,, ende omtrent de Publicque Kerken binnen deser Stede / onder de Predica-
,, tien / openbare dertelheyt ende insolentie te bedrijven met Kaetsen / Spe-
,, len / ende werpen van steenen in der Kerken Glazen : zo ist / Dat mijne
,, voornoemde Heeren / omme daar inne te voorzien / ende alle openbaar
,, Godtloos wesen / dat also gepleegt wort / wech te nemen / by dezen wel
,, expresselijk interdiceeren ende verbieden / op eenige werk-dagen / veel min
,, Sondags ofte op Feest-dagen / zo lange die dueren / by ofte omtrent eeni-
,, ge deser Stede Kerken / eenige insolentie ofte dertelheyt met Kaatsen / Spe-
,, len / of werpen met steenen in der Kerken Glasen / sal mogen plegen / op
,, pene dat die geene / die bevonden sullen worden sulks te doen / daar voorén
,, sullen verbeuren hen opperste kleedt / 't welk niet minder als met zes gul-
,, dens sal mogen werden geredimeert. Ende sal het misbruyk van den Kin-
,, deren aan der selver Ouders ofte Vooghden werden verhaalt.
,, Ten Darden tot Utrecht, wiert in 't jaar 1650 / na andere voorgaande VI.
,, ordonnantien dien aangaande / afgekondigt den 20 July. Eerstelijk wort
,, allen en eenen jegelijken borgers ende Inwoonders van dese Stadt ende
,, vryheyt van dien / die Neeringen of Hant-werken doen / geordonneert ende be-
,, last / des Sondaags ende op andere geboden Vier-dagen / hare winkelen ende
,, vensteren te sluyten / ende den geheelen dag gesloten te houden / niet te arbey-
,, den / noch te toonen / noch ook iet voor te zetten / op verbeurte van drie
,, guldens voor de eerste reyse / voor de tweede dubbeldt / ende voor de derde
,, reyse gelijke boete / mitsgaders arbitrale correctie.
,, In den jare 1652. den 17. Septemb. De Vroetschap der Stadt Utrecht /
,, considerende de groote ongeregeltheyt / die in dezen op Sondagen ende andere
,, geboden Vier-dagen gepleegt wort / binnen dese Stadt ende vryheyt van dien /
,, tot schandale ende ergernis van eerlijke Luyden : heeft goet gevonden te in-
,, terdiceren ende verbieden / gelijk geinterdiceert ende verboden wort by desen
,, allen ende een jegelijk / den geheelen Sondag ende geboden Vier-dagen over /
,, hum te exerceren op Scherm-scholen / in de Maille-baan / Kaats-banen / Beu-
,, gel-banen / ofte op Trock-tafels / ende diergelijke / in Herbergen ofte Taver-
,, ne : Ook daar te Tick-tacken / Verkeeren / ofte anders met Dobbelsteenen
,, ofte Kaarten te spelen : Op pene van by ieder te verbeuren drie guldens /
,, ende by den Weert / Maille-meester / Scherm-meester / Meesters van
,, Kaats-banen / Klos ofte Beugel-banen / so menige drie guldens / als
,, men tot harent contrarie doende bevinden sal.
,, Welk ordonnantien nochmaal bevestigt zijn 't jaar 1654. den 9. January.
,, Alſo niet tegenstaande voorgaande prohibitie ende Verbot / verscheyden Jon-
,, gens ende andere hun vervorderen op Sondagen ende andere dagen van de
,, weeke / in / ende ontrent de publicque Kercken met Kaatsen ende anders te spe-
,, len / ende met steenen in der Kercken glasen te werpen / ook op Kerk hoven /
,, Strate / Wallen ende Cingels deser Stat de Kloot te schieten / Kolven / Elte-
,, ren / en de met slingers te werpen ; So heeft de Vroetschap deser Stat nodig ge-
acht

„ acht noch maal by desen alle 't selve wel ernstelijk te verbieden / als ook met
„ koten ende met gelt / 't sy in 't groot ofte kleyn / op de voorsz. ende andere
„ publique plaatsen te spelen / ofte sich by sodanige Speelders te vervoegen:
„ Mitsgaders / aan de huysen te kloppen / ofte de schel te trekken / alles op
„ de verbeurte van hun hoet / ende drie guldens daar-en-boven / t'appliceren
„ d'een helfte ten profijte van den Officier die d'executie doen sal / ende d'an-
„ der helft ten behoeve van de geene die de beboetinge gedaan sal hebben: En-
„ de op dat 't geene voorsz. te beter geobserveert ende geexecuteert moge wor-
„ den: So worden by desen neffens d'Heer Officier ende sijn Substituyt / ook
„ geauthoriseert de respective Letter-dienaars ende Boden van dese Stadt /
„ ende van de Buyrten / mitsgaders / de Doodgravers ende andere Die-
„ naars ende Op-sichters der respective Kerken / de respective Op-sichters op
„ de Duylnis / met de Dienaars van de Justitie / om de Contraventeurs te
„ beboeten / ende sal de transgressie der Kinderen aan der selver Ouders ofte
„ Voochden worden verhaalt: Blijvende de Articulen in de Ordonnantie op
„ 't vieren van den Sondag / tegens dese ende diergelijke insolentien gesta-
„ tueert / in vollen vigeur ende weerde; Ende sullen de beboeters op haren eedt
„ geloof hebben / ende de Contraventeurs daar op provisionelijk gecondem-
„ neert worden / tot discretie van den Ed: Gerechte.

VII. „ Ten Vierden, tot Haarlem wierdt in 't jaar 1653 den 8 September dit
„ verbodt gedaan tegen de ontheyliging van den Zondag. En omme te voor-
„ komen der gemeene en Ambachtsluyden klachte / die voor desen gewoon
„ sijn geweest des Sondags 's morgens, ofte Saterdags 's avonts hunne ver-
„ diende arbeyts-loon te ontfangen / ende daar mede des Sondags de markt
„ te besoeken ende hunne provisie te koopen / het welk door desen nu sal komen
„ te cesseren: So hebben de Heeren van den Gerechte voornoemt goet gevon-
„ den / verstaan ende geordonneert / dat allen ende eenen jegelijken Koop-
„ luyden / Reederen / Meesters van Ambachten ende anderen / die eenige
„ Persoonen te werke sijn houdende / voortaan de betalinge van hunne Dag-
„ huyren ende verdient Arbeyts loon / gehouden sullen wesen te doen op Vry-
„ dag 's avonts / ofte Saterdags 's morgens / op dat deselve alsoo voorsien
„ mogen wesen / omme hunne behoeften ende provisie des Saterdags te koo-
„ pen / ende den Sondag na de meeninge van dese jegenwoordige Keure ende
„ Ordonnantie stichtelijken te vieren ende onderhouden. Ten 4. Item / sal
„ mede van nu voortaan niemant hem vervorderen op den Sondag / ofte op
„ eenige der voorsz. Feest ende Bede-dagen te doen eenige Hant-werken ofte
„ Ambachten / hoedanig die ook souden mogen sijn / nochte ook geene klee-
„ deren te wasschen ende op de bleek te brengen / nochte bleecken / op de boete
„ van sesse Heeren ponden t'elken reyse te verbeuren: gelijk mede de Sleepers /
„ Bierdragers / Kruyers / Dragers / Straat-werkers / ofte wie dat het
„ ook soude mogen sijn / op de voorsz. Vier-dagen niet en sullen vermogen
„ te slepen / kruyen / dragen ofte eenige andere werken van geenderhande
„ goederen ende waren te doen / ten ware voor de door-reysende luyden: op
„ de boete van drie ponden Heeren-gelt t'elken reyse te verbeuren. Ten 5. Sul-
„ len mede van nu voortaan geenige Schippers / Veer-luyden ofte andere
„ Schuyt-voerders / uyt hen Schepen ofte Schuyten op de voorschreven
„ Vier-dagen mogen lossen ofte laden / doen lossen ofte doen laden / eenige
„ goederen / koopmanschappen ende waren / ten ware karssen / krieken /
„ druyven / pruymen / ende diergelijke bederffelijk ende ook andere waren /

die

,die men naar gelegentheyt van saaken ende ook van de waren / met kennisse ,van den Officier ofte Burgemeesteren/ voor ofte naar de respective Predikatien/ sal toelaten te lossen ofte laden: Op de boeten van ses Heeren ponden) ,t'elken reysen te verbeuren / die bevonden sal worden contrarie gedaan te ,hebben. Ten 5. Ende sullen mede op geene Sondagen ofte eenige der voorsz. ,Feest ende Bede-dagen eenige Comedien/Tragedien ofte andere Kamer-speelen mogen werden gespeelt/nochte eenige Vendels ofte blasoenen uyt-gehangen / nochte gene Scherm-schoolen gehouden: op de boete van thien ponden ,Heeren gelts;Ende noch een gelijke pont te verbeuren/ voor ieder een die daar ,inne bevonden sullen werden; Nochte ook eenige Quaksalvers op de selve ,dagen mogen voorstaan: op de verbeurte van drie ponden Heeren gelts.

„Hier zullen wy byvoegen / dat Prins Willem de twede in den jaar 1650 ,dit Placcaat uytgaf voor 't Graafschap Buuren, Leerdam, &c. Alzo wy ,bericht worden / dat in onze steden en Graafschappen van Buyren ende ,Leerdam / Stadt ende Baronnye van Ysselsteyn / mitsgaders in onse ,Stadt ende Landt van Breda / Stadt Grave ende Lande van Cuyck / ,den name Godts so schandelijk met Lasteren / Vloeken ende sweeren / ,wert ontheyligt ende misbruykt / dat alle eerlijke ende Godtvruchtige Luyden een af-keer daar van hebben / dat den Sondag ofte Rust-dag des Heeren hoe langer hoe meer wert geprofaneert / ende ontheyligt / niet alleen „door d'exercitie van allerley Neeringen ende Hant-werken / met opene „Winkels ende publijk voorstellen ende verkoopen van allerley Waren ende „Koopmanschappen / ende vervoeren van de selve door sleyen ende arbeyden/ „beyde van Vee ende van Menschen / Nemaar ook met het plegen van sondige ende-schandelijke werken / als namentlijk het frequenteren van Kaets „ende Klos banen / Herbergen / ende andere lichtveerdige Huysen / waar „uyt sijn spruytende vele wulpsheden / dertelheden / ende ongebondenheden „des levens / die veroorsaaken excessen ende overdadigheden van dronkenschap / kijvagien / vechteryen / dootslagen / ende andere ongelukken / „waar inne Wy hoognoodig vinden tijdelijk te voorsien. SOO IS 'T, dat „Wy by desen wel expresselijk verbieden ende interdiceeren allen onsen Onderdanen / Ingesetenen ende Inwoonderen onser voorsz. Steden ende Landen / den heyligen Name Godts geensins met lasteren / vloeken ende sweeren te ontheyligen ende misbruyken / ook mede den Sondag ofte Rust-dag „des Heeren in geenderley wijse als-vooren te profaneren ofte ontheyligen / „maar dat een ieder sich in de vreese des Heeren al-omme Christelijk sal hebben te dragen.

HET DARTIENDE KAPITTEL.

De Darde Twist over den Sabbath in Nederlandt, door twe Professoren van Leyden, *Heydanus* en *Cocceyus*. Hoe men toen in de Synoden, gelijk wel eer in de jaaren 1621. en 1626. over superstitie ontrent den Sabbath scheen bekommert te zijn, goedvindende eenige suspecte Studenten en

Proponenten eenige vraagen voor te stellen of zy ruym genoch waren ontrent de onderhouding des Sabbaths: *Gisb. Voetû* oordeel ontrent die Vraagen. De Wederzijdtsche schriften, twistende voor of tegen den Sabbath, van *Heydanus* en *Cocceius*, en aan d'andere zijde van *Hoornbeek* en *Essenius*. De Disputatie van *Heydanus*, hoedanig, uyt wien ten deele uytgeschreven. *Primeroses* boek vertaalt door twe Leydtsche Predikanten; door *Hoornbeek* ontzenuwt, en wederlegt; Het schrijven van *Paschasius* tegen *Heydanus* en *Cocceius*; 't boek van de Philosooph *Schook* ontrent de Sabbath, een ander van een Rechtsgeleerde *Henr. Ernstius*, noch een van *Franc. Ridderus*. De Synodale besluyten in Hollandt van 't jaar 1658 1659 hoe voor den Sabbath, en tegen desselfs ontheyliging. Der Staaten van Hollandt Resolutie en aanschrijven tegen de Sabbathschending en verbreeking van 't vierde gebodt. Het placcaat van de Magistraat van *Rotterdam* ten zelven eynde. Hoe zich toen eenige Leeraars verstout hebben te prediken en te Catechiseeren tegen den Sabbath, tot *Enkhuysen*, *Rotterdam*, en in 't dorp *Pynaker*.

I. DE Darde Sabbath-strijdt / (doch vry heviger en schadelijcker dan beyde de voorige) begon in 't jaar 1656; en waren toen de byzondere partyen van den Sabbath / en van haar Beschermers / twee Professoren van Leyden / Abr. Heydanus en Joh. Coccejus. Hier moetmen weeten / dat de eerste gelegentheydt tot dezen strijdt schijnt geweest te hebben / dat te dier tijdt de Academie en Kerk van Utrecht zonderling bloeyde / en de onderhouding des Sabbaths al daar door de getrouwe Leeraars sterk wierdt aangedrongen / en preciser en Conscientieuser dan in andere plaatsen van ons landt betracht; En de Studenten der Theologie / die gezonde Sabbath-leer ingedronken hebbende / hebben / in den Dienst bevestigt zijnde / de zelve leere hier en daar aangedrongen en voort-gezet / zijnde ook veel bezig in Catechsatien en herhaal van Predikatien op des Heeren Dag. Doch die tot Leyden gestudeert hadden / waren meest zo niet geinformeert / en haar practijck quam 'er niet mede over een. Dies hebben eenige Leeraars begonnen te woelen tegen de Studenten / die op de Utrechtsche Academie gestudeert hadden / en van die maximen waren / en zy zochten de zulke verdacht te maaken / en te bekladden / ja te hinderen / datse in Hollandt niet mochten beroepen worden / alzo men voorgaf / datse ontrent den Sabbath superstitieuse gevoelens en praktijk hadden / en men meynde eenige exempelen daar van te kunnen voortbrengen; Die zelve wech had men ook ingegaan / terwijl de Sabbath-twist in Zeelandt duurde / gelijk wy terstondt zullen hooren uyt de Synodale Acten.

In het Synode tot Dordrecht gehouden in 't jaar 1656 wierdt beslooten. II.
Wat aangaat 't gevoelen van de onderhouding van den Sabbath &c. Datmen a Artic. 65.
an gelijken blijven zal by 't geen in 't Synode Nationaal goedt gevonden is,
n in 't particuliere Synode tot *Rotterdam*, 1621 Art. 48. en van *Iselstein* 1626.
Art. 32 en dat de Consistorien, Classen en Gedeputeerden zullen moeten letten, dat het gevoelen van de voornoemde Synoden opgevolgt worde.

En in 't Synode tot Leyden in 't jaar 1658 wierdt dit in de Acten gestelt. III.
By gelegentheydt van dezen Artikel hebben de Haagsche Broeders haar antwoordt uytgegeven op het twede liedt van het *Gravamen*, van de Superstitien ontrent den Sabbath, inzonderheydt verzoekende, dat de Post Acta van 't Nationale Synode van Dordrecht van den Sabbath, de woorden van de Catechismus, en ettelijke Resolutien van andere Synoden by een verzamelt, en zo vernieuwt en bevestigt mochten worden, ten eynde dat iets zekers van den Sabbath en dessels onderhouding van de Kerken vast gehouden worde, en waar aan zy ook gehouden mochten worden, ter tijdt toe dat de zin van 't gebodt van de onderhouding des Sabbaths in een Nationaal Synode bepaalt worde; nochtans met die conditie, datmen nergens schijne schuldig te zijn aan de Profanatien des Sabbaths; By dese gelegentheydt zijn eenige Resolutien van Synoden geleezen, naamlijk van *Rotterdam* 1621. Art. 48. van Iselsteyn 1626. Art 32 en van Dordrecht 1627. Art. 46. En heeft de Synode goedtgevonden, dat de zes Regelen van 't Nationale Synode van Dordrecht, de woorden van de Catechismus, en de voornoemde Resolutien zouden herhaalt, vernieuwt, en bevestigt worden, van woordt tot woordt uytgetrokken, en in de Acten gestelt. Het zal dan nodig zijn / dat wy alhier stellen de Acten van die twe Synoden van Rotterdam en Iselsteyn. b Artic. 59 van den Sabbath.

Aldus besloot men in 't Synode tot Rotterdam 1621. c Aangaande het IV.
veertiende *Gravamen* van den Sabbath, 't Synode heeft nuttig geoordeelt, dat c Artic. 48.
de Classen, waar in dezen aangaande eenige zwarigheydt was, of in 't toekomende zoude gemaakt worden, ondertussen zouden volgen den raadt van 't Nationale Synode van Dordrecht, tot dat deze questie volkomener in een Nationaal Synode in opmerking genoomen worde; welken Raadt in deze zes regelen bestaat. Nochtans zo, dat indien jemant onder het voorwenden van deze Regelen een al te precisen onderhouding wil dringen, dewelke na de Joodsche superstitie smaakt, waar van exempelen in deze vergadering voortgebracht zijn, dewelke het Synode oordeelt, in deze regelen niet bevat te zijn, maar met de zelve te strijden, dat zodanige moeten gewaarschouwt worden, niet alleen datse andere niet tot zulken secte brengen, maar datse ook zelfs daar van afstaan; en dat tot voorkoming van verder moejelijkheydt en ontrusting in de Kerken, de Classen en ook de gedeputeerden van 't Synode in 't *examen* van de Studenten en proponenten onder andere op dit point zullen letten. d ziet die boven pag. 252.

In het Synode tot Iselsteyn besloot men aldus in 't jaar 1626. Aangaande V.
het 2. 3. en 4. *Gravamen*, van de verscheyde gevoelens over de onderhouding e Artic. 32.
des Sabbaths, heeft het Classis 't welk deze *Gravamina* ingegeven heeft, voor al de redenen opengelegt, waar door zy bewogen is geweest om die in te geven, en te dien eynde heeftze ook eenige Artikelen aan-geweezen, getrokken uyt eenige schriften en Predikatien in deze quartieren onlangs gezayt, dewelke schijnen te buyten te gaan of ook tegen te loopen de Regelen, in 't Nationale Synode gestelt, en in het 48. Artikel van 't laatste Synode tot *Rotterdam* inge-

ingelast. Ook het genoemde Classis verklaart, datse in dese *Gravamina* te stellen niet gezien heeft op eenige van dit landt, die zy zoude hebben willen tekenen, maar alleen op de gemeene ruste van de Neerlantsche Kerken, en in 't byzonder van de Kerk van *Rotterdam*, wegens redenen, die opentlijk zijn voortgebracht. De zaak in de vreeze des Heeren overwogen zijnde, heeft het Synode geoordeelt, dat het Classis, 't welk de voorzeyde *Gravamina* heeft ingegeven, bequaame redenen heeft gehadt, en zy heeft de zelve bedankt. Voorts is geoordeelt dat de principaale zaak van de onderhouding des Sabbaths behoort tot het oordeel van een Nationaal Synode, en derhalven daar gerenvoyeert moet worden, volgens den 48. Artikel van 't Synode tot *Rotterdam*. Onderentussen dewijl'er eenige particuliere opinien vast het landt in kruypen, en gestroyt worden, tot ontrusting van de Conscientien der vroome lieden, en verstrikking van de zelve, by exempel, dat het niet geoorloft en is, in vochtige en regenachtige dagen het koorn in te neemen, maar datmen 't zelve liever op 't veldt moet laaten verrotten, ende vergaan. Item, dat de onderhouding des Sabbaths niet toe en laat eenige verlichting en eerlijke vermaaking, strekkende tot verquikking van den geest, en lichaam der menschen, ook niet strijdende tegen eenig gebodt Godts, en op andere tijden wel geoorloft, als mede datmen op den Sabbath, geduurende, gelijk zommige zeggen, 24 uuren, niet een woordt mach spreeken, dat strekken zoude tot vordering van ons dagelijks werk of beroeping ja ook niet een gedagte daar mede mach bezig zijn, en veel andere diergelijken, zo heeft het goedtgedacht, dat de Kerken naerstig letten, dat niet iemant buyten of tegen de Regelen van 't Nationale Synode iets publijk of privatelijk leere of dringe. en indien jemant bevonden wordt dat te doen, dat hy na gelegentheydt gecensureert worde. En de Kerken zullen toezien, dat de gene, die waarschijnlijk hier van suspect mochten zijn, niet lichtelijk gevordert worden tot Kerken, die blijkelijk dezen scrupel onderhavig zijn; Eyndelijk dat nochtans niemant lichtelijk hier over in suspicie gebracht of beschuldigt worde, maar dat de Leeraars der Kerke in broederlijke en oprechte liefde vreedzaam met malkander wandelen &c.

VI.
f Indagatio Sabbathe pag 266 &c
g Eerste consideratien over de heyliging van den dag des Heeren pag 344 145.

Deze Synodale Acten heb ik hier willen stellen / dewijl de partijen van den Sabbath / f Coccejus en g Heydanus daar mede geproncht hebben / en ook door middel van dezelve de Uytrechtsche Proponenten en Studenten moeyte is aangedaan; want zo wanneer eenige maar quamen / om als gerecommandeerde in eenige Classis van Zuyd-Hollandt aangenoomen te worden / wierden zy eerst nauw onderzocht / hoe verre zy de vryheydt stelden ontrent te mogen eenig werk doen op des Heeren dag / of als dan vermaaklijkheden gebruyken; En zo kan ik uyt eygener bevindinge getuygen / dat my in den jaare 1657. nevens vier of vijf andere proponenten (verzoekende onder 't Classis van Leyden, als Commendati aangenoomen te worden) eer wy wierden toegelaaten / na een debat van een ander half uur / (gelijk D. Hoornbeek toen Predikant en Professor tot Leyden ons zeyde en voorzeyde) ettelijke vraagen wierden voorgestelt / aangaande eenige werken of vermaaklijkheden / of wy oordeelden / en gevoelden / dat de zelve op dien dag geoorloft waren / en als wy / dezelve wel geconsidereert hebbende / ja antwoordeden / wierden wy wel toegelaaten; maar men zeyde achter onzen rugge / dat wy niet oprecht na onze gronden geantwoort hadden; zo dat ik toen eerst merkte / dat het nodig had geweest / onze bepaalingen by onze verklaaring gevoegt te hebben; die vraagen waren zeer slecht / en byna belacchelijk. Zoo

ver-

verhaalt ook ergens Voetius, (ziende zo ik oordeele op 't geen gevolgt was op dat besluyt tot Iselsteyn in 't jaar 1626) In een ring van treflijke en geleerde mannen (gelijk van geloof waerdige verhaalt wordt) heeftmen een Proponent aldus op de pees gezet, te weeten om de verborgene Sabbaths dwaling uyt te persen, vragende, of het geoorlost was, na een huys, dat in brandt staat, toe te loopen, om de brandt te lesschen? 2. Of men wel mach uyt een Kerk die begint te vallen, en neer te storten, uyt loopen. h Lachrymæ Crocodili absterfæ pag. 70.

VII.

Doch Voetius, onze waerde Meester / hadt ons al over lang een antwoordt op zulke vraagen leeren formeeren / wanneer hy in den jaare 1638 in zijn Dispuyt van den Sabbath aldus schreef. De vraag is, Of en hoe men „antwoorden moet op de Vraagen / en gevallen / van eenige werken / die „wegens de kleynheydt der zaak / en de wijze van doen zeer gering / zeer nietig / en zeer slaafachtig zijn / by exempel / of men (op die dag) wel mach „de secreeten / of gooten schoon-maaken / de vloer veegen / vijgen / rosijnen / tobak / brandewijn / mostaart / azijn / appelen / nestelingen / „spelden / aijkrupken / haring / een stuk kaas / vis / darmen / ect. koopen; doet'er nu by / of men met zijn vrienden mach uyt wandelen gaan; „met kalessen / of schuytjens hier en daar na toereyzen / met de zelve na „vermaaklijke hoven spaceeren / en daar zich vermaaken met plaisieren / „spel / en exercitien / in zich zelven niet ongeoorloft zijnde? *Ik antwoorde*, „Eerst. Op allerley vraagen moetmen noch altijdt / noch zo opstaande voet „antwoorden / inzonderheydt indien wy met recht kunnen presumeeren / dat „zodanige vraagers zijn spotters 2 Pet. 3. v. 3. of uyt het getal der gener / „die onze Zaligmaaker by honden en zwijnen vergelijkt Math. 7. of uyt het „getal der dwaazen / van welke staat / Spreuk 26. v. 4, en antwoordt een zot „niet na zijn dwaasheydt; Of uyt het getal der gener / die altijdt leeren, en „noyt tot kennis der waarheydt komen, 2 *Tim* 3. *v*. 7. Want overmits de „daaden oneyndig zijn / en derhalven alle menschen zo vaerdig en zo gauw „niet zijn / om zo net en voorzichtig allerley gevallen na de byzondere omstandigheden staande voets te bepaalen / zo datse de captieuse cavillatien / en „spottingen der Sophistische spotters outgaan kunnen / zo is beter / zich „van antwoorden stil te houden. Den Apostel leert / dwaaze vraagen te vermijden, die twisting baaren. 2. Tim. 2 v. 23. Tit. 3. v. 9. Ten anderen. Nogtans moetmen somtijdts antwoorden / als zodanige of diergelijke vraagen „van onwetende of zwakke / of ook van mannen / die men geen antwoordt „moet weygeren / voorgestelt worden; By exempel N. B, in dien deze vraagen worden voorgestelt / welke ik gehoort hebt / dat eens aan Proponenten en „beroepene Predikanten zijn voorgestelt / of indien een huys aan brandt geraak „men daar uyt mocht vluchten? of men mocht wandelen? of men met jemant 't zijnen huyze mach gaan broodt eeten? Of een Predikant / die de „praktijk der Medicijne onder de zijne oeffent uyt noodt of liefde / het water / „op dien dag tot hem gebracht / wel mach bezien? Welke onbequame en „zotte vraagen stiltzwijgens eenige scheenen te beschuldigen / of verdacht te „maaken (als of zy alle die dingen absolutelijk ongeoorloft stelden. Indien „dan een geval voorkomt / waarin men den vraager niet met een lach / of „verwerping / of met een vraag tegen die vraag gestelt / maar met een ernstig en direct antwoordt moet te gemoet komen / zo zult gy kortelijk onderscheydt maaken / indien'er geen noodzaaklijkheydt en zy (de welke in trappen verscheyden is) dat alle die boven genoemde dingen of ettelijke in

i Dispp. Selecti part 3. pag 1269. 1270.

't hy-

,, 't byzonder niet moeten van alle en een jegelijk gedaan worden / veel min
,, datmen die tot op 's Heeren dag zoude uytstellen / dewijl zy voor of na di
,, dag bequaamlijk ja gemaklijker gedaan kunnen worden. Maar indien'e
,, eenige noodzaaklijkheydt zy / en dat zonder een voorgaande moedtwillig
,, verzuym / zo is nu dit geval zodanig / dat daar in geen schending des Sab
,, baths valt / ja ook gestelt zijnde het bestraffelijk verzuym of vergeeting i
,, dezen / zo zouden nochtans eenige van die dingen gedaan moeten worden
,, indien de gelegentheydt of noodzaaklijkheydt dat vereyste / by exempel / in
,, dien jemant vergeeten hadt broodt te koopen / of de slechtste toespijs va
,, kaas / haaring / een stuk vleesch / ect. of daags te vooren door gebrek va
,, geldt niet had kunnen koopen... Indien het zieken / kraamvrouwen
,, Zwangere Vrouwe &c. waren / voor welke die dingen gekocht worden
,, zo wordt dit werk dan gebracht tot de werken van barmhertigheyt en nood
,, zaaklijkheyt. De zaak legt anders / indien die dingen geschieden uyt wel
,, lust / en enkel vermaak. Van mostaart / zout / brandewijn / azijn / nestelin
,, gen / spelden / etc. zoude zodanigen geval kunnen voorkomen / dat he
,, niet ongeoorloft zoude zijn / die dingen te koopen / maar niemant moe
,, met opzet het koopen van die dingen tot op dien dag uytstellen / of zonde
,, onderscheyt op ieder dag / 't zy des Heeren Dag / 't zy een andere dag
,, oeffenen het koopen of verkoopen van die dingen / na 't voorvalt / of z
,, als elk in de zin komt. Die aan deze quaade gewoonte gewennen / of dezel
,, ve voorspreeken / toonen / datse niet en kennen de kracht van dat woordt,
,, gedenkt des Sabbath-dag.

VIII. De Professor Joh. Hoornbeek, ziende of vreezende / dat men het Disput
,, van den Sabbath genegen was te hervatten / heeft goedt gevonden / i
't jaar 1656 den 15 July een Conciliatie en vereeniging te maaken / van d
Disputen der Theologanten over de Sabbath questien / schrijvende to
dien eynde tot Leyden [k] een publijke disputatie van den oorsprong van den Sab-
bath en 's Heeren dag (dewelke ik in dat zelve jaar nevens Amesii gevoele
verduytste en liet drukken) waarin hy kortelijk de verscheyde gevoelens me
haar principaale redenen ontrent de verschillen over den Sabbath voorstelde,
en zo veel als bequaamlijk geschieden konde / op een zeer gematigde wijze ver
eenigde / op dat het substantieele van het gebodt / nevens de praktijke des
Sabbaths blijven mocht / en de gemoederen alzo te saamen gevoegt moch
ten blijven. Doch dit en had zulken gewenschten effect niet / gelijk ras bleek:
want:

[k] ziet de zelve inge voegt in Hoonbeeks Nader Beweering pag 110, en in zijn Latynsch Boekjen De observando præc. 4. pag. 10. &c

IX. In het jaar 1658. schreef de Professor Abraham Heydanus een Disputatie
over den Sabbath en Dag des Heeren, waarin hy byna alzo los als jemant
voor dezen in Engelandt de Leere des Sabbaths voorstelde / 't welk geen
kleyne beroerte in de kerk van Nederlandt maakte; hy had daarin ook deze
woorden gestelt / Quartum *Præceptum esse abrogatum*, Dat het vierde gebodt
is afgeschaft; 't welk Hoornbeek, in 't overleezen van 't Dispuyt (gelijk de
gewoonte en order daar mede brengt) eer het publijk gedrukt en gedisputeert
wierdt / veranderde / door alleen in de plaats te stellen / Sabbathum esse ab-
rogatum, dat den Sabbath (verstaat den Joodschen) afgeschaft is. Dit nam
Heydanus zeer qualijk / gelijk hy zulks daarna [m] te kennen gaf / als hy in een
publijk schrift dat verhaalde / byzonder om dat hy van Hoornbeek verdacht
wierdt gehouden / als of hy van meyning was / dat'er alleen negen, niet tien
geboden des Wets Moreel zijn; daar doch zulks uyt zijn woorden klaar ge-
noch was af te neemen.

[l] ziet Hoorbeeks Sondag Rustdag pag. 30 31.

[m] in zyn tweede Consideratien pag. 14 &c,

Als die Disputatie van Heydanus in de Academie betwistredent was / X.
vierdt dezelve terstondt in 't Neerlandts vertaalt / en gedrukt / zo dat het ge=
meyne volk ('t welk toch tot Sabbath-schending genegen / en gewent / rede=
en zocht / om de zelve met vryer Conscientie te pleegen / en de prang van
t gebodt af te werpen) dezelve in handen kreeg / en een groot gejuych daar
ver maakte / als ziende daar / hoe een Hoog-Leermeester die zaak des Sab=
baths zo bevattede / datse dachten / nu met gerustheydt haar lossigheden en
leeschlijke vermaaklijkheden op dien dag te kunnen opvolgen; De ergernis
door dit Dispuyt gegeven en genoomen / was uytneemende groot / byzon=
der ook tot Amsterdam / daar de kooplieden / en haar kinderen geern des
Zusidags speelen vaaren / en recreatien zoeken. Achter dat dispuyt stondt dit
Corollarium, dat is / toegift. De onderhouding vān den Dag des Heeren den
Christenen te gebieden uyt kracht van de plaatsen des Ouden Testaments.
daar mede de Jooden tot de onderhouding van haar Sabbath aangemaant wor-
den, als *Jerem.* 17 *v.* 21. 22. 27, als of die heden ten dage ten opzichte van de
dag des Heeren van de zelve aanzienlijkheydt en waarheydt zouden zijn, is de
Christelijke vryheydts ganschelijk tegenstrijdig, om dat op deze wijze dat jok,
den Vaderen ondraaglijk, de vrye Christenen opgelegt word, de eerste beginse-
len den volwassenen geboden worden, en de schaduwe met het lichaam ver-
mengt wordt.

Het is opmerkelijk / dat Heydanns een groot deel van deze Disputatie (byna XI.
het vijfde deel) hadt uytgeschreven / ook meest met de formeele woorden / uyt
een Dispuyt van een Fransch Professor van Saumur, Ludovicus Capellus,
welken hy nochtans niet eens noemt; en dat deel is het vinnigste en scherpste /
't welk Heydanus heeft / en 't welk van de losse bende met het grootste genoe=
gen is opgenoomen; Dit zal ik hier aan 't oog toonen; voor af dit den leezer
bekent maakende / dat deze Capellus een ongemeene bitterheydt had opge=
noomen tegen die Engelsche Theologanten / de welke in die doorluchtige
vergadering tot Westmunster in den jaar 1643 / en 1644. de Formulierdienst /
en Feestdagen hadden verworpen / en voor de heyliging van des Heeren dag
zonderling geyvert / en de gezonde leer en praktijk daar ontrent hadden op
het heerlijkste voorgestelt / en ingevoegt in haar groote en kleyne Catechis=
mus / Confessie en Kerken ordening / welke wy [n] boven hebben uytgetrok=
ken. Dezen schreef tegen haar een Dispuyt [o] voor de Formilierdienst; doch
aangaande de Feestdagen dorst hy haar niet aantasten / ja scheen met haar in
dezen veel te accordeeren / gelijk ik [p] elders getoont heb / aanwijzende / hoe hy
zich contrarieert in zijn Disputeeren. Maar tegen haar leere van de hey=
ging van 's Heeren Dag schreef hy zo vinnig en lasterlijk / dat men'er over
verschrikt en verbaast moet staan. Hy noemtze alle Independenten, waarin
hy gansch verdoolt is / want gelijk wy [q] boven toonden / de presbyteriaanen
en Independenten zijn in dezen geheel eens; in het Theoretische deel van de
leere des Sabbaths is hy zodanig / dat wy hem billijk onder de voorvechters
van de Sabbath mochten tellen / gelijk [r] boven zijn woorden in 't breede uyt=
getekent / te kennen geven. Maar in het practicale deel is hy zo van zijn
affecten vervoert / dat hy geen maat weet te stellen aan zijn bittere uytdruk=
kingen tegen de voorstanders van de heyliging des Sabbaths; eenige van
zijn woorden / die Heydanus geadopteert / en in zijn dispuyt ingeschikt heeft /
zullen wy hier uyt-tekenen; De leezer gelieve nu te vergelijken 't geen Heyda-
nus heeft in zijn Disputatie van de 23 Thesis, tot de 28.

[n] pag 235
[o] Syntagma part 3 disp. 3. de liturgia & disp. de Diebus Festoi.
[p] Reformatie ontrent Feest dagen pag 134 &c; 293 ontrent de Formilieren.
[q] pag. 237. pag 225 &c.
[r] pag. 46. &c 6.

XII. „ Aldus schreef [s] Capellus, en uyt hem Heydanus. Zy (naamlijk de En
„ gelsche Theologanten) verheffen de heyliging des Sabbaths wonderlijk
„ als de heyligste en God aangenaamste zaak / als of de gansche Godvruch
„ tigheydt en Godsdienst in dezelve gelegen was. -. Die heyliging stellen zy i
„ twe dingen / eerst in oeffeningen van Godzaligheydt en Godsdienst / zo pu
„ blijke als privaate / ten anderen in de onthouding en ruste van alle slaaf
„ werk ; in die oeffeningen van Godtzaligheydt / zo openbaare als byzonde
„ re/willen/zy dat de mensch der ganschen dag des Heeren/vierentwintig uure
„ lang / in welke zy bestaat / onophoudelijk / zo veel 't zelve geschieden kan
„ zal bezig zijn / zo der eenige bedenkinge / overlegging / beraatslaginge
„ redeneering of onderlinge saamenspraak / aangaande de dingen / die tot di
„ leven behooren (zo het geschieden kan) Daarenboven beveelen zy de men
„ schen / die geheele dag van alle werk te onthouden / en daarom ook zonder
„ ling van alle zo der ziele als des lichaams vermaakingen / en uytspanning
„ in speelzaaken / hoewel andersins geoorloft en eerlijk / zich te onthouden
„ door welke de mensch zelfs 't minste konde afgetrokken en afgeroepen wor
„ den van zo Godtvruchtige oeffeningen / in welke hy dien geheelen 's Heere
„ dag moet bezig zijn. Dese onthouding willen zy niet alleen dat een hulp
„ middel is / om in deze oeffeningen van Godtzaligheydt zoo veel te vryer t
„ mogen bezigh zijn ; maar zy stampenze ook in en dringenze / als niet he
„ minste deel van den Godlijken dienst ; om dat Godt daar door onze gehoor
„ zaamheydt aan hem beproeft. Slaafsche werken / die zy willen dat op di
„ dag verboden zijn / zijn alle die / waar uyt gemak / voordeel / winst / pro
„ fijt ofte eenige aartsche en tijdlijke nuttigheydt tot ons komen kan / en waa
„ door dat van ons gezocht wordt. Aan die strenge onthouding willen zy / da
„ verbonden zijn alle Christenen / kleyne en groote / van ieder geslacht sexe
„ staat en gelegentheydt / niet alleen Heeren en Vrouwen / maar ook dienst
„ knegten en dienstmaagden / en zy meynen / datse zo nauw verbonden zijn
„ dat indien de Heeren iets den dienstknegten gebieden / waar door / na haa
„ meyning / den Sabbath geschonden wordt / zy haaren heer mogen / en wel
„ moeten antwoorden / 't is beter Godt te gehoorzaamen / dan de menschen
„ en derhalven dat de dienstboden sich vrypelijk mogen onttrekken / van haa
„ Heer te gehoorzaamen.

[s] Sintagma, part 3 Disp, de Die Dominica thes 16, &c.

XIII. „ Verder spreekt Capellus, en Heydanus aldus. Dit gevoelen schijnt in
„ 't eerste aanzien eenige schijn te hebben / ja door het schoone momaanzicht
„ van Godzaligheyt vleyt het zo / dat het in 't eerste opslag van 't oog behaa-
„ gen moet de gene / die de Godzaligheydt ter herten gaat / maar onder die
„ schoone schijn van 't gevoelen der Sabbatarissen schuylt veelerley leelijkheyt
„ bedrog / loosheden en strikken van de Duyvel / waar door de gemoederen der
„ eenvoudige gevangen / en gepijnigt worden / en een doodelijk vergift / waar
„ waar door de zwakke Conscientien / en geloovige zielen verdorven worden.
„ De Godzalige moeten hier wel vermaant worden / datse zo veel in haar is
„ die heylige oeffeningen lang op dien dag waarneemen / en daarin ingespan-
„ nen zijn ; Maar hier moeten op geen meesterlijke wyze (Dictatorie) wet-
„ ten gestelt en voorgeschreven worden / hoe veel uuren preceselijk / of oogen-
„ blikken aan de zandtlooper getelt en tot die oeffening noodzaaklijk besteedt
„ moeten worden / maar dat moet gelaaten worden aan 't oordeel / goedt-
„ vinden / en vryheydt van elk geloovig Christen / als die alleen kan weeten /
„ quid valeant humeri, etc. hoe veel zijn schouderen hier vermeugen / en wat
zy

„zy weygeren te draagen. Ook en hebben alle in dezen deele niet de zelve
„krachten / dat men hier aan alle een evengelijke maate van tijdt behoore
„voor te schrijven / als of alle te gelijk dezelve inspanning des gemoedts in de-
„ze oeffeningen konden draagen. Ten anderen als zy de onthouding van alle
„dienstbaar werk een deel maaken van den dienst Godts / dewelke daar door
„onze gehoorzaamheydt ontrent hem beproeven wil / maaken zy / zo veel als
„in haar is / een vleeschlijke / grove en als lichaamlijke heyligheydt / en
„voeren in de Christen Kerk weder in een phariseesche geveinstheyt en super-
„stitie. Want terwijl zy de heyliging des Sabbaths door wonderlijke lof ten
„hemel toeverheffen / terwijl zy desselfs schending en ontheyliging zo groote-
„lijks verzwaaren / terwijl zy die nauwe ruste van alle werk niet maaken het
„kleynste deel van de heyliging des Sabbaths / en zy de zelve instampen als
„een gehoorzaamheydt die men Godt schuldig is / en als een werk dat mo-
„reelijk goedt is / worden de menschen tot dat gevoelen gebracht / dat de ruste
„een zaak is / die Godt zeer aangenaam en seer heylig is / en zo zullenze de
„betrachting van ware Godzaligheydt en heyligheydt verlaaten / en zich ge-
„heel begeven tot die bange en scrupuleuse onthouding van alle werk / en zy
„zullen meenen / datse zich fray als een vroom Christen gequeeten hebben /
„indienze vlijtig die rust onderhouden hebben. . En als zy die strenge rust zo
„dringen / dan leggen zy alzo op de schouderen der Christenen wederom dat
„onverdraaglijke jok en last / twelk tegen de Christelijke vryheydt en Christi
„zachtigheydt strijdig is / dewelke gesegt heeft / dat zijn jok zacht / en zijn
„last licht is: Want door die stricte rust wordt den menschen verboden het ge-
„bruyk van oneyndig veel dingen / welker berooving dit leven zeer hard / en
„byna geen leven maakt; indien heden die onthouding van alle werk zoude
„gelden / so zoudeze nu veel harder zijn dan eertijdt / dewijler nu een andere
„levens wijse onder de menschen is / en een heel andere stant van de mensche-
„lijke dingen / etc.

„Verder. Door die nieuwe leer der Sabbatarissen worden 'er in de gemoe-
„deren der menschen oneyndige scrupulen en twijffelingen / en ontesbaare
„onoplosselijke knoopen en strikken van vraagen en on-uytreddelijke dool-
„hoven verwekt / waar door de zwakke Conscientien der menschen / jam-
„merlijk gequelt en gepijnigt moeten worden / 't welk blijken sal / zo wy in
„sien / waarin die Sabbatarissen onder malkander verschillen: want eenige
„oordeelen / datmen heele vierentwintig uuren van dien dag moet rusten /
„andere willen / dat het verbodt / van geen werk te doen / alleen geldet zo
„lang het dag is / naamlijk van den opgang der zonne tot desselfs onder-
„gang / en die eerste zijn wederom in twe secten verdeylt: want eenige wil-
„len en beginnen die vierentwintig uuren van den avondt tot den avondt /
„volgens die woorden der Wet / Levit 23. v. 32. andere beginnen die van den
„opgang der zonne van dien dag / tot den volgenden opgang / om dat Christus
„schijnt uyt den dooden opgestaan te zijn als de zon opging / of een weynig
„voor desselfs opgang: indien een Godzalig mensch na 't eerste gevoelen den
„Sabbath onderhoudt / misschien is het twede of darde gevoelen waarach-
„tiger; dan zal hy gewis een groot deel van den dag rusten / waar op men
„niet rusten moet / en op een ander deel van den dag zal hy niet rusten / waar
„op men rusten moet / en zo zal den Sabbath van hem geschonden en ont-
„heyligt worden. Wat zal hier elk privaat geloovige doen? zal hy zich als
„Rechter tussen beyde stellen? op dat hy bepaale / welk van die gevoelens

„ hem liever te volgen staat? Maar indien haar Leeraars zelfs niet overeen-
„ komen / en daar over-hevig twisten / hoe zal hy kunnen zekerlijk weeten
„ welk gevoelen het waarachtigste en beste is? zullenze zeggen / dat een goe-
„ de intentie des menschen genoegzaam is. Deselve Leeraars komen niet
„ over een / van welke werken men rusten moet; maar zy gaan in dry ver-
„ scheyde gevoelens; Eenige seggen / dat den Jooden eertijdts niet verbo-
„ den is geweest / 't welk heden den Christenen ook niet op des Heeren Dag
„ is verboden. Andere staan toe / dat dry dingen in de Wet verboden / vyer
„ aan te-steeken, spyze bereyden, en te kooken, te wandelen en te reyzen, nu
„ niet verboden zijn op des Heeren Dag / maar d'andere dingen meynen zy /
„ sijn ons even zo verboden als de Jooden; eyndelijk andere willen / dat die
„ dry verhaalde dingen ons even zo als wel eer den Jooden verboden zijn /
„ maar sy loochenen dat die den Jooden sijn verboden geweest / dan alleen
„ als sy in de woestijne waren.. In dese staat der zonde is de zwakheydt van
„ dit sterflijke en dierlijke leven zo groot / dat het byna oneyndige behulp-
„ middelen en dienstbaare werken van doen heeft / om sich te onderhouden en
„ te koesteren / dewelke indien men gedwongen is te missen / zo sal dit leven
„ geen leven zijn / ja nauwlijks sal het kunnen onderhouden worden; zo dat
„ het noch Godts goedertierentheydt en vriendelijkheydt noch sijn vryheydt
„ betaamt / dat hy soude willen / dat de mensch die lang soude missen; der-
„ halven worden die Sabbatarissen tegen haar dank gedwongen / 't verbodt
„ van werk te doen op des Heeren Dag / te modificeeren; laat ons wat nader-
„ komen / tot de gene / die zachter oordeelen / en meynen / dat veel meer
„ dingen uyt een gemodificeerde noodzaaklijkheydt geoorloft zijn op des Hee-
„ ren Dag; haar wilde ik wel vraagen / of dat gemak en goedt / waar-
„ om zy veele werken oordeelen geoorloft te zijn / sy een gemak en goedt / waar
„ door alleen 's menschen lichaam verquikt wordt / gelijk daar is eeten / drin-
„ ken / slaapen / etc. of ook 't geen waar door zijn gemoedt recht aangedaan
„ wordt / gelijk daar is / een bedroefde / vermoeyde / beangste / neerslach-
„ tige te verquikken / en te verblyden? Dan of zy ook alle die dingen in 't ge-
„ neraal geoorloft achten / waar door de dierlijke staat van dit tegenwoor-
„ dig leven beter en gemaklijker gemaakt wordt? Indien sy zeggen / dat het
„ eerste maar geoorloft is / de vraag is / waarom het meer geoorloft is / op
„ 's Heeren Dag 't lichaam dan 't gemoedt te verquikken? Indien zy het
„ twede seggen geoorloft te zijn / waarom loochenen zy / dat het op 's Heeren
„ Dag geoorloft is / zich besig te houden in eenige recreatie / en uytspanning
„ des gemoedts? Indien sy ook het darde toestaan geoorloft te sijn / so sal'er
„ niets sijn / dat niet geoorloft is / want alle onse dienstbaare werken dienen
„ daar toe / op dat het aan 't gemoedt / of het lichaam / of aan beyde wel sy / en
„ gemakkelijk; 't welk geschiedt / als onse tijdelijke staat door eenige geoor-
„ lofde en door sich middelmatige wyse beter gemaakt wordt; by exempel
„ 't kan gebeuren / dat iemant op 's Heeren Dag een schat vindt / die in een
„ akker bedolven was / den welken indien hy nalaate terstondt uyt te delven /
„ en na huys te brengen / so sal hy ze misschien verliesen / sy sal van een an-
„ der / die dezelve sal vinden / wech genoomen worden; maar indien hyze
„ uytdelve / en weechdraage / so sal hy hebben / waar van hy sich selven en sijn
„ huysgesin al den overigen tijdt van sijn leven gemaklijk braaf en ruym sal
„ onderhouden / en ook hebben / waar van hy daarna den armen rijkelijk sal
„ kunnen mede deelen. Zal het hem dan niet geoorloft sijn / op dat den Sab-
bath

,bath niet geschonden worde / den schat op te graven / en 't huys te bren-,gen / op dat hy niet geduurig gebrek hebbe? Duyzent zulke dingen kunnen n dit leven gebeuren. Dus verre *Capellus* en *Heydanus*; Uyt al het welke bey-t ier aart en lossigheydt ontrent den Sabbath te kennen is. Een geleert Schots-nan heeft dit alles / ja het gansche Dispuyt van Capellus breedt en ten vollen yederlegt / 't welk van de geleerde kan nagezien worden: Ik keere nu we-der tot de Historie.

t Joh. Broun Causa Dei Tom. 2 pag. 896 &c. 760. &c.

XV.

Als deze Disputatie van Heydanus over al in handen was / en veel quaadts dede / heeft Andreas Essenius, Professor tot Utrecht een v Dissertatie geschre-ven / van de geduurige Moraliteyt van de Wet der Tien geboden, en zo byzon-derlijk ook van de Sabbath, alzo hy juyst toen bezig was in 't schrijven van zijn Theologische Systema, en gekomen was in zijn publijke Disputatien tot het verhandelen van 't Wettische verbondt / Deze Dissertatie wierdt mede in het Neerlandts vertaalt / en quam als een Tegen-gift tegen 't geen Heyda-nus de jonkheydt had ingeplant; waar op niet alleen volgde een twede Dispuyt van *Heydanus*, van de zelve stoffe / tot bescherming van de eerste / maar ook een schrift van de Professor Joh. Coccejus, dewelke (hebbende te vooren sijn eygen gevoelen van den Sabbath al ingedrukt in zijn boek van 't Verbondt, en tegen de Walenburghsche Broeders (Papisten) en in zijn uytlegging over den Brief tot den Hebreen) nu breeder zich als een Sabbath-bestrijder uytdrukte x in een Latijnsch schrift / waarin hy de natuur van den Sabbath en Ruste van 't N. Test. onderzocht / en trachtede hier en daar Essenii Dissertatie te wederleggen; en wierdt ook dit schrift in 't zelve jaar 1658 in Neerlandts vertaalt.

v Dissertatio de perpetua Moralitate Decalogi.

x Indagatio Naturæ Sabbathi & quietis, Novi Test.

XVI.

Hier op volgde / datmen eenige schriften / die in Engelandt tegen den Sabbath waren geschreven (waar van y boven gesprooken is) of herdruk-ken liet / of overzetten; naamlijk men herdrukte de Latijnsche Oratie van Dr. Prideaux, en het Latijnsche Tractaat van Thomas Broad, van den Sab-bath. Ook hebben twe Leeraars van Leyden, te weeten Bern. Wijngarden, en Sam. Alethusius (welke laatste van gevoelen scheen verandert / als heb-bende een weynig te vooren in 't jaar 1656. een Engels Tractaat van Mr. Hendrik Scudder vertaalt / 't welk z een contrarie leere voor den Sabbath bevattede) het Tractaat van David Primerose, van den Sabbath en Dag des Heeren, in onze Neerlandtsche Taal overgebracht / maakende van ieder Kapittel een breedt summier / doch beloovende daarin breeder en veel ruymer / dan in den text van 't boek zelf staat. Zy geven in haar Voorreden deze navol-gende redenen en oogmerken van haar vertaaling / welke wy van den Leezer hier wilden opgemerkt hebben / om daar van te oordeelen. Vermits, zeg-gense / ten huydigen dage veel wordt gesprooken, geschreven en gedisputeert van de natuur en rechte zin des vierden gebodts etc. en dat de Classen en Sy-noden hier over worden gemoeyt, en alreede verscheyde jaaren hier in eenige maat en regel trachten te stellen, tot meyding zo van de Joodsche precijsheydt en superstitien, als van de Profaniteyt en ongebondenheydt, die eylacy van veele Christenen hier wordt gepleegt; zo ist dat wy, tot dienst van de Kerken, en tot voorkoming (zo het mogelijk is) van vordere verdeeltheden, dit schrift uyt het Engels in onze Nederlandtsche Taal hebben overgebracht... Niemant (willen wy verhoopen) zal dezen onzen arbeydt qualijk neemen, en ons van onvoorzichtigheydt of voorbaarigheydt in dezen beschuldigen; ten 27 datmen de Classen ende Synoden zelf wille beschuldigen, die niet na en

y pag. 183. 168.

z Schudders Christelyke wandel pag. 116 &c.

laaten

laaten, nu eenige jaaren aan een, op deze geschillen ordre te stellen; te mee
alzo het gevoelen van onzen Autheur het zelve oogmerk heeft, en op dezelv
gronden gaat, zo met de Nationale als Provinciale Synoden, en dien heyl
zaamen weg zorgvuldighlijk houdt, dien zy houden tussen superstitie en profa
niteyt, hebbende ook voor zich de meeste en voorneemste lichten ende Lee
raars der Gereformeerde Kerken; byzonderlijk heeft hy, zo het ons schijn
't gevoelen van den Hooggeleerden *D. Gomarus*. Ook zal met eenen uyt di
schrift kunnen gezien worden, wat te houden zy van die gewoonlijke hoog
tijden, Paasschen, Pinxteren, &c. zo men die gemeenlijk noemt, en tege
dewelkke het meer dan bekent is, dat veel zeer woelen en raazen, en dezelv
zeer haatelijk doorgaans uyt-maaken, als onbetaamlijk zijnde, dat dezelv
van de Christenen noch langer zouden werden onderhouden, den zonda
stellende op het hoog Altaar, en tot den hemel toe verheffende, ende di
alleen waerdig is, dat daar op des Heeren Avondtmaal werde gehouden, d
andere daarentegen tot den afgrondt der helle nederstootende, etc. laat d
leezer / die het voorige geleezen heeft / en in 't byzonder ook 't geen wy up
a boven pag 225 &c. [a] David Primeroses boek boven uytgetekent hebben / oordeelen / met wa
Conscentie dit geschreven zy.

XVII. Daarna gaf Hoornbeek zijn boek van des Heeren Dags heyliging in
't licht / in 't begin van 't jaar 1659. waarin hy voor de Sabbath by-bracht 't ge
voelen der oude / 't oordeel der oude Synoden / politijke ordinantien der Key
zers / etc. mengende daarin een wederlegging (doch zonder de naam te noe
men) van 't geen Coccejus en Heydanus daar over hadden geschreven; en by
zonderlijk ontzenuwende 't boek van Primerose, van Kapittel tot Kapittel
b van des Heeren dags heyliging pag. 290. zeggende [b] in het eynd van desselfs wederlegging; Alzo hebben wy in het kor
beantwoordt het boek van *David Primerose*, geschreven *van den Sabbath*
na dat het van verscheyde Engelsche hier en daar in haar schriften van den Sab
bath was wederleydt, beneven de voorgezeyde, ook van *George Abbot*
in zijn boek, *Vindiciæ Sabbathi* in 't jaar 1641, tegen Dr. *Broad*; van *Thoma*
Shepard in zijn *Theses Sabbathicæ*, 't jaar 1649 wy hebben 't ook nu wille
doen, om dat wy zagen, datmen het in onze Nederlantsche taal overzettede
zonder taal of gewach te maaken van zijn wederlegging. Hebben het daaro
van nieuws en doorgaans wederleydt, in dier voege, dat wy niet en weeten
iets van Kapittel tot Kapittel voorby gegaan te hebben van eenig gewicht
't welk door het gene, welk wy van stuk tot stuk op ieder hebben aangetekent
niet zoude kunnen opgelost en beantwoordt worden. En overmits de par
tijen ook geruchte maakten / van datmen 't boek van Heylin, genaamt
c pag. 211. &c. de Historie des Sabbath (waar van boven breedt gesprooken is) ook wild
overzetten / bezorgde Hoornbeek / dat het boek van Twissus tot wederleg
ging van Heylin en Prideaux / mede wierdt overgezet ja ook verzocht hy my
dat ik Mr. Shepherds, Theses Sabbathicæ, uyt het Engels zoude vertaalen
en van een ander (naamlijk D. Vlak, nu Predikant tot Zutphen) dat hy
d pag. 230. 't Latijnsche boek van Theophilus Philokuriakes, wiens rechte en eygen
naam was Dr. Thomas Jong (waar van [d] boven gesprooken is) genaamt
Dies Dominica, wilde in 't Neerlandts overbrengen. Doch dewijl Heylin
niet vertaalt wierdt / is geen van die alle in het licht gekomen.

XVIII. Tegen dat boek van Hoornbeek quamen de twe genoemde Professoren /
Coccejus en Heydanus te gelijk uyt / d'een in 't Latijn / d'ander in duyts.
Coccejus schreef [e] een Latijnsch Boekjen / waarin hy / Hoornbeek weder-
leggende /

eggende / tegelijk wilde toonen / hoe de partyen te verzoenen waren / en vat eendracht daar noch bleef tussen hem en Hoornbeek; Heydanus schreef e niet zonder scherpigheydt tegen Hoornbeek, *Consideratien* over *de* heyliging van len Sabbath, en dag des Heeren; tot welker wederlegging Hoornbeek een Nader-Beweering van 's Heeren dags heyliging uytgaf. Doch Heydanus niet ustende schreef tegen Hoornbeek een twede Deel van zijn Considerätien over le heyliging, etc. 't welk Hoornbeek weder beantwoordde met een nieuw Tractaat / genaamt / Sondag Rustdag. En daar na schreef hy ook f zijn intwoordt op 't Latijnsche Boek van Coccejus, 't welk tegen hem was; loch mede in 't Latijn / dit alles in 't zelve jaar 1659.

e Typus Concordiæ Amicorum circa honorena Dominicæ.

f De observando præcepto Desalogi quarto.

XX. Te dier zelver tijdt schreef een predikant van de Classis van Amersfoort, en geleert Dr. van de Theologie / Johannes Paschasius, een wel doorwrocht. Tractaat / met een scholastijke stijl in 't Latijn / en noemde 't zelve g 't Sociiaansche gevoelen van den Sabbath, doch onder een bedekte naam; waarin y Heydanus en Coecejus breedt wederleyde / toonende / dat haar gevoelen vas strijdig tegen de Godzaligheydt / en dat het was het eygen gevoelen der Sociniaanen / mengende daar ook in een wederlegging van 't Latijnsche Tractaat van Mr. Broad, 't welk men in Hollandt herdrukt had. Hier tegen chreef Coccejus een h boekjen in 't Latijn / doch zeer scherp / en zeer kort / naar weinige van zijn argumenten aanraakende / zo dat Paschasius niet lodig vondt te antwoorden. Doch Mr. Brown heeft daarna Paschasius beschermt. Eyndelijk heeft de Professor Essemus zijn voornoemde Dissertatie in t jaar 1660 in Maert weder uytgegeven doch zeer veel vermeerdert / waarin hy et schrift van Coccejus, genaamt het onderzoek van de Natuur des Sabbaths, olkomentlijk wederleyde / en verder ook op Heydani Apologetisch Disputt antwoordde. En daar by is dien strijdt tussen die vier Professoren toen gebleven.

g Sententia Sociniana de Sabbatho & quarto præceptol Authore Nathan: Iohnson.

h Indignatio justa.

XX. In deze Disputen van den Sabbath heeft zich ook gemengt Marthinus Schook, Professor in de Philosophie tot Groningen, dewelke niet alleen in t jaar 1657 i een heyloos Latijnsch boek uytgaf / waarin hy niet zonder lasteringen van vroome Mannen / voor veel profaniteyten en lossigheden / voor danseryen / Lombarden / etc. en in 't byzonder voor eenige genaamde vryheden op des Heeren dag pleytede / van op den zelven te werken / vleeschlijke en wereltsche plaisieren te zoeken / herbergen te openen / te koopen en te verkoopen / bepaalende zulks wel eenigsins / maar in der daadt de voet gevende aan de wereldt / om 's Heeren dag te schenden (Dr. Leonardus van Rijssen, nu Predikant tot Heusden heeft het zelve wederlegt / doch hy heeft het daarna in 't jaar 1663 beschermt / en vermeerdert uytgegeven) maar ook heeft hy in 't jaar 1660 een k Latijnsch Boekjen geschreven / waarin hy (zo hy zegt) de geduurende Moraliteyt van 't Vierde gebodt beschermde, Doch hoewel hy daarin gematigder te werk gaat / en verscheyde opmerkelijke en nuttige gedachten voortbrengt / zo laat hy niet na voor de losse kant meermaal uyt te komen. Maar op zijn schrijven is weynig of geen acht genoomen / dewijl hy zich by alle vroome stinkende had gemaakt / niet alleen door 't genoemde boek / en door een ander tot bescherming van de Canoniken tot Utrecht, maar byzonder door een ysselijk boek tegen l de Precijsheydt, zo als die van Gisbertus Voetius zoude geleert zijn / maakende die uyt voor een ondraaglijk monster / voor enkele geveynstheydt en Phariseyshheydt / alles met een zeer vinnige / bittere / en smadelijke stijl.

i Exercitationes Sacræ.

k Disquisitio circa Decalogum speciatim quartum præc.

l Schookius de præcisitate.

Waar-

XXI. Waardig is hier genoemt een Luthersch Rechts-geleerde / een Koninklij Professor in de Academie tot 't Zoor in Denemarken / Henricus Ernstius dewelke in 't jaar 1656 een [m] Latynsch en een Hoogduyts boek schreef / waa in hy zeer geleerdelijk en Godzaliglijk / en na zijn naam Ernstelijk toont / da de Sabbath van 't begin des wereldts is ingestelt / en derhalven moreel is en dat 's Heeren dag is van Godlijke of Apostolische Authoriteyt ; en dat d selve nauwkeurig moet onderhouden worden / daar toe bybrengende d Oudtvaders / en Theologanten van de Augsburgsche Confessie / waar uy blijkt / dat'er is een saamenstemming van de Evangelischen of Protestante in dit point.

m Sabbatismus, sive commentario de Studiis diebus Festis convenientibus en Sondags vragen

XXII. Terwijl deze Disputen onder de geleerde waren / hebben de Synode en Staaten en Magistraaten der Steden noch ernstig tegen de profanatie van des Heeren Dag geyvert / want in 't jaar 1658 wierdt niet alleen i 't voornoemde Zuyd Hollandtsche Synode tot Leyden, Art 59. gelast t gaan tussen de Profanatie des Sabbaths, en superstitie, zo datmen nergen schijne schuldig te zijn aan de profanatie des Sabbaths; maar ook in 't Noort Hollandtsche Synode tot Amsterdam wierdt gezegt / dat de ontheyliging va des Heeren Dag meer als oyt nu scheen te willen doorbreeken, en wierd weder gedrongen Art. 42 op de bevordering van een vigoureus placcaat tege het grouwelijk Sabbathschenden, en Art. 82. geklaagt over het schandelijl ontheyligen van den dag des Heeren door onverhindert koopen, en verkoo pen van vlas en zaat in openbaare veyling ten platten Lande.

XXIII. In 't jaar 1659 heeft het Zuyd-Hollandtsche Synode Art. 5. goedt geach (om zich daarna, nevens de voorschreven post Acten, mede te reguleeren deze volgende woorden, uyt de Acten Synodi Nationalis, *Seß 14. En o dat het volk op de Sondagen des Namiddags, door anderen arbeydt ofte oeffeninge opgehouden, van de namiddags predikatien niet afgetrokken worde, zalmen d Magistraaten versoeken, dat zy alle daaglijksche of dienstbaare werken, en voor naamlijk de speelen, suyperyen, ende zwelgerye, en andere ontheyligingen de Sabbaths, daer mede de namiddags tijdt op de Sondagen, meest in de dorpen gemeynlijk pleegt doorgebracht te worden, met strenge Placcaten verbieden, o dat zy, ook op dese wijze des te beter tot de namiddagsche Predikatien gebracht moge worden, en N B. alzo den geheelen Sabbath leeren vyeren.* Waar op dan de Christelijke Synodus in gevolge van dien nodig heeft geacht, hier by te voegen, N. B. dat zy houdt, Dat'er tien Moreele geboden zijn; Dat'er in 't vierde Gebodt iet Moreels, ende iet Ceremonieels is; En dat dienvolgens het zelve, voor zo veel het Moreel is, *Tempore N. Testamenti*, niet en is geabrogeert; En dat volgens den 6. den Artikel in *Postactis* een iegelijk zich heeft te onthouden op den dag des Heeren van alle dienstwerken, uytgenoomen die de liefde, en de tegenwoordige noodzaaklijkheydt vereyschen, en van alle zodanige vermaakingen, die den Godsdienst verhinderen.

XXIV. Na het houden van dit Synode hebben de Ed: Grootm. Staaten van Hollandt en West-Vrieslandt / door Resolutie van den 7 Augusti 1656 bevestigt de Dispositie omtrent den Sabbath ofte den Rustdag des Heeren, gedaan by de Synode Nationale in den jaare 1619 tot Dordrecht gehouden, ende de Post-Acten daar toe specteerende; En in 't zelve jaar op (den 17 December hebbenze in haar brieven aan alle de Steden en Hooge Officiers / etc. geschreven / van de Profanatien van des Heeren Sabbath aldus geboden / „ Ernfeste, &c. De Gedeputeerden der Synoden van beyde Noordt-en Zuydt-

Hol-

Hollandt hebben ons hier te vooren meermaal / en nu wederom met smer-
te te kennen gegeven / de veelvuldige en grove meer en meer in-breekende
zonden / en daar onder wel voornaamlijk de zeer ongebondene ontheyliging
van des Heeren Sabbath verzoekende dat daar tegen krachtdaadelijk worde
voorzien ; derhalven wy overwegende / dat die zonde tegen Godts gebodt
begaan / zijn toorn tegen 't Landt ontsteekt / en dat de Wetten daar tegen
gegeven / zo veel niet te wege gebracht hebben / dat de ontheyligingen van den
voornoemden dag zouden ophouden / maar datse in tegendeel zo vrypelijk in
zwang gaan / als of 't niet nodig was / dat men Godts gebodt gehoorzaam-
de , hebben 't nodig gedacht / ul: aan te schrijven / en wel uytdrukkijk te
gelasten en te gebieden / dat gy in de Districten ul in onzen naam aanbevo-
len / bezorgt / dat die Wetten worden gestelt en onderhouden / op dat op de
genoemde Sabbath-dagen met der daadt verhindert en geweert worden niet
alleen allerley profaane exercitien / en swelgeryen / maar ook alle onge-
oorlofden arbeydt / handel / en hand-werken. Nu gijl: zult door over-
schrijving bekent-maaken / wat ten dezen eynde gedaan zy / en wat succes
gevolgt is / op dat wy door verder raadslagen / indien 't nodig zal zijn /
zulks statueeren / 't welk wy na de gelegentheydt van de zaak zullen oor-
deelen te behooren / waar op vertrouwende / Eerntfeste etc. Geschreven
in den Haag den 16 December 1659.
„In den jaar 1657 gaf de Magistraat van Rotterdam dit Placcaat uyt. XXX.
„Also de Heeren Schout / Burgermeesteren / ende Schepenen der Stadt
„Rotterdam, dagelijks bevinden / dat den Sondag / ofte dag des Heeren / by
„eenige Luyden op verscheyde manieren met opentlijke Werken wert ont-
„heyligt / tot ontstichtinge van vele eenvoudige Menschen : SO IST,
„dat de Heeren voornoemt daar in naar behooren willende voorsien / ge-
„keurt / ende geordonneert hebben / keuren / ordonneren / ende statueren
„met desen.
„I Dat niemant van wat staat / qualiteyt / ofte conditie hy sy / binnen
„deser Stede / ofte op de Cingels van dien / hem vervorderen sal op Sonda-
„gen te arbeyden / kuypen / dragen / kolen in / ofte uyt te werken / tim-
„nen buytens huys te wateren / branden ofte boenen / met wagens rijden /
„Slepen / Kruyen / Lossen ende Laden / van merkt / ofte andere Schuy-
„ten / uytgesondert de bagagie van Passanten / nochte ook brouwen /
„bakken / hayrscheren / ofte eenig ander hant-werk / ofte neringe te doen /
„(daar voren paarden / wagens / en alles daar mede sulks gedaan wert /
„executabel sal sijn) op een pene van ses guldens van twintig stuyvers
„'t stuk / t'elkens by den gebreekigen te verbeuren / te appliceren de voorsz.
„pene / ten behoeve van die gene / die de bekeuringe sal doen voor twee derde-
„parten / ende het resterende derde part voor den Armen alhier. Doch iemant
„by nootsake willende versoeken dispensatie / sal 't selve mogen doen aan de
„Heer Officier / ende een van de Heeren Burgermeesteren / die geauthori-
„seert werden 't selve toe te staan / ofte af te slaan.
„II. Dat niemant hem sal vervorderen op de voorsz. dagen te tappen
„enigerhande wijn / bier / ofte gebrande-wijn / ofte ook gelagen te setten /
„ofte te houden binnen huys / ofte daar buyten / op een pene van ses der
„voorsz; guldens / t'elkens by den gebreekigen te verbeuren / te appliceren
„als voren / exempt de Passanten.
„III. Dat niemant op deselve dagen hem vervorderen sal / so voor als naar

„ noen eenige so winkel als Eet-waren op straat buytens huys ('t sy op wat „ plaats het ook soude mogen wesen) te venten / verkoopen / ofte daar me- „ de voor te staan / voor-hangen / ofte met open winkel ten toon te stellen / „ maar dat een iegelijk sal gehouden wesen de voorsz. geheele dagen sijn huy- „ singe met de buyten-winkel / ende veynsters / te houden gesloten / sonder „ eenige geraamte / vliertgens / ende anders daar in te stellen : Dat nie- „ mandt ten tijde voornoemt met Garnaat / krabben / Aly-kruykken / „ Oesters / ofte eenige andere Eet-waren / langs de strate sal vermogen „ omme te loopen / op een pene van ses der voorf. guldens / telkens by den „ gebrekigen te verbeuren / te appliceeren als voren.

„ IV. Sal insgelijks niemant op de voorsz. dagen / op de Visch-merkt eeni- „ gerhande Zee / ofte Riviervisch / af te slaan / te venten / verkoopen / ofte „ daar mede voor te staan / Als mede geen Beenhakkers in de Vleesch-halle „ met haar vleesch mogen voor-staan / alles op gelijcke pene van ses der „ voorsz. guldens te verbeuren / ende t'appliceeren als voren.

„ V. Dat niemant op de voorsz. dagen in de poorten deser Stadt / ofte cin- „ gels sal vermogen voor te sitten met Groente / Appelen / Peren / ofte „ eenig ander Fruyt / op gelijke pene van ses der voorsz. gulden / te verbeu- „ ren / ende appliceeren als voren.

XXVI. Op dit voornoemde Sabbath-bestrijden door twe Professoren / Heydanus en Coccejus , zijn twe dingen gevolgt. Voor eerst , dat een groote menigte door dit schrijven in haar Sabbathschending gestijft / en tot dezelve als aangezet zijn / tot bedroeving van de vroomen : want toch de menschen te veel dat heen genegen zijn / door haar booze natuur ; Coccejus sprak zelfs aldus in zijn *n* Voorreden: veele misbruyken de ruste , om ergernissen te bedryven op den dag der Christelijke vergaderingen , welke nu , (helaas) op alle des Heeren-dagen geschieden , 't welk niet genog beklaagt kan worden. Ten Tweden , dat zommige jonge en losse Predikanten / zich verstout hebben publijkelijk tegen den Sabbath en 't vierde Gebodt te Prediken en te Catechiseeren / zo als in ons landt noyt gehoort was ; zo heeft byzonderlijk eenen Wassenberg , Predikant tot Enkhuysen (doch zeer los van leven / gelijk van tong / die ook wegens zijn schulden niet lang daarna heeft na Oost-Indien moeten gaan / en is daar gestorven) de onbeschaamtheydt gehadt / om te Prediken en te Catechiseeren tegen de H. Sabbath-leer ; En een ander zeer begaaft en krachtig Prediker D. Brouwer , heeft hem daarin gevolgt / verlaatende zijn eerste goede gronden in dezen / waar door geen kleyne beroerte en verderf in die kerk van Enkhuysen is gekomen / de Catechisanten publijk antwoordende / dat zy wel eer anders van haar Leeraar waren onderweezen. Tot Rotterdam begon ook de Predikant La Maire tegen den Sabbath opentlijk te prediken / waar tegen Franciscus Ridderus zijn Collega zich kloekelijk kantede / predikende veertig predikatien / over dat subject / tot onderrichting / gerust-stelling en bevestiging der Gemeynte / die door La Maire zeer ontsteld was ; Ook schreef Ridderus een *o* Boekjen voor den Sabbath / en 's Heeren Dag / met byvoeging van 't gevoelen van Joh. Calvinus, en 't zelve wiert geapprobeert van de Professoren van Utrecht den 24. Jan. 1659 , en de Visitatores Classis hebbende het lange onderhanden / konden niets daarin aanwijzen / 't welk tegen de leere onzer kerke was ; Doch hy gaf 't evenwel niet uyt (verandert zijnde van meyning door eenig voorval / wanneer hy nu gereedt was / om de persse te doen gebruyken) dan in 't jaar 1670.

n Indagatio &c. præfat.

o Nader bedenking van den Dag boven den Dag uyt Rom. 14 v. 5, 6.

Een

Een ander byzonder Exempel heeft p D. Witzius aangetekent / en met getuygen Notariaal beweezen / naamlijk van eenen Petrus Poot, Predikant tot Pynaker, dewelke in ſijn predikatie over 't vierde gebodt leerde; Dat de luyden, als zy op den Sabbath of Ruſtdagen hadden ter predikatie geweeſt, wel mochten wederkeeren tot haar gewoonlijk daaglijks werk, als het zonder ergernis of verhindering van de Godsdienſt konde geſchieden; en in zijn Catecheſatie ſtondt hy aan een Bakkers Zoon toe / dat hy nu uyt de Catecheſatie komende, wel weder mocht gaan tot zijn bak-trog. XXVII.

Aanſtootelijk nieuw pap 103. &c. en goed trouw peg 72 &c.

De Profeſſor Hoornbeek verhaalde de ſelve Hiſtorie in een boek van hem uytgegeven in 't jaar 1666, gebruykende deſe nadrukkelijke woorden / waarmede wy dit Kapittel zullen eyndigen. p Gewis hy zondigt / die een heylige „ zaak Profaneert / en noch meer / die ook door zijn exempel andere aanſet om „ de Profaneeren; maer allermeeſt / die ook de Profanatien leert / Math. „ 5. v 19, en die in de Plaets / waer hy de Godzalige oeffeningen ſijn toehoor„ ders moſt leeren en aanprijzen / der zelver verzuym en verachting dapper „ in-ſtampt / eerſt leerende die na te laaten / dan te belacchen / eyndelijk de„ ſelve vyandelijk uyt te maaken; te weeten ſo gaat men ten hemel. By de „ Romeynen wierdt de menſchen door de ſtem van een uytroeper geboden / „ ſich op de vyerdagen van werk te onthouden; Maar voor den Prieſter ging „ den Voorroeper (Præclamitator) gelijk Feſtus hem noemt / die ſorg droeg / „ datſe niet iemant mochten in 't werk bezig zien / om dat het voor haar on„ godsdienſtig is, iemant zijn werk doende te zien, ſegt hy. N B. Maar on„ langs hebben wy verſtaen / dat eenen onder de Chriſtenen / onder de Gere„ formeerden / in ſijn predikatie zijn boeren vlijtig met inſpanning van geeſt „ en krachten vermaant heeft / datſe alle / hem te weeten eerſt gehoort heb„ bende / vryelijk weder na haar ordinaare werk ſouden gaen / naemlijk ſo „ dat maar zonder ergenis geſchiedde; 't welk een van de toehoorders met een „ beter gemoedt opneemende / daerna dien ſijnen Herder aardig gevraegt „ heeft? indien men niets op dien dag met aanſtoot van andere mocht doen / „ of het wel geoorloſt was te leeren / 't geen wel ter degen aanſtiet / en waar „ door hy betuygde hem geen kleyne ergernis gegeven te ſijn? Zo waar is „ het / 't geen eenen wel eer ſeyde / dat de ooren der toehoorders dikwils „ kuyſcher en heyliger ſijn / dan de lippen der Prieſteren. Laat haar dieeere „ voor ſich hebben / datſe meer menſchen van den Godsdienſt ſullen afgeleydt „ hebben / en datſe de gemeene hoop der menſchen in haar gevolg hebben; „ 't ſal ons veel meer trooſt en blijdſchap ſijn / dat wy met en nevens weyni„ ger / ſodanig als de beſte altijdt ſullen ſijn / waarlijk in den Heere Sabbath „ houden. Zo dat ook daar uyt blijkt / dat ſodanige tot geen ander eynd tegen „ 't vierde gebodt diſputeeren / als op datſe de menſchen leeren / ſich met haer „ in loſſigheydt uyt-telaaten / waar in ik twijffele / of ſy niet ſlimmer dan „ de Socinianen ſijn / hoewel ſy daar in met haar overeenkomen / datſe „ beyde willen / dat het vierde gebodt is afgeſchaft. XXVIII.

g Theolog: parct Tom. 2 pag 354

Het Veertiende Kapittel.

De Vierde Sabbath-Twiſt, begonnen tot *Utrecht* door de Profeſſor en Predikant *Burman*: Hoe hy in de Kerk en Acade-

mie zijn gevoelen van den Sabbath voortbracht: hoe *Essenius* en *Burman* tegen elkander over den Sabbath schreven: *Burmans* schrift, genaamt, *Bericht over den Sabbath*, hoedanig: wederlegt van *Lodensteyn*: *Burmans* betichting van de Leeraars van *Utrecht*, hoedanig. Dry staaltjens tot overtuyging van zijn lichtgeloovigheydt en faam-rooving: Het *Wederbericht* van den Sabbath hoedanig: van *Loodenstein* wederlegt: 't schrijven van de Predikanten *Sanderus* en van *Hengel* over den Sabbath hoedanig: hoe ook eenige Studenten tot *Utrecht* over den Sabbath schreven.

I. DE Vierde en laatste Strijdt tegen den Sabbath is begonnen tot Utreeht in 't jaar 1665 / door D. Franciscus Burman; te weeten / wanneer daar Kerk en Academie door de Overheden van de Stadt had begonnen geweldt te lijden / dewijl men niet alleen twe getrouwe Leeraaren D. Abrah. van de Velde, en D. Joh. Teeling zonder eenige reden te geven uyt de Stadt had gezet / maar ook een vroom Professor van de Theologie / D. Mathias Nethenus, van zijn ampt had afgezet / wegens dat hy tegen de zaak der Canoniken / en der zelver beschermer D. Samuel Maresius geschreven had. Dus had men de weg gebaant / om in Kerk en Academie een verandering te maaken / na 't humeur van eenige Regenten aldaar. Men verkoos een Professor van de nieuwe Maximen / gronden en stellingen / in de plaats van Nethenus, te weeten Burman, en dat niet genoch zijnde / men drong hem ook door quaade wegen in de Kerk in / op dat hy aan den volke zijn nieuwigheden zoude voorstellen; Hier van spraak D. Lodensteyn, (indien a 't rapport / dat publijk gemaakt is / geloost mach worden) in zijn Predikatien op den 24 en 27 Juny 1666 / zeggende / Die gene, die het vierde gebodt ernstig aandreven, zijn uyt de Stadt gezet, en daar-en-tegen ingehaalt, die recht contrary dryven, dat dit gebodt niet Moreel, maar Ceremonieel is; Men ontsteelt de Kerk de Kerkelijke macht, en men brengt die over aan de politijke Magistraat, en byzonder in 't oeffenen van de Kerkelijke Discipline, verhinderende die... Men heeft mannen, die 't quade hebben tegen-gesprooken, de Stadt uytgeworpen, mannen zo eerlijk, Godzalig, vroom en Conscientieus, die haar allen 't halven in de Kerk en Academie zeer wel gequeten hebben, en dat is tot noch toe niet gerepareert... Het profaneeren van den Sabbath komt daar van daan, datmen heeft uytgeworpen, die daar op dreven, en daar en tegen ingehaalt, die recht contrarie leeren; vroome yverige, en Godzalige Predikanten, by den Kerkenraadt beroepen zijnde, heeftmen afgeslagen, ook genoegzaam tegens schriftelijk gegeven woordt, en men heeft weer andere, niet beroepen, maar met geweldt ingedrongen, ingekuypt, ingekocht; ik zegge ingekocht, aangezien alle koopen met geen geldt en geschiedt, maar ook met beloften.

a Weder bericht pag 197 309. 310.

II. Burman dus gelegentheydt hebbende / om in Kerk en Academie zijn zaadt te zaaijen / hieldt zich in 't eerst wel wat binnen / byzonder in zijn predikatien / maar 't liep niet lang aan / of hy quam te voorschijn / even gelijk men gewreest

neeſt had; hy verhaalt zelf in zijn Publijk doch naamloos ſchrift / dat van [b] Bericht van den Sabbath pag. 122.
hem onder de gemeynte uytgeſtrooyt was, dat hoe hy nu predikte, hy doch in zijn hol lag, en datmen hooren zoude, wat achter hem ſchuylde, als hy van 't vierde gebodt prediken zoude. In de Academie beſchermde hy deze ſtellingen; 27 *April* 1665 / Daar kunnen ſpeculative Atheiſten zijn, 3 *Iuny* 1665. Te loochenen dat Godts denkbeeldt den menſch ingebooren is, is de naaſte weg tot Socinianery en Atheiſtery: zy oordeelen niet wel, die alle tijden, die voor 't N. Teſt. zijn gegaan, ſtellen onder 't O. Teſt. dewijl dat eerſt zijn begin nam onder Moſes, en van dat het landt Kanaan aan Iſrael gelegateert was; onder de belofte was de ſtaat meer Euangeliſch; *den* 1 *Iuly*. Het O. Teſt: had *Pareſis*, gecontradiſtingueert van *Apheſis*, vergeving, en op andere tijden: De Overheden onder 't N. Teſt: moeten geen Goden genoemt worden, als nu doodt zijnde, uyt kracht van de voorzegging Pſal. 82. v. 6. De onbegrijplijkheydt, onmeetlijkheydt, onzichtbaarheydt, onuytbeeldelijkheydt, &c. kunnen eygentlijk Godts eygenſchappen niet genoemt worden, de mogelijke dingen gaan niet voor de beſluyten Godts; wy kunnen de wereldt niet anders begrijpen, dan van een onbepaalde grootte etc.

Inde Kerk heeft Burman zich aangaande den Sabbath begonnen uyt te laaten / en te ontdekken / den 25 Juny 1665, wanneer hy zullende verhandelen het twede Deel van onze belijdenis / het darde deel des Catechiſmi van de dankbaarheydt / een groot deel van zijn uur op 't vierde gebodt bleef ſtaan / zoekende in het lange te bewijzen / dat wy in het N. Teſt. aan de onderhouding van den dag des Heeren niet uyt kracht van 't vierde gebodt gehouden en waren, maar door een gewoonte en ordonnantie der Kerke. Dit baarde III.
„ (zegt Lodenſteyn) zulk een ontſteltenis onder het volk / dat eenige (miſſchien [c] Kort en zedig Onderzoek pag 385 386
„ meer de ongewoonheydt en Diſſonantie / dan het gewicht van de zaak ponderende) op ſtaande voet uyt de vergadering heenen gingen; andere vielen haar voorige Leeraars ook op ſtraat aan / klagende over de verſchilligheydt der Leeringen / en verzoekende / men daar ernſtig tegen waaken wilde; hoewel ook niet weynige gebonden wierden / die (geiijk het in ſo een geval gewoonlijk gaat) met dat nieuwe elk na zijn humeur / en tot zijn oogmerk vermaakt waren; zommige ſtaat het nieuw aan / om dat het nieuw is / een ander / om dat hy waant / het hem een oorkuſſen van zijn gewiſſe in zijn Prophanatie ſal ſijn; en een darde / om dat de gene die hem overtuygt hebben / tegen-geſprooken worden; en dat hy nu met (het is een problematijke queſtie) ſal kunnen ontkomen; zommige mogen ook door dit bygebrachte waarlijk in opinie verandert ſijn: Althoos dit was de ontſteltenis in deſe gemeynte op die Predikatie.

Hier op volgde (alſo de Leeraars en Profeſſoren tot Utrecht dit als ſeer aanſtootelijk opnamen / zijnde regel-recht tegen / 't geen ſy altijdt opentlijk geleert hadden) dat de Predikanten aldaer de Gemeynte vlijtig indrukten / datmen aan des Heeren dag gehouden is uyt kracht van 't vierde gebodt / als zijnde dat de leere en waerheydt / die tot die tijdt toe uyt des Heeren Woordt van haer eendrachtig altijdt in die Kerk was geleert / betuygende / door de Gemeynte / dat zy volhardeden by die Leere. In de Academie wierden achter een Diſpuyt van de Profeſſor Eſſenius door den Defendens deſe Corollaria den 1 July 1668 gevoegt / en publijk beſchermt; Het vierde gebodt van den weekelijkſchen Sabbath is Moreel. Daar zijn geen ſpeculative Atheiſten; De gene, die erkenen de natuurlijke kenniſſe Godts, zo de ingeboorne, als IV.

verkregene, maar oordeelen, dat die niet recht genoemt wordt een denk beeldt van Godt, een *Idea*, baanen de weg niet tot Socinianery, veel min to Atheysterey. Onder 't N Test: 't welk al in 't Paradys zijn begin genoomen heeft, hebben de geloovigen ware vergeving der zonden gehadt, *Aphesis*.

Dry dagen na dit Dispupt van Essenius, voegde Burman, den 4 July achter zijn Dispupt dese woorden. Den Apostel zeggende *Coloss. 2. v. 16 17 Dat u dan niemant &c.* zegt voornaamlijk twe dingen 1. Dat het niet Moreel is, 't geen *een schaduwe was van toekomende dingen*, en waar van *'t lichaam was Christus* 2. Dat den weekenlijkschen Sabbath zodanig is geweest; gelijk zeer klaar blijkt: want. 1. Den Apostel onderscheydet den *Sabbath* van de *Feestdagen* en *nieuwe Maanen*, indien hy dan den weekelijkschen Sabbath niet verstaan en heeft, zo heeft hy noodzaaklijk verstaan het Sabbath-jaar: want onder de naam van Sabbath, ook voor zo veel die onderscheyden wordt in tegenstelling van Feestdagen, nieuwe maanen, en den weekelijkschen Sabbath, kan niet anders verstaan worden; nu 't is zeer ongerymt, dat den Apostel onder de naam van Sabbath zoude het Sabbath jaar verstaan hebben, den weekelijkschen Sabbath uytsluytende; aangesien het Sabbath-jaar zodanig niet genoemt is, dan met opzicht op den weekelijkschen Sabbath, de welke door uytstekentheydt de Sabbath genoemt wordt, dewelke ook alleen konde onderhouden worden by de *Colossensen*, buyten 't Landt Kanaan, alwaar geen gebruyk was van 't Sabbath-jaar. 2 Indien hier den weekelijkschen Sabbath moet uytgenoomen, en alleen het Sabbath jaar verstaan worden, in wat zin heeft den Apostel dan gezegt, of *der Sabbathen*, in het getal van veele; Dewijl dan *den weekelijksch Sabbath* hier noodzaaklijk verstaan moet worden, en den Apostel dezelve noemt een *schaduwe*, zo schijnt dit te zijn een directe tegenstelling, en tegenspraak van des Apostels woorden, *het vierde gebodt van den weekelijkschen Sabbath, is Moreel.*

„Hier op antwoordde Essenius den volgenden dag aldus. Den Respondent „had onder het dispupt, laatstmaal onder mijn bescherming gehouden, be- „halven eenige andere, dit Corollarum gestelt, Het vierde gebodt van den „weekelijkschen Sabbath is Moreel, en dit is geensins een directe tegenstelling „en tegenspreeking van de woorden des Apostels, *Col. 2. v. 16 17* Dat u dan „niemant en oordeele in spijs of in 't stuk des Feestdags, of der Nieuwe maa- „ne, of der Sabbathen, dewelke zijn een schaduwe der toekomende dingen, „maar het lichaam is Christi; Den Apostel toont wel met deze woorden, dat „het niet Moreel is, 't welk een schaduw was der toekomende dingen, en „waar van het lichaam Christus was, naamlijk voor zo veel dat zodanig was. „De reden van dese bepaaling sal terstondt aangeweesen worden; maar hy en „toont geensins, dat den weekelijkschen Sabbath sodanig is; hy contradistin- „gueert wel de Sabbath van Feestdag en Nieuwe Maan; maar daar uyt volgt „niet, dat den Apostel door Sabbathen noodsaaklijk verstaan heeft, of de „weekelijksche Sabbath, of het Sabbath-jaar, een van beyde; En verder wordt'er „niet recht besloten, dat indien den Apostel het Sabbath-jaar niet verstaan „heeft, dat hy dan verstaan heeft de weekelijksche Sabbath; Waarom zou- „de hy niet te gelijk verstaan hebben het Sabbath-jaar, en de weekelijksche „Sabbath des O. Test: als zodanig? De Neerlantsche Overzetters zeggen „in haar Aantekeningen; door 't woordt Sabbathen worden, verstaan de „Sabbathen der jaaren, en voornaamlijk de weekelijksche, voor zo veel die „Ceremonieel waren: en waarom zouden'er ook geen andere door verstaan,

„en

en onder begrepen worden. Als den jaarlijkschen verzoen-dag / waar van staat Levit 16 v. 31. Dat zal u een Sabbath der ruste zijn, op dat gy uwe zielen verootmoediget, 't is een eeuwige inzetting; van gelijken / Kap. 23 v. 24 van den eersten dag der zevende maendt / v. 32. wederom van den verzoen-dag / v. 39. van het loofhutten feest / op den eersten dag zal het Sabbath of ruste zijn / en op den achsten dag zal'er rusten zijn / gelijk ook op den eersten en zevenden dag van 't Pascha alle dienstbaer werk verboden is geweest / Levit. 23 v. 7. 8. Num. 28. v. 18. 25. van gelijken op den Pinxter-dag / Levit. 23. v. 21. Num. 28. v. 26. gelijk het ook den tweden eersten Sabbath genoemt wordt Luc. 6. v. 1. En het is de H. Schrijvers niet ongewoon / dezelve zaek / byzonder waer op de verscheydene byvoegsels of effecten van de zelve gesien wordt / met verscheyde naemen te benoemen; Dat nu daar gansch geen gebruyk / gansch geen onderhouding van 't Sabbath-jaer is geweest buyten het Landt Kanaan / heb ik tot noch toe niet beweesen gezien; hebben zy immers niet kunnen meynen / dat de gene / die in 't Landt Kanaan waren / noch in Conscientie verbonden waren tot de vyering van 't Sabbath-jaer / of dat ook zy zelfs verbonden waren / ingeval dat zy na dat Landt zouden wederkeeren? Nu wy meynen / dat den Apostel liever in 't getal van veele gezegt heeft Sabbathen, op dat die spreekwijze zeer breedt zoude weesen / en zy alle dagen zoude bevatten / die tot Ceremonieele voorbeeldige rust geordonneert waren / als zodanig; want so moeten de woorden v. 17 Dewelke zyn een schaduwe van toekomende dingen etc. met „die bepaaling verstaan worden; gewis nu moet ons niemant bepaalen we„gens spijs en drank / in opzicht van Ceremonieele onderscheyding; maar „worden de Brassaerts en dronkaerts niet met recht beschuldigt en veroor„deelt? wordt de Dieet zo wel der gezonden als der zielen na gelegentheydt „niet recht onderhouden? Is daer niets Moreels in? Zo houden wy me„de / na dat wy afgesondert hebben / 't geen onder 't O. Test: in den wee„kelijkschen Sabbath Ceremonieel voorbeeldig was / 't geen door de Cere„monieele inzettingen in gebruyk is geweest / en ook na de afschaffing van de „Ceremonieele Wet geordonneert is geweest / als waerlijk Moreel / en dat „volgens het vierde gebodt van de Moreele Wet.

Burman antwoordde hier op den 8 July achter zijn Disputatie in het bree- VII.
de / en begon aldus. Als ik onlangs zach, dat eenige dingen, die ik publijkelijk uyt Godts woordt had voorgestelt, terstondt met Corollarien bestreden wierden, voelde ik my genodigt tot een ruymer bescherming en naspeuring van de waarheydt. Ik oordeelde dan, dat een weynig te waarschouwen was aangaande den Sabbath, die in de eerste plaats voorgestelt wierdt; waar ontrent ik klaar genoch meyne getoont te hebben, welke den zin des Apostels zy geweest, zelfs uyt die eenige plaats Col. 2. v. 16 17. waarin ik my verblijde, dat my het werk van een Christen is toegevallen, als die, zo ik my niet geweldig bedrieg, hier voor het Christendom handele, terwijl ik met Paulus tegen de schaduwen strijde, zettende 't heele lichaam daar tegen, etc.

Daer op antwoordde Essenius acht dagen daer aen / achter zijn Disputt VIII.
den 15 July 1665. stellende een byvoegsel, tot bescherming van de Neerlantsche Annotatien over Col. 2. v. 16. 17; en begon aldus. [d] Dat'er aen een „Disputt / dat onder mijn Præsidium gehouden is den 1 July / een Corol„larium is bygevoegt van 't vierde gebodt / is door den Respondent geschiedt / „en ik heb'er niet toe aengezet / ik heb het ondertussen toegelaeten / en daer

[d] vide Essenii vindicias quartis, præc pag. 26. & c.

over.

„over gepræsideert; Doch 't zelve is zeer dikmael voorgestelt geweest met d
„zelve / of andere gelijk-geldende woorden / na het gemeene gevoelen / e
„onder de bescherming van alle mijn voorsaeten en Collegen in de Theolo
„gische Faculteyt / die'er van den aanvang van dese Academie vijf en twin
„tig jaeren lang en meer geweest hebben. En ik oordeele niet / dat den Oppo
„nent, door publijk iets te zeggen / ons een Wet gestelt heeft / dat wy niet sou
„den mogen herhaelen / 't geen wy / al mocht hy lichtelijk in desen verschil-
„len / uyt Gods Woordt verzekert zijn / waer te zijn / en nuttig en nodig om
„de Godsaligheydt te vorderen / en de Profaniteyt in te binden. Gewis dae
„sijn oude en nieuwe en gemeene klachten doorgaens over de ontheyliging
„van den Sabbath; en immers te deser tijdt vereyschen en dringen de nade
„rende oordeelen Godts een ernstige verbetering van die en andere diergelijke
„sonden; Ik ben verwondert over die woorden / Ik verblijde my, dat m
„het werk van Christen is toegevallen, als dewelke zo ik my niet geweldig be
„drieg, voor het Christendom hier handele, terwijl ik met Paulus tegen d
„schaduwen strijde etc. Is het zo? Wat is dan ons deel? Waer voor han
„delen wy? Beproef my / ô Godt / en kent mijn hert! Heere / gy weet
„alle dingen; gy weet / dat ik u aangegrepen heb / en noch meer trach
„aen te grijpen / gelijk ik van U aangegrepen ben; dat ik geen schaduwen
„na-jaege / maer dat ik 't lichaam zelfs / in 't licht en heerlijkheydt gestelt /
„omhelse; voor uw aengezicht en voor U handele ik / mijn Heer / en mijn
„Godt / voor uw dienst / en zo van uw dag / dien gy u geheyligt hebt / wel
„ken gy van U hebt willen genoemt hebben des Heeren dag: zo heb ik geloost,
„Heere; Overmits gy so in uw woordt gesproken hebt / daerom heb ik van
„gelijken uyt uw woordt gesprooken; Erkent gy het / laet het ook de uwe
„erkennen! En daer op vervolgt hy de wederlegging van 't geen Burman,
„gestelt had. Besluytende seyde hy; het is my dese reys genoch / na Godt
„en zijn Woordt / de Neerlantsche overzetters beschermt te hebben / en te
„gelijk voor de Neerlantsche Catechismus / en voor 't Synode Nationael
„van Dordrecht gesprooken te hebben; ik benyde niemant sijn lof / zijn uyt-
„stekentheydt / maer die glans beweegt my niet / dat ik niet liever ook in dit
„gevoelen een geduurig Discipel van de Catechismus wil zijn / na de spreuk
„van Luther, zo ik meyne; Maer ik arbeyde om te rusten; De Heere geve
„vrede in waerheydt! ja gy / Allerheyligste Vader / heyligt ons in uwe
„waerheydt; heyligt ons geheel en al / en onze geheele geest en ziel / en lichaem
„worde onberispelijk bewaert tot de toekomste van onse Heere Jesus Chri-
„stus! Amen.

IX. Wederom schreef Burman daer op een Tractaetjen in 't Latijn / genaemt / e een onderzoek van de Moraliteyt van den weekelijkschen Sabbath, over de plaats des Apostels Col. 2. v. 16. 17. waer op Essenius terstont f een wederlegging geschreven heeft / seggende in den Aenvang. Noch en is 't geen eynd of rust, wat my aangaat, ik zoude wel willen rusten; Wat dan? zal ik verlaaten 't geen ik opgenoomen heb? zal ik de verdediging van het Corollarium, 't welk ik op de aanbieding van den Respondent heb toegelaaten, en tot noch toe beschermt heb, afleggen? Dat en lydt de zaak, noch de Heer van de zaak niet, Terwijl ik dan een Oplossing gereedt maake, en hem die my trekt, volge, waar hy voorgaan is, keer ik my wederom in smeekinge tot den Heere, wiens den 's Heeren Dag is, tot den Heere des Sabbaths, wiens zaak gehandelt wordt, in hem is mijn hulp; Gy dan, Vader der lichten, verlicht mijn verstaandt terwijl

e Burmanni Disquisitio de Moralitate Sabbathi ad locum Col. 2 v. 16 17

f Essenii Dialysis Disquisitionis de Moralitate Sabbathi pag 4.

terwijl ik in dit werk op u en uw woordt mijn oog heb, geef my in uw licht te sien licht, en heyligt my geheel in uwe waarheydt, die na de Godzaligheydt is waar ik na uw leyding tot noch toe recht voortgegaan ben, vestigt gy mijn gangen; zo ik ergens van de waarheydt afgedwaalt ben, terwijl wy sterflijke menschen hier ten deele kennen, roept gy my te rugge, en leydt my op de rechte weg, en andere met my, etc.

Noch rustede Burman niet; maer schreef een twede Tractaat/ tot [g] bescherming van zijn onderzoek van de Moraliteyt van den weekelijkschen Sabbath, en betuygde in het eynde/ Dat hy voorgenoomen hadde, zich tot ruste te begeven ontrent het onderzoek van den Sabbath, en dat hy daar mede de pen nederleyde, niet zullende zich lichtelijk weder in de strijdt begeven, ten ware daar voorquamen dingen, die meer waerdig waren ontknoopt te worden. X. [g] vindiciæ Disquis: pag. 53.

Daar op schreef Essenius eyndelijk zijn boek/ 't welk hy noemde [h] de Bescherning van 't vierde gebodt in de Moreele Godlijke Wet, 't welk hy uyt gaf den 28 April 1666/ en beloofde absolutelijk/ voortaan te zwijgen/ zeggende/ Ik oordeele, datmen op de gegevene antwoorden behoorde te berusten, en zo heb ik dan voorgenoomen, hem hierna over die matierie met opzet niet meer te antwoorden, en zo heeft hy ook zijn woordt gehouden; Doch Burman, willende den laetsten weezen in den strijt/ heeft daar tegen weder een ander breedt schrift uytgegeven/ 't welk hy noemde [i] een Apologie voor zijn Bescherming van het onderzoek van de moraliteyt des Sabbats. Dog een geleert Schots-Leeraar/ in deze Provincien toen levende/ heeft niet alleen de Apologie van Burman van vooren tot achteren wederlegt/ gelijk hy mede Coccejus laatste schrift tegen Johnsonius heeft geexamineert en ontzenuwt/ maar heeft ook de gansche [l] zaake Godts tegen de Antisabbatarissen, in 't breede verhandelt/ en beschermt/ zo dat'er niets schijnt te kunnen toegedaan worden/ en Burman heeft op dat schryven niets geantwoordt; De naam van dien Schotsman is Johannes Brown, die ook wegens zijn schrijven tegen Lambert van Velthuysen en tegen Wolzogen in 't Latijn/ en wegens een schrift/ genaamt/ Christus de Weg, de waarheydt en 't leven, door my vertaalt/ in Nederlandt vermaart is/ wegens geleertheydt en Godzaligheydt/ wiens doodt van de getrouwe Schotten uytneemende beklaagt wordt; alzo hy een groot steunsel voor die kerk was in zijn ballingschap. [h] Essenii Vindiciæ quarti præcepti Pag. 367 [i] Apologia provindiciis Disquis de Moralitate [k] Indignatio justa. [l] Causa Dei contra Anti Sabbatarios, Tomi Duo.

Doch hier mede was Burman niet te vrede/ dat hy de Academie van Utrecht zo beroert had/ hy wilde de kerk aldaar noch meer ontroeren/ en haar Leeraars voor geheel Nederlandt ten toon stellen/ en te schande maaken/ zo hy konde; Te dien eynd had hy een Tractaatjen in 't Neerlandts ingestelt/ en uytgegeven in het jaar 1667/ zonder zijn Naem daer by te voegen/ genaemt/ Bericht van den Sabbath, en korte Aanmerkingen over 't geen dies aangaande zedert eenigen tijdt tot Utrecht geleert is; De stijl/ en wijzen van spreeken en argumenteeren maekten genochzaem openbaer/ dat Burman den Autheur was; Dit schrift gaf groote ontsteltenis/ alzo het zeer vinnig was/ en veel lasteringen bevattede tegen ettelijke Leeraars aldaer/ die 'er door gedisfameert wierden; Doch Burman hieldt zich verborgen/ hebbende zijn Naam met opzet verzwegen/ anders zoud 'er lichtelijk tegen hem als een Lasteraar geprocedeert zijn. Dit boekjen is beantwoordt van D. Paulus Colonius, Doctor der Theologie, en Predikant tot Deventer, daarna Professor en Predikant tot 's Hertogenbosch, overleden/ sint dat ik [m] boven van hem gesprooken heb. Doch zijn antwoordt had geen deftige noch geschikte stijl/ gelijk XI. [m] pag 137.

lijk wel betaamde; Op zijn schrift quam een latijns boekjen uyt / onder d
naam van een wederlegging van de dwalingen van Paulus Colonius, in de leer
van den Sabbath; 't welk n hy zelfs heeft wederlegt in 't Latijn / onder de be
dekte naam van Henricus Vigelius.

n Examen Refutationis errorum Coloni in Doctrina de Sabbatho Authore Henr. Vigelio.

In het volgende jaer 1668 heeft Jod: a Lodensteyn uytgegeven Een kort e
zedig onderzoek van 't bericht nopende den Sabbath, en de korte Aanmer
kingen &c. dediceerende dat aen de gemeynte van Utrecht, en wederleggen
de dat schrift / van Burman, van vooren tot achteren / en dat op een destige en ze
dige / en niet min ernstige wijze / gelijk alle zijn preeken en schrijven was,
en hy toonde twe dingen / naamlijk / Dat de waarheydt verdedighlijk is; e
dat de Leeraaren van de gemeynte van Utrecht zodanige niet en waren, daa
menze voor uytkreet. Dit schrijven van Lodensteyn was zeer tijdig en nodig,
dewijl Burman het'er op gezet had / dat hy door eenige extracten en rapporten
van de predikatien eeniger Leeraaren over den Sabbath / dezelve haetelijk
mochte maeken / byzonder by de gene / die in die stadt niet woonden: tot een in-
leyding stelde hy zijn gevoelen van den Sabbath / en bekleedde dat op een wel
sprekende wijze met eenige schijn-redenen; en daerop voegde hy die staaltjens
door verscheyde quaedtwillige of onverstandige op getekent uyt de predikatien.
o Het heeft (zegt hy) my noodzaaklijk gedacht, een weynig te spreeken va
de natuur des Sabbaths, als ook eenige staaltjens van die gene, die anders lee-
ren, op te tekenen ter gedachtenis; op dat in tijden en wijlen onze nakome-
lingen eens mogen zien, niet welke redenen, en uyt welke gronden dez
zaak zo heftig is voorgestaan geweest... alleen tot een inleyding van 't geen hie
onder verhaalt zal worden, zal ik de voornaamste gronden van de leere de
Sabbaths blootelijk voorstellen, zonder voor als noch met een sterkeren inkt d
misslagen van andere door te wryven; ten laatsten zullen wy toonen, op wa
wyze en hoe verre het gebodt van den Sabbath ons Christenen onder de
N. Testamente aangaat of niet. Op welke woorden p Lodensteyn aldus zic
„uittet. Hoe kan tot dit oogmerk dienen / eenige extracten zonder de bygevoegd
„redenen en gronden te verhaalen / en die te wederleggen? Kunnen daar uy
„de nakomelingen zien / met wat redenen en uyt wat gronden deze zaa
„voorgestaan zy? De leere des Sabbaths zegt hy / zal hem maar ter inleyding
„dienen; te weeten / zo veel vermach de blameer-zucht / dat de H. Leer
„daar toe ten inleyding / en in den Titel ten voorwendsel moet gebruyk
„worden; het zoude beter zijn / dat deze Man van de waarheydt na dezen wa
„meer zijn voornaame werk maakte / en afliet van vroome lieden te onteeren
„maer laat ons / zonder voor zijnen sterke inkt / al was zy van enkel gal-
„nooten / te vreezen / op zijn spoor hem volgen / de slachordenen Israels
„en wijken voor wat hoonens niet .. Hy zegt / op wat wijze en hoe verre
„dat gebodt ons aangaat, in allen schijn / als of daer noch een wijze / en een
„maete was / op en in welke 't vierde gebodt ons onder 't N Test. aangaat.
„Doch daerna pag. 80 zegt hy / dat onder 't N. Test. het vierde gebodt de Chri-
„stenen niet langer en verbindt, die stelling konde pag. 7 niet uyt de pen ko-
„men / om dat de zaek zich selven sonde geschaemt / en veelen het boekjen
„uyt de handt doen vallen hebben; ziet dat is de kunst des genen / die niet
„eenvoudelijk de waerheydt onderzoeken / maar alleenlijk triumpheeren
„en abuseeren wil; zo leydtmen den Leeser in / op hoope dat men hem niet
„het gebodt ontneemen / maer alleen leeren zal quansuys / op wat wijze en
„hoe verre het ons aangaat; met dat mom-aensigt slaetmen op weg / met

o Bericht van den Sabbath pag. 6. 7.

p Kort en zedig onderzoek pag 37 38.

,een bloejende stijl leydtmen hem voorts van 't een op 't ander / en als men
,hem met veele schijnredenen / zommige zwetserpen / beweeglijke paraden
van woorden / exclamatien / beschuldigingen van de Parthye / notoire
verdraijingen en opdringingen van vremde meyningen wel ingenoomen en
bereydt heeft / zulks hy machtig schijnt / dat nu te kunnen draegen / dan
is het facit en de Conclusie / niet op zo een wijze, zo verre &c. Maar
't vierde gebodt en verbindt den Christenen onder 't N Test, langer niet.

Byzonder wijst Lodensteyn aan / dat Burman zeer lichtvaerdelijk en lief- XIII.
eloos is te werk gegaan / in die rapporten van der Utrechtsche Leeraars
redikatien van den Sabbath / zo losselijk aen te neemen / zonder by de
Leeraars zelfs te onderzoeken na de waerheydt / en dan die zo in 't licht te
even / en vonnissen daar over te vellen tot haaren blaame ; Vy zo verre /
,, zegt Lodensteyn, dezen Betichter zuyverlijk de verbetering stichting en rust q zedig on-
beoogt had / was het dan tot gemelte eynden niet gevoeglijker geweest / derzoek
die Leeraaren daer over aen te spreeken / en in gevalle geen genoegen ge- pag 396.
kregen had / aen Kerkenraedt / en dan aen Classe en Synode zich te ver- &c. en
voegen ? Maer als 't dan in een publijk schrift zoude geschieden / mosten Pag. 435
dan niet de Leeraars daer over zelve eerst aengesprooken zijn geweest ? im- 432.
mers kan de verstelling van een woordt / ja distinctie / den gansche zin ver-
anderen; en geen apparentie is daer (datmen enkel voor-hebbende / je-
mant zwart te macken / zijn zin in alles so net uytdrukken sal / maer wel
't contrarie. Hoe derft hy op de dingen / die hem door rapporten zijn toege-
komen / zo vast gaen / en de naem van zo veel eerlijke lieden bekladden ?
heeft hy wel onderzocht / of die rapporteurs niet alleen voor de wereldt eer-
lijke / maar ook recht Godvreezende en van tedere Conscientien zyn ; of en
,hoedanig verstandt zy hebben van gedaene predikatien te verhaalen / of die
,rapporteurs vrienden of vyanden van gemelde Leeraaren waren / ten min-
,sten haer genegen of ongenegen ; gewisselijk dit geeft een groot gewicht / in
,'t verhaalen van eens gehoorde woorden. Gelijk ook / hoe dezelve persoonen
gezind of ongezind waren ontrent de zacken die gezegt wierden ; wy weeten /
,dat het water schoon of onklaer is / na de geute daer het doorloopt ; En
,wie is in menschelijke zacken so onervaren / die niet en weet / dat het in dat
,rapporteeren altijdt gaet / pro captu auditoris, na den hoorder gezint is.
,Daer is ook veel aengelegtn / of de rapporten door de eerste / twede / of
,darde etc. handt komen ; wie en weet niet / wat verandering in de woor-
,den daer door gewoon is te komen / ook zelfs als zonder partijdigheydt in
,de zack gegaen wordt ? 'k laet staen / als men met zo scheeve oogen ziet.
,Noch sla ik over / dat het oogmerk van den zegger de forme aen de woorden
,geeft etc. Deze dingen allen toonen ons niet alleen de lichtvaerdigheydt
,van dezen betichter / en zijn blinden haet tegen die Leeraaren / of lust om
,haar maer op 't lijf te vallen / en te onteeren / maer geven ons ook te ken-
,nen / waer voor dat schrijven te houden zy / en waer het alle cordate Lee-
,zers (die juyst geen vermaek neemen in het vleeschlijke zoet van jemants
,, onteering) voor houden zullen. En daarna, in dit gansche stuk van zijn
,, boekje stelt hy zich daer toe / en maakt'er zijn werk van / om op de grondt
,van zo lichtvaerdig een oordeel (te weeten op 't fundament van een oner-
,, vaarenen of quaedwilligen rapporteur / die de Predikatien schandelijk mis-
,, handelt / leebreekt / en wanschept) beschuldiging aen te neemen tegen
,, eenen ouderling / en recht uyt en vast te oordeelen / dat hy zo gezegt heeft)

„ de leeraaren van deze Stadt en daer buyten te censureeren / over te haelen
„ uyt te maeken / even als een Meester zijn leer-jongens doet / min noch
„ meer dan of hy Meester Censeur generaal van alle 's Landts predikatien
„ gemaakt was ; En ziet dit is die man / die een ander met een staetigen
„ stijl te gemoet te voeren heeft / en zyt niet veel Meesters, mijne broeders &c.

XIV. Dry staaltjens sal ik hier invoegen van verkeerde rapporten / op dat men van de andere daer uyt oordeele; *Vooreerst*, Burman zegt / r ziet wat no ch onlangs in een aanzienlijke Kerk, na ons bericht is, van zekeren Leeraar in de Catechesatie van den Sabbath geleert, en gedreven is, Of naamlijk iemand 's daags voor den Sabbath, broodt gekocht en betaalt, maar niet mede na huys gedragen hebbende, het zelve wel zoude vermogen te haalen op den Sabbath? Antw Neen; maar dat beter ware te vasten; zo een zieke ongemakkelijk op zijn bedde leggende verzochte, dat het bedde geschud mochte worden, of zulks geoorloft zy? Antw. Neen, maar datmen hem vermaanen zal tot geduld: ziet waar dat heen wil, maar *zoo moet haar uytzinnigheydt allen openbaar worden*, 2 *Tim.* 3. *v*. 9. Hier op antwoordt Lodesteyn, s Maar is het niet een rechte onzinnigheydt (op dat ik niet harder en 'zegge) dit tot blaem van
„ uw Leeraaren en haer leere ter neder te stellen? Gy lieden immers / die
„ haer dagelijks hoort / en den betichter zelve / weet wel / dat zijl: standt vaste-
„ lijk leeren / dat iemant verzuymt hebbende zich van iets noodzaeklijks te
„ verzien / 't zelve op den Rustdag niet alleen haalen / maer wel koopen
„ mach; Dat niet alleen de ruste dies daegs / maer ook de oeffening van den
„ Godsdienst zelve mach ja moet wijken voor de werken der liefde tot gezond-
„ heydt / of gemak der zieken / &c. Dit is immers recht het tegendeel; dit
„ leeren zy / dit prediken zy; dit dringen zy aen als noodzaekelijk; en is het
„ verdraaglijk / dat dese dingen tot bezwaering van haer leer worden byge-
„ bracht? Ik ben ook wel onderricht / dat een Leeraar in sijn openbaare
„ predikatie / den mensche vryheydt gegeven had / om des Rustdags 's mor-
„ gens voor den Predik-tijdt zijn ordinare ja slaafachtig werk te doen; maer
„ verre is het daer van daen / dat ik zonder dien man daer over zelve te sprec-
„ ken / of te schrijven / om onderricht over sijn meninge / hem of andere dat
„ of diergelijke zoude derven optichten. Voorts geeft hy daer een schriftelijke verklaering van dien Leeraar / op wien dat relaes zach / dewelke seyde / 't is niet alleen een valsch verdichtsel, daar niet een waar woordt aan is, maar ik ben ook altijdt geweest van een contrary gevoelen, en 'k ben het noch; ja ik zoude qualijk kunnen gelooven, dat iemant de voorgestelde casus-positien, gelijkze daar leggen, zo zoude derven decideeren, als daar bericht wordt; en zo daar echter iemant gevonden wierdt, die het zo zoude verstaan, ik zoude dat gevoelen zelfs mede helpen veroordeelen, als die over lang geweeten en ook altijdt geleert heb, dat werken van noodzaaklijkheydt en liefde tegen de heyliging des Rustdags niet en strijden; en vertoonde voorts / dat hy geleert had / dat sommige dingen door een onvermijdelijk toeval noodzaaklijk zijn, en andere zijn zodanig geworden door des menschen eygen verzuym, welker verzuym niet en kan verontschuldigt worden; dan besluyt Lodensteyn. Om dat de
„ Leeraars seggen / dat sommige van die noodzaeklijke werken (die op de Rust-
„ dag gedaen mogen worden) door der menschen schuld noodzaeklijk sijn ge-
„ worden / haer na te geven / dat zy die op den Rustdag verbieden / is of een botte
„ onverstandigheyt / of een quaedwillige misgreep / althoos een enkele onwaer-

r Bericht van den Sabbath pag 120

s Zedig Onderzoek pag 367 &c.

heydt; En siet eens / waermen des Heeren woordt te pas brengt / zo
,moet haar uytzinnigheydt allen openbaar worden, 2 *Tim.* 3 *v* 9.

Een twede staaltjen stelt Burman *t* aldus voor. Den 24 Juny 1666. wierdt van XV.
eker Leeraar, by verhandeling van het vierde gebodt, onder andere gezeid, *t* Bericht
laer is een Godzalig man, zelfs een Leeraer onder ons, leerende, dat de Sabbath geheel pag 124
Ceremonieel is; waer door hy den weg baent tot Atheistery, te meer: want hy schrapt
et vierde gebodt uyt, zo datter dan maer negen geboden blijven, Een schriklijk
woordt, (vervolgt Burman) eenes Leeraars tegen zijn Medebroeder, een
egenstrijdig woordt, jemant Godzalig te noemen, diemen gelooft zulks te
loen, een lasterlijk woordt, te zeggen, dat een leeraar die men designeert,
eert, dat het vierde gebodt Ceremonieel is. dat hy 't zelve uytschrapt, etc,
laar de woorden en schriften van dien Leeraar anders getuygen; een valsch
woordt, te zeggen, dat zulks (recht verstaan zijnde) den weg baant tot
Atheistery, daar Moses Ezechiel etc. dit geleert hebben, etc. Hierop zegt
Lodensteyn alleen; *v* hoe onbeschaamdelijk zegt deze Man, dat het lasterlijk
s te zeggen, dat die dus gevoelen, 't vierde gebodt geheel Ceremonieel maa- *v* Zedig onderzoek
ten, en uyt de Wet der zeeden uytschrabben, daar hy hier boven met zo pag 454
veel woorden rond uyt gezegt heeft, *dat het vierde gebodt onder 't N. Test den*
Christenen niet langer en verbindt; en aldus niet anders Moreel in 't zelve en is,
dan 't geen in alle Ceremonieele geboden erkent moet worden, te weeten het
generale en de beduydenis. Maer de Leeraar / van welken dit door Burman
en den Rapporteur verstaan wierdt / heeft hem zelven in dezen publijkelijk ge-
purgeert / naemlijk D. Conr. van der Vliet, dewelke in het zelve jaar 1667 *x* Van der
zijn verdediging hier tegen uytgevende / zeyde / *x* de woorden die ick in mijn Vliets ver-
,, Predikatie gebruyckt heb / waren deze / Een Godzalig man (niet / daer is dediging
,, een Godzalig man / selfs een Leeraar onder ons / etc.) sprekende van den tegen ze-
,, Sabbath, zegt, dat die gene, dewelke leeren, dat den Sabbath geheel Cere- kere laste-
,, monieel is, den weg baanen tot Atheistery, verstaende daer mede zeker God- ringen en
,, zalig man / dewelke in de werken van Willem Fenner in zijn Tractaet van onwaar-
,, den Sabbath pag. 79 aldus zegt; Niet te denken, dat het vierde gebodt Mo- heydt pag.
,, reel is, is de weg tot alle Atheistery: want indien jemant zeyde, het vierde 4. 5.
,, gebodt is niet Moreel, maar Ceremonieel, mocht een ander in het volgende
,, jaar komen en zeggen, het twede en vijfde is niet Moreel; De leeser oordeele
,, nu / of de Berichter niet al te lichtgeloovig is / en hy en de zijne niet wel mo-
,, gen zeggen / Sic nos in vitium credula turba sumus; welke al te licht geloovig-
,, heydt / tot verdrukking van sijn naesten / een schrikkelijke sonde is / strij-
,, dende tegen de gezonde reden. Ook oordeele de Leeser / of mijn woordt / ge-
,, lijk de Berichter segt / sy geweest een schriklijk, tegenstrijdig, lasterlijk, en
,, valsch woordt; 't is niet geweest een schriklijk woort tegen mijn mede-broe-
,, der: Want hebbe van hem geen gewach gemaekt; niet een tegenstrijdig
,, woordt: want ik hebbe niet Godsalig genoemt / dien ik meynde sulks te
,, leeren / dat het vierde gebodt geheel Ceremonieel is / niet een lasterlijk woordt;
,, dewijl ik niet gesegt heb / dat een Leerraar onder ons sulks leerde / dat hy
,, het selve uytschrapte etc. niet een valsch woordt: Want Moses / Ezechiel
,, etc. hebben niet geleert / dat den Sabbath geheel Ceremonieel is.

Wanneer Burman sach / dat hy aldus opentlijk van sijn te licht geloovig- XVI.
heydt overtuyght was / heeft hy een *x* kleyn schrift van vier of vijf vellen pa- *x* Verdee-
piers uytgegeven / wederom sonder sijn Naam; waerin hy in dispuyt treedt diging van
met D. van der Vliet, doch op een seer pynige wijse / en hoewel hy geen na- de ware leere des

 der.

Sabbaths pag. 5. der bewijs kan brengen / van dat het so gesegt was / gelijk hy bericht had / so prijst hy sijn getuygen / en segt / hy hadde dat door getuygen van eere, Conscientie, oordeel, en geleertheydt, en onder die ook een van groot aanzien, terstondt na de predikatie uyt haar versche memorie verstaan, en naderhandt door schriftelijke depositie, by hem noch bewaart, ontfangen; misschien segt hy / hebben die beter onthouden, wat de verdediger gezeydt heeft, als hy zelve; in dat selve schrijft verhaelt hy wederom een extract van een deel van D. van der Vliets predikatie / even te vooren gedaen / den 29 Sept. 1667, geattesteert door dry getuygen / doch zonder uytdrukking van haer naemen / en tegen dat extract maekt hy daer een debat / zoekende de Redenen voor de Moralitejt des Sabbaths in die Predikatie voortgebracht / te wederleggen. Doch D. vander Vliet heeft hem niet willen antwoorden.

XVII. Een darde Staaltje, met niet minder bitterheydt en verkeertheydt uytgebracht / wierdt aldus van Burman aangetekent. Den 24 Juny desselven jaers / op eenen tijdt en uure / leerde een ander Leeraar / dat'er waren tien „geboden, ons altijdt verbindende; dat niemant eenige daar uyt mocht nee„men, of ook anders leeren, en dat die anders deeden, waren verleydende „geesten, zeggende met een exclamatie, hoortze niet; oordeelt / zegt Bur„man, van wat geest zulke Leeraars gedreven worden / die zonder reden of „bewijs te geven / zo gereed zijn om te veroordeelen / spreekende als Prophee„ten / volgens haer gewoonlijke voorreden / die niemant als een Profeet een „past / en nochtans dikwils in haer mondt is / als sy iets van haer eygen „concepten beginnen te seggen; Hoort wat de Geest tot de gemeynten zegt; „Te zeggen nu / dat die anders hier van leeren als desen Leeraar doet / ver„leydende geesten zijn, en te gebieden / hoortze niet, en dat sonder bewijs „van het woordt Godts / zulks gelijkt eer na de taale van iemant / die op „sijne eygene Authoriteyt spreekt / als van een dienaer Christi; Wat konde „de Paus meer zeggen? particulierlijk komende op het vierde gebodt / zeyde „hy / dat den dam was door-gebrooken, en de zonde nu als een volle stroom „door-vloeyde welk niet vremd was, dewijl die gene die het vierde gebodt „ernstig aandreven. uyt de Stad gezeyd waren, en daarentegen ingehaalt, „die recht contrary dryven; waer van Godt de Heere oordeelen zal (ver„volgde Burman) wie oorzaake gegeven heeft, dat de dam doorgebrooken „is, zo sulks anders geschiedt is.

XVIII. Hier op segt Lodensteyn: Den Leeraar zelve zegt, Nopende die exaggeratie, die ik met exclamatie daarby zoude hebben gedaan, des en draagt mijne geheugenis my niets toe, also het nu al over een jaar geleden is, sulks ik des niet bewust en ben. Vrage ik my zelven, wat apparentie daar van zy, zo komt my voor, en kan ik in alle oprechtigheydt verklaaren, dat altijds mijn meninge hier over geweest is, dat geen scheuring hier over in de gemeynte behoort gemaakt te worden; en derhalven en heb niemant (mijns erdenkens) oyt in 't particulier verboden of afgeraaden, dien persoon te gaan hooren, maar wel ter contrarie tegengesprooken, als iemant zich daarin vergrepen had. Wat waarschijnlijkheydt is'er dan, van zo in 't Publijk te spreeken? zo dat ik vastelijk vertrouwe, dien Rapporteur heeft van 't zijne dit daar by geworpen, meenende het daar by te passen; of heb ik gezegt, datmen zo een leere niet en zoude hooren, dat is gehoor geven of navolgen, en heeft hy 't genoomen voor een verbodt, van dien Leeraar te hooren prediken, zo heeft hy mijn meyning ende waarheydt te kort gaan. Als ik dit dus na mijn

eftonthoudt saamen gestelt had, komt my in handen zekere pertinente opekening van mijne gansche predikatie, doe uyt mijn monde opgeschreven, welke ik neerstig door-leezende, en vinde ik op die plaats, daar ik de verminking des heyligen Wets tegengesprooken heb, niet deses gelijks staan. Maar op een andere plaats, daar ik de zulke wederlegge, die den tijdt des Godsdiensts bepaalen na en volgens de veerdigheydt van haaren geest, die heb ik daar *verleydende geesten* genoemt, en de toehoorders gewaarschouwt, datse zich door die niet zouden laaten verleyden, dat is, zy zoudenze geen gehoor geven; en om de lieden geen gedachten over iemant onder ons te doen opneemen, heb ik expressselijk gezegt, daar door *Geestdrijvers* of zulke te verstaan, die alleen Godt willen dienen, als de geest van zelfs over haar vaerdig en wakker wordt; zulks dezen Rapporteur notoyrlijk saamen gevoegt heeft, dat verre van elkander afgesprooken was, en 't geen van zulke luyden gezegt is, ter quaader trouwe op de wegneemers van 't vierde gebodt geduydet heeft, tegen de woorden, die gezegt zijn. **Daarna verbolgt** Lodensteyn **aldus.** Hy beklaagt zich, dat die Leeraaren zo veroordeelen, zonder reden of bewijs te geven; Maar ik, en honderden met my, die die Predikatie gehoort hebben, zouden kunnen getuygen, dat die man op die tijdt breed van die materie gesprooken, redenen en bewijzen bygebracht, en de tegenwerpingen opgeloft heeft. Dat nu den Rapporteur die redenen niet gehoort en heeft, of althoos niet opgetekent, noch overgebracht, om dat de zelve misschien klaarder en krachtiger waren, dan hem wel lief was, of om dat hy daar niet toe uytgezonden en was, en alleen dat was uytkippende, en bewarende, 't geen hem in zijn oog berispelijk scheen, gelijk de wespen alleen op de zweeren vliegen, dat kan ik noch inschikken en noemen het partijdigheydt. Maar dat deze man daer op affirmatijf de gansche wereldt verzekering doet, *dat dit zonder reden of bewijs te geven gezegt is,* daar by doende, *spreekende als Propheeten*, (te weeten, die zonder bewijs te geven moeten geloofd zijn) de bescheydene onpartijdige leezer zal oordeelen, door wat geest die gedreven wierdt, en hoe dat te noemen zy. Hier door nu raakt den Betichter te smaalen op de wijze van spreeken, die uwe Leeraaren somtijdts gebruyken, *hoort wat de geest tot de gemeynten zegt*; *dit doen zy* (zegt hy) *als zy iets van haar eyen concepte zeggen.* Doch dit is een laster, die uwe Leeraaren niet en zal nagegeven worden, als van gemelte partijdigen, en vyandigen, die de Authoriteyt des woordts in het zeggen uwer Leeraaren meer gevoelen, dan zy ontveinsen kunnen, het zelve met zulk zeggen zoeken te ontgaan. Dat dien Autheur nu voorts zegt, *dat zodanigen voorreeden niemant als een Propheet past*, dat riekt zeer na die inbreekende ongebondenheydt onser tijden, die sich selven van de menschelijke Authoriteyt des Pausdoms ontslaande, geen godlijke in de H. Reformatie in die plaats te komen en erkenen, Antwoorde dan. 1. Dat de Gereformeerde Leeraaren volgens haar gronden, niet anders en meugen spreeken, dan alsso &c. 2. Het formulier van bevestiging des Leeraaren achter onzen Catechismus spreekt dus tot de gemeente, *gedenkt dat Godt zelfs u lieden door hem aanspreekt, en biddet.* 4. Dat hier door een menschelijke Pausselijke Authoriteyt werdt ingevoert, is de ongerijmtheydt zelve: want hoe zoude een Leeraar alle Authoriteyt meer van sich selven kunnen afweeren, als met te zeggen, *hoort* (niet wat ik zegge maar) *Wat de geest zegt:* Vraagt men wat de Paus meer zeggende konde? *Alsso spreeke ik, die onfeylbaar ben,* konde hy volgens zijn gronden spreeken; daar 't woordt van en Dienaar Christi is, *Hoort wat mijn*

Meester

Meester Christus, en zijn geest in zijn woordt spreekt, niet wat ik zegge, die feylbaa ben. Aangaende het laatste / van dat den dam was doorgebrooken, in den Sabbath te schenden / waer van Burman meynde geen oorsaek te zijn / ook twijffelende of het waerlijk zo was / antwoordde Lodensteyn; met groot recht zeker klaagde dien Leeraar toen, over het krachtig doorbreeken van de ontheyliging des Rustdags, op het opgaan van die Leere nopende het vierde gebodt: want of wel desen schrijver 't zelve eenigsins wil schijnen in twijffel te trekken, zo is dat nochtans zo notoyr, dat ieder zulks met handen tasten kan; ik gedrage my aan de getuygenisse van alle zulke, die met geheyligde oogen een jaar zes of acht te rugge kunnen zien; het rijden van de wagenen, het voor-doen ja omroepen van snoeperyen, het koopen en verkoopen, de ydele ledigheydt, &c. klappernyen, die nu op des Heeren dag ommegaan, by den voorigen tijdt vergeleken, zullen daar van overvloedige getuygen zijn.

XIX. Aldus blijkt nu eenigsins / hoe Burman zijn medebroeders met een opentlijk schrift heeft getracht te bekladden / en haetelijk te maaken; De Overigheden zweegen op alles stil / hoewel zy wisten / dat Burman den Autheur van dat Bericht was; want so veel geeft hy selfs te kennen in sijn schrift tegen D. van der Vliet, seggende / [a] Dat het Tractaatjen, genaamt *Bericht van den Sabbath*, naameloos is, is niet geschiedt, om te ontgaan de verantwoording van 't geen daarin staat; vindt zich iemant daarin bezwaard, de naam des Drukkers staat daar voor; en den Autheur sal hem ook niet te soeken maaken also sijn Naam aan de H H. Burgemeesteren expresselijk genotificeert is, eer dat Tractaatje uyt quam; Burman vondt sijn hulp en schuyl in de poorte / dewijl 't een booze tijdt was; zo dat ook dies-wegen Godts oordeelen over de stadt en Magistraet van Utrecht haasteden / en quamen in het jaer 1672. Hier van gewaegt Lodensteyn / seggende / [b] maar gy! die een weinig „ der voorvallen kundig sijt / weet wel / wat desen schrijver en sijns gelijken m „ ter tijdt moedigt / om dus tegen uwe Leeraaren aan te gaan / hoedanig „ sy lieden over tien of twaalf jaeren niet en zouden gedaen hebben; sy seggen / „ jaaget na, en grijpet haar: want daar en is geen verlosser, *Psal.* 71 *v.* 11. „ Doch sy sullen bevinden / dat of men haer dus als een bespottelijk wonder aan de wereldt soekt te maaken / dat de Heere nochtans haaren sterken toevlucht zal sijn, *ibid. v.* 7.

a Verdediging van de ware leer des Sabbaths pag 5

b zedigh inder zoek pag 394.

XX. Op dit genoemde Boek van Loodensteyn, is in 't selve jaer 1668 uytgekomen een Weder-bericht van den Sabbath, van een onbekent Autheur / immers so 't schijnt / niet van Burman zelfs / die 't Bericht geschreven had; want so spreekt hy in de Voorreden, dat het Weder-bericht geschreven is buyten den Berichter; hoewel den stijl / en stoffe / en argumenten al seer deselve sijn / gelijk in 't Bericht; Zo wie dat schrift sal leesen / die den Heere waerlijk vreest / sal het mijns dunkens so vinnig / bitter / en met lasteringen en quaed spreeken doorspekt vinden / dat hy een walge en grouwel sal krijgen van dien Autheur / en van sulke stellingen / als daer beschermt worden / en die dan noch op nieuw besloten met verder rapporten en extracten / van 't geen tot Utrecht van den Sabbath zoude gepreekt sijn. Hier tegen heeft [b] Lodensteyn een antwoordt opgestelt / doch om redenen niet uytgegeven in sijn leven / 't welk evenwel / hoewel onvolmaekt / na sijn doodt is uytgekomen / uyt reden / dat sommige sich niet en schaemden te seggen / ja te schrijven / dat Lodesteyn ontrent de zedelijkheydt van 't vierde gebodt van gevoelen soude verandert zijn; Dit antwoordt is tot Utrecht by Willem Clerk gedrukt met

b Lodesteyns laatste gegedachten

et desen Titel/Laatste Gedachten over de zedelijkheyt des vierden gebodts, of
rdediging van 't kort en zedig onderzoek door D. Jod. van Lodensteyn; Daer
bije een volle ontzenuwing en wederlegging van het Weder-bericht; het is ge-
pprobeert van de Theologische Faculteyt van Utrecht; en wordt aldaar door
n Drukker/ by zijn aanspraak aen den Leezer/ tot meerder verzekering/ van
at Lodensteyn niet van gevoelen is verandert in dezen/ aengehegt een deel van
n Voorslach van Reformatie, door Lodensteyn aen de Kerkenraadt van
Utrecht gedaen/ aengaande de heyliging van den Sabbath-dag/ luydende
s volgt; Dewijl het notoyr is, en de experientie leert, dat den Christelijken
ustdag wel te onderhouden, en dien dag in oeffeningen pulijk en particulier
oor te brengen, zeer veel doet tot het floreeren van een Gemeynte in kennis
n Godzaligheydt, ook tot weering van heylloosheydt, ydelheydt, vleesch-
jkheydt, als op dien dag veel, en misschien meer als in de gansche week, ge-
leegd wordt; En men bevindt, dat althans onder ons volk eene byzondere
erslapping daar ontrent ingekomen is. Zoude een middel van Reformatie
unnen zijn, dat wy dat stuk eens ernstig gingen opvatten, dewijl wy doch
lle verstaan, wy zijn'er of uyt kracht van 't vierde gebodt, of door kerkelijke
rdonnantie toe verpligt, gelijk wy de Kerken van Zeeland daarin ten voor-
eeld en voorgang hebben. N. B. Lodensteyn zach daer op 't geen het Classis
van Walcheren in 't jaer 1671 aengaende de Censure over den Sabbath-
thenders 't besloten had; welk ik elders voorgestelt heb.

In het zelvige jaar 1668 schreven noch twe andere Leeraars van Utrecht XXI.
ets over den Sabbath; naamlijk D. Lambertus Sanderus, en D. Daniel van
den Hengel. D' eerste gaf een kort en zedig Bericht in 't licht/ nopende de
af schaffing van den laatsten, en onderhouding van den eersten dag der week,
of Dag des Heeren, tot informatie en gerust-stelling der gemoederen, die daar
ontrent slingeren, en bekommert zijn. waarin hy Burmans Bericht van den
Sabbath niet aenraakte/ maer alleen het rechtzinnige gevoelen verklaarde/ en
bewees; De Tweede schreef/ en liet drukken een onpartijdig Receul, of ver-
zaameling van de Wederzijds argumenten, Redenen, en Replicquen, die
van de strijdende partyen worden bygebracht over de materie van den Sabbath,
met het oordeel des Autheurs in dezen; gelijk hy mede/ zo ik meyne/ in
't jaar 1664 onder de naam van een Liefhebber der waarheydt en des vredes,
uytgegeven heeft een kleyn schrift/ dat hy noemde Sabbaths onrust, veran-
dert in Sabbaths-Rust, om de extremiteyten Profaniteyt en scrupuleusheydt te
vermijden, beyde welke Schriften daar toe dienden/ op datmen maar vrede
zoude houden/ en noch 't een noch 't ander gevoelen van de partyen sterk zou-
de dringen/ als hebbende wederzijdts haar krachtige Redenen; zo dat Van
Hengel toonde/ zelfs niet klaer te zijn/ wat hy van beyde gelooven zoude/
en daerom mijns bedunkens niet recht bequaem/ om andere in desen te lee-
ren/ als die vol twijffelingen was/aan welke kant de waerheydt was; vrede en
liefde moet men wel behertigen en bevorderen/ dog na des Apostels bevel moe-
ten wy voor-al de waarheydt betrachten in de liefde; zo wie niet zien kan/
wat hy in 't stuk van den Sabbath gelooven moet/ kan zijn praktijk niet wel
richten/ veel min een ander tot een Leydsman in dezen dienen; Dit zal ik'er
noch by doen/ (ter'wijl ik veele dingen/ die in die twe schriften aen te merken en
quaadt te keuren zijn/ voorby-gaa) dat D. van Hengel zeer mis-getast heeft/
als hy gemeynt/ en zijn Leezer wijs-gemaakt heeft/ dat de Canones van
de Post-Acta van 't Dordrechtsche Synode/ moeten gehouden worden voor

de gemeene Leere der Kerke over die materie, als gestelt en uytgesprooken, so hy zegt / by een Nationaal Synode, de gemeyne Kerken representeerende; en dat 't Synode de questien ontrent den Sabbath weetens en met voorbedachtheydt heeft voorbygegaan om datse op de zelve geen zo klaaren zekerheydt vondt in Godts woordt: want gelijk wy * boven hebben aengeweezen, die Canones waren niet van 't Synode geconcipieert, en geapprobeert, maer van de Professoren, met toestemming van de Zeeusche-Broederen; en ook dat 't Synode voor die tijdt met andere dingen opgehouden / de decisie der questien over den Sabbath niet opnam / om dat gelijk Walæus zegt / dezelve ook tot andere Gereformeerde Kerken behoorden; hebbende evenwel zo veel gezeydt / dat het genogzaem bleek / aen wat zijde het Synode oordeelde de waerheydt te staan / na den Woorde Godts / gelijk wy breedt getoont hebben.

* pag. 252

XXII. In 't jaer 1669 begonden de Studenten / die onder Burman studeerden / zo stout te worden / datse tegen de Leeraars met pasquillen uytquamen; zo hebbenze (om maer van dit een te spreken) uytgegeven een herhaaling van 't geen D van der Vliet, en D. Sanderus op den 28 Maert 1669 zouden gepredikt hebben nopende den Sabbath en was gedrukt by voor Joh. van Sambix Boekverkooper tot Utrecht 1669, en hebben zy in dat pasquilleuse schrift zo veel bittere smadingen / lasteringen / en affronteuse bejegeningen / niet alleen / tegen die voornoemde Leeraars / maer ook tegen de gansche Kerkenraedt van Utrecht, Burman alleen uytgenoomen / dat de Godlooste deugnieten / en drinkebroers nauwlijks slimmer zouden hebben kunnen uytbraken. Hier was de Magistraet ook noch stil / maer in het volgende exempel toonden zy haer heerschappy / dewijl Burman zulks van noode meende te hebben.

XXIII. Een geleert jongman / een Schotsman / Meester der vrye kunsten / genaamt Mathæus Carford, schreef een Disputatie voor den Sabbath / en tot bescherming van de Engelsche en Schotsche Belijdenis in dezen / naamlijk den 30 Juny 1669, 't welk hy wilde defendeeren onder de Professor Essenius. Burman dit dispuyt ziende / nam het zo qualijk / dat hy terstondt den Rector Magnificus ging spreeken / en door zijn Authoriteyt den Academischen Raadt liet saamen-roepen / ten eynde dat dit Dispuyt geen voortgang mocht hebben / maer verboden worden; zijn reden was / dewijl daerin de Academische Ordonnantien geschonden wierden. Maer den Raedt / dat Dispuyt overgeleezen hebbende / antwoordde / datse geen rechtvaerdige oorzaak zach / waarom het Dispuyt niet zoude voortgaen; overmits die Academische Ordonnantie / van dat geen Professor des anderen stellingen / of Corollaria direct wederleggen mocht / al overlang veroudet was: Want Burman zelf had een Corollarium. gehecht aan een Dispuyt van Essenius den 1 July 1665, en 't welk van 't eerst opkomen van die Academie buyten verschil beschermt was / met een rechts strijdig Corollarium zoeken te wederleggen / gelijk hy ook den 10 Juny 1665 een ander Corollarium van D Voetii Disputatie wederlegt had / en ook ten zelvigen dage den 30 Juny 1669 defendeerde een Professor van de Philosophie / Johannes de Bruyn een Corollarium / strijdig tegen Voetie en Essenii publijke getuygenissen / naamlijk / De gene, die *Wolzogen* beschuldigen van onrechtzinnigheydt, of van een andere misdaadt, om dat hy stelt, dat Godt bedriegen kan, als hy wil, handelen ter quaader trouwe. Derhalven is dat Dispuyt onder Essenius ten bestemden dage gehouden / en

be-

eschermt. Maer Burman, ziende dat hem dit niet gelukt had / en wel weende / dat die Mag. Craford van zin was / over die materie noch ettelijke Disputen te schrijven / bracht te wege / dat de Magistraat dry uyt de haere eputeerde / dewelke Essenius, Burman en Craford tot zich riepen (de laetste nu was niet in de Stadt) en vermaenden haer tot vrede / zeggende / zy zouden at Academische besluyt / nu verondert / weder bevestigen / gelijk zy dan weynige dagen daer aen dit besluyt aen den Academischen Senaat bekent maeken / Dat geen Professor des anderen Theses of Corollaria direct zoude mogen wederleggen; Aldus wierdt M. Craford toen verhindert met zijn Disputatien voort te gaen. Derhalven heeft hy [f] een Apologetische Exercitatie gemaakt / voor de Leere van de geduurige verbintenis van 't vierde gebodt van len Sabbath, van de Gereformeerde Kerken in 't gemeen aengenoomen; deselve gaf hy in 't volgende jaar 1670 in druk dedicerende die aen de Professoren Voetius, Essenius, Nethenus, en Leusden, stellende daer voor aen / het erste / boven genoemde Dispuyt / waerin wel Burmans redenen wederlegt vierden / maer hy zelfs noch zyn Dispuyt niet eens genoemt / en niet een hard woordt of scherpe reflexie op hem geworpen wierdt; Doch in vervolg bestreed hy Burmans Apologie voor zijn Bescherming van 't Onderzoek van den Sabbath; en dat geleerdelijk en bondighlijk / even gelijk een ander geleerd Hungersch Student in 't jaar 1665 [g] een boekjen tegen Burman schreef / tot bevestiging van 't geen hy onder Voetius had gedefendeert / nopende het denkbeeldt van Godt / waer tegen Burman een vinnig Corollarium gestelt had den 3 Juny 1665 / Te loochenen het denkbeeld Godts den mensch ingebooren, is de naaste weg tot Socinianery ja tot Atheystery. Beyde die schriften van die Studenten zijn noyt / noch van Burman, noch van iemant anders wederlegt geworden. Tot besluyt zal ik noch dit zeggen / dat Burman ook in Engelandt een gauwe tegen-partijder (doch een zeer zedig en destig man) heeft gekregen / naemlijk Dr. Joh. Owen, [h] in zijn Exercitatien over den Sabbath / en die toonde zich de zelve zeer verwondert / dat hy merkte / dat de Neerlantsche Theologanten de Engelsche zo leelijk afmaelden.

[f] Exercitatio Apologetica &c. Authore Matthæo Crafordo Scoto Britunno L. A. M.

[g] prima veritas de sensa-

[h] Exercitations concerning a Day of Sacred Rest pag 197 &c.

Het Vyftiende Kapittel.

Een Nader Ontdekking van het schrijven van de dry Professoren, *Heydanus*, *Coccejus*, en *Burman*, tegen den Sabbat in deze byzonderheden. 1°. Zy loochenen, dat den ingestelden Godsdienst *in het twede gebodt* geboden, en den eygenwilligen Godsdienst daarin verboden is. 2°. Zy willen, dat den Jooden enkelijk, en niet meer dan rust geboden wierdt in het vierde gebodt, en geensins publijk en privaat Godsdienst te doen. 3°. zy stellen in het vierde gebodt niets Moreels, niet meer dan in 't gebodt van de Besnydenis, en neemen een gebodt van de tien weg, laatende maar negen Moreele geboden. 4°. Zy zeggen, de Christenen

stenen hebben geen gebodt van Godt, om een zevende dag, of op 's Heeren Dag van werken te rusten; dit rusten, willenze, dat niet geleert noch van de Overheden geboden worde, als uyt kracht van Godts gebodt. 5°. Zy stellen dat de Dag des Heeren maar is een oude gewoonte en een instelling van de Kerk, en een Raadt, maar niet Vloejende uyt een gebodt Godts.

I. OP dat de Leezer nader verstandt / en dieper inzicht mocht krijgen in het schrijven van de dry boven-genoemde Bestrijders van den Sabbath / de Professoren Heydanus, Coccejus, en Burman, zo zal ik eenige byzonderheden uyt haer schriften openleggen / op dat blijke / hoe verre zy zijn afgeweeken / en hoe hoog haeren strijdt gaet / en hoeverre zy noch eyndelijk willen schijnen tot ons te komen; Even gelijk ik boven van die ses Sabbath-bestrijders in Engelandt gehandelt heb. Ik merke dan de navolgende dingen van
II. haer aen.

Voor eerst. Overmits zy geduurig roepen / 't gebodt van den weekelijkschen Sabbath is niet Moreel / dewijl 't niet uyt Godts natuur vloeyt / en Godt het wel anders had kunnen gebieden / naamlijk te rusten en hem solemneel te dienen op een vierden / of achtsten of tienden dag / en zy geduurig dat laaten verluyden / dat al wat Moreel is / uyt kracht van Godts natuur / en noodzaeklijk van Godt geboden is / en dat het Ceremonieel is en moet zijn 't geen Godt vryelijk en na zijn vrye welbehagen / en niet uyt kracht van zijn natuur geboden heeft / en 't geen Gode stellig is / en van hem anders konde geboden zijn; 'k zeg overmits zy zo gedurig spreeken / en wy tot wederlegging van dien tot haer overtuyging en mondtstopping zeggen / dat verscheyde dingen / die den ingestelden Godsdienst in 't O. of N. Testament uytmaaken, als neemt / Godts Woordt leezen / prediken / hooren prediken / bediening en ontfanging der Sacramenten / de Regeering der Kerke / en Discipline etc / zijn Moreel / en behooren tot het twede gebodt / en nochtans vloeyen die dingen uyt Godts natuur niet / Godt heeft die vryelijk geboden / en had die anders kunnen gebieden. Zo antwoorden zy / om de kracht van dit argument te ontgaen / en te verduysteren voor 't volk / dat den ingestelden Godtsdienst / in het twede gebodt niet geboden wordt; en dat het niet is een stellig gebodt van Godt / 't welk hy anders had kunnen gebieden / naemlijk verbodt van beelden te maaken / en Godt door beelden te dienen; Dit laetste doen zy 'er by: Doch tegen beter weeten geven zy te kennen / dat wy zulke gevoelen / 't welk noyt in onse gedachten is gekomen / naamlijk / dat Godt soude hebben kunnen gebieden / of zedelijk toelaeten / dat hy door beelden soude gedient worden: evenwel zulken verwijt doen Heydanus en Burman tegen Essenius; [a] d'eerste segt; is 't niet wonder, dat die menschen, die zo zeer dringen op de geduurige Moraliteyt van de Wet der tien geboden, en zo ook van den Sabbath, zo verre eyndelijk komen, datse uytgenoomen het eerste gebodt, de heele eerste tafel, dat is, het twede, darde, en vierde gebodt maaken van Positief, dat is veranderlijk recht. Zo heeft Godt dan na haar zeggen kunnen of niet verbieden de beelden en der zelver dienst, of gebieden, die te maaken, en te dienen. Wat reden zullen wy zeggen, dat hy (te weeten Essenius) wil, dat het twede gebodt, waar door den beelden dienst ver-

[a] Heydanus disp. 2 de Sabbatho apud Essenium de Moralitate Decalogi pag 24 41

verboden wordt, niet en is van een natuurlijk, maar van een Positijf en vrywillig recht? Gewis de Papisten zouden 't wel duur koopen, dat de zaak zo mocht zijn. Doch [b] Essenius antwoordde hem; van het darde gebodt heb ik noyt gezeydt / dat het teenemael van een stellig en niet natuurlijk recht zy / als die [b] ibidem
,, weete / dat alzo wel uytspraek als de reden des menschen / Godts eer moet
,, dienen / en dat de heyligheydt van Godts natuur dat vereyscht; noyt heb
,, ik absolutelijk geloochent / dat het twede gebodt is van een Gode natuurlijk
,, recht; maer 't is uyt de woorden zelfs blijkelijk / dat de daaden van den in-
,, gestelden Godsdienst zijn van 't stellige Godlijke recht / gelijk de natuurlijke
,, Godsdienst is van 't natuurlijke Godlijke recht; maar het twede gebodt
,, ziet op die daaden: want alzo worden in de affirmative geboden de contra-
,, rie negative geboden bevat / gelijk de affirmative in de negative geboden;
,, en als een soort van zonden verboden wordt / moeten de andere van dien
,, aart te gelijk geacht worden verboden te zijn / wanneer by exempel in 't ze-
,, vende gebodt het overspel verboden wordt / zo wordt te gelijk hoerery / bloedt-
,, schande / en alle inwendige en uytwendige onreynigheydt verboden;
,, doch daar wordt de kuysheydt geboden in of buyten 't houwelijk; van ge-
,, lijken / als in het twede gebodt verboden wordt de wijse van Godt te dienen
,, door beelden / of in beelden / die van Godt niet ingestelt / maar van de
,, menschen lichtvaerdelijk bedacht is / zo wordt met eenen alle eygenwillige
,, Godsdienst verboden / en daer worden geboden / de daaden van Godt zelfs
,, ingestelt / om hem te dienen; in die daaden zijn gewis eenige veranderlijk /
,, en zy zijn anders in 't Nieuwe / dan zy waren in 't O. Test: noyt heb ik
,, gezeydt / dat Godt heeft kunnen Moreelijk toelaaten of ook gebieden beel-
,, den van zich zelven / of de wijze om hem door de zelve te dienen; ja het te-
,, gendeel heb ik gezeydt / en ik heb zijn onafbeeldelijkheydt uyt Godts na-
,, tuur / uyt zijn eenvoudigheydt bewezen / ... dat verbodt / datmen Godt
,, niet uytbeelde / of in een beeldt diene / is teenemaal van een recht / dat niet
,, alleen ons maar ook God natuurlijk is; den Papisten heb ik in dezen niets
,, toegegeven. Dus heeft zich Essenius recht verklaart / nochtans komt Burman, en treedt in Heydani voetstappen / en gebruykt byna de zelve woorden tegen Essenius, zeggende; [c] ziet die uyt-basuyners van de geduurige Moraliteyt van den Sabbath, die uytgenoomen het eerste gebodt de geheele eerste tafel maaken van een niet natuurlijk, maar stellig recht; hangende van Godts vrye ordinantie, en zo veranderlijk en dispensabel. Indien 't zo is, zo verbindt 't gebodt, 't welk den beelden Dienst verbiedt, onder 't N. Test: niet, dan door een nieuw gebodt onder 't Euangelium gegeven, dit zouden de Papisten wel dier willen koopen; Doch [d] Brown, heeft hem daer op ten uyttersten voldaan / en Essenius beschermt.

[c] Burman Apologia cap 7 Pag 67. 68.

[d] Causa Dei Tom. 2 pag. 198.

Het andere datse daar tegen zeggen / is / dat den ingestelden Godsdienst tot dit twede gebodt niet en behoort / maer dat in dat gebodt alleen den beelden dienst verboden wordt / en dat het stellige / 't welk daarin geboden wordt / is / Godt te verheerlijken / en hem op een geestelijke wijze te dienen / die met zijn natuur overeenkomt / [e] Dewijl (zegt Burman) dat twede gebodt verbiedt den beelden-dienst, zo is 't Moreele en affirmatijf van 't zelve eygentlijk, niet de uytwendige en Positive Godsdienst, gelijk deze luyden dit heel qualijk zo begrijpen, maar datmen Godt moet verheerlijken en houden voor onvergelijkelijk, *Iesa.* 40 *v.* 18, dat is, datmen hem moet dienen op een geestelijke wijze, zijne natuur betaamlijk, *Ioh.* 4 *v.* 24. Hy wil dan / dat de inge- III.

[e] Bericht van den Sabbath pag 141. 142

stelde Godsdienst behoore tot het vierde gebodt; en die anders leert / zegt hy / vliegt den Catechismus in den baart, [f] Elders zegt hy; wie heeft onzen Essenius geleert dat het twede gebodt den ingestelden Godsdienst bevat? daar dat gebodt recht uyt negatijf is, datmen geen beeldt moet dienen, noch Godt in het beeldt, En op wat fondament? Om dat Godt by geen zaak te vergelijken is; Wat is dan het affirmative van dit gebodt? Godt te verheerlijken, dat is, Godt te houden voor onvergelijkelijk, *Iesa.* 40 *v.* 13. 18. en derhalven hem op een geestelijke wijze te dienen, die met zijn natuur over een komt. Zo ontlooptmen en ontveynst men het alsmen de kracht van een reden voelt; is'er iets bekender / dan dat het gemeene gevoelen onzer Kerke / onzer Theologanten ja ook onzes Catechismus is / dat in dit gebodt verboden wordt den dienst Godts door beelden / of op eenige andere wijzen / van Godt niet voorgeschreven / en dat'er in geboden wordt / de zuyvere en onverdorvene onderhouding van den Godsdienst / van Godt voorgeschreven; en van alle de Godsdienstige instellingen / die van Godt zijn voorgeschreven / zo heeft onze Catechismus in de verklaaring van dit gebodt / Vra. 96. Dat den eysch van het twede gebodt is / dat wy den Heere op geen andere wijze vereeren, dan Hy in zijn Woordt bevolen heeft; 't welk zo veel te zeggen is / als dat wy door dit gebodt verbonden worden / om den van Godt ingestelden Godsdienst te onderhouden; en derhalven zijn in dit gebodt ingewonden alle de wijsen van den Euangelischen dienst / ook Doop en Avontmaal. Zo heeft ook de groote en kleyne Catechismus van de Kerk van Engeland, en Schotlandt, en Jerland; Zo spreeken de Theologanten Ursinus en Paræus over de Catechismus / ook [g] Zanchius, [h] Polanus, [i] Gomarus, Scharpius, Tilenus, Altingius, Wendelinus, Crucius, Diest de Witte &c. Alleen [l] Walæus wilde / dat den uytterlijken Godsdienst geboden wierdt in 't vierde / en niet in 't twede gebodt / welke van Brown wederlegt wordt.

f Apol. Cap. 2 v. 56

g De secundo proæc.
h Syntag lib 6 cap 10
i Disp. de Legis &c repugnantia.
k Merg 2 Boek cap. 13.
l De Sabbatho pag. 623.

IV.

Coccejus berispt ook die geleerde mannen / dewelke om het twede gebodt van het eerste te onderscheyden / een onderscheydt maaken tussen de natuurlijke en de ingestelde Godsdienst; en willen / dat de natuurlijke geboden is door 't eerste / en de ingestelde door 't twede gebodt / door verbodt van het contrarie; [m] dit segt hy / is zo niet; want 't formeeren van beelden wordt niet verboden, dewijl 't niet geboden is, maar dewijl het Godt tot Jalousye verwekt, en dewijl onze Godt is Jehova; Doch niet alleen 't maaken van beelden / maar ook 't dienen der zelver of liever van Godt in de beelden wordt onder andere om dese reden verboden / om dat Godt een jaloers Godt is; nu Godts jalousye is ook voor sijn ingestelde Godtdienst / gelijk blijkt Levit. 10 v. 2. 1 Sam. 6 v. 19. 2 Sam. 6 v. 7. Ook zegt hy / dat dit te stellen gevaarlijk is, dewijl zo te kennen gegeven wordt, dat deze zonde veranderlijk is als zondigende alleenlijk, dewijl hy Godts heerschappy aanmatigt, die alleen macht heeft, om zijn instelde Godsdienst in te stellen; Maar wat gevaar is daarin / dat in dit gebodt veel veranderlijke dingen geboden worden? niet dat het ooyt sonder zonde kan zijn / een beeldt aan te bidden / als een voorwerp / want zo schendt men het eerste gebodt; maar Godt dienende door of in een beeldt / schendtmen het twede gebodt / loochenende Godts heerschappy / by wien het alleen staat / zijn dienst in te stellen; zo dat alle eygen-willige Godsdienst door dit gebodt verboden wordt / 't welk ook Coccejus zelfs te dier plaatse toestaat / zeggende / nochtans oordeelen wy, dat eygenwillige Godsdienst is tegen dit gebodt: want die Godt dient door zijn vonden, is een guychelaar

m Coccejus Summa Theol Cap. 89 v.

en

maake Godt zich gelijk. Zo besluyt ik dan / dat den Godsdienst van Godt ingestelt is het stellige van het twede gebodt; Zo dat deze partyen van den Sabbath hier geen dekſel vinden.

Ten Tweden. Ik merke / dat deze mannen door 't vierde gebodt alleen ggen geboden te zijn aan de Jooden / een rust van werk / en anders niet / een Godsdienst op dien dag / maar enkelijk geen werk te doen 24 uuren ng / en dat de Jooden zo rustende het vierde gebodt in zijn volle kracht ge- orzaamden; zy loochenen dan / dat 't vierde gebodt haer belaste de Gods- enst op dien dag te doen / te saemen te komen tot Godsdienst / etc; ja zy ggen / dat ook dat komen tot vergaderingen op dien dag / duyzendt jaeren ng buyten gebruyk was; en als zy het daar na deden / dat zulks niet vloey- e uyt dit gebodt / maer uyt dien / dat alle onze tijdt Godt toekomt; Zo dat ier uyt blijkt / hoe elendig en stout deze lieden met den Rustdag of Godsdienst- ag handelen. Eerst bannen zy den Sabbath uyt het Paradijs / ja uyt de we- eldt tot de tijdt van Moses / dat is / heele twe duyzendt vier hondert jaaren; an zeggen zy / is den Sabbath een enkele Ceremonie geweest / tot den tijdt an Christi Opstanding; verder zeggen zy / dat dit vierde gebodt van den abbath alleen van de Jooden vereyschte uytwendige rust van werk / en een solemneele Godsdienst-pleging / ja dat in duyzend jaaren / dat is tot de Babylonische gevankenis / geen publijke Godsdienstige vergaderingen zijn gehouden op den zelven. Want aldus spreekt Burman ⁿ gave Godt dat op deze schaduwe der ruste des Sabbaths / van die gene die zo meesterlijk van den Sabbath spreeken en predikken / wat beter gedacht wierdt. Men gelooft nu alleen / dat de rust des Sabbaths maer was om die te heyligen tot een heylige saemen roeping / dat is de vergadering des volks Godts / Levit. 23. v. 3. Waer dit was noch het rechte oogmerk Godts / noch het eygen werk des Sabbaths; men hoefde geen volle 24 uuren van zulken scherpen rust tot de vergadering des volks / en betrachting des Godsdiensts. Ook zoude men bewijzen kunnen / dat hoewel daer by het volk Godts onderwijzingen / vrywillige vergaderingen / en saemen-spreekingen der geloovigen geweest zijn / zo in de kameren des Tempels / als Steden der Leviten / en andere Schoolen der Propheeten / 2 Kon. 4 v. 23. Jesa 8 v. 16. Dat'er nochtans geen weeklijke / universeele en vaste vergaderingen der Israeliten van Godt belast zijn / of ook van het volk Godts gehouden / als alleen na de Babylo- nische gevankenis, meer als duyzend jaeren na het geven der Wet / wan- neer de Synagogen in alle de Steden gebowt wierden / waerop gezien wordt Hand. 15. v. 21; maar zo en was het niet van de tijden Mosis af / altijdt daar is geen gebodt altoos van; 't welk ook blijkt / dewijl de ont- heyliging van den Sabbath bestondt in het werken / zo dat zijn heyliging was in de rust; Altijdt het gebodt van den Sabbath begrijpt niet een letter noch stip / van vergaderingen of Godsdienst dan te houden / en te oeffe- nen / zulks was eygentlijk het oogmerk van 't vierde gebodt niet; dat be- last alleen de rust, en dat 24 uuren lang / ook buyten de tijdt der vergade- ring; Zo spreekt hy ook elders ° Ik zal meer zeggen / dat den onzen zich niet verwondere / hoewel t' allen tijde de heylige onderwijzing onder Godts volk geweest is / niet alleen in de kameren des Tempels / in de schoolen der Pro- pheeten / in de steden der Leviten en Priesteren / en in andere vergaderin- gen der Propheeten / tot welke zy na haar vryheydt plachten te gaan / en de heylige mannen daarin raadt te vraegen / gelijk blijkt in de Sunamitische 2 Kon,

V.

ⁿ Bericht van den Sabbath pag 32 &c.

° Apol. pag. 6.

„ 2 Kon. 4 v. 23, en in de discipulen des Propheeten Jesa. 8 v. 16, nochtans
„ schijnt het teenegaer waarschijnlijk / dat het publijke gebruyk der Synago-
„ gen in alle steden / en het plechtelijke voorleezen van de Wet in dezelve / niet
„ eer dan na de Babylonische gevankenis ingevoert zijn / duyzent jaaren na
„ het geven van de Wet / beginnende van Jerusalem / Neh. 8. v. 2. &c
„ Neh. 13. v. 1.

VI. Heydanus, laat ook den Jooden niets dan een uytterlijke vleeschlijke rust zonder Godsdienst / zonder uyt kracht van dien dag Godt te verheerlijken / en te dienen in den geest / waar door hy in der waarheydt den Joodschen Sabbath slimmer stelt dan de blinde Heydenen haare vyerdagen; Aldus spreekt hy / p Men legt dus wederom op de halzen der Discipelen dat zware en ondraaglijke jok van Moses, die grove en als lichaamlijke heyligheydt, en vleeschlijke en uytterlijke Godzaligheydt, bestaande in een angstige, ver drietige, en scrupuleuze onthouding van alle slaats werk, die zonder geest en wedergeboorte betracht kan worden.. den Joodschen Sabbath is maar een onthouding en rust van slaafsche werken, en wordt maar op een zekere dag verricht, ook van de ongeloovigen; De rust van de zevende dag is geen ware Sabbath geweest, de Wet heeft geen waren Sabbath kunnen geven hier uyt besluyten wy, dat die Sabbath, welke weekelijks wederkeerende van de Jooden wierdt onderhouden door aflaating van alle slaafs werk, niet en is de ware Sabbath. De Joodsche Sabbath was een voorbeeldt van de Moreele Sabbath; die bestondt in 't rusten van zekere werken die verboden waren hoewel zy in zich geoorloft waren; deze bestaat in onthouding van alle quaad werk. Elders aldus; Dit gebodt na de letter te neemen, en eyscht niet meer dan een uytterlijke rust, zulke te weeten, die ook den kinderen, den dienstboden, den vremdeling, het Vee most gegunt worden, gelijk ook niet meer een woordt in 't zelve gedacht wordt, van Godsdienstige vergaderingen op dien dag te houden, of dat zy meer op den Sabbath als op andere dagen gehouden waren, in de vergadering te verschijnen, hoewel geloofijk is, dat dit van de Godvruchtige Jooden geschiedt is; en wederom / q de heyliging der Sabbaths bestondt in niet te werken op dien dag; zy mosten dan dien dag heyligen met rust.

p Disputy van den Sabbath Th. 25 9 10 11.

p Consideratien 2. Deel pag 76

q Consideratie 1 Deel pag. 28

VII. Na dat Burman aldus tot zijn oogmerk het vierde gebodt ten halven zelfs voor de Jooden vernietigt heeft / als niet vereyschende publijke en private Godsdiensten / zo staat hy evenwel toe / dat de Jooden uyt een andere grondt en gebodt op dien dag ook mochten / ja mosten Godsdienst plegen / zeggende / q Niet dat wy zeggen willen / dat de Jooden op den Sabbath geen ver-
„ gaderingen houden mochten / of ook behoorden / en datse door die ruste daar
„ toe geen occasie hadden; maar dat ontstondt uyt een ander gebodt / als naam-
„ lijk / dat alle onsen tijdt Gode toekomt / en dat alzo den tijdt in welken wy
„ voor ons niet mogen werken / moet besteedt worden ter eeren Godts / en
„ tot stichting onzes naastens; en diesshalven als Godt haar geboodt te rusten
„ en geen werk te doen / zo leerde haar de zaak zelfs / dat zy die ruste wel be-
„ steden mosten ter eere Godts / met overdenking van Godlijke zaaken /
„ niet alleen voor haar zelfs / maar ook haar naasten; waar uyt dan heyli-
„ ge en vrywillige saamenspreekingen en vergaderingen ontstonden / die de
„ geloovigen onder 't Volk Godts ook onderhielden / door occasie van die rust
„ Maar dit zeggen wy / dat zulks eygentlijk niet was het oogmerk van
„ 't vierde gebodt / dat belast alleen de rust / en dat 24 uuren lang / ook buy-

q Bericht van den Sabbath pag. 36

ten d

tende tijdt der vergadering: wat beduydde dat dan / dat Godt zijn volk zo een weekentlijke ruste belastede zo lang / tot 24 uuren toe / so scherp / onder straffe des doodts / zonder iets meer te gebieden in dat gebodt / als die rust? etc. En wederom elders. Wy belijden ook / datse door de rust gelegentheydt hebben gehadt / om solemneel saamen te komen; maar dat hangt van een ander gebodt / 't welk naamlijk leert / dat alle onsen tijdt Gode toekomt / en dat de tijdt / waar op wy niets moeten werken / voor Godt en des naasten stichting moet zijn / 't welk is uyt het eerste gebodt; hoewel ook de saamenroeping der vergaderingen gebracht kan worden tot de heyliging van Godts naam / in het darde gebodt geboden; vergaderingen vloeyden dan niet direct uyt dit gebodt / maar alleenlijk rust; doch de reden en billijkheydt leert / en de Conscientie leerde / dat die rust wel most besteedt worden tot Godts eer / op alle wijze zo als 't geschieden konde / zo publijk als privaat / maar niet als of het vierde gebodt dit geboodt; niet een stipjen staat daar van in het vierde gebodt. Dus wil Burman liever de stichting des naasten tot 't eerste gebodt / en de samenroeping der vergaderingen tot het darde gebodt brengen / dan erkennen / dat het vierde gebodt vereyscht / dat men die tijdt / die Gode toegewyt was / op alle mogelijke wijze so Publijk als privaat tot Godts eer zoude besteden / wanneer het gebiedt de heyliging des Sabbaths; het is wel seeker / dat in 't vierde gebodt niet eerst en direct geboden wordt vergadering te houden / maar de onderhouding van den plechtelijken tijdt / dat is / van eenen dag weekelijks / of de heyliging des Sabbaths; Nu de heyliging van de plechtelijke tijdt of Sabbath / vereyscht bygevolge / dat die tijdt in heylige oeffeningen door-gebracht worde; want tijdt te heyligen is God die toe te weyen; nu 't geen God toegewyt wordt / dat wordt tot heylige gebruyken en oeffeningen toegeeygent; ook vereyscht de heyliging van den Sabbaths / datmen dien heelen dag van werk ruste / om dat zulken onthouding noodzaaklijk vereyscht wordt ten eynde dat de tijdt God toegewyt worde Want de tijdt die Gode toegewyt wordt / wordt van onze gemeene werken afgezondert.

Coccejus heeft Burman in het geseyde voorgegaan / zeggende; ſ Dat Godt verheerlijkt moet worden in een vergadering van broederen, wordt niet eerst in dit gebodt geboden, maar 't wordt voor-uytgestelt, als bekent is: want in de Wet der Tien geboden staat niet een woordt, van op den Sabbath vergaderingen te houden, maar de liefde Godts en des naasten dringt ons, om dat te doen, en elders zegt hy / t Sabbath betekent niet anders dan rust, 't wierd genoemt een *ruste den Heere* om dat het was tot eere van de Heere, *een heylige rust*, om dat die dag door de ruste als een teken, van de andere dagen afgezondert wordt voor den Heere; toont my eens een ander gebodt in 't vierde gebodt... 't wordt licht verstaan, dat de gene, die rusten tot een teken van Godts heyliging, inzonderheydt dien dag der ruste (hoewel ook de overige tijdt) moeten zo besteden, als de geheyligde door den geest Godts, maar dat is dit gebodt, gelijk ook dien dag, niet eygen. Dat wordt ook lichtelijk verstaan; dat de Israeliten, alzo zy door die plechtelijke en solemneele rust gelegentheydt hadden van vergaderingen te houden, die gelegentheydt niet hebben moeten verzuymen; daar zy ook anders door 't gebodt van de liefde Godts en des naasten verbonden waren, 't zelve zeer dikwils te doen. Voorts tracht hy te bewijzen / dat noyt op den Sabbath-dag geboden wordt de vergadering saamen te roepen / en derhalven dat 'er niets van de Joden vereyscht was / dan

Z 5

r Apol pag 60

VIII.

s Indagatio de Sabb. pag 135

t Indignatio justa pag 46 50 51 52.

dan datse enkelijk op dien dag zouden rusten ; en daarom wil hy / dat
woorden mikra kodesch , dewelke onze Neerlantsche overzetters een heyli
v Dispuyt Van den Sabbath 1 Boek Kap. 33 saamen-roeping overzetten / betekenen een uytroeping van heyligheydt. N
die valsche grondtstelling van Burman , Heydanus en Coccejus , van d
dit vierde gebodt alleen uytterlijke rust vereyscht / hebben wy v op zijn plaa
wederlegt.

IX. Ten darden. Ik merke aan / dat deze dry Professoren daarin niet oprec
handelen / datse de Leesers willen wijs-maaken hier en daar / datse no
iets Moreels in 't vierde gebodt erkennen / datse het niet geheel en al Cer
monieel achten / dat derhalven van haar niet geloochent wordt / dat'er Tie
Moreele geboden zijn / daar zy doch in der waarheydt het heele vierde gebo
Ceremonieel stellen / en afgeschaft / en ons niet raakende ; want aldu
spreekt Burman , t Het is een lasterlijk woordt, te zeggen van hem , dat h
t Bericht pag. 124 leert, dat het vierde gebodt geheel Ceremonieel is , dat hy het uytschrabt &
daar zijn woorden en schriften anders getuygen en wederom / v niemant leer
v ibid pag 64. dat het vierde gebodt niets Moreels in zich zoude hebben ; en elders / x als
wy loochenden , dat 'er in den Sabbath iets Moreels is ; het vierde gebo
x Vindic. Disquis. pag 51 52 mist niet alle Moraliteyt ; Noch eens / y het is haar gemeene aardigheyd
dat wy 't vierde gebodt doorschrappen ; welke een bittere lastering is ; w
y Bericht pag 65 66. schrapt een gebodt uyt ? Wie neemt het wech ? zy die het verdraajen en ve
keeren , of wy die de rechte meynining van het zelve aanwijzen ? die leeren, d
het na de letter in Christo vervult is, en dat nochtans blijft, niet alleen 't generaa
fondament des gebodts , maar ook de geestelijke kracht van 't zelve in den i
wendigen Sabbath. Wederom. z Neemt het gebodt wat breeder , voor
z Bericht pag 43 44 45 veel daar onder te gelijk behoort het fondament , en de beduydenis , en g
heele kracht des gebodts , zo is het mede Moreel ; Het fondament d ar va
is, niet alleen, datmen Godt op een zekeren dag moet dienen ; maar in zo
derheydt datmen niet eenen dag , maar den geheelen tijdt onzes levens,
veel men kan , besteden moet aan den Godsdienst, zoekende het Koninkri
Godts , en betrachtende de stichting zijns naasten , en datmen daar toe o
solemneele en vaste byeenkomsten houde , welk generaal fundament va
't vierde gebodt ons Christenen eygentlijk aangaat ; de kracht , en beduyden
deses gebodts begrijpt de ware heyligmaking en ruste des Messie , en dien gee
telijken Sabbath , dien wy ons geheel leven lang vyeren moeten , rustende va
alle quaade werken , heyligende Godt en verheerlijkende hem, en rustend
nu in Hem door Christus , die ons de waren ruste heeft aangebracht ; Zo d
hoewel 't uytwendige gebodt des Sabbaths Ceremonieel was, nogtans zo is'er i
't vierde gebodt iets Moreels , zo ten opzicht van zijn generaal fundament
als van zijn geestelijke kracht en bediedenis ; welke alzo het ten Principale o
Christenen aangaat , en het eenige oogmerk ja de ziel van 't vierde gebodt is
zo zoude het een groote onwetentheydt, en verkeertheydt zijn , te zeggen
dat het vierde gebodt ons Christenen onder 't N. Test: niet raakt, daar zij
voornaamste kracht en Moraliteyt ons byzonderlijk aangaat.

Aldus wil Burman schijnen wat Moreels te stellen in 't vierde gebodt / e
X. dat het vierde gebodt ons ook raakt/en dat'er derhalven tien Moreele gebode
a Bericht pag 43 zijn ; maar hoort nu het tegendeel. a Den Sabbath behoort niet tot de Mo
b pag 56. reele geboden , maar tot de Ceremonien ; b lieve , wat gevolg is het, God
heeft tien woorden , dat is, geboden , gegeven van den berg Sinai, ergo zijn all
die geboden, of woorden Moreel ? zeyd Godt ergens , dat'er tien Moreel
gebo

geboden zijn, of geeft hy wel met een ſtipje te kennen, dat deze tien geboden alle tot een eeuwige onderhouding gegeven zijn? c Datmen ſpreekt, dat'er zo dan maar negen moreele geboden zouden zijn, is zeer inpertinent. Waar staat het, dat'er tien moreele geboden zijn? bewijſt, dat die tien geboden alle moreel zijn? En neemt, daar waren maar negen Moreele geboden? geſchiedt daar mede de Moraliteyt te kort, die in die negen geboden dan in volle zoude begrijpen zijn? zo dat evenwel de Wet der zeden ende zedelijkheydt even volmaakt zoude blijven? d Dat zijn de kunſtjes, om het gemeene volk te blindthokken, en jemant by het zelve verhaat te maaken; altijdt te roepen van tien Moreele geboden, en noyt zulks te bewijzen, of poogen te bewijzen; te zeggen, de tien geboden der Wet zijn Moreel, ergo dit gebodt ook; daar Godts woordt anders leert; laat zy dan zulks eens bewijzen. Wy hebben getoont, dat de Sabbaths niet Moreel maar een ſchaduw is, en also nevens andere ſchaduwen des O. Teſt. ook verdweenen, en verlichaamt is in Christo. e Het is dan klaar, dat onder 't N. Teſtament het vierde gebodt den Christenen niet langer en verbindt; **Dus ſpreekt hy in zijn** Bericht; **Elders wederom aldus**; f Het is baarblijkelijk, dat Paulus Col. 2 v. 16. 17. niet met een bepaaling maar abſolutelijk en op alle wijze den weekelijkſchen Sabbath een ſchaduw noemt.. Het kan niet beſtaan, dat een gebodt te gelijk in opzicht van verſcheyde reſpecten of deelen deſſelfs Moreel en Ceremonieel zy: want 't geen Moreel is, vloeyt uyt Godts beeldt, en 't kan geen voorbeeldt van een andere zaak zijn;.. zo dat het argument duſdanig is, 't geen een ſchaduw genoemt wordt, is Ceremonieel, en niet Moreel; Nu het gebodt van den Sabbath wordt hier een ſchaduw genoemt; zo wordt het dan uytgeſlooten van de Moreele geboden, en derhalven is het alleenlijk Ceremonieel den Sabbath is alleenlijk maar een ſchaduw... Den Apoſtel leert in der daadt, dat de weekelijkſche Sabbath geheellijk een ſchaduw is. **Zo hooren en zien wy, dat hy zegt, dat'er** *geen tien Moreele geboden zijn, dat zulks niet te bewijzen is, dat Godts woordt anders leert; Dat 't gebodt van den Sabbath abſoluyt Ceremonieel is, alleenlijk Ceremonieel, maar een ſchaduw, geheel een ſchaduw, een verdweenen ſchaduw, Ceremonieel en niet Moreel, van de Moreele geboden uytgeſlooten, niet in verſcheyde opzichten Moreel en Ceremonieel; Dat het vierde gebodt onder 't N. Teſtament den Christenen niet langer en verbindt.* **Zo blijkt klaar, dat hy 't heele gebodt van den Sabbath wech doet, gelijk andere Ceremonieele geboden, en derhalven dat wy maar negen geboden meer hebben.**

XI.

Nu laat ons Heydanus **hooren**; g Den uytterlijken Sabbath is alleen maar een voorbeeldt geweeſt. Maar indien gy op de betekende zaak let, geen gebodt is meer Moreel: als waar door den menſch geboden wordt, al dien tijdt die hem Godt geeft, Gode toe te weyen, Hem te dienen, niet alleen privatelijk, maar in zeer menigmaal vergadering te houden. h Men heeft by alle gelegentheydt niet nagelaaten, my by een ieder te verdenken, als of ik van meyning was, dat'er alleen negen, niet tien geboden des Wets Moreel waren; dit heeft men zeer hoog doen gelden in den laatſt-gehoudene Synodo, en met zeer haatelijke termen geexaggereert, en men heeft genochzaam een landt-geſchrey daar van gemaakt. **In het Diſpuyt van** Heydanus **over den Sabbath ſtonden deze woorden**, i **gelijk hy belijdt**; *Quartum præceptum eſſe abrogatum*, Dat het vierde gebodt afgeſchaft is; **en elders**; wy hebben klaarlijk beweezen, dat noch den zevenſtendag in 't vierde gebodt voorgeſchreven ons in den N. Teſt meer verbindt, noch de onderhouding van een zevenden dag

c pag 63 64

d Bericht pag 66 67

e bericht pag 80

f In Annexo 2. Diſp. 8 July 1665. th. 4.

g Diſp van den Sabb. theſ 20.

h Conſideratien van den Sabb. 2 Deel pag 15.

i Conſideratien 1 Deel pag. 4

dag daar uyt kan besloten worden, noch de rust van den arbeydt in zich zelven iets Moreels is, noch ook de heyliging der rust tot den Godsdienst: Dien volgens dewijl dit N. B alles is, dat het vierde gebodt begrijpt, dat daar niets Moreels in dat gebodt kan aangeweesen worden. **Wederom.** Zy dringen aan vry onder een schoone schijn, dat de heyliging des Sabbaths is een deel van de tien woorden, of Moreele Wet, waar uyt indien men 't vierde gebodt uyt stoote tot de Ceremonien, en het uyt het tien-getal wechneeme, dat het niet meer een *Decalogus*, maar een *Ennealogus* zal zijn, en dat'er alzo geen tien woorden meer zullen blijven; maar met haar verlof, zy zeggen al te onbekommert, dat de Wet der Tien geboden is een kort begrip van de Moreele Wet. **Noch eens** / Op [l] die zwarigheydt die zy voorwenden, en zo hoog doen gelden, en by alle gelegentheydt zo blasonneeren, dat daar mede de Wet verminkt wordt van een haarer geboden, en niet meer en zoude een *Decalogus* maar een *Ennealogus* blijven, niet meer in tien, maar in negen geboden bestaande, zijn zy alzo wel gehouden op te antwoorden als wy; wy kunnen toonen, dat zy de Wet in dry Principale geboden verkreupelen, &c. **En wederom elders spreekt hy volkomener uyt; en zegt.** De gene die zegt, dat het vierde gebodt niet op dezelve wijze moreel is, die moet voor een schender van de *Decalogus* doorgaan, als niet meer overlatende, als negen geboden, en dien volgens geen *Decalogum*, maar een *Ennealogum* alleen stellende. N. B. 't is waar, dat dit zo doorgaans nu ter tijdt wordt aangenoomen, als een *Passiva opinio*, daarmen niet tegen spreeken en mach. Maar is wel oyt ondersocht, waarom dit zo is opgenoomen en gelooft? voor eerst de Schriftuur, die ons geleert heeft, dat'er zijn tien woorden des Wets, begrepen in twe tafelen heeft ons die wel ergens gezegt, dat alle die tien woorden zijn van eener natuur, noodzaaklijkheydt, en duurzaamheydt? zy zegt wel, datter zijn tien woorden, maar zegt zy daarby, dat het zijn tien moreele geboden? Dat bysvoegsel, is dat van de Schriftuur of van de menschen! zeker by-aldien wy den Propheet Ezechiel voor een goedt uytlegger van de Wet erkennen, die zal ons daar van een andere uytkomst geven... Wat reden dat'er in den *Decalogo* geen Ceremonieel gebodt neffens de andere Moreele geboden zoude mogen plaats gegondt worden? 't zijn immers ook geboden Godts; en of Godt ook de Wet der offeranden en des diensts des Tabernakels daar had willen byvoegen &c. **Dus beschermt het** Heydanus **dan met** Burman **recht uyt / dat het een onredelijk en ongegrondt gevoelen is / dat 'er tien Moreele geboden zijn erkent.**

XII. Coccejus **spreekt al diergelijk.** [m] Indien 'er gevraagt wordt, wie het vierde gebodt te niet doet, of die dewelke desselfs Principale oogmerk instampt, of die, dewelke het loochent, dat mach ieder oordeelen; zullen wy zeggen dat de gene, die Godt verheerlijken, als die de heyligmaking in Christo volbracht heeft, 't vierde gebodt ontbinden, te niete doen, en wechneemen den heelen tijdt des N. Test; is de ware Sabbath. Gelijk wy, die niet besneden worden, zijn de besnijdenis, besneden in Christo, Philipp. 3 v. 3. zo houden wy ook geen Sabbath, en wy houden den waren Sabbath, niet in de letter, maar in den geest en waarheydt; gelijk dan de besnijdenis niet te niet gedaan wordt, terwijl sy vervult wordt; so wordt den Sabbath niet te niet gedaan, terwijl zy in waarheydt betracht wordt .. uyt dit alles blijkt, dat het rusten den Christenen uyt kracht van 't vierde gebodt niet op te leggen is. **Waar op** [n] Hoornbeek **deze woorden aantekent; zo besluyt hy tegen zich zelven / naamlijk**

[k] Disp. van den Sabbath thes. 20.

[l] Consideratien over den Sabb. 1 Deel pag 58 ziet ook pag 8. 46.

[m] Consideratien 2 Deel pag 204 205

[m] Typus Concordiæ pag. 69. 737 82.

lijk / dat het vierde gebodt aldus door een allegorie te niet gedaan wordt / en dat het voor de Christenen in opzicht van de ware en eygentlijke zin / ontzenuwt en weg-genoomen wordt / gelijk (want hier gebruykt hy de gelijkenis van de besnijdenis) de besnijdenis voor ons geheel en teenemaal afgeschaft / onnut / en doodlijk is. En elders. Zo wordt het vierde gebodt dooreschrapt, en daar zijn in plaats van tien maar negen geboden. *Antwoordt.*)ie 't geloof van 't betekende door den Sabbath behoudt, die houdt waarlijk abbath, en hy schrapt het gebodt niet door, maar hy houdt het beter, gejk die in Christo besneden is, met een besnijdenis zonder handen, die is beneden. Gy zult zeggen, is 'er dan niets Moreels in 't vierde gebodt? Antw. ı, eerst, 't gebodt van de rust, die Christus geest, te behouden. Ten twelen, 't gebodt van de naasten te stichten door mede-deeling van de waarheydt n ontsteeking van liefde, waar toe gebracht moet worden 't gebruyk der acramenten. Wy staan niet alleen toe, maar wy dringen ook aan, dat 'er neer Moraliteyt in 't gebodt van den Sabbath is, dan dat 'er eenige tijdt of eenie zekere dagen tot den Godsdienst worden toegeeygent; in Godt te rusten vegens Christus, is een groot en Moreel gebodt. Noch eens. *o* Het Moreele van lit gebodt is, datmen Godt 't allen tijden moet lief hebben, met alle zijn rachten, en gedachten. Wederom. *p* Dit is'er Moreel in 't vierde gebodt, erst de zonde belijden, en nood van heyligmaking; Daarna belijden, dat de chuldt noch niet wechgenoomen is, het welk in 't N. Test niet geschieden nach; Ten darden, het geloof belijden, dat die voornaame heyligmaking nu voltrokken is. Ten vierden zijn tijdt niet misbruyken, maar gebruyken tot lie pligten, die na de Wet der liefde tot Godt en de naasten zijn.

XIII. Nu laat elk oordeelen / of deze mannen oprecht handelen / als zy willen gedaante maaken / als of zy noch iets Moreels in 't vierde gebodt stelden (om met de Post-Acta van 't Synode van Dordrecht niet te schijnen in vollen strijdt te zijn) daar sy niets erkennen / dan 't geen uyt alle Ceremonieele geboden door beduydenis te haalen is / en ons raakt / en dan 't geen in de andere geboden belast wordt; gewis zy kunnen geen tien Moreele geboden met onze Catechismus erkennen / noch met de zelve toestemmen / dat Godt ons de tien geboden scherpelijk laat prediken, *Vra.* 103. 115. Veel oprechter sprack Alhard de Raadt, berispende haare geveynstheyt en simulatie / waar van wy in 't laatste Kapittel spreeken zullen. *q* Dr. van Rijssen zegt hier op wel; Maar zien de mannen zo niet, dat al dat Moreele, dat zy hier stellen, in de andere geboden begrepen is, en het vierde gebodt zo niet eygens behoudt, dat Moreel is? Want zo doende zegt het maar, onderhoudt het Moreele, dat in d'andere geboden is, en 't behoudt voor zich zelven niets. De andere geboden zeggen, na haar meening, datmen Godt allen tijde moet liefhebben, en den naasten als zijn zelven. Wat brengt'er nu dit by? Niet... in gevolge zouden alle de Ceremonieele Wetten Moreel zijn, om dat het fundament en de afgebeelde zaak ons Christenen raakt. Ziet wat wy elders hier toe verder tot ontdekking gezeydt hebben / en in 't byzonder wat Dr. Owen, Hoornbeek, en Lodensteyn tot haarer overtuyging hier van zeggen. Wy voegen 'er alleen by / 't geen de voortreflijke Theologant, Frid Spanhemius zegt; 't is 't gevoelen der Wederdoopers en van andere Phantastijken, die de Christelijke vryheydt omkeeren in ongebondenheydt, en willen, dat dit gebodt enkel Ceremonieel is geweest, en derhalven dat het in zijn geheel door de Messias afgeschaft is. En wy wenschen dat de woorden van Burman mogen vallen op 't hert van de gene / die in zijn voetstappen treden / een van de tien geboden vernie-

m De observande 4 præcepto pag 113

n Indagatio de Sabbatho &c. quiete pag 131 132.

o Summa Theolog. Cap 89. th 8.

p Indignatio. Iusta. pag 82 83

q Rechtzinnige waarheydt pag 136 137.

r In het Dispuyt van den Sabbath pag. 273 &c 28. &c.

s Dubia Evangel. part 3 Dub. 116.

s Bericht van de Sabbath pag. 79. tigende; *s* Dit is voorwaar, zegt hy) zo een sware zaake, dat zoo iemant eertijdts onder de politie Israels alzo een gebodt Godts zoude los gemaakt, ende te niete gedaan hebben, die soude het met zijnen hals hebben moeten boeten, *Heb.* 10 *v.* 28. gelijk blijkt uyt het exempel van den hout-leeser, *Num.* 15: Maar het is ongelijk zwaarder een gebodt te ontzenuwen in zijn geduurigen zin, als alleen het zelve eens te overtreden in zijn Praktijk.

XIV. Ten vierden. **Dese Professoren verloochenen alle gebodt Godts van te rusten op een zevende dag; zy stellen / dat alle werk / dat middelmatig is / op des Heeren Dag geoorloft is te doen / en dat geen gebodt Godts gebiedt / op des Heeren Dag te rusten van werk; ja dat het ongeoorloft en grouwelijk is / te rusten van werk op des Heeren Dagh wegens een gebodt Godts / of wegens 't vierde gebodt; Dat ook geen Overheden het werken mogen verbieden als een zonde tegen Godts gebodt. Dit alles zal overvloedig blijken uyt haar eygen woorden.**

XV. *v* Indag Natuur Sabbathi. pag 39 43. Coccejus **schreef aldus.** *v* Dit komt in bedenking, of dat gebodt, *gy zult geen werk doen*, den Christenen verbindt? In dat gevoelen zijn de Iooden; Doch de heyligheydt des menschen bestaat niet in de onthouding van een geoorloft of nuttig werk; De Christenen hebben niet gemeent, dat op dien dag niet geoorloft is, eenig werk te doen door zich; sy hebben geoordeelt, dat de Christenen aan dit gebodt niet gehouden zijn, *gy zult geen werk doen.* **En elders zegt hy** / *x* Op dien dag zijn werk te doen, en houden wy voor geen zonde, ten ware om des orders wil. (**Nu** door de Kerkelijke order **worden na 't zeggen zelfs van** Burman) de Conscientien der lieden niet verder verbonden, *quam ut offendicula vitentur*, dan dat ergernissen gemydt worden) zonder gebodt (**zo vervolgt** Coccejus) van niet te arbeyden, verledigen wy ons tot die zaaken, die de liefde Godts en onzes naasten eyscht. **Wederom elders** *z* Indien jemant vast staande in zijn hert, geen noodzaaklijkheydt hebbende (als een Heere van den Sabbath gemaakt zijnde van den Heere) voorneeme, met alleen de vergaderingen vlijtig, en met voorbereyding des herten om Godt te gehoorzaamen, op des Heeren Dag te bezoeken, maar ook daar-en-boven op den zelven dag zich van andere bezigheden, zo veel hy kan, te onthouden, en Godts Wet te overdenken, dien zullen wy niet alleen niet misprijzen, maar ook hooglijk prijzen.., *a* Het zoude een quade gedachte zijn, Godt gebiedt my, op eenen dag (des Heeren Dag) te rusten, en de rust te heyligen, zo eyscht Godt den zevenden dag tot zijn dienst.. *b* Die gene, welke rusten uyt opinie, dat rusten geboden is, hoewel haar onthouding, of rust gemeynlijk beter schijn pleegt te hebben, dewijl zy nochtans weynig bequaam zijn om de schrift te handelen, als den ganschen week elders bezig sijnde, so is 't blijkelijk, datse lichtelijk zich tegen andere verheffen, door waan van gewrocht werk. **En elders zegt hy.** Hier uyt kan klaar zijn, wat de vraag blijft, naamlijk, of een geoorloft werk te doen, door zich wegens een uytdruklijk gebodt, zulken werk op eenigen dag verbiedende te doen, een overtreding zy? 't welk wy geloochent hebben; want so hebben wy gezeydt *in indag. pag.* 158 159. En dat meynen wy 't zelve te zijn met 't geen den Apostel segt, *Dat niemant u oordeele in 't stuk der Sabbathen.* De vraag is niet, of die niet te oordeelen of te bestraffen zy, die op de gesette dagen, als hy kan, niet tot de Christelijke vergaderingen komt, die de vergaderingen verlaat, die den dag van der Christenen blijschap bevlekt, of dien misbruykt, of zich selven of een ander verhindert, dat hy die gelegentheydt om te leeren niet gebruykt, en dat

x in Rom. 14. v. 5.

y Synopsis Theol lib. 8 cap. 4 th. 15.

z Indagat Sabb. pag 24 125

a Indagatio Sabbath pag 88

b Ibid in præfat

c Typus Concord pag 125 126

dat uyt kracht van 't generale gebodt : maar of de gene die een geoorloft, werk doet (ter syde gestelt de consideratie van 't generaal gebodt) een overtreder van een gebodt sy? En te vooren pag. 82. zeyd hy / uyt dit alles is klaar, dat den Christenen niet moet opgelegt worden, te rusten uyt kracht van 't vierde gebodt. Voorts zegt Coccejus, en keurt voor goedt / *c* dat de Oudtvaders uytdruklijk bevestigt hebben, dat'er geen onderscheydt der dagen by de Christenen is, soodanig als was by de Jooden, den welken geboden was, datse dit of dat op sekere dagen doen, of ook niet doen souden: want dat het de Christenen op alle dagen geoorloft is, goede en toegelaatene dingen te doen met danksegging, als maar de rest gelijk is; en te dien eynde verhaalt hy / *d* dat *Hieronymus* segt, dat eenige devoten den heelen dag des Heeren sich van werk onthielden; en dat *Paula* en haar Maagden, als sy uyt de Kerk waren gekomen, t'huys haar gewoone werk hebben gedaan. En wat belangt de Placcaten der Overheden tegen Sabbathschending / daar van zegt hy wel op een plaats / *e* De overigheden doen niet qualijk, welke het toestaat, haar heerlijkheydt in Godts stadt te brengen, datse een maate stellen, in andere dingen te doen, op dat de Christelijke Godsdienst geen verhindering hebbe. Maar elders bepaalt hy dit aldus / en drukt zich klaarder uyt; *f* Het is der Leeraars pligt, de Magistraaten te waarschouwen, dat door sulke Placcaaten geen superstitie ingevoert worde; 't welk geschiedt, wanneer 't geen alleen een menschelijk gebodt is, gelast wordt met bedreyging van straffe uyt dien hoofde, als of Godt sulken bevel gegeven had; dat ook door die Placcaaten geen aanstoot gestelt worde, so dat de menschen uyt vreese van te sondigen, met bekommernis of scrupel souden doen, 't geen geoorloft is. Tegen 't opleggen van te rusten op des Heeren Dag / uyt kracht van Godts gebodt / spreekt Coccejus aldus. *g* Het is een groote sonde, en een verloochening van de Goddelijke heyliging, en een verwerping van Godts Verbondt, die rust en die tijdt der rust niet te erkennen, en den geheyligden in 't bloedt des N. Test. die dingen op te leggen, de welke hielpen tot vermoeytheydt en om dorst te verwekken, en zo de dronkene doen tot de dorstige, gelijker staat *Deut.* 29. *v.* 19.. *h* Men kan den Christenen niet opleggen, dat een last is; nu de rust aan den Jooden geboden, had een last met zich vermengt, dewijl haar werken verklaart wierden onreyn te sijn; ten ware dat zo was, zo zoude die ruste niet gezegt worden de heyliging van dien dag, of een heylige ruste den Heere... *i* Zo jemant andere opwekt, om op dien dag van andere besigheden te onthouden, te komen in de vergaderingen, Godts Wet te overdenken, &c. wy zullen 't voor een groote liefde houden, maar niemant is geoorloft, en 't is een zonderlinge sonde, een Wet te geven, bekommernissen en vreezen in te werpen, en sulks voor Godsdienst te houden, 't welk geen Godsdienst te houden is, naamlijk, te rusten wegens gebodt... *k* Alle de Broeders hebben macht, om door vermaaningen te ontsteeken tot de pligt, van de vergadering niet na te laaten, en sich tot heylige meditatien te begeven &c. so nochtans, datse van de partieuliere oeffening die sy aanraaden, zeggen, Dit seg ik, niet de Heere, gelijk 1 *Cor* 7 *v.* 12.

c Indagatio Sabbath pag. 245.

d ibid pag 248.

e Indagatio Sabbath pag. 38.

f ad Heb. 4. §. 5.

g Indagatio Sabbath. pag. 18

h ibid pag. 74.

i ibid pag. 125.

k Indagatio Sabbath pag 157

XVI.

Burman, spreekt ook alzo. *l* De ruste was eertijdts geboden voor haar zelfs / „ als waarin bestont de eygene natuur des Sabbaths / zijnde alzo die rust niet „ om de Godsdienst eygentlijk / maar zy was als een gedeelte van de Gods„ dienst: want 't was Godsdienst te doen / dat Godt geboden hadt „ dat is te rusten. Maar nu het mysterie vervult is / zo en behoeven wy uyt kracht

l Bericht van de Sabb. pag. 98 99.100.

,, kracht van 't vierde gebodt niet meer zo te rusten / als doe geschiedde; ja uyt
,, kracht van 't vierde gebodt mogen wy niet zo rusten; wy mogen die uytwen-
,, dige rust op zulke wyze niet onderhouden / zonder te verloochenen de rechte
,, rust / die wy in Christi doodt hebben; de rust dan die wy nu hebben / is
,, niet uyt kracht eenes gebodts / noch als een gedeelte van den Godsdienst/
,, als of nu op eenigen tijdt eenig werk verboden wierdt / om des dags wil /
,, 't welk op den eenen dag zoude ongeoorloft zijn / daar het op den anderen
,, geoorloft is / maar onze ruste geschiedt nu volgens de Christelijke vryheydt:
,, onze ruste is niet om des tijdts of dags wil; zo dat de ruste nu niet een ge-
,, deelte van den Godsdienst is; datmen nu op des Heeren Dag rust / en by een
,, komt / dat doen wy nu niet door kracht van een uytdrukkelijk gebodt / als
,, nu hebbende een gebodt van rust / maar na de Christelijke vryheydt / en daar
,, heeft dat onderscheydt plaats / 't welk den Apostel zo wel maakte / dit zeg
,, ik, maar niet de Heere; 1 Cor. 7 v. 12. Die dan de woorden des Vierde ge-
,, bodts noch aandringen / gy en zult geen werk doen / die moeten alle de
,, scherpigheydt van dat gebodt noch laaten; hier is geen andere uytkomst voor
,, die lieden / die onder het N. Test. Sabbatiseeren willen / gelijk zy ook wel
,, duydelijk roepen en zeggen / datmen het werk nu laaten moet / niet om
,, den Godsdienst / die daar door zoude belet worden / maar om den dag zelfs
,, 't welk is volkomentlijk te Judaiseeren. (Merk leezer / dat Burmam zegt /
dat de onze leeren / datmen niet moet rusten om den Godsdienst / daar wy
doch altijdt zeggen / dat de heele ruste is om den Godsdienst / hoewel wy dat
ook zeker stellen / dat die ruste mede zo wel als den Godsdienst / doch tot be-
trachting van den Godsdienst / geboden is; zo geeft men 't volk een verkeerde
indruk / 't welk Lodensteyn dede op die woorden uyt roepen / [l] Wat een on-
beschaamde onwaarheydt! leeren zy niet alle uyt eenen mondt, dat de Heere
ons de rust gebiedt alleen om den Godsdiensts wil, en wy derhalven om dies
wil alleen ons werk laaten; en is niet altijdt haar taal, dat op dien dag gerust
moet worden, op datmen dien in den Godsdienst besteden zoude? Let wel /
Lodensteyn zegt / Godt gebiedt ons die rust / zo dat hy ook toestaat / datmen
rust om 't gebodt Godts... Wederom zegt Burman elders, [m] indien de
,, rust nu onmiddelijk uyt kracht van 't vierde gebodt geboden wordt / zo zalze
,, een deel van den Godsdienst zijn (want uyt kracht van 't gebodt dat gene
,, onderhouden / 't geen tot de eerste Tafel behoort / is Godsdienst;) Zo is
,, dan het directe gebodt / gy zult geen werk doen, niet overgebracht in 't N.
,, Test. op een anderen dag van de week; maar dat gebodt is met den Sab-
,, bath afgeschaft: want anders zoude hier de Christelijke vryheydt geensins
,, plaats hebben / indien het directe gebodt van de ruste bleef (al wierdt de om-
,, standigheydt van den dag verandert: want de Christenen rusten niet om de
,, zelve reden / als of zy oordeelden / dat eenig eerlijk werk meer ongeoorloft
,, was op dien dag uyt kracht van een Godlijk gebodt / dan op een andere
,, dag: 't gebodt zelfs is in opzicht van den weekelijkschen Sabbath veran-
,, dert / den Joodschen Sabbath afgeschaft zijnde / zo is 't gebodt van den
,, Sabbath nu ook afgeschaft. En wederom, [n] Ik zegge / dat het doodelijk
,, is / onder 't N. Test: te willen invoeren het onderscheydt der dagen uyt een
,, onmiddelijk gebodt.. ruste onmiddelijk geboden / maakt een onderscheydt
,, der dagen / maar rust volgende op een pligt in de Christelijke vryheydt / on-
,, derscheydt den dag niet van den dag / maar het werk van 't werk / alle de
,, Broeders hebben de macht / om door vermaaningen tot deze pligt te ont-
steeken;

[l] Zedig onderzoek pag 309

[m] Vindic Disquis. pag 25.

steeken ; nochtans zo / datse van de particuliere oeffening / die zy hier aan-
raaden (naamlijk van des Heeren Dag te onderhouden) zeggen / zo zeg-
ge ik, niet de Heere 1 Cor. 7. v. 12.
Heydanus hoe weyning hy van 't gebodt van ruste houdt / is boven gebleken XVII.
en deele / als wy de woorden van Capellus, van hem geexcerpeert / ophaalden/
, nu voegen wy 'er deze by ; ° Verbindtmen de Christenen niet met de rust dag
, des vierden gebodts op de zelve wijse / als de Jooden opt zijn verbonden ge-
, weest ? en wat grooter verbintenis en zwaarder jok / als dat groote woordt
, geeft / Dan en zult gy geen werk doen ? Die zich daar na schikken zal / is
, dien niet het woordt des Heeren / gebodt op gebodt, regel op regel? Want
, moet men volgens den teneur van 't vierde gebodt geen werk doen / en moet-
, men dat gebodt na de letter volgen / zo zijn wy alzo zwaar belast / als opt de ° Conside-
, Joodsche Kerk geweest is. ° Die op zulken dag (zegt hy) zoude willen wer- ratien over
ken, en wat anders doen, als te doen is, of niet willen doen, daar toe den den Dag
dag verordineert is, zoude recht de straffe der Overigheydt en de Cen- des Heeren
sure der Kerke als een ongehoorzaame draagen. . Voortaan kan geen Wet on- 1 Deel
de Conscientie die dingen, die indifferent zijn, en ons vry staan, meer onder- pag 100
worpen, zijn om dat geen Wet de wille Gods kan prevaleeren. Zo dat ook in de 102 103
overtreding der zelver geen eygentlijke zonde is, ten zy in-directelijk, niet
om het plegen van de dingen zelfs, maar om wat anders, te weeten so 't ge-
schiedt uyt verachting van de wettelijke macht, die wy van Godts wegen ge-
hoorzaamheydt schuldig zijn, of uyt verzuym van broederlijke stichting. En p Conside-
elders / p hoewel het op zulken dag te werken een Christen niet wel bevoe- ratien
gen en zoude, en tegen ordre en stichting zijn, zo moeten wy echter so scru- 2 Deel
puleux niet weezen, dat op dien dag eenig werk te doen, in zich zelven zou- pag. 162.
de een zonde zijn. . . Een prediker zal wel doen, het volk te vermaamen, 127 129.
dat het den zondag vyere, en van werken ophoude, als een gansch nodig
en dienstige zaak ; maar hy zal ook aan d'andere zijde naerstig waarschouwen,
datmen geen arbeydt teenigen dage moet voor zonde houden, ja die niet en
moet onderlaaten dan uyt een vrye en onbedwongen liefde ; die opinie van
noodzaaklijkheydt moet den menschen benoomen worden, als of op dien dag
te arbeyden zonde ware ; . . Zo wy van Conscientie wegen gehouden zijn, op
dien dag geen werk te doen, zo is 't zonde, op dien dag te werken, en dien-
volgens moet dan 't gebodt, van op dien dag geen werk te doen, noch in vol-
le vigeur zijn.
Ten Vijfden, Deze Professoren zien de onderhouding van des Heeren Dag XVIII.
aan als een oude gewoonte / uyt een vrye kerkelijk instelling / niet uyt een
Godlijk gebodt vloeyende ; Zo spreekt Coccejus. q Wy zien, dat van oude q Indag.
tyden af tot op ons in alle Kerken de gewoonte heeft geweest, dat de geloovi- Sabbath
gen op dien dag in groot getal saamen quamen ; zo blijkt dat misschien niet pag 34
zonder den raadt, en 't gevoelen der Apostelen (dewelke noyt haaren raadt
met Godts gebodt geconfundeert hebben, of een gebodt gegeven hebben,
waarin zy geen gebodt van den Heere hadden, 1 Cor 7. v. 12.) immers niet
zonder Godts voorzienigheydt, die gewoonte is ingebracht, datmen eynde-
lijk nalatende de vyering van den Sabbath, voornaamlijk op 's Heeren Dag
samen quam ; van die gewoonte en Apostolische raadt spreekt Rivet, &c.
Wederom. r Die algemeene gewoonte, van op des Heeren Dag zich te ver- r Indag.
blijden, is door de Godlijke voorzienigheydt ingevoert, en zy is een redelijke Sabbath
gewoonte, en komt over een met het algemeen gebodt, en zo is'er occasie pag. 102.

om den Heere te roemen in de vergadering; Dus komt Coccejus dan nie
verder / dan dat het houden van 's Heeren Dag is een oude gewoonte / ee
redelijke gewoonte / een gewoonte ingekomen door Godts voorsi nigheydt
of ook wel misschien door een Apostolischen raadt / doch die geen gebodt Godt
bevattede; zo dat hy zeer nadert tot de leere der Papisten / die ons spreeken
van Euangelische en Apostolische raaden / die geen geboden Godts zijn / e
tot haar leer van de traditien en oude gewoontens / als redelijk en billijk on
derhouden; Wanneer nu Coccejus antwoorden zal tegen de Papisten / di
tot bewijs van datter zijn instellingen en traditien van de Kerk / die men doc
zo wel als Godts geboden gehouden is te gehoorzaamen / inbrengen / dat de
Heeren Dag onderhouden wordt / en moet onderhouden worden / alsoo wy i
Conscientie tot de onderhouding desselfs verbonden zijn / en nochtans zy in d
s libro de potentia Scrip turæ adversus Walen-burgios pag. 340 709. schrift niet geboden / maar een traditie is / zo antwoordde hy aldus / s wy
weeten uyt de schrift, dat de Apostelen, en Apostolische Kerken op dien da
zijn saamen gekomen; wy weeten door de ervarentheydt, dat de Christene
noch over al op dien dag saamen-komen; wy weeten uyt de schrift, datmen d
vergadering niet moet verlaaten; wy weeten dat niemant alle Christenen ee
dag kan gebieden of verbieden. De Kerk komt op des Heeren Dag te zaa
men, in de Christelijk vryheydt, daarom most'er geen gebodt gegeven wor
den, gelijk dat van den Sabbath den Israeliten, *Gy en zult geen werk doen*
want dat zoude niet over-eenkomen met de vryheydt van 't N. Test: zulks da
in de schrift te willen hebben, is zeer ongerymt; Dus geeftmen de zaak aa
't Pausdoom over; Nochtans spreekt Coccejus elders zo / dat hy schijnt ee
Godlijk gebodt toe te stemmen / hoewel door de Apostelen gegeven / zeggende
t Typus Concor pag 21. t Wy loochenen niet 't geen *Thysius* zegt *Synops. Disp. 21. th. 55 dat des Hee*
ren dag is van Apostolische instelling en gebruyk, van de Apostelen bepaalt en geordon
neert, en wederom / v Dat de Apostelen, de order stellende, zo geordon
v ibid pag. 107. nert hebben (gelijk zy ook andere dingen geordonneert hebben) dat immer
de vergaderingen van des Heeren Dag niet zouden nagelaaten worden, maa
datse in menigten daar toe zouden komen, en daarin zouden bezig zijn, op
houdende van haar werk, en van andere aftrekkingen, om haar blijschap, e
stichting van haar zelven en andere te vorderen.

XIX. Heydanus ziet ook niet de minste grondt van een Godlijk gebodt / va
„den dag des Heeren te houden / spreekende aldus. Men ziet / op wat slecht
Confide-ratien. 1 Deel pag. 63 72 74 76 80 83 321. „gronden men de Godlijke Authoriteyt van des Zondags onderhoudin
„timmert / en met wat voosen en loozen knoop men die vast gaat binden
„en aanhangig maaken aan 't vierde gebodt... Het schijnt / dat de Apost
„len / niet zo curieus zijnde in de keur van dagen / dan eens den eersten dag de
„weeke / maar wel meest den Sabbath / tot contemplatie der Jooden / hebbe
„waargenoomen / 't welk wel kan in die staat alzo geduurt hebben tot d
„destructie van de stadt en Tempel .. En schoon genoomen / dat wy al to
„gaven / dat dezen dag al van der Apostelen tijden af was in zwang geweest
„en door haar exempel van alle Kerken aangenoomen / zo en zoude echte
„daar uyt niet volgen / dat daarom dien dag most weezen van Godlijke in
„stelling of Autoriteyt. . Christi exempel / en de praktijk der Apostelen zij
„meer / ten minsten alzo veel / voor den Sabbath / als voor den Zondag... of z
„de Apostelen alleen hebben kunnen zeggen / wy niet de Heere 1 *Cor.* 7 *v.* 12
„of wy en hebben geen bevel des Heeren, v. 25, zo en hebben zy / of de Kerk
„niet daar over kunnen overleveren / of zo zy 't gedaan hebben / hebben z
allee

leen haar gevoelen gezegt / als die barmhertigheydt van den Heere gekre-
n hadden / getrouw te zijn / en is alleen ten uytterstẽ te houden voor een
adt / maar niet voor een gebodt... waarom zoude men niet mogen zeg-
n / dat de Kerk zelfs het onderscheydt der dagen hebbe afgeschaft / en dat
ze verandering niet anders is geweest / als een rechtmatige usurpatie van
Christelijke vryheydt ? yder Christen zijn recht verstaande is in dezen sijn
gen Wetgever,.. ons aangaande wy en konnen deze woorde zo stijf niet
annen / noch de Conscientien meer last op leggen / als wy zelf zouden
aagen willen / of als wy uyt Godts woordt bewijzen konnen / dat wy
huldig zijn te dragen. Want het zy / dat desen dag door een gebruyk der
postelen ('t welk nochtans zo klaar niet en blijkt,) 't zy door aanneeming
n de Kerk is ingevoert / en aangenoomen / dat en kan hem geen Godlijk
cht of Authorisatie geven / om te weesen een Godlijken dag / aan wel-
ers onderhouding de Conscientien verbonden zijn / als aan een gebodt
Godts / so en kunnen wy ook niet sien / dat de Christenen uyt de kracht
es vierden gebodts / tot onderhouding van desen dag souden verbonden Considera-
in ; en elders zegt hy ; 't is op al te zwakken fundament zo grooten tie 2 Deel
ebouw timmeren / als daar is op het bloot exempel der Apostelen gaan pag 142.
ndeeren de Godlijke Authoriteyt van den Sondag. . Zo 't de Apostelen
egonnen hebben / zy hebben dat niet gedaan door Apostolische Authori-
eyt / maar alleen als voorgangers / en niet als met toestemming van de
Kerke.

Burman wil ook de onderhouding van 's Heeren Dag uyt geen gebodt XX.
odts gehaalt hebben / maar uyt een instelling en gebodt der menschen /
welk wy / om datse onze Overheden zijn / moeten gehoorzaamen / zeg-
gende / × Dewijl dan noch het vierde gebodt ons tot de onderhouding deses × Bericht
dags en verbindt / noch geen ander gebodt ergens in de H. Schrift gevon- van de
den wordt / van eenigen dag te onderhouden in den N. Test. zo blijft overig / aabbath
dat de onderhouding van den dag des Heeren ontstaan is / niet door Godlij- pag. 96-
ke auctoriteyt / maar door een gewoonte en ordonnantie der Kerke / die 97. 100.
ontslagen zijnde van den Sabbath / en nochtans niet moetende zijn zonder
openbaaren Godsdienst / na haar vryheydt dezen dag verkooren heeft ; die
naderhandt van de Keyzers en Overheden bevestigt / en alzo metter tijdt tot
alle Christelijke Kerken overgegaan is.., Datmen daar toe byzonderlijk
neemt dien dag / op welken de Heere is opgestaan / en die men daarom den
dag des Heeren noemt ; datmen den zelven onderhoudt / op dien rust / en
by-eenkomt met betooning van blijschap / dat doen wy nu niet als onder-
scheydt van dagen makende / of door kracht van een uytdruklijk gebodt /
als een gebodt van rust nu hebbende / maar na de Christelijke vryheydt /
volgens den regel / laat alles met orden geschieden ; en daar heeft dat onder-
scheydt plaats / welk den Apostel zo wel maakte / dat zegge ik, niet de
Heere, 1 Cor. 7. v. 12. Dit zal ik hier by tekenen / dat wy nu meermaal ge-
hoort hebben / dat Coccejus, Heydanus, en Burman die Text 1 Cor. 7 v. 12.
zo inbrengen / als of ze enkelijk Pauli raadt / en geen gebodt van Godt be-
vattede ; en dit accordeert met 't geen de Sociniaanen, en Arminius en Castel-
lio uyt de Text 1 Cor. 7 v. 10 12 25. willen besluyten / dat de heylige schrijvers ץ Loc.
ook uyt haar menschelijk verstandt eenige dingen geschreven hebben / maar Commu-
de onze / en in 't byzonder ץ Walæus en ᵶ Hoornbeek zeggen / dat zelfs uyt nibus
vers 25 blijkt / dat Paulus dat door ingeving van den geest geschreven had / de scrip-
dat tura pag 39

dat het moste toegevoegt worden tot verklaaring van de andere dingen / wa
van een expres gebodt en bepaaling van Christus was ; maar van dit geb
was in de schrift geen uitdruklijk woordt of gebodt Godts ; vergelijkt vers 1

? Socinian. Confnt, Tom. 1 pag 22. Vid Etiam Ef. fen. Dif-fert de Moraletale pag 304. &c.

Verder zegt Burman elders. a Meermaal heb ik verklaart, dat de onderho
ding van des Heeren Dag is geoorloft, noodzaaklijk, zeer heylig, en my v
Godt geboden door de tussen komende-bepaaling van de Kerk; maar dit, z
ik, is doodelijk, onder 't N. Test te willen als uyt Moreele noodzaaklijkhey
en uyt een onmiddelijk gebodt Godts het onderscheydt der dagen invoere
't welk is weder den staat der Ceremonien, en 't O. Test' in 't N. Test inbre
gen. Dit is schriklijk / dat hy het doodelijk noemt / te willen / het onde
scheydt der dagen invoeren als uyt Moreele noodzaaklijkheydt / en uyt e
onmiddelijk gebodt Godts ; daar hy een noodzaaklijkheydt van des Heer
Dag te houden erkent / uyt een gebodt Godts door een tussen-komende b
paaling van de Kerk ; en 't is een zeer gevaarlijke / en den Papisten zeer begu
stigende stelling / dat de bepaaling van de Kerk dat gene kan geoorloft
noodzaaklijk / zeer heylig en van Godt geboden maaken / 't welk zo
de doodelijk weezen / te onderhouden uyt kracht van Godts onmiddelijk g
bodt ; zo mocht de Kerk dan ook de doodelijke Ceremonien / de besnijdenis
offeranden / Pascha / het onderscheydt der spijzen / en alle de Feesten d
Jooden door haar bepaaling weder geoorloft / en nodig / en zeer heylig / e
van Godt geboden maaken ; Elders spreekt Burman noch aldus ; b Dew
wy dan zeker zijn, dat de tafelen van 't Godlijk recht niets hebben, van
successie van dezen dag in de plaats van den Sabbath, zo besluyten wy, dat
zelve niet door een Godlijke maar alleen door een Kerkelijke Auctoriteyt,
zo door een vrywillige instelling tot den Godsdienst toegeweyt is... Dew
dan deze Dag door een oude gewoonte der Kerke onderhouden wordt, en
te dien eynde door politijke Placcaten zo wel als door Kerkelijke ordonnanti
den Christenen opgelegt is, door authoriteyt der gener, die wy wegens Go
gebodt en Conscientie, onderwerping schuldig zijn ; zo volgt daar uyt, d
hy door Godlijke, hoewel middelijke Authoriteyt onderhouden moet worde
en derhalven, die dezen dag verachten, dat die ongehoorzaam zijn de gen
die zy gehoorzaamheydt schuldig zijn, en datse de Godlijke ordonnantie w
derstaan: welke redenen overvloedig genoch zullen zijn, om de Godzalige
te wekken ; maar die door deze redenen tot haar pligt niet kunnen opgewe
worden, ik geloove, dat die ook niet veel zullen vraagen na een onmiddeli
gebodt, hoedanig, en hoe uytdruklijk het ook mocht zijn. Zo meynt Bu
man dan / dat de menschen 't zy Godzalige / 't zy andere / niet meer door
onmiddelijke Authoriteyt Godts bewoogen worden / dan door een mensch
lijke Authoriteyt ; en dat'er geen redenen moeten gegeven worden / die g
nochzaam kunnen zijn / om niet alleen de Godzalige / maar ook alle ande
op te wekken ; zo mochten Papisten spreeken ; wy hebben boven getoon
hoe deze Sabbath-bestrijders met de Papisten saamen spannen / en de zull
't niet herhaalen.

XXI.

a Vindic. Disquis. pag. 40.

b Apologia pag. 97.

c 1 Boek. Kap. 15 v. 21, 12. pag 154 &c.

HET ZESTIENDE KAPPITTEL.

Verder aanwijzing en ontdekking van de natuur en wijze va
't Schrijven van de dry Professoren, *Heydanus*, *Coccejus*

en *Burman*, tegen den Sabbath. 6° Zy roepen het uyt voor een zeer groote zonde, die oude gewoonte en vrye inzetting van de Kerk ontrent des Heeren Dag niet te onderhouden, of te willen veranderen. *Vijf dingen* daar op aangemerkt. 7°. Zy yveren zeer voor de onderhouding, en tegen de verlaaging van de Feestdagen. 8°. Zy willen haar gevoelen van den Sabbath en Dag des Heeren doen uytgaan voor het oude en gemeene gevoelen, en het onse voor nieuw. *Zes dingen* daar op aangetekent tot bewijs van het contrarye, en van dat haar gevoelen *Sociniaans* en *Wederdoopers* is. 9°. Zy zijn zeer scherp en vinnig in haar schrijven tegen ons. 10°. Zy willen schijnen met ons in veelen te accordeeren, en voor den Christelijken Rust-dag te staan: waar op *eenige dingen* aangemerkt worden.

TEn zesden, Ik merke aan; dat hoewel die Professoren geen gebodt des Heeren vinden voor de onderhouding van des Heeren Dag / maar enkelijk het houden voor een raadt / en voor een oude redelijke gewoonte / en voor een inzetting van de Kerk / zy nochtans het achten en noemen een zeer groote zonde / die Kerkelijke instelling en gewoonte niet te houden / of te veranderen: want aldus spreeken zy. I.

Vooreerst Coccejus, [a] Dewijl dese gewoonte eenmaal in de geheele wereldt, alwaar Christenen zijn, ingevoert is, inzonderheidt dewijl sy versegelt is, met de naam van des Heeren Dag en met de gedachtenis van de opstanding. so kan sy niet anders dan oproeriglijk, en met een stilswijgende verloochening van des Heeren Opstanding bestreden, noch eenigsins verandert worden. *Ten anderen* Heydanus spreekt aldus. [b] Tegen de aangenoomene gewoonte in een saak die niet quaadt is, en tegen 't oordeel van de Catholijke Kerk moet men niet lichtvaerdiglijk strijden; gewis die sich in dese saak al te eenzinnig en onbuygsaam toont, dat ten sy hem een uytdruklijk gebodt getoont worde hy sich niet na die andere Christenen wil voegen, en de gewoonte volgen, die van alle aangenoomen is, die tracht Godsaliger te schijnen, dan 't behoort, of men moet hem als een scheurmaker verlaaten. En elders / [c] Also na 't ophouden des Joodschen Sabbaths, den eersten dag der weeke, ter eeren van de opstanding Christi op den selven dag genaamt des Dag des Heeren, van de Catholijke Kerk, al van der Apostelen tijden af, of niet lang daarna, over al sonder tegenspreeken is aangenoomen, ende gevolgt; zo en zoude 't voorwaar geen byzondere gemeynte voegen, zulken algemeenen gebruyk tegen te spreeken, veel min tegen te gaan; dewijl dat anders niet en zoude zijn, als zijn byzondere wijsheidt te willen kanten tegen zulken algemeene en nuttelijk gebruyk, sijn vryheidt misbruyken, en de fondamenten leggen van een schadelijk *Schisma* in de Kerke Godts..... Wat zwarigheydt is'er dan, dat de Kerk een zekeren dag, en zulken ruste, als tot onderhouding van dien dag nodig is, door een stil gebruyk eerst aangenoomen hebbende, en in train gebracht, daarna Kerkelijker wijze die approbeeren, en de

[a] iudagao Sabbathi pag 35 121.

[b] Dispuyt van den Sabbath thes 28. &c. 14

[c] Consideratien I Deel pag 5 95. 100. 111.

de Christelijke Overigheydt, volgende daarin de voetstappen der Kerke, door haare decreeten bepaale, en haaren onderhoorigen en onderdaanen voorschrijve, en zy die aanneemen en gehoorzaamen. Dewijl dit nodig is tot onderhouding van ordre en eerbaarheydt, en zo dienstig tot stichting, en wy schuldig zijn te gehoorzaamen, ook om der Conscientie wil, is het noodzaaklijk zich in dezen te onderwerpen, die wy gehoorzaamheydt schuldig zijn; Die dan op zulken dag zoude willen werken, en wat anders doen, als te doen is, zoude met recht de straffe der Overigheydt, en de Censure der Kerke als een ongehoorzaame dragen,. Het most wel een wrevelig en scheur-ziek hooft zijn, die in desen zijn eygen oordeel en vryheydt zoude willen kanten tegen zulken goeden stichtelijken, en universeelijk van alle Kerken geapprobeerde ordre; voornaamlijk als noch tot die algemeyne praktijk van de Christelijke Kerk bykomt den wille, en 't bevel van de Christelijke, zo hooge, als laage Overigheydt, die t' allen tijden om goede en wel gefondeerde inzichten door haar Placcaten en ordonnantien den Dag des Heeren van haar onderdaanen hebben willen geviert en onderhouden hebben. Ten darden Burman spreekt diergelijk / d welken dag, alzo het niet te denken is, dat'er eenige gemeene redenen oyt zullen ontstaan, die de Christenheydt in de onderhouding van dien beletten zouden, niet zonder scheuring, verloochening der opstanding Christi, en andere zonden, zoude kunnen afgeschaft en verwaarloost worden.

d Bericht van den Sabbath pag 97

II. Hier op merk ik deze vijf dingen aan. Eerst; Hier blijkt / dat deze mannen wel ter dege onderschepdt der dagen maaken / en stellen / waar tegen zy zo zeer plegen te roepen / alleen met dit verschil tussen haar en ons / dat hier de Kerk / en niet de Heere het onderschepdt der dagen maakt; voorts verbinden zy de menschen / op dezen eersten dag haar werk te staaken / en de publijke Godsdiensten te betrachten / en zo desen dag / en niet eenigen anderen na haar vrye verkiesing (neemt den darden / of vierden der week) te onderhouden / en dat op peene van de grootste zonden te begaan / van oproer / wederspannigheydt / scheuring / en verloochening van Christi Opstanding / en van door politijke straffen en kerkelijke Censuren gestraft te worden. Ten anderen, Het schijnt wel / dat de Partijen wel zien / dat wanneer den Dag des Heeren zo los en op schroeven van een kerkelijke of enkel menschelijke ordinantie staat / de menschen gereedt zullen zijn te denken / dat haar Conscientie daar niet aangehouden is / datse op dien dag of immers een stuk van dien dag haar werk wel mogen doen / of haar wereltsch plaizier neemen / reyzen / speelen vaaren / &c. Ja dat sommige ook wel gedachten zouden neemen / om de Kerk in haar volle vryheydt te stellen / en dien dag ook te veranderen / en af te schaffen / en tot den Godsdienst t' saamen te komen / gelijk de Wederdoopers plachten / dan d'een dan d'andere Dag; Daarom hangen zy'er een wichtig loodt van vervaarlijke bedreyging aan / als tot een bolwerk / en omeyning / zeggende / het zoude niet geschieden zonder oproer / scheuring / verloochening van de Opstanding / en andere zonden. Indien zy aldus niet gesprooken hadden / zy voorzagen / zo 't schijnt / dat op haar hevigh schrijven tegen den Sabbath / boven alle de voorige Sabbathschendingen / waar van zo lang geklaagt en geroepen is / die zonde noch meer in zwang zou gaan / en deze Dag des Heeren noch meer in verachting zoude gekomen zijn; en datmen haar (niet zonder veel schijn van grondt) de schuldt zoude gegeven hebben / als die volmondig dorsten leeren / dat 't vierde gebodt ons niet verbindt onder 't N. Test / maar afgeschaft is / en dat 's Heeren Dag en desselfs onder-

rhouding door geen Godlijke Authoriteyt ontstaan is. Ten darden, Wey-
g gedenken nu deze mannen / als zy zo tegen de nalaating van de onderhou-
ng van 's Heeren Dag spreeken / wat zy tegen ons zo breedt inbrachten /
it Col. 2. v. 16. 17. Dat niemant nu in 't stuk van een Sabbath moet ge-
rdeelt worden; Oordeelen zy nu niet alle menschen in het stuk van een Rust-
g / en dat onder pene van vloek en verdoemnis / als oproer en scheurmakers
Christi Kerk / en verloochenaars van zijn Opstanding / om datse deze
enschelijke ordonnantie niet onderhouden / en zulks doen zy nu op een puur
enschelijke Authoriteyt / die het niet konden verdragen / dat zulks geschied-
op de Godlijke Authoriteyt. Ten vierden, Al had de eerste Kerk dien dag
haar vryheydt / zonder eenige last Godts door de Apostelen gekozen / zo
ad zy doch geen macht / om over alle de navolgende Kerken te heerschen / en
zelve onder so zware straf / zonder Godlijke Authoriteyt / de onderhou-
ing van dien Dag op te leggen. Gewis / dat gebodt van tijdt / met zulke
hriklijke bedreyging / soude seer lastig zijn / om dat het van menschen af-
uam / en 't gebodt van Godt soude in vergelijking een lieffelijk jok sijn. In-
ien nu een Kerk / om haar vryheydt daadelijk te toonen / den tweden of
arden / of tiendeu / of twaalfden dag verkoos / en sy nochtans so wel Chri-
i Opstanding beleedt / geloofde / en omhelsde / als die Kerk / welke den eer-
en had genoomen / waarom soude dat een Apostatische en verloochenende
Kerk moeten sijn? soude men sich so laaten binden / en in sijn vryheydt laa-
en verkorten door een vrye menschelijke instelling / onder pene van Aposta-
ie / sonder des Heeren woordt en Authoriteyt daar toe te sien? ja ziende
na dezer oordeel) dat Godt alle onderscheydt wechgenoomen / en de zulke
terke Christenen geacht heeft / die alle dagen even gelijk achten? Eyndelijk,
hoe accordeert dit met der party en verwijt / en tegenwerping tegen ons / zeg-
gende / dat wy lichtvaerdig determineeren; dat wy de Conscientien van an-
dere bezwaaren / willende die verbinden / daar Godt niet en bindt; dat wy
werk verbieden / dat Godt niet verbiedt / dat wy geen Godlijk gebodt naakt
en klaar kunnen aanwijzen / uyt kracht van 't welk wy in Conscentie ge-
houden zouden zijn / een dag van zeven / een heelen dag / en dien eersten dag
van ons werk te rusten / en in Godsdienst door te brengen / al brengen wy
het ronde vierde gebodt / als een van de tien Moreele de Conscientien geduu-
rig verbindende geboden; En ziet hier gaatmen der menschen Conscientien
verbinden / en bezwaaren / op pene van een oproer- en scheurmaker en ver-
loochenaar te zijn / en dat aan iets / waar van men niet alleen geen Godlijk
gebodt naakt aanwijst; maar waar van men zegt / en breedt beweert / dat
het ontstaan is zonder eenige Godlijke last of Authoriteyt / door een men-
schen raadt / een gewoonte / een menschelijke instelling. Doch wie heeft aan
de Kerk die macht gegeven / om zulken dreygement / van anders een scheur-
maker / een Renegaade / een Apostaat / en verloochenaar tezullen zijn / aan
haar eygen vrywillige ordonnantie te hangen? Wat bewijs zouden dese man-
nen brengen / van datmen een puur menschelijke ordinantie in 't Kerkelijke
zo hoog opdringen mach; zeker / zulke pausselijke bedreygingen uyt waan van
de waerdigheydt / en Authoriteyt van de Roomsche Kerk / hebben weynig
of geen ingang by Gereformeerden: zy zullen 'er weynig voor-schrikken / na
datse het een weynig nader in de grondt zullen ingezien hebben; meer zal de
vreeze voor de menschelijke straffen / als voor die zonde van scheuring / en ver-
loochening / haar dien dag eenigsins doen houden; 'k zeg eenigsins; want
't volk

'tvolk weet ook wel / dat deſe beſtrijders van den Sabbath veel vryheydt ge-
ven / of toelaaten / op dien dag / zo van werken / reyzen / plaizieren / als
anderſins.
III. Ten Zevenden : Terwijl deſe mannen 't gebodt van den Sabbath zo ver-
nietigen / yveren zy zeer voor de Feeſtdagen / willende die geenſins afgeſchaft
hebben / noch op de zelve gewerkt hebben / noch ook de bedeyling des Avont-
e Diſquis. maals daar afgenoomen. Aldus ſpreekt Burman. e Hoe veel deze *Beſchermers*
pag 29 *van den Sabbath* (zo noemt hy zijn partyen / terwijl hy dan is onder de beſtrij-
ders van den Sabbath) die zo genoemde Feeſtdagen achten , dewelke de Ker-
ke noch houdt na haar Chriſtelijke vryheydt ter gedachtenis van Chriſti wel-
daaden (daar de Annotatien met lof van ſpreeken) daar van is zelfs deſe Kerk
getuyge ; in de welke het opentlijk bekent is , hoe grootelijks zommige gear-
beydt hebben , om die geheel af te ſchaffen , en hoe zy nu alle de bediening
f Dialyſis. van 't H. Avontmaal op deſelve afgeſchaft hebben. En wanneer f Eſſenius
Diſquis daar op geantwoordt had / dat hy noyt gemerkt had dat jemant van de Lee-
pag 19 raars aldaar gearbeydt had / om de Feeſtdagen af te ſchaffen ; maar dat de
„ gemeynte ſomtijdts vermaant was / van haar vryheydt in dezen / waarin hy
„ niet zach dat gezondigt was. En wat aanging de uytdeeling des Avont-
„ maals / dat die ook noch geſchiedde op die dagen / wanneer de uytdeeling na
„ order daar op viel ; Voorts dat de Profeſſoren der Theologie aldaar al over-
„ lang op diergelijken tegenwerping / van een beſchermer van de Lombar-
„ den gemaakt / geantwoort hadden / hoe en wanneer een zekere overbren-
„ ging van de dag der uytdeeling des Avontmaals gemaakt was / in haar
„ tractaat / genaamt *Res judicata* , 2 Deel pag. 136 137. Zo antwoordde
g Vindic Burman ; g Vermaanen wy dan ook de gemeynte niet van de vryheydt ? zeker
Diſquiſit wel een treflijke vermaaning van haar vryheydt, waar op gevolgt ſijn by ſommi-
pag 41 42 ge de ontſluytingen van de winkels op die dagen , en den arbeydt in haar ſlaaf-
ſche beſighgeden , en verkoeling van den Godsdienſt in veele ; waar van ook
de Kerken , van veele toehoorders op deſe dagen verlaaten, onwederſpreekelij-
ke blijken ſijn ; Indien dit is de gemeynte vermaanen van de vryheydt , waar-
om wordt ſy dan in het toekomende niet vermaant van haar pligt , en van op
die dagen de onderlinge vergaderingen niet na te laaten , dewijl veele bevon-
den worden , die vryheydt te veranderen in ongebondenheydt , en dezelve te
misbruyken, .· Te vooren waren eenige beurten van 't Avontmaal te bedienen
aan deſe Feeſtdagen gebonden , nu ſijn eenige van die dagen geheel verſtooten
van die bediening ; gelijk den dag van Chriſti geboorte ; alleen wordt het
ſomtijdts op den Paaſchdag bedient ; Waar op Eſſenius hem weder toonde /
h Vindic „ dat'er reden was waarom de gemeynte meer moſt onderweezen worden van
quarti „ de vryheydt ontrent die dagen / dan ontrent de Rustdagen / dewijl hy be-
præce „ vonden hadt / als hy tot Utrecht ſtudeerde / hoe de Sabbath daar ontheyligt
pag 19 &c „ wierdt / en hoe zy noch op de dorpen geſchonden wierdt / doch dat de Feeſt-
„ dagen zo religieuſelijk wierden onderhouden / dat alle handtwerken ook
„ met geſtelde boeten verboden waren / die zelfs om een weynigh handt-
„ werks afge-eyſcht waren... Dat ook niet alleen op den Paaſchdag / maar
„ zelfs 't voorgaande jaar 't Avontmaal bedient was op den dag van Chriſti
„ beſnijdenis.
De Profeſſor Heydanus, had acht jaaren te vooren mede diergelijk geſchre-
ven ; naamlijk / ' Is hem dan onbewuſt hoe ſterk men deſe koorde trekt ? En
IV. hoe datmen uyt die ingenoomene opinie van de Godlijkheydt van deſen dag in
een

een voornaame Kerk deſer provincien, alle andere Feeſtdagen, van de geboorte des Heeren, van de Paaſch en Pinxterdagen tracht te annulleeren, en geen Avontmaal op die dagen meer wil celebreeren, geen houwlijken op den Sondag ſolenniſeeren, en beveſtigen? **En wederom elders** / *k* Hy en weet geen Kerk, daarmen gewoon zijnde op de Kersdagen, beyde de Paaſchdagen het Avontmaal uyt de deylen, om dat niet te doen als des Zondags, die ordre heeft verandert, en dat voortaan doet op gezette tijden des jaars, dewelke niet vallende als op een Sondag, den Kersdag geen beurt meer en heeft, en den eerſten Paaſſchen niet als zeer zelden; wy weeten 't wel; en dat'er wel zijn, die gewenſcht hebben, dat'er op de Feeſtdagen geen volk ter Kerk en quame, op datſe teenemaal mochten in onbruyk komen; **Zo hebben wy ook boven gehoort / hoe de overzetters van** Primeroſes **boek (de Predikanten van** Leyden,) *l* Wijngaarden, **en** Alethuſius **zich over de Feestdagen uytdrukken / zeggende** / Het is meer dan bekent, dat veele tegen de gewoonlijke hoogtijden Paaſſchen, Pinxteren &c, zo men die gemeenlijk noemt, zeer woelen en raazen, ende zelve zeer haatelijk doorgaans uytmaken, als onbetaamlijk zijnden, dat deſelve van de Chriſtenen noch langer zouden werden onderhouden; den Zondag ſtellende op het hooge Altaar, en tot den hemel toe verheffende, en die alleen waerdig is, dat daar op des Heeren Avondtmaal worde gehouden; de andere daar en tegen tot den afgrondt der helle nederſtootende.

k Conſideratien 2 Deel pag 221

l Boven pag 293

V. **Het oogmerk van deze Sabbath-beſtrijders in deze Feeſtdagen zo aan te dringen / is / om den Sabbath te onderdrukken / en kleyn te maaken / en de voorſtanders des Sabbaths haatelijk voor te ſtellen / als die niet veel van de Feeſtdagen houden; dit hebben twe Profeſſoren aangemerkt.** Voetius **zeyde** / *m* Ik en twijffele niet, of eenige dringen en hebben gedrongen op een twiſtgierige wijze op de onderhouding van eenige jaar-getijden, tot nadeel van de Chriſtelijke vryheydt, en tot onderdrukking van den weekelijkſchen Sabbath, en om tegen haar broederen te verwekken den haat van eenige onervarene, of neutralen of half Paapſche, of Biſſchoplijk Ceremony-dryvers; **Zo ſprak mede** Hoornbeek, *n* zommige dringen de onderhouding der Feeſtdagen, tot een haat en ſmaadt van den Sabbath, en van de gene, die zich den zelven zeer genegen toonen. **Hoe gevoelig toonen zy zich van die verlaaging der Feeſtdagen / dat de Kerk van** Utrecht, **volgende daarin de voetſtappen van verſcheyde andere Kerken van Nederlandt / de tijdt van 't Avontmaal verzet had / (die te vooren oneffen verdeelt was) op de twe Ruſtdagen in ieder vierendeel jaars. Hier vindtmen een ongebondene loſſigheydt / of een misbruyk van de vryheydt tot loſſigheydt; en wat was'er gedaan? Zommige hadden op die dagen (niet op de Ruſtdagen) haar winkels geopent / en dienſt-werk gedaan / en niet ter kerke gekomen. Dit zijn de lieden / die onderſcheydt der dagen afſchaffen / en de Chriſtelijke vryheydt zo verdedigen / datſe zelfs het vierde gebodt en 's Heeren Dag niet ontzien; voor de Feeſtdagen / die als enkele ſchaduwen immers ganſch niet op 't N. Teſt: paſſen / twiſten en ſchermen zy. Zal nu de Chriſtelyke vryheydt niet weg genoomen of geſchonden worden / door zulke dagen in te ſtellen / en te onderhouden / die de eerſte Apoſtoliſche Kerk niet en hieldt? Zal dit nu geen laſt zijn / Feeſtdagen van menſchen verzonnen / te moeten onderhouden / daar den weekelijkſchen Sabbath zulken laſt gerekent wordt? ja zouden die Feeſtdagen niet een veel grooter laſt zijn / om dat zy van menſchen zijn ingeſtelt? Is 't niet buyten alle tegenſpreeken een zwaarder laſt / door enkel menſchelijke inzettingen**

m Polit. Eccleſ. part 1 lib. 4. pag 850.

n Theol. pract. Tom. 2 Pag 352.

gedrukt te worden / dan door Godlijke ? te meer dewijl den Apostel veroordeelt de gene / die dagen en tijden onderhielden / en tegen de Colossensen zeyde / Wat werdt gy met inzettingen belast ; zijn ook de Feestdagen geen inzettingen ? 't Is waar / zy zijn geen Godlijke maar menschelijke inzettingen : maar daar spreekt hy ook tegen in 't vervolg / zeggende / welke dingen ingevoert zijn na de geboden, en inzettingen der menschen Col. 2 v. 20 21, en Christus zegt / te vergeefs eeren zy my, leerende leeringen, die geboden van menschen zijn Math. 15 v. 9 ; behalven dat eenige van de Feestdagen noch in de naam en stoffe Joodsch zijn / naamlijk Paasschen en Pinxteren.

VII. Ten achtsten, Hoewel deze Professoren niet onbewust zijn / dat haar gevoelen accordeert met dat van de Sociniaanen / Wederdoopers / en ettelijke Papisten / en met de Engelsche Episcopalen / en dat het by onze Synoden / en in onze Catechismus / en by meest alle de Gereformeerde Theologanten niet aangenoomen is / zo durven zy doch zeggen / dat haar gevoelen is het oude en gemeene gevoelen / en dat het onze nieuw is / by de oude Leeraars onbekent / en tot ons uyt Engelandt overgevlogen : want aldus spreeken zy ; Heydanus zegt / o Eenige die in Engelandt gewoont hadden, zelfs ook eenige van die natie zijnde, in ons Vaderlandt de praktijk van die Kerken van Engelandt in 't stuk van 't onderhouden den Sabbath ten hoogsten approbeerende en recommandeerende, vernamen, dat haar meest zoude tegen zijn 't gevoelen van meest alle de Leeraars, zo oude als nieuwe, oordeelende, dat het gebodt van den Sabbath in 't O. Test ; was gehoorig tot de Wet der Ceremonien, en dat'er geen uytdruklijk bevel van den tijdt des Rustdags in 't N. Test ; gevonden wierdt... wy hebben hier over onze meyning en gevoelen, conform de H. Schrifstuur, en der outste Leeraaren der Kerke verstandt, als in de Universiteyt tot Leyden altijdt is verstaan van onze voorsaten, voorgestelt..... wy zijn byna ongevoelig Engelsch geworden ; veele onder ons hebben der Engelschen gevoelen van de Moraliteyt des Sabbaths en de stricte onderhouding van den Dag des Heeren aangenoomen als een voornaamlijk stuk, dienstig tot voortzetting van de Godsdienst, en Godzaligheydt. En elders spreekt hy aldus. p Ik denke dikwils by my selve met verwondering, hoe 't mogelijk is, dat onze sententie, die dezeltde is met der eerste Reformateurs, nu by zo veelen in dezen tijdt als een nieuwigheydt veroordeelt wordt, byna op alle stoelen uytgemaakt, en in onze Synoden byna zonder voorstandt gezien is. Dat by aldien mijn Collega D. *Coccejus* en ik, ons niet en hadden voor de zelve in de Spitse gestelt, het zeer hachelijk zoude zijn, of de oude en eerste sententie niet byna Universeelijk als een nieuwigheydt zoude verworpen zijn. Waar van een groote oorzaak is, dat onzer eerster Leeraaren boeken meest achter de bank geraakt zijn, en 't meerendeel onzer Studenten onbekent, die zo verzot zijn geworden op de nieuwe scribenten, voornaamlijk de Engelsche, dat haar tonge zo verwennet en verlekkert is geworden op dezen nieuwen most, dat den oude wijn (die nochtans de beste is) haar langer niet meer en smaakt, zo raaken wy vast in een nieuwe wereldt.

o Considerarien van den dag des Heeren pag 7 S 14. 143.

p Consideratien 2 Deel pag 131 132.

VIII. Coccejus zegt / q Gy zult zeggen, zo van den Sabbath te gevoelen is Sociniaans. Ik antwoorde, dat de Sociniaanen zeggen, dat den Sabbath aan den Jooden geboden, Ceremonieel was, dat hebben zy gemeyn met Paulus, en met alle Christenen, die geen Sabbath houden met de Jooden. r Elders zegt hy / wy zijn de beschermers van 't gemeen aangenoomen gevoelen onzer Kerken ; want wy maaken de Post-Acta van het Dortsche Synode de onze ; wy onder-

q Indagatio Sabbathi pag 127

r Typus Concord p g 25 76 77 § 8 20

nderschrijven de Catechismus .. waarom voegt *Hoornbeek* ons by de Soci-ianen, en Wederdoopers, om dat wy zeggen, dat'er in de ruste zelfs een eremonie en voorbeeldt was; als of niemant van de Oudtvaders, niemant in onze Leeraars dat gezegt had? ... *Hoornbeek*, loochenende dat de Wet der ien geboden niets anders bevat heeft dan 't verbondt der genade, om geen ociniaan te schijnen, beschermt onwetende de Sociniaanen... Daar is een lijkelijk onderscheydt tussen de Sociniaanen en ons; wy erkennen de belofte e hoope Israels &c. Maar de *Sociniaanen* erkennen de belofte niet, noch de oop gefundeert op 't verbondt, &c. **Ook brengt** s Coccejus **veel getuyge-issen der** Oude, **meynende dat daar uyt blijkt / datse wel eer gevoelt heb-en / gelijk hy.** s Ind a Natur. Sabbath pag 161 &c

IX.

Burman **drukt zich aldus uyt.** t Hoe vremd klinkt nu zulken taal by veele? o leeren nochtans nu noch ook de meeste en verstandigste Godts-geleerde; o leerde onder andere, op het Synode van Dordrecht zelve, *D. Gomarus*, en der grootste Theologanten van Nederland, *dat de Sabbath alleen een uyt-vendige Ceremonie was.* Het contrary gevoelen, gelijk meer dingen, is uyt ngelandt overgewayt, dewijl de boeken en Tractaaten der Engelsche nu by eele alles in hebben, daar de oude Reformateurs met haar heerlijke schriften y veele zo uyt hebben, en achter de bank geraakt zijn, dat mense zelfs op de amers van veele hedensdaagsche Leeraars niet en vind, ik laate staan, datse aar gevoelen weeten, ofte navolgen zouden; en dat zijn die lieden, die de ude Reformateurs met haare Reformatie zo meesterlijk weeten te berispen, n altijdt roepen om een nieuwe Reformatie. . v Voor my, ik en kan my niet genog verwonderen, zo over de nieuwigheydt, als de ongerymtheydt van lit gevoelen Over de nieuwigheydt, na dien deze uytlegging des vierden ge-bodts t'eenemaal nieuw is; zo veel wy zien kunnen, hebben eenige weynige Engelsche Theologanten, en dat noch binnen deze eeuwe, dit gevoelen eerst bedaght, om alzo met eenigen schyn het vierde gebodt Moreel te maaken, en na die is dat gevoelen geadopteert, en aangenoomen van eenige, mede zeer weynige, Godsgeleerden van deze eeuw, daar anders niemand van de oude Leeraars, noch Jooden, noch Christenen, nog Oudtvaders, nog Reforma-teurs, dit gebodt zo verstaan heeft. Laat een der zelve getoont worden, die de letter van 't vierde gebodt alzo verstaan hebbe. Dit dan zo een nieuw, en voor onze Ouders ongehoord gevoelen, wil men nu doen doorgaan, als het oude en rechte verstandt des vierden gebodt; en die de oude en ware meyning des vierden gebodts vast houden, zoekt men van nieuwigheydt, en verkeerdheydt verdacht te maaken, en krytse uyt als zodanige, welk een onverdraaglijke stoutigheydt en bedriegery is.

t Bericht van de Sabbath pag 54 55

v Bericht pag 68 69

X.

Hier op zal ik deze dingen den Leezer voorhouden. Voor Eerst **het is zeer te verwonderen / dat deze lieden noch de stoutigheydt en onbeschaamtheydt heb-ben / datse haar gevoelen uyt-geven voor 't aangenoomen gevoelen onzer Ker-ke / en dat ons gevoelen nieuw is. Hebben wy daar uyt** Heydanus **zelf niet**
,, gehoort x dat haar gevoelen in onze Synoden bijna zonder voorstandt gezien
,, is / bijna op alle stoelen als een nieuwigheydt uytgemaakt en veroordeelt
,, is? Dat by aldien hy en Coccejus **zich niet voor dezelve hadden in de spitse**
,, gestelt / dat het hachelijk bijna Universeel als een nieuwigheydt zou zijn verworpen geweest. y Is het nieuw, zeyde Lodensteyn tegen Burman, te zeg-gen, dat een gebodt der zeden ons raakt, en ons een pligt voorschrijft? Is het nieuw, de rustdag-oeffeningen uyt het vierde gebodt te haalen? Is het van

y zedig on-derzoek pag 173.

Engelandt overgewayt, te zeggen, dat Godt in 't vierde gebodt gebiedt, d
ik inzonderheydt op den ruſtdag totter gemeynte Godts neerſtelijk kome, o
Godts woordt te hooren &c. Item, te zeggen, na dat Godt alle zijn werk
in zes dagen geſchapen had, heeft hy den zevenden tot overdenking geordo-
neert, en om ons te beter daar toe aan te leyden, brengt hy zijn exempel b
2 Ik loochene, zeyde Hoornbeek tegen Coccejus, dat het is 't aangenoom
gevoelen onzer Kerke; dat het vierde gebodt afgeſchaft is; dat den Sabba
van 't vierde gebodt van dezelve natuur en gelegentheydt is met de andere Sa
bathen en Ceremonien der Wet, dat door 't vierde gebodt expreſſelijk en b
zonderlijk alleen geboden is de uytterlijke ruſt, en dat de Chriſtenen hed
niet gehouden zijn, op den 's Heeren Dag de kracht van dat vierde gebodt
onderhouden, en op den zelven van haaren arbeydt te ruſten.. Laat een ied
oordeelen, of die niet het gebodt ontzenuwe, dewelke leert, dat in 't vier
gebodt in een eygentlijke en byzondere zin niets geboden wordt dan uytterl
ke ruſt en ledigheydt, dat het vierde Gebodt onder 't N. Teſt: is afgeſchaf
dat het den Chriſtenen niet en moet opgelegt worden, of op des Heeren D
onderhouden moet worden. Zy zullen zeggen, datſe de geeſtelijke ruſte Chr
ſti behouden. Ik antwoorde; maar zy verſtaan geen andere, dan de algeme
ne in 't heele leven, die in den Geeſt gehouden wordt, en niet anders op d
Heeren Dag, dan om dat alſdan breeder gelegentheydt is, om die te oeff
nen; voorts dat wy uyt kracht van 't vierde gebodt den Godsdienſt niet me
moeten onderhouden op des Heeren Dag, dan op eenigen anderen, en d
men uyt Conſcientie van dat gebodt niet moet onthouden van arbeydt, om zic
tot den Godsdienſt te verledigen. a D. Witzius toonde aldus haar nie
,, wigheden; Deze navolgende ſtaaltjens ſtamptmen den volke in. Dat h
,, gebodt van den Sabbath / zo als des ſelfs worden luyden / niet Moreel
,, maar Ceremonieel is / ja onmogelijk dat het Moreel zoud zijn / waaro
,, het alleen voor de Iſraeliten was / en niet voor alle menſchen / zo dat h
,, ons nu niet meer en verbind en tot een Chriſten in den eygen zin des gebodt
,, nu niet langer gezeydt kan worden / gedenkt den Sabbathdags dat gy die
,, heyligt; Dat dit niet en is het Moreele van 't vierde gebodt / dat een va
,, zeven dagen ſteedts wederkeerende ten Godsdienſt beſteedt moet worde
,, noch dit niet / alsmen net ſpreeken zal / dat in 't gemeen een gezette da
,, geviert moet worden; noch dit niet / dat men den openbaaren Godsdien
,, moet waarneemen / dat wordt niet geboden / zeggenze in het vierde gebod
,, het gebodt van den Sabbath begrijpt niet een letter noch ſtip / van vergad
,, ringen of Godsdienſt dan te houden; dat dit eygenlijk niet was het oo
,, merk van 't vierde gebodt; beſluytende eyndelijk / Dat uyt kracht va
,, 't vierde gebodt noch des Heeren Dag / noch ook eenigen anderen kan o
,, derhouden worden. De poſt acta zeggen / dat in 't vierde gebodt der Godl
,, ke Wet yets Ceremonieels en yets Moreels is; Deze dryven / dat het vie
,, de gebodt / zo het daar leyt / niet Moreel is / maar Ceremonieel / ja
,, 't is onmogelijk / zeggenze / dat iets te gelijk Moreel en Ceremonieel we
,, zen zonde / gelijk het onmogelijk is / dat iets te gelijke hout en yzer zoud
,, zijn. De poſt-acta zeggen / dat het Moreele van 't vierde gebodt hier in b
,, ſtaat / dat een zekere en gezette dag tot den Godsdienſt beſteedet worde / e
,, zo veel ruſt als tot den dienſt Godts / en tot deſſelfs heylige overdenking va
,, noode is; maar deze dryven / dat alsmen net ſpreeken zal / het Moreel
,, van 't vierde gebodt niet en is / dat'er een gezette dag ten Godsdienſt beſteed
moe

2 De obſervando præcepto quarto pag 52 110 111.

a Twiſt des Heeren met zyn wyngaart pag 295 &c.

moet worden / en dat de rust een loutere Ceremonie was / die niet zedelijk kan zijn. De Catechismus zegt / Godt gebiedt dat ik een Christen zijnde / inzonderheydt op den Sabbath / dat is de Rustdag / daar door verstaande den Dag des Heeren / Godts woordt neerstelijk hoore / etc. Nu schrijftmen / dat Godts te dienen in de vergadering der broederen in dit gebodt eygentlijk niet geboden en wordt; dat het gebodt van den Sabbath niet een letter noch stip daar van begrijpt / en dat zulks eygentlijk het oogmerk van 't vierde gebodt niet en was.

XI. Ten anderen. Men moet bekennen / dat de oudere Theologanten / dewelke geschreven hebben / voor dat de questien over den Sabbath en Dag des Heeren waren voorgekomen / somtijdts hier en daar onbedachtzaam / en unvoorzichtig gesprooken hebben / 't welk deze nieuwe schrijvers nu tot haar dekfel en bescherming neemen; maar *aan d'een zyde* mosten zy gedenken het woordt van [b] Coccejus, zeggende / Dit bid ik eerst af, dat my niemant een Wet zegge, van uyt de schrift niet meer te leeren of te zeggen, dan 't geen de gene die voor ons geweest zijn, daar uyt geleert of gezeydt hebben; welke Wet zo jemant ons zegt, die zal met eenen tegen alle jongere zeggen, datse niet wijser worden boven de oudere; het is te hoopen uyt de schrift, dat de zoonen en Discipelen de Vaders en Leerraars mogen te boven gaan; De laatere Kerk kan leeren, 't geen de voorige niet geweeten heeft, laat ons van die goede mannen, die te vooren gestorven zijn, gelooven, datse, indienze tot ons toe geleeft hadden, dewijl zy haar tijdt met vorderen en leeren doorgebracht hebben, zeer veel door leeren zouden toegevoegt hebben tot het gene zy geleert hadden. Ik woude niet, dat onder de Philistijnen gezeydt wierdt, dat de Gereformeerden zich een Wet gestelt hebben, om niet meer te vorderen en dat uyt de H. Schrift. *Aan d'andere zyde*, zouden zy gedenken / dat na de doodt van Lutherus, Melanchton, Zuinglius, Oecolampadius, &c. de Heere aan zijn Kerk ook andere heerlijke mannen / en voortreflijke Theologanten heeft gegeven / dewelke veel dingen volkomener / onderscheydentlijker / en baarblijkelijker hebben gezegt / en beter zich tegen deze dwalingen hebben gekant / gelijk ontrent de rechtvaerdigmaking / natuur des geloofs / vrye wil / erfzonde / etc. Hier geldt ook eenigsins 't woordt / 't is licht / by 't gevonden wat by te doen; den eenen dag leert den anderen; dat getuygen overvloedig de schriften van Gomarus, Amesius, Walæus. Twissus, etc. tegen de Remonstranten. Dat de Reformateurs somtijdts zo net niet gesprooken / noch zo wel gedacht hebben ontrent den Sabbath / en desselfs heyliging / quam voort / dewijl zy zulken haat hadden van de Paapsche Feestdagen / en tegen het superstitieus onderscheydt der dagen; en dewijl zy toen eenlijk als bezig waren / met andere fundamenteele artikelen des geloofs; Zo is 't haar ook gebeurt in 't Disputeeren over de vrye wil / het inbinden der Ketters / de toelaating van verscheyde religien / de Authoriteyt van de Overigheydt ontrent het Kerkelijke etc. waar van de laatere Theologanten beter geschreven hebben; Het is een bekendt en waar woordt van [c] Erasmus, spreekende van de gebrekkelijkheydt der Oudtvaders / in veele zodanige zaaken moeten de oude met eenvoudigheydt, en somtijdt met vergeving, en excuys geleezen worden; dewijl deze dingen doen ter tijdt noch niet in questie waren gekomen; Een jonger schrijver / [d] Paschasius (onder de naam van Johnsonus) zeyde hier op aldus / Indien weynige van de Reformateurs misschien anders hebben gevoelt, dat maakt geen nadeel aan de waarheydt; Haar is gebeurt, 't geen ook

[b] Typus Concord pag 42 43

[c] Præfat. in Irenæum lib. 5

[d] Sententia Sociniana de Sabbatho in Præfat.

ook in andere verschillen gebeurt is, waar in de laatste God-geleerden nette
en onderscheydentlijker spreeken; Dat zelve is ook den Oudt Vaders gebeurt
van welke *Augustinus* zegt, *zy hebben onbezorgder gesprooken, wanneer zyl: noc*
hier over niet en twisteden: want niemant wierdt toen met die questie zyn hooft gebroken
Hoewel dit ook waar is / dat de laatste Sabbath bestrijders in haar gevoelens
en verklaaringen van Texten omtrent de Sabbath somtijdts niet een Lee
raar zouden aanwijzen / die / even gelijk zy / gesprooken heeft: Walæu
toonde / daar was'er maar een of twee / welke de gemeene verklaaringe van
e Tract. Hand. 20. v. 7. 1. Cor. 16. v. 2. en Openb. 1. v 10. ons zochten te onttrek
de Sabb. ken / zeggende / e Zo dat het te verwonderen is, dat'er in de Gereformeerd
Cap. ult: Kerk zijn, die na zo veel nette voorgaande oordeelen van Gereformeerde Ker
ken, ook nu noch zoeken te arbeyden (ziende byzonder op Gomarus) om
die schrifituur plaatsen ons te ontneemen: want het is lichtvaerdigheydt, he
oordeel van een of twe mannen te stellen boven de hele Kerk. Ende Joh. Conrad
f In Col. Danhauwerus, Luthersch Theologant tot Straatsburg, zegt / f Van de in
leg. Deca stelling en oorsprong des Sabbaths valt dispuyt; welke de meeste Leeraars haale
logico van 't eerste begin des weereldts; alleenlijk *Gomarus* haaltze van 't regene
Disp. 8. van 't Manna, wiens nieuw gevoelen net wederlegt, en het oude bescherm
th. 4. hebben *Andr. Rivetus*, en *Nathan. Eaton.*

XII. Ten Darden, Het is te verwonderen / dat die twe Professoren / Heydanu
en Burman 't volk door haar schrijven den indruk geven / dat de gene / die te
gen haar zijn in 't gevoelen van den Sabbath / de oude Leeraars niet en lee
zen / en dat der zelver heerlijke schriften achter de bank / ja niet op haar ka
mers geraaken / of gebonden worden; daar het meer dan kenlijk is / dat d
Nieuws-drijvers zo zeer gezet zijn in 't gemeen op de schriften der gener / di
de nieuwe verklaaringen der schrift / en vreemde stellingen bevatten / dat
niet en hoopen / noch de pijne waerdt achten te leezen de verklaaringen en Th
ologische schriften van andere; gelijk de Boekverkoopers over al in Neder
landt daar van getuygen kunnen; ja zy zoeken andere schrijvers / niet allee
Engelsche en Schotten / maar ook Nederlanders / Franschen en Hoogduyt
sche / veracht te maeken / en als uyt de handen van gestudeerde en ongestudeerd
te trekken; en zulks is niet alleen waar van treffijke schrijvers die in de voor
ge eeuw gebloeyt hebben / maar ook zelfs van de uytneemend geleerde wer
ken van mannen van deze eeuw / over welke die van de volgende eeuwen noc
zullen verwondert staan; indien men de kamers zoude doorzoeken van d
meeste navolgers en Discipelen van deze nieuwe Meesters / ik meyn niet
(zo veel ik immers ondervonden heb) datmen daar zoude vinden de uytste
kend geleerde schriften van de navolgende Theologanten / Junius, Gomarus
Walæus, Ravanellus, Piscator, Paræus, Spanhemius, Chamierus, Are
tius, Twissus, Whitakerus, Amesius, Maccovius, Retorfortes, Cat
wrichtus, Rivetus, Willetus, Gillespie, Brovn, Maresius, Voetius
Hoornbeek, Alting, Davenantius, Caryl, Durham, Polanus, Triglan
dius, Apollonii, Perkins, Rainoldus, Owen, Teeling, en meer andere
die ik zoude kunnen noemen; zo dat ik hier dat woordt van de Poeet moch
gebruyken / Quis Tulerit Gracchos etc.

XIII. Ten Vierden. Hoedanig de Oudtvaders / de Reformateurs / de Synoden
de Professoren / zo Fransche als Hoogduytsche / Neerlantsche en andere ge
voelt hebben / kan uyt het gezeyde in het eerste boek nu klaar blijken; en il
ben verzekert / dat de partyen voor haar gevoelen zullen wolke der getuygen
me

rt kunnen voortbrengen. Coccejus brengt wel ettelijke getuygenissen der
uderen / doch zonder bekentmaking / of sy tegen het houden van den Jood-
sen Sater-Sabbath spreeken / of van den Christelijken ; En hy maakt
onclusien / sonder te toonen uyt welke woorden / en dan ook so wel uyt
geen zy niet en seggen / in de bygebrachte woorden / als uyt 't geen sy seg-
gen ; so segt hy onder andere / g Niemant van haar zegt, dat Adam een bevel g Indagatio
gegeven is, dat hy op den zevenden dag in den staat der oprechtigheydt rusten Sabbath
oude ; Niemant zegt, dat Adam of iemant van de Patriarchen op een zekere pag 235
dag heeft Sabbath gehouden, of van werk gerust, als wegens een gebodt, 240.
voor Moses ; Niemant van haar meynt, dat Godt door 't vierde gebodt een
tijdt van zijn dienst bepaalt heeft ; Somtijdts verklaart hy de woorden der ou-
den tegen haar sin / en na zijn oordeel ; gelijk wanneer hy 't woordt van
Athanasius verklaart / De Heere heeft den Sabbath over gebracht tot op des h Indag
Heeren Dag, dat is / zegt hy / voor den Sabbath, dewelke maakte verwach- pag 33
ting, gaf hy den dag der opstanding, als de inleyding van den nieuwen tijdt,
die geen eynd heeft. En dewijl de valsche Clemens Romanus zonderling wat
na sijn zin spreekt / so is hy breedt in sijn woorden uyt te trekken / daar hy i Indag
ongetwijffelt wel wist / dat Clemens den Autheur niet en was van die ge- Sabbath
naamde Apostolische Constitutien, dewijl de k geleerden getoont hebben uyt pag 178
klare blijken / dat dien Autheur eerst in de vijfde eeuw kan geleeft hebben / &c 17
besmet zijnde met verscheyde dwalingen van de Jooden / en Arrianen / en k Dallaus.
voortbrengende veele leugenen ; Doch dewijl hy in desen / gelijk mede in ver- lib. de
scheyde andere pointen / veel spreekt na sijn Concepten / so heeft hy sijn ge- pseude pi-
voelen met de Authoriteyt van dien Ouden Clemens, die ten tijde van Pau- graphis
lus leefde / willen bekleden en vercieren / 't welk de l Professor Leydekker in l Vis veri-
verscheyde dingen toont / oordeelende dat Coccejus het sijne uyt dien valschen tatis pag
Clemens geleert heeft. De Professor m Hoornbeek heeft die citatien van de 186 &c.
ouden door Coccejus geexammeert / en getoont / hoe krachteloos die sijn / en lib 5 pag &
dat hy niet nodig had gevonden / veel daar toe te seggen ; so om dat hy maar m De ob-
herhaalde 't geen al gezegt en overwogen was, als om dat hy maar zeyde, en servando
niet bewees. 4 præcepto
pag 149 &c

Ten vijfden, Het is verkeert / datmen segt / dat ons gevoelen van den XIV.
Sabbath in Engelandt overgewaeyt is / daar het uyt de ses eerste Kapitte-
len van dit twede boek blijkelijk is aan alle / dat de bestrijding van de gezonde
leere des Sabbaths (dewelke aangenoomen en beleden was in dat Konink- o 1 Boek
rijk van den beginne der Reformatie / gelijk wy o boven getoont hebben / we- Kap 10.
derleggende daar ook een tegenwerping van p Burman) allereerst in Engeland pag 50. &c.
is begonnen door eenige weynige en daarna opgevolgt in den jaare 1633 door p ibid pag.
de Bisschoppen en ettelijke boven genoemde Leeraars / gebruykende daar 93. 97.
toe ook het schrift van Gomarus, zo datmen met waarheydt mocht zeggen /
dat het gevoelen van de Sabbath-bestrijders / nevens haar wijze en kracht
van Disputeeren / en de losse ongebondenheydt ontrent de praktijk des Sab-
baths / uyt Engelandt is gehaalt uyt de boeken van Prideaux, Heylin,
Broad, en Primerose, behalven wat uyt de Sociniaansche schriften kan ge-
trokken zijn.

Ten Zesden, Het is zo klaar als den dag / dat der partyen gevoelen aan- XV.
gaande de Ceremonieelheydt en afschaffing van 't vierde gebodt is het zelve
met dat van de Sociniaanen, en Wederdooders, en aangaande de instelling
van des Heeren Dag door een Kerkelijk gebodt / en gewoonte der Kerke het
zelve

zelve met dat van eenige Papisten ; laat hier maar geleesen worden de eyge-
q 15 Kap 1 Boek pag 152 &c 16 Kap pag 158 &c &c. — woorden van de Sociniaanen, Wederdoopers, en Papisten, die q boven zi
uytgetekent. Burman zach dit wel / doch hy sloeg het in de windt / en spot-
de daar mede; want als Essenius aldus gesprooken had. r Maar wat verscht
„zijn gevoelen van eeniger Papisten gevoelen (want andere Papisten gev-
„len hier anders) en van Grotius met haar / naamlijk dat den 's Heer
r Vindiciæ quarti præcepti pag 163 — „Dag in opzicht van de bepaaling van den dag gekomen is in de plaats v
den Joodschen Sabbath uyt een louter kerkelijke instelling en, gewoont
„En wat zalmen zeggen van de Profaniteyt der Wederdoopers, en Soc-
„nianen, die meynen, datse door geen Wet gehouden zijn tot de onderho-
„ding van den 's Heeren Dag; en nochtans stellen/dat die zeer oude gewoo-
„te, welke ook ten tijde der Apostelen in gebruyk was, niet moet verac
„worden, om datmen in dusdanige dingen de aanstoot des naasten moet v
mijden, en iets toegeven aan een gewoonte, die in zich niet quaadt is, ma
„ook eenigen deele nuttig; Maar niet datse ons door zichs Godsdienstig v
„bindt / gelijk wy onlangs uyt Marees gehoort hebben. En waarom z
„len hier die Wederdoopers te berispen zijn / die liever willen haar vryhey
„in haar Particuliere vergaderingen houden / en zo zonder eenig onderschei
„der dagen nu dezen nu dien dag tot den kerkelijke vergaderingen steller
„Indien eenen zekeren dag weekelijks te onderhouden bepaalt moet worde
„en aan alle byzondere kerken en ieder geloovige voorgeschreven worden; h
„veel billijker is 't / dat dit geschiedde van de Heere zelf / 't zy onmiddelijk / 't
„middelijk door de Apostelen / door ingeving van zijn Geest / gelijk wy i
„andere beweezen hebben / en beschermen uyt eenige plaatsen van 't N Te
s Apologia pag 108 dignum haccanti lena epiphonema — dit geschiedt te zijn Zo antwoordt s Burman daar op niet anders / als d
het is een slotreden, waerdig zulken liedeken. En Coccejus hoorden wy bov
zeggen / dat de Sociniaanen aangaande de Ceremonieelheydt van 't vier
gebodt gevoelen met Paulus / hoewel hy het aldaar wat zoekt te verbloeme
zeggende / dat'er veel onderscheydt is tussen haar en de Sociniaanen, dewijl
Sociniaanen de belofte en de hoop gefundeert op 't verbondt niet erkennen e
maar dat is nu de vraag niet / of zy in andere dingen verschillen / maar of
ook niet belijden en stellen / dat het gebodt van den Sabbath is Ceremoni
en afgeschaft? Nu laat elk oordeelen / of het niet veyliger is met vroome
rechtzinnige te gevoelen / dan met ketters / en opentlijk saamen gezwoor
vyanden van onse Heere Jesus? Zoude men niet onbezonnen en dwaasseli
oordeelen / dat die onreyne / verblinde en van Godt verlaatene ketters
die verloochenaars van de Godlijke Dry-eenigheydt / van de voldoeni
Christi; etc. beter in dit groote en practicale point / Godts wil en sin / in
Schrift uytgedrukt / verstaan / dan rechtsinnige / Godzalige en getrouw
uytdeelders der verborgentheden Godts / die nacht en dag met bidden en m
diteeren over Godts woordt besig sijn / en aan welke Christus sijn Geest b
looft / en gegeven heeft / om haar in de waarheydt te leyden? Gewis ee
vroome ziel soude benauwt en verschrikt worden / siende / dat hy van 't g
voelen van vroome en verlichte menschen afweek / en omhelsde dat van d
ketters en onheylige / die des Heeren weg / en waarheydt so blijkelijk en grouv
lijk in andere dingen verlaaten en bestrijden; Christus geboodt sijn Bruydt i
twijffelachtigheden / en om sijn licht en gemeynschap te ontfangen / te gaa
op de voetstappen der Schaapen / en by de wooningen der Herderen / en ni
op de voetstappen der vossen / die de wijngaart verderven / Hoogl. 1. v.

n Hoogl. 2 v. 15. Dat nu Coccejus, om de schande van deze over-eenstemming met de Sociniaanen wat te verduysteren / het verwijt ook gaat doen tegen ons / om dat wy zo wel als de Socinianen gelooven / dat de Wet der Tien geboden niet en is 't genade-verbondt / is zeer verkeert / en vloeyt uyt een boozen wortel; Hoornbeek antwoordde hem daar aldus op. *t* Iemant Socinianery te verwijten, om dat hy loochent, dat het genade-verbondt door de Wet der tien geboden geleert wordt, 't welk hy nochtans geensins loochent, dat in 't heele O. Test. voorgestelt wordt, is zo veel, als of gy woudt stellen, dat die gene de waarheydt der Godlijke Prophetyen loochent, die niet en gelooft, dat de Text Hos. 10 v. 15, *Israels Koning is in den dagenraat teenemaal uytgeroeyt*, moet verklaart worden van de Koning Karel van Engelandt, gedoodet in 't jaar 1649, of 't geen andere willen, dat de gene, die het argument, van uyt de natuur te bewijzen dat'er een Godt is, uyt een denkbeeld of beeltenis van Godt in de mensch, niet toelaaten, wechneemen de natuurlijke kennis van Godt in de mensch, of d'andere argumenten, om dat uyt de natuur te bewijzen.

t De observando præcepto quarto pag 117.

XVI.

Het Negende, dat ik opmerke in dezer Professoren schrijven tegen den Sabbath / is / datse zonderling daar op uyt zijn / datse de beschermers van 't rechtzinnige gevoelen ontrent den Sabbath zeer haatelijk mogen voorstellen aan de Leezers / en datse haare leere en schrijven mogen brantmerken met zwarte teekenen / hoewel wy terstondt zullen hooren / datse willen schijnen haar zeer na te komen / immers in de praktijk van de waarheydt; inzonderheydt heeft Burman zich in dezen zeer vinnig uytgelaaten / gelijk blijken zal uyt dit navolgende; 1. Hy verwijt haar / datse in dezen een Joodendom inbrengen; zeggende; *v* Door te rusten van werk een dag te willen heyligen, boven een anderen dag, gelijk het vierde gebodt dat belaste, is nu niet alleen Joodsch, maar meer dan Joods zijn. *x* Na zo veel eeuwen hebben mannen, andersins zeer vroom en geleert, aan deselve steen wederom met de Jooden gestooten; en dat zuyvere Christendom wordt ten deele geconfundeert, en verdorven met het afgeschafte, en letterlijke Joodendom, zo dat indien men op die voet wil voortgaan, eyndelijk zelfs Pauli gevoelen dezen Leeraaren, en door haar de Kerk, die zy zo onderrichten, sal schijnen nieuw, en niet genog gereformeert en Godzalig, en 't zal wonder zijn, indien ook niet onrechtzinnig, en Profaan. *y* Zy roepen, men moet het werk laaten om den dag zelf, 't welk is volkomentlijk judaiseeren. 2. Hy verwijt haar Heydensche begrijppen ontrent Godt / zeggende / *z* Deze zaak wordt niet recht begrepen, als of Godt zes dagen aan ons gelaaten, en de zevende voor zich behouden had: want dat is een gedachte, die de Heydenen van Godt hebben, dewelke de tijden verdeelen tussen haar met de schepselen, en Godt, als of deze tijdt meer Godts was, dan de andere, 't welk strijdt met Godts natuur 3 Hy verwijt haar een bestrijding van 't Christendom / en een navolging van den Antichrist / en van de Mooren / die de besnijdenis noch houden; zeggende / *a* My is te beurt gevallen te staan voor het Christendom. *b* Den Antichrist, de voetstappen der Jooden volgende, zoude meynen de tijden en Wet te veranderen, *Dan 7 v 25* als zoekende de tijden en Wet des N. Test, die der vryheydt en genade zijn, te veranderen in de tijden en Wet der dienstbaarheydt, en der werken; Ik weet niet, wat voor een gebreklijkheydt in dezen deele ook onze Kerken eenigsins is aanklevende; men ziet, datmen de oude tijden en Wet ten goeden deele wederom zoekt in te voeren, op Sabbathen en Rustdagen, die de Kerk

v Disquisit pag 36.

x Disquiut pag 4.

y Bericht pag 103.

z Vindic. Disquit. pag 21.

a Annex. ad. Disp. 8 Iuly 1665

b Bericht van den Sabbath pag 456.

 des

desN. Teſt: niet gegeven zijn gaat dringen en aanhouden, tijdig en ontijdig op d
ſtoel, en daar de reden te kort komt, wordt het door driften en andere kun
c Bericht pag 159 160.
ſten voortgezet... Wil iemant zeggen, dat hy den Sabbath niet houdt als ee
ſchaduwe, maar op een andere wijze, en tijdt, dat is gelijk de Mooren h
dendaags de beſnijdenis houden; want of men ſchoon geen Joodſche dage
meer en houdt, zo doetmen nochtans het Chriſtendom te kort, alsmen de Chri
d Bericht pag 27
ſtelijke dagen houden wil uyt kracht van 't gebodt, dat der figuure was. 4. Hy
verwijt haar / datſe den Apoſtel Paulus beſtrijden / zeggende / d zo mo
Paulus nu bepaalt, en onderſcheyden worden met limitatien, diſtinctien, e
exceptien, dat is, hy moet gecorrigeert en verbetert worden, als niet recht g
e Bericht pag 165
ſprooken hebbende... e Maar 't zal iemant zwaar vallen de verſſenen tegen d
f Apol. pag 131
prikkel te ſlaan, f zy ſpreeken den Apoſtel tegen 5. Hy verwijt haar / dat
g Vindic. Diſquiſ. pag 17
't woordt verdraajen / de Wet ontbinden / en te niet doen / zeggende / g Te
gen Paulus maaken zy gevolgen, en excipieeren; de woorden van 't vierd
gebodt verdraajenze tegen den zin van den H. Geeſt, h de Wet, of de kracht
i bericht pag 78, 79.
van 't vierde gebodt ontbinden zy, tegen *Math* 5 *v.* 17. De Wet Moſis doe
zy ten deele niet, 't welk den Apoſtel toont dat in Iſrael een dood-waerdig
miſdaadt was, *Heb.* 10. *v.* 28; i De letter en meening des vierden gebodt
wordt van deſe lieden verdrayt, het welk een zaak is, die iemant het hert moe
doen bloeden; men gaat Godts gebodt zo uytleggen, en verdraajen, dat he
k Vindic. Diſquiſ. pag 17
onlijdelijk is. 6. Hy verwijt haar / datſe tegen haar Conſcientie doen; zeggen
de / Laatze toezien, hoe zy Godt k eens rekenſchap zullen geven van haa
woorden; laatſe toezien, hoe zy een zuyvere Conſcientie aan Godt zullen be
wijzen wegens de waarheydt, zo dikwils getoont, zo dikwils verworpen
l bericht pag 66
eyndelyk laatſe toezien, datſe niet in haar eygen vyer vergaan / zo lang zy nie
bewijſen, dat dit gebodt Moreel is, blyſt het daarby, dat zy tegen waarheyd
en reden, en geve Godt, ook niet zommige van haar tegen Conſcientie, he
volk abuſeeren, en haar ampt, en credyt misbruyken. 7. Hy verwijt haa
m bericht pag 119 120
dat haar oogmerk maar is / tegen te ſpreeken / en te willen heyliger dan an
dere ſchijnen / zeggende. m In de reſt waarin zy van ons verſchillen, is niet al
een luſt, om tegen te ſpreeken, en het zijn maar ſtellingen, die noch me
haar zelven, noch met de waarheydt overeenkomen; Maar het is daarom t
doen, om haar zelven zo te onderſcheyden van andere, en die te mogen no
teeren, als niet rechtzinnige, en loſſe Theologanten, en zelfs vroomer e
heyliger te ſchijnen als andere; Daarom is men met de waarheydt (zo d
H. Schrift die ons leert) niet te vreden; maar men moet daar noch zo vee
dingen byvoegen, om noch al vroomer en heyliger te ſchijnen, en dat, gely
het altijdt dan gaat, zonder eynde of maat. 8. Hy verwijt de Profeſſor Eſſe
nius (een man niet alleen zeer geleert / maar van een zeer beproefde teer-her
m Apol. pro vindiciis pag 71 119 67 102 115 130
tigheydt / en Godzaligheydt) het navolgende / ſeggende / m Dat hy is hardt
nekkig, dat hy den Sophiſt ſpeelt, dat hy zich ſelven tegenſpreekt; Dat zij
ſchriften het venyn in de ſtaert toonen; dat hy een cirkel begaat; dat hy d
woorden van 't vierde Gebodt tegen de zin van de H. Geeſt verdraeyt, Da
hy ſchrijſt met excipieeren, diſtingueeren, cavilleeren, door bywegen te ant
woorden, een bewijs van een deſperate zaak; Dat hy met een grooten aan
ſtoot in Godts Naam ſchrijſt, 't geen direct, klaar, en dikwils tegen Godt
woordt ſtrijdt, Dat hy niet alleen als een bedrieglijk diſputant handelt, maa
dat te beklagen is, dat hy zich niet bewuſt is van zyn Sophiſtery; en dat noch
meer te beklagen is, dat hy, de Naam Godts aanroepende, tegen de waarheydt

ſtrijdt;

rijdt, Dat het te twijffelen is, of hy niet gelijk is den mensch, die de drek-
goden in zijn hert opzet, en dan komt, en den Heere vraagt, Ezech. 14. v. 2.
Dat hy den Apostel den oorlog aandede; Dat daar hy de natuur des Sabbaths
n Vindic. Disquis. pag 40 33
uyt Paulus, de getrouwste uytlegger van Moses, had moeten leeren, hy de-
zelve van elders geleert heeft, en het weynig scheelde, of hy zoude Paulus ge-
leert hebben. Dat hy dwaalt in omwegen, en hoe hy zich meer zuyvert, hoe
o Vindic. Disquis. pag. 1.
hy zich meer besmet, gelijk de gene die in de modder of in een moeras geval-
len zijn. *p* Dat hy bewijst, dat hy in 't heele breede schrift van Essenius niets
p Apol. pag 129
vindt dan een geduurige koekoeks-gezang, en altijdt de zelve opgewarmde
uitspot,

XVII.
Coccejus handelt al diergelijk / zeggende / *q* De Jooden en valsche Aposte-
len kunnen den Christenen niet opleggen, 't geen een last is, naamlijk de rust
q Indag. Sabbathi pag 74
van de Jooden geboden; zo disputeert hy steedts als tegen de Jooden / ter-
wijl hy tegen ons van den Sabbath handelt; daar de Jooden noch niet er-
kennen / dat Christus in den vleesche gekomen is, doch 't is / om ons dien
smadelijken naam te geven / als of wy in ons gevoelen heel Joods wa-
ren; Zo zegt hy / dat wy *r* 't zelve zeggen met de valsche Propheeten en Mun-
r Indaga. pag 69 97 98.
nikken. tegen welke Calvijn spreekt in zijn Institutien. 2 Boek Kap. 8. v. 34.
waarmede Calvin (zegt hy) die bestraft, die meynen, dat te rusten Gods-
dienst is, of dat het wegens een Godlijke instelling op eenigen dag zonde is,
eenig nuttig werk te doen, met dankzegging, niet ontijdig, noch met stoo-
ring van de order, en die zulks zo stellen, datse haar gevoelen uyt de schrift
niet bewijzen, noch trachten te bewijzen, maar opdringen haar Authoriteyt
en die van de menigte, die haar gehoorzaam is, die zy de Kerk noemen, en
die zy zeggen datmen hooren moet, als zy wetten maakt, te weeten, wegens
de Geest, die zy zeggen, dat de zelve in alle waarheydt leydt; dewelke waar-
lijk (zegt hy) valsche Propheeten zijn. (spreckende zo zich zelven tegen;
want indien zy seggen / dat het zonde is wegens Godts instelling / hoe zeg-
gen zy dan / datmen op dien werk 't werk moet laeten wegens haar en / de Kerks
Authoriteyts / daar de Sabbath-bestrijders het werk willen op dien dag nage-
laaten hebben / wegens de authoriteyt en instelling van de Kerk) Verder zegt
hy; *s* 't Is Joodsche superstitie, zo iemant in 't N. Test. meynt, datmen rusten
s Typus Coucord pag. 32.
moet, gelijk den Jooden geboden was te rusten, en door die rust Godsdienst
te plegen; wederom zegt hy / dat *t* niet zy maar haar partyen 't vierde gebodt
ontzenuwen en te niete doen / en de Kerk ontrusten. Ook klaagt hy van Hoorn-
t Typus Concord pag 69 23 24.
beek, dat hy / *v* gelijk meest alle oordeelen, niet vrindelijk tegen hem geschre-
ven had in dat boek / van 's Heeren Dags heyliging, en hy spreekt verachtelijk
van hem en van zijn schrijven / zeggende / Hy heeft de zaak maar in 't voorby
v Typus pag 67.
gaan gehandelt, niet genog verklaarende, wat de vraag zy, meer berispen-
de, dan leerende, meer stellende 't geen te bewijzen staat, dan iets bevesti-
gende, meer op gissingen dan op de schriftuur steunende, meer verduysteren-
de 't geen van andere wel gezegt is, dan klaar en standtvastig zijn zin verklaa-
rende; Ook gebruykt hy tegen hem dese scherpe en bittere woorden / *x* Weet
x Typus pag 140
de vriendt niet, waar over de queste is? ziet hy misschien niets anders in de
vrienden, dan in devootheydt; om dat hy niet en ziet, datse staan na uyt-
wendige (of superstitieuse) onderhoudingen, waarin zy zouden mogen ge-
zien worden van andere menschen, en om datse tegen de broederen niet en
zeggen, wijkt van my, ik ben u heylig? Maar 't is ons genog, aan Godt
openbaar te worden, en dat 't geen wy zeggen, niet kan veroordeelt worden

van eenige Conscientie, hoewel wy in het aangezicht niet en roemen. Ook
verhaalt Coccejus, dat in de twede druk van de Dissertatie van Essenius, ove
de Moraliteyt van de Sabbath, een steekeligh woordt, 't welk was in de eerst
druk, waar over hy publijk in 't Synode geklaagt had, wat verzacht was
Doch in der waarheydt / daar was geen scherp woordt van Essenius tegen
Coccejus gebruykt: want zonder opzicht op hem had hy maar geschreven; ook
kunnen'er zwarigheden genoch gemaakt worden, ontrent de andere gebo
den, en zy worden in der daa it gemaakt, terwijl zeer veele liever willen The
ologicé Disputeeren, dan leven; Essenius hoorende / dat hier over van Coc
cejus geklaagt was in 't Synode / als van een scherp woordt / hoewel hy
hem niet beoogt / maar beter van hem geoordeelt had / en noch oordeelde / heef
het woordt Theologicé uytgeschrabt / en in de plaats gestelt / doorgaans
(terwijl zeer veele *doorgaans* liever Disputeeren willen, dan leven.) Dit is genog
om te toonen / hoe vinnig men geschreven heeft; En Heydanus heeft het nie
beter gemaakt.

XVIII. Ten Tienden, en eyndelijk / hoe verre ook de partyen van ons gevoele
en praktijk af zijn / zo datse het gansche vierde gebodt los maaken / en maa
negen geboden overlaaten / en geen weekelijksche Rust en solemneele Godts
dienst onder 't N. Testament van Godt geboden / erkennen / zo willen z
doch schijnen / met ons noch in veele te accordeeren / en voor den Christelijken
Rustdag te staan; als of 't verschil zeer kleyn was: want zo spreekt Burman
, Dewijl ik meermaal in mijn Disquisitie verklaart heb, dat de onderhouding
y Vindic. Disqais pag 40. van des Heeren Dag geoorloft, nodig, en zeer heylig is, en datse my door d
tussen komende Authoriteyt van de Kerk van Godt geboden is, en over de vo
le en nauwe onderhouding en heyliging van des Heeren Dag, en zo over d
praktijk van den Sabbath zelfs maak ik met de partyen geen verschil, en di
praktijk sal ik trachten mijn zelven, en andere na vermogen dagelijks in t
z Vindic. Disquis pag 50. 51 stampen. En wederom. z Ik had gewenscht, dat ik zo niet eenige reyzen va
eenige Profaniteyt was beschuldigt tegen mijne zo blijkelijke en heylige betuy
ging, dat ik in de heele praktyk van des Heeren Dag zeer volkomentlijk on
derhoude, en zal onderhouden alles, wat daar toebehoort, en dat daar ove
geen verschil is. En elders; a Godt de Heere zal oordeelen, wie de onderhou
a bericht van de Sabbath pag 127. ding van den dag des Heeren, en de voortzetting des Gods diensts, en war
Godzaligheydt ernstig, en krachtig aangedreven heeft, en wie oorzaak gege
ven heeft, dat den Dam doorgebrooken is, zo sulks anders geschiedt is...
b Bericht pag 115. b Om de lieden wijs te maaken, en haar te bewegen, datse des Heeren Da
zouden houden in allen yver, zijn daar toe niet veele en krachtige redenen, i
welke wy alle overeenkomen? Als onder andere, Dat de dag des Heere
van oudts af tot den openbaaren Godsdienst onderhouden is; Dat hy zo doo
de beveelen van de Overheydt, als ordonnantien van de Kerk en die over on
gestelt zijn, en die wy om der Conscientie wil, en Godts bevel gehoorzaam
heydt schuldig zijn, daar toe verordineert is; zo dat hy ten dezen aanzien doo
Godlijke, hoewel middelijke Authoriteyt moet onderhouden worden; e
dat die gene, die dezen dag verachten, weygeren gehoorzaamheydt, den ge
nen die zy die schuldig zijn, wederstaan Godts ordonnantie, ja verzuymen d
middelen van de uytwerking haarer Zaligheydt, de voortzetting haarer God
zaligheydt, de versterking van haar geloof, enz. Welke en diergelijke rede
nen, die alle op de geboden Godts uytkomen, hoewel andere als het vierde
de vroome krachtelijk genoch beweegen tot haaren Christelijken pligt; en d

God

Godloozen, dewelken deze redenen niet bewegen en konnen tot haaren pligt, die en meyne ik niet, dat na een Godlijk gebodt, hoe uytdrukkelijk het was, veel vraagen zouden, niet meer als zy deden onder 't O. Test, daar het expresse gebodt van den Sabbath was; ziet *Amos* 8 *v.* 5.6, hoedanige het somtijdts nut is, dat openbaar worden; Of ook niet die uytwendige onderhouding van den dag des Heeren, buyten de rechte gronden aangezet, dikwils niet maakt, dat de lieden meynen, dat zy door dat werk, als byna de ziel van het Christendom, en het pit der Godzaligheydt zijnde, Gode behaaglijk zijn, en daar zo zeer op steunen, dat zy te minder doen in haar daaglijksche pligten, en inzonderheydt in het betrachten van den geestelijken Sabbath, daar van zoude veel te zeggen vallen. Diergelijk schrijft hy in zijn Apologie/ zeggende/ welke redenen overvloedig genoch zijn, om de Godsalige op te wekken; Maar die door deze redenen niet kunnen tot haar pligt verwekt worden, ik beelde my niet in, dat die ook veel na een onmiddelijk Godlijk gebodt, hoedanig en hoe uytdruklijk het ook mochte zijn, veel vraagen zouden; En al wierden sy selfs gedwongen door een bysonder gebodt van geen werk te doen op een bepaalde dag, gelijk de Jooden daar toe gedwongen sijn, so vreese ik geweldig, datse niet anders dan een gewrocht werk souden doen, daar op zouden hoveerdig zijn, en datse d'andere met de vinger zouden wijzen. Doch het is dikmaals nuttig, dat de zulke ontdekt en openbaar gemaakt worden. Zo dat zelfs hier uyt vervalt, 't geen gemeynlijk gezegt wordt van 't gevaar, van dat de Profaniteyt uyt dit ons gevoelen sal ingevoert worden. *b* Apol.

Coccejus wil ook toonen/ dat'er kleyn verschil is/ en dat hy meest met ons „accoort: want zo spreekt hy; *c* Ik heb willen toonen/ dat ik niet afgaa „van den zin van de kerk/ zo van de oude/ als van de Gereformeerde; en „dat ik alzo zeer een vyandt ben van de profaniteyt, als van de superstitie „tussen welke twe klippen de Synoden onser kerken tot noch toe hebben ge„tracht te gaan; *d* Wy neemen de Post Acta van 't Synode van Dordrecht „aan; wy brengen voort een deeltjen van de Acten van 't laatste Leydsche „Synode; wy onderschrijven de Catechismus 't geen onder de Professoren „van deze Academie voor goedt gekeurt is. Synophs. pur. Theol. disp. 21. „th. 55. 56; dat approbeeren wy allesins... Wy en turbeeren de kerk niet/ „of de gene die daarin onderwijzen. Wy en maaken geen questie over het rus„ten, maar wy onderzoeken over de wijze van rusten; wat twedracht kan'er „geweest zijn/ dan over twe dingen/ die tegen malkander staan; of op 's Hee„ren dag werk te doen enkelijk wegens een uitdruklijk gebod zonde zy of niet „ofte/ of een geoorloft werk te doen op des Heeren dag/ een direte overtreding „zy van een gebodt 't welk den Christenen gegeven is gelijk het den Jooden „een directe overtreding van een gebodt is geweest/ geoorloft werk te doen „zonder noodzaaklijkheydt/ of niet? Wy doen ons best tot beyde die dingen „dat men alzo zeer vermijde verontheyliging van de Christelijke Relige op des „Heeren Dag/ dewelke 's Heeren dag is/ en dien wy houden voor den dag „van de solenneele vergaderingen/ als superstitie.... Laat ons een voor„beeldt voorstellen van eendracht, zo ontrent de zaak zelfs, als ontrent 't vier„de gebodt, als mede ontrent 's Heeren Dag, en desselfs onderhouding; en „Wederom. *e* In 't vierde gebodt is noch wat meer; en wat is dat? Dit/ „naamlijk/ dat'er van die tijdt/ dewelke is de tijdt des vredes/ en ruste/ „bequaame en genoegzaame tijden genoomen worden/ om te leeren/ en ge„leert te worden. Hoe vloeyt dat uyt het vierde gebodt? Godt/ gebiedende/ dat

XIX.

c Typus Conco d pag 5.

d ibid pag 20 23 24 25 33.

e Typus Concord pag 90.

,, dat alle werk op den zevenden dag zoude nagelaaten worden / en daar door
,, gevende den Israeliten gelegentheydt / om zich te begeven tot overdenking
,, van Godts Wet / en tot stichting der naasten / heeft geleert / dat onze be-
,, zigheden des levens minder by ons moeten geacht worden / dan de betrach-
,, ting van Godts woordt / en datse daarom / en om de stichting der broederen /
,, en verheerlijking van Godt in de groote vergadering / dikwils nagelaaten
,, moeten worden; doch dat hier toe genogzaame tijden moeten besteedt wor-
,, den / gelijk Gomarus zegt. Nu dewijl Godt den Israeliten geboden heeft /
,, dat meer dan 't zevende deel van de tijdt zoude besteedt worden in de blijschap
,, en betrachting zo van te leeren / als van te stichten; zo heeft hy daar door
,, een exempel gegeven / hoe groot der gener beyvering moet zijn / de welke de
,, aarde niet tot een erffenis gegeven is / byzonder die niet behoeven om de
f Typus Concord pag 94 ,, kost de aarde te bouwen; En zo is hier dan een overeenstemming.. . f De-
,, wijl 't vleesch traag / en machteloos is / zo is 't goedt, eerlijk, en nuttig, en
,, overeenkomende met het exempel, 't welk Godt door een gebodt onder de
,, Israeliten opgelegt heeft / datmen immers die dag / dien de kerk geordon-
,, neert heeft tot algemeene vergaderingen / vry hebbe van zorge, van handt-
,, werk, van onnodige besigheydt, van alle aftrekking; en dat het te wen-
,, schen is / dat het een manier en gewoonte worde / of datse bevestigt worde /
,, datmen dien dag met blijschap bestede tot publijke vergaderingen, en priva-
g ibid pag. 107. ,, te meditatien... g 't zy wy ook zeggen / of gissen / dat de Apostelen de order
,, instellende / geordonneert hebben (gelijk zy ook veel andere dingen geor-
,, donneert hebben) dat immers de vergaderingen van des Heeren Dag niet
,, zouden nagelaaten worden; maar datse in mennigte daar toe zouden ko-
,, men / en daarin bezig zijn. De zaak komt daar op uyt / dat de kerk des
,, Heeren dag noeme / en recht noeme / en den zelven eere / door met een al-
,, gemeene gewoonte op dien dag onder andere in de grootste menigte saamen
,, te komen tot verheerlijking van Godts naam / en haar handtwerken en al-
,, le aftrekkingen van de blijschap / om haar en anderer stichting te staaken.
,, En deze dingen hebben wederom geen tegenspraak. h Noch eens; onze vriendt
h ibid pag. 113 113 ,, oordeelt / dat de strenge ruste niet geboden is geweest / maar dat alleen de
,, hinderpaalen van den algemeenen Godsdienst zijn verboden geweest; en der-
,, halven daar hy aller-meest ons schijnt tegen te spreeken / segt hy in der daadt
,, het zelve, dat wy zeggen; want als wy zeggen / dat den Christenen niet
,, gezegt is / gy en sult geen werk doen, zo verstaan wy nauwkeurige rust /
,, en wy verstaan niet / dat het den Christenen niet op en legt / op dien dag zo
,, veel zy kunnen publijklijk in den Godsdienst bezig te zijn / welken dag daar
, in van de kerk besteedt wordt / na het exempel van naerstigheydt / waar
,, toe den Israeliten gelegentheydt is gegeven door 't vierde gebodt: want dat
,, is het al, dat onze vriendt wil. i Elders spreekt *Coccejus* aldus. Wy prijzenze /
, die de gevoelens / zo veel mogelijk is / zoeken te verzoenen: want het ge-
,, schiedt dikmaals / dat die in woorden schijnen te verschillen / in haar begin-
,, sel en zin overeenkomen: Nu ik vertrouw / dat een yegelijk licht zal verstaan /
,, dat de twe gevoelens van den Sabbath (dat gene 't welk zegt / dat het den
,, Christenen gezegt is van een dag / gy sult geen werk doen, en dat gene
,, 't welk het loochent) niet anders dan op deze wijze kunnen verzoent wor-
,, den / dan dat behouden worde / 't geen aan beyde gemeyn is / en dat het
,, geen daar boven is / niet als noodzaaklijk opgelegt worde / maar als nuttig,
,, betaamlijk, en als een oeffening van brandender liefde geraden worde.

Hey-

Heydanus maakt mede het verschil zeer kleyn / en wil schijnen / niet verre an ons af te gaan; zeggende. [k] Ik moet bekennen / dat het my in mijn herte bedroeft heeft / te zien / dat deze zaak met zulken ophebe en ernst gedreven werdt / min noch meer / als of de gansche fortuyn van de Kerk hing aan deze questie / en dat den ganschen Godsdienst last lede: Te meer / dewijl ik bespeure / dat het verschil onder ons zo groot niet zijnde / nochtans zo hevig van d'eene zyde wordt opgenoomen / zo partijdelijk aangebonden / en die niet in alles eens met haar in desen gevoelen / zo verdacht gemaakt / als of zy onder pretext / van de superstitie te weyren / de Profaniteyt ja Atheysterye sochten niet alleen voor te staan / maar selfs te planten. 't welk my byna tot die gedachten brengt / als of men niet hebbende eenig reëel verschil onder malkanderen nochtans de naam wilde hebben / en de kerken dat gevoelen in planten / als of'er een wonderlijk monster by eenige soude schuylen / en werden uytgebroeyt: Want wat kan anders de reden zijn / dat „daar wy malkander zo nakomen in gevoelen / niet meer getracht wordt na „de vrede en eenigheydt? Als om datmen alleen wil dissentieeren en verschil„len, en zijn mede-broederen het yser in den buyk houden / en 't volks vreese „gaande maaken / even of Hollandt op een nieuw in last ware... Des Hee„ren Dag moet ingevoert sijn door een stil gebruyk / en usantie / of van „Christus en de Apostelen / gelijk Hoornbeek wil / of van de kerk / gelijk „wy waarschijnlijk oordeelen. Dat dit gebruyk Christi / en der Apostelen „aan dien dag zoude geven een Godlijk recht / en Authoriteyt / en men dien„volgens zoude gehouden zijn / dien dag te vieren Consciënty-halven om Godts „gebodt, niet alleen om menschelijke instelling, daar over is tussen ons „verschil; als mede / dat dezen dag op een Sabbaths wijse moet gehouden „worden / als een rust-dag des vierden gebodts; deze koorde trekt hy zo sterk „dat hy zeggen derf / hier de Dispuyt niet te zijn over een circumstancie, „maar over het hert, en gansch gevolg des Godsdiensts. Ons aangaande / „wy en konnen deze koorde so stijf niet spannen / noch de Conscientien meer „last op leggen / dan wy zelfs zouden dragen willen... Alle 't verschil dan in „dezen valt alleen over de maniere, na de welke men den dag des Heeren hou„den moet / of uyt kracht van Godlijk recht, en authoriteyt, en Conscientie „halven, of alleen om ordre en stichtig wil; en of wy tot sulken rust / als in „'t vierde gebodt den Jooden bevoolen is / noch even sterk uyt kracht van „'t vierde gebodt verbonden zijn. Want beyder-zijde staan wy bekent / dat „men den dag des Heeren vieren moet, en solemnelijk den Godsdienst in pu„blijke vergaderingen oeffenen / en tot dien eynde rusten van onzen gewoon„lijken arbeydt / ten minsten zo veel als nodig en vereyst is tot den Gods„dienst / om onverhindert Godt te dienen; maar of men dien dag houden „moet uyt kracht van 't vierde gebodt, en door een Godlijk recht, en Au„thoriteyt / en dien volgens van Consciënty wegen, en hoe verre men die rust „uytstrekken moet / en van wat werken ons onthouden / hoe verre, hoe „lange, etc. Dat is 't / dat tussen ons noch open staat. [b] En daarna. Wy „zien niet geern / dat hier over zo sterk getwist wordt / en de zaak aan d'eene „zijde zo hardt aangedreven / als of hier over 't hert en gansch gevolg des „Godsdiensts gedisputeert wierdt; en of dier gevoelen / welke de matigheydt „naast komt / een weg baande tot profaniteyt en Atheysterye. Is iemant een „vyandt van Profaniteyt en Atheysterye / wy mede door Godts genade / en„de en zouden daarin niemant willen wijken. Het doet ons wee, te zien de

XX. [k] Consideratien overwinnen den dag des Heeren 1. Deel pag 113 122

[b] Conside. pag. 162 163. &c. pag. 3.

„ Profanatien, die op den Zondag vast over al gepleegt worden. En prijse
„ daar over den yver van Godzalige Predikanten aangewendt / en 't gene va
„ onse Synoden van tijdt tot tijdt daar tegen is voorgenoomen / de versoeke
„ daar over aan de hooge Overigheydt en particuliere Magistraaten gedaan
„ de voorsiening der zelver in desen zo door Placcaten / als met het daadelij
„ weeren van de abuysen / die op den Zondag geschieden / zijn ons ten hoog
„ sten aangenaam, en wenschten van herten / dat dit alles noch meer vrucht
„ hadde kunnen geven / als wy tot noch toe vernoomen hebben; en in 't be
„ gin van zijn boekjen zegt *Heydanus*, Altijdt is in de Gereformeerde Kerke
„ by alle Leeraars hardt gedrongen op de onderhouding des Rustdags / en d
„ Profanatie desselven bestraft, en tegen-gegaan / zo door Predikatien / al
„ dat zo by de hooge Overigheydt / als by de Particuliere Magistraaten to
„ verscheyden tijden zijn geprocureert / en verkregen verscheyden Placcate
„ en ordonnantien / waar by de Violatie des Sondags niet alleen scherpelijl
„ werdt verboden / maar ook straffen ende breuke tegen de overtreders der zel
„ ve gestatueert.

XXI. Hier op merken wy dese navolgende dingen aan. Eerst, zo loochenen zy dan plat uyt de onmiddelijke Godlijke Authoriteyt / en 't Godlijk van des Heeren Dag / die al 't gewicht (immers 't voornaamste) op de Conscientien legt: want sy stellen de menschelijke Authoriteyt tegen de Godlijke; zy willen niet / dat die dag Conscienties halven onderhouden worde / om een gebodt Godts / maar alleen om een menschelijke instelling; gelijk wy Burman hebben hooren zeggen / [m] dat de onderhouding van dien dag ontstaan is, niet door Godlijke Authoriteyt, maar door een gewoonte en ordonnantie der Kerke.

[m] bericht pag 56.

XXII. Ten anderen, Niet alleen de keyn-wetende / en ongeoeffenden / maar ook de geleerden (zo veele tegen haar zijn) kunnen niet zien / dat de Kerk die Authoriteyt en macht oyt gekregen heeft / om zo een weekelijkschen dag te stellen / en dien alle Christenen op te leggen; zy kunnen dat uyt Godts woordt niet beweezen zien / gelijk mede niet / dat de Kerk onfeylbaar is / als zy een dag zoude weekelijks te onderhouden geven / en instellen / zonder een Godlijke regel daar toe te hebben (want had men een Godlijke regel / die de Kerk in dezen volgen most / zo quam men tot ons gevoelen / en tot het vierde gebodt) hoe zoude men dan op die instelling en onderhouding berusten? en hoe zoude 't slechte volk dan kunnen haar absolute verbintenis zien / en bewaart worden van dien ingestelden dag kleyn te achten / en dikwils te verzuymen; zy zijn geleert / de macht der Kerke niet te hoog te zetten / na de wijze der Papisten; en deze mannen leeren haar / datse door geen gebodt van Godt in zijn woordt verboden zijn / om eenig onderscheydt der dagen niet meer dan van spijzen te maaken / dat alle onderscheydt der dagen nu onder 't N. Test. weggenoomen is / dat alle dagen gelijk de plaatsen even gelijk zijn / datmen nu niet moet rusten wegens een gebodt Godts / dat het geen directe overtreding van Godts gebodt is / eenig geoorloft werk op 's Heeren Dag te doen; dat het vierde gebodt is afgeschaft / en nu niet meer verbindt onder 't N. Test: dat niemant meer is te oordeelen in 't stuk des Sabbaths; etc. hoe zoude het dan kunnen missen / dat de Profaniteyt niet met een vollen stroom zoude inkomen / en dat den Dam (door Godts gebodt gelegt) niet zoude doorbreeken / en de Sabbathschendingen niet meer als oyt zouden vermenigvuldigt worden? Doch wee den genen / door wien de ergernissen komen.

XXIII. Ten Darden, Moetmen den dag des Heeren weekelijks onderhouden / en

in

n Godsdienst doorbrengen / en is men daar toe / hoewel zonder een
ebodt Godts / verpligt / en verbonden / gelijk zy toestaan / en leeren / zo moet
en dan immers noch in 't N. Test. een onderscheydt der dagen erkennen /
eer dan een onderscheydt der plaatsen / en der spijzen / 't welk de partyen
dikwils loochenen ; ja zo kan dan ook het opleggen / van een dag weeke-
jks in Godsdienst te besteeden / wegens Godts gebodt niet aangezien wor-
en / als strijdig tegen de Christelijke vryheydt onder 't N. Test. Want ik ar-
umenteere verder.

Ten vierden, Indien ons een enkel menschelijk gebodt niet van onse Chri- IXV.
elijke vryheydt berooft / maar wy evenwel vry blijven na den eysch van 't
Euangelium / al hebben wy zulken menschelijken gebodt van een weekelijk-
hen dag te houden (gelijk zy zeggen) zo zal ook Godts onmiddelijk gebodt
't vierde gebodt van de tien / gebiedende / zes dagen zult gy arbeyden, op
en zevenden zult gy geen werk doen, heyligt den Rustdag) ons niet beroo-
en van onze Christelijke vryheydt : want wie zal derven zeggen / dat de Chri-
elijke vryheydt heel wel bestaan kan met een ordonnantie en gebodt van de
erk / maar niet met een onmiddelijk Godlijk gebodt / en dat omtrent de
elve zaak ? Want Godts Wet is recht de Wet der vryheydt, Jac. 2 v. 12.
n onze vryheydt is van Godt ; Hem te dienen op zijn onmiddelijk gebodt is
e waare ja de hoogste vryheydt. Gewis / de Conscientie is'er niet qualijk
an / als zy staat onder Godts onmiddelijk gebodt / en Authoriteyt ; Zijn
nmiddelijke authoriteyt is niet strijdig tegen de Christelijke vryheydt : want
elfs de middelijke Godlijke Authoriteyt (op 't gebodt en instelling der Ker-
e) wilmen / dat daar tegen niet en strijdt ; zo en bekorten wy dan de vry-
eydt der Christenen niet / als wy onder 't N. Test. Godts gebodt aan-
ingen tot heyliging van des Heeren dag / en tot rust van ander werk op
en zelven.

Ten Vijfden. Hoe kunnen die mannen ons dan voortaan tegenwerpen /
n verwijten / dat wy de Conscientien der lieden verbinden met een Godlijke XXV.
Wet / daar geen Godlijke Authoriteyt dezelve bindt / wanneer wy een dag
an zevenen / en in 't byzonder des Heeren Dag dringen uyt kracht van 't vier-
e gebodt ? Daar zy hier nu zeggen / datmen aan de onderhouding van een
ag van zevenen / en in 't byzonder aan des Heeren Dag / verbonden is door
en Godlijke, doch middelijke Authoriteyt, door een gebodt der Kerke / doch
't welk op Godts gebodt uytkomt, hoewel een andere, dan het vierde ge-
bodt. Wy stellen geen speciaal gebodt in forma (gelijk men zegt) met zo veel
woorden uytgedrukt / van des Heeren Dag te houden : maar wy zeggen /
dat wy door 't gebodt / 't welk in de tien geboden is het vierde / verbonden
zijn / om op een zevende dag heyliglijk / en tot Godsdienst te rusten ; het
Euangelium nu bepaalt / welke dien dag is (te weeten den eersten van de
week / van Christus en de Apostelen na zijn opstanding geviert / en den Ker-
ken overgelevert en geordonneert / en des Heeren Dag genoemt / en voorts
van die tijdt af altijdt geobserveert / en geëert.

Ten zesden. Voeren deze mannen dan den Sabbath-krijg / om dat wy de XXVI.
Godlijke Authoriteyt / van een zevende dag / en specialijk den eersten of 's
Heeren Dag te moeten heyligen en rusten / haalen uyt Godts Woordt / uyt
het vierde gebodt / en niet uyt den schoot der Kerke ? maaken zy daarom zul-
ken geroep tegen ons / ons uytkrijtende voor halve Jooden / en Juda isee-
rende / en voor bekorters van de Christelijke vryheydt ? zeggen zy daarom /

dat zy het Christendom moeten beschermen / en het Joodendom tegenstaa
gelijk wy Burman hebben hooren spreeken ? Daar hy nu zegt / wy zijn a
dien dag gebonden door Godlijke Authoriteyt, doch middelijke; 't geen c
daar aan verbindt, komt op Godts gebodt uyt, hoewel niet het vierde? M
n Bericht van den Sabbath pag. 80 hy daarom die aanstootelijke stelling in zijn boek invoegen / en beweeren / c
onder 't Nieuwe Testament dat vierde gebodt den Christenen niet langer
verbindt; Vindt hy nu zelve dat in andere geboden Godts / 't geen wy ze
gen klaar in 't vierde gebodt te vinden ? hoe sprak hy dan zulken zwaren o
• Ibid pag 165. deel over ons uyt in 't eynde van dat boek / zeggende / • Wil jemant den Sa
bath alzo noch voorstaan, laat die dan toonen, dat het vierde gebodt and
kan en moet verstaan worden, als den H. Apostel geleert heeft, na zo v
Godlijke schrijvers: Maar het zal jemant zwaar vallen, met de versenen t
gen de prikkel te slaan.

XXVII, Ten Zevenden. Waarom komen deze lieden de Kerk turbeeren met ha
ergerlijk preeken / en schrijven tegen de onderhouding van 't vierde gebodt /
tegen 't Godlijk recht van der Christenen rustdag / den 's Heeren Dag /
maaken zo veel waters buyl; daar zy ons nu zeggen (gelijk Burman en He
danus daar zeggen) Dat zy alsso krachtig en ernstig dringen op de onderho
ding van des Heeren Dag, als wy: Dat het haar wee doet, te zien de pro
natien, die op den Sondag vast over al gepleegt worden, Datse den yver v
Godsalige Predikanten daar tegen aangewendt, prijzen, erkennende, dat
tijdt in de Gereformeerde Kerken by alle Leeraars hardt gedrongen is, op
onderhouding des Rustdags, en de profanatie desselfs bestraft en tegen gegaa
En dat het haar ten hoogsten aangenaam is, wat de Synoden en Overheden t
noch toe gedaan hebben tot weyring van de abuysen op den Sondag geschie
Wil Burman de praktijk des Sabbaths ten vollen onderhouden, en andere
leeren, en dat daaglijks instampen, verbindende de Conscientien met Go
Authoriteyt in het gebodt der Kerke? Waarom maakt hy dan zulken gro
ten Dispuyt en vinnige strijdt tegen ons / om dat wy een zevende dag / en
't byzonder des Heeren Dag willen gehouden hebben uyt kracht van Godli
recht / en Authoriteyt / en Conscienties halven / en niet als een enkele me
schelijke instelling en ordre ? Hoe kan men dit voor Godt en voor de mensch
verantwoorden en rechtvaerdigen ?

XXVIII. Ten Achtsten, Is het goedt, eerlijk, en nuttig, en overeenkomende m
het exempel der Israeliten, ons van Godt te dien eynde voorgehouden / e
zevende dag te onderhouden in de Christelijke Kerk / en met blijtschap dien
besteden tot publijke vergaderingen, en private meditatien? gelijk Cocc j
daar zegt; hoe roeptmen dan zo gedurig tegen ons / als wy zeggen / d
het een Moreel en altijdt verbindend / en niet een Ceremonieel schaduwac
tig gebodt is / een zevende dag te onderhouden tot den Solemneelen God
dienst ? is niet zulken gebodt Moreel dat so goedt nuttig / etc is.

XXIX. Ten Negenden. Staan zy met Gomarus toe / datmen bequaame en g
nogzaame tijden onder 't N. Test: moet houden tot den Solemneelen God
dienst / en dat uyt kracht van 't vierde gebodt / als vloejende zulks daar uyt
en datmen moet volgen 't exempel van de Israeliten / dewelke volgens 't u
druklijke vierde gebodt des Heeren / na zes dagen werkens den zevenden he
ben gerust / en in Godsdienst besteedt; en doen zy geen tegenspraak teg
't geen wy zeggen / dat de Apostelen in de Kerk geordonneert hebben, da
men op des Heeren Dag de vergaderingen niet zoude nalaaten, maar als da

saamen

samen komen / en staaken alle aftrekkingen en handtwerken ; en staan zy
r / datmen dien dag tot Godsdienst moet besteden, en hebben dien dag vry
n zorge, van handtwerk, van onnodige besigheydt, en van alle aftrekking.
(elijk wy zulks uyt Coccejus daar gehoort hebben) Wat zwarigheydt /
at ongerymtheydt / of wat quaadts is'er in / dat wy leeren / datmen uyt
kracht van 't vierde gebodt een zevende dag moet onderhouden / en dat op des
eeren Dag / uyt kracht van de ordonnantie der Apostelen (door Godts
eest gedreven) en als dan samen vergaderen / en rusten van alle bezighe-
n / en handtwerken / en aftrekking van 't werk des Godsdienst ?

Ten Tienden. Maaken zy geen questie over het rusten, maar over de wijse XXX.
n rust; en willen zy / datmen op des Heeren Dag zal rusten (ook van wer-
n in zich en op andere dagen geoorloft) wegens een gebodt en ordonnantie
r Kerke; en dat het werken op dien dag zoude zijn een overtreding van een
enschelijk gebodt, 't welk wy wegens Godts Authoriteyt en gebodt moe-
n nakomen (gelijk Coccejus en Burman zeggen) wat verkeertheydt en
redelijkheydt is het dan / datmen 't volk quade impressie geeft aangaande
t wy leeren / dat wy wegens Godts Authoriteyt in het vierde gebodt (ge-
edende / gy zult op den zevenden dag na zes werk-dagen geen werk doen)
pliglijk moeten rusten van ons andere geoorloft / doch onnodig werk / om
publijke en private Godsdienst te zijn ?

Ten Elfden. Is het zo (gelijk Heydanus zegt / doch wy weeten beter) dat XXXI.
verschil onder ons zo groot niet en is, dat wy geen reëel verschil hebben on-
r malkander; dat wy den anderen zeer nakomen ; dat wy alleen willen dis-
ntieeren en verschillen; dat wy beyder zijdts bekent staan, datmen des Hee-
n Dag moet vyeren, en solemneelijk den Godsdienst in publijke vergaderin-
n oeffenen , en tot dien eynde rusten van onzen gewoonlijken arbeydt?
oe is 't dan / dat zy de koorde zo sterk trekken / en zo tegen ons uytvallen /
aakende heele predikatien / en heele boeken tegen ons gevoelen; om dat
y houden / dat wy dien 's Heeren Dag moeten vieren wegens Godts wil en
bodt / Conscientijs-halven / en onderhouden den zelven als een rustdag des
erden gebodts ? Men bestrijdt ons met zulken ernst / als of wy door onze
r een gebodt vernietigden / of een artikel des geloofs bestreden.

Ten laatsten. Is het in waarheydt / dat Burman de Conscientien wil ver- XXXII.
nden met Godts middelijke Authoriteyt tot de onderhouding van des Heeren
ag? Wil hy alzo ernstig en krachtig op de onderhouding van den zelven drin-
en als wy? Wil hy de praktijk van den Sabbath zo ten vollen onderhouden,
andere dagelijks zo leeren, en dat indrukken, en is over de praktijk geen
rschil ? Hoe zegt dan Heydanus, dat het noch onder ons open staat, en in
rschil is, hoe verre men die rust moet uytstrekken, en van wat werken zich
thouden, hoe verre, hoe lang ? Meynen zy niet een deel maar van des
eeren Dag ? Of zo veel elk lust / en kracht heeft / en zo veel ieders geest en
andacht lijdt / en verder niet ? legt daar niet het vergift ? geven zy de lieden
en vryheydt / om op dien dag van 24 uuren / (behalven het noodzaaklij-
e van slaapen / eeten / kleden etc / 't welk wy ook toegeven / en noyt loochen-
en) wereltsche vermaaklijkheden te zoeken ? Wat beteekenen anders die
woorden van Burman, p kan niet een Christen den bequaamen tijdt uytkoo- p Bericht van den Sabbath pag. 113.
en, en byeenkomen tot opscherping van liefde en goede werken, zonder
en gebodt van 24 uuren rust ? kan men den dag des Heeren niet in alle yver
ouden na de Christelijke vryheydt ? datmen dien doorbrengt met aanhooren

 van

van Godts woordt, vierige gebeden, heylige gedachten, en samenspreekingen, *elk na de maate van zijn Geest*, die hy daar toe zoeke op te wekken, en na de mogelijkheydt bequaam te maaken dien geheelen dag over, al en is men geen 24 uuren doende in die goede dingen, welke niemants geest zoude kunnen uytstaan, ende al besteed men geen meer tijdt daarin, als de aandacht, en krachten toelaaten.

Aldus heb ik nu het schrijven van die dry Professoren tegen den Sabbath genoegzaam ontdekt / op dat voor ieder leeser blijke / hoe zy hebben te werk gegaan. Nu gaa ik voort in mijn Historie / en zalze eyndigen.

Het Zeventiende Kappittel.

Ontdekking van den aart en wijze van schrijven en Disputeeren van eenige laatere bestrijders van den Sabbath naamlijk, *Petrus Allinga*, *Alhard de Raadt*, *Labadie* Joffrouw *Anna Maria Schurmans*, *Yvon*, en *Dr. Swartte* Met een Besluyt van dit werk.

I. NA dese debatten tussen de Professoren over 't stuk des Sabbaths / is den stryd noch niet opgehouden; want zes jaaren / na dat Burman zich met so grooten toestel en ernst tegen den Sabbath der Christenen had gekant / is 't gebeurt in den jaare 1672. (Wanneer de Heere in zijn toorn 't Leger van den vyandt bracht in 't midden van het Vaderlandt / gevende den zelven een groot gedeelte daar van in handen / met bedreyging / van alles in zijn macht over te geven / wegens de hoog gaande sonden der inwoonderen / onder welke de Sabbath-schending en Sabbath-bestrijding niet van de minste was) Dat eenen Petrus Allinga, Predikant op een Dorp ontrent Enkhuysen, een [a] ergerlijk boek schreef tot bescherming en bemanteling van ettelijke aanstootelijke stellingen / door eenige geleerden in Neerlandt onlangs gemaintineert. Het Boek was expres/en met uytgedrukten Naame geschreven tegen het seer stichtelijk/ overtuygend / en ziel-roerend Tractaat van Hermannus Witzius, toen Predikant in Vrieslandt tot Leeuwaarden, nu Leeraar en Professor der Theologie tot Utrecht; welkers Titel is / Twist des Heeren met zijn Wijngaart, uytgegeven in 't jaar 1669. In 't selve was [b] een kapittel / waarin hy Tien staaltjens van wonderlijke en vremdluydende Nieuwigheden voorstelde: Allinga nu settede zich in postuur in dat sijn boek / om die snoode Nieuwigheden en schandeleuse stellingen tegen hem eeniger maate staande te houden / naamlijk by exempel / Van het twijffelen, of 'er een Godt is, van dat Godt zoude kunnen bedriegen, zo hy wilde; van dat de wereldt zonder eynd paal is; van dat de beesten geen leven, ziel, en gevoelen hebben; van dat Godt in de schrift dikwils spreekt na het valsch dwalend gevoelen van 't gemeene volk; van dat Godt en zijn woordt niet zijn de eygentlijke uytlegger van de H. Schrift, &c. En bysonderlijk het laatste staaltjen, Van de bestrijding van de Godlijke verbintenis van 's Heeren Dag, en van 't vierde gebodt; daartegen maakte hy weynig minder dan de helft van sijn boek / beschermende 't geen

[a] Zedige Verdediging.

[b] Kap. 21 pag 262. &c.

t geen Coccejus, Heydanus, en Burman tegen den Sabbath gedisputeert en geschreven hadden.

Ik bekenne/ als ik op die tijdt van dit schrift hoorde/ en het daar na quam te sien/ dat ik verschrikt en verbaast stondt over het selve/ siende/ dat even ter tijdt/ als Godt wraak-zwaerdt in het landt was/ en de Heere self met zware oordeelen quam twisten met dese zijne wijngaart/ rechtvaerdigende zo het twisten van eenige trouwe Leeraars met haar Moeder/ de Kerk van Nederlandt/ (van welke Witsius een was) en ter tijdt wanneer de oprechte/ zo onder de Leeraars/ als onder de Ledemaaten/ beleden en beklaagden de veelvuldige Landt verderbende grouwelen des Landts/ en onder die ook met naame/ de verbreekingen van 't vierde gebodt der Wet en onthepligingen van des Heeren Dag/ biddende om verzoening en verbetering der zelver; 'k zegge/ dat even toen noch een Leeraar dorst uytkomen/ en twisten met zulken getrouwen Wachter/ en ziender in Nederlandt/ approbeerende/ en beweerende zulke Godt/tergende stellingen; dat schijnt my alzo stouten bestaan/ en een zondigen met een opgehevene handt/ als de openbaare zonde van Zimri en Cosbi, ter tijdt als 't volk Israels over haar zonden en over Godts toorn treurden; en 't doet my met toepassing zeggen/ wie is blindt, als des Heeren knegt, en doof, gelijk mijn bode, dien ik sende? ja zo blindt als Bileam, die minder zach en breesde dan zijn Ezel. En 't geen alles verzwaarde/ was/ dat 't Classis van Enkhuysen dat boek approbeerde op 't rapport van twe Visitatores (die evenwel niet alles approbeerden/ maar inbrachten/ dat'er in 't schrift verscheyde Philosophische zaaken waren, waar over zy haar geen oordeel wilden aanmatigen) [c] terwijle veele zich beklaagden dat haar geen insicht van het boek zelfs gegeven wierdt/ en elf zich tegen deze approbatie stelden; ook wierdt dit boek met Neerlantsche versen verciert/ gemaakt door een Predikant van Enkhuysen/ Brouwer (waar van boven iets aangetekent is) en door een ander Predikant op een Dorp/ Knollius De eerste beschuldigde en lasterde de voorstanders van den Sabbath bitterlijk/ als versnijders, als die op zijn Phariseysch met verdrayde listen te werk gingen, en die een uytgedraagen Joodschen rank aan een Christen Wijngaart lieten, daar zy niet aan past &c; de laatste roemt het schrift, voor enkel waarheydt. vol zedigheydt, yver, geleertheydt, &c.

III. Desen elendigen dan/ gebruykende doorgaans zeer bittere uytdrukkingen/ niet alleen tegen Witzius, maar ook tegen andere Vroome Theologanten (en zo geensins voldoende den gefingeerden Titel van zijn boek) stelde zich byzonder/ om te beweeren/ [d] dat het vierde gebodt den Christenen niet en verbindt na den eygen zin des letters, maar dat het te niet gedaan is. En daar toe herhaalde hy de oude argumenten. En hebbende aldus een begin gemaakt/ van te twisten voor de schadelijke Cartesiaansche en Coccejaansche Nieuwigheden/ heeft hy (als overgegeven van den Heere so 't schijnt) niet opgehouden/ zijn twist-schriften te vermenigvuldigen/ kantende zich tegen verscheyde geleerde mannen (Rijssenius, Leydekker, &c.) die de rechtzinnige waarheden nevens Witzius beschermden/ als of hy met vermaak leefde in dit twist-vyer/ en zich met zulken heyl-loozen schrijven zocht befaamt te maaken/ en als of hy geen ander werk had te doen noch ontrent zijn eygen ziel/ noch ontrent de dorre gemeynte/ die hem toe betrouwt is.

IV. De geleerde Witzius, hoewel hy op Allinga's Boek antwoordde/ aangaande de negen eerste stellingen/ oordeelde evenwel niet nodig/ noch nuttig/ over het tiende stuk/ belangende den Sabbath/ met dezen mensch in dispuyt

[c] Ziet Sam. Van Diest nodig onderzoek van eenige Nieuwigheden pag 18.

[d] Zedige verdediging pag 150.

te treden / gevende daar van deze reden ; [e] Het gebodt der Heylige Rust (zegt hy) dat Godt in de tien geboden plaats gegeven heeft, daar het strekken most, door het Godsdienstig vieren van een weekelijken dag om ons te sterken in de geestelijke rust, en in de verwachting van een Zalige Rust, daar Jesus, niet de Zoon van *Nun*, maar van Godt en van Maria, de geloovige in leyden sal, daar is het in de gemoederen van veel vroomen, ja in de gansche Nederlandtsche Kerke een stoffe van ergerlijke onrust geworden, en als de leuse van een onheylige broeder-krijg; het doet my al te zeer in 't hert, dat ik een nagel zoude willen zijn in dat gezwel, en daar is al te veel van geschreven, als dat ik de wereldt met het herseggen van het meermaal gezeyde verveelen zoude. De geboden onses Godts voldoet men niet met hoogmoedig disputeeren, maar met ootmoedig praktiseeren. Ik wil die Sabbath-onrust rusten laaten, welkers pleydoy ik nu al meyne voldongen te zijn. Immers D. *Allinga* brengt niet by, als 't geen tienmaal beantwoordt is, uytgenoomen een deel nieuwe scherpigheden, die ik om der vrede wil onbeantwoordt laat.

[e] Aanstootelijk Nieu pag. 102.

V. Een ander Predikant in de zelve Classis / ook niet weynig van Allinga gesmaadt en gelastert / [f] een Tractaat schrijvende tegen de genaamde Cartesiaansche Waarheydt, vertoont ons de natuur van dien schrijver / en van zijn schrift aldus. In de Classis van Enkhuysen is een onverwachte Twist-appel geworpen, wijl zich een lidt der zelve Classis niet ontzien heeft, in 't ongelukkig jaar van 1672, by de scheure in den staat, te voegen een scheure in Godts Kerk, door 't uytgeven van zeker boek, in 't welk tien harde, en d'eene min, d'andere meer aanstootelijke stellingen wierden bepleyt, en in arren moede, ja heeten toorn, hoewel onder een zedige Naam te voorschijn gebracht. Eenige leden desselven Classis stelden zich tegen de uytgave van dit boek, andere en dat wel de meeste (gelijk gemeenlijk de beste zaak 't ongeluk heeft, van de minste voorgestaan te worden) veroorlofden het ten persse De maaker van dit boek was *D. Petrus Allinga*, Predikant tot *Wijdenes*. Een man, die van den aanbegin zijns diensts, hem zelven als een staale Wet schijnt voorgestelt te hebben, zijn gewaande eer te zoeken in 't onteeren van andere; Nauwlijks had hy zijn dienst in de Classis van Enkhuysen aanvaerdt, of dese aart vertoonde zich in het beschuldigen van een oudt en eerlijk Predikant; Edoch 't bewijs te kort schietende, bleef de beschuldiger met beschaamde kaaken staan. Hier aan scheen zijn tong gewend te zijn, tot dat hy eyndelijk met het spits van dat vinnig lidt, zo 't schijnt, niet kunnende voldoen, de punt van zijn pen te hulp heeft geroepen, en een leeraar van een andere Provincie met zwarten inkt (die doch van galnooten gemaakt wordt) heeft gezocht te bekladden. Ik sal hier niet herhaalen alle de vuyligheden die deze man by die gelegentheydt ook tegen andere (die hem in zijn harde Nieuwigheden zo blindelings niet konden noch wilden toevallen) by gansche karren vol heeft uytgeworpen; Het leste schrift, nu in Lente-maandt 1674, onder de naam van *Korte bedenkingen*, van hem uytgegeven, vertoont het uytterste gepoog van zijn quaaden aart, en doet aan de wereldt blijken, dat het niet dan tanden en nagelen zijn, welke deze man voor andere (die hy niet wel wil) ten besten heeft.

[f] De doodt in de pot. door Hubertus van der Meer, predikant tot Boven karspel in de Voorreden.

VI. Uyt dit getuygenis (ik laate nu na een relaas te doen van de preuven en staaltjens van Allinga's menigvuldige leugenen en onbeschaamde lasteringen / welke daar geleesen kunnen worden) is af te neemen / hoedanigen bestrijder van den Sabbath dezen Allinga zy; Dien zelven Leeraar Hub. van der Meer gaf reden / waarom hy niet tegen hem of andere ging schrijven voor den

den Christelijken Sabbath / welke wy hier ook willen invoegen / tot bevestiging van dat het schryven over dit verschil een eynd moet hebben; [g] Wy zijn, zegt hy / niet van meening, dit verschil over den tijdt van de Godsdienst in 't N. Test, hier te verhandelen: Wat zoude dit anders zijn, dan *Iliada post Homerum scribere*, en den Tabernakel te willen opschikken, na dat zo veele Aholiabs en Bezaleels haar kunst en vlyt daar aan besteedt hebben: Wy hebben al te wel gezien in de twe eerste schriften van *D. Allinga*, hoe licht het valt, ontrent deze stoffe veel papier te vervullen, en te vervuylen; Maar hy heeft ons ook met eene door zijn eygen voorbeeldt geleert, dat het onmogelijk is, over die zaak wat nieuws te schrijven, en niet te herzeggen, 't geen van andere netter, en klaarder te vooren gezeydt is.

[g] De Doodt in de pot pag 163.

Noch quam 'er in 't jaar 1673 (terwijl wy noch onder den last van den verwoestenden oorlog lagen / en Kerk en Landt noch in groot gevaar stonden) een ander bestrijder van den H. Sabbath der Christenen te velde / mede een navolger / ja een beschermer van Coccejus, ontrent de natuur van de tien geboden, ontrent vergeving en passeering van zonden, ontrent den Sabbath, &c. naamlijk eenen Alhard de Raadt, wel eer een Professor der Theologie / dewelke dit boven d'andere Sabbath-bestrijders heeft / dat hy 't geen d'andere niet recht uyt hebben durven zeggen / hoewel zy 't geloofden / openbortig en oprecht gevittet heeft. Zijn woorden zullen wy hier ter nederstellen / zo veel als genoch zullen zijn / om van hem te oordeelen. [h] Aldus spreekt hy van den „Sabbath. De Vaders van 't Synode stellen / dat het Morcel is in dit ge„bodt / dat een zekere en gezette dag tot den Godsdienst zy verordineert / en „zo veel rust als 'er tot den Godsdienst / en tot desselfs heylige overdenking „nodig is En onze Uytleggers tekenen aan/over 't woordt Sabbathen, Col, 2. „v. 16 Num. 66. Door de Sabbathen worden verstaan Sabbathen der jaaren, „en bysonder de weekelijksche, voor zo veel de zelve Ceremonieel waren. „En over de woorden *Gal.* 4 *v.* 10, gy onderhoudt dagen, Num. 45, dat is, „de Sabbathen, alle week eens omkomende, naamlijk voor zo veel als die „Ceremonieel, en de Jooden eygen waren. Maar 't is niet genoch / dat ge„segt te hebben / het hadde uyt de Schrift moeten getoont worden / dat de „zaak zo legt / maar dat zal altijdt begeert worden / om dat noch taal noch te„ken daar van in de Schrift voorkomt / ja het tegendeel wordt daarin geleert: „[i] Al wie dan den Sabbath van de Wet der Tien geboden eeniger wijze con„fundeeren met den Sabbath van 't N. Test: of uyt dat gebodt besluyten de „wijze / en methode van den Sabbath van 't N Testament te onderhouden / „dezelve confundeeren dingen / die Godt ten hoogsten heeft willen onderschey„den hebben / naamlijk / den staat der geloovigen van 't O. Test: met den „staat der gener / die onder 't N Test. leven / de verwachting van de Zalig„heyt / met de uytgeving desselfs / &c. En zo toonen zy / datse in een zaak „van 't grootste gewicht en hoogste belang teenemaal blindt zijn. Hier uyt is „het klaarder / dan het licht op den middag / dat de Vaders van dat Synode. en onze uytleggers niet weinig gedwaalt hebben, en met haar de Autheuren „van onse Catechismus, als zy vra. 103 die dingen/die uyt de instelling van den „Sabbath des N. Test gehaalt mosten worden / aandringen uyt het vierde „gebodt der Wet / dewijl het zelve teenemaal is afgeschaft, en te niet gedaan.

VII.

[h] Apologia Veritatis edita Amstel Anno 1673 pag 189 150.

[i] ibid pag 192.

, Elders spreekt hy aldus. [k] Maar om dat wy voorgenoomen hebben / de „door-zich geloofwaerdige woorden Godts onafscheydelijk aan te kleven / „hebben wy vrymoedelijk eenige spreekwijzen van de formulieren / afwijken-

VIII.

[k] Monitum præfixum Apol.

de

,, de van de spreekwijsen van de H. Geest / getarteert / en der zelver gebrekli-
,, heydt aangeweesen ; En zo hebben wy 't gevoelen van 't Synode van D
,, drecht van de Moraliteyt van de Sabbath onbevreest verworpen , om dat h
,, geen gronden in de H. Schriftuur hadde.

IX. Apolog. pag 193. ,, En wederom. ' Wy staan toe / dat de Wet der Tien geboden genoe
,, wordt de Tien Woorden , om dat'er tien onderscheydene redenen in zij
,, maar nergens wordtse in de heele schrift genoemt Tien geboden; En de red
,, hier van is / om dat het gebodt van den Sabbath geen eygentlijk gezeydt
,, bodt (Mitzva) dat is een gebodt van 't Verbondt der werken / maar e
,, leere Torah is ; 't is dan allesins een valsche sluytreden ; in de Wet zijn T
,, geboden:want daar zijn tien woorden in;nademaal dit argument geen and
,, fundament heeft / dan dat de Wet der tien woorden (Decalogus) van
,, menschen genoemt wordt de Moreele wet. Maar iemant zal zeggen / zij
,, 'er dan geen tien geboden in de wet ? ja daar zijn tien geboden in de wet / i
,, dien gy door een gebodt verstaat / 't geen Godt opgelegt of belast heeft / g
,, lijk ook de instelling van de Besnijdenis / en 't Pascha / en alle de Ceremo
,, nieele Ordonnantien geboden kunnen genoemt worden : want Godt hee
,, die ook geboden / zivva ; in welken zin Moses in 't herhaal van de w
,, Deut. 5 v. 12 zegt / Onderhondt den Sabbathdag , dat gy dien , heylige
,, gelijk de Heere uwe Godt u geboden heeft ; En op dat fundament hebbe
,, wy ook het vierde woordt der Wet een gebodt genoemt/maar daar uyt vol
,, niet meer / dat het een Moreele gebodt is / dan dat het gebodt van 't Pasch
,, Moreel is : 't vierde gebodt is te brengen tot de wille-keuren

X. Verder spreekt hy aldus tegen ons , m Zo grooten zonde als het dan is / i
m Apologia pag 198. ,, besnijdenis weder in te brengen / zo groote zonde is het ook den Sabba
,, weder te brengen ; ja de zelve zonde is 't / de besnijdenis weder te brenger
,, of den Sabbath : want uyt het gezeyde blijkt het/ dat de zelve reden van be
,, de is. Dewijl den Apostel dan zegt / Gal. 5 v. 2 3 4, ziet ik Paulus &c.
,, mogen wy met het zelve recht tegen de beschermers van de Moraliteyt va
,, 't vierde gebodt zeggen / gy lieden onderhoudt den eenen dag boven den and
,, deren / na de Ceremonieele inzettingen / wy vreesen van ul / dat de vroo
,, dienstknegten Godts te vergeefs onder ul : gearbeydt hebben / daarom b
,, tuygen wy ul : eenmaal en andermaal / indien gijl : selfs den Sabba
,, houdt / en andere de onderhouding dessels oplegt / om dat den Sabba
,, in 't vierde gebodt der wet belast wordt / hoewel gijl. den eersten dag stelt
,, plaats van den zevenden ; en indien gijl : het een deel van Godsdienst o
,, deelt / op dien dag te rusten van arbeydt / die op andere dagen geoorloft i
,, dat Christus ul. niet nuttig sal sijn ; en dat gijl : schuldenaars zijt / om
,, heele wet te houden / ja dat gy lieden door de wet wilt gerechtvaardigt wo
,, den / en dat Christus ul. also is ydel geworden / en gy van de genade ve
,, vallen sijt ; Maar als wy dese dingen dringen / veroordeelen wy geensins
,, onderhouding van des Heeren Dag : want wy oordeelen in tegen-deel / d
, dien dag na het exempel der Apostelen / en van de eerste Kerk in heylige o be
,, denkingen en saamenspreekingen moet doorgebracht worden / en in samen
,, komsten der broederen ; op datse Godts Woordt hooren / ook haar gebede
,, by de publijke gebeden voegen / iets tot onderhoudt der armen met zich bre
,, gen / en zo de gemeynschap der heyligen oeffenen / indien maar de ruste ni
,, gedrongen worde als een deel van den Godsdienst en niet uyt het vierde g
,, bodt der Wet gehaalt worde, &c.

Go

,, Ook beschuldigt hy de gene / die met hem ontrent den Sabbath gevoelen/
, van booze veynsery / zeggende ; ,, Door al moetmen van herten beklaagen / XI.
, dat de gene die met ons in het zelve gevoelen zijn / nochtans ook bestaan de
, Wet der Tien geboden de Moreele wet te noemen / en derhalven te leeren / [a] Apolog. pag. 196
, dat in 't vierde gebodt wat Moreels is / op datse het gesprookene (Dictata)
, van 't Synode / en van onze Catechismus niet mochten tegenspreeken / en zo
, haar ampt en eer in gevaar brengen : want wy kunnen geensins twijffelen /
, als wy haar uytgegevene boeken van den Sabbath leezen / of zy hebben geen
, andere reden gehadt / waarom zy gezeydt hebben/ dat'er in 't vierde gebodt
, wat Moreels is / behalven die wy aangetogen hebben : want te zeggen /
, dat dit in 't vierde gebodt Moreel is / dat die ruste moet gehouden worden /
, dewelke Christus ons verworven heeft / en dat de naaste gesticht moet wor-
, den door de Gemeynschap der liefde / zulks is / in een gansch ernstige zaak
, met woorden als met knikkers speelen : want wy zijn ook gehouden te lee-
, ren / dat ons Pascha moet gehouden worden / 't welk door 't Pascha van
, 't O. Test: afgeschaduwt is ; en wy zijn ook na deze gronden verpligt / de
, naasten te stichten / door te toonen / dat wy zo uyt de handt des Duyvels
, verlost zijn / gelijk toen Israel uyt de handt van Pharao verlost wierdt / en
, dat wy van de eeuwige doodt behouden zijn / gelijk toen Israel van de
, lichaamlijke doodt bewaart wierdt ; van gelijken zijn wy gehouden / na des
, Apostels voorbeeldt te leeren / dat de ware besnijdenis moet behouden wor-
, den / die in de uyttrekking van 't lichaam der zonde des vleesches / en in de
, opstanding met Christus bestaat. Col. 2. v. 1. Maar noyt heeft de Apostel
, daar uyt beslooten / dat'er twe soorten van Moralen in 't gebodt van Pa-
, scha / en van de besnijdenis bevat zijn / welke twe dingen zy besluyten be-
, vat te zijn in 't gebodt van den Sabbath/ en uyt de genoemde redenen. Want
, zo zouden'er geen tien / maar twaalf Moreele geboden zijn / ja zo veele
, als'er Ceremonieele geboden in de wet staan : want zy hebben alle een scha-
, duw geweest van 't lichaam Christi; Zo is het dan maar enkel geveynstheydt,
, als zy hier deze woorden onder voegen / De geheele zaak kan met geen duy-
, delijker woorden uytgedrukt worden , dan het geschiedt is in onse Catechis-
, mus, Vra. 103 En zo blijkt hier wederom / datse zich hier schandelijk na
, den tijdt voegen / en zo mildt zijn van 't geen haare niet en is / datse de waar-
, heydt niet alleen laaten verduysteren / maar datse die ook zelfs bewimpelen
, en bedekken : want zy vreesen / datse uyt de Synagoge zouden geworpen
,, worden / indien zy / 't geenze in 't hert met ons houden / met een vrye
,, mondt uytzeyden.

Hier uyt zal de Leezer zien / hoe bitter dezen schrijver is tegen de H. Sab- XII.
bath-leer / die in onze kerken van de meeste Leeraaren voorgestaan en aan-
gedrongen wordt ; als mede hoe hy dat gene openhertig uyt-zegt / 't welk die
van zijn Zyde of maar mompelen / of verveynsen / om niet de naam te heb-
ben / die haar toekomt / van datse in het stuk des Sabbaths aangaan tegen
't Synode van Dordrecht / tegen de Neerlantsche Uytleggers / en tegen de
Catechismus / alhier aangenoomen ; wy weeten / dat het haar niet wel be-
haagt heeft / dat dezen zo plat uytquam / en haar van geveynstheydt en tijdt-
dienen beschuldigde ; Doch het is blijkelijk / dat hy in de grondt dezelve be-
wijzen / fundamenten / en exceptien heeft / welke de andere voor hem ge-
bruykt hebben. Om hem noch wat nader te ontdekken / zullen wy dit noch
zeggen ; Eerst , dat hy zeer verachtelijk spreekt van de ° Oude Theologie /

welke in de hooge schoolen en in de Kerken altijdt geleert is / en van de Theo-
o Apologia Veritatis pag. 287 288 282 &c. loganten en haar schriften / zelfs van de gevallen der Conscientie / en van de
praktijk; de woorden zijn te veel / dan dat wy die zouden uyttekenen; zy kun-
nen van de taalkundige nagezien worden. Ten anderen; Dat hy de formu-
lieren van Eenigheydt / Confessie en Catechismus / en de Neerlantsche Over-
zetting / en kanttekeningen in kleynachting zoekt te brengen / gelijk blijkt /
p Apologia pag 39. wanneer hy zegt. p Wy zeggen stoutelijk, dat wy niet kunnen in goede Con-
scientie de formulieren onderschrijven, zo als zy leggen, en dat wy daarom
niet en willen, zo om dat daar-in uytdrukkingen bevat zijn, die tegen Godts
Woordt strijden, als mede om dat daar verscheyde schriftuur plaatsen tegen den
zin van den H. Geest geciteert worden; ook om dat verscheyde dingen van
't grootste gewicht daarin niet gevonden worden; Tot de eerste soort behoo-
ren, dat in de 14 de *Artikel* van de *Confessie* gezegt wordt dat Godt den mensch
goedt, rechtvaerdig, en heyligh gemaakt heeft; en in de Catechismus *Vra.*
39, dat de doodt des Kruyces van Godt vervloekt is. Tot de twede soort be-
hooren de navolgende schriftuur-plaatsen, die in de 37 ste Artikel van de Con-
fessie op 't laatste oordeel gepast worden, Openb. 20. v. 11. 14. Dan 7. v. 26
27. Dan 12. v. 2. Jesa. 66. v. 22, 24. Tot de darde soort behoort, behalven d
dingen, die wy op zijn plaats zullen aanwijsen, Christi aller-heerlijkste rijk op
q Ibid pag. 55. aarden voor het laatste oordeel. 4. Voorwaar indien men vry uyt moet sprec-
ken, dit zijn niet anders dan geestelijke boosheden in 't boven hemelsche
waar mede den Apostel voorzegt heeft, dat wy den strijdt zullen hebben
Ephes. 6. *v.* 12. Want hier worden die dingen ingestampt van de Overzetting en
Annotatien der menschen, die oprechte Papisten voor en na de bepaling van
r Ibid pag 61 't Concily van Trenten niet hebben kunnen verdouwen, . . r Maar hoewel onz
overzetting met recht hoog geacht wordt, om datse lichtelijk alle de ander
achter haaren rug laat, zo zoude het nochtans niet zwaar zijn, veel plaatsen
by te brengen, waarin men met recht verbetering zoude begeeren. Maar in
zonderheydt hebben de Uytleggers gemist in de opschriften voor elk Kapittel
Doch voornaamlijk in de Propheeten en Psalmen komen de stoffen daarin be
vat daar mede niet over een, om datse byna geduurig tot de Jooden van 't O
Test. loopen; daar men nochtans weet, datse ook noodzaaklijk van onze tij
den gezongen hebben, en dat'er in 't N. Test. niet nieuws in-substantie voor
zegt is, volgens *Openb.* 10. *v.* 6. 7. *Openb.* 18. *v.* 20. Een exempel is *Psal.* 1
v. 2. 3. 4, een ander exempel *Jesa.* 53. *v.* 9. . . s Hoewel onze Annotatien be
s Apol pag 65 ter zijn, dan de Annotatien die de Papisten aandringen, 't welk wy geern toe
staan; zo is 't doch dezelve fout, of deze of die Annotatien opgedrongen wor
den: want te gelijk wordt het menschelijk geloof in de Kerk gebracht, e
't geloof in Godt wordt neergeworpen

XIII. Dus zoekt dezen mensch de Neerlantsche Overzetting en Uytlegging t
verkleynen / en buyten gebruyk te brengen / terwijl men met eenen te kenne
geeft / dat de Leeraars in onze Kerke zo aan die uytlegging en overzettin
verbonden worden / dat het ongeoorloft zoude zijn / daar eenigsins af te gaan
't welk noyt in onzer Theologanten herte is gekomen. Den hoogmoedt / waa
en 't zelfs vertrouwen had dezen schrijver zeer vervoert / waar door hy oo
t Monitum præfixum Apol. aldus roemde / t Wy zijn (zeyde hy) aan niemant ter wereldt 't minste dee
van ons werk schuldig, maar ik heb alles alleen begrepen, geschikt, en vol
teyt; maar door het apparent is / dat de Heere in zijn rechtvaerdig oordeel hem
zo verlaaten heeft / dat hy niet alleen dat aanstootelijke boek van het glorieu

Konink

Koninkrijk Christi op aarden heeft in 't licht gegeven / maar ook de geheele Gereformeerde Kerk heeft verlaaten / levende op een Phantastijke wijze by hem zelven / met dry of vier andere / zonder eenige Gemeynschap met Godts Kerk te houden. Wy moeten hier noemen / en tegen hem stellen eenen anderen de Raadt, naamlijk den vroomen en yverigen Georgius de Raadt, in zijn leven Predikant binnen Vlissingen / wiens Naam aldaar noch grootelijks in zegening is. Dezelve heeft in dat zelve jaar 1673 v een wel doorwrocht Traktaat van den Sabbath uytgegeven / om de vernietigen (gelijk hy schreef) veel verschillen, en de troublen der gemoederen in veel gemeynten van ons Vaderlandt, en tot bevordering van een gewenste Reformatie in ons Nederlandt, een boek wel waerdig geleesen / als bevattende zeer gesonde onderrichtingen en krachtige opwekkingen tot Godzaligheydt. Ook heeft zich Franciscus Ridderus, Predikant tot Rotterdam, daarna in 't jaar 1675 &c breedt en geleerdelijk uytgelaaten / om de gezonde Leere van den Sabbath staande te houden / en de tegenwerpingen op te lossen in zijn boeken / genaamt / Schrittuurlijk licht, byzonder daar hy handelt over deze navolgende twaalf Texten. Gen. 2. v. 4. Exod. 20. v. 8. 11. Exod. 31. v. 13. 17. Levit. 23. v. 3. Neh. 13. v. 15. 16. Ezech. 20. v. 11. 12. Math 12. v. 1. 8. Rom. 14. v. 5. 6. 1 Cor. 16. v. 12. Gal. 4. v. 10. Col. 2 v. 16. 17. Heb. 4. v. 3. 10.

v Zekerheydt des Sabbaths en desselfs rechte beleving gedrukt tot Vlissingen by Abraham van Laaren

XIV. Onder de Sabbath-bestrijders in Nederlandt moeten hier ook genoemt worden de Labadisten; van Allinga genoemt x die vuyle Labadisten (doch die zouden hem lichtelijk met alzo grooten recht noemen en tellen onder de vuyle Cartesianen) byzonderlijk de hoofden van die Scheurmakers / Labadie, Yvon, en Joffrouw Anna Maria á Schurman; want dezelve hebben niet alleen met haar Schriften den Sabbath bestreden / maar ook (om conform haar Leere te leven) de praktijke van een Christelijken Rustdag te niet gedaan / waar door men onder haar zo wel op des Heeren Dag de wereldtsche bezigheden heeft waargenoomen / als op eenigen anderen dag / om zo effectivelijk alle onderscheydt der dagen weg te doen. Aldus spreeken zy in haar Belijdenis des Geloofs / dewelke van Labadie is ingestelt. y Het is niet waar, dat Godt wil, datmen Hem op een zekeren dag nauwkeuriger, grooter, zonderlinger, en geestelijker dienst geve, dan op andere dagen; het is niet absoluyt nodig, datmen zich onthoude van die ordinare en natuurlijke werken, om Godt zo meer te verheerlijken. Het is niet nodig in een gevordert Christen, en die Godt leydt tot zuyvere vereeniging met Hem zelven, dat hy van arbeydt ruste, om Godt zo te meer te verheerlijken, en Hem op een zonderlinge wijze te dienen: inzonderheydt moet dit geensins gezeydt worden van een vergadering van Christenen, die onder Christus tot een lichaam vergadert zijn; om dat daar niemant iets voor zich zelven doet, maar alles voor Christus, en voor zijn lichaam (doch voor zich zelven alleen als voor Christi lidtmaat) 't zy dat op dese of op een andere dag geschiedt. En deze haar verklaaring hebben zy in 't licht gegeven in den jaare 1672.

x Zedige verdediging pag. 195.

y Veritas sui Vindex pag. 257 259 260.

XV. Yvon, heeft zich in 't jaar 1673 in zijn boek van de Verbonden aldus tegen den Sabbath verklaart. z Het Feest van Paasschen en de solemneele onderhouding van den Sabbath heeft Godt Israel geboden, als geduurige Sacramenten van 't O. en uytwendige verbondt... Den Joodschen Sabbath is nu wech de bondt genooten moeten nu niet op den zevenden dag der weeke rusten van alle uytterlijke werk, uyt kracht van Godts wil en voorschrift; hy spreekt n de Apostel stoutelijk tegen in zijn aangezicht, en hy vraagt 'er niemendal na, al ver-

z Essentia Relig. Christianæ patefacta, seu de federibus pag. 27. 154. 155.

veracht hy zijn uytdruklijke vermaaning, die nu iemant oordeelt over het stuk der Sabbathen.

XVI. Joffrouw Schurmans, zo ras zy sich tot Labadie had begeven / heeft het gezonde gevoelen en praktijk ontrent den Sabbath der Christenen verlaaten / en heeft ook in [a] een publijk schrift / datse in den jaare 1673 aangaande haar goede deel geschreven heeft / de Leere onzer kerken van den Sabbath bestreden / makende daar van een gansch Kapittel, zy zegt daar / het vierde gebodt heeft door Christi komste moeten te niet gedaan worden... de ordinare werken der Christenen, die zy uyt iiefde doen, besmetten der mensch niet, en zy verontheyligen geen dag. Doch Mr. Brown, een Schots-Leeraar heeft in 't volgende jaar 1674 haar gevoelen van den Sabbath en 's Heeren Dag geexamineert; en haar redenen wederlegt in een Latijnschen brief / dien hy aan haar schreef / en waar op zy geen antwoordt heeft geschreven; hoewel zy noch vier jaaren daar na geleeft heeft / en een twede deel van haar Euklerra heeft opgemaakt / alwaar sy gelegentheydt had / om het schrift van Broun ('t welk 't gantsche vierde Kapittel van haar Eukleria 's eerste deel onderzocht en wederlegt had) te beantwoorden; gelijk [c] sy daarin wel twe andere schriften van minder gewicht een antwoordt heeft toegevoegt / naamlijk een van die ydel waan-wijse en Godslasterlijke Antonetta Bourignon, en een ander van een Hoogduytsche Baccalaureus Theologiæ, schrijvende tegen haar voor de vrye kunsten en wetenschappen; misschien heeft zy gevreest / dat Broun haar gansche Eukleria so soude ondersocht en wederlegt hebben / [d] gelijk hy beloofde te sullen doen / so sy hem in desen antwoorde; immers indien sy iets opgestelt heeft / gelijk [e] Yvon segt / dat hy een schrift van Joffrouw Schurmans tot antwoordt van dat van Mr. Broun in handen heeft / 't is tot noch toe niet in 't licht gekomen.

[a] Eukleria. 't beste deel 't vierde Kap. pa 5. 111 139.

[b] Ioannis Broun Epistola ad Celebrr. A M. à Schurman.

[c] Eukleria part 2 pag 113 166 &c

[d] Epistola Joh. Broun pag 45 105.

[e] In zijn Aantekeningen over de vertaalde Euklerra pag 90.

XVII. De Redenen / welke de Labadisten gebruyken voor haar gevoelen / zijn meest dezelve / welke de andere Sabbath-bestrijders gebruykt hebben; alleen dat zy seer weynig daar toe gezegt hebben. Daar is een breedt gededuceerde grondtreden / welke Labadie byna als een Demonstratie voor zijn gevoelen voorstelt / welke hier niet ontijdig mocht voorgestelt en opgelost worden / te meer dewijl ik [f] in 't verleden jaar breedt en uytvoeriglijk schrijvende tegen haar Dwalingen / ontdekkende die uyt haar voornaame boeken / dezelve heb over geslagen; Hy stelt twaalf Principia of grondt-regels / waar mede hy onze leer als van de grondt op zoekt om te slooten / en te bewijsen / dat men op alle dagen vrylijk en even zeer mach wereldts werk doen / en niet gehouden is een gezetten dag weekelijks tot solemneele Godsdienst te heyligen.
,, De zelve sijn deze navolgende. 1. [g] Godt eyscht maar een dienst van een
,, mensch / die met zijn natuur overeenkome. 2. Godt eyscht van een geestelijk
,, schepsel eeen geestelijke dienst / zo dat geen enkel uytterlijke en lichaamlijke
,, daadt kan of moet, aangesien of genoomen worden voor een deel van den
,, dienst Godts. 3. Op dat een dienst Godts geestelijk zy / en Gode behage / zo
,, moetse niet alleen van de ziel voortkomen / maar ook van Godts geest. 4. Al-
,, leen konde de mensch in den staat der oprechtigheydt / of een wedergeboozen en
,, geheyligt Christen Godt geestelijk dienen. 5 Alle de daaden van die twe soor-
,, ten van menschen moeten daaden zijn van dienst Godts. 6. Het heele leven
,, van den zuyveren of gezuyverde mensch moet een geduurige reeks van dienst
,, Gods zijn. En dat altijt op de zuyverste en geestelijkste wijze / zo als een schep-
,, sel die betrachten kan. 8. Godt eyscht d'eene tijdt al 't selve op / dat Hy op een

[f] Der Labadisten Dwalingen grondig ontdekt en wederlegt gedrukt tot Amsterdam by Johannes Boekholt in 't jaar 1684

[g] Veritas sui vindex pag 248 &c

andere

andere tijdt eyscht / en dat in de zelve trap / nauwkeurigheydt en volmaakt-heydt. 9. En sulks komt volkomentlijk over een met den staat van de zuy-vere natuur / of van de boven natuurlijke genade. 10. Indien de mensch had onschuldig gebleven / hy zoude niet alleen gestadig met Godt vereenigt hebben gebleven / maar oock zonder ophouden Hem gedient hebben. 11. Waar grooter maate van geest / geloof en liefde is / daar is meer dienst Godts; en derhalven indien in de bezigheden ontrent uytterlijke en lichaam-lijke dingen meer van Godts genade is / dan in de Praktijk van zulke daa-den / die in't uytterlijke aanzien schijnen heyliger en Godsdienstiger te zijn / zo zijn die uytterlijke en lichaamlijke daaden meer dienst Godts / en moeten ook zo genoemt worden / dan de praktijk van eenigerley geestelijke oeffenin-gen / zo men die noemt / 12. Godt behoudt altijdt recht van zijn gaven / genaden / en mededeylingen ; En hy is een vrye werker ; zijn geest / de geest der vryheydt is aan geen tijdt of plaats of uytterlijke zaak gebonden. Godt gaf zich altijdt op eenderley wijze te gevoelen aan den mensch in den staat der onnozelheydt ; en de genade die een mensch herstelt / strekt daar toe / om den mensch zo verre te brengen / dat hy Godt in alles / en alles in Godt vinde ; en Godt wil somtijdts zijn tegenwoordigheydt onttrekken aan verscheyde uytwendige dingen / in welke Hy zich aan haar in haar geestelij-ke kindtheydt aangeboden heeft ; en Hy wil zich daarin min geven te gevoe-len / dan in dingen / die ons bequamer schijnen om ons met Godt te ver-eenigen / en ons tot Hem op te heffen.

Uyt dese gronden besluyt Labadie , dat Godt op een zekeren dag geen zon-XVIII.
erlinge dienst vereyscht ; Dat het niet nodig is / dat wy (byzonder geboorder
Christenen) ons onthouden van ordinare en natuurlijke werken / om
Godt meer te verheerlijken : want (zegt hy) Godt is vry , in zijn genaden
et min te geven in de handt-werken , en uytterlijke daaden des lichaams ; en
er ziele , als in de daaden , die alleen van de ziel zijn ; En op die grondt schijnt
t / dat sijn navolgers onder 't hooren van de Prediktatie haar tijdelijk beroep
ok uytvoeren , h en werken onder die Godsdienst. Dit argument heeft een
hijn van Godzaligheydt / doch in der daadt leydt het tot verderffelijke dwa-
ingen. Niet dat wy die genoemde Principia of stellingen in zich aangemerkt
ochenen / maar dewijl men die gebruykt / om zulken besluyt tegen de on-
erhouding van een Christelyke Rustdag daar uyt te maaken ; Ik heb'er iets
ver aangetekent i op een andere plaats; Doch zal'er nu wat meer toe zeggen.

h ziet der Labadisten Dwalingen ontdekt. pag 376 396 447.

i ziet Dispuyt over den Sabbath pag 92

Deze dingen merk ik hier tegen. Eerst. Al moet men Godt geestelijk / en
met den Geest en Ziel / en door hulp van Godts Geest dienen / zo moet men
och Godt ook met het lichaam dienen / en in lichaamlijke oeffeningen zijn
ie Godt geboden heeft. Ten Tweden. Hoewel het zeker is / dat wy in alles XIX.
Godts eer moeten beoogen / en daar toe een goede en geestelyke gestalte der
iele hebben ; zo eyscht doch Godt niet / dat wy ons gemoedt alzo ingespan-
en hebben op Hem / en onze Gedachten alzo zeer op Hem gevestigt / wan-
eer wy onze aartsche bezigheden betrachten / die ons lichaam / en onse
ichaamlijke staat belangen / als wanneer wy Godt onmiddelijk aanspree-
en / biddende / roemende / dankende etc. Want Godt vereyscht zelfs vly-
igheydt en inspanning van de krachten van onze ziel en lichaam in onze we-
eldtsche besigheden / Rom. 12. v. 11. Pred. 9. v. 10. Nu terwijl die inspan-
ning zodanig is op zaaken / die in de wereldt voorkomen / so kan zy zo groot
niet sijn outrent Godt. Ten Darden. De verheerlijking en groot-maaking

Godts is so groot niet / alsmen in die wereltsche bezigheden is / als wannee
men in onmiddelijke Godsdienst is; 't soude wel een vleeschlijke geestelijkheyd
of geestelijke Profaanheydt zijn / indien de Labadisten sich inbeelden
Godt also seer te verheerlijken / en groot te maaken / als sy bezig sijn m
Spinnen / Melken / Schuuren / Wasschen / Timmeren / Letter-zetten
kousen-breyen etc. als wanneer sy Godt op des Heeren Dag onmiddeli
souden dienen / looven / en haar gebeden in Christi naam in Godts scho
storten; Ten Vierden. Moeten alle de uytterlijke daaden der Christenen oo
geestelijk zijn / en uyt een inwendig geestelijk beginsel vloejen / 't welk m
Godts natuur over-eenkome / en moeten alle de daaden geestelijk sijn; 't wel
niemant loochent; zo volgt daar immers uyt / dat het waarneemen van de
uytwendigen Godsdienst door een geestelijk beginsel op een weekelijksch
Rustdag niet en is tegen te spreeken / ten zy men sich selven wil tegen spreeken
Ten Vijfden; Dit argument gaat niet meer tegen het onderscheydt van de
gen / als tegen het onderscheydt der daaden / die ons op verscheyde tijden
doen staan; gelijk onze woorden / so moeten ook onse daaden op de rechte tij
en gelegentheydt sijn / Godt eyscht op alle tijden alles niet te gelijk; gelijk h
selfs alle dingen schoon maakt op sijn tijdt Pred. 3. v. 1, 11. Ten Zesde
Dit argument stoot om verre het nodige onderscheydt tussen den onmidd
lijken en middelijken Godsdienst / tussen den publijken en solemneelen / e
privaten Godsdienst; Doch die beyde zijn van Godt geboden / om op sij
tijdt betracht te worden; wy moeten wel Godt op een geestelijke wijze in g
loof en liefde dienen in al ons doen; Doch wy moeten Hem ook bysond
dienen in daaden van onmiddelijke Godsdienst / als daar is / bidden / danke
roemen / hooren de prediking / gebruyken 't H. Avontmaal / en sulks zo w
publijkelijk en solemneelijk / als privatelijk / en dagelijks het een moet m
doen / en 't ander niet nalaaten Ten Zevenden. De uytwendige middele
van Godsdienst (waar onder de onderhouding van een weekelijksche Rus
dag behoort) moeten als van Godt ingestelt van alle conscientieuselijk waa
genoomen worden; 't zy datse meer of min devotie / grooter of kleynder ma
te van geloof / en brandende liefde hebben; jemant konde buyten de ingestel
middelen somtijdts wel meer geestelijkheydt hebben / en uytdrukken / dan ee
ander / of hy zelfs somtijdts heeft in 't waarneemen van die middelen; Doc
daar uyt volgt niet datmen wel mach die middelen laaten vaaren / die Go
heeft voorgeschreven; neemt / 't huys Godts woordt te leesen / publijk Godt
woordt te hooren / 't Avontmaal te genieten; 't ware zeer verkeert / zo jema
zeyde / Godt kan wel meer van zijn geest over my uytstorten / en Hy doet h
ook wel / wanneer ik aartsche dingen betrachte / dan wanneer ik in die o
feningen ben / zo ben ik dan niet gehouden / die Godsdienstige oeffening
allesins waar te neemen / gelijk andere doen; want het staat ons toe
Godts gebodt te luysteren / en 't zelve nauwkeurig op te volgen / als zijn
dat Godts geopenbaarde wille / die voor ons een regel is / niet Godts beslu
of daadelijke voorzienigheydt / Deut. 29 v. 29, Gal. 6 v. 16. Godt heeft aa
de uytwendige middelen van Godsdienst / en aan de onderhouding van de
weekelijkschen dag des Godsdienst dierbaare en zonderlinge beloften van zi
genadige tegenwoordigheydt gedaan; derhalven zouden wy in de waarn
ming van de zelve den bysondersten segen te gemoet zien / Exod. 20. v. 8.
Jesa. 56 en 58. Math 28. v. 20; gelijk hy ons met die beloften daar toe lok
en de ervarentheydt leert / hoe alle die Christenen / die Godt veel vinden /

ha

aar private Godsdiensten / en in de werken van haar privaat beroep / de
ublijke oeffeningen van onmiddelijke Godsdienst / en den H. Dag des
Godsdiensts te meer achten en liefhebben; aldus heeft Godts Geest 't allen
jden de vroomen geleert; maar geensins in tegendeel. Ten Achtsten, Godt
ereyste eertijdts van de Joodẽn / so wel als nu van de Christenen / datse
Hem in alles zouden dienen / en dat in alles zuyverlijk / geestelijk / in geloof
n liefde; en toen was'er ook meer devotie / en meer Godsdienstigheydt /
maar meer Geest / zuyverder geloof / en brandender liefde was / ook gaf
Godt wel somtijdts meer geest en zegen op private dan op publijke oeffenin=
en (Hoogl. 3 v, 4) buyten de onmiddelijke Godsdienst van Hem ingestelt /
an in dezelve; Maar verre was het daar van daan / dat een vroom Joode
oude hebben mogen zeggen / wy moeten in alles geestelijk zijn / en Godt
eren etc. Waarom zouden wy dan opgaan na Jeruzalem / brengen die uyt=
endige offeranden / houden de Feestdagen / en byzonder den weekelijkschen
Sabbathdag; want de Heere had die uytwendige dingen geboden / en men
moet alle Godts geboden liefhebben / en onderhouden. Hoe geldt nu dit Ar=
gument van Labadie meer tegen ons dan tegen de Jooden? ten zy hy bewee=
e / dat'er nu geen gebodt Godts is / van een Dag weekelijks Gode te hey=
igen. 't welk de heele questie is. Ten Negenden, Deze redenkaveling van
Labadie opent een deur tot groote profaniteyt der menschen: want alsmen
it inbrengt tegen het onderhouden van de plechtelijken Rustdag der Christenen
al een ander dat met het zelve recht inbrengen tot een kleynachting en ver=
uym van alle onmiddelijke Godsdienst / van privaat bidden / van huys
Godsdiensten te betrachten / van in de publijke vergadering te komen / om
t woordt en de H. Sacramenten te bedienen / en te genieten; want uyt die
argumenteering volgt niet meer / datmen nu geen Sabbath / noch onder=
scheydt der dagen moet houden / als datmen nu niet gehouden is Godt solem=
neel te gaan bidden / prijzen &c. Eyndelijk van dit argument van Labadie
souden zich sonderling de Familisten dienen / dat is de navolgers van Henrik
Nicolai, die zich benoemen van 't huysgezin der liefde, en die alle Christi in=
stellingen nalaaten en verzuymen / onder pretext / datse zo verre gekomen
zijn / datse Godt boven die middelen kunnen dienen; Zy zouden dit argu=
ment aldus gebruyken / wat behoeven wy publijk te gaan bidden in een ker=
kelijke samenkomst / of privatelijk t'huys in onze binnen-kameren / en met
ons huysgezin; wat behoeven wy Godts woordt te gaan hooren prediken / de
Sacramenten te gebruyken; daar wy even zeer heylig kunnen en moeten zijn
en daadelijk zijn / en Godts eere zoeken / en bevogen / als wy ons wereldts
beroep waarneemen / als wanneer wy in de gebeden zijn; waar toe moeten
wy dan alle de uytterlijke dingen doen? Dus blijkt dan de verkeertheydt van
Labadies genoemde argumenteering tegen 't houden van een Christelijken
Rustdag.

Na dit groot bewijs brengt Labadie in 't slot van zijn Tractaat van den XX.
Sabbath / als ter loops / zeven of acht gemeene tegen redenen / welke d'andere
Sabbath bestrijders menigmaal voor hem gebruykt hebben / en die noemt hy
k zeer vaste waarheden, die haar van alle zonder onderschijdt zouden moeten k Veritas
„ toegestaan worden, als naamlijk / Godt heeft Adam geen Sabbath te on= sui vindex
„ derhouden geboden: De patriarchen hebben twee duysent jaaren lang / tot pag 262.
„ dat de Wet op Sinai gegeven wierdt / geen Sabbath gehouden: 't gebodt van
„ den Sabbath was voor Israel alleen gegeven / en in de tafelen van het
Oude

Oude verbondt gebracht. De Propheeten voorzeyden en eeuwigen Sabb
,, den Apostel is tegen de byzondere onderhonding der dagen / als schadelijk
verderffelijk/Rom. 14 v. 5 6. Gal. 4 v. 10 Col. 16 17 &c. Dog d'onze hebben
Ibid pag 264. hondertmaal beantwoordt. Eyndelijk voegt hy'er / noch dit nieuwe argum
by / dat *Luc 6 v. 5.* in veele de aller oudtste en meest geapprobeerde Griekse
exemplaren deze woorden gevonden worden ; *En hy zeyde tot haar ; De Zo*
des menschen is een Heere ook des Sabbaths ; ten zelven dage ziende eenen werken
den Sabbath, zeyde Hy tot hem, mensche, zo gy weet, wat gy doet, gelukzalig zijt gy; ma
zo gy het niet en weet, zo zijt gy vervloekt, en een overtreder der Wet; Zo stondt'e
zegt hy / volgens zijn belijdenis, in het exemplaar van *Theodorus Beza*, wa
uyt hy het N. Test: in 't Latijn heeft opgezet, en d'andere hebben 't N. Te
na zijn overzetting in de meeste gemeene taalen overgebracht, indien die Le
raar in deze plaats zo getrouwelijk zijn exemplaar had gevolgt, als in ande
plaatsen, die woorden zouden in alle de gemeene drukken van 't N. Test: staa
Doch het is te beklagen, datse zijn overgeslagen, om datse zeer levendig u
drukken den geest van Jesus Christus, en niet alleen wonderlijk de Chris
lijke vryheydt bevestigen, maar ook de zuyverheydt, en op dat ik so spreek
de geestelijkheydt desselfs zeer treflijk afmaalen, en bewijzen.

Hier meynt Labadie een Text te vinden (en hy was bedroeft/ dat hyze in zij
Fransche Bijbel niet en vindt) voor de vryheydt / van alle aartsche bezighede
te mogen waarnemen op den Sabbathdag ; geern had hy gezien / dat de
woorden alle in de gemeene Bybels stonden ; dewijlze na zijn opinie zeer zo
den dienen tot bevestiging / van datmen nu op alle dagen even zeer allerle
werk magh doen / en dat dit een gelukzaligheydt is / zulks te weeten / e
daar na te doen. Wie zoude nu denken of gelooven / dat deze luyden seer geest
lijk zijn ; en de Godsaligheydt en geestelijke oeffeningen na Godts voorschi
zeer aandringen (waar van zy nochtans geern boven alle de naam hadde
ja aan haar zelven geven / terwijl zy alle Gereformeerde Kerken en Leeraa
als geen Kerken noch Leeraars / of als wereltsche en vleeschlijke Kerken e
Leeraars smaden) Daar men hier ziet en hoort / datse zo blijde zouden zijn
indien'er die eene Text in de gemeene Bybels stondt / die zy denken / dat ha
vryheydt geeft / en de selve bevestigt / en treflijk afmaalt / om op alle dage
zonder onderscheydt te mogen haar wereldtsche bezigheden opvolgen ; daa
men hoort / datse dien gelukzalig oordeelen uyt dese woorden / die dese vryhey
weet / en daadelijk gebruykt ; en daar sy dit nu so droevig beklagen / segge
de / dolendum est, dat die woorden / in geen van de gemeene overzettinge
gevonden worden / en dat Beza daarin so ontrouw is geweest. Wie siet ni
van wat geest dit komt / daar sy helaas so blindt sijn !? Indien een deel aar
mollen / wereltsche wichten / gierige vrekken / aartsgesinde wroeters aldu
spraken / en klaagden / gelijkse in der waarheydt in haar herte wel spreken
na de wijse van dat slach der Jooden / dewelke seyden / wanneer zal den Sab
bath overgaan, dat wy kooren mogen openen, *Amos 8 v. 5.* Gewis el
vroom mensch soude een grouwel van dat haar spreeken en klagen hebben
Doch hier verandert sich de Satan in een Engel des lichts / terwijl hy dese a
gedwaalde lieden wijs-maakt / datse dan sonderling geluksalig en uytnemen
verlicht sijn / als sy op alle dagen even seer derven haar wereltsche werk doen
Dit is een van de vruchten van dat booze werk van scheuring/en scheyding va
Christi Kerk ; zo verlaat haar de Heere met zijn licht / terwijl zy even hier i
droomen te hebben met de scheyding verkregen (want voor haar scheyding
hadden

hadden zy 't niet) een groote verlichting / heyligheydt en gelukzaligheydt. De Heere bewaare zijn kinderen / van dezen weg met haar in te slaan.

Verder antwoorden wy hier op het volgende. 1. Hoe bewijst Labadie, 't geen hy zegt / dat in veele de oudtste en meest geapprobeerde Grieksche exemplaaren alle deze woorden staan? Hy bevestigt het stoutelijk / maar versint hy het niet uyt zijn hert? Waarom toont hy niet de waarheydt van 't geen hy zeydt; want zijn Leezers zijn zo slecht niet als zijn volgers / welker grondtregel is / haar Leeraar te gelooven / en op hem veel te betrouwen / en als kindekens aan zijn voeten te zitten 2. Om dat in Beza's exemplaar zo stondt/ was het daarom ook te vinden in veele de alleroudtste en beste exemplaaren? Gaat dit gevolg zeker? 3. Waarom heeft Beza dan zulks niet gevolgt / en navolgens overgezet? was het zijn ontrouw of onverstandt? Wie behalven Labadie heeft hem in desen daar over beschuldigt? Was het niet / om dat hy dacht genochzaame en overtuygende gronden en redenen te hebben / om te gelooven dat die woorden / die hy uytliet / door een ander schelmachtig daarin geslanst waren? 4. Heeft Labadie wel eenige matige kennis gehadt van de gemeene overzettingen; daar hy hier zegt / dat meest alle de overzettingen zijn geschiedt uyt Beza's Latijnsche overzetting; 't welk so notoyr onwaar is. 5. Zoude Christus dien Man / dien hy op den Sabbath zach werken / hebben gelukzalig genoemt / daar hy een stout overtreder van Godts Wet was / dewelke op straffe des doodts het werken op den Sabbath verboden had? 't Is waar / daar staat by / zo gy weet, wat gy doet; Maar wist hy niet / dat hy werkte / en dat Godts Wet 't werken op den Sabbath verboodt? 6. Verstondt Labadie, die woorden zo / indien gy wert / dat gy op mijn komste in den Vleesche (die een Heere van den Sabbath ben) vryheydt sult hebben / om op den Sabbath te werken; Zo maakte hy 't seggen doch niet goedt: want zo lang Christus noch niet gestorven was / hieldt het gebodt van den weekelijkschen Sabbath te onderhouden noch niet op / van te verbinden / genoomen (doch 't welk noyt sal beweesen worden) dat dit gebodt / gelijk veel andere / enkel Ceremonieel en schaduwachtig was. Hoe soude dan die mensch geluksalig zijn / die met sulken kennis van de Messias op den Sabbath ging werken / terwijl 't gebodt noch in vigeur en kracht was? Doch ik houde my lichtelijk te lang met dese lieden op. XXII.

Eyndelijk is in 't eynd van 't verleden jaar 1684. noch een ander navolger en verwonderaar van Coccejus, en een Discipel van Heydanus (gelijk hy belijdt) in den druk verscheenen / schrijvende zo vinnig en bitter tegen den Sabbath / als iemant voor hem / doch 't is enkel Crambe recocta, 't selve / dat voor hem andere menigmaal geseydt hadden. De naam van desen schrijver is Johannes Swartte, pronkende met den Titel van Doctor Theologiæ, en Philosophiæ, een Predikant op een Dorp / ontrent een uur of drie van Embden; De occasie zijn schrijvens / so hy selfs segt in de voorreden / is geweest / dat de predikanten van Embden, hem van nieuwigheden / en onrechtzinnigheydt beschuldigden; en datse hem daarom in 't beroepen van een Predikant hebben voorbygegaan. Dit boek q is met sulken smadigen stijl / en met zo veel lasterlijke uytdrukkingen geschreven / dat ik niet weet / dat ik oyt diergelijk gezien of geleesen heb / byzonder van een Gereformeerd Leeraar / gelijk hy zich belijdt. Het is niet licht uyt te drukken / hoe dezen mensch de predikanten van Embden door strijkt / en lastert; Hy maakt haar zijn groot partyen / hoewel dezelve noyt iets voor den Sabbath geschreven hebben; zo wilde hy zich over haar wreeken / datse hem op dat dorp hebben laaten zitten / XXIII.

q genaamt Oude en Rechtzinnige waarheydt in 't stuk der Sabbathen.

daar hy staat gemaakt had / van tot Embden te zullen Predikant worden; Doch zy kenden hem / dat hy een bitter en scherp mensch / en daar en boven los van comportement was; De Burgermeesteren en Raaden der Stadt Embden hebben den 15 December 't inbrengen en verkoopen van dat boek verboden/op straffe van hondert goudt-guldens, Alzo daarin (zeggenze) diverse bittere en vuyle lasteringen op, en tegens een eerwaardig Ministerium van de Gereformeerde gemeynte in Oostvrieslandt, en deze Sadt Embden in 't gemeen als mede eenige desselfs Ledemaaten in 't bysonder, begrepen zijn, onwaerdig een Christen, en veel min betaamlijk een Theologant. En is de Notificatie van dien aan alle de poorten der Stadt geplakt.

XXIV. Desen Doctor heeft ook goedt gevonden / my met uytdruklijke Naam aan te tasten / overmits ik in 't jaar 1682 een Tractaat heb uytgegeven / waarin ik de Christenen heb getracht kortbondig aan te wijsen / Hoe te overtuygen de gene, die den Sabbaths en 's Heeren Dags Godlijke verbintenis nu bestryden.

r de naam van het Tractaat Methode en Bestieringen om klaar te overtuygen

gevende haar daar een oplossing van de voornaamste Tegenwerpingen der partyen / nevens een korte opstelling van de voornaame argumenten voor den Sabbath en 's Heeren Dag; met belofte van die argumenten breedt in een groot boek te zullen upthaalen; het welk ik dan hier gedaan heb. Hier meende hy gelegentheydt te hebben / om my te wederleggen; Hoe hy het heeft uytgevoert / zal ik hier niet zeggen / dewijl ik niet wil / dat dit boek eenigsins zoude geacht worden / als geschreven tegen eenig particulier schrijver / veel min tegen zulken elendigen Doctor, die nevens de nauwkeurige Godzaligheydt ook alle burgelijke bescheydenheydt schijnt afgelegt te hebben Ik heb de gansche Historie en 't Dispuyt van den Sabbath te dien eynd beschreven / op dat'er een eynd van 't disputeeren over dese materie zoude zijn / als aantoonende / dat'er noch voor de een noch voor de andere zyde niet nieuws voort te brengen is / en gelijk Witsius zeyde / dat dit pleydoy al voldongen is. Evenwel gedachtig zijnde het woordt van Salomon / dewelke zegt Spreuk. 26. v. 5, Antwoordt een zot na zijn dwaasheydt, op dat hy in zijn oogen niet wijs en zy, zo heb ik voorgenoomen / om zo de Heere wil / binnen korten te toonen / hoedanig desen Schrijver in sijn zwarte verwen zy / waarin hy zich heeft afgemaalt; en hoedanig zijn schrift zy; en ik ben niet zonder verwachting / dat niet alleen dese hovaerdige Pauw haar vederen sal laaten vallen / ziende na haar zwarte pooten / maar dat ook elk bescheyden Leeser sal voelen en tasten / dat desen Zwart wegens sijn hoogmoedt / vinnige passieusheydt / en lasterlijke tong / van de hel aangesteeken / niet in staat noch postuur is / om met een eerlijk man reden te voeren / en daarom ook niet capabel is zulke questeien als die van de Sabbath sijn / te behandelen; zo dat hy apparent door dit zijn schrift zich so stinkende in Nederlandt salg emaakt hebben / dat hy zig voor zijn leven in dat Dorp (hoe geern hy'er ook van daan was) zal moeten houden!

XV. Aldus heb ik dan / door des Heeren hulp / dese Historie van den Christelijken Sabbath, en van de Twisten, die in Engelandt en Nederlandt over den Sabbath en 's Heeren Dag gevallen zijn / voltoyt / en ten eynde gebracht. Nu laat elk oordeelen welk gevoelen waarachtig / en tot de Godzaligheydt aanleydende zy / het onze / of dat van de Sabbath-bestrijders; Ik verzekere my / dat het nu niet duyster sal sijn te onderkennen welk 't gevoelen zy geweest van de Oude Kerk / en van de Gereformeerde Kerk / al van de Waldensen af; Niemant zal nu licht kunnen twijffelen / of 't gevoelen / 't welk wy aangaande den Sabbath en 's Heeren Dag staande houden / is in substantie een eenpaarigh'ijk van de Kerken en Theologanten van Vrankrijk, Zwitserlandt

landt, Duytslandt, Engelandt, Schotlandt, Jerlandt, en Nederlandt, staande gehouden / hoewel van zommige hier of daar niet zo niet gesprooken en geschreven is / gelijk dat mede in andere pointen der Religie wel zo gebeurt is. Ook meyne ik / dat zelfs een gemeen oprecht Christen / van Godt geleert / en hebbende de Wet Godts / (de Wet der Tien geboden) in zijn herte geschreven gekregen door den Geest (volgens de beloste des verbondts Jerem. 31 v. 33) even uyt het leesen van deze Twistingen over des Heeren Sabbath niet bezwaarlijk zal kunnen afneemen / by wien de waarheydt / die na de Godzaligheydt is gevonden wordt ; naamlijk / indien hy maar opmerkt / dat de verblinde en Onchristelijke Sociniaanen , met de doolende Wederdoopers de eerste hebben geweest / die de verbintenis van 't vierde gebod onder 't N. Test: en de Godlijke instelling van des Heeren dag hebben geloochent / en daar over van de onse altijdt bestreden zijn ; en dat alle de hedensdaagsche Sabbath-bestrijders onder de Gereformeerden / zich met die Sociniaanen in dat stuk voegen / en met de Papisten ook loochenen / dat de instelling en verbintenis van des Heeren Dag uyt Godts Woordt te bewijsen is / en te saamen met haar vasthouden / datse een Kerkelijke instelling traditie / en oude gewoonte is / die doch sonder groote sonde niet mach verzuymt / noch verandert worden / als ofze nevens Godts geboden pari Pietatis affectu & reverentia, met evengelijke eerbiedigheydt en drift van Godzaligheydt was aan neemen / gelijk het Concilie van Trenten van de Traditien sprak / en geboodt ; indien hy zijn oog mede terdege laat gaan op de persoonen / die in Engelandt den Sabbath bestreden hebben / op wat wijze / en tot wat eynd zy zulks gedaan hebben ; en wederom aan d'andere zijde op de persoonen / die aldaar voor den Sabbath en 's Heere dag geyvert hebbe ; En dan ook verder indien hy sal merken / hoe dikwils de waarheyt uyt de mondt zelfs van de wederpartijders is doorgebrooken / terwijl zy in den strijdt daar tegen waren / gelijk ik dat meermaal getoont heb uyt haar woorden. Ik hoop ook / dat het niet zeer zwaar sal vallen / het licht der waarheydt te zien doorblinken door de dikke nevelen heen / welke veroorzaakt sijn door het disputeeren van de boven genoemde vijf mannen in Nederlandt / Burs Gomarus, Heydanus, Coccejus, en Burman ; Indien ook gelet wordt op de zaaken / die sy noch toestemmen moeten / en belijden toe testemmen / wanneer zy alles in 't breede betwistredent hebben tegen 't gemeene gevoelen onser Kerken / Synoden / Theologanten en Overheden ; my dunkt / ook een zwak Christen sal wel kunnen sien / wat gevoelen hy met de meeste vrede zijns gemoedts / en met de grootste veyligheydt zal kunnen omhelzen / en moeten volgen / al kan hy niet wel beantwoorden alle die spitsvinnige redenkavelingen van die geleerde Mannen / gelijk hy ook niet zoude kunnen doen / ontrent verscheyde verschillen / die wy met de Sociniaanen Jesuiten en Arminiaanen hebben.

Nochtans wil ik ze niet voor Ongodsdienstige of profaane oordeelen / noch geoordeelt hebben / die ontrent den zin van 't vierde gebodt / en de verbintenis van des Heeren Dag van ons verschillen / en beschermen / 't geen zonderling tot Profaniteyt / en kleynachting / en verzuym van des Heeren Dag en van den Godsdienst op den zelven de deur opent ; Dat zy verre / wy weeten dat'er zijn / en kennen 'er ook / die evenwel van een beproefde Conscientieusheydt / en teerhertige Godzaligheydt zijn / en de kracht der Godzaligheydt allesins aandringen ; ook weeten wy / dat het verstandt en oordeel des menschen / hoe geslepen en gauw-het ook zy / aan zich zelven in eenig point gelaaten zijnde / bequaam en genegen is / om veel verkeerde bevattingen te

smeden / en als enkele waarheden voor te houden ; 't is ook zeker / en wordt daaglijks ondervonden / dat ingenoomene voor-oordeelen / en informatien van Meesters en Professoren / waar onder men gestudeert heeft / veel op een mensch vermogen / zo dat hy'er zich seer bezwaarlijk kan van ontdoen. Ook heeft het stuk van den Sabbath vry zijn zwaarheydt / dat sal niet geloochent worden / van de gene / die het tot de grondt ondersoeken ; en de Disputen van vermaarde geleerde mannen hebben de duysterheydt daar ontrent niet weynig veroorsaakt / en vermeerdert ; Zo dat het niet wonder is / dat verscheydene hier ontrent niet opgeklaart sijn in haar oordeel. Des niet te min geloove ik / dat een Godvreesend mensch / die voor Godts woordt beeft / en den Heere ernstelijk bidt / dat hy sijn licht en waarheydt zende / om Hem te geleyden / en dan vlytig overweegt / wat hem in dese Historie is voorgehouden / wel so verre in dit stuk tot klaarheydt sal komen / als hy tot sijn heylige praktijk in desen van noode heeft / terwijl verscheyde geleerde en wijze manuen hier van 't rechte spoor afdwaalen / en afleyden. En het is gewis te meer nodig / dat elk oprecht Christen zich soeke te vestigen en te wapenen / in een tijdt / waarin sulken wichtigen stuk van de praktijk bestreden wordt ; Overmits in Hollandt (want in d'andere provincien van Nederlandt / naamlijk Utrecht, Zeelandt, Gelderlandt, Overyssel, Vrieslandt en Groningen, zijn de Leeraars met dese dwaling zo niet besmet) verscheyde predikanten sich verstouten / opentlijk in haar predikatien / en Catechesatien de verbintenis van 't vierde gebodt onder 't N. Test : los te maaken / en de Godlijkheydt van de instelling van 's Heeren Dag te bestrijden / en dat met sulken beslach / ernst / en yver / als of sy voor de grondigste waarheydt van 't Christendom streden / en dat tot geenskleyne ergernis / ontrusting / en schudding van de belijders der waarheydt / die sulken nieuwen leer in onse Kerken niet plachten te hooren ; gelijk wy selve tot onze droefheydt hebben vernoomen / sijnde meermaal oorgetuygen van sulken preeken geweest ; En dit geschiedt even in sulken tijdt / waarin de schriklijke sonde van Sabbath-schending / en versuym en ontheyliging van des Heeren Dag / so seer op dorpen en in steden in swang gaat / dat selfs die den Sabbath bestrijden / daar van ook met ons in haar schriften (gelijk boven gehoort is) moeten klaagen ; Ik wil my hier niet uytlaaten / om particulierlijk te vertoonen / hoe veelsins en hoe algemeen dese sonde in onsen lande en onder onse Belijders is doorgebrooken / niet tegenstaande alle de middelen / die de Kerkelijken en politijken dese verleden hondert jaaren lang daar tegen hebben aangewendt ; Te meer also ik dit [a] elders / toonende wat in onse Kerk te reformeeren staat / uytvoeriglijk gedaan heb ; Ik sal 't niet herhaalen. Doch het is mijns oordeels niet anders te denken / als wy ons oog slaan op de onverbeterlijkheydt / zorgeloosheydt / en hardtnekkigheydt van alle orders van menschen in desen lande / of de Heere zal zelfs door zijn plaagen en oordeelen ook dezen zijnen twist met de Nederlantsche Kerk / over 't ontheyligen en bestrijden van zijn heylige dag / en over 't vernietigen / en los maaken van zijn gebodt des Sabbaths / komen twisten ; De wolken worden al vergadert / den hemel wordt zwart / het zwaert wordt gewettet / de boog wordt gespannen / en bereydt ; Welgelukzalig is hy die de Heere zal hebben tot zijn scherm en schuylplaats / en in zijn binnenkameren zal bewaart worden / tot dat de Gramschap des Heeren zal overgegaan zijn ; En dan zal ongetwijffelt het strijden tegen den Sabbath en 's Heeren Dag ten eynde zijn.

[a] Pointen van Nodige Reformatie pag 227 &. 309. &c.

E Y N D E.

REGISTER.

Bayly

R E G I S T E R.

Cate-

R E G I S T E R.

Iacob

Paasch-

hoe

Mor

Staaten

R E G I S T E R.

 Tostatus

Weder-

R E G I S T E R.

E Y N D E.

De klachte van Mr. Thomas Shephard
over de algemeene *Sabbath-ſchending*
(Hier aangehecht tot vervulling van de ledige plaats)

IK zoude dan deeze Leer van den Sabbath wel willen met traanen beſluyten, en
wenſch, dat het den treurenden in Sion een ſtoffe van bittere klachte mocht zijn, ov
al te zien, de algemeene ontheyliging van die koſtelijke tijden van verquikking, tot w
ke wegens de vermenigvuldiging van de ongerechtigheydt de liefde van veele, die
eens voor ſcheenen te yveren, nu verkoudt is. De Heere mocht den armen, onwaerd
katijvigen menſch alle zijn dagen in dit leven hebben laaten verſlijten in vermoeytheyd
ſmert, en arbeydt, en zijn dagen nergens anders mede vervullen als met werk, en m
zijn eygen zaaken te behertigen, en zijn noodzaaklijke bekommeringen en laſten hier
dragen, zonder hem oyt een dag van ruſt te geven, tot dat hy in het eynd van zijn lev
ten hemel quam, en dit zoude noch oneyndige barmhertigheydt en liefde geweeſt he
ben, al had Hy hem doen in de meulen loopen van zijn eygen bezigheden, en doen g
voelen de bitterheydt alleen van zijn dagelijkſchen ſmertelijken arbeydt, maar zodar
is de overvloejende liefde van een zalige Godt, datſe zich, als het ware, zo langen tij
niet kan in-houden van byzondere gemeynſchap met de zijne hier, in een vreemdt land
en in een booze weereldt; en daarom wil Hy eenige byzondere tijden hebben van b
zondere gemeynſchap, en van de zoetſte onderlinge omhelzingen; en deze tijdt mo
niet een oogenblik, een uur, een weynig zijn, en dan weder weg, maar een gehe
dag, op dat'er tijdts genoch zy, om verzadigt te worden van elkanders liefde, eer
ſcheyden; deze dag moet niet enkelijk by gelegentheydt zijn, na der menſchen vryhey
en nu en dan, op datze niet te zelden zy, en zo een vervremding tuſſen haar kome, ma
de Heere (die den armen menſch in liefde te boven-gaat) om alles dan zeker te maak
ſtelt den dag, verordonneert den tijdt, en hoe enkel uyt liefde ſaamen te komen, op
den vermoeyden menſch zijn ruſt, zijn Godt, zijn liefde, zijn hemel zo veel en zo dikw
mocht genieten in dit leven, tot dat hy in de heerlijkheydt kome, om met Godt te ruſte
en ten eynde dat de menſch, aangezien hy hier zijn dagen van heerlijkheydt niet kan g
nieten, de voorſmaaak daar van dan mocht hebben in de dagen van genade; En is dit
vergelding en al den dank, die Hy heeft voor zijn hert-breekende liefde? te verwerp
de zoete tegenwoordigheydt, en gemeynſchap, en liefde Godts in de zelve, die dag
wech te diſputeeren met verachting, die te verdryven met Profaniteyt, en uytzinni
vreugde, die wech te droomen met ydelheydt, die te verquiſten met drinken, ſpeel
hoereeren, en zijn beſte klederen aan te trekken, om Godt met grooter ſtatie te onteere
van de wereldt te praaten, tegen den zelven laater op te zijn, dan op eenigen ander
dag van de week, te ſlaapen in de predikatie, of te ſmaaden den predikdienſt, als zy n
dert tot de Conſcientien, te achterklappen en te jokken binnens huys, of op 't beſte v
iets nieuws te ſpreeken, om den tijdt door te brengen, liever dan Godt in zijn werk
te zien, en haar herten daar mede te verwarmen; te meynen datmen Godt al een goe
maate geeft, indien men voor de middag tot zijn dienſt komt, al geeft men den achte
middag aan den duyvel, of tot ſlaapen, of ydelheydt, of dwaas tijdt-verdrijt, tot Go
te naderen met het lichaam, terwijl 't hert, de gedachten en genegentheydt achter de w
reldt uytloopen, de Heere weet waar, maar immers verre-genoeg van hem. Vergel
gy aldus den Heere, voor zijn groote liefde, o gy dwaas en onwijs volk? Maakt gy
dagen van uw ruſt en blijſchap tot dagen van des Heeren droefheydt en quelling ?] ve
moeyt gy alzo den Heere, als Hy u ruſt geeft? Was'er oyt zulken goedertierenthey
betoont, of kan'er oyt een grooter liefde op aarde zijn, dan dat de Heere een ſnood

zond

zadig schepsel, 't welk verdient voor eeuwig van voor zijn aangezicht verbannen te zijn, rpt, om tot Hem te komen, om in zijn ruste in te gaan, om verzadigt te worden van lde, en om zich als in zijn schoot op een byzondere wijze te verquikken, desen gan- sen dag? En daarom kan'er wel een grooter zonde op aarde buyten de hel begaan wor- en, dan aldus tegen dese liefde te zondigen. Ik oordeel niet, dat de enkele verbreeking n den Sabbath (neemt door spel, of ongeregelt maaltijdt houden) zo grooten zonde is, een mensch te dooden ('t welk zomige tot smaadt eenige yveraars voor de onderhou- ng van den Sabbatdag hebben nagegeven, de Heere weet, of het waar is) maar ik spree- van den Sabbath in desen opzichte, voor zo veel daarin Godts groote liefde blijkt tot n afgematten, zondigen, rusteloozen mensch, als een dag, waar op alle de schatten van n rijkste en dierbaarste liefde worden opengezet, en in-dien opzichte laat my iemant ggen, wat grooter zonde hy zich kan verbeelden, dan zonden tegen de grootste liefde? zelve zonden, die op andere dagen in de week bedreven worden, kunnen dan tergende onden zijn, maar die zonden op den Sabbathdag te begaan, is het quaadt der zelve te ver- bbelen; dronken drinken, zweeren, ongebondenheydt, ydel-spreeken, &c. zijn zon- en op de weekdagen, maar nu zijnze maer enkele zonden, maar die en diergelijke zonden den Sabbathdag, zijn dubbele zonden, dewijlze nu niet alleen zonden tegen Godts ge- od zijn, maar ook mede tegen Gods Sabbathen, 't welk de zelve veel verzwaart; En noch- ns de menschen treuren niet over die zonden; indien de Heere zijn Sabbathen aan zijn olk en Gemeynten niet bekent gemaakt had in dese dagen, zy mochten dan eenige erschooning gehadt hebben voor haar zonden; maar nu dezelve te verontheyligen, sint od die aan ons bekent gemaakt heeft; inzonderheydt dat de Engelsche Natie dat zoude oen, op welke de Heere uyt den hemel geschenen heeft met grooter licht en heerlijkheyd dit stuk van den Sabbath, boven alle andere plaatsen en Kerken in de wereld, wat zullen y voor haar zelven te zeggen hebben? met wat vygebladeren zullen zy die naaktheyd be- ekken voor Godts vyerschaar. De Heere mocht zijn Sabbathen voor ons verborgen heb- en, en tot een ander volk gegaen hebben, 't welk dankbaerder en vrolijker daar over oude geweest hebben, dan wy geweest zijn; en nochtans heeft Hy ons noode verlaeten. n vergelden wy aldus den Heere? Gewisselijk Hy heeft de beste van ons niet van noode, och ons verschijnen voor Hem, om Hem op dese dagen te dienen; het is alleen zijn ont- rming, dewelke ons ziende vermoeydt met smerten, en hoe wy ons vermoejen in onze onden, maekt, dat Hy ons te rugge roept tot een weekelijksche rust in zijn schoot, de- velke ons had mogen laeten vaaren, en ons laaten ons hert afmatten in onze eygene waasheydt en uytzinnigheydt alle onse dagen; En vergelden wy aldus den Heere? Ge- visselijk den tijdt zal komen, waarin wy zullen (gelijk eens Jeruzalem in de dagen van aar verdrukking) denken aan alle onze vermaaklijke dingen, die wy eens hadden in de lagen van onze voorspoet; zekerlijk de menschen zullen t'eenigen dagen treuren over et verlies van al-dien kostelijken tijdt, die zy nu verquisten, en boven alle tijden betreuren t verlies van haar dierbaare en vermaaklijke Sabbathen, en tijden van verquikking, die aar eens gegeven waren, om rust en vrede daarin te vinden; wanneer den rook van haar ynigende eeuwige brandt zal opgaan tot in alle eeuwigheydt, waarin zy geen rust zullen ebben dag noch nacht; gy sult gedenken, en dan te binnen brengen met traanen, afdruy- pende van uw drooge wangen, de Sabbathen, de vermaaklijke Sabbathen, die gy eens hadt, en gy zult noit meer een van die dagen van den Zoone des Menschen zien; gy zult dan treuren, ziende Abrahams schoot van verre, en duyzentmael duyzenden daerin in rust; alwaer gy ook zo wel als zy haddet kunnen zijn, indien gy de ruste Godts hier in den schoot van zijn Sabbathen niet versmaadt haddet. Dan zult gy treuren, en uw handen wringen, en uw hayr uytrukken, en stampen, en uytzinnig worden, en doch weenen, in te denken, dat indien gy een hert gehadt hadt, om die zelve tijdt van den Sabbath door te bren-

brengen in Godt te zoeken, in tot Godt te naderen, en in Godt te rusten, die gy verquil in ydele klap en ledigheydt, in lossigheydt, en dartelheydt, in spel en sotterny op dien dag, gy zoudt dan geweest hebben in Godts eeuwige rust in den Hemel, en voor eeuwig gelukzalig in Godt. Daar staat, Jeruzalem gedacht in den dag van haar verdrukking aan alle haar gewenschte dingen, wanneer de vyandt spottede met haar rustdagen; En zo zul gy met bedroefde herten gedenken aan het verlies van alle uwe kostelijke tijden van genade, inzonderheydt dan, wanneer de Duyvelen, en heydenen, en verdoemde verworpelingen, die noyt 't geluk hadden die te genieten, zullen met u spotten wegens 't verlie van uw Sabbathen. Waarlijk, ik kan niet denken, dat iemant die eenige zoetigheydt in Christus of zijn Sabbathen gesmaakt heeft, en de onbekende verquikkingen van die zoet rufte gevoelt heeft, zal kunnen zijn, zonder te betreuren zijn koude genegentheden to dezelve, en het onvruchtbaar doorbrengen van dezelve, voor dat hy sterft; of zo niet houdt op van der menschen oogen te verblinden met uw discoursen, en van uytvaaringen en dispuyten tegen de Sabbathen, of van vleeschlijke excuysen voor uw ongebondenhey in dezelve door te brengen, want ongetwijffelt gy smaakt de zoetigheden derzelve niet en daarom weet gy niet, wat zy sijn, en gy sult t' eenigen dage bevonden worden te zijn van de gene, die quaadt spreeken van de dingen, die zy niet en kennen; Hoort gy verachters, en verwondert u, en verdwijnt; is de oneyndige Majesteyt en heerlijkheydt Godt zo gering in uwen oogen, dat gy Hem niet waerdig acht, op eenen dag 's weeks Hem by zonderlijk te komen dienen? roept Hy u nu tot rust in zijn schoot, en wilt gy nu achte uytslaan tegen zijn ingewanden, versmaden zijn lietde, en spuygen in zijn aangezicht roept hy u, om desen dag in heyligheydt door te brengen, en wilt gyze in spel, en vleeschlijke vreugde en tijdt verdrijf doorbrengen, en in allerley ongebondenheydt? Hebt g Godt met uw ongerechtigheden moede gemaakt, en ook u zelven in uw ongerechtigheden den ganschen week door (waar over Godt u met recht mocht afsnijden, om noy meer een Sabbath te zien) en roept de Heere Jesus u weder te rugge (in plaats van u du te vergelden) tot uw rust-plaats? En wilt gy nu den Heere wederom moede maaken, da Hy geen rust voor u kan hebben eenen dag in een week? Och dat wy konden treure over dese dingen? En doch gaat uyt, en beziet heden de gestalte van de gansche aarde, e segt dan, waar sult gy byna vinden, dat Godts Sabbathen naukeurig gehouden worden naamlijk met bequaame voorbereyding tot dezelve, met vermaak in dezelve, met ve wondering en dankbaerheydt aen Godt na de genieting der zelve? De heele werelt wee aen wien de Barbarische Turken haer Vrydag toeweyen, hoe ook de Jooden haeren Sa terdag heyligen, wel den Heere Jehova, maer niet den Heere haeren Godt. Wat d Papisten de Sabbathen achten, daer van geven genochzaem getuygenis, niet alleen hae schriften, die dezelve met alle de andere heylige dagen gelijk stellen, maer ook haer los praktijk, in op dien dag te speelen, en te ravotten; En och dat wy geen reden hadden, o dese vlek met onze traenen af te wasschen van het schoone en vermaeklijk aengezicht va de heerlijke genade en vrede, dewelke eens scheen in de Hoogduytsche Kerk, by welke graven wy nu al weenende mogen staen, en zeggen, dit is uw elende van wegen die uw tergende zonde van Sabbaths-schending. Schotlandt weet best haar eygen oprechtig heydt, welkes lichten hebben lang klaarlijk brandende en schijnende gestaen in dit Hoof stuk van de Sabbaths-heyliging; Maar Engelandt heeft de naam gehadt, en deze kroo van heerlijkheydt gedragen, waer mede de Heere haer boven alle Kerken gekroon heeft, Maar &c.

E Y N D E.